ENGİN TONGUÇ

KÖY ENSTİTÜLERİ VE TONGUÇ

ANT

Devrim açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç

ant

Engin Tonguç

ANT YAYINLARI: 33

Telif Hakkı:
ENGİN TONGUÇ

İlk Yayını:
ANT YAYINLARI
Nisan 1970, İstanbul

Kapak :
İNCİ ÖZGÜDEN

Dizgi Tertip :
ES - İN MATBAASI

Baskı :
İLERİ SANAT MATBAASI

Engin Tonguç

Devrim Açısından Köy Enstitüleri Ve Tonguç

ANT YAYINLARI
Cağaloğlu, Başmusahip Sok. 10/12 - İSTANBUL

—Halkın egemenliği ve mutluluğu için ileri bir eğitim düzeni kurma savaşına emeklerini katmış köylü, öğrenci, öğretmen ve yöneticilerin ölümsüz anılarına—

E. T.

Önsöz

Köy Enstitüleri ve İ. Hakkı Tonguç konusunda bir kitap hazırlamaya beni iten nedenler ve bunu yaparken göz önünde tuttuğum başlıca esaslar şöyle sıralanabilir:

Herşeyden önce köy enstitüleri konusu kişisel bakımdan anısı benim için çok değerli olan bir kişiye, İ. Hakkı Tonguç'a sıkı sıkıya bağlıdır. Onunla olan yakınlığım bu kitabın yazılmasının başlıca nedenlerinden birisi olduğu gibi, gecikme nedenidir de. Ondan söz etmek, uzun yıllar bana gereksiz bir kendi kendini anlatma, hatta alçakgönüllülüğe yaraşmıyan bir övünme gibi görünmüştür. Bu duyguyu yenmem uzun sürdü. Zamanla köy enstitüleri ve Tonguç konusuna eğilmem gerektiğini, bunun bir görev olduğunu anladım. Yapılan yorumlar, eleştiriler genellikle o kadar yüzeysel ve subjektif oluyordu ki, çok iyi bildiğim olaylar ve kişiler zamanla tanınamıyacak kadar değişiyor; yıllar geçtikçe, kalınlaşan bir buzlu camın ardındaki görüntüler gibi netliğini yitiriyordu. O zaman gerçekleri ve kişileri yapabildiğim kadarı ile tespit etmenin,

belirlemenin alçakgönüllülük duygusundan daha önemli olduğu sonucuna vardım. Duyguları ve kaygıları ile insanlar göçüp gidecek, geriye toplumsal gelişmemizde önemli rol oynamış bir çaba kalacaktı. Bu çaba konusunda gerçeği yansıtmak her türlü kişisel duygulardan öte, bilenlerin görevi oluyordu.

Kitabı yazarken elimden geldiği kadar objektif olmaya çalıştım. Bunun için şimdiye kadar konu ile ilgili birçok kişinin yaptığı gibi yalnız anılarımı yazmak yolundan kaçındım; hatta elimden geldiğince bu anılara yer vermedim. Ayrıca anılar ne kadar doğru ve değerli olurlarsa olsunlar, bilimsel bakımdan da belge ve kanıt olarak değerleri sınırlı oluyordu. İleride yapılacak bilimsel çalışma ve yorumlar bakımından elbette önemli idiler; ama başlıbaşına yeterli değillerdi. Artık gerekli olan, köy enstitüleri konusunda yazılı metinleri, şimdiye kadar açıklanmamış belgeleri incelemek, değerlendirmek, yorumlamaya çalışmaktı.

Köy enstitüleri konusunda özellikle son on yıl içinde pek çok yazı yazılmış olmasına rağmen, bilimsel nitelikteki incelemeler şaşılacak kadar azdı. Fay Kirby'nin 1962'de yayınlanan «Türkiye'de Köy Enstitüleri» kitabı dışında bu gibi çalışmalar yoktu. Köy enstitülü anı yazarları ve bu konuyu bir ilericilik sloganı olarak benimsiyen, bu yolda günlük fıkra ve makaleler, konferanslar, konuşmalar ve açık oturumlarla olumlu düşünlerini açıklıyan bir yığın aydın ve düşünürün eylem açısından şüphesiz ki, çok önemli etkileri olmuştu. Ama bütün bunların ve bize vergi bir gariplik örneği olarak kalacak roman türündeki eleştirilerin gelecek kuşaklara bırakılacak bilimsel çalışmalar olduğu söylenemez.

Konuyu ciddi ve bilimsel bir tabana oturtabilmek amacıyla o çağın yazı, kitap ve belgelerini değerlendirmeye çalıştım. Bu konuda Hakkı Tonguç'un bırakmış oldu-

ğu belgeler büyük bir önem taşıyordu. Sayı ve kapsamları bakımından başlıbaşına bir arşiv niteliği taşıyan bu belgelerin değerlendirilmesi konusunda benim yapabildiğim, yapılması gerekenin pek küçük bir bölümüdür. Binlerce mektup ve belge arasından yararlanabildiklerim kabataslak yapılmış bir sınıflandırma sırasında dikkati çekenlerin incelenmesi ve yorumlanmasıdır. Bu arşivin gerçek bilimsel araştırmalar yapmaya niyetli bilim adamlarını yıllarca uğraştıracak nitelikte olduğunu söylemeliyim. Böyle bir çalışma sonunda toplumumuzun evrimi açısından çok yönlü ve önemli sonuçlara ulaşılabileceğine, hatta günümüzdeki ve gelecekteki eylemlere ışık tutacak bilimsel gerçeklere varılabileceğine inanıyorum. Ne yazık ki, bu gerçeği yabancı araştırıcılar daha iyi anlamışlardır. On yıldan beri bunların dilimizi öğrenmeyi de göze alarak giriştikleri çalışmalarla günün birinde çok geniş ve derinliğine yapılmış önemli bilimsel eserler ortaya çıkarsa şaşmamak gerekir. Yine bu on yıllık süre içinde, ülkemizde köy enstitüleri konusunda olumlu veya olumsuz sonuçlara, hem de pek kesin sonuçlara vardıklarını sanan yazar, sanatçı ve düşünürlerin bir teki bile böyle bir incelemeye girişmek gereğini ne yazık ki, duymamıştır. Her konuyu yalnız ve yalnız kendi aklının gücü ile çözebileceğini sanmak, yorucu incelemeleri göze alamamak, kanı ve savlarını belgelere dayandırmadan ortaya atıvermek herhalde çağdaş gerçek bilimsel davranışın özellikleri değildir.

Başlangıcından bu yana 35 yıl geçmiş bir çabanın, hâlâ uygulandığı ülkenin aydınlarınca bilimsel olarak incelenmemiş olması acı ve düşündürücü bir gerçektir. Böyle bir ortamda Tonguç'un arşivinin geleceği bakımından da kaygı duyduğumu belirtmek zorundayım. Atatürk'ün evrakının bile nederece tam olarak saklanabildiği tartışma konusu olan bir bilim ortamında böyle bir kaygı-

da haklı olduğumu sanıyorum. İnsan yaşamının akla pek az getirilen kısalığı ve çoğu kez beklenmedik bitimi, gelecek kuşaklara noksansız olarak aktarılması gereken bu gibi belgelerin geleceği bakımından düşündürücüdür. Herhalde, yürünmesi gereken en güvenli yol, bu belgeleri bir an önce değerlendirmek ve yayınlamak olsa gerektir. İşte bu kitap bir bakıma, bu yolda kendi çapımda giriştiğim bir çalışmadır.

Köy enstitüleri ve Hakkı Tonguç konularını bir araya getirmek ne dereceye kadar doğrudur? Başka bir deyimle birçok kişinin emeğinin geçtiği bir girişimi incelerken bir tek kişinin yaşamı ve çalışmaları ne kadar önemsenmelidir? Yaşamının son yıllarında bile, daha önce birçok kereler öne sürdüğü bir düşünü tekrarlıyarak «köy enstitüleri konusunun kendi adına bağlanarak öne sürülmesini doğru bulmadığını» belirten bir kişinin adını kullanırken böyle bir soru sormayı zorunlu görüyorum.

Evrimi ve gelişmeyi etkiliyen atılım ve girişimleri toplumsal ve siyasal koşulların hazırladığı, ortaya çıkardığı görüşü bu kitapta kullanmaya çalıştığımız ana kuraldır. Tarihsel gelişme doğrultusu içinde uygun koşullar bir araya gelmese idi ne köy enstitüsü girişimi, ne onun günümüze kadar erişen etki ve tepkileri olurdu. Hakkı Tonguç da benzeri binlerce öğretmen arkadaşı gibi yaşamını sürdürür, geçip giderdi. Elverişli koşullar olmasaydı, bunlardan yararlanılarak eyleme girilmemiş olsaydı Tonguç'un değişik bazı düşün ve inançları olmasının bizim için hiçbir önemi bulunmaz, bu onun kişisel sorunu olmaktan öte bir anlam taşımazdı. Öte yandan elverişli koşullar içinde, Hakkı Tonguç olmasaydı, hiç şüphe yok ki, bir başka kişi çıkar, belki biraz farklı bir şekilde, ama yine aynı ve benzer doğrultuda onun görevini yürütürdü. Şunu söylemek istiyorum: Köy enstitüleri konusunu incelerken Tonguç'un üzerinde durma zorunluğu mutlak olarak Tonguç'un kişili-

ğinden ve varlığından ötürü değildir; köy enstitüleri girişimini hazırlayan koşulların sonucu olarak işi yürütme görevini yüklenmiş kişinin o olmasındandır. Önemli olan koşullardır; bunların gerektirdiği düşün sistemi ve eylem en iyi şekilde bir kişinin kişiliğinde yoğunlaşıp belirlenecektir. O kişiyi ve düşün sistemini önemsemek, incelemek zorunluğu böyle doğar. Bunun aksini savunmak, yani koşullar ne olursa olsun, bir kişinin üstün yeteneklerinden ötürü herhangi bir atılımı yürüttüğünü, başardığını öne sürmek bizim bilim anlayışımıza aykırıdır ve Tonguç'un da düşünlerine, inançlarına, anısına, yaşamına saygısızlık olur. Atılımın başında bulunan kişinin adını atılımın kendisi ile bir araya getiriyorsak; bu, onun koşulların hazırladığı işi yürüten bir çeşit simge oluşundandır.

Bu söylediklerimizden incelememizdeki görüş açısının ana özelliği de kendiliğinden ortaya çıkar: Köy enstitüleri girişimini hazırlayan, olgunlaştıran ve sonunda durduran, ama etki ve tepkilerini de günümüze kadar sürdüren toplumsal, ekonomik ve siyasal gelişmeler ve koşullara öncelik verilecektir. Türk toplumunun evrimi açısından köy enstitüleri girişiminin ne olduğu, yeri, etki ve tepkileri az incelenmiştir. Bu çalışma ile kendi çapımızda da olsa köy enstitülerini evrimimiz içindeki yerine oturtmayı deniyoruz. Günümüzde bu çok gereklidir. Evrimimizin özellikleri sonucu köy enstitüleri düşünü ve girişimi bitmemiştir; yaşamını sürdürmekte, açık veya kapalı bir şekilde bugünkü düşün ve siyasal hayatımızda önemli bir yer tutmaktadır. Toplumsal yapımız değişmedikçe, gelecekte de böyle olması evrimimizin bir gereğidir. Köy enstitüleri sisteminin bir ilericilik yöntemi, sloganı olarak sürüp gitmesi evrimimizin özelliğinin doğal sonucudur. Yeni kuşaklara köy enstitülerinin ne olduğu, ne olmadığı, evrimimizdeki yeri konularında doğru bilgiler vermekle görevliyiz. Yeni kuşaklar, bu konuda hem sağdan, hem soldan sorumsuzca

yanıltılmışlardır ve yanıltılmaktadırlar. Enstitüleri savunanların ise bu görevi bugüne kadar yeterince yaptıkları söylenemez. Bu yanıltmalar karşılıksız bırakılırsa, ilerici genç kuşakların devrimci çabalarında kullanabilecekleri en önemli araçlardan birisinden yoksun kalmaları tehlikesi belirir. Bu kitapla güttüğümüz pratik amaç, işte bu tehlikeyi önlemeye yardımcı olmaktır. Kitap, bölümleri ve hacmi bakımından genç kuşaktan bir aydının kısa bir sürede köy enstitüleri konusunda doğru kanılara varabilmesini kolaylaştıracak şekilde düzenlenmeye çalışılmıştır. Elimdeki belgeler ve kaynaklar bunun birkaç misli hacimde bir çalışmaya elverişli olduğu halde konuyu dağıtmak, alınacak izlenimi zorlaştırmak istemedim. Düzen olarak da daha çok günümüzde ilgi duyulan ve tartışılan konulara önem verdim. Klasik bir şema, örneğin bir biografi yahut köy enstitülerinin tarihini yazmak gibi bir yol izlemedim. Ayrıca eğitbilimsel ayrıntılara girmekten kaçındım; daha çok toplumsal, ekonomik ve siyasal açıdan değerlendirmeler yapmak istedim.

Kitabın bazı bölümlerinde «köy enstitülüler» adı altında sözleri edilen eski yönetici, öğretmen ve öğrencilerin de bazılarının eleştirileri yapılmaktadır. Sorunun açıklığa kavuşması, köy enstitülerinin evrimimizdeki yerinin anlaşılabilmesi bakımlarından olduğu kadar, günümüzdeki ve gelecekteki eylem açısından da böyle bir çeşit «kendi kendini eleştiri»nin çok gerekli olduğuna inanıyorum. Bu eleştiri bu kişilerin çeşitli dönemlerdeki değerli çaba ve emeklerinin yadsınması demek değildir. Hele bunu Tonguç'un çalışmalarının önemini artırmak için girişilmiş bir davranış şeklinde yorumlamaya kalkanlar çıkarsa çok acı duyarım. Tonguç köy enstitüleri ile elde edilen başarıların ancak ve ancak kollektif bir çalışma ile ve bütün katılanların olağanüstü çaba ve emekleriyle elde edildiğini birçok kereler yazmış, belirtmiştir. Gerçek de budur. Ama

bu gerçek, bizi yapılmış hataları, yetersizlikleri incelemekten, eleştirmekten alıkoymamalıdır. Hele 1960'dan sonraki gelişmeler içinde bu gibi davranışların zararları büyük olmuştur. Unutmıyalım ki, köy enstitüleri sisteminin başlıca ilkelerinden birisi de «kendi kendini eleştiri» idi. Sorunu içinde bulunduğumuz dönemde, bir bakıma takıldığı diyebileceğimiz noktadan kurtarıp daha ilerilere götürebilmenin vazgeçilmez bir koşulu, bu çeşit eleştirilere önem vermek ve bundan yüksünmemektir.

Bu incelemeyi yaparken sağdan veya soldan saldırıya uğramak, giriştiğim yorumlar, yayınladığım bazı belgelerle bu gibi saldırılara olanak hazırlamak kaygısına önem vermedim. Bunların her zaman yaptıkları gibi, sorunu bütünüyle değil, belirli ayrıntıları sömürerek, metinleri makaslayıp kendilerine göre yeniden dizerek bu çalışmayı da amaçlarına göre kullanmaya çalışacaklarını biliyorum. Bunu bir bakıma doğal saymak ve köy enstitüleri sisteminin yaşamını sürdürdüğüne kanıt olarak kabul etmek gerekir; eğer bu ölü bir konu olsaydı, böyle bir tehlike de ortaya çıkmazdı. Ama bugünkü siyasal eylemler içinde hâlâ önemini yitirmediği içindir ki, saldırılar olacaktır. Bazı köy enstitüsü düşmanları tarafından bugünkü siyasal amaçlarına göre sömürü konusu yapılacak diye bir takım önemli açıklama ve yorumlara girişmekten kaçınmak, daha zararlı ve olumsuz bir davranış olurdu. Açıklama ve yorumların getireceği yararların kötü amaçlı tartışmacıların çarpıtmalarıyla verecekleri geçici zararlardan daha önemli olacağı kanısındayım.

Kitaptaki düşün ve sonuçları belge ve metinlerle geniş ölçüde doğrulamaya, kanıtlamaya çalıştım. Bunun için uzun aktarmalar yapmak zorunda kaldım. Bunlar yer yer okuyucuya sıkıcı gelebilir. Ama kitabın amacı okuyucuya hoşça vakit geçirtmek değil, köy enstitüleri konusunda doğru ve belgesel nitelikte bilgiler verebilmektir. Daha son-

ra metinlerin değiştirildiği, anlamlarının bozulduğu gibi suçlamalara uğramamak için aktardığım yazıları genellikle bugünkü dile çevirmedim, olduğu gibi aldım. Bazı metinler bu bakımdan genç okuyucular için zorluk çıkarabilir. Fakat bilimsel yöntem açısından böyle davranmak gerekli idi. Yalnız konu ile doğrudan doğruya ilişkili olmayan bir iki metin bugünkü dile çevrilerek alınmış ve bununla ilgili notlar konulmuştur.

İncelediğim konu ile ilgili klasik bir öğrenim görmediğim halde beni böyle bir çalışma yapmam için uyaran, destek olan, yardım eden bütün arkadaşlarıma ve yakınlarıma teşekkür ederim. Onların değerli destek ve yardımları olmasaydı böyle bir görevi yüklenemezdim.

Günün birinde gerçek bilim adamlarımızın, örneğin toplumbilimci, eğitbilimci ve ekonom uzmanlarımızın köy enstitüleri konusunu derinliğine ve köklü çalışmalarla incelemeye girişmeleri, varacakları bilimsel ve değerli sonuçlarla benim bu sınırlı ve kendi çapımdaki çalışmamı önemsizleştirmeleri gönülden dileğimdir.

Engin Tonguç
26/12/1969

1 Giriş

■ *1935 Yılında Eğitim Çalışmalarına Önem Verilmesini Gerektiren Nedenler*

Bu sorunun karşılığı ancak Türk toplumunun evrimine göz atmakla verilebilir.

Evrimimizin özellikleri:

Türk toplumunun tarihsel gelişimindeki özellikler, toplumsal ve ekonomik yapısı, bu yapıların değişmeleri ve gelişmeleri konularında 1960'dan sonraki özgürlük ortamı içerisinde yayınlanan bazı araştırmalardan yararlanarak artık oldukça kesin esasları belirlemek olanağı vardır.(1)

Tarihsel gelişimimizin ana doğrultusu nedir? Anadoludaki Türk topluluğu nereden, hangi toplumsal ve ekono-

(1) **Bu konuda yararlanılan kitaplar:**
Türkiye'nin Düzeni, Doğan Avcıoğlu, Bilgi yayınevi, Ankara 1968.
Türkiye ve Sosyalizm Sorunları, Behice Boran, Gün yayınları, İstanbul 1968.
Türkiyede İlerici Akımlar, Yıldız Sertel, Ant yayınları İstanbul 1969.
Osmanlı Toplum Yapısı, Muzaffer Sencer, Ant yayınları İstanbul 1969.
Türk Toplumunun Tarihsel Evrimi, Oya Sencer, Habora kitabevi, İstanbul 1969.
Türkiye'de Toprak Meselesi, Suat Aksoy, Gerçek yayınevi, İstanbul 1969.
Asya Tipi Üretim Tarzı ve Az-Gelişmiş Ülkeler, Sencer Divitçioğlu, Elif yayınları, İstanbul 1966.
Düzenin Yabancılaşması, İdris Küçükömer, Ant yayınları, İstanbul 1969.

mik yapıdan yola çıkmış, ne yönde gelişmektedir, bu gelişim içinde hangi süreçtedir? Bu soruların karşılıklarını kısa da olsa vermedikçe, asıl konumuz olan, 1923 - 1935 döneminde iktidarı ellerinde tutanların geniş çapta eğitim atılımlarına girişmelerini gerektiren nedenleri anlıyamayız.

Avrupada burjuvazinin gelişerek etkilerini Osmanlı toplumu üzerinde duyurmasından önceki Osmanlı toplum düzeni ana özellikleri bakımından bir feodal düzendi. Aksi tezlere rağmen, bunu böyle kabul etmek gerekir; çünkü feodal bir düzenin ana ögeleri Osmanlı düzeninde vardı: Temel varlık topraktır. Ekonomi tarıma dayalıdır. Temel gelir, toprak rantıdır. Üretim gücü olarak esas öge, toprağa bağlı serf, toprak işliyen, özgürlükleri kısıtlı tarım emekçisidir. Toprağın mülkiyetinin batı feodalitesindekinden farklı bir şekilde düzenlenmiş olması; yani toprağın büyük bir bölümünün devletin mülkü olması, devletin bu mülkten sağladığı gelirleri, çeşitli şekillerde kişilere verdiği fiili tasarruf ve intifa haklarıyla (tımar, zeamet v.b...) bu kişileri aracı yaparak sağlaması ve tarım emekçisinin bu aracıların keyfi, başıboş yönetimlerine ve haksızlıklarına, sömürülerine bırakılmıyarak, bir kısım haklarının devletçe güvenlik altına alınmış olması Osmanlı toplum düzenini batı feodal düzenlerinden ayıran özelliklerdir. Bu özelliklerdir ki, uzun bir süre araştırıcıların bir bölümünü yanıltmış, Osmanlı düzeninin ve gelişiminin doğrultusunun toplumbilimsel ana kuralların dışında olduğu, bunlara uymıyacak derecede özel bir nitelik gösterdiği gibi yanlış sonuçlara varmalarına yol açmıştır. Oysa ki, Türk toplumunun evrimi de ana kurallara uygunluk göstermektedir; ama ayrıntılarda bazı özellikleri vardır. Bu evrimi kural dışı sanmak, bu evrimi açıklıyabilmek için yeni yeni kurallar kurmaya çalışmak, eylem açısından çok yanıltıcı ve başarısızlıklarla dolu bir yola girmek demektir.

Osmanlı feodal yapısının ayrıntılarında gösterdiği

özellikler batının da feodal süreçte bulunduğu çağlarda bu yapıya bir takım üstünlükler sağlamıştır. Kısa olarak denebilir ki, Osmanlı feodal düzeni, feodal düzenlerin içinde en insancıl ve en az ezilerek, sömürülerek yaşanılabilir olanıdır. Şüphesiz ki, bir feodal düzenin elverdiği ölçüde! Osmanlı feodal düzeninin bu özellikleri onun çağdaşı toplumlardan daha sağlam, vatandaşlarını biraz daha az mutsuz yaşatan, yüzyıllarca yıkılamıyacak bir imparatorluğa temel olmasını sağladığı gibi, aynı zamanda da evrimini geciktiren, daha ileri süreçlere geçmesini engelliyen nedendir. Bu feodal düzenin batıdakilere göre daha sağlam, biraz insancıl ve daha az sömürücü oluşu, bu düzenin daha uzun bir sürc dayanmasına, Osmanlı toplumunun feodal dönemden burjuvazi dönemine bir türlü geçememesine yol açmıştır. Ama bu durdurucu etki, «Asya Tipi Üretim Tarzı» savunucularının ileri sürdükleri gibi, aslında bu düzenin feodaliteden de ayrı, evrime hiç elverişli olmayan bir düzen olmasından ötürü değildir; her feodal düzen gibi bu düzenin de içinde elbette evrimsel ögeler saklıdır. Ama bu düzenin feodalite olarak batıdakine göre çok daha uzun bir süre geçerli kalabilmesi olanağı, özelliklerinin ilkelliğinin değil, bir bakıma sağlamlığının bir gereği idi. XV - XVI yüzyıllarda Türk köylerinde ve kentlerinde o çağa göre ileri ve çok iyi örgütlenmiş sayılabilecek bir mesleksel farklılaşma süreci hızla gelişmekteydi. Tek düze feodal köy tarımı yanında küçük el zanaatları gelişmişti. Kentlerde tüccar sınıfının güçlenmesi, küçük el zanaatı erbabının örgütlenmesi (lonca örgütü gibi) bir burjuvazinin ortaya çıkabileceğinin ilk belirtileri idi. Genel nitelikleri bakımından hâlâ tam bir feodal yapı gösteren bu düzen içerisinde filizlenen gelişim, burjuvazi dönemine doğru ilerleme belirtileri niçin gelişemedi? Burada bu gelişimi zorlaştıran, durduran ve bugünkü mutsuzluğumuza yol açan dış etki ve koşullara değinmek gerekir.

Feodal Osmanlı toplum düzeninin içerisinde burjuvazinin ve kapitalizmin filizlerinin belirmesini sağlıyacak servet birikimi, doğu ile batı arasındaki ticaret yollarının Anadoludan geçmesi sonucu sağlanıyordu. Osmanlıların, çağlarının en üstün ulaştırma sistemini kurmaları, geçiş yollarında güvenliğin örnek denecek bir şekilde sağlanması, hatta imparatorluk halkının din ve ırk bakımından eşit sayılması, bu ekonomik durumun, doğu-batı ticaretinin aracılığını elde tutabilmenin bir gereği, sonucu idi. Yeni kıtaların bulunması, okyanusların ticarete açılması, doğu-batı ticaret yollarını değiştirdi; Osmanlı imparatorluğunun geçiş yolu olarak önemini ortadan kaldırdı. Ülkeye giren servet azaldı. Ekonomik bir önemi kalmadıktan sonradır ki, o çok ileri ulaştırma örgütü, yol güvenliği, bütün halkların ve dinlerin eşitliği gibi ana ögeler bozulmaya başladı.

XVI ve XVII yüzyıllarda, prekapitalist düzeni aşmaya, kapitalist bir düzene geçmeye yönelen evrim; yani mesleksel farklılaşma, köyden kente göç, kentlerde servet birikimi, hatta sanayiin kurulması süreci, dıştaki bu jeoekonomik değişikliğin sonucu olarak sarsıldı, durdu. Devletin ve üstün sınıfların varlığını sağlamak işi artık yalnız tarım emekçisine kalmıştı. Devlet ve bu sınıflar, devletin feodal düzeninin özelliklerini, onu diğer feodal düzenlerden daha yaşanılabilir yapan özellikleri zorlama bahasına köylüyü sömürmek için baskıyı arttırdılar. Devletçe, sömürülen köylüye sağlanmış haklara aracıların uyup uymadığına artık dikkat edilmiyordu, aracının getirdiği servet devlete gerekli idi, onun köylüyü çok ezmeye başlamasına göz yumuluyordu.

Ezilen köylerde dirlik bozulmuş, düzen kalmamıştı. Ovalardaki büyük, varlıklı, düzenli köylerin XVI. Yüzyılın sonundan sonra sürekli olarak dağılması, bozulması, ufalması, dağlara, ekonomik gelişme için en elverişsiz yer-

lere göçmesi, köyün konuşunda, kuruluşunda artık ekonomik gelişmenin değil, yalnız köylünün güvenliğinin, canını koruma kaygısının rol oynaması, başını derde sokmamak, sömürücülerin dikkatini üzerine çekmemek için onun üretimden kaçınması, yaşamını sürdürebilecek kadarı ile yetinmesi bizim konumuz bakımından önemli gelişmelerdir[2]. Böylece devletin yoksullaşmasını kolaylaştıran bir neden daha, tarım gelirinin düşmesi ortaya çıkıyordu. Devlet ise yoksullaştıkça, emekçinin üretimini toplıyarak devlete getiren aracıyı başıboş bırakıyor, «teb'-asını» bu insafsızlara gözünü yumup teslim ediyordu.

XVIII. yüzyılda Avrupada sanayiin makinalaşmaya başlaması zaten sarsıntı içinde olan Osmanlı ekonomisine son darbeyi vurdu. Makinalaşma dönemine girememiş, dış ekonomik etkilere de kapılarını açmış Osmanlı el zenaatlerinin ve makinalaşamamış sanayiin makina endüstrisi karşısında dayanması beklenemezdi. Sonuç tam bir ekonomik çöküntü oldu. XVIII. yüzyıl sonunda ve XIX. yüzyıl başında Osmanlı kent burjuvazisi diyebileceğimiz cılız gelişme, el zenaatları sanayiinin de dağılıp parçalanması ile büsbütün zayıfladı, hatta yok oldu. Artık tek servet kaynağı olarak elde yine o dağlara sığınmış, insafsız bir sömürünün aracı olmamak için üretimini en aza indirerek pasif direnmeye geçmiş perişan köylüler kalmıştı. Devletin varlığı bu perişanlar kalabalığının üretimine dayanacaktı. Böylece Osmanlı imparatorluğu, Avrupanın kapitalist endüstri toplumları döneminde bulunduğu bir sırada, feodal yapılı, hem de bozulmuş, üstün niteliklerini yitirmiş, dejenere olmuş bir feodal yapılı, ilkel bir tarım ekonomisine dayanmaya çalışan bir toplum görünüşündeydi.

İmparatorluğun feodal düzenindeki özellikler ve

(2) **Türkiye'nin Düzeni, Doğan Avcıoğlu, Bilgi yayınevi, Ankara 1968, s. 30-32.**

özetlediğimiz gelişmeler onun sınıfsal yapısında da yansıyordu. Daha başlangıçta, Osmanlı devleti, batıdaki feodal kuruluşların tersine, merkezi bir devletti. Toprakların mülkiyetinin devlete ait oluşu bunun nedeni idi. Batılı derebeyi toprağının ve serfinin mutlak sahibi iken, Osmanlı düzenindeki benzeri, toprağın mülkiyetine sahip değildi. İşletip gelirinin bir kısmını devlete vereceği toprak, onun yararına geçici bir süre için bırakılmıştı. Gerçi bu yararlanma genellikle hayatı boyunca sürüyor ve yine genellikle aynı toprak onun oğullarına aynı şekilde işletmeleri için devlet tarafından bırakılıyordu ama, devlet istemezse bu hakkı her zaman geri alabilirdi. Ayrıca Osmanlı derebeyinin, tımar veya zeamet sahibinin, serfleri, köylüleri üzerinde sınırsız yetkileri de yoktu. Batıdaki derebeyinden farklı olarak serfleri üzerinde (reaya) devletçe yasalara bağlanmış kurallara uyarak yöneticilik yapmak zorunda idi. Yani baskısı, sömürüsü keyfilikten çıkarılmış, devletçe sınırlandırılmıştı. Bu örgütlenme şekli, devletin merkezindeki yöneticilerin önemini çok arttırıyordu. Böylece merkezi olmayan Avrupa feodal toplumlarına karşılık, Osmanlılarda merkezi bir feodal yapının sonucu olarak, etkisi geniş, yetkileri fazla, güçlü bir merkezi yönetici kadro önemli bir sınıf durumuna geliyordu. Bu geleneksel yapı özelliği, günümüze kadar sürüp gelmiştir denebilir. Ordu yöneticilerini de bu gruba sokabiliriz.

XIX. yüzyılın başında Avrupada makinalaşmanın gelişmesi sonucu Osmanlı toplumu ekonomik bakımından çökerken bir talihsiz dış etki daha başladı: Bu, endüstrileşmenin sonucu olarak fazla üretimini elden çıkarmak, aynı zamanda da ucuza ham madde sağlamak için endüstrileşmiş batı ülkelerinin pazar ve sömürge arama çabaları idi. Avrupa bu amaçla dışa doğru açılırken, içinde bulunduğu yoksulluk, toplumsal ve ekonomik düzenin-

deki bozukluğun son haddini bulması gibi nedenlerle koskoca imparatorluk, sömürgeciliğin ağına düşmeye en uygun bir durumda idi. Eski, kendine özgü feodal Osmanlı düzeni bozulmuş, bunun yerine yine ana çizgileri feodalite olan, ama özellikle toprağın mülkiyeti konusunda insanlığın evriminin tersi bir doğrultuda gelişen çağına aykırı bir düzen ortaya çıkmıştı. Kasası boşalan devlet, toprağın özel kişilerin ellerine geçmesine, ayan, ağa ve beylerin türemesine göz yummakta idi.

Batının Osmanlı imparatorluğunu sömürge yapmak için ciddi olarak işe girişmesi 1839 Tanzimat hareketi ile başlar. Merkezi bir feodal yapıya dayanan bir toplum, sömürge olmak için elverişli değildi. Önce bu yapıyı bozmak, dağıtmak, kapitalist sömürüye elverişli bir duruma getirmek gerekiyordu. Bu işe tanzimat hareketi, batılılaşma başlığı altında girişildi. Bu süreç için en önemli öge, merkezdeki yöneticiler arasında işbirlikçiler bulmaktı. Bunlar bulundu ve tanzimatçılar, batıcılar adı ile daha ileri bir toplum düzenini getirmeye çalışan ilerici kişiler olarak halka tanıtıldılar. Bu bir bakıma doğru idi; bunlar geleneksel merkezi feodal yapıyı yıkmak için kullanılıyorlardı. Feodal yapı yıkıldıktan sonra, daha ileri dönemlere geçilebilirdi; ama bu değişimin amacı ön planda batının ülkeyi sömürmesini sağlamak olduğu için, bu süreç çok yavaş olacak, feodal yapı yıkılırken, burjuvazinin gelişmesini hızlandıracak koşulların hazırlanmamasına da özellikle önem verilecekti. Merkezi feodal yapıyı ayakta tutan bütün yasalar değiştirildi. Geleneksel, zaten bozulmuş toprak düzeninin, mevzuatının, timar, zeamet örgütünün de değiştirilmesinden sonra, sömüreceği toprak emekçilerinin çalıştığı toprağın mülkiyetine sahip yeni derebeyi tipi düzeni meşrulaşmış oldu. Ayan, eşraf adı altında kısmen toprak mülkiyetini de elinde tutan, kısmen tarım ürünlerinin toplanmasını, pazarlanmasını kontrol eden yeni bir

sömürücü tipi doğdu. Böylece alt ekonomik yapı sömürü düzeninin zararına değiştirilmek şöyle dursun, tarım emekçisinin haklarının artık devlet tarafından hiçbir şekilde güvenlik altına alınmadığı bir yöne itildi. Merkezde ise yalnız bir takım yüzeysel üst yapı değişiklikleriyle yetinen yönetici batı hayranı kişiler, bu değişikliklerle imparatorluğu kurtaracakları umudunda idiler. Behice Boran'ın belirttiği gibi[3] «*Osmanlı İmparatorluğunda toplumsal değişme böyle dış baskı ve zorlamalara tepki olarak toplumun üst yapısında ve bu yapının askeri-idari mekanizmasında başladığı için, toplumun değişmesi yukarıdan aşağıya, tepeden inme olmuş ve bu değişmede devlet ve onu somutta temsil eden askeri-sivil kadrolar önemli rol oynamışlardır...*»

Böylece sınıf olarak güçlü bir yönetici kadro bulunmasının yanısıra Türk toplumunun evriminin ikinci önemli özelliği ortaya çıkıyordu: Toplumsal değişmelerin ezilen sınıflardan değil, yukarıdan, yönetici kadrodan aşağıya doğru, tepeden inme yürütülmek istenmesi.

Tanzimat ve batılılaşma adı altında girişilen değişmelerle ekonomik durumu büsbütün sarsılan, batı endüstri ülkelerinin emeklerini insafsızca sömürmeye başladığı halk, bu değişmelere, yukarıdan aşağıya zorla benimsetilmek istenilen üst yapı değişikliklerine gittikçe daha çok kızıyor ve bunlara ön ayak olanlara kin duymağa başlıyordu. Böylece halkın gözünde kötü sayılan, benimsenmemek için direnilen bütün bir batı kültürü oluyordu. Çünkü halkın, batının kültür değerleri ile batı ülkelerinin ilerilik adına, ama aslında sömürü düzenlerini kurabilmek için getirdikleri batı kurumlarını, örgütlerini birbirinden ayırabilmesi beklenemezdi. Halk bütünüyle batıya, daha doğrusu XIX. ve XX. yüzyıl uygarlığına karşı

(3) **Türkiye ve Sosyalizm Sorunları, Behice Boran, Gün yayınları, 1968, İstanbul, s. 11-12.**

çıkıyor, o eski, ne de olsa biraz rahat ettiği merkezi feodal düzenin özlemini çekiyordu.

Birinci dünya savaşı ile herşey altüst olup İmparatorluk yıkıldığı, geriye perişan, bitkin, yoksul bir ulus ve ülke kaldığı zaman, genel durum bu idi.

■ *Anadolu İhtilali*

Anadoluda yabancı sömürücülere ve onların içerdeki uşaklarına karşı başkaldırarak ölüm kalım savaşına girişen Atatürk ve arkadaşlarının elinde kalan topraklarda yoksulun yoksulu köylüler, bunları sömürerek biraz varlık edinmiş kent ve kasaba eşraf ve ayanı, merkezdeki yönetici sınıftan, yeni bir düzenin özlemi içinde Anadoluya kaçarak Atatürke inanmış az sayıda sivil ve subay aydın vardı. Ekonomik bakımdan ülkeye bir yarar sağlıyacak bir kent burjuvazisi yoktu. Sömürücüler ve içteki ortakları gerçek bir burjuvazinin gelişmesini önlemişler, bağımsızlığı olmayan, kendi komisyonculuklarını yapan «burjuva kompradorları» bile Türk olmıyanlardan seçmeğe dikkat etmişlerdi. Endüstri yoktu. Bazı yerlerde ilkel el zenaatları bir gelenek olarak yıkılmadan kalabilmişti. Halk başına gelenleri şu batılılaşmaya bağlıyor, bunun öncülüğünü yapmış yöneticilere, okur-yazarlara, aydınlara güvenemiyor, hatta kin duyuyordu. Kısacası kurtuluş savaşının başlangıcında feodal yapısını değiştirememiş, ama bu yapısı bozulmuş, ağa, eşraf, ayan aracılığı ile feodal sömürünün sürdürüldüğü, kentlerinde ve kasabalarında değil kapitalist gelişme, esenli bir burjuvazinin bile görülmediği, hatta kompradoru da Türk olmıyanlardan seçilmiş, aydını ve yöneticisi ne yapacağını şaşırmış bir toplum vardı. Dış sömürücülerin asıl iç ortakları, bu ortaklarla işbirliği yapmış yönetici kadro İstanbuldaydı, çatışmanın sonucu belli oluncaya kadar bura-

dan kıpırdamıyacak, Mustafa Kemal kazandıktan sonra da onun kurduğu rejimi bozmak, dejenere etmek, kendi sömürü düzenini bu dönemde de yürütmek için elinden gelen kurnazlığı gösterecekti.

Atatürk'ün büyüklüğü bu kadar elverişsiz koşullar içinde sömürücülere direnebilecek gücü yaratabilmiş olmasındadır.

Bu tabloya bakınca, toplumsal gelişmenin itici gücü olarak en önemli topluluğun kurtuluş savaşını yöneten asker-sivil aydınlar olduğu görülür. Bunların inançları, düşünleri, ülküleri gelecekteki gelişmelere şeklini verecektir. Bu bakımdan burada biraz durmak gerekir.

Onlar Tanzimat batıcılarından biraz daha ileri bir kuşaktırlar. Tanzimat batıcılığının ülkeye hayır getirmediğini görmüşlerdir. Tanzimat adına girişilen işler, imparatorluğun batılı ülkelerin sömürgesi durumuna düşmesi ve yıkılması ile sonuçlanmıştır. I. Dünya savaşma katılan gençler olarak bu yıkılışın içinde yaşamışlardır. Öğrenimleri sınırlı ve yetersizdir. Dış sömürgenlerin içerideki en korkunç işbirlikçilerinden birisinin, Abdülhamit'in bütün bu sömürü düzeninin anlaşılmaması, bu mekanizmanın yeni yetişenlerce kavranmaması için 33 yıl sürdürdüğü terör içerisinde öğrenim yapmışlardır. Öğrenme, aydınlanma, bilinçlenme olanaklarının çok sınırlı olduğu bir ortamda, erişebildikleri nokta, binbir tehlikeyi göze alarak ilgi kurabildikleri bazı Tanzimat çağı aydınlarının etkisi ile ancak Fransız devrimi olabilmiştir. Ülküleri Fransız devrimine benzer bir devrimi, başka bir deyişle bir burjuva devrimini gerçekleştirmektir. Ama onlar genellikle bunun bir «burjuva devrimi» demek olduğunu da bilmezler. Fransız devrimini izliyen gelişmelerden, «sosyal devlet» kavramından, sosyalistlerden, marksizmden haberleri yoktur. Batı kültürü, batı uygarlığına dönüktürler, ama Tanzimatçılardan farklı olarak, batı kül-

türü ve uygarlığı ile batılı sömürücülerin Türkiye gibi geri bırakılmış ülkeleri sömürme politikaları arasındaki çelişkiyi yaşamlarıyla anlamışlardır; batılıların sözünü körü körüne dinliyerek batılılaşmaya kalkmanın nasıl bir felâket olduğunu yaşamışlardır. Ulusa dönmekten, ulusu uyandırmaktan, batının değerlerini ona benimsetmekten, bu değerlerden yararlanarak onu kalkındırmaktan yanadırlar. Ama bunu nasıl yapacaklardır? Yapmayı tasarladıkları şeyler genellikle batı toplumlarının üstünkörü gözlenmesiyle dikkati çeken üst yapı devrimleridir. Batıdaki gelişme sürecinin asıl önemli yanı olan alt yapıdaki değişiklikleri, bu aydınların noksan toplumbilimsel ve ekonomik bilgileriyle anlamalarını, bulup çıkarmalarını bekleyemeyiz. Ulusu batının sömürüsünden kurtarmak, ona bağımsızlığını kazandırmak ve bu bağımsızlığı sürdürebilmek için gerekli kalkınmayı sağlamak için tasarladıkları üst yapı değişikliklerinin çoğunu daha kurtuluş savaşından önce aralarında konuşurlar, tartışırlar. İncelendiği zaman, bu kuşağın kurtuluş savaşından sonra gerçekleştirilen bir kısım devrimleri daha I. Dünya Savaşı içinde düşündüğü, tasarladığı anlaşılır. Medeni kanun, kılık devrimi, harf devrimi, bağımsız mahkeme, çok partili siyasal hayat, kadın hakları, eğitimde birlik, laik eğitim gibi birçok ilkeler, bu kuşağın Fransız Devriminde bulduğu, kısa Avrupa gezilerinde gözlediği, özlediği değişikliklerdir. Bunların uygulanması ile gelişimin sağlanacağı umulmuştur.

Başbakan İnönü, 5.5.1925'de, IV. Muallimler Birliği Kongresi üyelerine şöyle diyordu[4]: «*...Cumhuriyetimizin, Ankara'daki Milli Hükümetin ana siyaseti kendine iktisadi mihver yapmaktır. Bizim başlıca alameti farikamız buradadır. Mazinin bütün hükümetlerinden, idare sistemlerinden asıl bu noktada ayrılıyoruz... Tabii bu hususda*

(4) **Canlandırılacak Köy, İ. Hakkı Tonguç, Remzi kitabevi, İstanbul 1947, s. 315-316.**

icabeden bütün tedbirleri bulmuş değiliz. Mazinin uzun bir gafleti neticesinde iktisada karşı melekesizliğimizi mûteriiz. Fakat değil mi ki reisicumhurundan en genç muallime kadar bu milletin ancak iktisadi inkişafla kurtulacağı kanaatı hakimdir; mademki hepimiz artık iktisadın bizim için büyük gaye... olduğunu müdrikiz; elbette bu hususdaki melekesizliğimizi de yenecek ve bütün müşkülatı iktiham edeceğiz...»

Ama asıl kurtuluşu sağlıyacak alt yapı devrimleri yapılmamıştır.

Görülüyor ki, kurtuluş savaşı bitip yeni devlet kurulduğu zaman, toplumsal değişme doğrultusunu saptıyacak ve toplumu bir doğrultuda ileriye götürecek güç, bizim evrimimizin bir gereği olarak yönetici aydın kadro idi ve evrimsel değişme, yine gelişimimizin bir özelliği olarak yukarıdan aşağıya yürütülmeye çalışılacaktı. Yani İmparatorluğun son döneminde, imparatorluğu kurtarmak için çabalamış bir kısım aydın yöneticileri (örneğin bazı ittihat-terakkicileri) başarısızlığa sürükliyen ana nedenler Cumhuriyet çağına geçişte de vardı: Toplumu yukarıdan aşağıya değiştirmek zorunluğu, alt yapı devrimlerine girişmeden, yani uyandırılması, kalkındırılması istenen ezilen sınıfları ekonomik bağımlılıktan kurtarmadan bu değişikliği yapmanın olanaksızlığı.

Yöneticiler içinden çıktıkları sınıflar, yetişmeleri, öğrenimleri, inanç ve ülküleri (Fransız Devrimi) bakımından burjuvaziye dönüktüler; sağlam, esenli, dışarıdan bağımsız bir burjuvazinin ülkenin ekonomik temeli olması için çabalamaları doğaldı. Cumhriyetin ilk yılları bu burjuvaziyi yaratma çabaları ile geçti. Boran'a göre[5]: «*...Kurtuluş savaşı yıllarında yönetici sivil - asker kadronun kendi tarihinde en halkçı, devrimci bir noktaya eriştiği kolay-*

(5) **Türkiye ve Sosyalizm Sorunları, Behice Boran, Gün yayınları İstanbul 1968, s. 17-20.**

ca anlaşılır: Bizde batı burjuvazisi niteliğinde güçlü bir burjuvazi bulunmadığı için sınıf kutuplaşmaları keskin değildi; yönetici kadro, azgelişmiş bir ülkenin yaşama düzeyi çok mütevazi olan küçük burjuvazisindendi... Milli Kurtuluş savaşı sona erince, köylü kentli askerler tarlasına, tezgahının başına, küçük dükkanına döndü. Halk kitleleri ülkenin kaderini tayinde önemli bir unsur olmaktan, bir rol oynamaktan çıktı. Yönetici kadro... Türk devletinin dizginlerini tek başına elinde tutan... egemen bir tabaka haline geldi ve 19. yüzyıldan bu yana filizlene gelmiş, Meşrutiyet ve I. Dünya savaşı yıllarında bir boy daha artmış Türk burjuvazisi, daha beriden de toprak ağaları, yönetici kadronun çevresinde kümelendi... Osmanlı İmparatorluğundan devralınan merkeziyetçi, otoriter, tepeden inme devlet anlayışı ve uygulaması devam ediyordu. Devleti, somutta, herşeye hakim yönetici bürokrat tabaka temsil ediyordu. Bu bürokrat tabaka ise (yüksek yöneticiler, memurlar kadrosu) yeni yeşermiş burjuvaziye, büyük tüccar ve müteahhit grubuna, ikinci derecede olarak da devlet eliyle güçlendirilmek istenen, ama bir türlü güçlenemiyen sanayicilere, bankacılara ve nihayet hep güçlü bir sınıf olagelmiş toprak sahiplerine ve kasaba «eşraf»ına dayanıyordu... Yönetici kadro ta 19. yüzyıldan olduğu gibi, yine ülkeyi kalkındırmak için batı modeli kapitalist kalkınmayı örnek aldı. Bunun nedeni, (1) yukarıda işaret ettiğimiz gibi, halkın devlet yönetimine katılmayışı, ağırlığını koyar durumda olmayışı idi; (2) bunun sonucu olarak, yönetici kadronun toplum yapısında egemen sınıflar olan yukarıda saydığımız sınıflara dayanması idi, (3) yönetici kadroların, bürokrat tabakanın, sınıf menşei ve mensubiyeti bakımından küçük burjuvazi içinde yer alışıydı... Son bir nokta olarak şunu da ekliyebiliriz ki; bir halk hareketi halinde yürütülen bir ihtilal veya bir milli kurtuluş savaşı sona erip bu hareket ve savaşlara öncülük eden burjuvazi-veya bizde

ve öbür az gelişmiş ülkelerde burjuvazi adına ve hesabına öncülük eden küçük burjuva aydın, yönetici tabaka- ihtilal veya savaş sona erip de iktidarı ele aldığı zaman, mücadele süresince eriştiği en ileri ideolojik noktadan geriler, emekçi kütlelerin hak ve çıkarlarını da kapsıyan daha genel, hatta evrensel, görüş ve amaçları daralarak burjuvazinin sınıf ideolojisinin içine çekilir. Bizde de böyle olmuştur...»

Gerçekten de kurtuluş savaşından sonra yönetici kadronun davranışları bu aşamalardan geçti. Geçti ama, bir kısım yöneticiler, yöneticilerin bir bölüğü, fakat o çağda siyasal etki bakımından güçlü bir bölüğü, bu gelişmeden hoşnut değillerdi; tedirginlik duyuyorlardı. Bu gelişme, Osmanlı imparatorluğunu çıkınaza sokan yöndeydi. Cumhuriyetin temeli, dayanağı sağlamlaştırılamamış, pekiştirilememişti. Ortaya çıkan durum halkın halk için halk tarafından yönetilmesi ilkesine pek uymuyordu. Cumhuriyet kurulurken bir ülkü olarak halkın kendi kendisini yönetmesi ilkesi benimsenmişti. Şimdi ise bu yöndeki gelişmeler yeterli olamıyordu. Halkın yönetime katılması şöyle dursun, halk denilen topluluk (halk kavramı da açık değildi. Halk kimdi? Yöneticilerin dışında kalan her kişiye halk deniyordu. Halkın içinde sınıflaşmalar olduğu anlaşılmıyordu) girişilmek istenen işlerin üstelik karşısındaydı. Onun yönetime katılması için girişilen her siyasal atılım, örneğin yeni partiler açılması başarısızlıkla sonuçlanıyordu. Halkın özgürlük ortamı bulunca yürümek istediği yol, Fransız devriminden örnek alınmış ilkeleri gerçekleştirmek değil, o çok eski feodal yapıya dönmek özlemi oluyordu. Bunun ekonomik nedenleri ise görülemiyordu. Neden olarak halkın bilgisizliği, görgüsüzlüğü, uyandırılmamış, yetiştirilmemiş oluşu öne sürülüyordu. O halde ne yapmalıydı? Yapılacak şey Fransız devriminde de görüldüğü gibi eğitimde birlik, laik eğitim yollarından geçerek batılı

bir eğitim ve öğretimi bütün halka götürmek, onu aydınlatmaktı. Yöneticilerin çoğunluğunun nasıl burjuvalaştığını, burjuvazinin çıkarlarını savunmaya başladığını gören, günün birinde bu yöneticilerin burjuvazi ile işbirliği yaparak, dışarıda da kapitalist işbirlikçiler arayacaklarından korkan, henüz Kurtuluş savaşının devrimci ilkelerinden vazgeçmemiş, halka sırtını dönmemiş bir kısım yöneticiler, başta Atatürk olmak üzere, inandıkları cumhuriyet ilkelerinin gerçekleşebilmesinin, Devletin bağımsızlığının korunabilmesinin, batılılaşma sürecinin tamamlanabilmesinin baş koşulu olarak eğitim ve öğretimi yaygın bir duruma getirmeyi düşünüyorlardı. Eğitimde birlik ve laiklik eğitimi sağlayan ileri yasalar bu amaçla çıkarıldı. Ama eğitim ve öğretimin bütün halka yayılmasını sağlıyacak örgütün kurulması, gerçekleşmesi ve çalışması bir türlü olmuyordu. 1935'e kadar çeşitli kişiler işbaşına getirildi, denendi. Bir türlü başarı sağlanamadı. 1935'e doğru artık eğitimci olarak kim varsa diyeceğini demiş, yapacağını yapmış, ama sorun çözümlenememişti.

Atatürk ve çevresindeki bir kısım aydın yöneticinin Cumhuriyet rejiminin sağlam bir temele oturabilmesi, devletin bağımsızlığının sürdürülebilmesi, halkın batılılaşmadan ve ilericilikten yana olarak yönetime katılabilmesi için gerekli gördükleri laik ve çağdaş bir eğitim ve öğretim örgütü hâlâ kurulamamış, işletilememişti.

■ *İktidarın İlerici Kanadı*

Kurtuluş savaşını başarıya ulaştırdıktan sonra iktidara geçen yönetici kadro içinde, başta Atatürk olmak üzere «ilerici aydınlar» diye adlandırılabilecek, devrimin hızının gitgide kesilmesinden kaygı duyan, yapılanlarla yetinmek istemiyen, daha ileri atılımları özliyen bir grubun bulunduğunu kabul etmek gerekir. Köy enstitülerini de kapsı-

yan daha sonraki olayların gelişimini doğru olarak yorumlıyabilmek, bunları tarihsel gelişme doğrultusu içinde doğru olarak yerine oturtabilmek için, 1923 - 1946 dönemini inceliyen ilericilerin bu noktaya çok önem vermeleri gerekir. Bu anlaşılmazsa, bu dönemin eleştirisi yapılırken çok yanlış sonuçlara varmak ve daha sonraki evrim konusunda çıkmaz yollara sapmak tehlikesi vardır. Bu dönemin CHP iktidarını tek düze sanmamak, birçok nedenlerle gitgide burjuvalaşan bu iktidarın içinde, etki bakımından önemli bir bölümün daha ileri atılımları gerekli gördüğünü, hatta bazı alt yapı değişikliklerine bile istekli olduğunu bugünün genç, ilerici kuşakları bilmelidirler. Bu kişiler kemalistlerdir ve CHP yönetiminin çoğunluğunca sonradan çok çarpıtılan anlamında değil, gerçek anlamında; yani ileriye dönük, evrime, devrime açık, gerçek kemalizmin savunucularıdırlar. Fakat bunlar alt yapı devrimlerine girişememişlerdir. Daha doğrusu bu olanağı bulamamışlardır. Yukarıda belirttiğimiz nedenlerle, iktidar ortaklarının ilerici sınıflardan gelmemesi, kendi arkadaşlarının büyük bölümünün zamanla burjuvalaşması, alt yapı değişiklikleri konusundaki bilgilerinin azlığı ve hepsinin önemlisi, ezilen sınıfların alt yapı değişikliği için ağırlıklarını koyacak bilince erişmemiş olması, devrimin yavaşlamasının, durmasının başlıca nedenleridir.

■ *Kemalizm*

Gerçek anlamında Kemalizm Türk toplumunun evriminde çok önemli bir aşamaydı. Bunu anlamadıkça, buna inanmadıkça daha ilerilere gitmek olanağı yoktu. Daha sonraki atılımların dayanağı, çıkış noktası gerçek Kemalizm olmalıydı. Bundan önceki dönemlerde ilerici atılımlar için dayanak aramak boşunadır.

Kemalistlerin ana görüşleri şöyle özetlenebilir: Türk toplumu artık ümmet değil, ulus olma dönemindedir. Ana birim, sınırları kesinlikle çizilmiş, toprak alıp verme sorunu olmayan bir ülkede yaşıyan, ırk ve din temeline değil, kader ortaklığına dayanan Türk ulusudur. Bu birimi yaratmak ve korumak için temel ilke, dini devlet işlerinin kesinlikle dışında tutan bir laiklik anlayışıdır. Bu ulus, yaşamak için uygarlaşmak zorundadır. Uygarlık 20. yüzyılda tektir: Batı uygarlığı. Batı uygarlığı denince bunu batının siyasal üstünlüğü anlamında almamak gerekir. Söz konusu olan, bu uygarlığın yaratıcısı batı kültürünün ana değerlerini benimsemektir. Batı emperyalizmi ve batı kültür değerleri birbirinden ayrı şeylerdir. Böylece kemalist, tanzimat batıcısından kesin şekilde ayrılır. O, batı kültüründen yanadır, ama körü körüne batıdan yana değildir. Batı uygarlık ve kültürü benimsenirken, eskimiş, tutucu doğu kültürü ile bütün bağlar koparılacaktır. Zaten bu doğu kültürü Türk ulusuna yabancıdır, hiçbir zaman ulus bununla bağdaşamamış, bunu benimseyememiştir. İslam - arap kültürü kesinlikle yabancıdır; bu bırakılacaktır. Uygar bir ulus olma yolunda kullanılacak yöntemler, devrimci yöntemlerdir. Bunlar sınırlandırılamaz ve tükenmez. Gelişme yolu açıktır. Her dönem, her süreç yeni çözümler, yeni yöntemler getirecektir. Böylece izlenecek ideoloji, sürekli olarak geliştirilecek, olgunlaştırılacaktır. Gelişme yolunda dayanılacak en güçlü temel halktır. Yani emekçi, çalışan insanlardır. Ülkemizde ise bunların çoğunluğu köylüdür. Ulusun asıl gücü bu insanlardır. Bu güç harekete getirilecek, yönetime katılacak ve kendi kendisini yönetecektir; çünkü ülkenin ve devletin asıl sahibi odur. Böylece kemalizm, üstün nitelikleri olduğu sanılan bir azınlığın yöneticiliği altında ilerleme yanılgısı içindeki totaliter rejimlerle hiçbir benzerlik göstermez. Çalışana, halka, insana en büyük değeri vermesiyle bütün uluslara, bütün insanlara

saygı, sevgi, yakınlık duyar. Barıştan, kardeşlikten yanadır. İnsancıldır. İnsana değer verir ve onu kutsar. Ulusal bağımsızlık temel ilkelerinden biridir. Öngördüğü esenli gelişmenin, uygarlığa kavuşmanın en önemli koşullarından biri, bütün bu çabaların tam bir ulusal bağımsızlık içinde olmasıdır. Bütün bu ilkeleriyle kişisel, sınıfsal, uluslararası her türlü sömürüye karşıdır.

Böylece kemalizm, ilericilik yönündeki sınırsızlığı, sonsuz gelişme ve geliştirme olanakları sağlaması, gericiliğe, Türk ulusunun geri kalmasına yol açtığına inandığı geri etkilere karşı ise kesin yasaklamalar koyması bakımlarından daha çok uzun bir süre içinde bütün ileri girişimlerin dayanağı olacak nitelikte bir temeldir.

Siyasal ve toplumsal ilke ve düşünler açısından bu kadar açık ve belirli olan gerçek kemalizmin, ekonomik ilkeleri ise örtülüdür. Ama şu açık bir gerçektir ki, ekonomik ilkeler yönünden de kemalizm devrimci gelişmeye açık ve elverişlidir.

Temel ülkü ve inançlarını özetlemeğe çalıştığımız gerçek kemalistlerin 1935 yıllarında yaygın bir öğretim ve eğitim atılımına girişmeyi niçin istedikleri, bu ülkü ve inançları göz önünde tutulunca kolayca anlaşılabilir. Bir ulus yaratma, ulusal bilinci uyandırma, ulusal bağımsızlığı koruma, kültür değiştirme ve uygarlığa erişme, bilinçli vatandaşlar olarak kendi kendini yönetme, devrimci yeni yöntemler, ilkeler bulma gibi amaçlar, kemalistlere göre herşeyden önce öğrenim, eğitim görmüş vatandaşlar topluluğunun anlıyacağı, yapacağı işlerdir. Yoksa bütün bu inanç ve ilkeler, bunlara dayanan rejim, havada kalır. O halde kemalistler için halkın eğitimi ve öğretimi sorunu, doktrinleri ve kurdukları devlet açısından hayatsal bir sorundur; bir ölüm kalım sorunudur.

Rejimin temel ilkeleri bakımından böyle olduğu gibi, devletin içinde bulunduğu ekonomik zorluklar açısından

da eğitim ve öğretim sorunu, kemalistlere başlıca çözüm olarak gözükmüştür. 1923 - 1935 yıllarında çeşitli ekonomik yöntemler uygulanmak istenmiş, bir burjuvazi, bir özel endüstri yaratılmaya çalışılmış, zorluklarla karşılaşılınca devletçiliğe önem verilen bir karma ekonomi sistemi denenmiş, devletçilik devlet kapitalizmine dönüşmeye yüz tutmuş, Dünya ekonomik buhranının etkileri ülkenin ekonomik durumunu büsbütün sarsmış, kısacası 1935'e kadar ekonomik açıdan yüz güldürücü yeterlikte bir atılım sağlanamamıştır. Alt yapı devrimlerine girişmek ise çeşitli nedenlerle başarılamamış, üretimin arttırılması, böylece ekonomiye olumlu yönde katkıda bulunulması için çağdaş üretim yol ve yöntemlerinin öğretim yoluyla halka anlatılmasından yarar umulmuştur.

O halde kemalistleri 1935'de güçlü bir öğretim ve eğitim atılımına iten nedenler bir değil, bir çoktur. Bunlar derece derece ve çeşitli siyasal kümeler tarafından değişik ölçülerde değer ve önem kazanarak, bu atılıma girişilmesine yol açan düşün ve politika ortamını hazırlamışlardır. Örneğin belki bir küme pratik açıdan, bozuk ekonomik durumun üretim arttırılarak düzeltilmesine öncelik verirken, başka bir topluluk da yeni kültür değerlerini halka benimsetme bakımından eğitim ve öğretim atılımını benimsemiş olabilir. Şüphesiz ki, daha sonra da, bunlara atılımı yürütme görevi ile işbaşına getirilecek kişilerin kendi görüş, inanç ve amaçları katılacaktır.

Ortamı hazırlıyan nedenler bu kadar çeşitli iken, köy enstitüleri girişimini, sonradan bazı yorumcularca yapıldığı gibi, örneğin «ucuz asker yetiştirmek», «rejimin silahşörlerini yaratmak», «CHP militanları bulmak», v.b. gibi yorumlarla açıklamaya kalkmak, tarihsel gelişimi, koşulları ve olayları çok basite indirgiyerek değerlendirmek olur. Kanımıza göre bu konudaki gerçek, bu kadar basit kalıplar için de tanımlanamıyacak kadar çok yönlü ve girifttir.

İktidardaki topluluklar ve kümeler hangi inanca veya zorlamaya öncelik tanımış olurlarsa olsunlar, 1935'lerde, Cumhuriyetin kurucusunun, sorunu bütün tarihimiz boyunca hiçbir düşün adamına, politikacıya, eğitimciye nasip olmamış bir açıklıkla anlattığı rejimin temel ilkesi niteliğindeki şu sözlerinin siyasal baskısını duydukları da bir gerçektir[6]:

«...Türkiye'nin sahibi ve efendisi kimdir? Bunun cevabını derhal birlikte verelim. Türkiye'nin hakiki sahibi ve efendisi hakiki müstahsil olan köylüdür. O halde herkesden daha çok refah, saadet ve servete müstehak ve layık olan köylüdür. Binaenaleyh, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin iktisadi siyaseti bu asli gayeyi sağlamaya matuftur. Efendiler, diyebilirim ki, bugünkü felaket ve sefaletin tek sebebi bu gerçeğin gafili bulunmuş olmamızdır. Filhakika yedi asırdan beri cihanın dört bir köşesine sevkederek kanlarını akıttığımız, kemiklerini yabancı topraklarında bıraktığımız ve yedi asırdanberi emeklerini ellerinden alıp israf eylediğimiz ve buna mukabil daima tahkir ve tezlil ile mukabele ettiğimiz ve bunca fedakarlık ve ihsanlarına karşı nankörlük, küstahlık, cebbarlıkla uşak seviyesine indirmek istediğimiz, bu gerçek sahibin huzurunda bugün utanç ve saygı ile hakiki durumumuzu alalım...»

■ *İlköğretim Çıkmazı ve Tonguç*

1935'lerde eğitim ve öğretim alanında önemli işlere girişilmesine yol açan koşulları Tonguç'un nasıl değerlendirdiğini görelim:

Onun «İlköğretim Kavramı», «Canlandırılacak Köy?» gibi kitaplarında Türkiye'deki eğitim hareketlerinin tarihi incelenirken, çağdaş anlamda ilköğretim çalışmalarını ülke-

(6) **Atatürk'ün 1 mart 1922 de T.B.M.M.nin üçüncü toplantı yılını açış konuşmasından.**

mizde tanzimat ile başlattığı görülür. O halde ilköğretimi yaygınlaştırmak, çağdaşlaştırmak sorunu da batılılaşma düşünü ile birlikte ortaya çıkmıştır. Tonguç bu yöndeki çalışmaları ayrıntıları ile anlatarak ve eleştirerek Cumhuriyet dönemine kadar getirir. Eleştirilerinde öne sürdüğü başlıca noktalar, çok kısa olarak, bütün tanzimat hareketleri gibi, bu alanda da batının körükörüne kopya edilmeye kalkışılması, ulusal ve laik bir eğitim yönteminin bir türlü benimsenememesi, öğretimin ve eğitimin yaygınlaşmasını sağlıyacak örgütlerin bir türlü kurulamamasıdır. Bu gelişimden şu anlaşılmaktadır: Daha tanzimatın başlangıcından beri aydınlarımızın ilericilik programı içerisinde bir eğitim ve öğretim sorunu da vardır ve bu önemli bir yer tutmaktadır. Ama cumhuriyet dönemine kadar kalkışılan bütün ilericilik ve batıcılık hareketlerinde olduğu gibi, bunda da başarılı olunamamıştır. Cumhuriyetin kurucuları bu sorunu kendi programlarına da almışlardır. Yeniden başarısızlığa uğramamak için, Cumhuriyetten önceki hareketleri başarısızlığa uğratmış yanılgılara, körükörüne batı hayranlığına, taklitçiliğe, kopyacılığa düşmeden işe girişmek ve kendi kaynağına, Türk ulusuna dönmek, ona inanmak, çözümleri onda aramak gereklidir. Cumhuriyeti daha önceki dönemlerden ayıran bu ilkeleri eğitim alanındaki girişimlerde de uygulamalıdır.

Tonguç yeni rejimi eğitim alanında çalışmaya iten nedenleri kendince şöyle yazar[7]: «*...Anadolu'da yeni bir halk devleti kuruldu: Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti... Son yüzyılın çeşitli olaylarından büyük dersler alınmıştı. Gerçek hayatın içinde, halkın arasında, onunla mukadderat birliği yaratarak yetişmiş olanlar, bu derslerde öğrendiklerini uygulayacaklardı. Onların kafalarına yerleşmiş olan bilgiler, dünya görüşünden mahrum bazı üni-*

(7) **Canlandırılacak Köy, İ. Hakkı Tonguç, Remzi kitabevi, İstanbul 1947, s. 258.**

versite hocalarının öğrencilerine ezberlettikleri aşırma bilgilere benzemiyordu. Devrimciler, bütün bilgileri halk denilen tükenmez kaynaktan, memleket denilen gerçeğin taşından toprağından, suyundan havasından almışlardı. Onun için bunlar, halk idaresine dayanan bir devlet kuramadıkları takdirde, kurtuluş savaşlarında kazanacaklarını ve ellerine geçen dümeni yeniden Osmanlı ricaline kaptırabileceklerini kestiriyorlardı. Bundan ötürü bir taraftan savaşa devam ederken diğer taraftan da halk hakimiyetine dayanan devletin temelini atmaya uğraşıyorlardı... Kurtuluş savaşları sona erince vakit geçirmeden memleketin bütün davaları birer birer ele alınarak yeni rejimin ilkelerine göre çözülmeye başlanacaktı. Bu kolay bir iş değildi. Çünkü evvela yapılacak işleri bilen bol insan yoktu. Onun için ister istemez mevcuttan faydalanma yolu tutulacaktı. Onların çoğu da halk idaresi ilkesine göre iş görmeye alışmadıkları için, yeni mana ve amaçlı işleri tutmıyacaklar, fırsat buldukça baltalamaya kalkacaklardı. Eğer onlarla yetinilirse günün birinde devrim bunların ellerinde, hızını kaybederek tehlikeye düşebilirdi. Bu sebepten devrimin, ne yapıp yapıp, bir taraftan Anadoludaki genç ve münevver zümreye ülküsünü benimsetmesi, diğer taraftan da kendi neslini yetiştirmesi, bu rejime bağlı bir gençliğe süratle kavuşması lazımdı...»

Daha sonra Tonguç, Atatürk'ün eğitim alanındaki düşünlerine değinerek şöyle der[8]: «*...Bu yıllarda bir tek büyük insan herkesten ayrı düşünüyordu. Yalnız o, bu zamana kadar söylenen ve yazılan fikirlerden ayrılarak gerçekteki Türkiye'yi ilgilendirecek kuvvette sözler söylüyordu: Mustafa Kemal.*» ve Atatürk'ün 16.7.1921'de söylediği şu sözleri alır: (yazarın notu: Bugünkü dile çevrilmiştir) «*...Şimdiye kadar izlenen öğrenim yöntemlerinin ulusumuzun tarihsel geriliğinin en önemli nedeni olduğu kanısın-*

(8) **a.g.e. s. 298**

dayım. Onun için bir ulusal eğitim programından söz açarken, eski çağın bütün hurafelerinden sıyrılmış, yaratılışımızın özellikleriyle hiç de ilgisi olmıyan, yabancı düşünlerden, doğudan ve batıdan gelen her türlü etkilerden hepten uzak, ulusal karakterimiz ve tarihimize uygun bir kültür kastediyorum.» Bundan sonra Tonguç, «...Demokrasiyle idare olunacak Cumhuriyet Türkiye'sinin, yani halkın, halk için halk tarafından idare edileceği bir memleketin eğitim planını hazırlamak kolay mesele değildi...» der.

Yine Tonguç'un belirttiği, çağın Maarif Vekili Şükrü beyin (Saracoğlu) 28.2.1925'de T.B.M. Meclisindeki bir konuşmasındaki şu sözler ilginçtir[9]: «*...Büyük Millet Meclisi tarafından kabul ve ilan edilen bu yüksek prensiplerin milletimize ve memleketimize azami faydayı temin edebilmesi, herhalde çok nazik ve hassas olduğundan kimsenin şüphesi olmıyan demokrasi makinasının muntazaman ve daima işliyebilmesi, hiç şüphe yok ki, maarifimizin, maarif makinamızın şuurlu ve hummalı bir şekilde çalışmasıyla kaabil olacaktır...*»

Daha sonra Maarif Vekili Mustafa Necati'nin 9.2. 1926'daki bir demecinden şu tümceleri almak isteriz[10]: «*...Vekaletin en büyük faaliyet sahası olarak İlk Tedrisat gelir. Bütün vatandaşların devlet vazifelerine iştiraklerini temin için mecburi tahsilin tamamen tatbiki şarttır. Bu tahsilin çocuklara iş zevki verebilecek bir şekle ifrağı memleket için bir meselei hayatiyyedir. İktisadi münasebetlerin beynelmilel pek keskin bir hal aldığı bu asırda, çocukların iktisadi kudretlerinin inkişafını ihmal edemeyiz...*»

Tonguç bu dönemdeki gelişmeler konusundaki kendi düşünlerini şöyle anlatır[11]: «*...1926 ilkokul programların-*

---

(9) a.g.e. s. 317-318

(10) a.g.e. s. 329-330.

(11) a.g.e. s. 392-393.

da saptanan pedagojik ilkelerin gerçekleştirilmesi için girişilen işlerden, yeni Türk harflerinin kabulü üzerine ümmilikle mücadele için yapılan seferberlikten, inkilabın sosyal ve ekonomik hayata taalluk eden birçok hamlelerinden sonra, artık Cumhuriyeti pekleştirmeye yarıyacak işlere sıra gelmişti. İlköğretim alanında ve öğretmen yetiştirme problemi üzerinde bilimsel esaslara dayanarak, ciddi ve köklü çalışmalara başlamak lazımdı. Eğer bu yapılamıyacak, onun yerine günlük gelip geçici işlerle avunulacak ve vakit geçirilecek olursa, yeni mana taşıyan, devrimin eserleri olarak meydana getirilen, öğretimin birleştirilmesi, harflerin değiştirilmesi, ümmilikle savaş gibi eğitim işleri, klişe şeklinde ve taklidi mahiyette teşebbüsler olmaktan ileri geçemiyeceklerdi. Hiçbir kuvvete baş eğmiyen zaman, süratle yılları üstüste yığarak geçip gidecekti. Bu arada devrimciler yaşlanacaklar, türlü sebepler yüzünden belki de hızlarını gevşetecekler, tepkici ve azgın kuvvetlerle karşılaşacaklar, nihayet eceli gelenler beklenmiyen zamanlarda öleceklerdi... Bu korkunç olaylarla karşılaşmadan önce devrimi her zaman ayakta tutacak sağlam temellerin atılması elzemdi. Bu bakımdan eğitim işi en başta gelen ana davalardan biri idi. Onun için bu davayı her türlü gelip geçici heveslerden, politika oyunlarından, rutinin uyuşturucu tuzağından, gelenek ve göreneklerin zararlı etkilerinden koruyarak, bilimsel esaslara göre yürütmek, mutlak surette lazımdı. Ancak böyle hareket edilmekle ebedi değer olarak kabul edilen bilimsel düşünme, her türlü şartlar altında doğruya inanma, adaleti sağlama, güzeli sevme, çağımız uygarlığına bağlanma, eşit hakları geniş halk yığınları arasına yayma mümkün olabilecekti. O zaman ileride, her türlü şartlar içinde, devrimin ana prensiplerini canla başla koruyacak insan sayısı çoğalacak, ülküler bir nevi halk felsefesiyle beslene beslene yıkılmaz fikirler, ilkeler ve alışkanlıklar haline geleceklerdi...»

Yine Tonguç'a göre[12]: «*...Devrim zamanlarının eğitim siyaseti bilimsel esaslara uyularak saptanacak olursa, ileride karşılaşılması ihtimali bulunan menfi hallerin hepsini önceden kestirmek ve bunlara meydan vermemek için tedbir almak mümkündür. Nitekim Cumhuriyetimizin ilk yıllarında maarif işlerimizi düzenlemeye yarıyacak incelemeleri yapmak ve ondan sonra rapor vermek üzere Türkiye'ye getirtilen ecnebi uzmanların hemen hepsi, hangi işler ne şekilde tutulur yürütülürse iyi neticeler alınacağını, hangi meseleler bilimsel esaslara dayanılmadan ve onların icabları yerine getirilmeden yürütülmeye kalkışılırsa kötü ve sosyal bünye için bir felaket derecesinde zararlı sonuçlarla karşılaşılacağını raporlarında açıkça işaret etmişlerdi. Buna rağmen onların pek değerli tavsiyeleri, raporların verildikleri tarihlerde değil, hatalar göze çarpmaya başladıktan sonra değer kazanmışlardır...*»

Bundan sonra bir türlü çözümlenemiyen ilköğretim sorununun toplumsal yapı gereği birinci derecede köy sorunu ve köyde duracak, köye yararlı olabilecek öğretmen yetiştirme sorunu olduğunu, ama o dönemin eğitim çalışmalarını yönetenlerin bu sorunları gerçekçi bir gözle göremediklerini, örneğin köyü güzellikler, mutluluklar içinde şenlikli bir yer sanacak kadar «*gaflet içinde*» olduklarını ve «*...her türlü uygarlık vasıtalarından ve sağlık teşkilatından tamamen mahrum bulunan köylerde açılan, açılacak olan okulların bir sağlık merkezi, sosyal hizmetler ve ihtiyaçlar için de bir organ haline getirilmesi noktaları üzerinde ciddi olarak durulmadığı, köy okulunun tarla, bahçe, ahır, kümes, işlik gibi vasıtalarla teçhizedilerek onun bağrında küçük ve tarımsal bir işletmenin yaratılması, bu okullar için kabul edilmiş olan öğretim programının ancak böyle bir kurumda uygulanabileceği kestirilemediği...*[13]»ni be-

(12) a.g.e. s. 393-394
(13) a.g.e. s. 397

lirtiyor. 1934 yıllarında ilköğretim işlerinin bir çıkmaza saplanmış olduğunun hükümetçe de anlaşıldığını bildirerek Başbakan İnönü'nün bu konuda 13. Mart 1934'de CHP grubunda yaptığı bir konuşma ile bu kanısını belgeledikten sonra, şöyle yazıyor[14]: «*...Parti grubunca bu iş için seçilen bir komisyon problemi inceliyerek düşüncelerini anlatan raporunu hazırladı. Bu raporda meseleyi kökden ve süratle halletmeye elverişli tedbirler yoktur... Mesele iç politikanın pek üzücü ve can sıkıcı bir konusu olarak, 1936 yılına kadar çeşitli komisyonlarda sürüklendi, durdu.*»

Daha sonra Tonguç «*İlköğretim hamlesi niçin durakladı*» başlığı altında yetkililerin birçok uyarmalara rağmen ilköğretim sorununa hazırlıksız olarak girdiklerini ve okur yazarların böyle bir sorundan «*habersizmiş gibi, pasif bir durum takındıkları*»nı anlatır ve şöyle yazar[15]: «*...Maarif Vekilliği önemli ve yeni işler için (ilham kaynağı) olamadıktan başka, çevredeki yeni pedagoji hareketlerini de hoş görmemeye, sempati ile karşılamamaya başladı...*» Ve Tonguç bu olaylara «*İçişleri Bakanı ile ilgili olduğu söylenen şu zihniyetin menfi etkileri de katıldı...*» diyerek öğretmen derneklerinin kapatılmasından yakınır, bazı öğretmenlerin izlenmesine değinir ve «*...Bunu hisseden ve anlıyan öğretmenler, pedagojik mahiyette bile olsa, her türlü yenilik hareketlerinden el etek çekerek meydanı, günlük ve şahsi menfaate müstenit politika gütme hevesinde olanlara terketiler. Bu olay İstanbul'da ve büyükçe Anadolu şehirlerinde gelişmeye başlıyan... her türlü yeni pedagoji hareketlerine son verdi... 1929'dan 1935 yılına kadar devam eden bütün çalışmalar yukarıda bariz vasıfları belirtilen dekor içinde cereyan etti. Vekilliğin zihniyetini, ilgilileri saran bunaltıcı havayı anlatabilmek için bu de-*

(14) **a.g.e. s. 403.**
(15) **a.g.e. s. 404.406**

koru çizmeye lüzum vardı. Çünkü başka türlü, hızla başlanmış hareketlerin birkaç yıl içinde niçin durakladığını, hangi olaylar yüzünden mahiyetini değiştirdiğini kavramak mümkün olamaz...»

Bütün bu olumsuz gelişmelere rağmen, koşulların yöneticileri bu sorunla uğraşmaya ittiğini belirten Tonguç[16]: *«...Öğretmen yetiştirme meselesi yukarıda belirtilen şekilde durgun ve cansız bir karakter alınca, ilkokullarda normal çalışmalara yol verilemeyince, hayatın istekleri, idarecileri bu alanda yeni işlere girişmek için zorluyordu. Bilhassa köy davası türlü vesilelerle sık sık ortaya çıkıyor, süratle el konulması icab eden bir problem olarak kendini hissettiriyordu. 1933 yılında, türlü sebebler yüzünden, Maarif Vekilliği de bu davaya katılmak zorunda kaldı. Vekil Reşit Galip, bu davaya el koymak istedi. Vekillikte yetkili kişilerin katıldığı bir (köy işleri komisyonu) kuruldu, köyde eğitim problemini incelemeye ve bu arada köye göre öğretmen yetiştirme konusunu konuşmaya başladı...»* dedikten sonra, bu komisyonun vardığı sonuçları ayrıntıları ile anlatır ve[17] *«...Maarif Vekili Reşit Galip, 13.8.1933 tarihinde vekillikten ayrıldıktan sonra (köy işleri komisyonu)nun raporunda saptanan bu güzel fikirler de gerçekleştirilmeden tatlı ve hoş bir rüyanın izlemleri gibi kaldı...»* der. Nitekim daha önce de Tonguç'un deyimi ile[18] *«...yeni harflerin kabulü ile başlıyan büyük devrim gerçekleştirilmeye başlanacağı sırada, değerli Maarif Vekili M. Necati»* öldükten sonra onun giriştiği işler de durmuştu.

«1824'den beri ilköğretim için harcanan emeklerin sonucu bu idi. 1934 tarihine kadar 110 yıl uğraşılmasına, milyonlar harcanmasına rağmen, şehirde ve köyde ilköğretim gerçekleştirilememişti. Böyle hazin, korkunç sonuçla

(16) a.g.e. s. 417
(17) a.g.e. s. 419
(18) a.g.e. s. 394

karşılaşmak yüz kızartıcı bir haldi. Bu trajediden en çok zarar gören köylü olmuştu... Nazariyelerden, teferruattan, mugalatalardan, köksüz ve geçici icraatla övünmekten vaz geçerek acı da olsa 1935'de köylünün kara bahtım olağanüstü tedbirlere başvurarak değiştirmek gerektiğini açıkça söylemek lazımdı. Çünkü köyler ele alınıp oralardaki insanlar da, kültürün ve modern medeniyetin nimetlerine kavuşturulamayınca Cumhuriyetin yarattığı, dayanmak istediği ülkü ve prensipler sadece birer tatlı rüya tesiri yapıyor, günden güne değerlerini kaybediyordu. Halbuki onun kurucuları, daha ilk yıllardan itibaren ilköğretimi yüzdeyüz gerçekleştireceklerini Esas Teşkilat Kanununa koydukları bir madde ile millete vaat etmişlerdi.»[19].

Görülüyor ki, 935'e kadar geçen dönem içinde zaman zaman eğitim alanında ileri atılışlara kalkışılmıştır. İlerici bazı Milli Eğitim Bakanlarının kısa süren görev sürelerine rastlıyan bu çalışmalar, siyasal açıdan, CHP iktidarı içindeki ilerici aydınların ağır bastıkları dönemlerdir. CHP içindeki koalisyonun gizli çekişmeleri ve siyasal güçler dengesindeki duyarlık, bu dengenin kolaylıkla ilerici ve tutucu yanlara ağır basabilmesi eğilimleri bakımından bu tarihsel gelişmeler ilginçtir. Tonguç'un övdüğü kısa süreli ilerici çabalar ve bunları etkisiz yapan uzun süreli duraklama dönemlerini böyle yorumlamak doğru olur sanıyoruz.

Tonguç daha sonra bu konudaki düşüncelerini şöyle bitirir[20]: «*...1935'e kadar geçen yıllar, öğretmen yetiştirme meselesinde birçok bocalamalarla geçirilen yıllardır. Uzmanlar ilköğretim davasında yaranın mahiyetini anlıyarak (yazarın notu: Tonguç'un burda kastettiği uzmanlar öncelikle Dewey ve Kühne'dir) hastalığa teşhis koydukları ve tedavi çareleri gösterdikleri halde onların gösterdikleri yolda*

(19) a.g.e. s. 478
(20) a.g.e. s. 440-442.

gidemeyişimizin en önemli sebebi, bu işi idare edenlerin gerçek hayatı, bilhassa gerçekteki köyü bilmemeleri veya türlü düşüncelerle bilememezlikten gelişleridir...» Biz bunu rahatlıkla Bakanlık yöneticilerinin söz konusu olan emekçi sınıfların dışında, onların hak ve çıkarlarına ilgi duymıyan orta sınıf bürokratları oldukları şeklinde de deyimlendirebiliriz. Devam edelim: «*O bilinmeyince, fikirler ne kadar müşahhas misallerle anlatılırsa anlatılsınlar, bulunan tedbirleri uygulamaya imkan yoktur. Nitekim yukarıki raporlarla icraat arasındaki tezatlar bunu açıkça göstermektedir. Mesela uzmanlar, israrla köy öğretmeninc mesken, köy okuluna arazi sağlanmasını istedikleri, köy için ayrı öğretmen okulları kurulmasını teklif ettikleri halde, yetkili ve sorumlular buna lüzum görmemektedir. Niçin? Çünkü idare edenler rutinin etkilerinden kurtulamıyorlar, şahsi durumlarını düşünerek, işin zahmetlerine katlanmak istemiyorlar, geçmeyi tasarladıkları mevkilere giden yolun üstünde engeller çıkacağından korkuyorlardı... Öğretmen yetiştirme işinin düzenlenmemesinden en çok zarar gören yerler köylerdi... Köylü, şehirliler gibi sesini çıkaramadığı için sorumlu makamlar, iş yapılmamış yılları fazla rahatsız olmadan geçiştirebiliyorlardı... Yukarıdaki sayfalarda yer alan yazılardan ve raporlardan açıkça anlaşıldığı gibi artık uzmanların fikirlerini, köylerimizin özelliklerini, CHP'nin kararlarını, modern pedagojinin ilkelerini göz önünde tutarak, köyü canlandıracak elemanı yetiştirmek için esaslı tedbirler bulmak icabediyordu.»*

■ *Sonuç*

Böylece yukarıda anlatmaya çalıştığımız nedenler, siyasal ve tarihsel gelişmelerle, 1935 yıllarında CHP iktidarının ilerici aydın kanadı, öğretim ve eğitim alanında

geniş bir çabaya girmek gereğini duyuyordu. Bütün koşullar böyle bir çabaya girişmek için gerekli ortamı hazırlamışlardı. Kemalist rejimin bu yoldan sağlamlaşıp temelleşeceğine inanılıyordu. İktidardaki ilerici aydınlar, eğitimin, ülkülerini olumlu yolda geliştirecek en önemli araç olduğu inancı ile yetişmişlerdi. Tarihsel gelişim ve Türk toplumunun sınıfsal yapısının özellikleri, güçlü bir yönetici sınıf yahut ara tabaka ve ileri girişimlerin yukarıdan aşağıya olması geleneği yahut zorunluğu, bir eğitim atılımına girişmeye uygun koşullardı. Köklü alt yapı devrimlerine girişmek için, ezilen ve sömürülen sınıflardan hiçbir istek, hiçbir baskı yoktur. Ayrıca iktidardaki ilerici aydınların koalisyon ortaklarının bir eğitim atılımına direnmeleri olanağı da köklü alt yapı değişimlerine girişileceği zamankinden daha az olacaktı.

Eğitim gibi, alt yapı değişikliklerini kolaylaştırma, hızlandırma etkisi olan bir üst yapı kurumu değişikliğine girişilirken iktidarı ellerinde tutan grupların, kümelerin alt yapı değişikliği sürecine olacak etki bakımından bekledikleri, umdukları, herhalde farklı ve derece derece olumlu idi. Aralarında bu konuda bir birlik, bir açıklık, bir uyuşma olduğu söylenemez. Daha sonraki gelişmeler bunun böyle olduğunu göstermiştir. Ama konumuzun gelişmesi ve tarihsel doğrultusu bakımından, bu konuda, yani girişilecek üst yapı değişikliğinin niteliklerini alt yapı değişiklikleri sürecini hızlandıracak, kolaylaştıracak şekilde saptamak, uygulamalarda bu noktayı özellikle göz önünde bulundurmak konusunda asıl önemli olan, bu kümelerin düşünceleri ve davranışları değil, eğitim ve öğretim atılımını yürütecek yöneticinin düşün ve inançları idi. Alınacak sonuca ve Türk toplumunun toplumsal ve siyasal gelişimine yapılacak etki buna bağlıydı. O halde sorun, son olarak atılımı yönetecek kişi ve kişilerin, ellerine verilen bu olanağı alt yapı değişimini sağlama yönünde ne ölçüde ve ne

derece bilinçle kullanacakları noktasında düğümleniyordu.

İşte bu noktada yürütme işinde birinci derecede görevli olan İ. Hakkı Tonguç'u ve düşünlerini incelemeye sıra gelmiştir.

2 Tonguç'un Kişiliği ve Atılımı

■ *Tonguç'un Yaşamı*

Tonguç'un kişiliğini incelemeye geçmeden önce, yaşamı konusunda bilgi vermek istiyoruz:

İsmail Hakkı Tonguç 1897 (?)[1] yılında Tuna kıyısındaki Silistre İlinin Totrakan sancağının Tataratmaca köyünde dünyaya gelmiştir. Ülkesi, Balkanların Dobruca bölgesinin güney batı ucundadır. Dobruca'daki Türk asıllı halkın iki kökeni vardır: Bunlardan birincisi şudur: Başlangıcı aşağı yukarı Anadolunun Türkler tarafından işgal edildiği XI. yüzyılda olmak üzere, birbirini izliyen dalgalar halinde kuzeyden, güney Rusya üzerinden göçen peçenekler, uzlar, kumanlar gibi Türk kavimleri Dobruca bölgesine gelip yerleşmişlerdir. İkinci olarak, daha sonraları, ortalama XIII. yüzyıldan sonra, yine çeşitli savaşların sonucu ve dalgalar halinde, güney Rusya ve Kırım tatarları bu bölgeye göçmüşlerdir. Ayrıca Osmanlı işgalinden sonra, Anadoludan getirilen oğuz Türkleri, Dobrucanın bu yerli-

[1] **Yazarın notu: Tonguç'un doğum tarihi tartışmalıdır; 1893 de olabilir.**

leşmiş kavimleriyle karışmışlardır. Günümüze kadar Dobruca'da etnik olarak başlıca iki ana grup görülmektedir: Türkler ve Tatarlar. Bu gruplar, Dobruca Osmanlı İmparatorluğundan ayrıldıktan sonra zaman zaman ve çoğu kez Osmanlı - Rus savaşlarının etkisi sonucu Anadoluya göçmüşler, en çok da Eskişehir, Polatlı, Ankara yörelerinde yerleşmişlerdir. Bugün Dobruca'da sadece bir Türk ve Tatar azınlığı kalmıştır.

Tonguç'un köyünün de içinde bulunduğu güney - batı Dobruca bölgesi 1887'den sonra yarı bağımsız Bulgar prensliği, 1908'den sonra da bağımsız Bulgaristan Krallığının yönetimi altına girdi. Balkan savaşı sonunda, 1913'de bu bölge Romanya'ya geçti. Birinci Dünya Savaşının başlamasıyla Romanya güney Dobruca'dan çekildi. 1919'da bu bölge tekrar Romen yönetimine katıldı[2].

Kendisinin anlattığına göre Tonguç'un ana tarafı Dobruca'da yerleşmiş Türklere, baba tarafı bir Osmanlı - Rus savaşından sonra Kırım'dan göçmüş bir tatar ailesine dayanıyordu. Kendi olanakları ile geçinmeye çalışan orta halli bir köylü ailesi idi. Ailenin tarım alanındaki çalışmalarına katılan İsmail, köyünde ilkokulu ve Silistre'de Rüştiye'yi bitirdikten sonra öğrenimini sürdürmek istedi. Bir iş gücünü elden çıkarmak istemiyen babası buna karşı idi. Anası ile anlaşarak bir gece İstanbul yönünde yola çıktı. Çoğu yaya geçen uzun bir yolculuktan sonra vardığı İstanbul'da birçok zorluklarla karşılaştı. Çağın Maarif Nazırı Şükrü beyin odasına girmeyi başararak, göçmen olduğunu, okumak istediğini anlattı. Bütün İstanbul hâlâ Balkan savaşı sonunda gelmiş yoksul göçmenlerle doluydu. Kastamonu öğretmen okuluna parasız yatılı öğrenci olarak alınmasını sağladı. Haydarpaşa'dan Kastamonu yönünde yola

---

[2] **Dobruca konusunda bilgi için: Dobruca ve Türkler, Müstecib Ülküsal, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Ankara 1966.**

çıktığı zaman Birinci Dünya Savaşı başlamıştı (30 Ekim 1914). Adapazarı - Kastamonu arasında yine yaya yürüdü. Daha sonra Kastamonu ve İstanbul Öğretmen Okullarında okudu. 10.9.1918'de İstanbul Öğretmen Okulunu bitirdi. 20 kadar arkadaşı ile birlikte öğrenimini sürdürmek için Almanya'ya gönderildi. Fakat savaşın sona ermesi, daha sonra Kurtuluş savaşı, Almanya'daki öğrenimini sık sık kesintiye uğrattı. Böylece klasik bir eğitbilim öğrenimi yapamadı. Resim - elişleri, Beden eğitimi ve iş eğitimi konusunda kısa süreli seminer ve kurslara katıldı. Kurtuluş savaşı sırasında ve savaştan sonra 1925 yılına kadar Eskişehir, Konya, Adana, Ankara Öğretmen Okullarında resim - elişleri ve beden eğitimi öğretmenliği yaptı. 1926'dan sonra Milli Eğitim Bakanlığı Levazım ve Ders Araçları Müzesi Müdürlüğü görevinde bulundu. Bu görevi yürütürken, 1932 yılında Gazi Eğitim Enstitüsü Resim - Elişleri bölümünü kurdu ve İlköğretim Genel Müdürü oluncaya kadar yönetti. 3.8.1935 - 21.9.1946 tarihleri arasında İlköğretim Genel Müdürlüğü yaptı ki, konumuzla ilgili başlıca çalışmaları bu döneme rastlar. 25.9.1946 - 2.4.1949 arasında Talim Terbiye Kurulu üyeliği, 2.4.1949'dan sonra Ankara Atatürk Lisesi Resim Öğretmenliği görevinde bulundu. 11.9.1950'de neden bildirilmeden Bakanlık emrine alındı. Danıştay'da yıllarca süren çeşitli davalardan sonra 16.2.1954'de Danıştay, Bakanlık emri kararının kaldırılması gerektiği sonucuna vardı. 27.2.1954'de emekli oldu.

23.6.1960'da Ankara'da öldü.

■ *Kişiliği*

Hakkı Tonguç'un kişiliğini oluşturan ögeler nelerdir? Çağdaşı birçok öğretmenin arasından niçin o, alışılmışın dışına çıkarak yeni yollar, yöntemler aramaya kalkmıştır? Gücünü hangi etkilerden, ne gibi koşul ve olaylardan alır?

Herhangi bir öğretmen olarak kurulu düzenin içerisinde rahat ve silik bir yaşantıyı sürdürüp gitmekten onu alıkoyan dürtüler, tutkular nelerdir? Kişisel yaşamını bozacak, rahatını kaçıracak, bir çağın bütün bir eğitim sisteminin karşısına çıkacak güç nereden gelmektedir? Niçin dur durak bilmez, sabahlara dek gözü uyku tutmaz, köyden köye koşar?

■ *Köylülüğü*

Tonguç'un kişiliğinin gelişmesinde en önemli etken, onun köylü oluşudur. Tuna kıyısındaki bir Rumeli köyünün orta halli bir köylü ailesinin çocuğu olarak o, çok küçük yaşlarda köyün ve köylünün sorunlarını tanımak olanağını bulmuştur. Sonradan köy enstitüsü girişimi sırasında karşısına çıkan ve çözülmesi gereken birçok konular, onun çocukluğundan tanıdığı, içinde yaşadığı sorunlardı. Örneğin kendi çapında sosyolojik, ekonomik eğitbilimsel bir köy incelemesi olan (Köyde Eğitim) kitabında, üzerinde özellikle durduğu birçok konularda, çocukluğunda yer bırakmış derin izlerin etkisini bulabiliriz. Köyün ve köylünün sorunlarının herşeyden önce ekonomik zorluklar olduğu, bunların hayatsal önemi, köylü kadının bu sorunların alt edilmesindeki önemli rolü ve buna ters düşen bağımlılığı, bunun doğurduğu dramatik ögeler, köylünün ekonomik sonucu olmayan ve dışarıdan gelen etkilere karşı gösterdiği güvensizlik gibi örnekler, hep onun çocukluğunda aldığı derin izlenimlerin sonuçları olarak sayılabilir. Kendi yaşantılarının, sonradan incelediği konu ile çok yakından ilişkili olması, onun incelediği konuya bir sıcaklık, bir insancıllık, bir duygusallık katabilmesine yaramıştır. Bu, bir eğitbilim denemesine girişecek bir kişi için çok gerekli bir ögedir. Yalnız kuru sosyolojik ve ekonomik araştırmalara, yalnız rakamlara dayanarak girişilmiş, buna duyguyu katamamış,

yoğurup şekil vereceği malzemenin, insanın acılarını, sorunlarını kendi içinde duyamayan bir eğitimci, yürüteceği eğitbilim denemesinden başarılı bir sonuç alamazdı.

Tonguç'un klasik okur yazarların etkisinden kopabilmesine, bunların öğretisinden şüphelenerek yeni yollar arayabilmesine yol açan önemli etkenlerden biri de, işte bu köye dışardan gelen, akıl veren, ama verdiği akıl çoğunlukla işe yaramamış olan «yabancı»ya karşı güvensizlik duygusunun, köylü çocuğu olarak çok erkenden onun kişiliğine kök salmış olmasıdır.

İlginç olan nokta, Tonguç'da bu çocukluk izlenimlerinin ve gözlemlerinin çok derin etkiler bırakmış olması, bunların hiçbir zaman silinmemesi ve hayatının her döneminde karşılaştığı sorunları çözerken alışılmış okur-yazarın kullandığı ölçülerin çok dışında, çok daha sağlam ve gerçekçi ölçüler kullanmasına yaraması, başka bir deyimle, olaylara ve sorunlara her zaman bir «okumuş köylü» olarak bakabilmesidir.

Böylece Tonguç, her zaman için köylü kalmış, içinden çıktığı sınıftan kopmamış, sınıf değiştirmemiştir. Onu öğretmenlik yıllarından ve Bakanlıkta çalıştığı yıllardan tanıyan Cevat Dursunoğlu'nun, «biz o zaman, yani soyadları yokken, Tonguç'u diğer İsmail Hakkılardan ayırmak için, ona «köylü İsmail Hakkı» derdik, demesi dikkate değer. Öğretmen ve Bakanlığın memuru olarak, çevresinde, düşün, davranış ve bütün kişiliği ile bu etkiyi bıraktığı anlaşılıyor.

Çocukluğunda, kendisinin öğrenimini sürdürmek isteğine karşı babasının gösterdiği direnç, Tonguç üzerinde çok etkili olmuştur. Ailenin ekonomik yükünü sırtlamış olan baba için, önemli olan gündelik ekonomik sorunların çözülmesiydi. Ayrıca bu gerçekçi köylü babanın klasik okullardan yetişmiş okur-yazarlara hiç güveni de yoktu. Onları gayet gerçekçi bir açıdan değerlendirerek, yalnız tüke-

tici olmaları özelliği üzerinde duruyordu. Bunun için öğrenime karşı idi. Buna karşılık, ailenin gündelik bütün acılarını ve sıkıntılarını yüklenmiş ana, bu acılar, sıkıntılar, ekonomik zorluklarla dolu, hiçbir gelişme umudu, bir çıkış noktası görülmiyen bu kapalı köy toplumundan oğlunu bir an önce kurtarmak, onu yüzyıllardır hiç değişmemiş bir yaşantıdan, bu tekdüze, bu ışıksız, bu bir türlü onulamıyan, bu «irezil» düzenden dışarı çıkarabilmek çabası içinde idi. Böylece ana işe karışınca, ekonomik zorluklar, hesaplar duruyor, insan, duygu, yardımseverlik, kurtarıcılık, fedakarlık öne geçiyordu. Köylü çocuk, hayatının ilk önemli kişisel sorunu ile bu ana - baba çekişmesi, bu dramatik gerilim içinde karşılaştı. Ve zor, ama sonuç üzerinde en büyük rolü oynamış kararını verdi: Bir gece anası, kötü günler için herkesden gizlediği birkaç altınını oğlunun mintanına dikerek, onu babasından habersiz, İstanbul yönüne yolcu etti. Evden bir yarı kaçıştı bu! Ananın insancıl, bilinçli veya bilinçsiz olarak düzeni zorlıyan tutumu ile babanın boyun eğmiş, ekonomik koşulların baskısı altında ezilmiş durumu arasındaki gerilim, sonradan köy enstitüleri denemesinde Tonguç'un köyü değiştirmek, «irezilliği» yok etmek için köylü anadan, köylü kızdan işe başlamasına temel hazırlıyacaktır. Ana başkaldırmaya daha elverişli idi. Yüzyıllardır babayı altetmişler, çeşitli yollardan ona boyun eğmesini belletmişlerdi ama, ana dayanmıştı. Hâlâ içinde bir yer haksızlığa direniyor, başkaldırıyor, düzeni zorlamak istiyordu. Bu motifi sonradan köy enstitülü yazarlar, romancılar çok işlemişlerdir. Hemen her köy enstitülünün yaşantısında, araştırıldığı zaman, Tonguç'un en sert şekli ile çocukluğunda karşılaştığı bu gerilimin, bu ana - baba çekişmesinin benzerlerini bulabiliriz.

Tuna'dan İstanbul'a geliş, çoğu yaya olarak, haftalar sürdü.

Tonguç İstanbul'da, bu genç yaşında, çağının çürü-

müş, bozulmuş, kokuşmuş Osmanlı düzeni ile ve sömürücü sınıfların temsilcilerini yakından, yaşantıları ile tanımak olanağım buldu. Bu dönemi kendisi anılarında anlatır[3]. Osmanlı toplumunun bu üst katlarında oturanların aşağılardakilere, öncelikle köylüye ne kadar küçümseme ile baktıklarını, onu nasıl yalnız bir sömürme aracı saydıklarını kendi okuma sorununun çözülmesinde karşılaştığı güçlüklerle yakından gözledi ve bu gözlemler onda silinmez izler bıraktı. Bu, onun kişiliğinin gelişmesinde ikinci önemli ögedir. Öyle ki, onda ilk sınıf bilincinin bu İstanbul yaşantıları sırasında uyandığı söylenebilir. Kendisi, parası yoksa, okuyacağına biletçilik yapmasını salık veren bir paşanın konağından kovulduktan sonra, kapıda şöyle düşündüğünü anlatır[4]: «*...Bastonu ile bana kapıyı gösterdi. Kaldırımda hazırol vaziyetinde onun çıkmasını bekledim. Çıktı, yüzüme bile bakmadan çekti gitti. Konak kapısının önünde buz kesildim... Yere düşecek gibi oldum. Sonra kendimi toparlayarak yürümeye ve söylenmeye başladım: Görürsün sen, parası olmayan okur mu okumaz mı? Senin gibi budalalar yüzünden babalarımız cahil kalmışlar, fakir düşmüşler. Okumak için herşeyi göze alacağım, ne yapıp yaparak okumanın yolunu bulacağım. Benim gibi zahmet çeken çocukların zahmetsizce okumaları için ömrümün sonuna kadar çalışacağım. Koca paşa, seninle ömrün yeterse, eğer yirmi sene sonra karşılaşırsak nasıl okuduğumu görürsün, yazıklar olsun senin paşalığına...*».

Köylü başkaldırmaya başlıyordu.

Tonguç hayatının sonuna kadar İstanbul ve İstanbul'un temsil ettiği sömürücü imparatorluk zihniyetine öfke duydu. Cumhuriyet çağında da İstanbul'un sömürücü özelliği giderilememişti. Tonguç'un gözünde o, amaçlarına ula-

(3) **Tonguç'a Kitap, İmece yayını, İstanbul 1961, s. 15-25.**
(4) **a.g.e. s. 18.**

şamamış devrimi, bu devrimi baltalamayı temsil ediyordu. İşbaşında bulunduğu sıralarda, önemli bir zorunluluk olmadıkça, İstanbul'a gelmekten kaçınır, gezilerinde, İstanbul çevresinde geniş bir kavis çizip, geçip giderdi. Çocukluk ve gençlik izlenimleri daha sonraki davranışlarını her zaman şaşılacak derecede güçlü olarak etkilemiştir. Bu izlenimlerin çok derin oluşu kişiliğinin özelliklerinden biridir.

■ *Sınıf Güvenci*

Yine Tonguç'un gençlik yıllarında İstanbul'da yaptığı ve sonraki düşünleri bakımından önemli olan bir gözlem de şudur: Kendisinin ve kendi sınıfının sorunlarını çözümlemeye çalışırken aracı kullanmamak, yalnız kendine ve kendi sınıfına güvenmek. Nitekim bu köylü gencin, aracılar tarafından aldatıldıktan, o birkaç altını da alındıktan sonra, tekbaşına Maarif Nazırına gidip, yine tek başına yazdığı o çağın resmi diline hiç de uygun olmayan bir dilekçeyi Nazıra kabul ettirdiğini ve Kastamonu Öğretmen Okuluna parasız yatılı öğrenci olarak alınmayı başardığını görüyoruz.

■ *Ülkenin Gerçekleri*

Kişiliğini geliştiren üçüncü etken, İstanbul'dan Kastamonu'ya gidişi sırasında, ki çoğu yaya olarak geçmiştir, Anadolu köylerinin bitkin, yoksul durumunu yakından görmesidir. Böylece zaten bildiği köy gerçeğine, kendi yetiştiği Rumeli köylerinden daha da kötü durumda olan Anadolu köylerini tanıması, yeni izler katmıştır. Rumeli'de kullanılmayan kağnıyı ilek defa görüşü, evlerin, çeşmelerin haraplığı, yolların bakımsızlığı, hayvanların ve insanların düşkünlüğü, tarım araçlarının ilkelliğine köylü gözüyle bakarak, çevresini acı ve şaşkınlıkla gözlediğini anlatır.

■ *Sınıf Bilinci*

Şimdiye kadar anlattıklarımızın onda sınıf bilincinin gelişmesini kolaylaştıran bir düşün ortamı hazırladığı kanısındayız. Sınıfının yoksulluğu, ezilmişliği, sömürülmüşlüğünü iliklerinde duymuştu.

Köy enstitüsü girişiminin amaçlarından birisi, sınıfından kopmayacak, kopamıyacak, sınıf değiştirerek, çıktığı sınıfın çıkarlarını, haklarını savunmaktan vazgeçmiyecek köylü aydın yetiştirmekti. Köy enstitüsü ilkelerinin birçoğu bunu sağlamak için ortaya konmuştur. Köy enstitülü öğretmene toprak verilmesi, maaş dışı kazanç olanakları sağlanması, köye bağlı tutulması bunun örnekleridir. Bu ilkelerin amaçları köy enstitüleri tarafından da iyi anlaşılamamıştır. Hele bazı sol yazarlar, bu ilkeleri tamamen ters anlamışlar, toplumsal gelişmeyi köy döneminde tutmayı amaç güden, toplumsal gelişmeyi belirli bir süreçte dondurmayı sağlıyacak girişimler sanmışlardır. Halbuki amaç, bu toplumsal gelişmeyi hızlandıracak, sınıfından kopmamış aydını, sınıfının çıkarlarını savunacak ve savunabilme olanakları olan aydını yetiştirmekti.

■ *Öğretmen Okulunun Etkisi*

Tonguç'un bundan sonraki gelişiminde rol oynayan etken, o çağın Öğretmen Okullarındaki öğrenimi ve eğitimidir. Kastamonu ve daha sonra İstanbul Öğretmen Okulunda bu çağın öğretmen okulları için tipik sayılacak bir öğrenim ve eğitim görmüştür. Özellikle İstanbul'daki öğretmenleri o çağın en iyi öğretmen okulu öğreticileri kadrosu idi. Bunların öğrencilerine aşılamak istedikleri ana inanç bize göre şudur: Osmanlı İmparatorluğu bozulma, dağılma yolundadır. Bunun nedeni batı uygarlığına girememizdir. Ülke geri kalmıştır. Yetişmekte olan genç öğ-

retmenlerin görevleri bu batıya yöneliş akımını yürütebilmek için halka gitmek, Anadoluda, köylerde çalışmaktır. Orada nasıl tutunacaklar, ne yapacaklar, nasıl davranacaklar gibi soruların karşılığı ise belirli değildir. Bütün bunlara karşılık yurtsevgisi, ülkücülük gibi kavramlar romantik ögelerle süslenerek ileri sürülmekte, bu kavramların her zorluğu yenmeye yeteceği aşılanmaktadır. Bu öğretinin sonucu olarak, o çağda yetişmiş öğretmen kuşağı halka gitmeyi, halka batı uygarlığının üstünlüklerini anlatmayı (bunlar anlatılınca halk hemen o yöne dönecek sanılıyordu) kendisine ülkü edinmiştir. Bunu yapmak için de elinden geldiğince ülkücü, fedakar ve yurtsever olacaktır. Şüphesiz ki, bütün bu öğretinin zayıf noktası, çoğunluğu kent orta sınıfından gelmiş bu aydınların, halkla, yani çoğunluk olarak köylü ile nasıl birlikte yaşıyabilecekleri, ne gibi yollardan onu uyarıp «batılaştıracakları» idi. Ülkücülük ve yurtseverliğin yalnız başına bunları başarmaya yetmesi pek iyimser bir düşündü. Böyle tepeden inme bir uyarma ve uyandırma işlemi olanağı var mıydı? Bütün hesap, köylünün, halkın, hiçbir şey bilmediğine, doğrular kendisine anlatıldığı zaman, istenilen yöne dönüvereceğine dayanıyordu. Halkın, köylünün, kendi sorunlarını çözmekte denemelerden gelme bir takım ampirik bilgileri olduğu, o çağ aydınına çok ters gelen tutum ve davranışının da bir takım ekonomik nedenleri bulunduğu üzerinde kimse durmuyordu. Tonguç'un sonradan başkaldıracağı, karşı çıkacağı, işte kendisine de kabul ettirilmeye çalışılan bu öğretidir. Niçin diğer arkadaşları gibi bu öğretiyi, tartışmasız, şüphesiz benimseyip bütün hayatı boyunca sürdürmedi? Bir noktada doğruluğundan şüphelendi? Bunun karşılığını daha önce etkilendiği ve yukarıda değindiğimiz olaylar ve bundan sonraki gelişiminde bulabiliriz.

Böylece romantik ülkücü bir öğretmen kuşağı yetişiyordu. Bunlar, olanca iyi niyet ve hızlarıyla Anadoluya

gidiyor, ama Anadolunun sert gerçekleriyle karşılaşınca, yalnız ülkücü olmak ve yurtseverlik bunların üstesinden gelmeye yetmiyor, çoğunluğu büyük kentlere geri gelebilmenin yollarını aramaya düşüyordu.

O kuşağın romantik ülkücülüğü, ki onların belirmemiş, kristalleşmemiş, çeşitli doktriner eğilimlere sapmaya uygun, yüzeysel ve noksan dünya görüşlerinin, felsefelerinin yanında tek ortak özellikleri ve işlenebilir yanları idi, daha sonraları Tonguç tarafından onların köy enstitülerinde işe sürülmeleri için başarı ile kullanılmıştır. Başarı ile kullanmıştır, çünkü kendisi de aynı öğreti ile yetiştiği için, onları nerelerinden yakalıyacağını çok iyi biliyordu. Enstitülerin kuruluş yıllarının maddesel olanaklarının kıtlığı, yokluğu içinde, bu romantik ülkücülük gerçekten işe yaramış, çok zor koşullara dayanma gücünü, kurucu öğretmen ve müdürler buradan almışlardır. Ama aynı romantik ülkücülüğün daha sonra göreceğimiz şekilde, 1960'dan sonraki gelişmeler sırasında olumsuz etkileri de olmuştur.

Tonguç, onları bu yandan yakalayıp çalışmaya sürerken, aynı koşullar içinde yetişmiş olan kendisinin bu yönünü elinden geldiğince frenleyip, baskı altına almaya, olaylara ve gelişmelere bu romantik ülkücü gözüyle değil, gerçekçi materyalist bir açıdan bakmaya çalışmıştır. Türkiye'nin eğitim sistemi üzerinde eleştirilere ve yeni sistem tasarıları yapmaya girişirken, önce kendi kişiliği üzerinde o eski sistemin izlerini, etkilerini yok etmek için çabalamıştır. Tonguç'un ilk öğretmenlik yıllarındaki düşün ve duygularını, ve tipik öğretmen okulu öğreniminin izlerini göstermesi bakımından Sadık isimli bir okul arkadaşına yazmış olduğu bir mektubu alıyoruz. Mektubun tarihi 13 Temmuz 1337 (1921)'dir, Antalya'dan yazılmıştır[5]: «*...Aziz karde-*

[5] **Özel arşiv. Tonguç'un Sadık isimli bir okul arkadaşına yazdığı mektup. (Yazarın notu: Bu mektubun elimize geçmesini sağlıyan sayın Rauf İnana teşekkür ederim).**

şim, sizi ilk ayrıldığınız zaman... (yazarın notu: bir sözcük okunamadı) gittiğiniz için takdir etmiştim. Şimdi kimbilir hayatın ne kadar darbelerine tahammül ederek, hâlâ orada müitevaziyane bir hayat geçirdiğiniz için taktir ediyorum, demiyeceğim. Çünkü bu kelime zannediyorum ki, fikrimi anlatmaya kadir değildir. Onun için şayanı takdirsiniz diyeceğim. Ben Eskişehir'de bulunduğum müddetçe köylülerle sık sık temasta bulunduğum için iptidai mualliminin ne kadar fedakar olduğunu pekala anladım. Ve size yegane ve acizane tavsiyem şu oluyor: Devam ediniz azizim: Ankara'ya kongre için gitmek arzusunda bulunduğunuzu işittim. Şimdilik sarfı nazar ediniz. Beyhude masraf etmiş olursunuz... Eskişehir'den çok memnunum, yine oraya avdet edeceğim. Ben berayı seyyahat Almanya'ya gidiyorum. Seminer adresi ile derhal mektup yazarsınız. Arzularınız ne ise isaf etmek için çalışırım. Bizim feylesof Fuad da benim yanımda. Sadık, mektep hayatını sık sık hatırlıyoruz. İnsan eski hatıralardan uzaklaştıkça kıymeti çok çok artıyor. Ömrümün sonuna kadar talebe olmak istiyorum. Fakat ne çare ki hepsi geçti. Zannederim sizin yumuşak kalbiniz bu sözlerimden biraz müteessir olacaktır. Fakat azizim, önümüzde herşeyden evvel (zavallı) bir memleket meselesi var. Bunu manen ve maddeten kurtarmak lazım. Bu vazifenin bayraktarları vaziyetindeyiz. İnşallah bir gün mesut günler görür, şerefine yaşarız. Sadık, hiçbir şey yapamazsak, şuna muvaffak olacağımıza katiyen kaniyim: Bugün bütün yoksulluklara bürünmüş viran Anadoluda hiç olmazsa ihtiyarladığımız zaman bizim gibi düşünenleri ve çalışanları görür, bunlar bizim talebemiz, deriz. Bu kafi değil mi kardeşim? Yolculuk dolayısıyla fikren pek yorgunum. Kusurlarımı affediniz. Oralarda bizi tanıyan arkadaşlar varsa hürmetlerimi takdim edersiniz. Eskişehir Darülmuallimin muallimlerinden 815 numaralı mektep arkadaşınız İsmail.»

■ *Yerli Düşünürlerin Etkisi*

Bunu incelerken şimdiye kadar yayınlanmış kitaplarda bulunabilecek ayrıntılara girmiyeceğiz ve klasik bir şema izlemiyeceğiz. Daha çok bugün ilgi çeken ve tartışma konusu olan ilişkileri ve esinlenmeleri geniş olarak incelemeye çalışacağız.

Tonguç'un gelişiminde yerli düşünür ve eğitkenlerin etkisi, payı nedir? Bu sorunun karşılığını onun kitaplarında kolayca bulabiliriz. Tonguç kimlerden ve hangi düşünlerden esinledindiğini kitaplarında açık açık yazmıştır. Burada Namık Kemal'den İsmail Hakkı Baltacıoğlu'na kadar, kendi çalışmalarına yardımcı olabilecek her türlü düşünü söylemiş kişilerden elinden geldiği ölçüde yararlanmaya çalıştığı görülür. Kitaplarında geniş olarak Esat efendi, Saffet paşa, Namık Kemal, Cevdet efendi, Mithat paşa, Ahmet Mithat efendi, Emrullah efendi, Satı bey, Ziya Gökalp, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Etem Nejat, Nafi Atuf Kansu gibi kişilerin eğitimle ilgili düşünlerine, önerilerine geniş yer vermiş, bunu yaparken onların birbirinden çok farklı siyasal düşün ve kanılarına değil, kendisini ilgilendiren alanda işine yarıyabilecek birşeyler söyleyip söylemediklerine değer vermiştir. Burada genel sonuç olarak Tonguç'un kendisine yararlı olabilecek her çeşit düşüne karşı çok açık olduğu, önyargılarla yahut çevrenin değer ölçüleriyle etkilenmediği söylenebilir. Bu kişiler ve düşünleri arasında, etkileri bakımından ön plânda geldiklerini sandıklarımız üzerinde duracağız.

Ülkenin gerçeklerini iyi değerlendirebilmesi ve böylece uygulamaya elverişli çözüm yolları getirebilmesi yönünden İsmail Mahir efendinin eğitim tarihimizde önemli bir yeri olması gerekir. Meşrutiyet çağının en ilginç düşün adamlarından birisi olan İsmail Mahir efendinin öğretmen yetiştirilmesi konusundaki düşünleri köy enstitülerinin bazı

önemli ilkelerinin temeli olacak niteliktedir. Ne var ki, Tonguç'un, işbaşında bulunduğu sırada İsmail Mahir efendi konusunda geniş bilgisi yoktu. İ. Mahir efendi, klasik bir eğitimci olmadığı için, klasik yazarlarca üzerinde pek az durulmuştur. Nitekim bilgisi olmamasından ötürü, Tonguç'un «Canlandırılacak Köy» kitabında bu konuda önemli birşey yoktur. Herhalde onu yalnız öksüz yurtlarının kurucusu olarak tanıyordu. Ancak 1946'dan sonra Tonguç, İ. Mahir efendinin çalışma, düşün ve çabaları üzerinde dikkatle durmuş ve onun önemini belirtmeye çalışmıştır[6]. Bu bakımdan, bu çok önemli ve bir bakıma köy enstitülerine kadar varan gelişmenin köşe taşlarından birini meydana getiren 1. Mahir efendinin ancak 1946'dan sonra Tonguç üzerinde önemli etkileri olduğu söylenebilir.

■ *Ethem Nejat*

Tonguç'un üzerinde çok etki yapan bir düşünür, Ethem Nejat'tır. Sonraki tepkiler bakımından bu nokta önemlidir. Ethem Nejat konusu, 1946'dan sonra, köy enstitülerinin komünist etkisi altında kurulduğu şeklinde suçlamalar yapılmasına yol açmıştır. Hatta aşırı sağcılar Ethem Nejat'ın eğitbilimsel düşünlerinin bir çeşit «komünist vasiyetnamesi» olduğu gibi gerçeklere aykırı bir takım savlar ileriye sürmüşlerdir.[7] Tonguç'un, Ethem Nejat'ın hangi düşünlerinden yararlandığı konusunda böyle dolambaçlı suçlamaların hiç gereği yoktur. Bunları Tonguç'un kendisi, uzun uzun, özellikle Canlandırılacak Köy[8] kitabında

(6) **Öğretmen Ansiklopedisi ve Pedagoji Sözlüğü. Bir yayınevi İstanbul 1952, İsmail Mahir efendi maddesi s. 216-218.**

(7) **Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, Fethi Tevetoğlu, Ankara 1967, s. 88, 100, 112, 113, 602-604.**

(8) **Canlandırılacak Köy İ. Hakkı Tonguç, Remzi kitabevi, İstanbul 1967, s. 234-245.**

anlatmaktadır. Ethem Nejat'ın bu düşünleri ve önerileri incelendiği zaman, en vesveseli bir gözle bile bakılsa, bunlarla komünizm arasında bir bağlantı kurulamaz. Sağcıların böyle bir bağlantı kurmaya çalışmaları, tamamen kasıtlı, bilimsellikten uzak, gündelik siyasal çıkarları gereği girişilmiş, her zamanki davranışlarına uygun bir suçlamadır. Objektif bir gözle, Ethem Nejat'ın düşünlerinin çağına göre eğitbilim alanında ileri sürülen düşünlerin en ilerileri, en gerçekçileri olduğu görülür. Tonguç'un Ethem Nejat'la ilgilenmesi, birinci derecede bu yöndedir. Ayrıca Tonguç, dürüst bir aydın ve eğitimci olarak sonraki siyasal kişiliğinin ve girişimlerinin etkisi altında, Ethem Nejat'tan esirgenen ve hakkı olan yeri, Türk eğitbilim tarihi, içerisinde ona vermenin çabası içindedir. Bunun ötesinde Tonguç, bu değerli eğitimcinin bundan sonraki düşünsel gelişimi, yaşantısı ve trajik sonuna da elbette ilgi duymuştur. Tonguç'un bunu yaptığı çağlarda, Ethem Nejat'ın adını ağıza almak bile, insanın lekelenmesine yetecek bir suç idi.

Etem Nejat eğitim ile ilgili düşünlerinin bir kısmını çalıştığı öğretmen okullarında (1911 - 1912'de Bursa Öğretmen Okulu ve 1912 - 1914'de İzmir Öğretmen Okulu) uygulamıştır. Tonguç bu çalışmalara geniş yer verir, bunları bulup çıkarmaya, değerlendirmeye çalışır. Örneğin, o yıllarda bu okullarda Ethem Nejat'ın öğrenciliğini yapmış olan bazı öğretmenlere başvurmuş, onlara anılarını anlattırmıştır. Bu çağlarda Ethem Nejat'ın ülkenin aydınları tarafından çok tutulan ve sevilen bir eğitimci olduğu anlaşılıyor. Bu yıllarda ve daha sonraki Eskişehir Maarif Müdürlüğü görevi sırasında, Ethem Nejat, olumlu anlamda bir ulusçuluğu okullarda canlandırmak için çalışmış, çevre gezileri ve izcilik çalışmaları yaptırmış, Türkocaklarında çalışmış, spor çalışmalarında, törenlerde, rumlara karşı uygulanan alış - veriş boykotunun yürütülmesinde etkin görevler almış, öğrencilerin okul yönetimine katılmaları için

çalışmış, çevresinde bir hareket ve etkinlik yaratmıştır. Bu anılardan anlaşıldığına göre, İzmir'de bulunduğu sırada, Ethem Nejat, Kolordu komutanı Pertev paşa, Erkanıharbiye Reisi Cafer Tayyar bey, Vali Rahmi bey, Vasıf ve Necati beylerle yakın ilişkileri olan ve bunlar tarafından çok sevilen bir kişiydi. Çağının eğitimcileri arasında en tutulanı, parlayanı idi. Sonradan Türkiye Komünist Partisi kurucuları arasına katılarak, Sürmene açıklarında Mustafa Suphi ile birlikte öldürülmesinden sonradır ki, Ethem Nejat'ın adı tabu haline getirilmiş, 1946'lardan sonra bile, onun doğru, yararlı bir takım düşünlerinden esinlenmek suç sayılmak istenmiştir. Evet, Tonguç onun eğitbilimsel düşünlerinden geniş ölçüde yararlanmıştır. Ciddi ve iyi niyetli eleştiricilere düşen bilim dışı bağlantılar kurmak yerine, onun düşünlerini tartışmaktır. Biz, köy enstitüleri konusunda Tonguç'un, Ethem Nejat'ın açıkça belirttiği eğitbilimsel düşünlerinden yararlanmış olması gerçeğini böylece saptadıktan sonra, birazdan hiçbir önyargıya kapılmadan onun Ethem Nejat'ın siyasal düşünleri ile de ilgilenip ilgilenmediğini incelemeye çalışacağız. Daha önce Tonguç'un Ethem Nejat konusundaki kanılarının özetini verelim[9]: «*Ethem Nejat (1882 - 1920): Üsküdar idadisini bitirdikten sonra Yüksek Ticaret Okulundan mezun olmuş, istibdat devride gazetecilik yapmış, Avrupa'ya kaçarak genç Türklerle işbirliği kurmuş, II. meşrutiyetin ilanından sonra öğretmenlik mesleğine girmiş, öğretmen okulu müdürlüklerinde bulunmuş; ilköğretimin gelişmesi amacı ile ileri fikirler ortaya atmış, bunları gerçekleştirmek için bilhassa çalışmış (Menteşe, Eskişehir, Adana, İzmir illerinde Maarif Müdürlüğü yapmış), değerli ve ülkücü bir eğitken. Ethem Nejat'ın eğitim ve öğretim alanında yapmak istediği yenilikleri şu şekilde özetlemek mümkündür:*

(9) **Öğretmen Ansiklopedisi ve Pedagoji Sözlüğü, Bir yayınevi, İstanbul 1952, s. 135.**

1. Okullara jimnastik, oyun, spor, inceleme gezilerini sokmak, 2. Okullarda tarım işlerine önem vermek, 3. Okul programında elişi dersine yer ayırmak, 4. Okulda kitaplık, laboratuvar, müze, bahçe, hava gözleme istasyonu kurmak, 5. Okula kendi kendini idare ilkesini sokmak, 6. Gezici halk okulları açmak, 7. Eğitim ve öğretimde sinema, projeksiyon, müzik, tiyatro, sergi, gezi, bayram, tören, yarışma gibi vasıtalardan faydalanmak. Onun en çok üzerinde durduğu bir mesele de öğretmen okullarında islahat yapmak, bu kurumları bulundukları valiliğin eğitim işlerini bilimsel esaslara göre yürütecek bir merkez haline getirmekti. Yayınlanmış eserleri şunlardır: Türklük nedir ve Terbiye Yolları, Hesap öğreniyorum, Çiftlik Müdürü, Yiğit Türkler, Terbiyei İbtidaiye İslahatı, Çocuklarımızı Nasıl Büyütmeliyiz. Bu kitaplardan başka birçok dergilere yazı yazmış ve Yeni Fikir adlı pedagoji dergisini çıkarmıştır.»

Canlandırılacak Köy'de ise Tonguç, Ethem Nejat'ın eğitim alanındaki düşünlerini ve çalışmalarını uzun uzun anlattıktan sonra[10] şöyle der: «*...Ethem Nejat'ın el koyduğu fikirlerin bir kısmı bilhassa genç öğretmenler vasıtasıyla memlekete yayıldı... Ethem Nejat meşrutiyet devri eğitiminin gelişmesine, eğitime batı uygarlığı zihniyetine göre bir şekil verilmesi meselesine en çok hizmet edenlerden biridir. Burada şu nokta üzerine dikkati çekmeyi faydalı buluyorum: Ethem Nejat, yukarıdaki satırlarda belirtilen fikirlerini yayınladıktan 30 küsur yıl sonra, bazı pedagog taslakları ortaya çıkarak, onun Batıdan getirdiği fikirlerden bir kısmı için (bunları biz bulduk veya filan büyük Türk pedagogu buldu) gibi sözlerle bilimsel hakikatları inkar edecek kadar ileri gitmişlerdir. Esasen bu paylaşılamıyan fikirleri bulanlar, dünya ölçüsündeki büyük eğitkenlerdir. Bunların satıcılığını yapmak istiyenlerin,*

(10) **Canlandırılacak Köy İ. Hakkı Tonguç, Remzi kitabevi, İstanbul 1947, s. 176-188.**

kendi malları imiş gibi satmaya kalkmaları bilenleri aldatamaz. Malın cinsini farkedemiyecekleri belki!. Ethem Nejat, pedagoji tarihimizin dönüm noktasında gelen, eski okulu yeni okula çevirmek için sağır ve kör bir muhitin içinde okuldan okula, köyden köye koşan, en ıssız şehirlerimizde idman şenlikleri, okul bayramları ve müsamereleri, toplantılar, konferanslar vasıtasıyla hareket yaratan, yeni okul binaları yaptıran, öğretmenler arasında tesanüt yaratan bir eğitkendir... O, bu işleri görürken, devlet henüz ilköğretim ve eğitim meseleleri hakkında kesin durumunu belli etmemişti...»

■ *Nafi Atuf Kansu*

Tonguç'un esinlendiği bir başka eğitimci ve düşünür Nafi Atuf Kansu'dur. Kansu, Tonguç'un hem özel, hem de iş hayatında önemli rol oynamış bir eğitkendir. Öğrencilik ve genç öğretmenlik çağlarında, çağının önemli eğitimcilerinden sayılan Nafi Atuf Kansu'yu Tonguç, hiç şüphesiz yazılarından tanıyordu. Fakat onunla ilk tanışması 1924 - 1926 yılları arasında olsa gerektir. 11 Mart 1926'da Tonguç Bakanlıkta bir göreve, Maarif Vekaleti Alatı Dersiyye Müzesi ve Levazım Müdürlüğüne atandığızaman, Kansu Bakanlığın Müsteşarı idi. Akrabalık bağı, yani bacanak olmaları 26 Ocak 1927'dedir. Burada da aşırı sağcıların bir gerçeği tersine çevirdiklerini görüyoruz. Tonguç, Kansu ile akraba olduğu için Bakanlığa atanmamış, Bakanlığa atanmasından sonra, Kansu ile kişisel ilişkileri başlamıştır.

Bu akrabalıktan sonra bu iki kişi arasında hayatlarının sonuna kadar süren çok yakın bir düşün ve ülkü arkadaşlığı bağı kurulmuştur. Tonguç, Kansu'ya her zaman saygı ile karışık bir yakınlık duymuş, onun düşünlerine, görüşlerine büyük önem vermiştir. Kansu'nun, çok iyi bil-

diği son Osmanlı çağı düşünür ve yöneticileri, imparatorluğun yapısı, yönetimi konusunda Tonguç'a çok değerli bilgiler verdiği düşünülebilir. Kansu, Bakanlık Müsteşarlığından ayrıldıktan sonra, CHP'nin ilerici aydın kanadından bir politikacı olarak, bu partinin her çeşit yönetim kademelerinde bulunmuştur.

Tonguç, yine aynı Ansiklopedide Kansu'yu şöyle değerlendirir[11]:«*Nafi Atuf Kansu (1890 - 1949): Milli Eğitimin türlü dallarında bir ömür boyu emek harcamış olan bu büyük terbiyeci, Cumhuriyet maarifinin temellerini atanlar, memlekete yeni pedagoji cereyanlarını sokanlar, halk eğitimine çığır açanlar, öğretmen yetiştirme davasını hızlandıranlar, laik okulu kuranlar, öğretmenliği bir meslek haline getirenler arasında yer alır...*»

Kansu, Tonguç'a göre başka bir toplumsal sınıftan gelme bir eğitkendi. Babası hekim - paşa olan Kansu, İstanbul'un yönetici sınıf ailelerinden birinden gelmeydi. Mülkiye Mektebini bitirmişti. İsviçre ve Balkan ülkelerinde incelemeler yapmış, Fransa'da bulunmuştu. İmparatorluğun ileri gelen düşün adamlarını yakından tanıyordu. Öncelikle eğitbilim ve toplumbilim alanlarında geniş bilgisi ve kültürü olan Kansu'nun, Tonguç üzerinde önemli etkileri olmuştur; şüphesiz ki, onun ufkunu genişletmiştir. 1935 - 1946 yılları arasında ise, CHP'nin ileri gelenlerinden birisi ve az konuşmaya, her zaman arka planda kalmaya eğilim gösteren yaratılışından ötürü önemli etkileri kamu oyunca bilinmiyen, artık bilinme olanakları da kalmamış olan bir ilerici aydın olarak, Tonguç için parti içinde çok önemli bir destek olduğunda hiç şüphe yoktur.

Tonguç'un köy enstitüsü girişimi ile başardığı işin önemini ilk kavrıyan ve bunu, geniş eğitbilim bilgisine dayanarak, eğitbilim tarihi açısından yerine oturtabilen, de-

(11) **Öğretmen Ansiklopedisi ve Pedagoji Sözlüğü, Bir yayınevi, İstanbul 1952, s. 243.**

ğerlendirebilen ilk kişi sanırız ki, Kansu'dur. Tonguç ile Kansu'nun ilişkileri, yüzeyel düşünlerden aşağı inemiyen birçok sağcı yazarın sandığının aksine, akrabalık bağlarından çok daha derin ve öte, köklü, sağlam temelli bir düşün arkadaşlığı ve birliği idi.

Tonguç, yukarıda adı geçen Ansiklopedide onun eğitim görüşlerini şöyle özetler: «*...Öğretmenlerle öğrenciler arasında arkadaşlık havası yaratmak, serbest okuma faaliyetine hız vermek, izcilik teşkilatı kurmak, yakın yurt gezilerini değerlendirmek, okula öğrencilerin kendi kendilerini idare etmeleri prensibini sokmak...*»

Kansu'nun siyasal eylem ve düşünlerine daha sonra değineceğiz.

■ *Sol Akımlar*

Tonguç'un gelişiminde rol oynıyan etkenleri incelerken, sonradan aşırı sağ ve sağcılar tarafından temelsiz suçlamalarla sömürme konusu yapılan sol düşün ve akımların etkilerini tam bir tarafsızlıkla incelemek istiyoruz. Fakat bu, oldukça güç bir inceleme konusudur. Çünkü Osmanlı İmparatorluğunun son ve Cumhuriyetin ilk dönemlerindeki Türk sol akımı yıllarca tabu sayılmış, sözü edilmemiş, ettirilmemiş, birçok belgeler, tanıklıklar kaybolmuş, bilgisi olanların çoğu susmuştur. Ancak son yıllarda bu konuda bir kenarından araştırmalara girişilmiştir. Akımın kendisi böyle karanlıklar içinde iken, etkileri konusunda kesin düşünler ileri sürmek, bir hayli güçtür. Bu bakımdan, bu konuda söyliyebileceklerimiz, tam bir kesinlik taşımıyacaktır.

İnceleme yöntemi olarak, şöyle bir yol izliyeceğiz: Aşırı solu birim olarak ele alacağız. Böyle yapmak zorundayız; çünkü bulabileceğimiz kaynaklar buna göredir. Solun çeşitli kademelerini ayırmak olanağı yoktur. Aşırı sol

konusunda söyliyebileceklerimizi solun çeşitli topluluklarına uygulıyarak sonuç çıkarma işini okuyucuya bırakıyoruz. İçerisindeki farklılaşmalar, düşün ayrılıkları konusunda henüz yeterince inceleme yapılmamış bir akımdan söz ederken, bu yöntemden başka bir yol izlemenin bizi objektiflikten uzaklaştıracağı kanısındayız.

İlk söylenebilecek şey, imparatorluğun son yıllarında, mütareke İstanbul'unda ve kurtuluş savaşı yıllarında Anadoluda, güçlü bir sol akımın esmiş olmasıdır. Buna katılan ve yönetenler sayıya vurulduğu zaman, akım önemsizmiş gibi görülür. Ama bu çağda siyasal alandaki parçalanma ve bunun yarattığı boşluk, savaşın bitkinliği, ekonomik koşulların berbatlığı, akımı çekici kılmış, bir an içinde büyümesi, yayılması olanağını hazırlamıştır. Bu büyüme ve yayılma olmamış, akım bastırılmış, durdurulmuştur. Sol akımın düşün ağırlığı azımsanamıyacak ölçüdedir. Hele Kurtuluş Savaşının başlangıç yıllarında, aydınların en iyilerini etkisi altına alma yönünde hızla gelişmiştir. Bu, bir bakıma doğaldır; yıllardır batıya, batı ülkelerine bağlanan umut yitirilmiştir, bunların hepsi, boğmak, parçalamak için Türkiye'nin üstüne çullanmışlardır. Anlayış ve destek ise yalnız kuzey komşudan gelmektedir. Orada ise, Türk aydınlarının niteliğini, özelliklerini bilmedikleri bir devrim başarılı olma yolundadır. Hemen hepsi Abdülhamit çağının düşün yozluğu içinde, binbir zorlukla kendisini yetiştirebilmiş son çağ Osmanlı aydını, ne olup bittiğini de tam kavrıyamamaktadır; dünya görüşü, ileriye bakışı büyük Fransız Devrimi sürecinde kalmıştır; ancak bu kadarına erişebilmiştir. Abdülhamit'in yaptığı, ama üzerinde en az durulmuş kötülük, bizce eğitim alanındadır. Atatürk'ün dediği, «ekonomi bilmiyorduk» sözü o çağın bütün aydınları için doğrudur, 33 yıl, ki bunlar Anadolu Kurtuluş Savaşını hazırlıyacak, kotaracak aydınların yetiştikleri yıllardır, Türk düşün hayatı öylesine yozlaştırılmış, öylesine

çöle döndürülmüştür ki, yalnız aydın subaylar değil, hiç kimse ekonomi bilmiyordu. Bu yetersizlik içinde aydınlar bir arayış içinde idiler. Kurtuluş için bir çıkış arıyorlardı. Sarılacak bir inanç, bir ülkü bulamıyan, arıyan, acılı, ama yurtsever insanlardı. Çoğu orta sınıftan geliyordu. Savaş yıllarında kıyısından karşılaştıkları, ama hiçbir zaman tam içerisine giremedikleri, ezilen sınıflarının durumu onlarda dehşet uyandırmıştı. O çağa kadar güvendikleri batı ise boğazlarına sarılmıştı. O zaman kuzeydeki devrim girişiminde bir umut, bir dayanak aramaya koyuldular. Bu kişileri, henüz Rus komünizminin nitelikleri ortaya çıkmadan, tablo bütün ayrıntıları ile belirmeden, onlarla işbirliği aradılar diye, olanca anlayışsızlıkla, sağcıların yaptığı gibi kınamak, haksızlık olur. Bu, düşünsel gelişimi geri bıraktırılmış, kısırlaştırılmış, en ileriye dönük, en dinamik bir takım Türk aydınlarının bir arama, bir kurtuluş denemesi, bir düşün boşluğundan kurtulma çabası idi. Bunu, bugün onlara ağız dolusu söven yabancı uşaklarının anlamasını beklememek gerekir. Bu çağın en kültürlü, en yürekli kadrosu nerede yanıldı? Ezilen sınıflardan gelmedikleri için, bulup okuyabildikleri de sınırlı olduğu için, o çağ Türkiye'sinin sınıflarının gücünü, toplumun bulunduğu süreci doğru değerlendiremediler. Atatürk, batılı emperyalistlere karşı bir ulusal kurtuluş savaşı yürütmeye, bunu bir burjuva devrimine dönüştürmeye çalışıyordu. Bunun için sınıf olarak eline ne geçerse bir araya getirmeye, savaşa sürmeye bakıyordu. Ancak bu yoldan o güçlü batı emperyalizmine karşı koyabilecekti. Gerçekçilik açısından bu davranış doğru bir gözleme dayanıyordu ve Atatürk'ün büyüklüğü de bu gözlemi yapabilmesinde, ondan bu sonucu çıkarabilmesinde idi. Teorik bilgiyle değil, ama deneyle ve sezişle, yıllarca subay olarak ülkenin gerçeklerini ve insanlarını çok yakından görebilmiş bir kişi olarak, Türkiye'nin içinde bulunduğu süreci, o çağın çok iyi niyetli, ama talihsiz

solcusundan daha iyi saptıyabilmişti. Türkiye henüz sınıf mücadelesinin yapılacağı, burjuvazi - proletarya kavgasına girişilecek süreçte değildi. Halbuki o zamanın Türk solcuları bunu böyle sanıyorlardı, hem de kendilerinden çok eski ve tecrübeli bir çok enternasyonalist marksistin uyarmalarına rağmen! Böylece Atatürk'ün insanüstü bir çaba ile bir araya getirip birbirine tutturmaya çalıştığı çeşitli sınıflarla batı emperyalizmine karşı güçbirliğine girecekle-rine, bunu arka plana atıp, Anadoluda o zaman için mümkün olmayan bir burjuvazi - proletarya çatışmasının koşullarını hazırlayabileceklerini sandılar. Bu, onların sonu ve Türk sol akımının bu çok önemli dönemdeki büyük yanılgısı oldu. Düşün alanında üstün ve çekici gözüken, ama binbir zorlukla biraraya getirilebilmiş ve savaşa sürülmüş çeşitli ve zıt sınıfların parçalanmasına yol açabilecek bu yanlış taktik karşısında Atatürk ve arkadaşlarının darbesi, tehlikenin büyüklüğü oranında sert oldu. Darbenin ve ezilmenin daha sonraki sol gelişmeler bakımından önemli sonuçları vardır. Bir defa Kurtuluş Savaşı yöneticileri, sol bir akımın ne kadar süratle ve nasıl etkiyle bir anda yayılabileceğini görmüşlerdi. Bu, onlarda hiçbir zaman unutamadıkları izler bıraktı. Soldan sürekli olarak kuşkulu idiler, solun giriştiği en küçük hareket, onlarda kuşku ve kaygı uyandırıyordu, hele bir de yanlış taktiklerle bu kuşku ve kaygı büsbütün uyarılıyorsa! Taktikler ise çoğunlukla doğru değildi (çoğu kez de öyle sürdü gitti denebilir). Kurtuluş Savaşı çağı solunun böyle sert bir şekilde ezilmesi, aydınlarda da sol akımlara karşı bir korku ve çekingenlik yarattı. Kişisel açıdan tehlikeli işlerdi bunlar! Sürmene'deki kıyının yıllarca sözü edilemedi, ama bu, bütün aydınların bilinçaltında günümüze kadar sürdü geldi. O ezilmeyi simgeleştiren bu olay, hele o çağı yaşamış aydınların aklından hiç çıkmadı. Marksist düşünlerle yeni yeni karşılaşmaya başlamış olan Kurtuluş Savaşı aydını,

çoğunlukla ömrünün sonuna kadar marksizmin (m) sini duymamış, bilmezmiş görünmeye çabaladı. Bu konular geçerse, özel toplantılarda bile, hiçbir şey anlamıyormuş gibi havalara baktı. Bu da sol akımların gelişmesini zorlaştıran ikinci etkendir. Asıl söz konusu olan sınıfların ise hiçbir şeyden haberleri yoktu, onlara erişilememiş, ulaşılamamıştı. Böylece siyasal kesimde, Kurtuluş Savaşından sonra, ezilen sınıflar, sol bir düşün akımı içinde temsil edilmek olanağına kavuşamadılar. İleri siyasal güç olarak ortada sadece, CHP'nin içinde, haklarını korumaya çalıştığı sınıflardan kopuk, orta sınıftan gelme, olanların etkisinde, sol akımların da açıkça sözünü edemiyen, yalnız fırsat ve olanak buldukça süreci hızlandırmaya çalışan, ama düşün gelişimi ve kültür yönünden etkili küçük bir topluluk vardı. Bunlar, 1946'ya kadar zaman zaman iktidara etkin olarak katılmışlar ve süreci hızlandıracak bazı girişimleri başarmışlardır. İktidar olarak köy enstitülerini de destekliyen bu topluluktu. Sürmene olayından sonra, hiçbir zaman siyasal alanda açıkça temsil edilme olanağına kavuşamıyan sol akım ise, ta 1960'a kadar sesini duyuramadı, herhangi bir işe girişecek kişilerin hesap etmesi gereken bir siyasal güç olamadı. Bunda yukarıdaki gelişmeler kadar, solu temsil eden aydınların ezilen sınıflardan kopuklulğunun, çoğu kez yanlış taktiklerle eyleme kalkışmalarının da rolü vardır.

1914 - 1960 solunun gelişiminin ve niteliklerinin ana çizgileri budur sanıyoruz.

Dışarıdaki marksist ve enternasyonalistlerin o çağdaki Türk solu üzerindeki düşünleri nedir? Mustafa Kemal'in Kurtuluş Savaşını sürdüren hükümetini desteklerken, Türkiye'deki aşırı sol gruplara karşı tutumları nasıldır?

Bunlar, Mustafa Kemal'in, işçi ve köylü sınıfını temsil etmediğine inanırlar, ama onu desteklerler. Bu politika, Kurtuluş Savaşı sırasında emperyalizme karşı savaşan bir

burjuva hükümetini desteklemek teorileri açısından doğru olduğu gibi, Kurtuluş Savaşı sona erdikten sonra da kendi iç ve dış durumlarındaki zayıflıktan ötürü, Sovyetlerin en duyar sınırlarından birinde komşusu olan Türkiye'yle iyi geçinmek açısından da gerçekçidir. Bunun için Türkiye'deki solculara her zaman, beklemelerini, kritik anlarda Mustafa Kemal'i desteklemelerini salık verirler. Hatta bunlar Sürmene olayı ile şiddetle ezildiklerinden yakındıkları zaman bile, ve bundan sonraki gelişmelerde Sovyet Hükümeti bu olayın üstüne varmaz, Mustafa Kemal'le arayı bozmamak amacıyla, Türkiye'deki komünist hareketi gözden çıkarır.

Tuncay bu duruma şöyle değinir[12]: «*...Komintern İcra Komitesi, Mudanya mütarekesinden iki hafta önce yayınladığı bir bildiride, komünist olmadığı, özellikle belirtilen Türk Hükümeti'nin Boğazlar sorununu barışçı yollarla çözmek isteyişini ve dünyayı yeni bir savaşa sürüklemekten geri duruşunu taktirle karşılamaktadır...*» Bu konuda bu bildiriden şu satırlar aktarılıyor: «*...Erkek ve kadın işçiler! Türk Hükümeti bir işçi ve köylü hükümeti değildir. O bir zabit tabakası, münevverler hükümetidir. O bizim ideallerimize uymıyan bir hükümettir. Bunun için, hiç şüphe yoktur ki, iktisaden Türkiye ne kadar ilerlerse, Türk işçi sınıfının da o nisbette bu hükümet aleyhine savaş yapması lazım gelecektir. Lakin buna rağmen, Türk işçileri anlıyorlar ki, hükümet hakkındaki noktai - nazarları ne olursa olsun, Türkiye'nin savaşı fakir ve köylü bir milletin beynelmilel kapital tarafından esir edilmesine karşı yaptığı savaştır. Beynelmilel proletarya sınıfı da, Türk hükümetine karşı olan münasebetine bakmaksızın, kendi menfaati namına İtilaf emperyalizminin Türkiye'ye karşı yeniden silah kullanmasına ve İngiltere'nin cihan hakimiyeti*

(12) **Türkiye'de Sol Akımlar, Mete Tuncay, Bilgi yayınevi, Ankara, 1967, s. 140-142.**

menfaati uğruna Avrupa proletaryasının kanını dökmesine engel olmalıdır...» Tuncay şöyle devam ediyor: «*...Moskova'da 5 Kasım - 5 Aralık 1922 tarihleri arasında toplanan dördüncü Komintern kongresinde ise, Türk delegelerinin ısrarı üzerine, sola karşı girişilen hareket hakkında (Türkiye'nin komünistlerine ve Çalışan Halkına) hitaben, (milliyetçi burjuva hükümetini) takbih eden bir açık mektup yazılması kararlaştırılmıştır. Ancak, dış görünüşe rağmen Türk solcuları aslında kendileri bakımından, II. kongrede tespit edilen parti çizgisinin değişmediğini öğrenmişlerdir: Onlara düşen görev, milli kurtuluş hareketini desteklemek, yani burjuva devrimine yardımcı olmaktı. İcra komitesine yöneltilen tenkitlere cevap veren Radek, Türk hükümetini kendisine hiç değilse düşman etmek istemiyen Sovyet politikasını solcu gelişme teorisinin gerekleriyle parlak bir şekilde örterek, ikinci kongrede kabul edilen tezlerin Doğudaki hareketler için sınıf mücadelesinden bahsetmediğini hatırlatmış, Marx'ın da -devrimci olduğu sürece- burjuvaziyi desteklemeyi savunduğunu söylemiştir... Türk delegasyonunun reisi, Ankara hükümetinin Anadolu solunu yok edişini büyük bir kızgınlıkla protesto ededursun, Radek kongrede şöyle konuşmuştur. (Türk komünistlerine, partiyi kurduktan sonra ilk ödevlerinin milli kurtuluş hareketini desteklemek olduğunu söylediğimizden ötürü bir an pişman olmadık. Şimdi bile, baskılara rağmen, Türk yoldaşlarımıza diyoruz ki, içinde bulunduğunuz zaman, sizi yakın geleceğe karşı kör etmesin. Kendinizi size baskı yapanlara karşı koruyun... fakat unutmayın ki; kesin savaşa başlayacağınız tarihi an gelmemiştir; daha çok yolunuz var). Bu sözler uzun yıllar için, Anadolu solculuğunun mezar taşı kitabesi sayılabilir...»*

Biz de şunu ekliyelim: Daha uzun yıllar, enternasyonal komünizm, Türkiye'deki sol hareketleri destekleyip desteklememek konusunda karar verirken, Sovyetlerin dış

çıkarlarına aracı olmak durumuna düşecektir. Gerektiği zaman, Türkiye'deki aşırı sol toplulukları bu çıkarlar bahasına gözünü kırpmadan feda edecektir ve Türkiye'deki aşırı solcuların bu davranışı, yani kendilerine enternasyonal sol hareketten hiçbir hayır gelmiyeceğini anlamaları için daha çok çok uzun yıllar geçecektir. Bunu anhyamadıkları sürece de başarısızlıklar başarısızlıkları kovalıyacaktır.

Enternasyonal komünist hareketin ve Sovyetlerin, kişilik olarak da Türkiye'de ortaya çıkan aşırı solcuları zayıf bulduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Tuncay Ethem Nejat'a değinirken[13] şöyle diyor: «*...Ethem Nejat'ın Bursa Darülmuallimini Müdürü iken yazdığı (Türklük Nedir ve Terbiye Yolları) adlı kitap, savaştan önceki yıllarda Türkçü olduğunun en açık delilidir. Ziynetullah Nuşirevan'a göre de, Ethem Nejat (çerkes) olmakla birlikte, bu dönemde mutaassıp bir Türkçü idi (aslında yalnız ana tarafında çerkeslik vardır!). Bak. Zenon, (Ethem Nejat Arkadaş), (Mustafa Suphi ve Yoldaşları) S. 71 - 15. Bu kitapta onun solcu bir yazısına da yer verilmiştir: (Darülmuallimînli Gençlere) S. 75 - 77. Ziynetullah, Ethem Nejat'ın (kendisine sosyalist hatta komünist namı verdikten sonra) bile (yazdığı makaleleri arasında küçük burjuva ve münevveran sosyalizmine temayül)ün (gayet kuvvetli) göründüğünü de kaydetmektedir...*»

Tuncay'ın sözünü ettiği Ziynetullah Nuşirevan'ın sözlerini ve (Mustafa Suphi ve Yoldaşları) başlıklı kitaptaki düşünleri enternasyonal komünist hareketin düşünleri ve kanıları olarak kabul edebiliriz.

Bu gelişmeler olurken genç bir öğretmen okulu öğrencisi ve öğretmen olarak, Tonguç'un sol akımlarla ilgisi ve ilişkisi ne olabilir?. Bu konuda bazı tahminlerle yetinmek zorundayız. Yalnız oldukça kesinlikle şunu söyliyebiliriz: Tonguç bu sol örgütler içerisinde etkin bir görev

(13) a.g.e. s. 112.

almamıştır. Bunun aksini gösteren hiçbir belge, kanıt ve tanık yoktur; sağcılar da geniş olanaklarına, hatta gizli belgeleri incelemelerine rağmen, böyle birşey bulup çıkaramamışlardır. Ama yine aynı kesinlikle şunu öne sürebiliriz: Tonguç bu akımları ilgi ile gözlemiş ve gelişimlerini izlemiştir. Onun bu akımlardan habersiz olduğu söylenemez. Gelişimini, yaratılışını göz önünde tutarsak, bu sonucu yadsıyamayız. Genel anlamda vardığımız bu kanıyı doğrulayacak kanıtlar da bulunabilir mi? Bu konuda bazı rastlantılar ilgi çekicidir: İlk olarak şu soru akla geliyor: Tonguç'un, Ethem Nejat'la, Ethem Nejat etkin olarak sol akımlara yöneldikten sonra kişisel ilişkileri olmuş mudur? Önce şunu belirtelim: Tonguç ve Ethem Nejat, iki ayrı kuşaktandırlar. Tonguç'un öğrencilik yıllarında, Ethem Nejat tanınmış, isim yapmış bir eğitimci idi. Bir arkadaşlık ilişkisi söz konusu olamaz. Akla gelebilen, bir genç öğretmen adayının, tanınmış bir eğitimciye duyduğu hayranlık ve onun daha sonraki siyasal girişimlerine karşı bir ilgi olabilir. Her ikisinin biografileri karşılaştırıldığı zaman, kişisel olarak tanışmaları olanağı pek yoktur. Şüpheli bir tek nokta vardır: Ethem Nejat ve Tonguç, aşağı yukarı aynı çağlarda Almanya'da bulunmuşlardır. Türkiye'deki sol akımların tarihi üzerinde en ciddi araştırmayı yapmış olan Mete Tuncay'ın verdiği bilgiye göre[14] Ethem Nejat Eylül 1918'de inceleme için Almanya'ya gitmiştir. Tonguç'un da 10 Eylül 1918'de İstanbul Öğretmen Okulunu bitererek Almanya'ya öğrenimini sürdürmeye gönderildiğini biliyoruz. Topluca yapılan bu gezi konusunda, birçok tanık vardır; Ethem Nejat'ın aynı grupla gittiğini gösteren bir bilgi yoktur. Tonguç, Almanya'da Karlsruhe yakınındaki Ettlingen'de öğrenim görmüştür. Ethem Nejat ise Berlin ve çevresinde bulunmuştur. Tonguç'un bu süre

(14) **Türkiye'de Sol Akımlar, Mete Tuncay, Bilgi yayınevi, 1967, s. 112.**

içinde Berlin'e gittiğini gösteren bir bilgi yoktur. Berlin'de bulunduğu sırada Mete Tuncay'ın deyişi ile «*Sola kayan*» Ethem Nejat, 1 Mayıs 1919'da Berlin'de tek sayı olarak çıkan (Kurtuluş) dergisinde yazı yazmıştır.[15] Yine aynı tarihlerde Ethem Nejat'ın da içerisinde bulunduğu bir çevre, Berlin'de Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisini kurmuştur. Tuncay'ın deyişi ile «...*Mütarekeden sonra patlak veren Alman devriminin ilhamı ile bu Türklerden bazıları kendi vatanlarının da içine düştüğü uçurumdan kurtarılması amacıyla bir takım solcu fikirler etrafında birleşmişlerdir. Bu çevrenin bellibaşlı ileri gelenleri içinde Mehmet Vehbi (Sarıdal), Vedat Nedim (Tör), Ethem Nejat, Sadık Ahi, Nurullah Esat (Sümer), Namık İsmail (gibi kişiler) bulunmaktadır.*» Yazarın notu: (Bildiğimize göre, Ethem Nejat dışında, bu kişiler, sonradan Tonguç'un da Türkiye'de yakından kişisel olarak tanıdığı kişilerdir)... Yine Mete Tuncay'ın deyişi ile «...*Solcu grubun Berlin'deki faaliyeti uzun sürmemiş, çevre üyelerinin çoğunun bir iki hafta içinde yurda dönmeleriyle çalışma merkezi İstanbul'a kaymıştır...*» Tonguç'un Ethem Nejat'ı Almanya'da kişisel olarak tanımış olması olanağı uzaktır. Ama Berlin'deki çalışmalardan o günlerde Almanya'da bulunan bir Türk öğrenci olarak bilgisi olmuş olabilir. Tuncay şöyle devam eder: «...*Mustafa Kemal Paşa'nın Bandırma yapurundan Samsun'a ayak bastığı gün Akdeniz vapuru da Almanya'dan getirdiği vatandaşlarımızı Haydarpaşa'ya indirmişti. Öğrenimlerine devam etmek üzere orada kalan Vedat Nedim gibi birkaçından başka solcu çevrenin bütün üyeleri de bu vapurla gelmişlerdi...*» Elimizdeki belgelere göre Tonguç Ettlingen'de 1918 yılı Eylül ayı sonundan 27 Nisan 1919'a kadar bulunmuştur[16]. Savaşın sona ermesin-

(15) a.g.e. s. 114-146

(16) **Özel arşiv. Tonguçun Alman Kültür Bakanlığından aldığı belgede, Ettlingen Öğretmen Okuluna devam ettiği süre bu şekilde belirtiliyor.**

den sonra Almanya'daki bütün Türkleri almaya gelen bir vapurla Hamburg'dan yurda döndüğünü ve yolculuk sırasında, öğrenciler arasında siyasal konularda çeşitli tartışma ve çatışmalar çıktığını biliyoruz. Ethem Nejat ve arkadaşlarının da döndüğü vapur bu olmalıdır. Tarihler tutmaktadır. Böyle ise, Tonguç orada Ethem Nejat'ı tanımış olabilir. Ama en azından herhalde bu tartışmalarla ilgilenmiş, bunları izlemiştir. Vâlâ Nurettin de aynı günleri şöyle anlatır[17]: «*...Sonradan öğrendik ki, I. Umumi Harp sonunda Akdeniz vapuru Hamburg'dan Türk uyrukluları toplayıp yurda getirirken vapurun içindekiler iki ideolojiye bölünmüş. Çatışmalar daha evvel, Berlin'de Kantstrasse'deki Türk kulübünde başgöstermiş, milliyetçilerin şefi Hamdullah Suphi Tanrıöver'le spartakistler arasında. (yazarın notu: Berlin'de Kurtuluş dergisi çevresinde toplanmış Türklere spartakistler deniyordu)...*» Bu sözler, bizim de bildiklerimizi doğruluyor. Bu vapurla yurda dönen spartakistler, Fransa'dan gelen Şefik Hüsnü ve arkadaşlarının da katılmasıyla çalışmalarını bir süre sürdürmüşler (Yazarın notu: Tonguç bu sırada, 15 Eylül 1919'da Eskişehir Öğretmen Okulunda öğretmenlik görevine başlamıştır), Kurtuluş dergisini çıkarmışlar, bir parti kurmuşlar, önemli bir başarı elde edememeleri üzerine, spartakistlerden bir grup, Anadoluya geçmiştir. Vâlâ Nurettin, Nazım Hikmet'le birlikte İnebolu'ya çıkışlarını anlatırken, orada bu gruba rastladıklarını adı geçen kitabında (Spartakistler Kimlerdi?) başlığı altında belirtiyor[18] 1920 yılı ocak ayında Mehmet Vehbi, Nafi Atuf (Kansu), Sadık Ahi, Servet beylerin İnebolu'da bulunduklarını anlattıktan sonra şöyle diyor: «*...Buraları da tıpkı İstanbul'da Şehzadebaşı kahveleri gibi bir fikir fideliği halinde idi. Karl Marks'dan*

---

(17) **Bu Dünyadan Nazım Geçti. Valâ Nurettin. Remzi Kitabevi, İstanbul 1965. s. 67, 68.**

(18) **a.g.e. s. 66, 68.**

söz açıyorlardı, Engels'den, Kautzky'den söz açıyorlardı. Biz hiçbirini tanımıyorduk... Sadık Ahi ile pos bıyıklı ustabaşı... Karl Liebnech't'in Rosa Luxemburg'un hayranı idiler. Bu konulardan söz açıyorlardı...». Vâlâ Nurettin, tarihteki ahileri bir çeşit doğu komünisti olarak kabul eden Sadık Ahi'nin konuşmalarını anlattıktan sonra, *«...Nafi Atuf (ben sosyalist filan değilim) diyordu, fakat müsamaha ile dinliyordu...»* demektedir. Şunu da belirtelim ki, Vehbi Sarıdal Nafi Atuf'un ilk eşinin kardeşidir.

Bu ayrıntıları şunun için anlattık: O çağın sol akımlarına etkin olarak karışmamış olan Tonguç'un o akımları yakından izlemiş olduğu söylenebilir. Kansu ise bu akımları daha iyi tanımış, bir süre bu akımların içinde bulunanlarla yakın arkadaşlık etmiş ve hiç şüphesiz ki sonradan Tonguç'a bu akımlar konusunda geniş bilgi vermiştir. Yani Tonguç, Türkiye'deki sol akımlardan habersiz değildi. Ve büyük bir ihtimalle bunların güçlü yönlerini de, zayıf yönlerini de, eylemdeki taktik yanılgılarını da bilip, değerlendirebilecek bir durumda idi.

Tonguç'un Almanya'dan döndükten sonra görev yaptığı Eskişehir ve Ankara, Anadolu sol hareketinin en güçlü olduğu iki merkez idiler. Spartakist'lerin İstanbul'da kurmuş oldukları Türkiye İşçi Çiftçi Sosyalist fırkasının da katıldığı 1919 yılı sonuna doğru yapılan genel milletvekili seçimlerinde, bu parti İstanbul, İzmir, Eskişehir ve Niğdeden aday göstermiştir. Tuncay'ın bildirdiğine göre, Ethem Nejat'ın yakınları, onun bu seçimlerde bu partinin Eskişehir adayı olduğunu söylemektedirler[19]. Tonguç'un seçimleri ve Ethem Nejat'ın adaylığını ilgi ile izlediğini, evrakı arasında bulduğumuz, Ethem Nejat'ın seçimlerdeki adaylığı ile ilgili kupür ve propaganda yazılarından anlıyoruz[20]. Et-

[19] **Türkiye'de Sol Akımlar, Mete Tuncay, Bilgi yayınevi, Ankara 1967, s. 150.**

[20] **Özel arşiv.**

hem Nejat zaten eskiden Eskişehir'de Maarif Müdürlüğü yaptığı için oradaki öğretmen çevrelerince iyi tanınıyordu. Tonguç orada görev aldığı zaman, Ethem Nejat'ın Maarif Müdürlüğünden kalma bir takım eğitim atılımlarının ve yeniliklerinin izleri daha duruyordu. Tonguç, izcilik çalışmaları, yakın yurt gezileri gibi bu çalışmaları, öğretmen olarak kendi çapında benimsemiş ve geliştirmeye çalışmıştır.

Bir sayfalık bu beyannamede «*Mebus namzedimiz Ethem Nejat bey Eskişehir'de ne yaptı*» başlığını taşıyan bu bildiri şöyle başlıyor: «*Ethem Nejat beyin 2 senelik Eskişehir Sancağı Maarif Müdürlüğünde ipka edilmiş hidematın hatırda kalanlarını zikretmekle mumaileyhin şiddet arz ve faaliyeti ve kudret ve kıyaseti hakkında bilmiyenlere fikri mahsus verelim. Böylelikle müntehipler ve müntehibi sanilere numaileyhi mebus intihap etmek için doğru bir yol daha iraye eylemiş olacağım...*» Bundan sonra 25 madde halinde Ethem Nejat'ın Eskişehir'deki eğitim çalışmaları anlatılmaktadır. Bildiride bunun dışında herhangi bir siyasal program ve düşün bulunmaması ilginçtir. Bildiri, şu sözlerle son buluyor: «*Mebus namzedimiz Nejat beyin Maarif icraatı hulasatan budur. Onun muvaffakiyetini ve mesaisini anlamak için zamanında livanın hususi bütçesinin yüzde yetmişbeşten fazlasının maarife aid olduğu zikreylemelidir...*». *İmza: «Ahrar».*

Bu belge, Ethem Nejat'ın eğitim alanındaki çalışmalarını göstermesi yönünden de eğitbilimcilerimiz için üzerinde dikkatle durulması gereken niteliktedir. Okul yapımı, okul - toplum ilişkileri, bir il matbaası kurulması ve bir gazete çıkarılması, hatta bir rasathane kurulması gibi çalışmalar, üzerinde durulmaya değer. Bildiride belirtildiğine göre eğer Ethem Nejat'ın köy okulları yapımı için yaptığı çalışmalar ve topladığı banka fonları gibi çabalar onun

tasarısına göre yürütülseydi 5 yıl içinde Eskişehir ilinde okulsuz köy kalmıyacaktı!

Bu bildiri ile ilgili olarak şu noktayı da belirtmek gerekir:

Mete Tuncay adı geçen eserinde Ethem Nejat'ın Türkiye İşçi Çiftçi Sosyalist fırkasının Eskişehir adayı olduğunu ailesinden aldığı bilgiye dayanarak yazmaktadır. Diğer kaynaklara göre ise Ethem Nejat, bu partinin İstanbul adayı olmuştur. Bizim burada verdiğimiz belgeye bakılırsa onun Eskişehir'den Ahrar partisi adayı olduğu görülür. Ya bu seçim bildirisi başka yılda yapılmış bir seçimle ilgilidir, yahut da Ethem Nejat'ın yakınları onun aday olduğu parti konusunda yanılmaktadırlar. Bizim konumuzun dışında kalan bu karışıklık ile fazla ilgilenmedik. Fakat tarihçileri ilgilendirmesi bakımından bu duruma değindik. Bizce önemli olan, Tonguç'un Ethem Nejat'ın siyasal çalışma ve girişimlerine ilgi duymuş olmasıdır.

Tonguç'un yakın iş arkadaşlarından Ferit Oğuz Bayır, Tonguç'un Ethem Nejat'ı kişisel olarak tanımadığını, fakat onu çok iyi tanıyan Nafi Atuf Kansu'dan Ethem Nejat konusunda geniş bilgi aldığını söylemektedir[21].

Ayrıca Tuncay, bu çağın önemli sol hareketlerinden birisi olan Yeşilordu hareketinin de ağırlık merkezinin özellikle 1920 yazında Eskişehir'e kaydığını söylemektedir[22]. Bunun nedeni, bu topluluğun etkisi altında bulunan Çerkes Ethem'in Eskişehir'de güçlü durumda oluşudur. Tuncay'a göre «...*Zaman zaman çevresindekilere komünizmin tek kurtuluş yolu olduğunu söyliyen Çerkes Ethem, 1920 Ağustosunun sonlarında, Eskişehir'de Arif Oruç vasıtasıyla (Seyyare-i Yeni Dünya) adlı günlük bir (İslam-Bolşevik) gazetesi çıkartmaya başlamıştır...*» Bun-

[21] **Ferit Oğuz Bayır'la Ankara'da 21.1.1969 da yapılan özel konuşma.**

[22] **Türkiye'de Sol Akımlar, Mete Tuncay, Bilgi yayınevi Ankara 1967, s. 81-83.**

dan sonra, Mustafa Kemal'in bütün sol hareketi kendi kontrolu altında tutacak resmi bir Türkiye Komünist Partisi kurdurması sırasında, onun isteği üzerine kısa bir süre içinde bu gazete ve Arif Oruç Ankara'ya taşınmışlardır.

Tonguç, 18 Temmuz 1921'de, Eskişehir'in düşmana geçmesi durumu belirince Ankara'ya doğru yola çıkmak üzere görevinden ayrılıyor.

Eskişehir bu kadar yoğun bir sol hareketin merkezi olurken, küçük bir taşra kenti niteliğindeki Eskişehir'de, kentin az sayıdaki aydınları arasında bulunan Tonguç'un olup bitenlerden haberli olduğu söylenebilir, kanısındayız.

Bütün bunlar, onun Kurtuluş Savaşı sırasındaki sol akımı ilgi ile izlediğini, ama etkin olarak buna karışmadığını gösteriyor, sanırız. Kurtuluş savaşından sonra ise, çeşitli sol hareketlerin içinde bulunmuş kişilerle, arkadaşlık ilişkileri olduğu bilinmektedir. Nitekim yukarıda sözünü ettiğimiz konuşmada F. O. Bayır'da Tonguç'un herhangi bir sol örgüt içinde görev almadığını, ama ileri ve sol düşünlere ilgi, yakınlık duyduğunu, bunları her zaman ilgi ile izlediğini söylemektedir.

■ *Yabancı Ülke ve Düşünürlerin Etkileri*

Tonguç'un gelişimi üzerinde yabancı ülkelerin ve yabancı düşünürlerin etkileri nelerdir?

Hiç şüphe yok ki, bunların başında, Osmanlı İmparatorluğundan kopan Balkan ülkelerinin köy sorunu üzerinde, imparatorluk döneminde ve bundan sonraki Cumhuriyet çağının 1935'e kadar olan bölümünde, bizdekileri aşan çabaları ve başarıları gelir. Özellikle yetişip büyüdüğü ve koşullarını çok iyi bildiği Rumeli Türk köylerinde

yapılan çalışmalar onu derinden etkilemiştir. Koşullardaki benzerlik ve Balkanlarda olup bitenleri sık sık görebilmek, koşulları çok iyi bildiği için gördüklerini doğru değerlendirebilmek olanakları, onu sürekli olarak Balkan ülkelerindeki çalışmaları izlemeye itmiştir. En önemli çalışma ve atılımları yapmış ülke olarak da, bunların başında Bulgaristan gelir. Özellikle Bulgar eğitim sisteminin, köy okulunu köyün bir çeşit tarım çalışmalarının yöneticisi ve ekonomik çalışma merkezi yapması, üretim ve tüketim kooperatifleri ile yürütülen ortak çalışmalarda köy okulunun yönetici olarak etkin rolü, küçük tarım endüstrisinin işliklerinin köy okullarında toplanmış olması gibi konular, onun en çok üzerinde durduğu nitelikler olmuştur. Daha 1935 yılında, Bakan Saffet Arıkan'a İlköğretim Dairesi adına hazırlanıp verilen çok önemli (bu raporda daha sonraki çalışmalara temel olacak başlıca bilgi ve ilkeleri bulmak olanağı vardır) raporda, köy okullarının yapımında karşılaşılacak zorlukların yenilebilmesi için Bulgaristan'daki uygulama üzerinde durulmakta, bir yapı fonunun kurulması salık verilmekte ve Bulgaristan'da bununla ilgili olan yasa maddeleri uzun uzun anlatılmaktadır ki, Bulgaristan eğitimi, bu raporda ad belirtilerek değinilen tek yabancı örnektir[23].

Batının ileri eğitbilim ilkelerini batı koşullarından başka koşullar içinde bulunan Türkiye'ye uygulamak gibi bir sorunla karşı karşıya kalan Tonguç'un, aynı sorunla karşılaşmış, köy koşulları bize en çok benziyen bir ülke olarak, Bulgaristan'la ilgilenmesi, gerçekçi bir davranıştır. Batıdan almak istediklerini, ülke gerçeklerine göre değiştirerek uygulama, aynen kabul etmeme eğilimi gitgide artan Tonguç, Balkan ve özellikle Bulgaristan örneklerinden kendine göre birçok dersler çıkarmıştır.

---

(23) **İlköğretim Kavramı, İ. Hakkı Tonguç, Remzi kitabevi, İstanbul 1946, s. 276.**

İkinci önemli yabancı ülke etkisi, Almanya'nınkidir. Buna Almanya'dan çok batı uygarlığının ve kültürünün etkisi diyebiliriz. Tonguç, zaten o çağ öğretmen okullarındaki yetişme şeklinin bir sonucu olarak batı değerlerini almaya hazırlanmıştı. Almanya'ya gittiği zaman bir takım etkilere açıktı. Dış ülke olarak Almanya'ya gidişi, ki bir rastlantıdır, dış siyasal duruma ve lisan olarak okulda Almanca okumuş olmasına bağhdır, sonradan kendisini eleştiren sol yazarlar tarafından çok yanlış, gerçeklere aykırı bir şekilde değerlendirilmiştir. Bunlar, Tonguç'un Alman nasyonalizmi ve nazizminin etkileri altında kaldığı savındadırlar. Bu yanlıştır. Bunun yanlışlığını gösterebilmek için Tonguç'un bulunduğu çağdaki Almanya'ya bir göz atalım: Tonguç'un Almanya'da ilk bulunuşu I. Dünya Savaşımn sonuna rastlar (öğrenim süresi Eylül 1918 sonu 27.4.1919). Bu çağ, bütün dünya tarafından Almanya'da, Rusya'dan sonra ikinci büyük proleter devriminin beklendiği ve patladığı çağdır. 19.5.1919'da yurda döndüğünü sanıyoruz. Almanya 29 Eylül 1918'de mütareke istemiş, 30 Ekim 1918'de Kiel'de donanınada sol ayaklanma başlamış, 4 Kasım 1918'de Stutgart ve Münih'de devrimci sokak gösterileri başlamış, 9 Kasımda Berlin'de devrim patlamıştır. 1919 yılı başlarında sosyal demokratların komünistlere karşı cephe almalarıyla Weimar cumhuriyeti kurulabilmiş ve ilk Cumhurbaşkanı sosyal demokrat Ebert olmuştur. Devrimin doruğuna ulaştığı nokta, 6 - 23 Aralık 1918 tarihleri arasında spartakistlerin Berlin'de başlattıkları ayaklanmadır. Spartakistlerin Berlin'in yönetimini tamamen ele geçirdikleri süre, ki kızıl hafta diye adlandırılır, 11 Ocak 1919'da sona erer. 15 Ocak 1919'da Sosyal Demokrat iktidar duruma hakim olmuştur. Almanya'nın bütün büyük kentlerinde yüzlerce devrimci öldürül-

müştür. 1919 yılının ilk yarısı Sosyal Demokrat Hükümetin Berlin ve diğer kentlerde devrimi bastırmak için gönüllü subaylara ve henüz silah altında bulunan birliklere başvurdukları süredir, özellikle Tonguç'un bulunduğu Baden - Baden eyaletlerine komşu olan Bavyera'da devrim çok kanlı bir şekilde bastırılmıştır. Mart 1919 ortalarına doğru devrimciler ya öldürülmüş, yahut da tutuklanmışlardır[24].

Görülüyor ki, Tonguç'un Almanya'da ilk defa bulunduğu dönem, Alman devrimi çağıdır ve bu birkaç ay Almanya'nın bütün tarihi boyunca, sol devrimin en başarılı olduğu, en uca, en aşırıya ulaştığı çağdır. Donanma bu çağda başkaldırmış, Kayzer kovulmuş, proletarya ayaklanmış, Alman nasyonalist hareketini temsil eden Junkers'ler, toprak ağası militaristler etkisiz duruma getirilmiştir. Yani, batıdan gelecek etkilere çok açık olarak ilk izlenimleri almak üzere, Almanya'ya gelmiş olan Tonguç'un, toplumu sarsan en önemli olay olarak, başından sonuna kadar izleyebildiği, Alman proletaryasının devrim girişimi olmuştur. Naziler daha ufukta bile yokturlar. Almanya Rus devrimi kadar güçlü bir devrim yaşamış, ama devrimi yönetenlerin hazırlıksızlıkları ve hataları yüzünden sonuç başarısız olmuştur. O halde Tonguç'un ilk Almanya'da bulunduğu çağda ortamın hiç de bir aşırı sağ ortamı olmadığı ortadadır.

Tonguç, ikinci defa 1921 - 1922 yıllarında yarım kalan öğrenimini tamamlamak için tekrar Almanya'ya gönderilmiştir. Karlsruhe'de Baden Güzel Sanatlar Okulu ile, Güzel Sanatlar Akademisine ve Karlsruhe Beden Eğitimi Enstitüsüne devam etmiştir. Almanya Weimar Cumhuriyeti çağını yaşamaktadır. Bir burjuva demokrasisi düzeni

(24) **İhtilaller ve Darbeler Tarihi, çev. ve derliyen Sabiha Bozbağlı, Yirminci Yüzyıl yayınları, İstanbul 1966, cild I, s. 177-182.**

vardır. Çeşitli partiler vardır, parlamenter çekişmeler ve tartışmalar olmaktadır. Naziler yine yokturlar. Burjuva demokrasisine bağlanmış umudlar henüz yitirilmemiştir.

Üçüncü gidişi 1925 yılındadır, bu yılın 8 Haziran - 4 Temmuz günleri arasında Leipzig'de Pedagoji Enstitüsüne bağlı iş eğitimi seminerine katılmak üzere, kısa süreli bir gidiştir.

Bundan sonraki iki gidişi de yine iki kısa süreli ve bütün Avrupayı kapsıyan geziler şeklindedir. Almanya'da kaldığı günler sayılıdır. Birincisi 1929 Ekim ayındadır, ders araçları almak üzere İtalya, İsviçre, Fransa, İngiltere, Almanya ve Avusturya'da geçen iki aylık bir süredir. Bundan sonraki ise ilköğretim alanında incelemeler yapmak üzere, İlk Öğretim Genel Müdürü olarak 28 Ağustos 1938'de başlıyan, iki aya yakın bir süre devam eden, Bulgaristan, Macaristan, Yugoslavya, Avusturya ve Almanya'yı kapsayan bir gezidir.[25] Bu son iki gezi sırasında, Almanya nazi etkisi altında ve sonuncusunda yönetimindedir. Ama daha başka ülkelerin de gezildiği bu kısa süreli gezilerde, diğer ülkelerin etkisi olmayıp da yalnız Almanya'daki nazilerin etkisini kabul etmemizi gerektirecek nedenler nasıl ileri sürülebilir?

Bize göre, onun Almanya'da uzun süreli bulunduğu ve ilk batı izlenimlerine açık olduğu çağlarda, etkisinde kalabileceği ortam, başlangıçta önemli bir devrim çatışması ortamı, daha sonra da bir burjuva demokrasisi ortamıdır. Bunun aksini söylemek, bazı solcu eleştiricilerin sonradan yaptıkları gibi, çok yüzeysel ve objektiflikten uzak bir şekilde Almanya - Nazizm çağrışımından yararlanarak, onu nazilerin etkisinde kalmış bir kişi gibi göstermeye kalkmak, gerçeklere aykırı, ciddiyetten uzak bir davranıştır ve

[25] **Özel arşiv. Tonguçun dışarıda geçirdiği süreler, oralardan aldığı belgelerden, Türkiyedeki görev sürelerini gösteren sicil özetlerinden ve bu gezilerde kullandığı pasaportlardaki kayıtlardan çıkarılmıştır.**

Ethem Nejat - komünizm çağrışımından yararlanmaya kalkan sağcıların davranışına eştir.

1938'deki inceleme gezisi sırasında Tonguç, Nazi Almanyasında iş hizmeti örgütü ile ilgilenmiştir. Gizli işsizliğin önlenmesi, iş gücünün harekete getirilmesi ve ekonomik durumu elverişsiz bir ülkede kalkınma ve yapı işlerine geniş çapta girişebilmesi amacıyla kurulmuş bu örgüt, tıpkı askerlik hizmeti gibi, her vatandaşı belli bir süre, bedensel çalışma yükümü altına sokmaktadır. Almanya'nın yeniden yapımında çok önemli başarıları olmuş bu hizmetin üzerinde, Tonguç dikkatle durmuştur. Alışılmış yollardan, mali olanakları çok sınırlı ülkelerde geniş projelerin uygulanmasına olanak bulunamaması sonucu, kurulan bu örgüt aynı koşullar içinde bulunan Türkiye'de, geniş çapta bir tasarının uygulamasına girişecek olan Tonguç'un ilgisini çekmiştir. Bu örgütün tipik bir nazi örgütü olduğu söylenemez. Nazilerden önce Sovyetler Birliğinde ve hatta Amerika'da buna benzer örgütler kurulmuş ve başarılı olmuşlardır. Nitekim Kirby, F. Roosevelt'in Cumhurbaşkanlığı döneminde, ekonomik buhran ve işsizlik yıllarında Amerika'da da CCC adı altında (Civilian Conservation Corps) buna benzer bir örgüt kurulduğunu yazmaktadır[26].

Özetlersek, Tonguç'un gelişiminde ilk önce rol oynıyan önemli etkenler, içerisinden çıktığı köy gerçeklerini iyi bilmesi ve unutmaması, imparatorluğun yıkılış dönemini yaşıyarak, zayıf ve noksan yanlarını görebilmesi, batıya açık bir öğrenimden sonra, Avrupada yüzyılın başlıca toplumsal ve ekonomik sorunlarının yarattığı sınıf çatışmalarını en şiddetli dönemlerinin birinde yakından izliyebilmesi, kurtuluş savaşı ve bu dönemdeki Türkiye'de sol akımlar üzerinde bilgisi olması, batı yöntem ve kurallarının, ko-

(26) **Türkiyede Köy Enstitüleri, Fay Kirby, İmece yayınları, 1961, Ankara, s. 56.**

şulları Türkiye'ye çok benziyen Balkan ülkelerinde uygulamalarına dikkat edebilmesidir.

■ *Sovyetler Birliği*

Şimdi netameli, sağcılar tarafından sömürülmeye çok elverişli bir konuya geliyoruz. Sovyet devrimi ile Sovyetler Birliğinde girişilmiş geniş çaptaki eğitim atılımlarının köy enstitüleri sistemi üzerinde etkisi olmuş mudur, olmuşsa ne derecededir? Bu sorunun karşılığını objektif olarak ve varacağımız sonuçların sağdan veya soldan ne derece sömürüleceğini hiç hesaba katmadan incelemek istiyoruz.

Bu konuya geniş olarak yer vereceğiz. Bunun en başta gelen nedeni bu konuda uzun bir süre, yoğun ve ağır suçlamaların yapılmış olması, bu suçlamaların enstitülerin yıkılması döneminde geniş etkiler yapmasıdır. Bu suçlamaların gerçeğe uygunluk derecesini bulup çıkarabilmek için, soruya bütün ayrıntıları ve genişliği ile ve herhangi bir önyargıya kapılmadan, böyle bir incelemenin bugün getirebileceği zararlardan da çekinmeden girişmekten başka yol yoktur. Konumuzun bu bölümünde tutucularca çok sömürülmüş bu konuya eğilmek, klasik bir inceleme şemasına uymayan ve ilgi çekici bölümlere özel bir önem verme şeklinde izlediğimiz yöntemimize de uygundur.

İlkel köy ekonomisine dayanan bir tarım ülkesi olarak, Sovyetlerin devrimden sonra eğitim sorunlarını nasıl çözdükleri, elbette benzer sorunlar karşısında bulunan Türk düşünür ve aydınlarının geniş ölçüde ilgisini çekmiştir. Çok kısa bir sürede eğitim ve öğretimi geniş bir kampanya ile yaygın duruma getiren Sovyetlerin kullandıkları yöntem ve yolları, Tonguç'un öğrenmek, bunlarda yararlanabileceği örneklerin bulunup bulunmadığını incelemek isteyeceği şüphesizdir. Hemen söyliyelim ki, o bu çeşit incelemeleri bütün ülkeler için yapmaya çalışmıştır. İngiltere'nin eğitim

düzenini incelerken nasıl onun kapitalist düzeni benimsediğini, yahut Almanya'nın eğitim sistemini incelerken nazileştiği, İtalya'nınkini incelerken faşistleştiğini söylemek pek basit ve yüzeysel bir yargı olursa, Sovyet eğitim sistemi konusunda bilgi edinmek istiyor diye, komünist olduğunu söylemek o derece bilimsellikten uzak bir davranıştır. Bütün bu ülkelerin eğitim sistemleri konusunda edinebildiği bilgileri ve düşünleri (İlköğretim Kavramı) ve (Canlandırılacak Köy) kitaplarında bir araya toplamıştır. Şu bir tarihsel gerçektir ki, ne kapitalist İngiltere eğitiminin, ne de nazi Almanyası'nın karşılaştığı sorunlar, koşulları bunlara hiç benzemiyen Türkiye için ders ve örnek ahnacak önemli bilgiler edinmemizi sağlamaz. Halbuki Sovyetler için bunun tam aksi söz konusudur; koşullar, sorunlar o kadar birbirine benzemektedir. Bu bakımdan Tonguç'un Sovyet eğitim sistemi konusunda bilgi edinmeye özel bir önem verdiği söylenebilir.

Bilgi edinebilmek için olanakları ne idi ve bunun için hangi kaynaklardan yararlandı? İlk olarak düşünülmesi gereken, 2. Dünya Savaşından önce Sovyetlerle Türkiye arasında gelişmiş olan kültürel ilişkilerin sağladığı olanaklardır. Sovyetlerin Türkiye'deki çalışmalarından olarak sinema, sergi, konferans gibi çabaların, bazı bilgiler edinmeye yaradığı söylenebilir. Ayrıca, İsmet Paşa'nın Başbakanlığı sırasında, onun başkanlığında Sovyetler Birliğinde bir inceleme gezisine katılan Nafi Atuf Kansu'nun da eğitimci ve eğitbilim tarihçisi olarak, orada özellikle eğitim konularını incelediği ve sonradan Tonguç'a bu yönden geniş bilgi verdiğini sanıyoruz. İlköğretim Genel Müdürü bulunduğu sırada, Genelkurmay Başkanlığının yüksek dereceli görevlilere dağıtılmak üzere kişiye özel olarak yayınladığı Sovyetler konusundaki raporlarda da herhalde eğitim konusunda geniş bilgi olsa gerektir. Tonguç, 1938'de batı ülkelerinde inceleme gezisine gönderileceği zaman, gezi prog-

ramında Sovyetler Birliğinin de bulunduğunu, fakat savaş hazırlıkları ve bir takım iç siyasal tasfiye hareketleri içinde bulunan Sovyetlerin, bu sıralarda ülkelerine yabancıların girmesini hiç de istemediklerini, Tonguç'un 1 - 2 ay vize beklediğini, fakat Sovyetlerin bu vizeyi vermediklerini ve bu ülkenin gezi programından çıkarıldığını da biliyoruz.

Bunların dışında bizim bulabildiğimiz kaynaklar şunlardır: Ferit Oğuz Bayır'ın verdiği bilgiye göre, Tonguç görevli bulunduğu sırada eğitimle ilgili bir takım makaleleri, dilimize çevirtiyor, bunları arkadaşları ile birlikte uzun uzun inceliyorlar, içlerinde bizim yararlanabileceğimiz bir düşün olup olmadığına bakıyorlar[27].

Belge olarak bulabildiklerimiz ise şunlardır: 1939 yılında Dışişleri Bakanlığı tarafından «*Sovyetlerin maarif sahasındaki faaliyetleri hakkında Moskova Büyükelçimizce Vekaletlerine*» başlığı ile M. Eğitim Bakanlığına gönderilen iki rapor var[28]. Büyükelçi Z. Apaydın tarafından imzalanmış bu raporlarda özellikle şu konular üzerinde durulmaktadır: Son yıllarda Sovyetlerde öğretim yapanların sayısı 30 milyondur. Okul yapımı konusunda dardadırlar. Köylerden kasabalara ve sanayi şehirlerine 40 milyon nüfus nakledilmiştir. Okul yapısı noksanına karşı şu tedbiri alıyorlar: Sabah ve öğleden sonra olmak üzere çifte öğretimin ayrıntıları üzerinde bilgi verildikten sonra, Sovyetlerin yeni üçüncü beş yıllık planlarındaki tasarıları üzerinde durulmaktadır: Kentlerle yeni sanayi merkezlerinde ilk ve orta öğretim yapanların sayısı 8 milyondan 12 milyona çıkacaktır, köylerde ise bu sayı 20 milyondan

---

(27) **21.I.1969da Ankarada özel konuşma.**

(28) **Özel arşiv: Hariciye Vekaletinin 7.4.1939 gün ve 35169, 124 sayılı yazılarına ekli 2.3.1939 gün ve 14671-15 ve 17.3.1939 gün ve 14704-21 sayılı Moskova Büyükelçiliği raporları. 6 ve 3 sayfa. Yazı ve raporlarda «dışiye özel» veya «gizli» kaydı yoktur.**

27 milyona varacaktır. Son iki beşer yıllık planlarda yaptıklarına bakarak bunu da başaracaklarına inandığını belirten Büyükelçi, «*öğrenimin bu kadar süratle yayılabilmesinde önemli bir etken öğrenimin sadeleştirilmesidir*» demekte, Sovyetlerde bizim lise dediğimiz eski usul okulların kaldırıldığını, latince ve grekçe okutmadıklarını, yaşıyan yabancı dillere de bizdeki kadar önem vermediklerini söylemektedir. İlkokulların 5 ve 7 yıllık olduğunu, köylerde daha çok 5 yıllıklar bulunduğunu, yeni planda bunların da 7 yıllığa çıkarılmasının öngörüldüğünü, ilköğretimin her cumhuriyetteki milli dil ile yapıldığını, amacın iyi okuyup yazmak, hesap yaptırmak, pratik bilgiler vermek ve komünist fikirler aşılamak olduğunu yazıyor. Ortaöğretim ise on yıldır (ilkokul ile birlikte). Rus dili ve edebiyatı en önemli derstir. Çeşitli Cumhuriyetlerde Rusça bu öğrenim kademesinde mecburidir. «*Tarih, felsefe ve mantık ile yabancı dillere çok önem verilmez,*» diyen Büyükelçi, yüksek öğrenime geçerek, bunun çok geniş bir örgüt olduğunu, 30 kadar üniversite ve birçok teknikumlar, enstitüler bulunduğunu, bütün yüksek öğrenim kurumlarının sayısının 715 olduğunu, yüksek öğrenim görenlerin sayısının yarım milyonu aştığını bildiriyor. Bundan sonra «*bu ayrıntıları vermekten amacının orta öğretimin sadeliği üzerine dikkati çekmek olduğunu*» belirterek, Türkiye için şu düşünlerini öne sürüyor: «*...İlk tahsili hayatta işe yarar bir hazırlık haline koymak için bir az da ziraate dair basit malumatla teçhiz etmek ve bunun için de 7 seneye çıkarmaktan başka çare yoktur. Bunun gibi orta tahsili de,memlekette küçük sanatkarları yetiştirmek ve korumak için, on senelik sanayi mektepleri haline sokmak, hazırlandığımız yeni hamleler hesabına muvafık olsa gerektir (liselerimiz üniversite tahsili yapacaklar için kalır)...*» diyerek tekrar ikili öğrenim sistemi üzerinde durmaktadır.

İkinci raporda, Büyükelçi, Sovyetlerde üçüncü beş

yıllık planın amacının köylerde 7 yıllık, kentlerde 10 yıllık öğrenimi yüzde yüz gerçekleştirmek olduğunu belirttikten sonra, okul yapımının büyük zorluk yarattığını, yapı darlığı çekildiğini, ikili ve hatta üçlü öğrenime son verebilmek için yapım işlerinin gereği kadar hızlandırılması gerektiğini, beş yıl içinde Moskova ve Leningrat'ta 635, R.S.F.S.R.'deki köylerde ise beş yılda 6324 köy okulunun yapımının öngörüldüğünü bildirerek şöyle yazıyor: «*...Buna bakarak bizim de Belediye Teşkilatına tabi 20.000 civarındaki büyük köylerimizde noksan kalan mektepleri tamamlamak için yeniden yapılması iktiza eden mektep adedi 16.000'den aşağı olamıyacağına göre bunların hiç değilse standardize edilecek kapı, pencere, döşeme tahtası, ders sıraları, kiremit gibi malzemesiyle çimeto, kireç ve ustalık ücreti karşılığının senelere taksimiyle programlaştırılması ve yukarıda sayılı malzemeyi hazırlamak için milli bankalardan birisine vazife verilerek fabrikalarının yaptırılması, üst tarafının köylere tahmil edilmesi düşünülebilir...*»

Bu raporlar Milli Eğitim Bakanlığının isteği üzerine hazırlanmış olsa gerektir. Bu bakımdan, herşeyden önce, geniş çapta bir eğitim ve öğretim atılımına girecek olanların, benzer koşullar içinde bulunan ülkelerde neler yapıldığını bilmek istediklerini gösterir. Bu raporlarda Büyükelçi Z. Apaydın tarafından Türkiye için salık verilen yöntemlerin, Bakanlığın daha sonraki uygulamalarında ne dereceye kadar etkili olduğunu bilmiyoruz. Ama ikili ve üçlü öğretim, okul yapımı sorunları konusundaki düşünler, klasik öğrenimin kısılarak, pratik ve teknik alana, tarım öğrenimine yönelinmesi gibi düşünlerin Bakanlığın bu yönlerde sonradan gelişen uygulamaları üzerindeki etki derecesi herhalde ayrı bir inceleme konusu olmaya değer. Hiç olmazsa, Büyükelçinin verdiği bilgilerin ve öğütlerin, Türkiyede de eğitim sorununa çözüm arayan yöneticilerin

vardıkları sonuçlara uyduğunu ve onları düşünlerinin doğruluğu konusunda güçlendirdiğini hemen söyliyebiliriz.

Yine belge olarak bulabildiklerimiz arasında Trud dergisinin 19.5.1946 günkü sayısından kısaltılarak dilimize çevrildiği belirtilen bir makale özeti var[29]: Tonguç'un işbaşından ayrılmak üzere olduğu veya ayrıldığı sıralarda çevrilmiş olması gereken bu makalenin, yıllar önce ilkeleri saptanmış köy enstitüsü sistemi konusunda bir etkisi olduğu düşünülemez. Zaten konu da biraz değişik. Yazışma yoluyla halen çalışmakta olanların öğrenimlerinin sürdürülmesi konusunda yapılanları, örgütleri, alınan sonuçları, bu sistemin gerekçesini ve önemini uzun uzun anlatan bu makale, önce Tonguç'un 1946 yıllarında da Sovyetlerdeki gelişmeleri izlediğini gösterir, bundan sonra da etkisi bakımından bize şöyle bir olanağı düşündürmektedir: Bölüm 7'de sözünü ettiğimiz, Tonguç'un Talim Terbiye üyeliğine atanmasından sonra, köy enstitülerinin altı yıla çıkarılması konusundaki düşünlerini bildiren raporda, köy öğretmenlerinin işbaşında yetiştirilmeleri konusuna geniş önem verilmekte,bu alanda henüz ciddi bir çalışma yapılmadığı bildirilmektedir. Acaba bu makale çevrisi, onun ana düşün olarak zaten yıllarca önce köy enstitüsü sistemi içinde öngördüğü bu konunun yeniden tazelenmesinde bir rol oynamış mıdır? Bilmiyoruz.

Başka bir belge, çeşitli ülkelerin öğretmen yetiştirme sorununu inceliyen bir seri çalışma arasındadır. Bu ülkeler arasında Rusya da bulunmaktadır. Bu çalışmaların Tonguç'un 1946'dan sonra hazırlamaya çabaladığı ve sonradan yayınlamak olanağını bulamıyarak, çok kısaltılmış şeklini (Öğretmen Ansiklopedisi ve Pedagoji Sözlüğü) adı al-

---

[29] **Özel arşiv: (Vazifeleri başından ayrılmadan uzmanların yetiştirilmesi) başlıklı ve (TRUD'un 19.5.1946 sayısından kısaltılarak) kaydı bulunan, Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Dairesi antetli kağıtlara yazılmış, 4 sayfalık makale çevirisi.**

tında yayınlıyabildiği kitapla ilgili olduğunu sanıyoruz[30]. «*Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerinde öğretmen yetiştirme meselesinin nasıl ele alındığını, hangi esaslara göre teşkilatlandırıldığını, meydana getirilen öğretmen yetiştirme kanunlarının ne karakterde olduklarını ana çizgileriyle gösterebilmek için bu alanda en yetkili bir eğitkenin 1931'de ingilizce yayınladığı yazısını, almanca (Das Werdende Zeitalter) adlı dergide (Sovyetler Birliğinde Öğretmen Yetiştirme) başlığı ile çıkan almancasından kısaltarak tercüme etmeyi uygun buldum...*» sözleriyle başlıyan bu çeviri, deyiş bakımından bizde Tonguç tarafından yapıldığı izlenimini uyandırmaktadır. Verdiği bilgiler bakımından çok ilginç olan bu yazıyı Tonguç ne zamandanberi bilmekte idi? Öğretmen yetiştirme sorununda karşılaşılan zorluklar, yürünen yollar, uygulanan eğitbilim ilkeleri ve amaçlar konusunda Türkiye'deki sorun bakımından çok geniş ve dikkate değer bilgiler vardır. Eğer Tonguç, bu yazıyı kuruluş yıllarında biliyor idi ise, etkilendiği yanları olmuştur, denebilir. Bu bakımdan bu belge önemlidir. Makalede, önce çarlık çağında öğretmen yetiştirilmesinin geriliği ve yetersizliğine değinilmekte, sonra özetle şöyle denmektedir: «*...Şu fikirde kanaatlar birleşiyordu: Eski tamamen ortadan kaybolmalıdır... Güçlükler, devlete başka işler için gereken elemanı yetiştirmekten büsbütün başka karakterde idi... Mesela mühendis yetiştirilirken, mühendisin yetişmesini sağlıyacak metodlarla bilimlerde ufak tefek değişiklikler yapmakla memnun olmak mümkündü. Çünkü bu mesele gençliği idare edecek kimselerin yetişmeleriyle ilgili bilimlerde olduğu gibi devletin dünya görüşüne temel teşkil eden ana prensiplere bu kadar sıkı sıkıya bağlı değildir... Bu sebepden genç devlet nispeten kolay bir şekil-*

(30) **Özel arşiv: (Rusya) başlıklı, diğer ülkeler üzerinde de yapılmış aynı nitelikteki (örneğin İngiltere) çalışmalara benziyen, 10 sayfalık yazı. Tarih, yazar ve çeviricinin adı yok, daktilo ile.**

de eski okulun temelleri üzerine kurulan okullarda türlü mesleklerin erbabını yetiştirme imkanını bulduğu halde, pedagoji sahasında çalışacakların yetiştirilecekleri kurumları tamamen yeni temel üzerine kurmak mecburiyetinde kaldı ... Problemi çözecek mahiyette bulunmuş yol şu idi: İktidar mevkiine gelmiş olan işçi sınıfının ülkülerini gerçekleştirebilecek kudrette yeni öğretmenler yetiştirmek. Diğer cihetten şu nokta da kendiliğinden belirmişti: Devrimin, görevleri çoğalmış olan, sakinleri cehalet içinde bulunan köye giderek orada kalacak ve köylüleri bilgisizlikten kurtaracak öğretmeni mümkün olduğu kadar süratle yetiştirmek. Kalite ve kantite şeklinde meydana çıkan iki önemli mesele, bizdeki öğretmen yetiştirme işine özellik taşıyan damgasını basmaktadır... Kantite meselesi, kafi derecede genel bilgisi olan insanlar için kısa süreli kurslar açılarak onlardan öğretmen yetiştirmek suretiyle halledilmek istenmiştir. (Yazarın notu: burada eğitmen ve yedeksubay öğretmen sistemlerini hatırlamamak elde değildir. Benzer koşulların, benzer çözümler getirdiği görülüyor).. Fakat bu kurs teşebbüsü memleketin öğretmen açlığını gidermeye kafi gelmemiştir. Onun için ortaöğretim kurumlarının %60'ından yukarı sınıfların dersleri arasına pedagoji ile ilgili dersler ilave edilmiştir... Bittabi bu şekildeki öğretmen yetiştirme tarzının kusurları biliniyordu... Fakat yeni devlet için başka çıkar yol bulunmadığına da kanaat getirmek lazımdır... Birçok kimseler bu şekilde yetiştirilenlere ilkokul öğretmeni sıfatının verilemiyeceğini söylemek isterler... Temin ederim ki, mesele hiç de böyle değildir... Ne zaman bu yeni öğretmenlerin çalıştıkları köylere gitsem, sözün tam ve iyi manasıyla yeni okullar bulabiliyorum.. İlköğretim kurumlarına öğretmen yetiştiren Sovyet okulu, pedagoji teknikumudur... Bu isim şunun için seçildi: Çünkü Sovyet Rusya'da yalnız bir çeşit eğitim şekli bilinir, burada her türlü eğitsel çalışmaların temel ilkesi: İş vasıtasıy-

la iş için eğitmektir. (yazarın notu: Burada hemen şunu söyliyelim Köy enstitüleri sisteminin öğrenci iş içinde, iş vasıtasıyla, iş için eğitilir- temel ilkesi ile bu sözler arasında bulunan paralellikten yararlanmak istiyecekler şunu hatırlamalıdırlar; bu ilkenin bulucusu Sovyet eğitkenleri değildir; Tonguç'un da yararlandığı asıl kaynak Pestalozzi, Dewey, Kerschensteiner gibi batılı eğitkenlerdir. Makalenin yazarı, bu eğitbilim ilkesini kendi buluşları imiş gibi gösteriyor). Bu sebepten bütün Rus okulları teknik karakter taşıyan okullardır. Politeknik, marksist pedagojinin temelidir. Diğer bütün kurumlar bunun üstüne yerleşirler. Onun için genel ortaokula politeknik iş okulu, bütün meslek okullarına da teknikum tabirleri verilmiştir... Her çocuk, onun zihniyetini geliştiren, çevresindeki iş hayatına katılmak suretiyle genel eğitim alır. Bizim okullarımız özünü, -gerçek hayat vasıtasıyla daha iyi hayat için- formülü ile anlatmak mümkündür. Bu ülküye ulaşabilmek için, öğretmenin ders konularını vaız şeklinde anlatan bir insan olmaması, bizzat etkin durumda bulunması, çevresinin işlerine katılması kayıtsız şartsız lazımdır... Onun için pedagoji okulları iki tali parçaya ayrılırlar: Tarımsal pedagojik ve endüstriel pedagojik kurumlar. Tarımsal pedagoji teknikumları köyler, diğerleri şehir ve endüstri merkezleri için öğretmen yetiştirirler... Bu okullardaki öğrencilerin çalışmaları birbirine eşit iki kısma ayrılır. Öğrenci, okul zamanının yarısını okul duvarlarının dışında pratik işlerde geçirir, diğer zamanı da nazari çalışmalarla doldurur. Şu noktanın belirtilmesi lazımdır ki, öğrencilerin okul dışındaki çalışmaları, bazı okullara giderek oralarda eğitsel karakterde iş görmek değildir. Her öğrenci bu pratik çalışmaların çoğunu ya bir tarımsal işletmede, veya maden ocaklarında ve fabrikalarda geçirmek zorundadır. Öğrenci, buralarda «kara iş»ten başlıyarak en zor iş şekillerine kadar, çalışmanın her safhasından geçmek zorundadır... Bu pra-

tik çalışmaların diğer önemli taraflarından biri de, dün işçi veya köylü olan öğrenciyi içinden geldiği sınıf arkadaşlarından (politik manada sınıf) ayırmamak, kemikleşmiş bir kişi haline getirmemektir... Öğrencilerin beyaz yakalıklı insanlar haline gelmeleri okullar için büyük ve gerçek bir tehlike teşkil eder. Onun için yeni öğretmenleri işçilerle birlikte nefes alıp veren, yaşıyan insanlar halinde tutmak için her şeyi yapmak lazımdır... Öğretmen adaylarını yetiştirecek olan öğretmenler, maalesef bu yönden sorumluluklarını tam manasıyla idrak etmiş değillerdir ve öğrencilere iyi bir örnek olamamaktadırlar... Bunun böyle olması revulotionun dönüm devrinde tabii görülebilir... Eski ve yeni öğrencileri tanıyan hiç kimse, yeni öğrencilerin eskilerden daha az geliştiklerini iddia edemez. Bunun aksi doğrudur... Öğrenci pratik işler sırasında yalnız kendi faydalanmakla kalmaz. Bilakis kültür ve eğitsel bakımlardan o da çevresine birçok şeyler verir; o öğrenerek öğretir... Bireyle çevresi arasındaki bu karşılıklı etkilerin değeri kafi derecede taktir edilmemektedir... Şuna kaniyim ki bu problem ayrı bir makaleye konu teşkil edecek kadar önemlidir. Çünkü kanaatımca bu mesele incelenince yeni eğitim ufuklarının açılması için gereken anahtarlar bulunabilecektir... Teknikumda kimler yetiştiriliyor? Burada 16 - 30 yaş arasında bulunan fakir köylü çocukları, kasabaların orta halli çiftçileri, işçiler ve memurlar, köy ırgatları, eski öğretmenler öğrenci olarak bulunurlar... Teknikuma girmezden önce yedi yıllık tahsil görmüş olmaları lazımdır... Bütün öğrencilere burs ve yatacak yer verilir. Bu ikametgahlar yatılı okullarda olduğu gibi topluca yatılan yerler değil, serbest insanlara mahsus kollektif evler veya odalardır. Öğrenciler buralarda hayatlarını, bizzat mesul olacak insanlar gibi düzenlerler. Öğrencilerin çoğu küçük kümeler halinde beraber yaşarlar, hayatlarına nizam verecek esasları kendileri tespit ederler. Birçok ika-

metgahlar yanyana bir mahalle teşkil ederler... İkametgahlarda boş zamanlar müzik, türkü, radyo, toplu okuma ve türlü oyunlarla doldurulur. Satranç çok sevilen oyunlardandır. İkametgahları güzelleştirme, rahat oturulacak bir duruma getirme meseleleri teknikumun türlü işleri yapacak şekilde kurulmuş işlikleri sayesinde kolayca sağlanmaktadır. İkametgahların idaresinin öğrencilerin elinde olduğunu açıklamaya bilmem lüzum var mı?... Esas dersleri, metodoloji ve ideal bakımlarından diğer derslere temel olmak üzere sosyal bilgiler teşkil eder... Meslek bilgileri verilir. Matematik ve tabiat bilgilerine ait dersler genel öğretim ve eğitimin özü sayılırlar. Bunlara sanat ve iş dersleriyle çok önemli sayılan beden eğitimi ve hijyen eklenir. Bütün bu derslerin konularının neler olacağı, teknikumun çevresiyle öğrencilerin gördükleri pratik işlere bağlıdır... Çoktanberi... ilkokul öğretmenini çok bilen, fakat hiçbirşey yapamıyan insan olarak yetiştirmek işinden vazgeçilmiştir. Böyle insanlar yerine hayata aydın bir şekilde bakmasını sağlıyacak metodu öğrenen, hayatı tanıyan ve anlıyan öğretmenler yetiştirmek istenmektedir. Bilgi artık başarının bir kriteryumu sayılmamaktadır. Biz canlı iş adamları yetiştirmek istiyoruz, bunun için bize bizzat hayat yardım etmelidir (yazarın notu: Tonguç'un -iş adamları- deyimini anlıyamıyan Kemal Tahir'i anmamak elden gelmiyor burada)... Öğretmenlere işçi ihtilaline hizmet eden büyük fikir adamlarının nazariyeleri öğretilir. Ayrıca onlar eski kültür hazineleriyle batı kültürünün içine sokulurlar. Bu meselede dar düşünceden gelme sınırlamalar, hayat için değerli olan şeylere kapıları kapamalar, güzellikler alemine gidişin önüne set çekmeler yoktur. Müzik ve teganni... tiyatro... bütün öğretmen yetiştiren kurumlarda değer verilen meşguliyetlerdir. Resim, elişi, modelaj öğretmenlerin eğitiminde en değerli unsurlar olarak kullanılır. Pedagojik alandaki çalışmalar, çocuğu inceleme ve onun gelişimi gibi

iki esasın üzerinde toplanır... Pedagoji laboratuvarı teknikumun en önemli çalışma merkezlerinden biridir... Bütün dersler bittabi... dialektik materyalist metoda göre okutulur. Öğrencilerin hayatın her türlü görünüşleri karşısında mümkün olduğu kadar objektif, fakat tenkitçi poz almaları istenir. Her sabit şekilli, değişmez inanış takbih olunur... Şu noktayı hatırlatmak bilhassa önemlidir ki, dialektik materyalizm, iptidai mihanik karakterli ve idealizme karşı gelen materyalizmle mutlaka mücadele etmek mecburiyetindedir. Objektif bilimin izah edemediği, tahmini hipotezlerin imdada yetişemediği yerlerde, Sovyet öğretmeni öğrencilere onları basitleştirici, hiçbir şey ifade etmiyen bilgiler vermekten kaçınmaya mecburdur. O, insanın ancak mücadele ile hakikata yaklaşabildiğini çocuklara göstermeye çalışacaktır. Öğrencilere hiçbir surette idealist dünya görüşünün mistik unsurlarını öğretmeye kalkmıyacaktır; çocuğa idealizmle gerçeğin tezat halinde olduğunu, dünya olaylarının sebeblerini anlatmaya çalışacaktır... Teknikumda iki ay kadar kaldıktan sonra, öğrenciler okuldan ayrılarak pratik işlerde çalışmaya giderler. Bunlar bu işlere basit birer işçi olarak katılırlar, diğer işçilerden ayrıldıkları taraf, bunların çalışırken rastladıkları meseleleri kaydetmek üzere birer hatıra defteri tutmaları ve zihinlerini kurcalıyan birkaç meseleyi çözmüş olmalarıdır... Bu çalışmalara katılmakla... endüstri işçilerine veya köylülere sorulacak ve ancak sağlam bilgilere dayanmak suretiyle cevap verilebilecek sorularla tecrübelerinin artacağını anlarlar... Zorluklara karşı savaş açılan ve güçlükler mütemadiyen yenilerek başarılar ve yeni değerler elde edilen bir çevrede bulunan genç insanların bundan uzak tutulmaları aklın kabul edemiyeceği bir hareket olurdu. Şuna da kaniim ki, eski okulda öğrenciler, gerçek iş karşısında az gözlemlere sahiptiler, buna mukabil ifrat derecede kitap bilgileri vardı... Birinci pratik çalışma devresinden sonra

öğrenciler, tekrar teknikuma dönerler, nazari derslerle uğraşmaya başlarlar, bu geliş ve gidişler birçok defalar tekrarlanır, yalnız şu farkla ki, gitgide pratik çalışmalar azalır, pedagojik mesai çoğalır... Üç yıllık bir öğrenimden sonra öğretmen adayı kendi kuvvetini sınamak üzere hayata atılabilir. Köylerde çalışan öğretmenler teknikumla ilgilerini kesmezler, bütün zor meseleler için arkadaşça yardımı o yetiştiği teknikumdan görür. Her yıl eski öğrenciler yetiştikleri teknikumda toplanır, eski öğretmenleri ile birlikte yüzlerce meseleyi görüşür, çözmeye çalışırlar, pedagoji alanındaki yenilikleri tartışma ve inceleme konusu olarak ele alırlar. Bu şekildeki bağlılık pek tabii olarak teknikumu zenginleştirmektedir. Çünkü eski öğrencileri teşkil eden bu iş başındaki öğretmenler, kendilerine hayatta nelerin lazım olduğunu söylerler... Eğitime katılmış olanların hepsi, buraya toplandıkları zaman öğreterek birşeyler öğrenmiş olurlar... Kalın çizgilerle pedagoji teknikumunu ve levhasını çizmeye çalıştım. Teknikumu bitirenler üç yıl öğretmenlik yaptıktan sonra pedagoji yüksek okuluna girebilirler... Öğretmen yetiştirme işi, yeni ve özellikleri bulunan, değer taşıyan bir yola konmuştur. Sonuçları kendini göstermeye başlamıştır. Daha halledilmesi gereken birçok güçlükler vardır... Şimdiye kadar meçhul olan bir sahaya doğru ilerleme fikri mevcuttur...»

Makalenin çevirisinin özeti burada sona eriyor.

Tonguç'un !Canlandırılacak Köy» kitabındaki şu satırlar demokratik eğitim ve tek partili rejimlerdeki eğitim hareketlerinin eleştirisi olmak bakımlarından ilginçtir. Birinci ve İkinci Dünya Savaşı sırasındaki pedagoji hareketlerini incelerken şöyle diyor[31]: «*...İki cihan savaşı sırasında... en çok göze çarpan pedagoji hareketi -gençliğe sahip olan, geleceğe sahip olur- cümlesiyle ifade edilen politik*

[31] **Canlandırılacak Köy, İ. Hakkı Tonguç, Remzi kitabevi 1947, İstanbul, s. 484, 485.**

ve sosyal karakterli hareketti. Bu dilek yüzünden okul, Rusya ve İtalya, (nasyonal sosyalizm idaresinden sonra Almanya) gibi bazı memleketlerde eğitim kurumu olmaktan çıkarak, siyasi partilerin amaçlarını gerçekleştirmek vazifesiyle mükellef bir organ haline gelmek mecburiyetinde kaldı. Tek partili rejimlerde, daima iktidar mevkiinde bulunan parti hükümetleri, okulun yalnız kendi partilerinin ilkelerini uygulayan bir cihaz haline gelmesini en tabii hallerden biri addediyorlardı... Öğretmenler tek partinin dünya görüşüne uymaya veya onu benimsemeye mecbur tutuluyorlar ve bu görüşü çocuklara aşılamak için sıkıştırılıyorlardı. Bu hareket bilhassa vicdan, fikir ve irfan hürriyetine az çok alışılmış memleketlerin öğretmenlerine pek zor geliyordu. Çünkü bu olay yüzünden okul, bilimsel muhtariyetini tamamen kaybediyor ve bir politika aleti haline geliyordu...» Öğretmenin eğitim ve öğretim özgürlüğüne öncelik tanıyan bu sözlerden sonra, hangi ülkelerin kastedildiği belli olmıyan, ama *«rejim değiştiren toplumlar»* dendiğine göre, faşist rejimlerin işbaşına geldiği Avrupa ülkeleriyle Sovyetler Birliğinden birisine ait olması gereken, şu sözler var: *«...Rejim değiştiren toplumlarda eğitim ve öğretim alanlarında süratle ve köklü bir şekilde reform yapmak, rejimin kaçınılmaz icablarından biridir. Mesele bir değişmeyi gelip geçici şahısların indi mütalaalarına göre değil, bilimsel esaslara dayanarak yapabilmektedir. Bu prensibi göz önünde tutabilen bazı cemiyetlerin siyasi partileri, eğitim alanında yapmayı tasarladıkları devrimin ana ilkelerine uygun şekiller bulabilmek için çok sayıda uzmanları deney okullarında ve araştırma enstitülerinde çalıştırdılar. Bu okullardaki tecrübe ve gözlemler vasıtasıyla bilimsel hakikatlara erişmeleri için onlara fırsat ve imkanlar hazırladılar. Bu eğitim laboratuvarları sayesinde modern toplumların yeni okulları için temel taşı olabilecek değerler bulundu...»* Faşist ülkelerde bu çeşit çalışmalar

yapılmadığına göre, burada kastedilen, ayrıntıları yukarıdaki makale özetinde belirtilmiş, Sovyetlerde yapılan çalışmalar mıdır?

Tonguç daha sonra yayınlanan bir kitabında Sovyetler Birliğinde eğitim ve öğretim konusu üzerinde şöyle yazmaktadır[32]: «*...1917 ihtilalinden sonra Sovyet S.C. Birliğinde eğitim, öğretim ve okul teşkilatının şekli tamamen değişmiştir. Devrimin ilk yıllarında, 1921'e kadar serbest tek okul sistemi, çocuğun kişiliğini ve yetilerini çok cihetli olarak geliştirecek ilkokul eğitim teşkilatının temeli haline getirilmek istenmiştir. Bu itibarla pedagoji aleminde ayrı bir yer işgal eder. Sovyet pedagojisinin amacı ihtilalden sonra kurulmuş olan devleti koruyacak insanları yetiştirmektir. 1921 - 1926 tarihleri arasında uygulanmaya girişilen yeni ekonomi politikasının mutlakiyetçi safhasında, eğitim teşkilatı tam manasıyla komünizm doktirinine uygun bir şekilde tek eğitim esasına göre kurulmaya başlanmıştır. ...Ekonomi devletleştirilmeye başlanınca eğitim alanında da her türlü serbest terbiye imkanları ve şahsi isteğe göre tahsil görme meselesi tamamen ortadan kaldırılarak komünizm esaslarına yüzde yüz uymak yolu tutulmuş, bunun bir icabı sayılarak dinin tesirlerine son verilmiş, eğitim kurumları mütehassıs işçiler yetiştirecek şekilde kurulmaya başlanmış, okullara mesleki bir karakter verilmiş, bunların çoğu meslek okulu haline sokulmuştur...*» Eğitim örgütü üzerinde bilgi verildikten sonra, «*...bu memlekette eğitimin amacı ve okul teşkilatı sık sık değişikliklere tabi tutulmuştur. Bu yüzden büyük sarsıntılar geçirmiştir. Sovyet eğitkenleri bu işin eğitime elverişli bir çevre içinde gerçekleştirileceğine kani oldukları için, okulu, yurtbilgileri kazanılan ve iş görülen bir yer haline getirmek ve burada çocuklara hayat için lüzumlu bilgileri vermek, onları tıpkı*

(32) **Öğretmen Ansiklopedisi ve Pedagoji Sözlüğü, Bir yayınevi, İstanbul 1952, S. 439.441.**

işçiler gibi çalıştırarak eğitmek amacını gütmektedirler... Okullarda uygulanan başlıca öğretim metodları şunlardır: 1) Öğrencileri öğretmenin sözlerine ve takririne kayıtsız ve şartsız inanmaya sevkeden dogmatik yol, 2) Gerçek eşya veya resimler göstermek suretiyle öğrencilere bilgi kazandırmak amacı güden gözlem yoluyla eğitim, 3) Öğretmenin idaresi altında ve görünüşte çocukların kendi kendilerine çalıştıkları intibaını uyandıran öğretim yolu, 4) Öğrencileri bir kaşifin yerine koyarak çalışma planlarını çocukların kendilerine hazırlatmak ve bu plana göre onların bizzat bilgi edinmeleri amacını güden öğretim yolu... Sovyet pedagojisine materyalist dialektik dünya görüşü hakimdir. Pedagoglar Marx, Engels, Plehanov, Lenin ve Kautzky gibi politika adamları tarafından yazılmış eserlerin tesiri altındadırlar. Onun için Marksizmin baskısından kurtulamamaktadırlar...»

Şimdiye kadar açıkça hiç incelenmemiş, bu ilginç konuya biraz geniş yer verdik. Sonuç olarak kanımızca şu söylenebilir: Tonguç, bazen olanakları da zorlıyarak Sovyetler Birliğindeki eğitim hareketlerini izlemeye çalışmıştır. Bu konuda oldukça bilgisi vardır. Amacı, körükörüne herhangi bir yöntem veya sistemi kopya etmek değildi. Her yabancı ülkede olup bitenle, içerisinde bizim işimize yarıyacak bir yan bulunup bulunmadığını anlamak için nasıl ilgilenmişse, benzer sorunlar karşısında bulunan bir ülke olarak, Sovyetler'e özellikle ilgi duymuştur. Ama kendi eleştiri ve mantık süzgecinden geçirmeden, herhangi bir yöntemi benimsemeye de hiç niyeti yoktu. Sovyet sisteminde en çok eleştirdiği nokta, öğretmenin düşün ve öğretim özgürlüklerinin kısıtlanmış olmasıdır. O, demokratik bir öğretim ve eğitim özgürlüğünü öğretmenin önde gelen haklarından saymaktadır. Güdümlü olarak herhangi bir ideolojinin propagandasını yapmak yerine, öğrencinin tam özgür olarak düşünme ve tartışma yeteneğini kazanmasına

öncelik vermektedir. O zaman öğrenci doğru olanı seçebilir. Öteyandan, Sovyet öğretmen yetiştirme sisteminin anlatıldığı makalede görüldüğü gibi, bu sistemin Türkiye'de uygulanan köy enstitüleri sistemine benziyen ve benzemiyen yanları vardır. Kanımızca herşeyden önce en büyük fark, Sovyetlerin belirli ilkelere göre kurulmuş bir rejimle hiçbir çatışması olmayan bir eğitim sistemini uygulamak durumunda bulunmalarıdır. Bu durum, çeşitli sınıfların siyasal güçleriyle, alt yapının geri ekonomik durumu ile, bağdaşmıyan bir eğitim sistemini bunlara rağmen yürütmek, kurmak durumunda olan Tonguç'a göre Sovyetlerdeki uygulamayı çok kolaylaştırmaktadır. Tonguç'un karşısında bulunduğu sorun çok daha çapraşıktır. Örneğin Türkiye'nin koşulları içinde, Tonguç'un köy enstitüsü öğrencilerini, Sovyetlerdeki öğrencilerin tersine, toplumun bazı bölümlerinden yalıtması gerekmektedir. Onun için de enstitüleri kentlerden uzakta kurmak ve kendi amaçlarına uygun bir ortam yaratmak zorundadır. Öbür tarafta ise böyle bir problem yoktur, ortam zaten hazırdır. En çok benzerlik gösteren iş ilkesi ise, batılı eğitkenlerin malıdır, her iki taraf da bu ilkeyi oradan alarak yararlanmışlardır. Sovyet sisteminde, öğretmenin köye gönderilmesinden sonra çıkacak sorunlar büyük değildir, halbuki, siyasal durum, devlet örgütünün uyuşmazlığı ve geri alt yapı nedeniyle, Tonguç, sisteminde öğretmenin köye gitmesinden sonra çıkacak sorunlara çözüm yolları bulmak, öğretmene büyük ölçüde destek olmak zorunda idi. Bunun için köy enstitüleri sisteminde bu konu ve öğretmen ile çıktığı enstitü arasındaki bağlar çok daha sıkı tutulmuştur. Eğitmen deneyi, Sovyetlerin başlangıçta giriştikleri geçici öğretmen yetiştirme kampanyasına benziyebilir. Ama lise öğrencisini alarak, öğretmen yapıp köye göndermek, bizdeki eğitmen denemesine göre, eğitbilim açısından daha geri bir sistemdir; ancak yedeksubay öğretmen kampanyası ile karşılaştırılabilir.

Eğitmen, geçici bir çözüm değildir, köyün içinden, kendisinden gelen, kişiliği ile liderlik özellikleri göstermiş birisinin yetiştirilmesi gibi çok daha organik bir bağlantı ve gelişme denemesidir. Daha bunun gibi, aradaki benzerliğe rağmen, dikkatle incelenince büyük farklar bulunduğu ve bizdeki uygulamanın nitelik açısından bazı konularda daha geliştirilmiş, daha karışık sorunlara çözüm olarak düşünülmüş bir uygulama olduğu söylenebilir. Bütün bunlar, Tonguç'un her ülkedeki denemeyi ve gelişmeyi inceliyerek yararlandığı gibi, aynı şeyi Sovyetler için de yaptığı, ama hiçbir şeyi kopya etmediği sonucuna bizi ulaştırır.

■ *Pestalozzi, Kerschensteiner ve Dewey*

Yabancı düşünür ve eğitbilimci olarak Tonguç'un en çok etkilendiği kişiler Pestalozzi, Kerschensteiner ve Dewey'dir. Kerschensteiner ve Dewey, 20. yüzyılın başlangıcında dünya çapında ünü olan ve daha çok endüstrileşmenin topluma getirdiği eğitbilim sorunları ile uğraşmış eğitkenlerdir. Endüstri toplumunun gereklerine uygun ve batıdaki anlamında demokratik siyasal düzenlerin işlemesine yarıyacak kişilerin yetiştirilmesi üzerinde durmuşlardır. Böylece demokratik eğitim, eğitimde özgür düşün ve tartışma ortamı, yönetime katılma, iş eğitimi, meslek eğitimi, pratik amaçlı eğitim, iş yapma yeteneğinin kazandırılmasını amaç alan eğitim gibi çok kısa ve ana çizgileriyle özetlenebilecek sorunlarla uğraşmışlardır. Bunlar, endüstrileşmenin ve buna paralel olarak gelişen batı demokrasisinin eğitbilim alanına getirdiği sorunlardır. Tonguç, bu eğitkenlerin etkileriyle uygar ülkelerin eğitbilim sorunlarını anlamak ve tanımak olanağını bulmuştur. Şüphesiz ki bu eğitim alanındaki ufkunu çok genişletmiştir. Özellikle almanca bilişi, Kerschensteiner'i ayrıntılı olarak incelemesini sağlamıştır. Buna karşılık Atatürk çağında Türkiye'nin eğitim

sorunlarını inceliyerek bir rapor hazırlamış olan Dewey'i de bu açıdan iyi tanımaktadır. Ayrıca, teorik açıdan, onun demokrasi ve eğitbilim ilişkileri konusundaki düşünlerini incelemiştir. Fakat bütün bir sistem olarak, Türkiye'den çok daha ileri bir süreçte bulunan batılı ülkelerin eğitbilim sorunlarına çözüm arıyan bu kişilerin sistemlerinin, gerçekçilik süzgecinden geçirilmeden, Türkiye'nin koşulları hesaba katılmadan, olduğu gibi benimsenmesinin yanlış olacağını sezdiği söylenebilir. O zaman, bunlara göre daha eski, ama içinde yaşadığı ekonomik, toplumsal ve siyasal koşullar bakımından bizim bulunduğumuz sürece daha yakın bir süreçte bulunan bir toplumda ve çağda yaşamış olan Pestalozzi, kendisini çok ilgilendirmiştir. Denebilir ki, Tonguç'un en çok sevdiği eğitken Pestalozzidir. Pestalozzi çağının İsviçresi ile Tonguç'un çağındaki Türkiye arasında bazı benzerlikler vardır. İlkel tarım ekonomisine dayanan yoksul köylerden oluşmuş bir toplum, henüz gelişme sancıları içinde bir küçük kent burjuvazisi, güçlü bir feodalitenin direnmeleri, yoksulluk, kölelik, yakın bir komşuda güçlü bir devrim; Fransız devrimi ve bunun etkileri, bilgisizlik ve kilisenin etkisi altında bir bağnaz öğretim ve eğitim sistemi. Bütün bu tablo, 20. yüzyılın endüstri toplumlarma göre Tonguç çağının Türkiye'sine daha çok benzerlik göstermektedir. Pestalozzi ile ilgilendikçe, Tonguç, onun da bizim klasik eğitimciler tarafından Türk öğretmenine yanlış ve noksan tanıtıldığını anlamıştır. Pestalozzi, onların şimdiye kadar tanıttığı gibi yalnız ve yalın olarak eğitbilim alanında bazı öğretim yenilikleri getirmeye çalışan, idealist, iyiksever, hatta biraz da saf ve beceriksiz bir kişi değildir; eğitim ile devrim, eğitim ile siyasal ortam, eğitim ile ekonomik ve toplumsal değişim ilişkilerini araştıran bir düşünürdür; çağının bu gibi sorunlarıyla geniş ölçüde ilgilenmiş ve zaman zaman etkin olarak bu konulardaki tartışmalara, çatışmalara katılmıştır, eyleme girmiştir.

Ve onun bütün hayatındaki eyleminin, düşünlerinin sonucu şuna, Fransız burjuva devrimini aşan şu sonuca varmıştır: Siyasal devrim, toplumsal ve ekonomik bir devrimle, sosyal adaletin gerçekleşmesiyle tamamlanmalıdır; burjuva devrimi bir aşamadır. Böylece Pestalozzi, çağından çok sonra gelişecek olan sosyalist hareketi sanki sezmiştir. Tonguç, Pestalozzi'den, klasik eğitbilimin dışına taşmak, eğitbilimi ekonomik ve toplumsal sorunlarla ilişkilendirmek cesaretini almıştır. Onun ölümünden sonra yayınlanabilen, dilimize çevirdiği Pestalozzi konusundaki (Pestalozzi ve Devrim) kitabı, bu söylediklerimizin bir kanıtıdır. Bu kitaba başka bir bölümde değineceğiz[33].

Dış etki olarak, özellikle alman eğitim sistemini de iyi tanıdığı söylenebilir. Ama bunu etkiden daha çok bilgi diye nitelemek daha doğru olur. Bazı yüzeysel düşünen kişilerin sandığı gibi, bu bilgisini, alman eğitim sisteminin etkisi altında kaldı, şeklinde yorumlamak son derece yanlıştır. Hele bundan aşırı nasyonalist düşünleri vardı, diye bir sonuca varmak ise büsbütün hatalıdır. Tonguç'un yaptığı işler arasında, alman eğitim sisteminden aynen kopya edildiği söylenebilecek hiçbir şey yoktur. Üstelik onu eğitbilim tarihi ile uğraşmaya çalışan bir kişi olarak alman eğitim sisteminde en çok ilgilendiren, bu sistemdeki demokratlaşma çabaları, özgür düşün ve gelişme ortamını yaratma çabalarıdır. Bu bakımdan da alman eğitimindeki önemli gelişmelerin daha çok Weimar cumhuriyeti döneminde olduğu kanısındadır. Şu davranışı ilginçtir: 1956 yılında, Avrupada yaptığı son gezide, Hamburg'da bazı ilkokulları gezmiş, bazı yetkililerle konuşmuştur. Başlangıçta pek önemsemedikleri ve kendisini bir emekli öğretmen olarak tanıtan, almanların pek önem verdikleri giyim, davranış gi-

(33) **Pestalozzi ve Devrim, İ. Hakkı Tonguç, F. Gündüzalp ve Rauf İnan tarafından A. Rufer'den çeviri. İnece yayınları, İstanbul 1962.**

bi konulara da aldırmayan Tonguç'un, Birinci Dünya Savaşından sonraki Alman eğitbilim gelişmelerini ele alıp, o çağdan şimdiye kadar yapabildiklerinin kritiğine girişmesi üzerine, bu ilgililerin nasıl bu konuşmayı önemsemek zorunda kaldıklarını, eleştirileri karşılamakta gitgide nasıl zorluk çektiklerine tanık olmuşuzdur. Sonunda Tonguç şu yargıya varmıştır: «*1933'den (Nazilerin iktidara gelmesinden) sonra hiçbir ilerleme olmamış burada, hâlâ 1920 - 1930'lardaki çalışmalarla işi idare ediyorlar, daha onları bile aşamamışlar. Burada öğreneceğimiz yeni birşey yok.*» Ve soluğu İsviçre'de, 2. Dünya Savaşında yetim kalmış her ulustan çocuğun bir araya getirilerek, uluslararası bir okulda bir (dünya vatandaşı) gibi yetiştirilmeleri amacıyla kurulmuş bir okul - köyde, (Pestalozzi Çocuklar Köyü)nde almışızdır. Oradaki gözlem ve düşünleri yine ölümünden sonra yayınlanabilen (Pestalozzi Çocuklar Köyü) adlı gezi notlarında vardır[34].

■ *Asıl Kaynak*

Böylece Tonguç'un bizce en önemli özelliğine geliyoruz: Öğretmen okulundan çıktığından beri sürekli bir şüphe ve arama içerisindedir. Kendisinin de aldığı klasik öğretmen okulu eğitimi bu ülkenin sorunlarına, koşullarına uygun bir eğitim sistemi midir? Yabancı eğitkenler ve bunların sistemleri bize doğru tanıtılmış mıdır? Bunların doğruları bile bizim sorunlarımıza çözüm olacak nitelikte midir? Tarihsel gelişimimizin, toplumsal ve ekonomik koşullarımızın batıdakilerden çok farklı olduğu sezilmektedir. O halde o düşün ve sistemler bize nerede yararlı olabilir? Bunlar sürekli olarak kendi kendisine sorduğu sorulardır. Niçin arkadaşlarının birçoğu bu soruları sormamış, kendile-

[34] **Pestalozzi Çocuklar Köyü, İ. Hakkı Tonguç, Doğuş matbaası, Ankara 1960.**

rine verileni eleştirmesiz kabullenmişlerdir de, o hep şüphe ve arama içindedir? Bize göre önde gelen neden şudur: Sınıfından kopmaması, o köylü şüpheciliğini, köye dışarıdan gelen her düşün ve eylemi, yararlılığını gözüyle görmeden benimsememek alışkanlığını yitirmemesi, onun alışılmıştan ayrılmasını sağlıyan başlıca etkendir. Batılıdır, batı uygarlığının, kültürünün ana ilkelerine, gözleme, deneye, özgür araştırmaya ve tartışmaya, hümanizme sımsıkı bağlıdır, ama tanzimat batıcısı değildir; körükörüne batı hayranı değildir. Hatta düşün alanında batının yüceleştirdiği batı kültürü değerlerinin, ögelerinin onların bize uyguladıkları siyasal girişimlerde, nasıl ayaklar altına alındığını sezer. Karşımızda düşün alanında benimsememiz gereken bir takım değerler öne sürmüş, ama eylemde bizi yok etmeye çalışan, kendi gelişimi yönünden çelişmeli bir dev vardır. Onun yaptıklarını aynen almak, budalacasına hayranlık duyarak, tartışmasız, eleştirmesiz benimseyivermek yutulmak, yok olmak demektir. Böylece Tonguç, kendisine de batıya dönüklüğü aşılamış olan o batı hayranı Tanzimat batıcılarının, yani kendi çağının ilerici kuşağının farkına varmadan yanlış yollarda dolaştıklarını sezer. Hocaları, inanmaya çalıştığı son çağ osmanlı aydınına güvenini yitirmiştir; batı tehlikelerle doludur, yararlanılabilir, ama güvenilemez, körükörüne benimsenemez, ne yapmalı, neye inanmalı, neye sarılmalıdır? Bu noktada, boşlukta kalabileceği bu şüphecilik doruğunda, Tataratmacalı köylü cesareti depreşir, o okumak için onu yollara düşüren, evinden kaçırtan, İstanbul'da nazır odalarına kaçak olarak girmesini sağlıyan, «ben de kendi işimi kendim görürüm» dedirten rumeli köylüsü cesareti, köylü dikkafalılığı teper, kendine dönecek, kendine güvenecek, çözümleri kendisi arıyacak, kısacası aklını kullanacaktır. Bize göre Tonguç'u Tonguç yapan, aklını kullanmaya karar verdiği andır. Aklını kullanmaya başlayınca, sınıfına, köy-

lülerine dönecek, onları gözliyecek, onların düşünlerini soracak, onlara başvuracak, onlardan yararlanacaktır. Kendi aklı ve onları gözleme ile onların kanılarını anlıyarak karara varma yolu, bundan sonra dışarıdan, sağdan, soldan, doğudan, batıdan, kitaptan, hocadan gelecek her türlü algının süzgeci olacaktır. Bu süzgeçten geçmiyen hiçbir düşünü, hiçbir ilkeyi doğru ve yararlanılabilir saymıyacaktır. Artık kişiliğinin en önemli ögesi oluşmuştur. Kendine ve sınıfına dönmüş, kendinin ve sınıfının değerini anlamıştır. Bu yolda yürüdükçe bunlara güveni artacaktır. Bu noktadan sonra da artık acı çekmekle, saldırılara uğramakla, küçümsenmekle yükümlüdür. Alışılmışa, düzene, sömürüye başkaldırmıştır ve yalnız kendi adına değil, sınıfı adına başkaldırmıştır. Artık «ulema»nın, tanzimat batıcısı hocalarının, kendilerini eğitbilimci olarak yıllarca yutturmuşların, öğütvericilerin ve sömürme - sömürülme düzeninin bütün bu hazırlayıcı, yürütücü ve uyutucularının karşısında, kendi aklına ve sınıfına güvenmeye kararlı, başkaldırmış, bilinçlenmiş bir köylü vardır. Böylesi ise bütün bu düzenin, o düzenin destekleyicilerinin en çok çekindikleri, en tehlikeli buldukları kişidir. Artık savaşı ve çilesi başlamıştır.

Böylece Tonguç, öğrenebildiklerini aklın ve kendi toplumunu gözlemenin süzgecinden geçirerek değerlendirme, yeni yollar arama, taslaklar yapma işine girişir. (İş ve Meslek Terbiyesi, Bir Taslak) kitabı bunun başlangıcıdır. Bunu (Köyde Eğitim) ve (Canlandırılacak Köy) izler.

Düşünle varmaya çalıştığı sonuçları, eyleme girerek, uygulıyarak, bu uygulamaları eleştirip değerlendirerek ve buna göre geliştirerek çalışmak olanağını bulur. Bu yolda giderken, bu yöntemi kullanırken, gelişimi üzerinde baştanberi en büyük etkiyi yapmış bir etkenin, Türkiye'nin köv yahut ezilen sınıflarının nitelikleri gerçeğinin, gittik-

çe ağır basarak üzerindeki etkisini arttırdığını görürüz. Uygulamalara da geçildikten sonra, atılan her adımın, ülkenin gerçekleri, koşullarının özellikleri göz önünde tutulduğu zaman, çok daha sağlam bir tabana bastığını anlar. Güveni ve cesareti gitgide artar, bu taban en sağlam, en esenli dayanaktır. Gerçek güç, uyutulmuş, baskı altında tutulmuş güç, ancak bu yoldan harekete geçirilecektir. Asıl çekirdek, asıl tohum oradadır, gelecek oradan yeşerecektir. Türkiye'nin ekonomik, tarihsel ve toplumsal özellikleri, sömürü düzeninin nitelikleri konusundaki inceleme ve araştırmaların onun çağında pek az oluşu, bu yolda yürümeyi çok zorlaştırır. Hatta zaman zaman, bunu kendi çapında ve kendi olanaklarıyla yapmak zorunda kalır. Bunlar bazen basit, çok pratik yöntemlerle girişilmiş incelemelerdir; şüphesiz ki bu yöntemlerin çok daha iyilerini yapmasını bilenler vardır. Ama bu basit incelemeler, eylem içinde bulunan bir kişinin, elinde yürütme yetkisi bulunan bir kişinin, bu alanda atmaya giriştiği yürekli adımlardır. Varabileceği gerçekler basit de olsa, bilimsel bir dille ve cila ile açıklanmamış da olsa, eylemi etkiliyecektir, eylem bunun üzerine kurulacaktır. Onun çalıştığı alanda bu yoldan elde edilecek sonuçlarla eyleme girmek olanağını kimse bulamamıştır. Bir bakıma bu bir şanstır, olaylar, gelişmeler, pek zor olarak aynı anda bir araya gelebilecek bir sürü etmen, böyle bir yolda ilerlenebilecek noktaya onu itmiştir. Bu rastlantının değerini bilir, onun için bütün çilesine rağmen mutludur. Ve alçakgönüllüdür. Kendi gücünün çok dışındaki rastlantıların, etmenlerin hazırladığı bu durumdan, her an değişebilecek bu durumdan elinden geldiği kadar hızla, sınıfını yararlandırmaya çabalar, zamanla yarışmaya koyulur.

İlköğretim Genel Müdürlüğünden ayrıldıktan kısa bir süre sonra, 25.1.1947'de yayınladığı (Canlandırılacak Köy) kitabının sonundaki şu sözler, yukarıdaki yöntem-

le bir taslak kurma çabasının hızını, genişliğini göstermesi bakımından ilginçtir[35]: «*Bu kitabın ikinci basılışı 61 vilayet merkezi, 305 ilçe, 9150 köy görüldükten sonra yazılmıştır... Birinci basılışının tarihi 1939'dur. O tarihten 1947 ders yılı başına kadar eğitim yoluyla köyü canlandırma işine emeğini katmakta olan meslektaşlarla toplu olarak veya ayrı ayrı bir problem konuşulmuş veya tartışılmıştır. Kitapta yer alan önemli problemlere dair yapılan anketlere 4210 kişiden yazılı cevaplar alınmıştır. Ayrıca tarihi değer taşıyan 456 parça vesika incelenmiş, 112 kitap gözden geçirilmiştir...*»

Tonguç'un gelişiminde hayatı boyunca gitgide ağırlığı artan, en önemli etki, bizce, Türkiye'nin gerçeklerini kavrıyabilme, tasarılarını bu gerçeklere uydurabilme çabasıdır.

Onun gelişimini incelerken, klasik bir şemaya uyarak ayrıntılara inmedik, daha çok şimdiye kadar üzerinde az durulmuş, ama bizce önemli etkenlere öncelik vererek, ana çizgileri belirtilmiş bir tablo çizmeye çalıştık.

Bu gelişme doğrultusunda bulunan bir kişinin yürütme organı içinde etkin görev almasını sağlıyacak koşullar nasıl ortaya çıkmıştır? Tonguç İlköğretim Genel Müdürlüğüne nasıl ve neden getirilmiştir? Bu soruların karşılığını ararken, ilk önce Tonguç ile CHP iktidarının ilişkilerine değinmek istiyorum.

■ *CHP ve Yarı Kalan Devrim*

Bu konuda hemen ve kesinlikle söylenmesi gereken ilk yargı şudur: Tonguç hiçbir zaman CHP'li olmadı ve kendisini CHP'li saymadı. Buna karşılık CHP'nin ilerici aydın kanadının ileri sürdüğü ilerici Kemalist düşünleri,

(35) **Canlandırılacak Köy, İ. Hakkı Tonguç, Remzi kitabevi 1947, İstanbul. s. 631.**

ilkeleri birçok CHP'liden çok daha iyi anladı ve benimsedi. Eğitim alanında yapmak istediklerine bu Kemalist ilkelerde dayanak ve temel bulmaya çalıştı.

Orta ve ezilen sınıflardan gelen aydınlar olarak, en çok öğretmenler, kurtuluş savaşından sonra, yapılması gerekli ekonomik ve toplumsal reformlara, alt yapı değişimlerine gidilmemesinin acısını ve karamsarlığını duymuşlardır. Halkla beraber, halk için işe başlanmış, bir noktada halk unutulmuştu. Yarı yolda devrimin hızı kesilmişti. Bir şey noksandı. Bir noktada yön yitirilmişti.

Tonguç'un (Canlandırılacak Köy)de Kurtuluş Savaşı Anadolu kentlerinde öğretmenlerin ülke sorunlarını nasıl tartıştıklarını, devrimin takılıp kalacağından nasıl kaygı duyduklarını anlatırken, yazdıkları ilginçtir[36]: «*Bu genç öğretmenleri dinliyen, Osmanlı İmparatorluğunun Yemen'inde, Işkodra'sında çalışmış yaşlı ve tecrübeli, bedbin bir öğretmen: Çocuklar; beyhude birbirinizi hırpalıyorsunuz. Kurtuluş Savaşını Anadolu Hükümeti kazanacak olursa, bugün bizim çektiğimiz sıkıntılara katılmıyan osmanlı efendileri, akın akın gelirler, hem muallim, hem müdür, hem mebus, hem vekil, herşey olurlar. O zaman sizi de kimse arayıp sormaz. Vekilin dediği fikir merkezlerini de yapmazlar (Yazarın notu: Maarif Vekili Hamdullah Suphi'nin Anadolunun bellibaşlı kentlerinde fikir merkezleri kurulacağı konusundaki bir Meclis konuşması). Siz gençsiniz, çok çalışın, işlere el koyabilecek yerlere yükselin. O fikir merkezlerini yaratacak nesli yetiştirin!, derdi. Anadolu'da fikir merkezlerini yaratmak hâlâ mümkün olmadı...*».

Tonguç aynı kitapta eğitim alanındaki başarısızlıkları uzun uzun anlattıktan sonra, o çağın yönetimini şöyle

(36) **Canlandırılacak Köy, İ. Hakkı Tonguç, Remzi kitabevi, İstanbul 1947, s. 262.**

eleştirir[37]: «...*Eğitim işleri yeni meseleleri ortaya çıkarmaktan korkan, günlük politika oyunlarına göre fikir değiştiren, bilimsel prensipler karşısında tereddütler geçiren, realiteye temas etmekten hoşlanmıyan, gerçeği olduğu gibi ortaya koyamıyan insanların ellerine bırakılacak olursa, onlar zahiren devrime hizmet ediyormuş gibi hareket edecekler, fakat hakikatte, ana davaların çözülmelerini türlü türlü sebeplerle geciktirerek eğitim alanındaki çalışmaları -pek çok kimseler farkında olmadan- korkunç bir çıkmazın içine sokacaklardı. Eğitim siyasetinde işlenecek böyle bir hatanın doğuracağı tamir kabul edilmez zararların neler olabileceği, aradan yıllar geçtikten sonra, bilhassa önemli sosyal ve ekonomik meseleleri kökten halletmeye sıra gelince anlaşılacaktı. O zaman, umduklarını bulamadıkları için arkaya dönüp geçmiş yıllardaki çalışmalara bakan devrimciler, ne zaman, nerede ve ne münasebetle büyük hataların işlendiğini anlıyacaklar ve gafletlerine çok hayıflanacaklardı...*»

Bu satırlar, Kurtuluş Savaşını başarmış CHP yöneticilerinin daha sonraki davranışlarının eleştirisi, o çağda milli eğitimi yönetmiş, Tonguç işbaşına geldiği zaman da Bakanlığın yüksek kademelerinde bulunan yöneticilerinin suçlanması idi. 1946'dan sonra, yıkılış döneminde, Tonguç'un kişisel olarak başına gelenler, biraz da bu politikacıların ve Bakanlık yöneticilerinin kendilerini böylesine suçlıyan kişiden aldıkları öç sayılabilir.

Kurtuluş savaşı döneminde ülkeyi kalkındırmak, batıya, uygarlığa yönelmek gibi ülkülerle yetişmiş genç öğretmen kuşağı, Kurtuluş Savaşı yöneticilerinde bu ülküleri gerçekleştirecek liderleri bulduğuna inanmak istemiştir. Ama devrimin hızı kesilip, ilk atılışlardan sonra daha önemli değişimlere girişilmeyince, başka bir deyimle, CHP'nin ilkeleri ile tutumu arasındaki uymazlık gitgide

(37) a.g.e. s. 393.

arttıkça, bu kuşak karamsarlığa kapılmıştır. Ve zamanla CHP ilkeleri ile CHP yöneticilerini birbirinden ayrı olarak değerlendirmeye başlamıştır. İlkelere evet, ama yöneticilere ve yönetime hayır! CHP'nin iç yapısındaki tutarsızlığın, çelişkilerin bir sonucu olan, ilkelerle eylem arasındaki bu uygunsuzluk, aydınların ilerici kesimini CHP'den uzaklaştırmıştır. Başarılmış bir takım üst yapı devrimlerini koruyabilmek için söz ve düşün özgürlüklerine konan kısıtlamalar, tutucu güçlerin işine yaramış, ilerici aydınlar, CHP yönetimini eleştirme olanağını da bulamamışlar; bu ise rejimin ideolojik yönden büsbütün yozlaşmasına yol açmıştır. Bu kısıtlamaların sonucu olarak, öğretmenlerin örgütlenmelerine ve seslerini duyurmalarına engel olunmasından Tonguç'un nasıl yakındığını ileride, 8. bölümdeki sözlerinde bulabiliriz. Böylece Tonguç, 1935'e doğru, CHP'yi körükörüne destekliyen değil, onun ana ilkelerini benimsiyen, ama bu ilkelerin CHP tarafından uygulanmamasından yakınan, bunalımlı ve kaygılı aydınlar arasında idi. Burjuva devrimi, ezilen sınıfların yönetime katılmalarını sağlıyacak daha ileri bir devrime dönüştürülememişti.

Tonguç'un yukarıda verdiğimiz örneklerde olduğu gibi o çağ yönetimini eleştiren, hoşnutsuzluğunu belirten yazıları sistemli olarak toplu bir durumda bulunamaz. Bunlar diğer düşünlerini belirten çalışmaları içine serpiştirilmiştir. Ama gereken dikkatle okunursa, ne söylemek istediği açıkça anlaşılır. Şu sözler de bu anlamdadır[38]: «*...Türklere vatan olabilecek bir toprak parçası kurtarmak, memleketin çökmesine sebep olan hadiseleri ortadan kaldırmak, rolleri menfi müesseseleri yıkmak, soysuzlaşmış kişileri yok etmek istediler (Anadoluda ayaklanan cesur, idealist ve canlı Türk çocukları). Halbuki her işte kullanılacak insan malzemesi harpten yeni çıktığı için manen ve maddeten bitkin bir halde idi... Fakat ayaklanan vatan-*

(38) a.g.e. s. 11, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 20.

perverlerin bekliyecek vakitleri yoktu... Yabancı düşmanlarla ve memleketin birçok yerlerinde bu düşmanlarla birleşmiş menfi osmanlı münevverlerinin temsilcileriyle savaşmaya başladılar... İşte bu dekor içinde cumhuriyet ilan edildi... Hızı durdurmamak lazımdı. Zengin, temiz bir kaynaktan kuvvet ve ilham almak icap ediyordu. İşte bu kolay kolay bulunamıyordu... Hakiki münevver ve iş adamı zannedilerek, güvenilerek işbaşına getirilen (yazarın notu: Tonguç iş adamı sözcüğünü, yazılarında bizim bugün anladığımız anlamda özel girişimle iş gören, kapitalist anlamında kullanmıyor, devlet hizmetinde iş görebilme, yeni bir takım işler yapabilme yeteneği olan insan anlamında kullanıyor) yarı aydınlardan bazılarının artık işe yaramadıkları anlaşılıyordu. Bu gibilerin ortaya çıkardıkları aşırma ilim, teşebbüs ettiği işlerin çoğunda müsbet yerine menfi sonuçlarla karşılaşmaya başlamıştı. Cesurca bir hareketle gerçeğe dönmek lazım geliyordu... Bu arada atmosferi müsaid bulan, binbir bahane ve vesileler icat ederek cumhuriyetçilerin bir kısmının kafalarını çelmeye muvaffak olan Osmanlı münevverleri ile onların düşünüşlerini tevarüs edenler de yavaş yavaş rol sahibi oluyorlardı. Bunlardan bakanlık sandalyesine kadar tırmanarak yuvarlananlar, bir mali kurumun idare meclisi üyeliğine gelerek gizlenenler vardı. İdeoloji ve zihniyet itibariyle cumhuriyetçilerden ayrılan, onların getirdikleri yeni kıymetleri benimsemiyen, fakat bunu açığa vurmamaya çok dikkat eden bu kurnaz, maskeli tipler, bazı işlerin başına geçince yavaş yavaş işlerin rengi değişti... Önemli işlerde ve meselelerde dümenin katiyen cumhuriyete inanmıyanların eline verilmemesi lazımdı. İşlerin şeklinden ve teferruatından ziyade manalarına, daha uzun müddet dikkat etmek mecburiyeti vardı. Cihan Harbi, milli mücadele ve inkılap hareketleri gibi büyük imtihanlarda sınanmış kıymetleri; espri şampiyonluğu yaparak, hikayeler anlatarak, birkaç kitap neş-

rederek veya makale, şiir gibi aldatıcı yazılar yazarak sahte şöhret yapmış kimselerin veya bu gibilerin ileriye sürdükleri desteklilerin ve tavsiyelerle tutunabilenlerin, akrabalık ve ahbablık esasına dayanarak mevki kapanların emirleri altına koymamak lazımdı... Bir yandan da ne yapıp yapıp zengin, emin bir kaynağa kol atmak lazım geliyordu. Bu da köydü. Orada malzeme olarak aramanın hepsi bulunabilecekti ...Fakat osmanlı münevverlerinin hiç kıymet vermedikleri köy, cumhuriyet devri işlerinde rey sahibi olmaya başlıyan ve osmanlı zihniyetini terkedemiyen yarı aydınların bir kısmı için de henüz meçhuldü... Çünkü onların kaynakları ve terbiye edildikleri yer köy değildi... Kendileri şehir mekteplerinde yetiştirilmiş ve o muhitte terbiye edilmiş müstereddit, korkak, yorgun ve mücadeleye tahammül edemiyen tiplerdi... Onlar, yabancı damgalı ve aşırma bilgilerini elverişli pazarlar bularak sürmeyi biliyorlardı... Bu bulanık ve sıkıntılı hava; temelli, şumullü ve memleketin bünyesine uygun birçok önemli işlerin kökten, süratle halledilmelerini geciktiriyordu. Hele halk tabakalarına ve köylülere maledilmeleri lazım gelen işler, bu işleri cesaretle ileri sürebilecek ve başarabilecek evsafta yeni elemanlar henüz yetiştirilemediği için etrafa kolay kolay dal budak salamıyordu... Medrese kapanmış, fakat müderrislerden bir kısmı başka namlara ve şekillere bürünerek faaliyete geçebilmişlerdi. Sarığın yerine silindir şapka, cüppenin yerine frak kolayca geçebiliyordu. Tahakkuku istenilmiyen bazı teşebbüslere ne yapıp yapıp köstek takmanın yolları bulunuyordu. Menfi münevverlerin hakikatı saklayıp fenayı iyi, müspeti menfi ve yerine göre bunların aksini göstermeye teşebbüs edecek kadar cüretlendikleri zamanlar oluyordu. Cumhuriyet devrinde vakit vakit karşılaşılan talihsizlik budur. Onun etkilerinden ne zaman kurtulmanın mümkün olabileceğini kestirmek kolay değildir... Köyün ilerletilmesi gereken geriliğinden söz açılsa,

köylünün yoksul durumuna acınsa, sinekler gibi ölüp giden köy çocukları ölümden kurtarılmak istense, köylülerin elinden alınan hakları sorulsa, insanın karşısına hemen bu yarım aydın dikilir ve türlü ittihamlarla sizi lekelemeye yeltenir... Hayat üniversitesi ve inkilap hareketleri; işine güvenerek, tabiatın içinde onunla mücadele ede ede yetişen köylüyü, gerçekten korkan aydınların karşısında, fırtınaların karşısındaki yosunlu kayalar gibi aşınmaz bir kütle haline getirmişti. Münevverin ve devlet adamının en büyük vazifesi bu realiteyi görmek ve her işe girişirken buna dayanmanın çaresini bulmaktı. Bu hakikatı anlıyabilenler azdı... İş adamı bulamamak, parasızlık ve vasıtasızlık sıkıntıları çekmek gibi dertlerle sarılı bulunanlar için, ayaklarının dibinde duran böyle bir cevherin mevcudiyetini farkedememek büyük bir talihsizlikten başka birşey değildi...»

Bu satırlarda sınıfsal ögeler bulunmadığı söylenemez. Elbette bizim bugün kullanabildiğimiz deyim ve terimlerle söylenmiş sözler değildir bunlar. Onun için de örneğin kötü bir niyetle, köye dönmek, köy kaynağına inmek, onda destek aramak, gibi deyimlerin safça ve sınıfsal değerlendirmelerden uzak bir köy ve köylü ülkücülüğü ile söylendiği savı ortaya atılabilir. Ama yüzeysel, kötü niyetli değerlendirmelere sapmayan, bu sözleri sorunun ve eylemin tümünü göz önünde tutarak inceliyen bir kişi, bundan ezilen ve sömürülen sınıfların iktidara katılması anlamını da çıkarabilir. Toplumda sınıf farkları olabileceği gibi masum bir düşünü bile ileri sürmenin suç sayıldığı bir ortamda, bu satırların yazılmış olduğunu unutmamak gerekir. Üstelik de yazar, eylem içinde bulunan bir kişidir ve her satırında yazacaklarının eylemine zarar vermemesi gibi bir hesabı yapmak zorundadır. Bu sözlerden o çağın aydınının CHP'yi hangi konularda suçladığı da anlaşılmaktadır. CHP kendi devrimci kadrosunu yaratmamıştır, iktidarı, sömü-

ren sınıfların işbirlikçileri olan osmanlı bürokrat kadrosuyla paylaşmıştır. Kemalist ilkelerin doğal sonuçları olması gereken ekonomik ve toplumsal devrimleri gerçekleştirme savaşını göze alamamıştır. Bir başka yakınma konusu olarak, bu çağ aydınının ve Tonguç'un, ilerici düşünlerin öne sürülebileceği koşulların nasıl ortadan kaldırıldığı, söz, düşün ve dernek kurma özgürlüklerinin nasıl kısıtlandığı ve bunun zararlı sonuçları konusunda neler düşündüklerini, Tonguç'un mesleksel örgütleşme ile ilgili bazı sözlerini incelerken, 8. Bölüm'de göreceğiz.

Böylece 1935'e, yani, işbaşına geleceği yıllara doğru, Tonguç, CHP yöneticilerinin körükörüne buyruğunda olmak şöyle dursun, onların birçok ana konulardaki tutumlarına karşı bir kişi idi; devrimin bozulduğu, saptırıldığı, güdük kaldığı, bunda da büyük sorumluluğun CHP yöneticilerinde olduğu kanısındaydı. CHP yöneticilerine karşı son derece güvensizdi. Bu güvensizliği sonuna kadar da böyle sürdü gitti. Sömürülen ve ezilen sınıfları bir türlü yeterince bünyesinde temsil edemiyen bir siyasal partiye karşı, bu sınıfların içinden gelen ve hayattaki başlıca sorunu bu sınıfların sömürüden kurtarılması olan bir kişi nasıl güvenlik duyabilirdi?

Öyle sanıyoruz ki, Tonguç'un CHP'de bir türlü aklını yatıramadığı ana noksan, partinin «sınıfsız toplum» ideolojisidir. Tonguç'un bütün hayatı boyunca ve bütün yazılarında sürekli olarak şu ana çelişki işlenir: Türkiye'de sömüren, ezen ve sömürülen ezilen sınıflar vardır. Köylü sınıfı, Türkiye'nin toplumsal yapısı gereği sömürülen ve ezilen en büyük sınıftır. Ona haklarının verilmesi, onun yönetime katılması gerekir. Yoksul ve varlıklılar vardır. Hatta köyün içinde yoksul ve varlıklılar vardır. Bu çelişki, bu sömüren - sömürülcn, varlıklı - yoksul çelişkisi ise CHP iktidarının o çağlarda en çok kaçındığı, en tehlikeli bulduğu görüş tarzıdır. Tonguç'un yazılarında sürekli olarak tek-

rarlanan bu çelişkiyi iyice görebilmek için dikkatli okumak ve bazı deyimlerle terimleri bugünkü anlamlarıyla görebilmek gereklidir.

■ *Tonguç İşbaşında*

Doğrudan doğruya CHP'ye bağlı olmayan ve birçok yönlerden CHP'yi eleştiren bir kişinin ilköğretim işinin başına getirilmesinin nedeni nedir? CHP'yi ilköğretim işine bir çözüm bulmaya iten koşul ve nedenleri daha önce gördük. Bu koşul ve nedenlerle CHP içindeki ilerici aydın kanat, ilköğretim işinin çözümlenmesi için diğer iktidar ortaklarına baskı yapmaktadır. Rejimi güçlendirmek, sağlam bir temele oturtmak için birşeyler yapmak gereklidir. Ama işe nereden başlanacaktır? O günün koşulları içinde eğitim alanında yapılacak çalışmalar, CHP'nin ilerici aydınlarına girişilmesi en kolay atılım olarak gözükmüş olabilir. İktidar ortakları olan tutucu ve gerici güçleri buna razı etmek alt yapı değişikliklerine girişmekten ve bunları ortaklara kabul ettirmekten daha kolaydı. Ayrıca, bütün o kuşaklar gibi ilerici devrimci kadronun da ekonomiye göre eğitim konularında daha geniş bilgisi vardır; bu daha iyi bildikleri bir alandır. Ama bizce asıl neden, toplumsal ve siyasal güçler dengesinin alt yapı değişikliklerine girişmeye cesaret edilemiyecek kadar ilericilerin karşısında ve güçlü oluşudur. Nitekim eğitim çalışmalarının, özellikle Tonguç'un anladığı anlamdaki eğitim çabalarının, sonunda tutucu ve gerici kanadın ekonomik çıkarlarına zarar vereceğini bu kanadın anlaması ve karşı vuruşu hazırlayıp uygulaması on yıl kadar sürmüştür. İşte bu on yıldan yararlanılmıştır. Halbuki toprak reformu gibi bir alt yapı devrimine girişilmek istendiği zaman, daha başlangıçta güçlü tutucu - gerici sınıfların tepkisi başlamış ve hiçbir şey yapılmadan girişim durdurulmuştur. Böyle bir toplumsal ve

siyasal yapı içerisinde, eğitim alanında ilerlemek olanağı ortaya çıktığı zaman, bu olanaktan en iyi şekilde yararlanmak, yani eğitimin amacını, alışılmışın dışına taşırarak, eğitim çalışmalarını ileride yapılacak alt yapı değişikliklerini hızlandıracak, güçlendirecek bir yöne doğru yürütmek, bu on yıllık süreyi devrime yönelme açısından en iyi şekilde değerlendirmek demek olurdu; işte bu yapılmıştır.

Nedenleri ne olursa olsun, 1935'e doğru CHP iktidarı eğitim alanında bir atılım yapabilecek kişiler aramaktadır. Şimdiye kadar, eğitimcisi, «uleması», bürokratı, ülkücüsü, milliyetçisi, kısaca Anadolu hükümetinin eline geçirebildiği her türlü aydın, bu işe sürülmüş, denenmiş, desteklenmiş, ama belirli bir başarı elde edilememiştir. Tasarılar, raporlar, komisyon çalışmaları, denemeler, bir yığın nutuk hep boşa gitmiştir. O zaman Atatürk Kurtuluş Savaşında maliyenin en berbat duruma düşmesi üzerine verdiği karara benzer bir karar verir: O zaman, alışılmışın dışına çıkamıyan maliyecileri çekmiş ve maliyeyi maliyeci olmıyan, ama pratik düşünlü ve yürekli bir Bakana teslim etmişti ve bu Bakan, maliyecilerin hiç de doğru ve yararlı bulmadıkları bir takım yöntemlerle, yollarla bu zor durumu atlatmayı başarmıştı[39]. Aynı düşünle olsa gerek; Atatürk Milli Eğitim Bakanlığına eğitimci olmayan, ama Anadolu Kurtuluş Savaşının en güvenilir, en ilerici düşünlere açık bir askerini, Saffet Arıkan'ı getirir. Yani Arıkan, belirli bir görevi gerçekleştirmek için, son çözüm olarak, bir çeşit olağanüstü yetkilerle iş başına getirilmiş bir bakandır. Arıkan, kendisinin iş başına gelmesine yol açan düşün şeklini, yöntemi, kendi iş arkadaşlarını bulmak için kullanmıştır. Onları, o zamana kadar eğitimci olarak isim yapmış, alışılmış hiyerarşik kademelerin içinde sıra bekli-

(39) **Anadolu İhtilali. Sabahattin Selek, Güneş matbaacılık, İstanbul 1963, I. cild, s. 113. (yazarın notu: Söz konusu Maliye Bakanı Hasan Fehmi Aytaçtır).**

yenler, kolu koltuğu hazır ve iddialı tasarılarla dolu olanlar arasından değil, bunların dışında, rutinin ve bürokrasinin etkisi altında bulunmıyan, ama çözülecek soruna da değişik ve belirli bir açıdan baktığı bilinen kişiler arasında aramak yolunu tutmuştur. Bu sıralarda Tonguç ise kendi meslektaşları arasında, eğitbilime özel bir ilgi duyan, ama bu konuda klasik bir öğrenim görmemiş, meraklı bir öğretmen, bir amatör sayılsa gerektir. İsim yapmış, «oturaklı» eğitimcilerin dudak büküp geçtikleri garip düşünleri vardır, yabancı eğitbilimcileri ona okutulduğu gibi değil, kendine göre yorumlama çabası içindedir; iki yıl önce «İş ve Meslek Terbiyesi» adlı bir kitap çıkarmış, Kerschensteiner'i kendine göre yorumlamak «terbiyesizliğini» göstermiş, bununla da kalmamış, bir de bu yoruma dayanarak, kendine göre bir eğitim sistemi tasarısının ilk taslaklarını yapmaya girişmiş, bilimsel alana girmeye kalkmıştır. Arıkan'a ondan söz açarlar. Ondan söz açan çevre de ilginçtir. Bunlar Cevat Dursunoğlu, Hakkı Behiç, Nafi Atuf Kansu gibi belli bir çevrenin, yani CHP içinde bulunan veya bulunacak olan ileri düşünlere açık bir topluluğun içindekilerdir. Kurtuluş savaşı yıllarında sol akımları az çok tanımış, Dünyada ne olup bittiğini bilen, savaştan sonra da başlanılan devrimin tamamlanmamış olmasının sıkıntısını duyan, CHP'yi yeni atılımlara girmek için zorlamaya çalışan kişilerdir. O halde Tonguç'un iş başına getirilmesini Nafi Atuf Kansu ile akraba oluşuna bağlamak, yahut gerçekleri tamamen ters çevirerek, zaten Bakanlığın yöneticileri arasında hazır bekliyordu, emir verdiler, şöyle yap dediler, o da öyle yaptı, şeklinde yorumlar yapmak yanlıştır. Tonguç, oraya iki topluluğun isteklerine karşı olarak belirli bir amaçla getirilmiştir. Bunlardan birincisi Tonguç'u yeter derecede «oturaklı» bulmıyan Bakanlık yüksek yöneticileri, ikincisi de CHP'nin az sayıdaki ilerici aydınları dışında kalan bütün yöneticileridir. Birinciler onun

böyle bir işe getirilmesine uzun süre direnmişlerdir. Öğreniminin böyle bir makama getirilmesine yeterli olmadığını öne sürmüşlerdir. Öğretmen Okulundan öğretmeni olan İhsan Sungu bile uzun süre (o zamanlar Talim Terbiye Dairesi Başkanı ve Müsteşar) onun İlk Öğretim Genel Müdürlüğü görevine asaleten atanmasına karşı durmuştur. Nitekim Tonguç 3.8.1935'de bu göreve vekil olarak başlamış, ancak 31.1.1940'da asaleten atanmıştır. Yani, Tonguç sonradan bazı kişilerin sandıkları gibi Bakanlığın içinde, yüksek kademedeki yöneticilerden değil, onların dışında karşılarına aldıkları bir kişidir. Onun Maarif Vekaleti Levazım ve Alâtı Dersiye Müzesi Müdürlüğüne bunlar karşı koymamışlardır ama bu ikinci derece bir görevdir, İlköğretim Genel Müdürlüğü gibi birinci dereceden «oturaklı»lara ayrılmış bir yere gelmesine karşı koymuşlardır. «Köylü İsmail Hakkı»ya gelinceye kadar buraya getirilebilecek ne değerli, ne bilgili kişiler vardır; CHP yöneticilerinin çoğunluğunun da bu atanmadan hoşlanmadığı söylenebilir. Bu Genel Müdür parti yönünden güvenilir bir kişi değildir. Partiye yanaşmak, yükselmesinin doğal gelişimi sayılabilecek milletvekilliği peşinde koşmak, bunun koşullarını hazırlamak (genellikle bakanlığın bu Genel Müdürlük kademelerinden milletvekilliğine atlanmaktadır) yerine, düşün ve söz özgürlüklerinin bu kadar kısıtlandığı bir ortamda bile CHP'yi eleştirmekten, konuşmalarında, yazılarında onun noksanlarını, hatalarını sayıp dökmekten kaçınmamaktadır. Nitekim, Tonguç'un atanmasının tepkilerle karşılandığını gösteren kanıtlar vardır. Kirby şöyle yazar[40]: «*...Tonguç'un tayinine karşı yükselen itirazların, onun bu mevkie layık ve ehil olmadığı ve kayırıldığı yolundaki dedikoduların şiddetini, Arıkan'ın Bakan oluşundan bir ay sonra, adet olmadığı halde bir basın toplantısı yapmak*

(40) **Türkiye'de Köy Enstitüleri, Fay Kirby, İmece yayınları Ankara 1962, s. 108-109.**

zorunda kalışından anlıyabiliriz. Verdiği beyanatta, Bakan, Tonguç'un tayinindeki istisnanın onun ideolojik ve mesleki anlamda güvenilecek bir adam olduğunu, dolayısıyla anlatmaya çalıştı. Bakanlığın üzerinde önemle duracağı dava köy eğitimi olacaktı. Tonguç, bu iş ile en yakından ilgili daireye mihaniki bir şekilde getirilmiş değil, hiç şüphe yok, Atatürk'ün bilgisi ve muvafakati ile seçilip getirilmişti. Bakanın sözleri, Tonguç'un tayininin tesadüfi bir iş olmadığını, yapılması istenen şeyleri yapabileceğine inanılarak getirilen bir kimse olduğunu şüpheye yer kalmıyacak şekilde gösteriyordu. Bakanın, ortada dolaşan ve basına kadar genişletilen itirazlara bir son verememiş olduğunu söylemeye lüzum yoktur. Bunlar hep devam etti. «Politika politikacıları»na nüfuz edebilen Arıkan'ın «Eğitim Bakanlığı politikacıları»na nüfuz ve hükmü geçmedi. Bununla beraber, Tonguç'a çalışma fırsatını, hiçbir şeye aldırış etmeksizin, sağladı...» Tonguç'un bu göreve gelmeden önce, yaptığı yayınlarla, meslektaşlarının bir kısmını nasıl karşısına almış olduğunu da Kirby şöyle anlatır[41]: «*...Mürebbinin Ruhu, ocağın en nüfuzlu üyelerinden birinin otoritesine doğrudan doğruya meydan okur gibi bir eser olmasaydı, bu eser Tonguç için beklenmedik bir yükselme manivelası olabilirdi. Meseleyi biraz dikkatle eşeleyince görürüz ki, Tonguç'un İlköğretim Genel Direktörlüğüne tayini üzerine başlıyan ve bir müddet sonra adeta memleket ölçüsünde bir mesele haline getirilen ve nihayet köy enstitüleri işinde aşağılık bir rol oynıyan o «küçültücülük» kampanyasının kaynağı buradadır...»*

Bürokrat yöneticileri, klasik eğitimcileri ve CHP yöneticilerinin çoğunluğunu bu kadar rahatsız eden, kızdıran ne idi? Bize göre bu, çok kısa olarak şöyle deyimlenebilir: Bir ucundan da olsa, yönetime bir köylü bulaşmıştı. Tutucu - çıkarcı - gerici sınıfların temsilcileri, bürok-

(41) a.g.e. s. 94, 95.

ratlar ve ulema koalisyonu, bilinçli veya bilinçsiz olarak bunda bir tehlike seziyordu!...

Tonguç bu atanmayı nasıl karşılıyordu? Kimlerin, hangi nedenlerle buna karşı koyduklarını sezmediği, anlamadığı söylenemez. Herhalde bu görevi, terfi etmiş bir memurun rahatlığı, hoşnutluğu, gevşekliği içinde almıyordu. Kuşkulu, tedirgin, çevresinin pusuda bekliyenlerle nasıl çevrili olduğunun farkında idi. Daha işe başlarken içinde bulunduğu durum, sonraları bazı sol yazarların çizdikleri güllük gülistanlık bir ortamda, safçasına bir ülkücülükle ortaya çıkarılıp, yaptıkları sömürülmüş, bir takım gizli amaçlara araç olarak kullanılmış adam tablosuna hiç uymuyor. Nasıl iş başına geldiğini bir de kendi ağzından dinliyelim[42]: «*...Saffet Arıkan... bana bir halk partisi programı uzatarak işaretlediği sayfaları okumamı söyledi. Elimdeki broşürün işaretli sayfalarını okumaya başladığım zaman programın ilköğretim ile ilgili maddeleriyle karşılaştım. Biraz sonra Bakan, bu okuduğun maddelerdeki fikirlere ne dersin, dedi. Şu cevabı verdim: Efendim, bu maddelerle tespit edilmiş olan ilköğretime aid görüşler tatlı ve güzel bir rüyadaki hayallere benziyorlar. Bakan elindeki kağıtları bıraktı, dikkat kesilerek yüzüme sert sert baktı: ...Ne demek istediğini anlıyamadım. bizim partimiz hayal peşinde mi koşuyor, yani? dedi. Evet, onun gibi birşey efendim, çünkü tatbik edilmiyen fikirlerin hayalden ne farkı vardır, dedim. Zavallı müsteşar terlemeye, telaşlanmaya başladı. Bakan onu teskin etmek ister gibi yüzüne baktıktan sonra, bana dönerek gülümsedi ve sen bizim bu tatlı hayallerimizi hakikat haline getirebilir misin, kolaysa yap da görelim bakalım, dedi... Ben ne Cumhuriyet Halk Partisiyim, ne de devlet, onların yapamadıklarını ben nasıl yapabilirim, cevabını verdim...*» Tonguç'un anı-

(42) **Tonguç'a Kitap, İmece Yayınları, İstanbul 1961, s. 42.43.**

larına göre bu konuşmadan birkaç gün sonra Tonguç Bakanlığa tekrar çağrılarak Bakan tarafından kendisine İlköğretim Genel Müdürlüğüne atanılmak istendiği bildirilir. Görülüyor ki Tonguç, bu göreve iktidarın sadık ve söz dinler bir memuru gibi, belli bürokratik kademeleri aşıp getirilmiş değildir. Belirli bir konuda iktidarı yetersiz bulan, onu eleştiren bir kişi olarak, bu konuyu çözümlemek üzere getirilmiştir. Burada sanki iktidar ile Tonguç arasında sessiz bir anlaşma vardır. İktidar belirli bir konuda bu konuyu çözümliyebilecek bir kişi aramaktadır. Tonguç ise bu çözümü kendi açısından aramakta olan bir kişidir. Burada şunu da belirtmek gerekir. Tonguç, karşı tarafın anlaşmayı bozar gibi olduğu yani onun çalışmak üzere getirildiği konuda, çalışma olanaklarının kısıtlanması tehlikesinin en ufak bir şekilde belirdiği anlarda bile görevinden çekilmeye her an hazırdır. Onun için önemli olan, bir Genel Müdürlük koltuğunda oturmak değildir. Çalışma olanağı verildiği sürece oradadır. Nitekim Hasan - Ali Yücel Bakan olur olmaz, hemen ona çekilmek istediğini bildirir; çünkü yeni Bakanın anlaşmayı sürdürüp sürdürmiyeceğini bilmemektedir. Hasan - Ali Yücel bunu şöyle anlatır[43]: «*...Ertesi günü Maarif Vekilliğine tayinim tezkeresini aldım ve biraz sonra da Cumhurbaşkanına takdim olunacağım haberi geldi... İnönü Maarif işlerinin ehemmiyetinden söz açtı. İlköğretim meselesine önem verdiğini anlattı ve bilhassa Arıkan zamanında başlanmış olan eğitmen yetiştirilmesine devam etmemi belirtti... Yanan Bakanlık binasına döndüğümde o zaman İlköğretim Umum Müdürlüğü vazifesini gören Hakkı Tonguç odama geldi. Bulunduğu vazifeden kendisini affetmemi, yerine arzu ettiğim bir arkadaşı getirmemi söyledi. Bu açık ve kesin müracaat karşısında beraber çalışmamıza herhangi bir engel*

[43] **Cumhuriyet gazetesi, Dün Bir Bayram Günü İdi. Hasan - Ali Yücel, 18 nisan 1954.**

olmadığını anlatarak başlanmış işlere devam etmesini rica ettim. Yerinde kaldı...»

■ *Kişiliğindeki Bağımsızlık*

Tonguç işbaşında bulunduğu sürece CHP'ye karşı bağımsızlığını her zaman korumuş, kendisini bir anlaşmanın tarafı olarak görmüş, hiçbir zaman CHP'nin körükörüne buyruğu altında iş gören bir memur saymamıştır. Tonguç'un bu davranışı, kendisini geniş ölçüde bağımsız sayması, Bakanlığın bürokrat kadrosunun ona karşı tepkisini daha da artırmıştır. Aynı şekilde CHP'nin çoğunluğu da bu davranıştan yakınmaktadır. İlköğretim Genel Müdürü onları sanki hiçe saymaktadır. Değil ilkelere dayanan genel ve önemli kararlarda, gündelik işlerde, şu milletvekillerinin o zaman da pek ilgi ve çaba ile izledikleri atanma, nakil gibi aracılıklarda Genel Müdür, bildiğini okumakta, hatta bu gibi ricalara gelen milletvekillerine kafa tutmaktadır. Pire için yorgan yakmaktan çekinmediği her davranışından bellidir. Her an şapkasını alıp gitmeye hazırdır. Sık sık bu meslekte asıl görevin öğretmenlik olduğunu, yönetim görevlerinin geçiciliğini, bunların her an bırakılabileceğini tekrarlar durur. Öğretmenliğe yollıyamazlar; yukarısı tutmaktadır. O zaman o her zamanki yollarına başvururlar; 1940'dan sonra iki defa milletvekilliği teklif ederler. Yükseltir görünerek zararsız duruma getireceklerdir. Kabul etmez, böyle işlerde gözü yoktur.

Kişiliği ve görev anlayışı bakımından ilginç bulduğumuz bir belgeden söz açmak istiyoruz. Çok sevdiği, saydığı ender kişilerden birisi olan Saffet Arıkan'ın Bakanlığı sırasında bizim de niteliğini bilmediğimiz, yakın arkadaşlarının da bir çoğunun bilgisi dışında aralarında bir anlaşmazlık çıkar. Bu nedir, nasıl bir olaydır, hangi konudadır? Bazı kişiler böyle bir anlaşmazlık olduğunu ve ancak Nafi

Atuf Kansu'nun araya girmesi ile Tonguç'un istifadan vazgeçirildiğini bulanık olarak hatırlamaktadırlar. Konusu bakımından her zaman, her yerde çıkabilecek ve kolayca giderilen bir önemsiz anlaşmazlık da olabilir bu. Önemli olan, ölümünden sonra evrakı arasında bulunmuş olan ve Arıkan'a yazıldığı anlaşılan bir mektup ve bu mektupda onun kişiliği yönünden bazı aydınlatıcı bilgilerin bulunmasıdır. Bağımsızlığa verdiği önem, görev anlayışı, kendi kendine saygısı, CHP ve Bakanlık ileri gelenleriyle ilişkileri gibi bakımlardan bu belgenin önemi olduğunu sanıyoruz. Tonguç'un kendi kendisinden söz açtığı çok ender yazılardan biridir[44]:

«Bizi bir toplantıya çağırarak işlerimizin hususiyetlerine göre fikirlerimizi sordunuz. Verilen cevapları asabiyetle karşılıyarak o cevaplarla münasebeti pek uzak olan bazı anormal zamanları hatırlatmak suretiyle de reddettiniz. İşin bu safhası herkesin şahsı ile alakadar sözleri teşkil ettiği için kimsenin ne menfi ne de müspet olarak birşey söylemesine lüzum bırakmaz. Fakat bu toplantı konuşmaları bir müddet sonra öyle bir şekil aldı ki, neticesi ve maksadı arkadaşların huzurunda birini, yani beni küçük düşürmek oldu. Ve mateessüf çok haksız bir şekilde. Bu sahneye düşmanım şahit olsaydı benim haksız yere tahkir edildiğime kanaat getirmekten başka birşey yapamazdı. İktidar mevkiinde insanın eline verilen kılıç bu işler için değil, devlet işlerini yürütmek için kullanılması lazım gelen bir alet olduğunu düşünerek çok üzüldüm. Memleketin en namuslu, şerefli evladı olan bir zat en büyük iktidarı elinde taşıdığı bir zamanda bu tarzı hareketten gerek kendi şahsi arzuları, gerek başkalarının gönül istekleri ve nihayet

---

(44) **Özel arşiv: Hakkı Tonguç'un el yazısı ile ve eski harflerle yazılmış, 2,5 sayfalık mektup. Tarih ve başlık yoktur. Deyiş, sözü edilen bazı olaylar bu mektubun Saffet Arıkan'a Bakanlığı sırasında yazıldığı kanısına bizi ulaştırmıştır.**

memleket hesabına ne kazanabilir diye çok düşündüm. Ve nihayet bunların hepsi olsa olsa yorgunluktan mütevellit bir asabiyetin doğurduğu fevri hareketlerdir, büyük yükleri omuzlıyanlar kendilerine hakim olamadan istemedikleri halde bu gibi şeyler yaparlar, bunu hoş görüp istirabına katlanmaktan başka çare yoktur, dedim ve sustum. Kalbimde bu üzücü hadiseden dolayı hiçbir ukte kalmamıştı. Toplantı bitti. Arkadaşlar dağıldılar. İkinci safha başladı. Bir dram gibi başlıyan ikinci safhanın ilk sözleri toplantı esnasında geçen bulanık bütün mükalemeleri aydınlattı. Meselenin esası anlaşıldı. Birbirimize kısa cümleler halinde boş yere ortaya bir kırgınlık çıkaran hadiseyi anlatmaya çalıştık. Pek tabii olarak sözler aynı yol üzerinden kayıp gitmediler. Şimdi hadiseyi doğurmaya sebep olan meseleyi bütün çıplaklığıyla anlatmayı bir vicdan borcu biliyorum. Ve bunu anlatmadıkça hayatta bu meselenin üzüntüsünden kurtulmama imkan yoktur:

Biz ikimiz öyle iki vatandaşız ki, haysiyet, şeref, kıymetlere inanış, insanlık bakımından birbirimize kusur bulabilecek değiliz. Böyle olduğu halde bugün aynı haklara malik iki insan gibi konuşamıyoruz. Resmi vaziyetin yakalarımıza yapıştırdığı iki etiket, bizi amir, memur vaziyetine getiriyor. Bu durum karşısında ben memur vaziyetinde olduğum için hakkım olanın üçte birini bile söyliyemiyorum. Siz hakkınız olanın üstüne de çıkarak konuşuyorsunuz ve rahat rahat söylüyorsunuz. Kolları bağlanmış bir düşmanla boğuşmayı ve ona hücum etmeyi göz önüne getirirseniz bizim halimizin aynını görürsünüz. Bu tarz mücadele hücum eden için zevk olur mu? Hele hücum edilen hücum edeni seven, ama nasıl taparcasına seven birisi de olursa. Ben sizi çok severim, çok sayarım, dünyada kayıtsız ve şartsız sevebileceğim neler varsa onlar kadar severim. Şimdi bu sevgi ve saygıma istinat ederek bazı şeyler söyliyeceğim:

Bu memlekette mukadderat birliğine girmiş bir neslin insanlarıyız. Siz Eskişehir istasyonu civarında bir kulenin içinde karanlık ufuklarda talih denilen şeyin inkişafı için planlar tasarladığınız zaman, ben de aynı şehrin istasyonu önünde cepheden yaralı gelen vatandaşların yaralarını yorgan çarşaflarından kesilmiş bezlerle sarmaya çalışanlardan biri idim. Bu mukadderat birliğine dahil insanların bir kısmı gel zaman git zaman bu hadiseleri Beyoğlundaki kaloriferli apartmanlardan alay ederek seyredenlerle birlikte milyoner oldular, daha birşeyler birşeyler oldular ve nihayet benim şahsi kanaatımca memleket hesabına (iyi) olmadılar. Fakat siz bu olanlar arasına girmeden kaldınız. Yirmi sene evvelki değil, mektepten çıktığınız zamankı genç zabitin ideallerinin sembolü olarak kaldınız. Hayatın kirli tarafına elini bulaştırmamış olan genç ruhlu bütün insanlar için bir meşale gibi dolaşıyorsunuz. Ben sizi evvela bunu için seviyorum. Bu bir. Sizi sevdiğim, size güvendiğim ve nihayet fikren taraftarı olduğum bazı işler için planlarınızın tatbikatçısı olarak yanınızda iş aldım. Bu işlere başlarken, birbirini seven, birbirine itimat eden iki insan gibi herşeyi konuştuk. Siz bana (stebe hücum edeceğiz, yolumuza çıkacak her engeli kıracağız, Türkiye'nin kalesi olan orta Anadolu insanı ön planda gelmek üzere memleket için iş göreceğiz, idare ve mesuliyetini üzerimize aldığımız işlerde hiçbir kuvvetten yılmıyacağız, senden bunu isterim) dediniz. Böylece çalıştık. Fakat birgün geldi, ben sizi vurulmuş bir kahraman gibi gördüm. İstirabdan tıpkı bir yaralı gibi kıvranıyordunuz. Mukadderat ve işbirliğinde kumanda mevkiinde idiniz. Sadık bir neferin yaralanmış zabitine karşı aldığı tavırlar gibi tavırlar almaya başladım. Artık bu hareketlerde mantık aranamazdı. Görüyordum ki, düşmanlarınız sizi arkadan vurmaya başlamışlardı. Bu memlekette vurma metodunun bu olduğunu da size daha işe başladığımız günlerde hatırlatmış-

tım. Darbeler başladıktan sonra siz büsbütün İsalaştınız. Bir yanağınıza tokat atana ötekini de çevirmeye başladınız. İşte bu noktada ben sizden ayrıldım. Nasıl ayrılış, içim parça parça olarak. Ben köylü çocuğuyum. Benim kanım ne İsalaşmaya ne de İsaları seyretmeye gelir. Sevdiğim birini İsa vaziyetinde gördüğüm zaman damarlarımdaki bütün kanlar kaynamaya başlar. Ateş gibi olurum. Ya yakar veya yanarım. İşte bu haleti ruhiyye ile söylemek istediklerimin onbinde birini bile teşkil etmeyen bir noktayı, o da münasebet geldiği için hiçbir arkadaşımı kastetmiyerek, gayet objektif bir halde Avni'nin evinde söyledim. Bu meselede hiçbir suiniyet taşımadığım için vicdanen rahatım. Küçük bir noktadan üzülüyorum, o da şudur: Biz böyle meclislerde daha geniş mikyasda meseleleri konuşmaya alışmış bir nesiliz. Devrimiz geçmiş, onun farkında olmamışım. Bu ciheti önceden kestirebilmiş olsaydım bir tekaüt gibi otururdum. Ve işler de ihtimal bal, kaymak gibi tatlılaşırdı. Toplantının üstüne şeker tozu yerine biber serpmişim.

Büyük işler başında bulunanların dertleri de büyük olur. Ben umumi durumu böyle görüyorum. İş yapamadığımıza üzülüyorum. Yukarıda söylediğim direktifleri veren bir kıymetin günün birinde (vaziyet, mevzuat, Şurayı Devlet, hadisatı sıkıştırmamak, mülayemet) mefhumlarıyla zehirlendiğini görmeye başlamak insana çok acı geliyor. Hele bu zincirleri kimlerin, nasıl entrikalarla vurduklarını göz önüne getirdikçe kendimi de zincirlenerek zındana atılmış görüyorum. Bu haleti ruhiye ile iş görülemiyeceğini siz de takdir buyurursunuz. Yanlış anlaşılmaması için şunu da bilhassa arzedeyim ki, ben başkalarının muvaffakiyet devrinde takı zafer altından geçmeyi istiyenlerden de değilim. İşlerin normal, katlanılacak istirablarından zevk alırım. Fakat gece ve gündüz çalıştığımız halde çalışmıyanların, sahtekârlık yapanların, tembellerin, sabotajcıların

ellerine esir düşmek üzereyiz. Esir olmamak için çırpınıyorum. Olalım ve ölelim diyorsanız, ona da peki. Fakat sonra şimdi benim size söylediklerimi siz bana tekrarlıyacaksınız.

Fikirlerimi açıkça yazdım. Rıdvan Nafiz ile (Yazarın notu: Saffet Arıkan'ın Bakanlığı döneminde müsteşar) aramızda en ufak bir mesele yoktur. Bunun olmadığını iki taraflı tekrar tekrar konuştuk. Bütün bunlara rağmen ben sizi taciz edici bir unsur olmaya başlamışsam bana kırılmıyarak işimden affetmenizi ellerinizi öpe öpe yalvararak dilerim.»

Bu mektup gönderilmiş midir, yoksa yalnız bir taslak olarak mı kalmıştır, bilmiyoruz. Bu belgede bizce önemli olan noktalar şunlardır: Tonguç'un Bakanla ilişkileri alışılmış boynu eğik, evet efendimci memur ilişkileri değildir; yüklendiği sorumluluğa karşılık bir takım hakları olduğu kanısındadır. Bu tutum, 1960'dan sonra bazı eleştiricilerin ortaya attıkları başı eğik, bürokrat memur tablosuna uymamaktadır. Tonguç'un girişilen işlerin herhalde CHP'nin tutucu kanadı tarafından baltalanması ve Bakanın da bir çeşit taviz politikasına kayar gibi olması üzerine bir özel konuşmada yaptığı eleştirilerin Bakana yetiştirilmesi ile çıktığını sandığımız anlaşmazlık, yine 1960'dan sonraki bir kısım eleştiricilerin savlarının tersine, iş görme ortamının güllük gülistanlık değil, son derece bozulmaya elverişli, kaypak olduğunu ve Tonguç'un da daha başlangıçta bunu çok iyi bildiğini göstermektedir. Daha işin başında karşı güçler baltalamalara girişmişlerdir.

■ *Bakanlık - CHP İlişkileri*

Tonguç'un işbaşında bulunduğu dönemde ve özellikle Yücel'in Bakanlığı sırasında Bakanlık ile CHP Genel Merkezi arasında zaman zaman gerginlikler ve sürtüşme-

ler olmuştur. Aslında temel Kemalist ilkeleri uygulamak için uğraşan İlköğretim Genel Müdürlüğü ile, bu ilkelerin asıl sahibi olması gereken CHP merkezi arasında bu gibi olayların çıkmaması gerekirdi. Ama CHP'nin tek düze bir iktidar olmadığı, çeşitli sınıfların koalisyonu ile yönetildiği düşünülürse, temel kemalist ilkelerin bir kısım koalisyon ortaklarının işine gelmediği ve bunların, ilköğretimdeki çalışmaları baltalamak istedikleri söylenebilir. Bu ortakların en tehlikelileri, Kemalist ilkeleri benimsemiş görünen sahte ilericilerdi. Bunlar, ilkeleri işlerine ve çıkarlarına geldiği gibi yorumluyorlar, kendilerini devrimci gösteriyorlar. partinin ideolojisini yapar gözükerek onun temel ilkelerini işlemez duruma getiriyorlardı. Bu sözde aydın, ama bilerek veya bilmiyerek tutucu - gerici sınıfların çıkarlarını koruyan, onların çıkarlarını düşün alanında işliyerek doktrin yaratan kişiler, parti içinde gitgide güçleneceklerdir. Onların ilkeleri nasıl değiştirip bozdukları bazı örneklerle açıklanabilir. Bize göre bunların en başta geleni ve en zararlısı, Atatürk'ün «imtiyazsız, sınıfsız toplum» sloganını işlerine geldiği gibi yorumlamaları olmuştur. Bu ters yorumdur ki, Türkiye'de siyasal gelişmeyi alabildiğine durdurmuş ve hâlâ durdurmaktadır. Atatürk'ün bu sloganı daha çok bir özlemin dile getirilmesiydi; bir çeşit sosyal adaletin gerçekleştiği, sınıf farklarının azalıp, kaybolduğu, imtiyazlı hiçbir kişinin ve zümrenin bulunmadığı, yoksulluktan kurtulmuş, mutlu bir toplum ülküsü idi. Bundan Türk toplumunda sınıfların bulunmadığı sonucunu çıkardılar. Sınıf gerçeğini yadsıdılar. Bu gerçeğin varlığını duyurmamak için sloganı sömürdüler. Ama oradaki «imtiyazsız» sözünün üstünde hiç durmadılar. Sınıfsız olduğunu ileri sürdükleri toplumun, aynı zamanda imtiyazlı kişi veya zümrelerin bulunmadığı bir toplum olduğu öne sürülebilir miydi? Sloganı öylesine ters çevirip kullandılar ki, imtiyazlı, sınıflı bir toplum düzeninin, daha doğrusu sö-

mürü düzeninin sürüp gitmesi, değiştirilmemesi için kullanıldı.

Aynı şekilde nitelik ve amaçları değiştirilen bütün altı ilke gibi, bizim konumuz bakımından üzerinde biraz durmak istediğimiz halkçılık ilkesi de çarpıtıldı. Bu, halka öncelik vermek, halkı yönetime katmak, iktidarı gerçek sahiplerine vermek gibi asıl amaçlarından uzaklaştırılarak ikinci sınıf nitelikteki vatandaşları tepeden inerek uyarmak, onlara buyruk vermek, gibi anlaşıldı. Bir takım bilgililer, üstün kişiler vardı, bunlar lutfedip halka inecekler, neyin doğru, neyin eğri olduğunu onlara söyliyecekler, onları aydınlatacaklardı. Bu, Tonguç'un halkçılık anlayışının tam zıddı idi. O asıl değeri olanın halk olduğuna, aydının yabancılaştığına, halktan uzaklaştığına, halka verecek, ona yararlı olacak dağarcığında fazla birşey bulunmadığına inanıyordu. Asıl değerler halkta idi, bunlar işlenirse, geliştirilirse, asıl o aydına birçok şeyler öğretecek, ona yol gösterecekti. İlkeyi ilk şekliyle anlayış, şüphesiz ki CHP içindeki tutucu - sömürücü sınıf temsilcilerinin işine geliyordu. İlke böyle anlaşılırsa düzeni sürdürüp götürebilirlerdi. Sınıf çıkarları açısından bir değişiklik tehlikesi olmazdı. Halka ne söyleneceği, ne kadar söyleneceği kendi isteklerine bağlı olurdu. Tonguç'un anladığı şekil ise tehlikeliydi. Bir defa o koca güç uyanıp silkindi mi ne yapacağı, ne zaman yapacağı belli olmazdı. İpler düzenden çıkarı olanların elinden kaçabilirdi. İşte bu ters, çarpıtılmış halkçılık anlayışı ile, ilköğretim çalışmalarına destek olması gereken halkevleri çalışmaları da zaman zaman, amaçlarından saptırılmıştır. Kirby şöyle der[45]: «...*Gönüllü hizmete dayanan halkevleri kısa zaman içinde büyük bir gelişme sağladı. 1935'den sonra İlköğretim Genel Direktörlüğü için çok faydalı işler gördü... Fakat halkevleri ha-*

[45] **Türkiyede Köy Enstitüleri, Fay Kirby, İmece yayınları, Ankara 1962, s. 70-73.**

reketi Türk köyünü canlandıran bir eğitim etkeni, bir manivela olmaya gayret ettikçe daralıyor ve dejenere oluyordu. Ve işler o şekilde gelişti ki, romantik köycülüğe karşı çıkan ve toplumsal ve ekonomik çelişkileri inceliyen yazarların karşısına çıkan bu bir kısım CHP'liler, bu yazarların yazılarının ...Türklük aleyhdarlığı, kökü dışarıda telkinler, daha açıkcası komünistlik olduğunu...» ileri sürmeye başladılar. Ve böylece *«...Yirmi yirmibeş yıl geriye dönüp baktığımız zaman aslında kemalizmi memlekette yerleştirmek amacı ile kurulmuş olan bu müessesenin bu amaca aykırı bir rol oynamış olduğunu görmemenin imkanı yoktur. Halkevleri, bilmeden ve kendi amaçlarına aykırı olarak köy problemleri ve bu problemlerin çözümlenmesi işinde yanlış görüşlerin yayılmasına ve genişlemesine araç oldu. Romantik köycülük görüşünün mirası olarak köyün geriliği, köylünün cehaletinin, hurafelere inanışının sonucu olarak görülmeye başlandı. Gerek köyün geriliğinin, gerek cehaletinin tarihi, sosyolojik ve ekonomik amilleri olduğu tamamiyle unutuldu... Çoğu Avrupada okumuş eşraf çocukları olan bir takım aydınlar aydınlatma ateşiyle yanan köycü romantizmi yerine bir nevi köycülük muhafazacalığı başlattılar. Köy cemiyeti değişmemeliydi... Köylü olduğu gibi kalmalı, şehirleşmemeliydi. Bunun aksi memlekette bir proletarya ve onun sonucunda komünizm yaratacaktı. Bunlar, tıpkı sömürgelerin halkının geleneksel hayatını olduğu gibi korumak istiyen, kendilerini o halktan ayrı bildikleri için onların da uygarlığa ulaşmalarını hiç umursamıyan sömürgecilerin düşündüğü gibi düşünüyorlardı...»*

Halkçılık ilkesindeki çarpıtılma, bozulma eğilimi gibi Kemalizmin diğer ilkelerinde de, CHP içinde sömürücü - tutucu güçler ve bunların temsilcileriyle ortaklarının siyasal gücü arttıkça, değişiklik oldu. Kasıtlı, sömürücü sınıfların çıkarlarına göre yapılan ideolojik yorumlar, Kemaliz-

mi gitgide bozdu. Bu gelişme içerisinde Eğitim Bakanlığı, daha doğrusu Bakan ve İlköğretim Genel Müdürlüğü ile CHP merkezi arasında kökleri Kemalizmin iki türlü yorumuna dayanan sürtüşmeler, çekişmeler sık sık tekrarlandı. Bunların ayrıntılarına girmeyeceğiz. Yalnız bu durumun Yücel'i ve Tonguç'u çevrelerini kaplıyan tehlikeleri, kurulan pusuları sezmeleri bakımından uyarıcı olduğunu belirteceğiz. Bu sürtüşme ve çekişmeler çoğu kez, Cumhurbaşkanına götürülüyor ve 1946'ya kadar İnönü, bunları Bakanlığın görüşünü destekliyerek çözümlemeye çalışıyordu.

Bu çağda Tonguç'un CHP'ni ve yöneticilerini eleştirmesini belirtmesi bakımından, onun Refik Ahmet Sevengil'e yazdığı bir mektuptan bazı bölümleri alıyoruz[46]: «*...Kardeşim R. A. Sevengil, mektubunu ve Ülkü gazetesini aldım. Önce Anadolunun tam göbeğinde böyle bir eseri meydana çıkardığınız için sizi candan tebrik ederim..*» diyen Tonguç, kendi açısından gazeteye yapacağı yardımları anlatarak şöyle diyor: «*...sizden dileklerime gelince: Kısa kısa bunları da yazmadan geçemedim. Şimdilik bunları teferruata geçmeden belirteceğim. İleride belki daha detaylı olarak duyururum. İsteklerim şunlar: A) Bu gazete tam manasıyla memleket realitelerini aksettiren bir organ olsun. Hem iyi hem de fena işleri okuyucularına tanıtsın. Bunların her ikisini de aynı soğukkanlılıkla okumasını bilen anlayışlı bir millet yaratmayı kendine ülkü edinsin. Ve halkın isteklerini düzeltici bir rol oynasın. Halkı veya onu temsil edenleri ezbere dilek serdetmekten kurtarsın. Mesela herkes hafız gibi ortaokul istiyor. Bunun birazı da meslek okulu istemeyi öğrensin. Buna göre hesapla artık. Kısacası halka ne istiyeceğini öğretsin. B) Yerine kadar giderek, görerek ve ana ilkelere bağlanarak yazacaklara va-*

[46] **Özel arşiv: Tonguç'un Refik Ahmet Sevengil'e yazdığı 13.11.1945 günkü mektup.**

sıtalık edecek bir gazete haline gelsin. Şu, işlere çok uzaklardan dürbünle bakarak yüksek mütalaalar serdedenlerin esasen günden güne çürümekte olan değersizliklerini aksettiren bir projeksiyon vazifesi görsün. Mesela vilayet bütçelerini ele alın. İyi taraflarıyla kötü taraflarını belirtin. Planlı işlerle plansız işlere misal olabilecek bazı problemlere dokunun. C) Ulus'da son günlerde bir ilan görüyorum. Falih Rıfkı Atay'ın Amerika seyahatine ait yazılarını şimdiye kadar niçin basmamışlar biliyor musun? Yazlıktan dönenleri dönsünler diye beklemişler de ondan!... O yazılar bizim gibi okuyucular için değil, yazlıktan döneceklere mahsus! Ben, beni düşünmiyen gazeteyi düşünür müyüm? Sonra böyle bir reklamdan kim ne kazanacak? Çok Osmanlıca birşey vesselam...»

Kirby'nin «eşraf çocukları» dediği genç CHP'li anadolucuların partideki güçlerinin gitgide artması ve Memduh Şevket Esendal'ın Genel Sekreterliğe gelmesi ile bunların CHP yönetimine el koyma sürecinin sonuna yaklaşması, CHP Genel Merkezi ile Bakanlık ve İlköğretim Genel Müdürlüğü ilişkilerini daha da soğutmuş, gerginleştirmiştir. Tutucu köycülük anlayışı artık CHP Genel Merkezinin görüşü olarak Tonguç'un köycülük anlayışına karşı açık açık ortaya sürülmektedir. CHP yarı kalmış devrimi tamamlamak şöyle dursun, devrimcilik çizgisinden ayrılmış, ilerici aydın kanadı gücünü yitirmiştir, partinin içinde iktidar, tutucu - sömürücü sınıflara ve onların temsilcileriyle işbirlikçilerine geçmek üzeredir. Artık CHP içindeki çelişme, Tonguç'un işbaşına geldiği 1935 yıllarındakinden çok daha keskinleşmiş, siyasal güç dengesi de sağ kanadın çıkarına olarak iyice bozulmuştur.

3 Tonguç'un Toplumsal ve Siyasal Düşünceleri

Tonguç'un toplumsal ve siyasal düşünlerini bütün ayrıntıları ile ve sistematik olarak gösteren bir kitabı veya yazısı yoktur. Kirby[1] bu noktayı şöyle açıklıyor: «*...Tonguç bir İspanyol şatosu düşünürü değildir. Spekülatif düşüncelere ve şemalara isyan etmiş bir kuşağın temsilcisidir. Bundan dolayı ele aldığı problemi, bunlarla neden ve nasıl uğraştığını oturup sistematik bir şekilde göstermedi. Belki de böyle bir kabiliyeti yoktu. Ve eğer analitik introseptiv bir adam ve sistematik bir düşünür olsaydı prensibi icabı yine de kendini ortadan silecekti. Tonguç dinlemesini bilen adamdı. Gözü kendilerinden başka birşey görmiyen birçok kimselerin gözüne çarpmıyacak kadar mütevazi idi. Çok okuyan bir adam olduğu halde bilgiç iddialardan nefret etmesi yüzünden herkese antientellektüel gözükürdü. Konuşmasındaki sadelik, onu halkın ve sağduyusu olan herkesin kolayca anlıyacağı bir adam yaptığı halde, bilgiç aydınlara basit bir adam gibi gösteriyordu. Tonguç istisna denecek derecede açık ve kolay konuşan bir adamdı. Fakat fikirlerini en iyi nazariye ve sistemle değil, iş ile ve şahsından misal göstermek suretiyle ifade edi-*

(1) **Türkiyede Köy Enstitüleri, Fay Kirby, İmece yayınları, 1962, Ankara, s. 82-83.**

yordu... Yazısında ifade etmeye çalıştığı fikirlerin temelinde olan asıl buluşunun ipuçlarını göstermeden yazardı. Köy enstitülerindeki belirli gelişmelerin arkasındaki görüşlerini anlıyabilmek için, Tonguç'un yazılarını adeta dedektif romanı okur gibi okuyup ipuçlarını yakalamak lazımdır...»

Bu konuda Kirby'nin söylediklerine şunu eklemek gerekir: Türkiye'nin o günkü koşulları içinde, eylem içinde bulunan Tonguç'un bütün düşünlerini açıkça belirtme olanağı yoktu. Düşün sistemini, amaçlarını hele bir takım alışılmış terim ve deyimlerle, dialektik açıdan belirtmesi zaten taktiğine da uymazdı. İşbirliği yapmış olduğu orta sınıf iktidarı ile çalışmaya devam ettiği sürece, böyle birşey yapmak pek akıllıca bir iş olmazdı. Fakat buna rağmen, biz onun söylemek, duyurmak istediği birçok düşününü ve kanısını yine de o çağın aydınlarının çoğundan farklı olarak, oldukça açık bir şekilde yazdığı kanısındayız. Ama bunu anlıyabilmek için, sonradan onu eleştirenlerin yapmadıkları bir çabaya girmek, kitap ve yazılarını Kirby'nin belirttiği titizlikle incelemek ve objektif olarak değerlendirmek zoru vardır. O zaman eldeki ipuçlarının hiç de yetersiz olmadığı görülür.

1961 yılında Kirby'nin «Türkiye'de Köy Enstitüleri» kitabı yayınlanıncaya kadar, Tonguç'un üstünkörü de olsa, üzerinde biraz durulan ve eleştiricilerce incelenen kitapları «Canlandırılacak Köy» ve «Köyde Eğitim» idi. Daha önce yayınlanmış olan kitaplarındaki düşünler ile Köy Enstitüsü akımına girişildiği zaman yazdıkları arasında bağlantı olup olmadığını araştırmak yoluna gidilmemişti. Gerçi Kirby'nin bildirdiğine göre, Fuat Gündüzalp bunun farkında idi ve kendisinin de dikkatini çekmişti ama, bu ilişkinin üzerinde genellikle duran yoktu. Halbuki, 1935'den önceki kitaplarında köy enstitüleri ve onun genel dünya görüşü konusunda önemli noktalar vardı ve düşünsel

gelişimi, ilk kitabından başlıyarak, sonuna kadar tek bir doğrultu üzerinde, aşağı yukarı tek bir konuda ve tek bir amaca doğru gitgide olgunlaşmakta idi. Tonguç'un düşünlerinin onun yazılarının gerektiği gibi incelenmesinden kaçınılarak eleştirilmesine değinen Ceyhun Atuf Kansu da şöyle demektedir[2]: «*...Eğitim gericilerinin ve jurnalcilerinin merak edip de Tonguç'un yayınladığı (İş ve Meslek Terbiyesi), (Kerschensteiner) kitaplarını başından sonuna kadar okuduklarını sanmıyorum. Eğitim sağcılarının ruhbilimsel yapılarının birinci özelliği işte bu bilgisizliktir...*»

Biz bu konudaki düşünlerimizi söylerken, sınırlarımızdan taşmamaya, yani eğitbilimsel düşünlerden çok, onun toplumsal görüş ve kanılarını belirtmeye çalışacağız.

İster toplumsal, ister eğitbilimsel olsun, ilk göze çarpan özellik, onun bütün düşün sisteminin, bütün yaşamı süresince belli bir konuda ve doğrultuda, hiçbir sapma olmadan gelişmesidir, demiştik. Bir sistemin bu kadar sapmasız olarak, aynı ana düşün çevresinde gelişip olgunlaştığını görmek oldukça enderdir. Bundan da öte, düşün sistemini, yaşantısını, eylemini tek bir yönde ve hiç sapaksız, tam bir bütün olarak sürdürebilmiş olması onun ilk özelliğidir. İstanbul'da Osmanlı paşasının kovduğu ve onun kapısında bütün yaşamı süresince yoksulların, ezilenlerin öğrenimlerini sağlamak için çalışmaya ant içen rumelili köylü genç, Ankara'da öldüğü güne kadar, bütün düşününü, eylemini, yaşamını bir tek ilke ve amaç çevresinde yürütmüştür.

■ *Hümanist Öğretmen*

1931 yılında yayınladığı «Mürebbinin Ruhu ve Muallim Yetiştirme Meselesi» adlı çevirisinde Tonguç, eğitkenin

[2] **Tonguç'un Kitapları, Ceyhun Atuf Kansu, Toplum yayınevi, Ankara 1964, s. 5.**

özelliklerinin neler olması gerektiği, eğitbilimsel eylemlerin nitelikleri, eğitimin toplumdaki görevi ve önemi gibi konular üzerinde durmaktadır[3]. Daha o çağda iş eğitimi sorunlarıyla yakından ilgilidir. Kerschensteiner'in bu kitabının çevirisinde şu satırlar Tonguç tarafından dikkatle çizilmiştir[4]: «...*Bütün pedagojik faaliyetin teheyyüçi (emosyonel) esası başkalarını kendisinde hissetmektir. Başkasında kendisinde hissetmek demek, onları kendisinde yaşamak demektir... Diğer insanlara karşı sempati ve temayül gibi (sevgi) esas hislerle merbut bir insana... bütün insanları muhabbetle telakki eden insan tipini hatırlıyarak içtimai evsafta insan deriz. Şu halde mürebbinin ruhu, içtimai tipte bir ruhtur...*». Aynı çeviride Pestalozzi şöyle anlatılıyor[5] «...*Fakat onun bütün yorucu keşfiyatının ve icraatının sönmiyen, kurumayan menbaı, beşeriyete karşı taşıdığı sevgi idi...*». Tonguç şu satırların üzerinde de dikkatle durmuştur: «...*Pestalozzi, ben hesap yapmasını, yazı yazmasını bilmem, gramerden anlamam, riyaziyeyi ve diğer bilimleri de bilmem. Benim talebemden en zayıfları bile bunları benden çok bilirler. Ben yalnız müessesenin idarecisiyim. Diğer arkadaşlarım benim düşündüklerimi tahakkuk ettirmeye mecburdur...*» ve «...*pedagojik vaziyeti tespit ederken tebarüz ettirilmesi lazım şey; temayülün de tıpkı faaliyet gibi esas kanun olan içtimai tabiattan fışkırması lazım geldiğidir, yani «insanlara» karşı temiz ve saf sevgi veya onları insaniyetin makbul kıymetlerini taşıyacak hale getirmek...*» Tonguç, eğitkenin özelliklerini böylece araştırırken, ilk olarak şuna varır: Bir insan sevgisinden, insancıllıktan, humanizmden yola çıkıla-

(3) **Mürebbinin Ruhu ve Muallim Yetiştirme Meselesi. İsmail Hakkı. Kerschensteiner'den tercüme. Ankara Muallimler Birliği yayım No. 1. Köyhocası basımevi, Ankara 1931.**

(4) **a.g.e. s. 14.**

(5) **a.g.e. s. 18, 42, 140.**

caktır. Oldukça klasik görünen bu sözlerin ardında çok önemli bir sonuç gizlidir. Yıl 1931'dir ve faşizm Avrupada gitgide güçlenmekte, düşünsel etki alanı genişlemekte, hele Türkiye'de birçok sempatizan bulmaya başlamaktadır. Tonguç'un çıkış noktası ise faşist felsefenin, insanı yadsıyan, insanı küçümsiyen, devletin kölesi yapmak istiyen düşün sisteminin tam karşısındadır.

Kerschensteiner, bu kitabında eğitkenin özelliklerini saptadıktan sonra onun klasik okullarda yetiştirilemiyeceğini belirtmekte ve kitaba şu sözlerle son vermektedir: «*...Yalnız içtimai hayat şeklinin mükemmeliyetinde mürebbi ve muallim idealini arıyabiliriz. İlkmektebin kurtuluşu Kant'da yahut Goethe'de değil, Pestalozzi'dedir!...*»

■ *Eğitime Yeni Görevler*

Toplumsal düşünleri konusunda asıl üzerinde önemle durulması gereken kitap, «İş ve Meslek Terbiyesi»dir. Bu başlığın altında (Bir Taslak) eki vardır[6].

«İş ve Meslek Terbiyesi» kitabı ekonomik anlamda iş kavramının incelenmesi ile başlar ve bazı ekonomi teorilerine değinilir. Bugün her aydınca bilinen, fakat o çağda da Tonguç'un bu konularda bilgisi olduğunu göstermesi bakımından şu satırları buraya aktarmayı uygun buluyoruz[7]: «*...Ondokuzuncu asırda... içtimai sınıflar sermayedarlar ve işçiler diye ikiye ayrıldı. Bu iki sınıfın içtimai ve iktisadi vaziyetleri birbirinden pek farklı olduğu için servetlerin taksimindeki müsavatsızlık birçok mütefekkirlerin nazarı dikkatlerini celbetmeye başladı. (Bu ademi musavatın en büyük sebebi addolunan mülkiyeti izale etmek ve faaliyeti beşeriyenin mihverini değiştirmek temayülatı uyan-*

(6) **İş ve Meslek Terbiyesi, Bir Taslak, İsmail Hakkı, Kitap yazanlar kooperatifi No. 3. Hakimiyeti Milliye Basımevi, Ankara 1933.**

(7) **a.g.e. s. 7, 8, 9.**

mıştır). İşte bu fikre taraftar olan iktisadçılara (sosyalistler) denilir. (Sosyalistler arasında meslek itibariyle pek çok ihtilafat mevcut olduğundan bir sosyalizm mektebi değil müteaddit sosyalist mektepleri mevcuttur). Sosyalizmin müşterek akideleri hülasatan şöyle izah edilebilir: 1 — (Onlara göre içtimai geçimsizliğin sebebi emvalin mahdud ve tufeyli bir sınıf elinde toplanmasıdır. Çareyi, mülkiyetin ve onun tabii bir neticesi olan ücret usulünün ilgasında bulurlar. 2 — Umumiyetle sosyalist mektepleri kuvayi umumiyyenin vezaif ve salahiyetlerinin tevsiine mütemayildir). (Sosyalistlerin en müfriti Karl Marx'ın esaslı iki iktisadi telakkisi vardır. Bunlardan birincisi mevzuumuzla alakadar olduğu için bu umdeyi kısaca anlatalım: Fazla iş = Sur - travail ve zait - kıymet = Plus - Value nazariyesi... İşle meydana gelen kıymet sermayedarın mahsulatı satmakla elde ettiği kıymettir. İşin istihlak kıymeti ise gündelik suretiyle işçinin aldığı kıymettir. Bundan bizzarure şu netice çıkar ki ikisinin arasındaki fark sermayedarın elinde kalır. Sermayedar mahsulü on saatlik iş (meydana getirilen kıymet) hesabıyla sattığı halde ameleye beş saatlik işin mukabilini (istihlak olunan kıymet) veriyor ve fazlayı alıkoyuyor. Marx'ın bilahare pek maruf olan tabiriyle zait - kıymet dediği bu fazladır. Bundan şu netice çıkıyor demektir: Sermayedar, amelenin on saatlik işini cebine atıyor ve ona beş saatlik iş ödüyor. Diğer tabirle amele sermayedara bedava beş saatlik iş yapıyor. (Ödenmiyen ve zait kıymeti vücuda getiren bu beş saatlik fazla işe K. Marx zait - kıymet diyor)...» (yazarın notu: Tonguç, bu sözleri yazarken, geniş ölçüde İbrahim Fazıl'ın «İktisat» ve Ş. Kaya - A. Muammer'in «İktisadi Meslekler Tarihi» kitaplarından yararlanmış ve aktarmalar yapmış). Tonguç şöyle devam ediyor: «*...Sosyalizm meslekleri erbabı ile serbesti mektebi mensupları arasında bazı mutavassıt iktisadi fikirlere taraftar olanlar da çıkmıştır. Bunları*

iktisatçılar (müdahele mektepleri) namı altında mütalaa ederler. Şimdiye kadar verilen pek kısa tarihi izahattan da anlaşılacağı veçhile gitgide iş ile çalışmak veya faaliyette bulunmak mefhumları arasında sıkı bir irtibatın mevcudiyeti nazarı dikkati celbetmektedir. Esasen nazari milli iktisat ilminin en mühim hizmetlerinden biri de işi bir kıymet olarak tanıması, o mefhumu ilmî bir şekilde tetkiketmesidir. Bu gün bu tetkikat kati bir şekilde ikmal edilmiş değildir...» Bundan sonra Tonguç, «*milli iktisadın tekamül şartları*»nı incelerken endüstrinin, tekniğin ve fazla nüfuslu kentlerin gelişmedeki önemini belirttikten sonra (yazarın notu: Burada bazı sol eleştiricilerin 1960'dan sonra Tonguç'un bu aşamaları bilmediği, evrimi köy gibi ilkel bir yüzeyde tutmak amacını güttüğü gibi suçlamaları akla geliyor. Oturup yüksek perdeden eleştiri yapmak varken, ta 1933'de çıkmış küçük bir kitabı bulup incelemenin ne gereği var, diye düşünmüş olsalar gerek!) sanayi toplumlarındaki insanların özelliklerini şöyle belirtiyor: «*...Bu hayat tarzı tenkit kabiliyetini de arttırır. Mukayeselere imkan veren binlerce vasıtalar ferdin tenkit kabiliyetini ve itiraz hassasını keskinleştirir... Hakiki demokrasi hayatı için de tenkitçi zihniyetin lüzumlu bulunduğunu kabul etmek lazımdır...*» Görülüyor ki Tonguç, toplumsal ve ekonomik gelişimin son aşaması olarak endüstri toplumunu kabul etmekte ve gerçek bir demokrasinin de gelişme olanağını buna bağlı görmekte, endüstri toplumu içindeki kişilerin, daha doğrusu işçi sınıfının demokratik düzen içerisinde en önemli rollerden birisini oynıyacağını anlatmaya çalışmaktadır.

Daha sonra tabiatın gelişmedeki rolünü incelerken şöyle diyor: «*...Nüfusumuzun %70'ini teşkil eden ve hayatları doğrudan doğruya tabiatla alâkadar bulunan çiftçi sınıfı nasıl terbiye etmelidir? Büyük şehirlerin hayatına, klasik terbiye edilmiş münevver tabaka denilen tabakanın*

ihtiyaçlarına göre teşkilatlandırılan mektep sistemi müstahsil bir sınıfın ihtiyaçlarına ne derece uygun gelebilir? Dünya iktisadi muvazenesine teb'an hayati şartlarını değiştirmek mecburiyetinde olan çiftçi sınıfı teknikle nasıl teçhiz edilmelidir ki, bunlar ileride tabiata hakim bir unsur haline gelebilsin? Bizde bu mevzular ve bunların alakadar oldukları diğer mevzular henüz planlı bir şekilde işlenmiş değildir. Bu günkü terbiye ve mektep sistemimiz milli bünyeye göre kurulmuş bir sistemden ziyade, Avrupa cemiyetleri bünyelerine göre yapılmış teşkilatın kopyası manzarasını arzetmektedir...»[8]. Bu sözler önemlidir. Herşeyden önce Tonguç'un sınıf kavramını, sınıf farklarını bildiğini, toplumları bu açıdan değerlendirebildiğini, sınıfların evrimi, değişimi konusunda bilgisi olduğunu gösterir. Köylü sınıfının da zamanla değişeceğinin, endüstrileşme ve bütün dünyanın ekonomik koşulları tarafından değişime zorlanacağının bilincine varmıştır. Ama aynı bilinç şu gerçeği de çok iyi anlamasını sağlar: Türk toplumu çoğunluğu ile tarıma dayanan ilkel bir köylü toplumudur ve onun için de farklılaşması, evrimi Avrupanın endüstri toplumlarına göre düzenlenmiş öğretim ve eğitim sistemlerinin kopya edilmesiyle sağlanamaz. Böylece köy enstitüsü sistemine esas olacak düşünlerin köklerini bu kitapta bulmak olanağı vardır. Bu satırların Türkiye'de sınıf gerçeklerinin yadsındığı, CHP'nin ideolojisinin bu yadsıma temeli üzerine oturtulmaya çalışıldığı çağda yazıldığını da unutmıyalım. Bu kitabın yayınlanmasından iki yıl sonra ilköğretim işinin başına getirilen Tonguç'un ana düşünleri bakımından CHP'nin tutucu kanadınca benimsenebilecek bir kişi olmadığı da ortadadır.

Daha sonra devlet ve iktisat konusunu incelerken şöyle der: «...*Osmanlı Türkleri tarihinde memleketin iktisadi hayatına karşı kendi elimizle yaptığımız suikastlara tesa-*

[8] a.g.e. s. 12, 13, 14.

düf ederiz. Gafil Osmanlı padişahları, mutantan bir saray hayatı geçirebilmek için kapitülasyon denilen ticaret muahedeleriyle harici istikrazları aktederek, memleketin iktisadi hayatını asırlarca felce uğratmışlardır... O halde iktisadi hayatın tekamülünde en mühim bir amil de devlettir.» Harp, isyan harici ve dahili istikrazların olumsuz etkisi belirtildikten sonra, Tonguç şöyle diyor[9]: *«Bu ve buna müşabih içtimai ve iktisadi hadiselerdir ki modern ve müterakki cemiyetler efradını muhtelif namlar altında iktisadi ve siyasi mahiyette birlikler, fırkalar tesis ederek devleti idare edenlerin istedikleri gibi hareket etmelerine mani olacak tedbirler almaya sevketmiştir...»* Bu son tümce, Tonguç'un bütün yazılarında sık sık tekrarlanan bir konuyla ilgilidir; sınıf gerçeklerine ve çıkarlarına dayanan sendika, parti gibi demokratik kuruluşların temelini kurduğu bir siyasal düzen, gerçek anlamda bir demokrasi özlemi! Aynı açıdan şüphesiz ki bu sözler 1933 yıllarının tek parti yönetiminin bir çeşit eleştirisi de sayılabilir.

Yazar bundan sonra «servet»in rolüne geçmekte, *«...Şahsi servetle umumi servetin vaziyetine göre iktisadi hayatın şekillerinde büyük tahavvüller vukua gelir. Bir memlekette şimendiferler, tramvaylar ticaret gemileri, maden sanayii vs.. gibi servet vasıtalarına devletin veya şahısların temellük etmesi o memleketin iktisadi hayatının tekamülünde mühim rol oynıyan amillerdir. Türkiye'de bilhassa son zamanlarda iktisadi müesseseler yavaş yavaş devletleştirilmektedir.... Bu müesseselerde muhtelif şekilde çalışacak olan müstakbel kuvvetleri yetiştirmek ve terbiye etmek için henüz rasyonel tedbirler alınmamıştır... Hususi servetle umumi servetin maksada uygun bir şekilde taksimi meselesi bütün iktisadi tetkiklerin öz noktasını teşkil eder. Bu mesele arkasından birçok içtimai, siyasi ve felsefi meseleleri de sürükleyip getirir. İşte bu mesele-*

(9) a.g.e. s. 18, 19, 20.

leri cemiyetin bünyesine en uygun gelecek bir şekilde halletmeye muvaffak olan cemiyetler, iktisadi hayatlarını tanzim ederek normal ve müreffeh bir hayata kavuşabilirler... Onlardan korkmamak, hal çarelerine teşebbüs etmek zarureti vardır. Onları halletmekten korkmak, cemiyetin şuuru ile halledilmesi lazım gelen meseleleri şuursuz hadisatın eline bırakmak demektir. Osmanlı tarihinin kaydettiği mühim hataların biri de işte bu korkaklık değil midir? Tarih, mutlakiyetle idare edilen cemiyetlerde bu meselelerin esaslı bir şekilde halledilemediğini, yahut müstebit hükümdarların arzularına göre birer şekil aldıklarını kaydeder. Demokrasiye müstenit devletlerde halkın kendi işini kendi gördürmek prensibi hakim olduğu için cemiyet, en muğlak zannedilen meseleleri bile kendi strüktürüne uygun gelebilecek bir şekilde halletmek çarelerini bulur. Esasen ideal hür şahsiyet de ancak bu nevi meselelerin içinde yetiştirilebilir...» Bu satırlar da önemlidir. Yazarın CHP ideolojisine hiç uymıyacak bir şekilde işe sınıfsal açıdan baktığını gösterir: Türkiye'nin ilerliyebilmesi için özel mülkiyet ile kamu mülkiyeti sorunlarının tekrar gözden geçirilmesi gerektir. Bunun için de bu konuların özgürce tartışılmasına elverişli bir ortam, bir demokrasi ortamı olmalıdır. O zaman sosyalizm, kapitalizm, liberalizm gibi doktrinler özgürce tartışılacak ve hangi yolun doğru olduğu ortaya çıkacaktır.

«İçtimaiyet noktai nazarından bakılınca hayat vasıtasıyla terbiye, yetişmekte olan nesli, cemiyetin ihtiyaçlarına göre hayat vasıtasıyla terbiye etmekten başka birşey değildir... 19 uncu asırdan itibaren umumi terbiye veren mekteplerin gayelerinde ve metodlarında değişiklikler başladı. Ferdin alakası cemiyetin alakası telakki edildi. Dünya iktisat asrı, milli iktisada ve fertlerin bu noktai nazardan terbiyesine lüzum gösterdi. Bu itibarla iktisadi manada işle birlikte pedagojik manada iş de ehemmiyet kes-

betti. Çünkü umumi terbiye veren mektepte iş prensiplerine müsteniden tedrisat yapmak, asri cemiyetlerin ideali oldu[10]...» Böylece yazar pedagojik anlamda işin ayrıntılı olarak incelenmesine geçmektedir.

■ *Ekonomik Farklılaşma*

Kitabın ikinci bölümünde meslek kavramı incelenmekte ve ilkel toplumlardaki meslek kavramından başlanarak mesleki farklılaşma sorunlarına değinilmekte ve zamanımıza kadar gelinmektedir. İlkel insan, klan, aile ve kabilede iş bölümü, kahramanlar ve ilahlar devri ve meslekler gözden geçirilmektedir. Yazar özellikle ekonomik gelişme ile iş ilişkileri üzerinde durmaktadır. Meslekleşmeye özel bir önem verilmektedir. «*...Şimdiye kadar verilen izahattan anlaşılacağı veçhile, muhtelif cemiyetlerde tebarüz eden meslekler meselesinde en çok nazarı dikkati celbeden nokta, bu mesleklere mensup insanların efendi ve idareci sınıf ile işçi sınıfı olarak iki büyük gruba ayrılmış olmaları keyfiyetidir. Bu noktayı daha vazıh bir halde getirebilmek için hadiseyi biraz daha mufassal izah edelim. Efendi yahut müdür sınıf ile işçi yahut hizmetçi sınıfın hukuk itibariyle müsavi olmadıklarını onların faaliyet şekillerinden de anlıyabiliriz. Yersiz yurtsuz mütenevvi cemaat veya sınıflara mensup olan bendegan, esirler, terkedilmişler, bilavasıta yahut doğrudan doğruya veya daimi surette ev, gemi inşaatı, tarla işleri, ahır ve atelye işleri gibi işlerle, bilhassa silah imali, harp temrinleri olan av ve silah talimleri ile uğraşmaya icbar edilmişlerdir. Sonraları devlet ve idare işleri yavaş yavaş yüksek tabakanın hayati ihtiyaçlarına tekabül edebilen hür zihni faaliyetleri ile (ruhaniler, derebeyler, zadegan) tevessü edilmişlerdir. Efendi ve hükümdar sarayı iktisadi, rasyonel işbölümünün ve vahdeti-*

[10] a.g.e. s. 22, 23.

nin, rütbe devleti, hukuk nizamının vasıtaları için ilk laboratuvarlar olmuştur... İşte bu devirdedir ki işin icabı olarak umumi terbiye ile mesleki terbiye -zihnen- birbirinden ayrılır. Fakat meslek terbiyesine de henüz istiklaliyet verilmiş değildir... Bu devirde bir mesleki; tam manasıyla hür olarak intihap etmek keyfiyeti de görülmez. Fakat fert, doğumdan itibaren iktisab ettiği hususuiyeti dolayısıyla da temayüllerine ve kabiliyetlerine göre hür bir şekilde muayyen bir meslekte mesai sarfedemez. Bu tarzı harekete henüz sistem müsait değildir...»[11] Tonguç böylece sınıf ve meslek farklılaşmaları arasındaki paralellikleri araştırdıktan sonra, «*Osmanlı devleti tarihinde meslek, sınıf mefhumu ve hayatı*» başlığı altında bizdeki durumu incelemektedir[12]: «*...Rütbe meslekinden ve onun tatbikatından -bilhassa yüksek kültüre kavuşabilen cemiyetlerde - şahsiyetin inkişafı ve hür meslek meselesi doğmuştur. Bu suretle irsi ve ananevi terbiye esasına müstenit cemiyet nizamı yavaş yavaş içinden zayıflamaya veyahut sınıf ihtilalleri dolayısıyla bozulmaya başlamıştır. Bu hadiseyi mevki ve rütbe dolayısıyla elde edilen hukukdan vatandaşların da müsavi nisbetlerde istifade edebilmeleri keyfiyeti takip etmiş ve binnetice demokrasi fikri husule gelmiştir. Bu fikir, devlet teşkilatı esasiye kanununa iktisadi, terbiyevi ve mesleki meselelere dair ahkam ilavesi zaruretini kabul ettirmiştir...*»

Görülüyor ki, Tonguç, ekonomik farklılaşma, sınıf çelişkilerinin ortaya çıkması ile beliren aşamaları ve evrimi biliyor. Çağının düşün özgürlüğü olanaklarının elverdiği ölçüde, çok dikkatle seçilmiş deyişlerle ekonomik farklılaşma ve sınıf çelişkilerinin hukuk ve eğitim alanlarına getirdiği sorunları inceliyor. Bu sonuncuların sınıf çelişkilerini ve sömürü düzeninin çıkarlarını yansıtan kurumlar

[11] a.g.e. s. 53, 54, 55.
[12] a.g.e. s. 64.

olduğunu, asıl önemli etmen olarak ekonomik ve sınıfsal gerçeklerin göz önüne alınması gerektiğini belli ediyor. Sınıfsal sömürünün yok edilmesine yönelmiş toplumlarda, özgür meslek seçiminin bir kişisel hak sayılması gerektiğinden hareketle, anayasalardaki eğitim ve öğrenim hakkının ekonomik ve sınıfsal kökenlerini araştırmaya çalışıyor. Bu konunun da sosyal adaleti sağlamakla görevli devlet kavramı içinde yer alması gerektiğini anlatmaya çabalıyor.

Kentlerde burjuvazinin gelişmesine değindikten sonra, şöyle yazıyor: «*...Şehirlerin organize edilmiş iktisadi havası içinde hür ve şuurlu sanat erbabı ve tüccarlar, işlerinin bir meslek olarak tanınmasını temin edebilecek kadar kuvvetlenmişlerdi. Emredilen yeknesak iş, hizmetçi işleri gibi ruhiyat noktai nazarından düşünülünce meslek tesmiye edilemiyecek şekildeki işler de dini ahkama göre ifade edilirlerdi. Şehirlerde hemşehrilik mesleki diyebileceğimiz bir nam altında yapılan işlerin devri, beşer tarihinin pek muhteşem bir devrini teşkil eder... Böylelikle bilhassa Avrupa cemiyetlerinde şehirler (belediyeler) veya mahalli idareler, meslek terbiyesini mekteb rabtetmeye muvaffak olmuşlardır... Türk kültür tarihinin talihsizliklerinden biri de hiç şüphesiz, muntazam ve mükemmel lonca teşkilatına müstenit orta zaman iktisadi hayatını mektebe raptedememesidir...*» Böylece ortaçağ ekonomik düzeninden burjuva devrimine geçişi anlatmaya çalışan yazar, bizde bu gelişmenin «*gayri Türk anasır*» arasında olduğunu ve böylece bunların «*istiklallerini kazanmak için ilk teşebbüslere başladıklarını*» yazmaktadır. Burada da sınıf farklılaşmaları ile ekonomi ve siyasal yapı arasındaki ilişkileri kavradığını anlıyoruz.

Tonguç toplumsal ve ekonomik gelişmeleri izliyerek şöyle diyor[13]: «*...Makina iktisadi ve içtimai hayatı kö-*

[13] **a.g.e. s. 71, 72, 73, 74.**

günden sarsmıştır. Ucuz ve seri istihsale yarıyan makinanın karşısında el kuvvetine ihtiyaç hisseden hiçbir meslek tutunamaz bir hale gelmiştir. Böylelikle organize edilmiş bir halde bulunan birçok meslekler, bu mesleklerle alakadar müesseseler kökünden yıkıldı. Bu hadiseler dolayısıyla ortaya çıkan ekonomik rasyonalizm o zamanlar tekamül etmeye başlıyan kapitalizmi de besledi. Küçük işçiler ve el sanatları erbabını, küçük servetleri idare edenleri müstakil ve hayatın bu şiddetli hadiselerine mukavemet edebilecek müstakil meslek erbabı yapmak imkanı daima azaldı...» Böylece Tonguç'un 19. yüzyıldaki endüstrileşme ve kapitalizmin gelişmesi sürecini anlatmaya çalıştığını görüyoruz. *«...Hülasa ondokuzuncu asırdan itibaren, iş, kendine mahsus, çok veya az mihaniki, kısmen ruhsuzlaştırılmış bir kazanç meşguliyeti karakterini iktisap etmeye başladı. Amele bir makinanın tıpkı bir parçası haline geldi... İktisadi sahalarda çalışan birçok insanlar gittikçe daha kuvvetli ve artıcı bir tarzda tıpkı kurunu ulanın esirleri gibi tarlasız, yersiz yurtsuz, istihsal vasıtalarından mahrum, malsız ve servetsiz, çalıştıkları müesseselerden aylık almak mecburiyeti karşısında amele sınıfı denilen sınıfa geçmekte ve kuvvetlerini satmak mecburiyetinde kalmaktadır. Bu vaziyet karşısında amele, güçlükle ve ancak maişetini temin edebilen küçük iş erbabı için pazarlar, iktisadi hadisata müessir olan zamanın hadisatı ehemmiyetini kaybetmekte, kazanç alakası, faaliyet, yaratmak, hayata müessir olmak, bir eser meydana getirmek zevki gibi beşerin tekamülüne hadim bütün hasletler zayıflamaktadır. Çünkü gayrı müstakil bir hale gelen, memur ve aylıkçı vaziyetinde çalışan, ancak yevmi maişetini temin edebilen insanlar, herşeyden evvel kendi şahsiyetlerini inkişaf ettirecek hür meslekten mahrum kalmaktadır...»* Görülüyor ki; Tonguç, bu satırlarla proletaryanın ortaya çıkmasına ve proletaryanın sınıf olarak eğitbilimsel yönden getirdiği sorunlara

dikkati çekiyor. Ayrıca da özgür olarak meslek seçimi sağlanmadan kişilerin özgür sayılamayacakları, kişiliklerini geliştiremiyecekleri, insanlığın evrimini sürdüremiyeceği kanısında olduğu anlaşılıyor.

■ *Meslek Eğitimi*

Daha sonra iş ve meslek eğitiminin amacının ve görevlerini inceliyen Tonguç, insanla iş ilişkileri konusunda iki görüş olduğunu, birinci görüşe göre, insanın yaratılışı gereği çalışmamaya yatkın bulunduğunu, zorunlu olarak çalıştığını, ikinci görüşe göre ise, iş yapma ve çalışma, yaratıcı olma sonucu en büyük mutluluğa kavuştuğunu ve kişiliğini geliştirebildiğini, bu ikinci görüşün daha doğru olduğunu, fakat kişiliği geliştirebilme ve mutluluğa kavuşabilme için, yaratıcı anlamda iş yapabilmek gerektiğini, bunun ilk koşulunun ise özgür olarak meslek seçebilmeye bağlı olduğunu anlatıyor. İnsanlığın evrimi sırasında özgür olarak meslek seçebilme olanaklarının kaybolduğunu, ancak ileri toplumların bir kişinin kişiliğine uygun bir meslek seçebilmesini sağlıyacak örgütlenmeyi yapabilme yolunda olduklarını anlatıyor. Meslek öğreniminde tutulması gereken yol olarak da yalnız mesleksel bilgiler edinmenin yetmiyeceğini, o mesleğin toplum içerisindeki sorun ve ilişkilerinin de bilinmesi gerektiğini belirterek şöyle diyor[14]: «*...Esasen bugün bir mesleğin tamamen öğrenilebilmesi ve ona hakim olabilmek keyfiyeti, yalnız meslek ve teknikleri bilmekle mümkün değildir. Milli iktisat mefhumuna dahil bütün içtimai ve iktisadi hadiseler, birbirleriyle öyle karışmış ve girift bir hale gelmişlerdir ki, bunlardan birine hakimiyet için behemahal iktisadi bir terbiye almak zarureti vardır. Onun içindir ki, zamanımızda mesleki faaliyetin özünü -hatta en dar manasına göre- şu nevi hadi-*

[14] a.g.e. s. 106, 107, 108.

seler teşkil eder: temellük edilen eşya ve müessesatı idare için teşkilat yapmak, işletme faaliyeti atölye bilgisi, ticarı noktai nazardan düşünülünce hesap yapmak... ücret meseleleri, komşu mıntakalarda istihsal, mübadele münasebetlerinin şartları, pazarlar ve pazar şartları. ticari münasebetler ve mukaveleler, münakalat, kredi vs. gibi. Bugün modern denilebilecek bir çiftçi, elli sene evvelki köylüden daha çok şey bilmek mecburiyetindedir... Müstakil küçük zanaatkarın, küçük ustanın.. bugün hayatta tutunabilmesi keyfiyeti de o kadar kolay değildir. Aylıkçı ve amele vaziyetinde olanlar bile -basit bir şekilde de olsa- iktisadi hayatın umum bünyesine vakıf bulunmalıdır ki hayatlarını yok bahasına başkalarına satarak esir seviyesine düşmesinler. Ancak bu suretle hareket etmek şartıylardır ki, muhtelif mesleklere mensup vatandaşlar, mesleki hukuklarını, iktisadi mevcudiyetin esaslarını, iş tarife ve kanunlarını, mesleki birlikler tesis etmek lüzumunu hakiki bir ihtiyaç olarak hissedeceklerdir. Böyle hareket etmekle de kazancın az olduğu zamanlarda, hastalık vukuunda, bir kazaya maruz kalınarak alil kalınıldığı anlarda, ihtiyarlık devrinde; memleketle sahsi ve medeni alaka kesilemez. Görülüyor ki modern iktisadi hayatın şartları, orta zaman uykusundan uyanmayı amir şartlardır. Köylerdeki, şehirlerdeki fakirin, sefaletin önüne geçmenin de yegane yolu budur...»

Yukarıdaki bölümün Tonguç'un düşün sistemini anlamak bakımından çok önemli olduğunu sanıyoruz. İleri anlamda eğitilmiş bir kişinin, yalnız bir mesleğin yapılması ile ilgili mesleksel bilgileri almış kişi olmayıp, o mesleğin toplum içindeki ekonomik bütün sorunlarını kavrayan bir kişi olması gerektiği düşünü ile eğitimin görevi çok genişletiyor. Örneğin bir köylü bilimsel bir tarım yapacak mesleksel bilgileri alırken, ürününün değerlendirilmesi, pazarlanması, kullandığı üretim araçlarının mülkiyeti gibi konularda da bilgi edinecektir. Eğer sömürülüyorsa, bunun

bilincine varacak, sömürülmemek için örgütlenecek, kooperatiflerini, sendika ve sigorta örgütlerini kuracaktır; toplumsal güvenliğini sağlıyacaktır. Kısacası Tonguç'un anladığı anlamda meslek eğitimi edinmek demek, sınıf bilincine erişmek demektir. Sömürüyü ve yoksulluğu önlemenin yolu, çalışan sınıfları böyle bir meslek eğitiminden geçirerek bilince kavuşturmaktır. Eğitimin görevi budur.

Tonguç şöyle devam ediyor[15]: «*...İşçi... ahlâki fikirlerle birlikte en müfrit kainat ve hayat telakkileri ile de karşılaşır. Günün hadiseleri, iş arkadaşları, matbuat, istihsal ve istihlak meseleleri dolayısıyla o da içtimai siyaset, sigorta, sendika, grev vs. gibi mefhumları ve nihayet işçilerin mensup oldukları siyasi fırkaların dünyada ve cemiyet hayatında oynadıkları rolleri anlamaya başlar. Bugünkü karmakarışık hayat münasebet ve hadiseleri karşısında en basit adamın bile şuuruna sahip ve hakim olabilmesi -büyükbabalarımızın asırlarca öğrenmeye hiç lüzum görmedikleri- birçok hususatı bilmesine mütevakkıftır. Bir insanın işinin ve mesleğinin başında kuvvetli bir şekilde durabilmesi -aile, mektep, atölye, iş mahalli, mesleki cemiyet, içtimai muavenet teşkilatı, mesleki irşadat büroları gibi- birçok müessesenin birlikte çalışmalarına bağlıdır. Ancak bu takdirdedir ki, o insanın iktisadi hayatı sağlamlaşır ve muhtaç olduğu zaman yardım müesseselerinden istifade edebilir. Bütün bu işleri toplu ve planlı bir şekilde yapabilecek olan yegane müessese, terbiyecilerin idarelerinde bulunacak mesleki tahsil müessesesidir. Hatta bu vazifelerin mühim bir kısmı da zamanımızın umumi terbiye işini deruhte etmiş olan mekteplere aittir. Onun içindir ki modern iktisadi hayat pedagoji sahasında büsbütün başka bir hava yaratmıştır. Umumi terbiye müesseseleri ferde sadece yazmak - okumak öğreten, onun umumi kültür seviyesinin yükselmesine hizmet eden müesseseler şeklinden çı-*

[15] **a.g.e. s. 110., 111.**

karak ona hayatın manasını öğreten müesseseler haline gelmeye çalışmalıdırlar. Bu sözlerden -bazılarının zannettikleri gibi- terbiye müesseselerinin idaresini, iktisadi işlere bakanlara bırakmak lazımdır hükmü anlaşılmamalıdır. Mekteplerdeki atölyelerin, okuma salonlarının yardım sandıklarının, talebe teşkilatlarının.. hikmeti vücudu da budur ve bunlar Maarif mefhumunun ne kadar başka bir şekle geldiğini anlamaya kafidir. Bütün bunlara rağmen sermaye ile sai, patronla işçi arasındaki korkunç mücadeleyi tarih göstermektedir. Bu mücadele ne zaman ve nasıl hitama erecektir, bunlardan hangisi diğerine galebe çalacaktır? Bu cihet şimdilik bir istihfam işaretidir. Geriye, hayatın sükunetle geçen devirlerine ricat mümkün olmadığı için bu mücadeleye şahit olmaktayız...»

Tonguç toplumun ekonomik gelişimine paralel olarak, eğitimin görevini bu şekilde genişlettikten sonra bir noktada duruyor. Bu kadar geniş görevlerle ve bugünkü deyimimizle «sosyal adaletin gerçekleşmesine» yardımcı olmak üzere eğitimciyi donattıktan sonra, bu amacın gerçekleşmesi için yalnız eğitim kurumlarını düzeltmenin yeterli olacağını söylemez. Sermaye ile emek, patronla işçi arasındaki geriye dönüşü olmayan çekişme nasıl sonuçlanacaktır?... Tonguç bu noktada durur. Bundan ötesi onun alanı değildir. Ama buraya kadar düşündüğü ve tasarladığı eğitim sisteminin bu çekişmede sömürülenden yana olduğu, onların başarısına yardım edecek nitelikte bulunduğuna hiç şüphe yoktur. Çalışarak emeği ile artık değer yaratan emekçinin bu artık değerin nasıl, kimler tarafından ve ne amaçla kullanıldığını bilmesi, bir özgürlük ortamı içerisinde bu konularda etkin olarak hak ve isteklerini kabul ettirmesi, bir baskı grubu olmasını sağlıyacak örgütleri kurabilmesi eğitimin amacıdır.

«İnsanları mesleklere ayırmaksızın bir hayat tanzim ve idaresi mümkün olmadığı gibi, bu istikamete doğru atı-

lacak her adım da geriliğe ve iptidailiğe doğru gitmekten başka birşeyi de ifade etmiyecektir...[16]». Böylece en ileri şekliyle mesleksel farklılaşmadan yana olan Tonguç'un sonradan, bütün bu düşünleri hiçe sayılarak, toplumsal gelişimi belli bir köylülük düzeyinde tutma, gelişimi durdurma gibi amaçlar gütmekle suçlanması tuhaf değil midir?

■ *Türkiye İçin Tasarılar*

Daha sonra Tonguç iş ve meslek eğitimi açısından bugünkü Türkiye'yi inceliyor[17]: «*...Her meslek hakkında ayrı ayrı ve o meslek erbabını karakterize edecek ve onların hakiki ihtiyaçlarını gösterebilecek mahiyette, gayet kati ve müspet tavsiyelerde bulunmaya -bugün için- imkan yoktur. Buna mukabil Türkiye nüfusunu başka bir noktai nazardan ve onun terbiyesinde nazarı itibare alınması zaruri şartları tebarüz ettirmek suretiyle daha umumi bir şekilde mütalaa etmek imkanı mevcuttur... Burada -şimdilik köylerde yaşıyan çiftçi sınıfı ile şehirlerde yaşıyan muhtelif meslekler erbabının bugünkü hayatlarının karakteristik vasıfları kısaca tebarüz ettirilmeye çalışılacaktır...*» dedikten sonra, «*köy hayatı ve çiftçi sınıfın*» incelemesine geçen Tonguç'un bu bölümde yazdıkları daha sonra yayınlanacak olan «Köyde Eğitim» kitabının ön çalışması niteliğinde sayılabilir. Şevket Süreyya ve İsmail Hüsrev'in Türkiye'deki köy ekonomisi konusunda verdikleri bilgileri belirten yazar, şu düşünleri aktarıyor: «*...Türk köyünde şiddetli içtimai bir tefaruk vardır. Köylünün bir kısmı mütemadiyen fakirleşmektedir. Elinde servet olanlar da bu fakirleşmeden kendini zor kurtarmaktadır. Küçük köylü*

[16] a.g.e. s. 111.
[17] a.g.e. s. 135-138, 144-145.

ailesi, gün geçtikçe alım kabiliyetini kaybetmekte ve dağılmaktadır. Türkiye'de köylü doğrudan doğruya tabii coğrafi muhitin tesiri altındadır... Şark vilayetlerinde feodal mülkiyet henüz cezri bir tarzda kaldırılıp arazinin köylüye tevzi edilmemiş olması köylüyü burada kendi mülkiyetine sahip olarak müstakil bir iktisad faaliyetinde bulundurmaktan menetmektedir, binnetice köylünün elinde sermaye teraküm etmemektedir... Alım kabiliyeti daralan köylü, inkişaf etmekte olan milli sanayiimize pazar olamaz... Sanayii yaşatacak olan köy pazarıdır...» «*...Şimdi pedagojik içtimaiyatçıların ve mesleki ruhiyatçıların (C. Weiss, F. Giese) fikirlerinden istifade ederek istikbalde Türkiye için en mühim bir terbiye mevzuu teşkil edecek olan -bugün için çok uzak ufuklarda bir sis bulutu gibi örtülü bulunan köy hayatı, çiftçi ruhiyatı, köylü çocuğu, köylü ailesi gibi mefhumları gözümüzün önünde tebarüz ettirmeye çalışalım...*» diyerek, ayrıntılara girdikten sonra şöyle devam ediyor: «*...En mühim içtimai, iktisadi vasıfları, meşguliyet nevileri yukarıda tasvir edilmiş 9.217.000 Türk köylüsü veya çiftçi nüfusunun gerek umumi ve gerek mesleki terbiye mevzuu bahis olunca; realiteye, ihtiyaca en muvafık tedbir olarak verilecek hüküm hiç şüphesiz profesör J. Dewey'in raporundaki şu cümlelerle ifade edilebilecektir*[18]: *(...Mekteplerde köylülerin ve çiftçilerin alâka ve ihtiyaçlarına hususi bir ehemmiyet verilmeden tahsilin umumi ve mecburi kılınması, içtimai zararlar verecek fevkalade bir tehlike teşkil eder. Köylülerle çiftçilerin ihtiyaçları ayrıca düşünülmeden vücuda getirilecek bir maarif sistemi nazari ve skolastik olur. Ve genç neslin herhangi diğer bir meslekte muvaffakiyetini temin etmemekle beraber onları köy hayatından kolaylıkla uzaklaştırır. Bundan başka Türkiye'de milli refahın inkişafı, ziraat ameliyatının ıslahıyla sıkı bir surette alakadardır. Bu itibarla; Türkiye maa-*

(18) **a.g.e. s. 145.146.**

rifi için en mühim mesele, derslerinin mevzuları köy hayatına iyice merbut olacak bir nevi iptidai ve tali mektepler tesisidir...) İtiraf etmek lazımdır ki, bugünkü umumi ve mesleki terbiye teşkilatımızın mahiyeti, henüz bu prensibe tetabuk edecek şekilde değildir. Halbuki; köy terbiyesinin gayesi, azami derecede kuvvetli vatandaş, yani içtimai mahiyette insan ve memleketin (siyasi, iktisadi ve harsi hayatının inkişafına iştirak edecek), yani tabiatın bütün kuvvetlerine esir değil, hakim olabilecek bir evsafta iş adamı yetiştirmek olmalıdır. Bizi bu gayeye götürecek mektep de kitabi mektep değil, iş mektebi olacaktır... Köy yukarıda tasvir edilen hakiki karakterini kaybedip de muallim, doktor, ziraatçı, jandarma, fabrika amelesi gibi insanların tesirleri altında kalmaya başlayınca küçük kasaba olur ve büsbütün başka evsafta tezahür eder...»

Böylece Tonguç, Türkiye'de sosyal adaletin gerçekleşmesi sorununu, Türkiye'nin yapısı gereği geniş ölçüde köylünün durumunun düzeltilmesi sorununa bağladıktan sonra, köydeki eğitimin amaçlarını araştırmaya geçiyor. Burada bilerek veya bilmiyerek bazı kavram karışıklıklarına yol açacak ve nitekim de açmış olan bir takım deyimler kullandığını görüyoruz. Örneğin daha sonra «Canlandırılacak Köy»de de sık sık karşılaşılan ve insana bulanık ve bambaşka anlamda gelen, bir kısım eleştirilerce de sonradan böyle ters anlamda anlaşılmış olan (tabiatın bütün kuvvetlerine hakim olabilecek evsafta iş adamı yetiştirmek) gibi bir deyişten, Tonguç'un ilk bakışta anlaşılandan çok başka bir şeyi kastettiğini görüyoruz. Sayfa 93'deki makale çevirisinde de bu ikinci anlamında kullanılan «iş adamı» deyimi ile Tonguç, görülüyor ki, iş yapabilme yeteneği olan ve ülkenin (siyasi, iktisadi, harsi hayatının inkişafına iştirak edecek) yetenekli, güçlü ve gücünün bilincine ermiş vatandaşlar, açıkçası sınıf bilincine kavuşmuş ve bir meslek edinmiş kişiler yetiştirilmesini anlatmak iste-

mektedir. Kullandığı «iş adamı» sözcüğü bugünkü anlamında değildir.

Tonguç daha sonra kasabaların kuruluşuna geçiyor ve «*kasaba iş hayatının en bariz vasfı olarak insanlar arasındaki iş bölümünü, yani mesleki ayrılığı kabul etmek lazımdır...*» diyor. «*...Kasaba köye nispetle tam manasıyla siyasi karakteri de haizdir...*» diye yazdıktan sonra, iş bölümü sonucu kasabanın hayatındaki gelişmeyi anlatıyor ve «*...Kasabalı köylüye nispeten mahiyetinde elastikiyet, hayata tetabuk, iradei enerji sarfı gibi vaziyetler göstermeye başlar ve o, ananeci köylüye mukabil; ümide inanıcı, terakki taraftarı, iktisadi hayatta cesur, müspet görünür... Böyle ileriye doğru itici bir hayat onun bağlı bulunduğu anane bağlarını da mütemadiyen koparır ve nihayet kasabalıyı mazi insanı değil, hal adamı yapar. Bu hadisenin ne gibi neticelerle tetevvüç edeceği kolay kabili tasavvurdur. Bu neticelerin en mühimlerinden yalnız birini hatırlatalım: Kasabalı, köylü gibi kendisini tek cihetli bir meşguliyete bağlamaz. Köye nispetle daha fazla iş bölümüne müstenit bu hayat, umumi hayatta terakkiye de sebep olur...*»[19].

Görülüyor ki Tonguç, körükörüne köy toplumundan yana, toplumsal gelişmenin o düzeyde kalmasını düşünen bir kişi değildir. Köy - kent çizgisindeki evrimi bilir, bu evrimde iş bölümünün oynadığı önemli rolü de belirtir. Evrimi gerçekleştirmek, hızlandırmak için eğitimciye düşen görev de bu işbölümünü, meslekleşmeyi sağlamaktır. Böylece iş bölümü ve meslek eğitimi verileceği zaman, toplumsal gelişmenin köy düzeyinde durmıyacağını, gelişeceğini, evrimin hızlanacağını Tonguç'un bilmemesi olanağı yoktur. Amacı da budur.

«*... Türkiye'nin idaresini ve Türkiye'de terbiye işleri*

---

(19) a.g.e. s. 146-148.

mesuliyetini deruhte etmiş olanlar için bütün bu meslekler-le beraber daima göz önünde bulundurulması ve muazzam bir memleket meselesi telakki edilmesi lazım gelen, miktarı umumi nüfusa nispetle %60'ı teşkil eden, meslekleri bulunmıyan vatandaşlar mevzuu vardır. Mesleki hayata müstenit muasır medeniyetle mücehhez cemiyetler göz önüne getirilince bu hadisenin ehemmiyeti daha çabuk anlaşılabilir...» dedikten sonra, bugünkü okulun bu amaca ulaşmaktaki yetersizliğini belirten Tonguç, *«...istikbalin mektebi bu kusurların hiçbirini taşımıyan, insanların hakiki ihtiyaçlarını nazarı itibare alan, onları bizzat faaliyete sevk ederek terbiye edecek bir (iş ve meslek mektebi) olacaktır...»* demektedir[20].

Bundan sonra yeni öğretmenin nasıl olması gerektiği sorusuna karşılık arıyarak şöyle yazıyor[21]: *«...İş mektebi muallimi kendi kendini yetiştiren ve terbiye eden bir muallim olacaktır. Onun bu hale gelebilmesi muallim birliklerini işbirliği haline getirmekle mümkün olacaktır. Muallimler bir teşkilat yaparak mesleki tekamüllerine, kültüre hizmet edemedikleri müddetçe mektebin yukarıda tenkit ettiğimiz vasıflarını terketmesine imkan yoktur... Bu gayeleri tahakkuk ettirmek muallimlerin sadece ders vermeleriyle mümkün olmaz, iş yapabilecek evsaftaki bütün halkı bu mesaiye iştirak ettirmek zarureti vardır. Bu cümleleri şu tarzda hülasa edebiliriz: Eski mektebin muallimi, ansiklopedik mahiyette malumatı, kendi kendine toplamaya çalışırdı. Yeni iş mektebi muallimi organizatör olacaktır; hayat, cemiyet ve iş vasıtasıyla kendi kendini terbiye edecektir. Ancak ondan sonradır ki mektep, yeni ve modern bir millet yaratacak kudrette bir müessese olacaktır...»* Tonguç bundan sonra yeni eğitkenlerin, özellikle Kers-

[20] a.g.e. s. 154-155,
[21] a.g.e. s. 156-157.

chensteiner'in «terbiye idealleri» üzerinde durmakta, sözlerini Kerschensteiner'in ve Dewey'in düşünleriyle bitirmek istediğini belirtmekte ve «*böyle bir taslak yazmak cesaretini de onların eserlerindeki esas fikirlerden aldığını itiraf*» etmekte, kitabına Dewey'in şu sözleri ile son vermektedir[22]: «*...Bu gayeleri tahakkuk ettirmek için sadece bazı liderler yetiştirmek kafi değildir. Vatandaşların heyeti mecmuası, memleketin siyasi, iktisadi ve harsi (kültür) inkişafına iştirak edecek bir terbiye almalıdır...*»

Tonguç'un Kerschensteiner'in şu sözlerini almış olmasının da daha sonraki gelişmeler, yani eğitbilim alanında girişilecek bir atılımın karşılaşabileceği tehlikeler bakımından bilinçli olduğunu gösterdiğini sanıyoruz[23]: «*...Mektep teşkilatı meselelerinin pedagoji nazariyeleri vasıtasıyla tamamen halledilemiyeceğini de pek iyi bilirim. Bilhassa demokrat devletlerde. Onlar evveldenberi kudret meseleleri olagelmişlerdir ve dünya baki kaldığı müddetçe de böyle kalacaklardır. Fakat siyasi fırkaların siyaset yahut kainat ve hayat telakkileri prensipleri vasıtasıyla bu kudretin kolunu kuvvetlendirmeleriyle, kudreti; vazıh tek manalı, umumi meriyete malik... terbiye mefhumunun kuvvetlendirmesi aynı şey değildir. Terbiye mefhumu, yahut daha doğrusu talim ve terbiye fikri, eğer cemiyetin yetişmekte olan nesillerine ve bu vasıta ile de istikbalde devlet kuvvetlerini ellerinde bulunduracak kimselere tesir yapmak istiyorsa o takdirde -herşeyden evvel- terbiye edileceklerde vazıh bir hale gelmelidir...*»

Bu satırları okuyan bir kişinin, girişeceği eğitim denemesinin karşılaşacağı baltalama ve tehlikeleri bilmemesi, hele çok partili bir rejime gidilirken, bunun ne gibi sonuçlar doğuracağını düşünememesini biz kabul edemiyoruz.

---

[22] **a.g.e. s. 164.**
[23] **a.g.e. s. 158.**

■ *Düşün Sisteminin Ana Çizgileri*

«İş ve Meslek Terbiyesi» kitabının Tonguç'un toplumsal, ekonomik düşünlerini, sistemini anlamak bakımından çok önemli olduğunu, daha sonra köy enstitülerine kadar varan gelişmelerin köklerinin bu kitapta bulunduğunu sanıyoruz. Ne yazık ki, daha sonra çıkan «Köyde Eğitim» ve «Canlandırılacak Köy» kitaplarına göre, bu önemli yapıt, Kirby'nin «Türkiye'de Köy Enstitüleri» kitabında dikkatleri bu nokta üzerine çekmesine kadar bir kenarda unutulmuştur. «İş ve MeMslek Terbiyesi» herşeyden önce bize Tonguç'un çağdaş toplumsal, ekonomik, eğitbilimsel gelişmeleri izliyen, bilen, marksizmden de haberli bir kişi olduğunu gösterir. İkinci sonuç onun batılı eğitkenlerin teorilerinden yola çıkarak, eğitim kavramını çok genişletmek, eğitimin göıev ve amacını toplumun evrimi ile paralel olarak geliştirmek istediğidir. Üçüncü nokta, Tonguç'un batıdan öğrendiklerini ülkesinin koşullarına uygulamaya artık cesaret etmesi ve bunun için ilk taslağını yapmaya başlamasıdır. Tonguç'un, bu yapıtta, öğrendiklerini bizim gerçeklerimize uygulamaya kalkması, onu çağdaşı yerli düşünür ve eğitkenlerden keskin şekilde ayıran, daha sonraki gelişimini sağlıyacak başlıca özelliktir. Dördüncü sonuç: Tonguç için bir köy sorunu yoktur. Bir ülke sorunu, bir ezilen sınıflar sorunu, bir emekçilerin haklarını kullanabilmeleri sorunu vardır. O, klasik ve ülkücü anlamda «köycü» değildir; Türkiye'nin toplumsal yapısı gereği, %80'i köylü olan bir ülkede, işe köylü sınıfından, en kötü koşullar içinde olan ve ülkenin ekonomik hayatının temelinde bulunan bu sınıftan başlamak zorunda olduğu için köyle ilgilidir. Yoksa, köyün üstünde, daha gelişmiş toplumsal düzeyler, sınıflar bulunduğunu bilir, bu sürece de karşı değildir; hatta amacı bu süreci hızlandırmaktır. Beşinci nokta; Tonguç'un o günkü düşün ve yazı özgürlüğünün elverdiği ölçüde içinde yaşadığı toplumun ve siyasal

koşulların eleştirisine girişmiş olmasıdır. Emekçilerin örgütlenme haklarının savunulması bunun örneğidir.

Bu kitapla Tonguç'un özlediği toplum nasıl bir toplumdur? Her bireyin kendi yetenek ve isteklerine göre tam bir meslek eğitimi aldığı, bu mesleği hakkı yenmeden, yürütebildiği gerekli sosyal güvenlikleri de elde ederek mesleksel örgütleri kurabildiği, işletebildiği, sömürünün önlenmiş olduğu, insan kişiliğinin sürekli olarak gelişmesi, açılması için bütün olanakların çalışanlara verildiği, dengeli, tam bir işbölümüne dayanan, evrensel gelişme yolları tıkanmamış, dinamik, sürekli gelişme içinde bir toplum. Mutlu insanların yaşayacağı bir toplum. Onun özlediği toplumda artık-değeri hiç kimse sömüremiyecektir. Peki bu topluma nasıl varılacaktır? Varıldıktan sonra bu düzen nasıl korunacaktır, bunun güvenliği nedir? Nasıl erişileceği konusunda Tonguç açık değildir; bu noktada düşününü söylemez. Bunu konusu, uğraşısı dışı sayar. O, öğretmen ve eğitken olarak bu çaba sırasında eğitime düşen görevleri araştırır ve bunları gerçekleştirmenin yollarını arar. Çekişme gücü ve güvenlik örgütü olarak, üzerinde açık açık durduğu mesleksel dayanışma ve örgütlenme sorunudur. Yollar mesleksel örgütlenme, dayanışma, sendikalaşma, sınıfsal partiler kurma gibi çabalar için her zaman açık olmalı, emekçi bilinçli olarak bu örgütlere katılmalıdır. Bütün bu şema, şüphesiz ki bugünkü sosyal ve demokratik devlet kavramına çok yakındır.

«İş ve Meslek Terbiyesi» kitabı ile öne sürülen düşünlerde marksist ögelerin ve etkenlerin bulunduğunu kabul etmek gerekir. Ama onun asıl üzerinde durduğu, durmayı görevi saydığı, sınıf çatışmasının siyasal yönü ve sorunları değil, marksist bir gelişme şeması içinde eğitime düşen görevlerin ne olduğu ve bu görevlerin nasıl yerine getirileceğidir. Burada Tonguç'un bütün yazılarında rastladığımız tipik bir özellik görüyoruz; eğitimin ekonomik ve toplum-

sal sorunlarla olan ilişkisini bilir, fakat hem düşününde, hem de eyleminde öğretmen ve eğitken kişiliğinin sınırlarını aşmamaya dikkat eder. Başlangıçta bir çekingenlik gibi gözüken bu davranış, onu birçok aydın gibi gündelik siyasal tartışma ve eylemlerin içinde boğulup kalmaktan korumuş, kurtarmış ve eylem olarak birşeyler yapabilmesini sağlıyan en önemli öge olmuştur. Denilebilir ki, o, kafasındaki ideal işbölümü kavramını her kişiden önce, kendi davranışına, kendi uğraşısına uygulamaya çalışır; kendi konusunun sınırları içinde kalarak, ama mesleksel bağnazlığa düşmiyerek, bütün toplumsal, ekonomik gelişimleri izliyerek, bunlar üzerinde belirli kanı ve inançlara da vararak, ana ilke ve inançlarını kendi mesleksel alanında uygulamaya çahşır. Bu davranış onu uzun süre gerici - tutucu saldırılardan da korumuş, eylemde bulunabilme olanağını sağlamıştır.

Öyle sanıyoruz ki, Tonguç, «İş ve Meslek Terbiyesi» kitabındaki düşünleri ile, genel düşün ve kanıları bakımından, büyük toplumsal ve ekonomik sorunların gerçekten demokratik bir düzen içerisinde ve özgür, bağımsız düşün çekişmeleri ve örgütlenme özgürlükleriyle çözülebileceğine inanan sosyalistlere yaklaşır. Bu geniş açıdan soruna bakışı ile Tonguç, eylem olarak öğretmen ve eğitken kalmaya önem verir ama, onun için sorun bir öğretmen ve okul sorunu olmaktan çok, bir meslekleşme sorunu, bir ülke ve hatta bir insanlık sorunudur. Onun alanı olan eğitim işi, bu geniş amaçlara hizmet etmekle görevlidir.

Yine 1933 yılında yayınlanan ve Kerschensteiner'in hayatı, düşünleri, iş eğitiminin esasları, okul sistemi ile iş okulu, vatandaşlık eğitimi gibi konularda bilgi verilen bir çevirisinden[24] ve iki dünya savaşı sırasındaki Alman eği-

(24) **Keschensteiner, İsmail Hakkı, Türk Maarif Cemiyeti yayınları No. 1, Ahmet Halit kitabevi 1933, İstanbul.**

tim düzeni üzerinde bilgi veren bir kitabından[25] sonra, artık Tonguç yayınladığı eserlerinde hep «İş ve Meslek Terbiyesi»ndeki esaslardan yola çıkarak bu ilkeleri ülkenin gerçeklerine uygulamaya çalışacaktır. Ve Türkiye'nin gerçeklerinin gereği olarak özellikle köylü sınıfı ile uğraşacaktır.

■ *Gerçekçi Açıdan Köy*

1938'de yayınlanan «Köyde Eğitim» kitabı[26] Türk köyünün yapısını ve özelliklerini inceliyen bir yapıttır. Kitabının önsözünde «*...Bir cemiyet fertlerini forme edebilmek herşeyden önce o cemiyetin yaşamakta olduğu hayatı ve bu hayata şekil veren reel şartları yaşıyarak öğrenmeye bağlıdır. Realite denilen zengin kaynakla bu şekilde beslenemiyen her teşebbüs er veya geç sönmeye ve erimeye mahkumdur... Köylere birşey öğretebilmek için evvela onlardan birçok şeyler öğrenmemiz lazımdır...*» diyen[27] yazar, böylece gitgide batıdan aktarılmış bilgileri değiştirmeden uygulamaktan koparak, ülkenin gerçeklerine göre bir sistem kurabilmek için, ilk uğraşının bu gerçeklerin tanınması gerektiği üzerinde duruyor. Böylece Tonguç'un kendi gelişiminde yeni bir adım daha attığını görüyoruz. Köyü, kendi olanakları elverdiği ölçüde, ekonomik, toplumsal, hatta etnolojik ve etnografik yönden ve eğitim ortamı olarak inceledikten sonra, kitabın sonunda şimdiye kadar köy kalkınması konusunda ülkemizde ileri atılmış başlıca tasarıları ele alıyor ve eleştiriyor. Ve sonunda şöyle diyor: «*...Hakiki köylülere bu düşüncelerin hepsi onların anlıya-*

---

(25) **Almanya Maarifi, İsmail Hakkı, Reşat Şemsettin, Devlet Basımevi, İstanbul 1934.**

(26) **Köyde Eğitim, İ. Hakkı Tonguç, Kültür Bakanlığı İlkokul Öğretmen Kılavuzları No. 8, Devlet basımevi 1938, İstanbul.**

(27) **a.g.e. Önsöz s. IX-X.**

bileceği bir dille izah edilerek düşünceleri öğrenilmeye çalışıldı. Onlar bu fikirlerin ve tekliflerin karşısında evvela bir müddet düşünüyorlar... sonra şu kısa cevapları veriyorlar: Bunların hepsi olur. Dünyada olmıyacak ne var ki, söylenilen şeyler yapılabilse çok iyi olur ama, bunları yazanlar, söyliyenler gelsinler bu köylerde bizimle beraber otursunlar, çalışsınlar, yapsınlar. Biz de görelim. Hem bizim uklımız gözümüzde olur. Görmeden ne diyelim?...»[28]

Bu kitap, köyde eğitim sorununun çözümüne bir tasarı, bir sistem getirmekten çok, bunun ön hazırlığı niteliğindedir. Köylerdeki eğitmen denemesi yeni başlamış, sonuçlar yeni derlenmektedir. Tonguç tam bir sistem ileri sürmekte henüz çekimserdir; zaten yöntemi de bunu gerektirir; ancak doğrudan doğruya köyün içine girerek deneyler yapa yapa çalışmakla başarılı sonuçlara varılabilir. Nitekim bundan sonra da hep bu yöntemi izliyecektir.

Kitapta bizim konumuz, yani Tonguç'un toplumsal ve siyasal düşünleri bakımından ne gibi ipuçları vardır?

«Köyde Eğitim» kitabında konumuzla ilgili olarak, «*Ekonomik hayat bakımından köy durumu*» başlığı altında şu düşünler vardır[29]: «*...Köy işleri için en mühim iş kuvveti insandır. Bu bakımdan köylerimizin hem nüfus sayıları azdır, hem de bu nüfusu teşkil eden insanlar kültür bakımından çok zayıf bir durumdadırlar... İnsan kuvvetini takviye edici unsurlar hayvan, alet ve nakil vasıtaları gibi iş vasıtalarıdır. Bu bakımdan köylerin halleri normal telakki edilebilecek bir haldedir denemez... Ziraat aletleri iptidai bir teknikle yapılmış, çok basit düven, karasaban, saban, yaba, tırpan gibi aletlerair. Ziraat mütehassıslarının saptadıklarına göre memleketimizde karasabanla ve*

---

(28) a.g.e. s. 511.

(29) Köyde Eğitim İ. Hakkı Tonguç, Devlet Basımevi, İstanbul 1938, s. 56-68.

bir çift öküzle, bir adam günde ancak bir dönüm tarla sürebilmektedir... Görülüyor ki sadece insan ve hayvan kuvvetine dayanarak yapılan bu işler, bugünkü şartlar ve bu durumlar değişmedikçe daha verimli bir hale getirilemiyecektir... Köylülerimizin teknik bilgi ve iktidarları modern ve rasyonel bir şekilde iş görebilecek fenni aletleri kullanmaya ...henüz müsait bir hale getirilememiştir. Toprak çok parçalanmış olduğu için birçok köylerde ihtiyaca kafi toprağı olmayanların sayısı kabarıktır...» Bundan sonra köylerde tarım ürünlerinde verim düşüklüğünün diğer nedenlerini gözden geçiren Tonguç, şöyle yazıyor: «*...Dış piyasalarla ilgili ihracat mahsulü yetiştiren köylüler, sıra bunları satmaya gelince menfaatlerinin mühim bir kısmını aradaki mutavassıtlara terketmek mecburiyetinde kalmaktadır...*» Bundan sonra hayvan yetiştirme işlerindeki aksaklıklar belirtilerek tarım ürünlerinin satışı işine tekrar değinilmektedir: «*...Ziraat işlerinin özünü teşkil eden bu iş, henüz organize edilmiş bir halde değildir. Onun için zirai istihsal maddeleri bir türlü kıymetlendirilememektedir. Başlıca sebepleri şunlardır: a) İçpazar meselesi: Birçok düğümlerle düğümlü bir haldedir. Bu sebepten dolayıdır ki (fazla ve iyi istihsal) parolaları Türk köylüsünü henüz normal kıymetlere kavuşturamamıştır... Köylülerin birçokları istihsal ettikleri maddeleri, kendi köylerine yakın bir yerde kurulan pazarlarda satarlar. Köylü burada köyündeki mücadelelerden kat kat çetin yeni bir mücadeleye daha girişir. Kültür seviyesi piyasa fiatlarını muntazaman takip edebilecek bir durumda olmadığı için, satış işine... gözü kapalı girer... İçpazarlardaki satış işi -cihan ekonomik buhranının tesirleri de olmakla beraber? ileride büyük meseleler doğurabilecek kadar nazik bir iş haline gelmiş bulunmaktadır. Bu mesele biraz teferruatlı bir şekilde incelenecek olursa köy ekonomik hayatının hakiki çehresi bütün çıplaklığıyla görülebilecektir... Zirai mahsullerin is-*

tihsali için yapılan masraflara ve çekilen emeğe karşı, elde edilen satış fiatları bunları koruyucu karakterde değildir. İşte köy ekonomik hayatımn büyük düğümlerinden biri de budur. ...Ziraat işinin verimli, şümullü ve memleketin umumi ekonomik hayatını besleyici olabilmesi için evvela bu içpazar ve umumiyetle satış meselesinin halledilmesi lazım gelmektedir. Bunu organize ederek normal bir şekle getirmek, köylülerin yapabilecekleri ve ipleri onların elinde bulunan bir iş değildir. Burada ucuz ve çabuk nakliyat, normal kredi bulmak, cins mal istihsal etmek, satış işlerinde başıboş hareket eden mutavassıtları kontrol altına almak, satış mesaisinde birlikler tesis etmek gibi birçok meseleler birbiri üstüne düğümlenmektedirler... Ödünç alınan para (yazarın notu: tarım kredileri) bunu alanın istihsal ve gelir kudretini arttırmaya yaramadığı için, her çeşit kredi müesseselerinden alınan paraların mühim bir kısmı verimli olamamıştır. Muhtelif sebebler dolayısıyla normal kredi müesseselerinden faydalanamıyan köylü, anormal bir şekilde borçlanarak kendi kendini emicilere teslim etmektedir. Bu tarzdaki borçlanmadan onun torunu bile kurtulamamaktadır. Köylülerin işletme ve iş vasıtaları durumu, tarlaları, bağları ve bahçeleri, işletme metodları, hayvan yetiştirme faaliyetleri, zirai mahsullerinin satış şekilleri gündelik çalışmalar esnasında her köylünün içten alakalandığı meselelerdir. Babadan kalma borç, bozuk yollarda uçurumdan vadiye göçerek ölen öküz veya at, vaktinde ve işe lüzumlu bir zamanda ele geçirilemiyen bir alet, para ettiği zaman götürüp satılamadığı için çürüyen mahsul, köylü delikanlının içini... bir hastalığın mikropları gibi kemirir durur... Ekonomik durumları böyle normal bir hale gelmemiş insanlara sadece lafa dayanan bir terbiye aşılamaya çalışmak hiç doğru olmaz, hem de telafisi mümkün olamıyacak büyük zararlar doğurabilir. Köylü vatandaşları mo-

dern manalı bir mesleki iktidarla teçhiz etmeye yarıyacak eğitim ve öğretim sistemini bulmak ve tatbik etmek zarureti vardır. Bugünkü köy terbiye teşkilatını bu bakımdan süratle değiştirmek, hiçbir surette reddedilemiyecek bir hakikat haline gelmiştir...» Ceyhun Atuf Kansu bu kitap üzerindeki düşünlerini özetle şöyle belirtiyor[30]: *«...İlköğretim kavramından yola çıkan Tonguç, uygulamada, eğitim yolu ile köye ne vermemiz gerektiğini tartışır. Burada iki sorun açıklığa kavuşmalıdır; Türkiyenin köy sorunu nedir? Bu bir. İkinci sorun, geniş anlamı ile bu soruna yönelecek köy eğitiminin niteliği nedir?... Tonguç köy sorununu şöyle ortaya koymaktadır: Memleketimizde köy sorunu tarihin doğurduğu bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Bugünkü Türk köyü, iç yapısıyla, ekonomik ilişkileriyle, toplumsal durgunluğuyla tarihin yoğurduğu bir toplumsal gerçektir. Bu toplumsal gerçeğin özü nedir?... Doğa ile savaşmakta, Türk köyü gerek toplumsal nedenlerle, gerek ekonomik nedenlerle yetersiz, güçsüz kalmıştır. Türk köyü, doğaya yenilmiştir. Bu yenilgi, tarihin yoğurduğu koşullarla, toplumsal ekonomik etkilerle olmuştur. Türk köyünün toplumsal alt yapısı, ekonomik güçsüzlüğü ve bağımlılığı hayat anlayışındaki durgunluğu onu bu yenilgiye götürmüştür... Bu manzaradan bir (milletin ruhu)na varmak istersek: Bu ruh, çeşitli tarihsel, ekonomik, toplumsal nedenlerle doğaya, zaman'a ve akan hayata yenilmiş, boyun eğmiş bir halkın ruhudur. Devrim kendi (Kurtuluş savaşı) deneyinden yararlanarak, halkın içindeki gizli uyanma, yaşama, kurtulma gücüne el atarak ne yapmalıdır? Bir milletin ruhunu, hayata, doğaya, ve zamana egemen kılmak için tarihsel, ekonomik, toplumsal bağları yenilemelidir. Türk halkını doğaya, hayata ve zamana egemen kılacak yeni toplum-*

(30) **Tonguç'un Kitapları, Ceyhun Atuf Kansu, Toplum yayınevi Ankara 1964, s. 12-15.**

sal, ekonomik koşullar yaratmalıdır. Türk devriminin önündeki gerçek köy sorunu budur. Köy eğitimi sorunu da işte bir okuma yazma öğretimi sorununu çok çok aşarak, Türk köyünün toplumsal yapısını, Türk köyünün hayat anlayışını değiştirmek gibi (ana yapı) sorunlarının içine dalmaktadır... Türk eğitimi sorunu, Türk köyü ile doğa arasındaki, toprak arasındaki, devrim arasındaki ve de, devrimin getirdiği hayat anlayışı arasındaki ilişkilerin (tarihsel) çatışma ve bu çatışmalardan doğan yeni bir toplum düzenlenmesine dayanmaktadır... Tonguç'a göre köy hayatı değiştirilirken ve bu hayatın değişmesinde öncü insanlar yaratılırken göz dikilecek yeni toplum ülküsü, Türk devrimi ve onun yeni hayat değerleridir. (Millet her türlü değerler ve toplumsal varlıklar için tükenmez bir kaynaktır. Eğitimin görevi bu kaynaktan yararlanarak yeni insan tipleri yaratmaktır. Her yeni tarih dönemi, yeni insan tipleriyle beslenir ve yaşatılabilir. Yeni bir tarih dönemi demek; devrimle birlikte yeni bir hayat düzeni, insan tipi yaratacak ilkeleri ortaya koymak demektir... Fertlere aşılanması istenen yeni değerlerle, bu değerlere göre şekil alacak olan yeni hayat, yetişmekte olan kuşaklara, özellikle köylerdekilere aşılanarak yaşatılabiliyor mu? Cumhuriyetin önünde duran en büyük ve dokunulmamış problem budur)... Tonguç, (Köyde Eğitim) kitabı ile, köy sorununun özünü, gerçeklerden yola çıkarak ortaya sermektedir: Köyün tarihsel dönemini değiştirmek. Köy hayatını nasıl değiştirebiliriz? Köye cumhuriyetin hayat değerlerini nasıl aşılıyabiliriz?...»

Ceyhun Atuf Kansu'nun «Köyde Eğitim» kitabı üzerindeki düşünleri burada bitiyor. Bu kitaptaki toplumsal ve siyasal düşünlerin ve doğrultunun Tonguçun daha önceki yapıtlarındakilerden ayrılmadığı, o çalışmaların bir parçası olduğunu söyliyerek onun düşünsel gelişimini incelemeye devam edelim:

■ «*Canlandırılacak Köy*»

1939 yılında yayınlanan «Canlandırılacak Köy» kitabının ilk baskısı ile 2. Baskı, 1947'de yayınlanmıştır) Tonguç artık bir eğitim sistemi kurma çabaları içindedir[31].' 20.6.1939 tarihini taşıyan önsözde şu satırlar var[32]: «...*Köyü plansız, şuursuz ve mihaniki bir mesai sarfederek kalkındırmaya uğraşanların enerjilerinin çoğu boş yere harcanıyordu. Düşünen ve işini bilen köylü ezbere hareket edenlerin, fantaziler peşinde koşanların teşebbüslerini kırıyordu. Onun için köyü kalkındırmaya değil, kendi unsurları ile içinden canlandırmaya çalışmak ve şuurlandırmak lazım geliyordu... Köy davası nüfusumuzun %80'ini doğrudan doğruya ve bir hayat meselesi olarak, kalanını da her işe temel teşkil etmesi lazım gelen bir kıymet olmak itibariyle alakadar eder. Onun için köyün canlandırılması demek memleketin bünye değiştirerek ve sağlam bir temele dayanarak canlanması demektir. Köyün canlanabilmesi, köylülerin ve bu temelin üzerinde yaşıyan insanların, herşeyden evvel tabiatı emebilecek insanlar haline gelmeleriyle mümkündür... Bir büyük ve şumullü devlet işi olarak tabiat emilemedikçe köy davası halledilemez. O halledilmeyince de işleri sağlam temeller üzerine oturtmak imkansızdır... Tabiatı emebilmenin birinci şartı, yeni ve kadir insan tipini yaratmaktır... Bir cemiyet için en büyük felaketlerden biri, o cemiyetin fertleri arasında müminsiz putların türemesi ve çoğalması, cemiyetin ekseriyetini teşkil eden insanların iş yapma, başarabilme kabiliyetlerini ve şahsiyetlerini kaybederek sürüleşmesidir. Cumhuriyet, bu trajediye asla meydan vermiyen bir hükümet şekli olduğu için mukaddesdir. Cumhuriyeti koruyacak nesillerin buna iman etmeleri lazım-*

(31) **Canlandırılacak Köy, İ. Hakkı Tonguç, Remzi kitabevi, İstanbul 1939; 2. Baskı, 1947.**

(32) **a.g.e. önsöz s. I-VI. (I. baskı)**

dır... Köyü canlandırabilmek için insanı mutlaka kendi kendine ayakta durabilecek yaratıcı ve kadir bir kıymet haline getirmelidir. Bunu yapabilmenin en esaslı şartları şunlardır: 1) (Başarılmıyacak iş dünyaya gelmez) diyebilen köylüyü, köyden başlıyarak ta Kamutaya varıncaya kadar devletin bütün şubelerinin idaresine, onda bugünkü vasıflarından başka bir şart aramaksızın iştirak ettirmek, bu suretle devlet işlerini, realiteden kuvvet alan elemanla besliyerek memleketin hakiki bünyesine uygun bir hale getirmek, 2) Realiteye dayanmadan çalışan münevverin... her türlü ezbere işleri realize etmesine hiçbir sahada müsaade etmemek... 3) 18 yaşından yukarı yaşlardaki asgari 8 milyon erkek ve kadın vatandaşı en az altı aylık bir köy mecburi hizmetine tabi tutarak çalıştırmak... 4) Modern tekniği... mesleklerinin icabına göre bütün vatandaşlara öğretme imkanlarını hazırlayıcı tedbirleri almak, 5) Köylüyü de... tabii ve insani haklarına kavuşturucu tedbirleri genişletmek, 6) Köylü vatandaşlarda da Cumhuriyet vatandaşlığı şuurunu aksiyon haline gelebilecek bir şekilde uyandırmak için gereken tedbirleri süratle almak, 7) Kültüre, hukuka, ekonomiye, sanat ve bilime bu ana prensiplerin renklerini taşıyan bir karakter vermek... (Canlandırılacak Köy)de Cumhuriyetin bir ideoloji olarak getirdiği prensiplere dayanılarak işte bu ana fikirler... hem izah, hem de müdafaa edilmeye çalışılmıştır...»

Bu sözlerin üzerinde biraz durmak istiyoruz: Sonradan yapılan birçok eleştirilerin tersine, Tonguç daha başlangıçtan beri, çok bilinçli olarak köyü kalkındırmak değil, içinden canlandırmak istiyordu. Yalnız eğitim ile köyün kalkındırılamıyacağının farkında idi. Canlandırmaktan kastı nedir? Bu sözcük ne anlamda kullanılmıştır? Bu, bizce bilinçlendirmek, sınıf bilinci uyandırmak anlamınadır. «*...Kendi unsurları ile içinden canlandırmaya çalış-*

mak ve şuurlandırmak...» başka bir anlama gelemez. Bu yapılmadıkça; yani, köylü sınıf bilincine ermedikçe, köyün kalkınamayacağı kanısındadır. Tonguç. Yani tepeden gelecek bir reforma inanmaz. Ancak ezilen sınıfın kendisi uyanır, canlanır, bilinçlenir ve haklarını isterse, kalkınmaya başlanabilir. Böylece o, evrimin yukarıdan değil, aşağıdan gelmesi gerektiği inancı ile çağdaşlarının birçoğundan ayrılır.

İkinci önemli ana düşün, ekonomik ve toplumsal temel yapısı köy olan bir ülkede, bu ana yapıda yaşıyan kişilere dayanmadıkça hiçbir iş başarılamıyacağıdır. Yahut da bu ekonomik ve toplumsal yapı değişmelidir; o zaman başka çözümler düşünülebilir. Bu ana ilkeyi daha açık olarak «Canlandırılacak Köy»ün ikinci baskısında işliyecektir.

Başlangıçta insana pek basit gözüken şu (tabiatı emebilecek insan tipini yaratmak) formülü ne anlamdadır? Bunu sayfa 144'de «İş ve Meslek Terbiyesi» kitabında aynı deyimle karşılaştığımız zaman araştırmıştık. «*Tabiatı emebilmek*»ten kastedilen, toplumsal düzensizliği bir kenara bırakarak, yani sömürü ilişkilerine hiç ilişmiyerek, ürününü doğadan bilgili bir şekilde sağlıyacak boynu eğik, bilinçsiz vatandaşlar yetiştirmek değildir. «*ülkenin siyasi, iktisadi, harsi hayatının inkişafına iştirak edecek*» vatandaşlar yetiştirmektir. Nitekim biraz sonra, Tonguç bu tip vatandaşın vatandaşlık bilincine erişmesi ve yönetime katılması gerektiğini açıkca belirterek asıl anlamın ne olduğunu anlatmaktadır. Bütün bu kavram ve deyim karışıklıkları, ki sonradan birçok yanlış anlamalara yol açmıştır, o çağın düşün özgürlüğünü kısıtlayıcı havasının ve Tonguçun, eylemine zarar vermiyecek şekilde düşünlerini belirlemek çabasının bir sonucudur.

Bu önsözde çok açık olarak ileri sürülen bir başka yöntem, (daha sonraki yazılarında bu açıklıkta değildir)

bir zorunlu köy hizmeti örgütünün kurulması önerisidir. Buna ayrıca değineceğiz.

«Canlandırılacak Köy»ün ikinci baskısı 1947'de, yani Tonguç işbaşından ayrıldıktan sonra yayınlanmıştır; bu bakımdan toplumsal ve siyasal düşünleri burada biraz daha açık olarak bulunabilir; ama bu defa da 1946 sonrasının tutucu-gerici ortamı içerisinde yeni köylere dağılmış genç köy enstitülülere zarar vermemek kaygısı içindedir. Tonguç, ve yazdıklarını yine bu durumu göz önünde tutarak incelemek ve değerlendirmek gerekir. 1946'dan sonra içinde bulunduğu ortam ve izlediği taktik konusunda, ileride bölüm 6'da geniş açıklamalar vardır.

«Canlandırılacak Köy»'ün ikinci baskısındaki düşünlere geçmeden önce, ondan bir yıl evvel, 1946'da çıkmış olan «İlköğretim Kavramı» adlı kitap üzerinde biraz durmak istiyoruz. Bu kitabın önsözü 30.8.1946'da, yani tek dereceli ilk seçimin yapılmasından birbuçuk ay kadar sonra yazılmıştır; Tonguç burada demokrasi ve ilköğretim kavramları arasındaki ilişkileri açıklar. (Yazarın notu: Bu konu ile ilgili metinler için bölüm 5 ve 6'ya bakınız). Ona göre çağdaş anlamda bir ilköğretim çarkından geçmiyen toplum, gerçek bir demokrasiyi kurup işletemez. Bu yapılmamışsa gerçek bir demokrasiden söz edilemez.

■ *Toplumsal, Ekonomik Sorunlar ve Eğitim*

«İlköğretim Kavramı» kitabını inceliyen Ceyhun Atuf Kansu şöyle diyor[33]: «...*Halk, kendi yaşama düzenini değiştirmiyen, gelirine yeni birşey eklemiyen, üretimi art-*

[33] **Tonguç'un Kitapları, Ceyhun Atuf Kansu, Toplum yayınevi, Ankara 1964, s. 10-11.**

tırmıyan, gündelik hayatın maddi isterlerini etkiliyemiyen bir ilköğretim karşısında şöyle demektedir: Bütün çocuklarımız ilkokul çarkından geçse ne olacak? Hele köylerde bu soru, geri bir eğitim düzeni içinde ve ilkokulun etkiliyemediği hayat koşulları ortasında gerçekçi bir soru olmaktadır. Bu soruya (çağdaş anlamlı ilköğretim kavramı) üretimi etkiliyerek, halkın ve köylünün gündelik hayatını değiştirerek karşılık vermek zorundadır. İlköğretimden geçmeden önce ve ilköğretimden geçtikten sonra köylünün yaşantısında, üretiminde belli, elle tutulur bir değişiklik olmadıkça, yani ilköğretim üretim düzenini doğrudan doğruya etkiliyemedikçe.. kuru bir okul halinde kalmaktadır. Türkiyede (ilköğretim kavramı)nın laik ve olumlu yapısına, doğrudan doğruya üretim hayatına ve üretim düzenine, yani halkın gündelik hayatına biçim vermeye çalışan bir (ekonomik toplumsal) özellik de eklenmiştir. (İlköğretim kavramı)nın kitapsal anlamına ses çıkarmıyan aydınlar, işte burada... yani (ilköğretim kavramı) köylünün gündelik hayatını değiştirmek amacıyla uygulanmaya başlanınca seslerini yükseltmişler ve (çağdaş anlamlı ilköğretim)e düşman kesilmişlerdir. Bu aydınlara göre, yaygın ve köklü bir ilköğretim hareketi köylünün rahat(!) ve mutlu (!) hayatını bozacak, onu geleneklerinden ve yüzyıllarca kurduğu ulusal (!) düzeninden ayıracaktı... (Çağdaş anlamlı ilköğretim kavramında) toplumu değiştirici ve, hele toplumsal - ekonomik yönden gerçeklere inerse, üretim ilişkilerini etkileyici bir güç vardı..Halkın bu gücü ayırdetmesi için aydın karaları zaman bırakmadılar ve Türkiye tarihinde ilk kez, bütün bir ulus (çağdaş anlamlı ilköğretim) çarkından geçeceği sırada, bu çarkı durdurdular. Halkı okutacak ne vardı? ...Halk oylarını vermeliydi ve halkı yönetecek bilgiyi onlara bırakmalıydı. Bilgi, halka değil, yönetenlere, egemenlere gerekliydi...»

Tonguç bu kitabında ilköğretim tarihini incelerken köylerin ekonomik sorunlarıyla ilköğretim ilişkileri üzerinde durmaktadır. Köylü isyanlarına, bunların nedenlerine yer vermektedir. Kitapta, yazarın kendisinin siyasal ve toplumsal düşünlerini açık bir şekilde bulmak oldukça zordur. Dikkati çeken özellik, eğitbilim alanındaki gelişmeleri, yalnız ve yalıtılmış eğitbilim sorunları şeklinde değil, bunları ortaya çıkaran ve etikliyen toplumsal ve ekonomik koşullar açısından incelemeye çalışmasıdır. Yalnız şu satırların kendi eğilimi açısından ilginç olduğunu sanıyoruz. Tonguç İngilterede ilköğretim alamndaki gelişmeleri anlatırken şöyle yazıyor[34]: «*...1816 yılından 1820'ye kadar İngiltere kanlı isyanlara sahne oldu. Shelf'in işçilere hitaben yazdığı şu satırlar o devre rastlar ve devrin isyancı ruhunu açıkça anlatır: (İngiltere halkı! Sizi ayaklarının altına alan Lordların hesabına niçin çalışmalı? Zalimlerin giydikleri kıymetli elbiselerin kumaşlarını bin meşakkati göze alarak niçin dokumalı?... Ektiğiniz ekini başkaları biçiyor, kazandığınız serveti başkası alıyor, dokuduğunuz kumaşlardan başkaları elbise giyiyor, yaptığınız silahları başkaları taşıyor. Buğday ekiniz, fakat onu hiçbir suretle bir zalim devşirmesin, hazineler bulun, fakat onu hiçbir zaman hilekar cebine atmasın, gömleklik veya elbiselik dokuyun, fakat onu hiçbir tembel kullanmasın, kendinizi savunmak için silâhlar yapın)... İngiltere'de modern sosyalizme bu hareketlerden sonra geçilmiştir. İlköğretim, sosyalizm hareketi sayesinde halk tabakaları arasına, geniş ölçüde yayılmaya ve ilkokul bundan sonra devletten himaye görmeye ve bir devlet kurumu haline gelmeye başlamıştır. İlkokulların süratle çoğalmasını sağlıyan etkenler arasında* sosyal düşünme *önemli bir yer alır. İlköğretimin yaygın bir hale gelmeme-*

[34] **İlköğretim Kavramı, İ. Hakkı Tonguç, Remzi kitabevi, İstanbul 1946, s. 82-83, 84-85.**

si böyle düşünmiyenlerin işlerine gelmemiştir. Avrupada nerede ve ne zaman ciddi, samimi ve önemli bir ilköğretim hareketi olmuşsa, bu mutlaka sosyal *düşünen eğitkenlerden, politika adamlarından, siyasi partilerden veya bu gibi kuvvetlere dayanarak iktidar mevkiine gelen hükümetlerden gelmiştir. Durdurulmak istenilen ilköğretim hareketleri, mürteci şahıslar veya teşkillerle ilgilidir... Klasik eğitbilim tarihlerinin çoğu bu noktayı açıklamadan kapalı geçmiş ve ilköğretimin gelişmesinde ünlü eğitkenler değerinde rol almış olan sosyalist eğitkenleri tanıtmak istememişlerdir. Papaz ruhlu ve nazariyeci birçok şahıslar eğitbilim tarihlerinde yer aldıkları halde, insanlığa örnek olacak işleri başaranlar ve eğitim alanına devirlerine nispetle en iyi fikirleri getirerek esere kalb edenler üzerinde durulmamıştır...».* Daha sonra Tonguç, İngiliz sosyalistlerden Robert Owen'in eğitim alanındaki düşünlerine ayrıntıları ile değinmektedir. Bu arada şu sözler vardır: «*...Kütlenin sefaletini doğuran sebep anlaşılamıyordu. Bunun sebebi, çoğalan istihsalin teşkilatlandırılmasında değil, onun tevziinin teşkilatsız oluşunda, bilim ve tekniğin gerçekleştirdiği ilerlemeler sayesinde meydana gelen büyük servetlerden ne suretle faydalanmak gerektiğinin bilinmemesinde toplanıyordu... İşçilere kooperatifler kurmalarını, süratle teşkilatlanmalarını, servetin düzenli bir şekilde dağıtılması ilkesine inanmaları, gerektiğini ve bu uğurda çalışmalarını... tavsiye etmek ve öğretmek lazımdır...*».

Görülüyor ki, henüz sınıf kavramı ve çatışmasını yadsıyan, sosyalizmi yasaklamış bir iktidarın memuru olan Tonguç, açıkça sosyalizmden ve sosyalistlerden yana olduğunu belli ediyor ve dikkatle seçilmiş deyişlerle üretim araçlarının mülkiyeti sorunu üzerinde duruyor.

Aynı kitabın Osmanlı imparatorluğunda ilköğreti-

min gelişmesinin incelendiği bölümünde şu düşünler var[35]: «... *I. İmparatorluğun çöküşünü durdurmak için girişilen islahat arasında mecburi ilköğretim konusu da yer almaktadır. 2) İslahat hareketine konu teşkil eden meseleleri Avrupalılar empoze etmektedirler. 3) İslahat Avrupayı taklit suretiyle ve daha ziyade Avrupa büyük devletlerini memnun etmek, müslüman ve Türk olmayan tebaanın şikayetlerini önlemek amacıyla, halktan gelen bir hareket şeklinde değil, tepeden inme bir teşebbüs olarak yapılmak istenmektedir. 4) Bu hareket tepki ile karşılanmış, bu yüzden ondan kolay kolay müspet sonuçlar alınamamıştır...*»

Kanımızca bu düşünler de ilginçtir. Birçok yazıları gösterir ki; Tonguç batı uygarlığından ve Türkiyenin batı uygarlığı değerlerini, yöntemlerini benimsemesinden yanadır. Hatta yalnız uygarlık açısından değil, kültür ve felsefe açısından da Türk ulusunun eskimiş doğu-müslüman kültüründen koparak batı kültürünü benimsemesi gerektiği kanısındadır. Bu düşünleri Atatürkün bu konudaki düşünleri ile paraleldir. Yazılarında batı ile ilgili bölümler okunduğu zaman, bugün çok tartışma konusu olan batılılaşma amacı bakımından bazı yanlış sonuçlara varılabilir; onun da bir çok çağdaşı gibi batı hayranı, körü körüne batıya tutkun bir aydın olduğu izlenimi, yüzeysel bir gözlem olarak edinilebilir. Oysa ki, yukarıdaki satırlar, onun tanzimat ve meşrutiyet dönemlerindeki batılılaşma çabalarının nedenlerini, yanlışlıklarını, çıkmazlarını gördüğünü bize anlatır. Tonguç, tanzimat batıcısı değildir. O dönemdeki batılılaşma çabalarının kapitalist devletlerin çıkarları için ortaya atıldığını, halkdan kopuk, gerçekçilikten uzak çabalar olduğunu ve halkın bunları benimsemediğini gözliyebilmiştir. Batı kültür ve uygarlığından yanadır; ama ona göre kendi benliğimizi yitirmemek ve alacaklarımızı kendi koşullarımıza göre aklın

[35] a.g.e. s. 119.

süzgecinden geçirerek almak, batı uygarlık ve kültürü ile batı emperyalizmi arasındaki farkı iyi anlamak, uygarlık ve kültür değerlerini benimserken, emperyalizme yutulmamak gereklidir. Aynı konuda Tonguçun Nafi Atuf Kansu'dan şu sözleri aktarması da dikkate değer[36]: «*...Maarif meselesini bizde halletmek istiyenler menşei aynı skolastik zihniyet olmak üzere iki noktadan hareket etmişlerdir. Bir kısmı dinî mebdeleri ve şark hikmetini esas tutarak halkı yetiştirmeyi düşünmüşlerdir. Diğer bir kısmı da garp sultalarını esas tutarak onlardan aldıkları fikirleri ve müesseseleri memlekete nakil ile uğraşmışlardır. Birinci cereyanın mümessilleri ûlema sınıfı, diğerinin mümessilleri de Tanzimatla başlıyan yeni fikirli insanlardı... Halbuki maarif her cemiyetin ihtiyacına göre tanzim olunmalıdır... İçtimai bünyesi mesela Fransaya benzemiyen Türkiye'ye Fransız maarif manzumesini aynen naklet-mek kabil değildir. Nitekim Saffet paşanın hazırlattığı 1869 Maarif Nizamnamesi ve 1913 İlk Tedrisat Muvakkat Kanunu memlekete uymadı ve yaşamadı...*»

■ *Tasarı, Eylem ve Sonuçları*

1947 de yayınlanan «Canlandırılacak Köy»'ün ikinci baskısı, birincisine göre çok değiştirilmiş ve genişletilmiştir[37]. Bu baskı, Tonguç işbaşından ayrıldıktan sonra ve eylemin sonuçlarını da alarak yazılmış olduğunu için en önemli kitabı sayılabilir. Burada artık C.A. Kansu'nun deyimi ile «*düşünceden gerçeğe ve gerçekten eyleme geçmiş*»tir. Bu kitapta konumuzla ilgili bulduğumuz düşünler şunlardır:

Tonguç kurtuluş savaşından önce köy ve köylüyü

[36] **a.g.e. s. 193.**

[37] **Canlandırılacak Köy, İ. Hakkı Tonguç, Remzi Kitabevi, İstanbul 1947**

anlatırken şöyle yazıyor[38]: «*...Mütegallibe ile devlet adamı, devlet memuru ile menfi münevver ve hoca el ele vererek, en küçük fırsatları bile kaçırmaksızın, boyuna Türk köylülerinin kanlarını emiyorlardı... Yarı münevverler, bilhassa devlet memuru olanlar bir kaç sene içinde vaziyetlerini düzeltebildikleri, hatta bir kısmı, bilerek veya bilmiyerek, memleketi soymaya ve emmeye başlıyan ecnebi sermayesinin vasıtası haline gelerek konaklara, köşklere sahip olabildikleri halde; düşkün zamanlarında onlara kucak açmış cömert köylüler mütemadiyen çöküyor ve yıpranıyorlardı... Devlet makinası emellerine hizmet ettikleri yabancı sermayeyi işletenlerle onların ellerinde bir kan emme cihazı haline gelmişti. İmparatorluk batıncaya kadar konaklarından çıkmayan bu sömürücü idare adamlarıyla emici münevverler, köşklerine her yağlı boya vurdurdukları zaman birkaç köyün battığının, kasabalarda asırlık çarşıların kapandığının, devletin çöktüğünün, içinde bulundukları alemin yıkılmakta olduğunun farkında bile değillerdi... Bu durum karşısında halk ve köylü kendini Devleti idare edenlerden, efendi sınıfından ayırdı. Ezilenlerle ezenler arasındaki uçurum derinleşti. Devlet osmanlılaşan insana kadrolarında yer vererek ekmek ve iş kapılarını açtı... Türklerin bütün ümitleri sönmüştü. Dejenereleşmiş münevverlerin bir kısmı her türlü zillete, haysiyetsizliğe ve şerefsizliğe katlanarak büyük devletlerden birinin müstemlekesi olarak yaşamayı teklif ediyorlardı... Bu korkunç manzaranın içinde bunalan ve münevverlerin korkaklıklarını, beceriksizliklerini, hiyanetlerini, akılsızlıklarını gören vatanseverler için, büyük felaketler karşısında, anasının kucağına sığınmaktan başka çare bulamıyan bir çocuk gibi, Türk köylüsüne asırlardanberi yuva olan Anadoluya, köylüye sığınmaktan başka çare kalmamıştı. Ananın boynuna sarılarak kuv-*

[38] a.g.e. s. 5, 6, 7, 10, 11, 12, 13.

vet toplamak, sonra ayaklanmak veya onun merhamet kokan sıcak kucağında ölmek lazım geliyordu... Onlar... memleketin çökmesine sebep olan hadiseleri ortadan kaldırmak, rolleri menfi müesseseleri yıkmak ve soysuzlaşmış kişileri yok etmek istediler. Halbuki her işte kullanılacak insan malzemesi harpten yeni çıktığı için manen ve maddeten bitkin bir halde idi...».

Aynı konu bakımından şu satırlar da ilginçtir[39]: «*...İmparatorluğu idare eden Türklerden (köylüler müstesna) şehir ve kasabalarda oturanların bir kısmı askerlik ve memurluk, bir kısmı hocalık ve ulemalık ederek geçinme yolunu-tutmuşlardı. Şu veya bu şekilde bir münasebet bularak onların gölgelerine sığınan şehir ve kasaba eşrafı denilen bir kısım Türkler de tarla, otlak, değirmen işleterek; han, dükkan, konak, ev gibi irat getirici mülklerini kiraya vererek; veya devlete mültezimlik, müteahhitlik, yabancı sermayesini işleten gayri Türklerin emrinde simsarlık, kavaslık, uşaklık gibi işlerde çalışarak geçiniyorlardı. Bu kategorilerin içine giren Türklerin çoğu, hazır yiyiciler sınıfı denilebilecek bir müstehlikler kütlesini teşkil ediyordu... Bu sebebden bünye bakımından medreseden çok ayrılan ve bu yüzden gerçek hayata kapılarını açacak olan bir okul onların istedikleri değil, bilakis hazır yiyiciliğe göre kurulmuş hayatları için tehlikeli bulacakları bir eğitim kurumu idi... Balkan savaşından sonra... politikacıların günlük olayların seyrine göre veya Balkan komitacılarının usullerini veya Avrupalı herhangi bir milletin devlet idaresi tarzına benziyen tedbirleri alarak işleri yürütmeleri, eski düzeni ayakta tutmaya kafi gelmiyordu. Onun için bu yoldan gitmekle yeni bir hayat nizamı yaratılamıyacağı belli oluyordu... Kapitülasyon denilen imtiyazlarla imparatorluk bu devletlere satılmıştı. Türkler, bilhassa köylüler, boğaz tokluğuna, onlar hesabına çalı-*

[39] a.g.e. s. 198, 199, 200, 202.

şan köle sürüsü haline getirilmişti. Aşağılık duygusu, Türklerin birşey yapmaya, kendi kendilerini idare etmeye yetmiyecekleri kanaatı, o zamanki okur yazarlardan pek çoğunun kafasına ve içine iyice yerleşmişti. Bu telakkide olan bir toplumu kanaatına tamamen zıt gelen başka bir kanaatın sahibi yapmak pek zor bir işti. Fakat buna ihtiyaç vardı. Türkü kendine inanabilecek bir zihniyete sahip kılmadıkça, ona artık ekmek ve iş kapısının değiştiğini anlatmadıkça kurtuluş çaresi yoktu...»

Bu bölümler Tonguç'un ülkenin toplumsal yapısını, sınıfsal çelişkileri, imparatorluğun son çağındaki iç ve dış sömürmeyi, kurtuluş savaşımn başlangıcındaki toplumsal ve siyasal güçleri iyi anladığını ve değerlendirdiğini gösteren satırlardır. Bir önceki bölümde de köylüye dayanarak başlanmış ve başarılmış kurtuluş savaşının tamamlayıcısı olması gereken toplumsal ve ekonomik devrimlerin hangi nedenlerle başarılmadığını, yarı yolda kalındığını anlatmaya çalıştığını gördük. Yapıyı, çelişmeleri ve tutukluk nedenlerini bildiğini ,anladığım bazı kişilerin kabul edebilmesi için, ille de o çağda kullanılma olanağı bulunmıyan, sınıf çelişkisi, çatışması, burjuvazi, emekçi sınıflar, kompradorlar, emperyalistlerle savaş, ara tabakaların ihaneti v.b.... gibi deyim ve terimleri kullanması mı gereklidir?

Şu sözler devrimi, devrimin gerçekleştirilemiyen amaçlarını göstermiyor mu: «*...Müstaitlere, çalışkanlara hakları verilecekti. İmparatorluk devrinde olduğu gibi ezen ve ezilen, sömüren ve sömürülen sınıflar bulunmıyacaktı. Başka milletlerle aynı tempoyla konuşularak barış havası yaratılacaktı... Her işte halktan ve köylüden kuvvet alınacaktı. Bu kuvvetlere devletin bünyesinde yer verilecekti. İmparatorluğun yıkılmış olan hayat ve devlet nizamı yerine yeni bir nizam konacaktı. Cumhuriyet bu demekti... Bunların hepsini kısa bir zaman içinde başara-*

bilmek cemiyetin bünyesinden yeni kıymetler bulup çıkarmaya bağlı idi. Her işe temel ve malzeme olabilecek madde köye gömülü idi... Bundan evvelki devirlerde olduğu gibi köylüyü değil, tabiatı emmek gerekiyordu. Devrim, en müsait şartları bularak yeni insan tipleri yaratmaya mecburdu...»

Ve Tonguç eğitim alanındaki çalışmalarına olduğu kadar, siyasal görüşlerine, toplumsal kanılarına temel yaptığı şu ilkeyi ortaya koyar:[40]: «*...Nüfusunun yüzde sekseni köylerde yaşıyan bir millet için bilinmesi ve memleket bu karakterini muhafaza ettiği müddetçe hiç hatırdan çıkarılmaması lazım gelen en büyük ve basit hakikat,* köyün her işe temel olması *lazım geldiğidir...».*

Kanımız odur ki, ülkenin bu toplumsal yapısı önemli bir şekilde değişmediği sürece, yalnız eğitim alanında değil, her türlü ilerici girişimde bu ilkeye çok önem vermek gerekir. Bu ilkeye dayanmayan hiçbir devrim ve evrim stratejisinin, taktiğinin bu ülkede başarı şansı yoktur. Ancak bu gerçek anlaşıldıktan, amaçlar ve davranışlar bu ilkeye göre saptandıktan sonradır ki, şu ilericiliğin yıllardır süren başarısızlığı sona erebilecektir. Bugün bütün ilerici aydınları karamsar yapan ve olumsuz sonuçlar, çatlamalar, parçalanmalardan başka eyleme hiçbir çözüm getirmiyen bilgiççe ve pratik açıdan değersiz tartışmalar doğru bir yörüngeye oturacak, ilericiler, devrimciler toparlanacak, birleşecek, amaçları belirlenecek ve başarının kapısı aralanacaktır. Öyle sanıyoruz ki, gelecek açısından Tonguç'un bütün yaşamı boyunca vardığı en önemli sonuç şu yukarıdaki tümce ile özetlenmiştir. Her türlü ileri devrinimi o ülkenin çoğunluğunu yapan, en fazla sömürülen ve en yoksul sınıftan başlatmak! O halde Türkiye'nin bugün de fazla değişmemiş toplumsal yapısı böyle gittiği sürece, onun deyimi ile: «*...Köye dayanmı-*

(40) a.g.e. s. 21, 26.

yan hiçbir teşkilatın verimli, faydalı olmasına imkan yoktur. Köyden kuvvet almıyan hiçbir iş normal bir şekilde inkişaf ettirilemez. Köylünün katılmıyacağı hiçbir hareketin güzel ve kuvvetli olması mümkün değildir... Köylüyü bir kıymet olarak almıyan, köye müteveccih her teşebbüs, şehir ve kasabadan dışarı çıkamaz. Köylüye güvenilmeden kurulan ve doğrudan doğruya köyün faydalanmasını hedef bilmiyen bir teşkilattaki bütün insanlar, bulundukları yerlerde alaka celbetmiyen, manası bilinmiyen, lüzumsuz birer heykelden farksız kalmaya mahkumdurlar...». Bu sözler her türlü eyleme girecek ilerici ve devrimcilerin kulaklarında küpe olmalıdır. Aydınlar bu sözleri aşırı ve bağnaz, bilimsellikten uzak, duygusal bir köycülükle söylenmiş sanırlarsa çok aldanırlar. Bunlar, doğrudan doğruya ülkenin gerçeklerinin gereği olarak varılmış ve birçok karşı kamlara rağmen, teorinin özüne uygun sonuçlardır.

Bu toplumsal yapının gereği olarak «*...Köylü doymadıkça millet doymaz. Köylü köleleşirse millet de köle olur. (Halkçılık) ve (milliyetçilik) demek, manivela rolü görecek bu iki ana prensibe, halka ve köylüye dayanarak bu telakkileri tahakkuk ettirmek demektir... Köylü topraksız, aletsiz kalırsa sürünmeye mahkumdur... Milli hayatın ve öz kültürümüzün kıymetleriyle örülü bir hukuk cihazı yaratılmazsa hukuki müeyyideler, istismar eden tabakanın elinde köylüyü soyma, ezme, yıpratma, çökertme vasıtası olmaya mahkumdur... Toprakla insan, vatandaşla iş, servetle vatandaş arasındaki münasebetler ahenkli bir şekilde kurulmıyacak olursa, umumi hayatın akışına yol olan bütün kanallar tıkalı kalmaya mahkumdur. Köylü şuurlanacak şekilde okutulmazsa... inkilap şehrin dışına çıkamaz ve kökleşemez...*» Böylece Tonguç'un siyasal amacı belirir: Bu, sömürülen sınıfların haklarına kavuştukları, sınıf bilincine erdikleri, yönetime katıldıkları

ve üretim araçlarının mülkiyeti ilişkilerinin sömürüye olanak bırakmıyacak şekilde yeniden düzenlendiği bir toplum yaratmaktır; sosyal adaleti sağlıyan devlet ülküsüdür.

Buna nasıl erişilecektir? Bu noktada Tonguçun devrimci yanı belli olur: «*...(Yeni) nesiller; sadece kitapta yer göstermesini bilen modern softaya, realite ile alakası bulunmıyan mevzuları tekrarlıyan geveze konferansçıya hiçbir sahada güvenmemelidir... Memlekette hakiki iktidar ve başarı tapınılacak bir kıymet haline gelmelidir... Bu da ancak hayat imkanları yaratacak ve milli bünyenin mefluç kalmasına sebebiyet veren mikropları yok edecek operasyonları göze almakla mümkündür.* (İnkilapçılık) *demek, uzviyet normal bir şekle gelinceye, mukadderi ve tabiatı yenebilecek kudreti buluncaya kadar korkmadan ve mütemadiyen operasyon yapmak demektir...*». Görülüyor ki Tonguç, eylem açısından bir başarı getirmiyen düşünleri ortaya atanlara, tekrarlıyanlara değer vermez; onun gözünde değerli olan kişiler eyleme girebilen, «birşeyler» yapabilenlerdir. Ancak bu nitelikte «devrimciler»dir ki, onun deyimi ile (operasyon), daha doğrusu devrim yapabilirler. Ve de Türkiyenin kurtuluşu için bir takım operasyonları, (devrimi) yapmak gereklidir. Bu sözleri başka türlü anlama olanağı yoktur. O halde ilerici kanadı bulunan bir orta sınıf iktidarı ile işbirliğine girerek evrim niteliğinde bir çalışma sürdüren Tonguç, kişisel kam ve inançları bakımından radikal bir devrimden yanadır. Bu kanısına sonradan, işbaşından ayrıldıktan sonra, çalışmalarının baltalanması nedeniyle de vardığı söylenemez; çünkü aynı sözler, «Canlandırılacak Köy»ün 1939 yılında çıkan I. baskısında da vardır.[41].

Tonguç genç kuşaklara şöyle seslenir: «*...Cumhuriyetin göz bebeği olan gençler! Gerçekle karşı karşıya ge-*

(41) **Canlandırılacak Köy, İ. Hakkı Tonguç. Remzi kitabevi I. baskı, İstanbul 1939, s. 24.**

lin, ondan hiç korkmayın, fantaziler peşinde koşarak enerjileri yok yere israf etmeyin, ta ki içinize genişlik ve ferahlık gelsin! Birçok kıymetleri işlenmeden duran bu topraklarda mes'ut olmanın sırlarını bulun... İçinde bütün varlıkları ve hayat imkanlarını saklıyan köye, halka dönün, bu tükenmez kaynaktan kuvvet, ve ilham alın, temele dayanın, bu mukaddes varlığı teşkilatlandırarak ona devletin bünyesinde hakiki yerini verin!...»

Daha sonra Tonguç, köy konusunda aydınların ileri sürdükleri düşünleri inceler ve eleştirir.[42] «*...Köyü tanımadan serdedilecek her fikir ve mütalaa da havada kalmaya mahkumdur. Unsurlarını tabiat olayları ile köy motifleri teşkil etmiyen, buna rağmen Türk cemiyeti ile ilgilenmek istiyen fikir, hastalıklı ve temelsiz olmaya mahkumdur...*». Bu arada şu düşününü öne sürer: «*...Köylü ile su ve toprak arasındaki münasebetleri de zerre zerre bilmek gerekir. Yatağı ve mezarı toprak olan bir insanın hayatını sadece devşirme sosyoloji nazariyeleriyle ifade etmeye çalışmak, onun hayatında bir değişiklik yapamaz... Köyü bazı anketiçlerle istatistikçilerin yaptıkları gibi cansız bir eşya veya bazı romancıların yaptıkları gibi nefret edilecek bir yer olarak mütalaa etmek de onun hakiki bünyesini ve çehresini göremememize sebep olur... Hele son zamanlarda ilim adamı pozu takınarak küçük köyleri yerlerinden kaldırarak büyük köyler kurma teklifini ortaya atanlar işi korkunç bir çukura sürüklemişlerdir. Köy realitesini bir mukadderin icabı olarak olduğu gibi kabul etmek, ondan sonra da onun icablarını yılmadan, bıkmadan yapmak lazımdır... Köy öyle bir varlıktır ki realiteye dayanmıyan, hakiki ihtiyacına uymıyan, muvazenesizlik taşıyan her teşebbüs ve faaliyeti neti-*

(42) **Canlandırılacak Köy, İ. Hakkı Tonguç, Remzi Kitabevi, İstanbul, s. 28, 29, 36, 37, 41, 44, 47, 48, 49, 50, 51.**

cesiz bırakır ...Kanımızı ve iliklerimizi istiyerek köyün içine akıtmadıkça, kırkbin köyün kenarına münevver insanın mezar taşı dikilmedikçe bu köyün sırlarını anlıyamayız... Türk köyü daha belki yirmibeş yıl alim değil, bu tip ve işinde uzman sayılan kahramanı istiyecektir. O bu kahramanı içinden yetiştirmek zorundadır... Bu kahramanlar bir gün köyü dile getirecekler ve cemiyetlerini bulacaklardır. O zaman yeni sesler duyacağız... Bu seslerden ürkmeden onları dinlemek lazımdır. Köyden yeni renk ve seda getirecekleri saygı ile karşılamak gerektir. Hakiki köyü ve memleketi o zaman anlıyacağız. Kimin kime nasihat ve direktifler vermesi lazım geleceği o vakit belli olacaktır...»

Tonguç'un hiç güvenemediği, hiç inanamadığı tip, halktan çıkmamış, halktan kopmuş, gerçeklerden uzak, birçok bilgi ile dolu, ama bu bilgiyi yararlı bir kıvama getirip, ülkenin gerçekleri içinde eyleme geçip, uygulamayı bir türlü başaramıyan aydın tipidir. Tonguça göre Türk toplumu içinde, bu tip aydın, buna burjuva okur - yazarı, yarı-aydın, bürokrat yönetici, skolastikten kurtulamıyan bilim adamı, ne dersek diyelim, yalnız toplumdaki görevini yapmamakla kalmayıp kitleleri şaşırtan, yanlış yönlere gönderen en zararlı kişidir. Bu motif onun yazılarında sık sık tekrarlanır. Bu tipin hiçbir alanda, ne bilimde, ne yönetimde, ne politikada verimli bir iş yapabileceğine inanmaz. Asıl bilim adamının, asıl aydının, asıl politikacının doğru bir eğitim ile halktan çıkacağı kanısındadır.

Bu arada Tonguç kısaca toprak sorununa değinir: *«...İhtiyaca kafi toprağı olmıyan veya toprağı verimsiz olan köylü bedbahttır. Köylülerimizin oldukça mühim bir kısmı topraksızlık veya toprak azlığı sıkıntısı çekmektedir... Nüfusa nispetle miktarı pek çok olan verimli topraklarımızın çoğu bunları işletemiyen veya bu vasıta ile*

köylüleri istismar edenlerin elindedir. Cumhuriyetin halletmeye mecbur olduğu en büyük iş, toprak meselesidir. Bu iş düzenlenmedikçe Türk halkını mesut bir hale getirmenin imkanı yoktur... Bu müşgüllere bir de mevcut suların mülkiyeti ve bu sulardan faydalanabilme meselesi karışınca iş büsbütün içinden çıkılmaz bir hale gelmekte... Köylünün canı mesabesinde olan sulara temellük meselesi de tıpkı toprak işi gibi mutlaka devletin el koyarak halletmesi gereken milli davalarımızdandır. İşe yarıyacak vasıf ve kuvvetteki hemen bütün sular sömürücülerin elinde bir tahakküm vasıtası olarak kullanılır... Köylülerimizin genel hayatlarıyla birlikte memleketin hayatına şekil veren bu problemleri oldukları gibi kabul ederek köylüyü sadece okutmaya kalkışmaktan ne kazanılabilir?»

Bu sözlere bakınca, Tonguçun, daha sonra bir takım sol eleştiricilerinin savlarının aksine, mülkiyet kavramı, mülkiyet ilişkileri, bunların ekonomik ve toplumsal hayata etkileri ve eğitbilime getirdikleri sorular konusunda oldukça bilgisi bulunduğunu kabul etmek gerekiyor! Onların yalnız eğitimle herşeyi çözümlemek gibi saf ve çocukça bir ülkü peşinde olduğunu sandıkları adam, yukarıdaki sözleriyle temel mülkiyet ilişkilerini değiştirmekten ve alt yapı devrimlerinden yana bir kişi olarak gözüküyor. Bir de üstüne, bunlar yapılmazsa yalnız okuma-yazma öğretmenin hiç bir anlamı olmadığını açık açık söylüyor! Bu satırlar, bu gibi eleştiricilerin gözünden kaçmış olsa gerek!

Tonguç, köydeki bazı ekonomik sorunlara, örneğin işletme ünitelerini pazarlamayı, makinalaşmayı v.b. tekrar inceliyor. Bu arada yine bir kısım eleştiricilerin onun makinalaşmaktan kaçınan, ekonomik düzeyi el sanatları sürecinde tutmayı amaç edinen bir kişi olduğunu ileri sürdüklerini unutmayalım. «*...Onun için müsait şartlar hazırlanmadıkça, yani köylerimizdeki küçük aile işletmeleri-*

ni teknik kabiliyeti ve kudreti istilzam eden tedbirlerle takviye etmeden makinalaşmaya girişmek imkansız ve sonu boş denebilecek bir didinmedir. Köylü işletmelerinin çoğu küçük aile işletmeleridir... Aile işletmelerinde çalışanlar... mahsullerinin bir kısmını satmak istedikleri zaman katiyen kendi kendilerine yenemiyecekleri rakipler ve spekülatörlerle karşılaşırlar. Çünkü sosyal ve ekonomik bünyenin bugünkü teşekkülü böyledir. İşte bu yüzden de pek müşgül bir duruma düşerler. Bu sebebden köylü için hayatta kendi düzenini işleterek tutunabilmek meselesi gitgide bir dava haline gelmektedir. O, bugün ihtiyaçlarını asgari hadde indirmeye mecbur kalmıştır. Mesaide ve teşkilatta birlik yapmak suretiyle müşkülleri yenmeye çalışmaya, onun bir türlü aklı ermez. Erse bile takati yetmez... Köy meselesinin çözülecek büyük düğümlerinden biri de bu teşkilatsız, teker teker iş gören insanları türlü maksatlara ve milli amaçlara göre teşkilatlandırmak, iş birlikleri içinde bugünkünden daha verimli kılarak çalıştırmaktır...»

O halde köylünün makinalaşamaması, ürününü değerlendirememesi ve düşün alanındaki davranışındaki tutuculuğu ekonomik nedenlere bağlıdır. Bunlar nasıl çözümlenebilir? Bizim buradaki «*teşkilatlandırmak*» ve «*iş birlikleri içinde çalıştırmak*» deyimlerinden anladığımız, üretim ve tüketim kooperatifleri, kollektif işletmeler kurmak, bir takım üretim araçlarını ortak olarak sağlamak ve kullanmak gibi yollardır.

«*...Köylerimizde alet o kadar noksandır ki, aletsizlik, köylülerimizin birçok kabiliyetlerini bile söndürmüştür... Pazarlarla köyler arasındaki yolların çoğu bozuktur... Mahsulün satış fiatları birçok yerlerde bu gibi nakil vasıtalarıyla yapılan masrafı koruyamamaktadır... Nakliye ve ambalaj işlerinde karşılaşılan engeller yüzün-*

den birçok yerlerde sebze ve meyvalar da geniş sahaya yayılamamaktadır...

«Köylülerin istihsal ettiği mahsulün satışı işi, henüz organize bir halde olmadığı ve yetiştirilen mahsulün bir kısmını olsun uzunca müddet muhafaza etmek tedbirleri alınmadığı için köylülerin çoğu çeşitli istihsale doğru giderek, bu gibi mahsullerden faydalanamamaktadırlar... Köylülerin kendi hayatını, bağlı olduğu pazarı organize etmesi, fiatların inip çıkmasına müessir olabilmesi de mümkün değildir. Bugünkü kültür seviyesi ile onun bu gibi işleri kavrıyabilmesi akla bile getirilemez. Onu hayatı yenebilecek bir insan haline getirmek için bu şartlara göre forme etmek zarureti vardır. Onun şuurunu bu meseleleri idrak edecek bir hale getirmedikçe, ne yapılsa boştur ve köylüye faydalı olamaz... Dış piyasalarla ilgili ihracat mahsülü yetiştirme işi ile doğrudan doğruya meşgul olan köylü, sıra bunu satmaya gelince menfaatlerinin büyük bir kısmını aradaki mutavassıtlara terketmeye mecbur kalmaktadır..,»

Köylünün içinde bulunduğu ekonomik koşulları bu şekilde belirttikten sonra, Tonguç, şu sonuca varıyor: *«...Ekonomik durumu ana çizgileriyle tebarüz ettirilen köylülerimizin canlandırılmaları düşünülürken bu noktaları göz önünde tutmadan hareket etmek, hayatlarına fayda vermiyecek tedbirler almak ,onlara hiç bir mana ifade etmez. Hayat seviyesi yükselmemiş insanlara, lafzi -edebi mahiyette bir terbiyeyi aşılamaya çalışmak, onları ilgilendirmiyen teşekkülleri kurmaya girişmek büyük faydalar vermez. Bu tarz işleri zorlamalarla tutturmaya çalışmak belki telafisi mümkün olmıyacak büyük zararlar bile doğurur. Onun için bu halleri göz önünde tutarak ve bilerek teşhis etmek; devlet teşkilatında, siyasetinde, eğitim sisteminde çok şumüllü ve rasyonel tedbirler almayı icabettirir...»*

Görülüyor ki Tonguç'a göre, sorun yalnız eğitim atılımları ile çözümlenecek gibi değildir; topyekun bir değişiklik gereklidir; devlet örgütü, siyasal amaçlar vb... yeniden düşünülmeli, düzenlenmelidir.

Toplumsal hayat ve olaylar bakımından köyü inceliyen Tonguç, şöyle yazıyor[43]: «*...Köylü ailesi; biyolojik, ekonomik ve sosyal fonksiyonu olan, büyük krizlere bile ses çıkarmaksızın harikûlade bir şekilde mukavemet edebilen bir teşekküldür... Köy çocuğu ve genci işte böyle mana dolu tabii eğitsel bir müessese içinde eğitilir... Köyde en eski ve sosyal teşekkül ailedir... Ailenin canı annedir. Çocukları koruyucu, ailenin düzenini, geçimini temin edici unsur odur. O,* memleketin temeli köylü anadır, *denilmeye layik bir varlıktır... Türk sosyal hayatının tarihini ancak köylü ananın hayatı yazıldığı gün anlamak mümkün olabilecektir... Ailenin başı olan erkek, hem aileyi idare eder, hem de ziraat işi gibi en eski ve çok zor, ümitsizliklerle dolu bir mesleğin bütün icaplarını yaparak çalışır... Bizim mayamızın ve kuvvetimizin kaynağı odur... Babalarının karakterinden ayrılmamaları gereken, çoğu onlar gibi bir aile yuvası kurarak köyde yaşıyacak olan erkek çocukların eğitiminde bu noktalar gözetilmeden, vaktiyle medresenin yaptığı gibi onları gerçek hayattan uzaklaştırıcı bir yola sapılacak olursa bundan hem çocuklar, hem de toplum büyük zararlar görür. Bu sebebden köy okulunun bir (hayat ve iş okulu) olması gerektir... Köy çocuğunun alnına ağzından süt kokusu gider gitmez mukadderin damgası basılır. Bunu okumak gerekir. Okunduğu gün, Türk cemiyetinin yüzü... gülümsiyerek meydana çıkacaktır... Sert hayat hadiseleri karşısında bile kolay kolay sarsılmamak, mesele ve hadiselere son kuvvetini de sarfedinceye kadar dayanmak onun en mühim vasıflarını teşkil eder. Türk cemiyetini ve köy insan-*

[43] a.g.e. s. 57-61.

larını bir takım kıymetleriyle birlikte ayakta tutan biricik kuvvet ailedir...»

Görülüyor ki Tonguç, köylünün direnme gücünün kaynaklarını araştırmaktadır. Kitaplar ve teoriler ne söylerse söylesin, şu bir gerçektir ki, yüzyıllardır bu ülkenin bütün yükünü çeken, onu birçok kereler yok olmaktan kurtaran, onun için savaşan, onu besliyen, direnen, yıkılmıyan köylü sınıfıdır. Ülkenin çoğunluğunu meydana getiren bu sınıfa nasıl bir eğitim uygulanması gerektiğini araştırırken, Tonguç elbette onun direnme ve yaşama gücünün kaynaklarını, ögelerini araştıracaktır.

Eğitilmemiş köylünün sınıf değiştirdiği zaman uğradığı zorlukları da Tonguç şöyle belirtiyor[44]: «*...Bu karakterdeki insanların kendi muhitlerinden ayrılarak büsbütün başka şekillerdeki sosyal hâdiselere göre yaşamakta olan insanlar arasında rol almaları ve bu hayata adapte olmaları çok güçtür. Bu sebeplerden dolayıdır ki, kendi muhiti içinde bir kuvvet ve kıymet olan köylü, şehire gelince -buraya adapte oluncaya kadar- aciz bir vaziyete düşer...*» Ama bu, gelişim bir noktada dondurulsun, köy toplumu hiç değiştirilmesin anlamına gelmez: «*...Modern bir toplum haline gelmek bu farkı ortadan kaldırmak demektir. Bunu temin edebilmek o kadar kolay bir iş değildir. Bu noktada siyasi, hukuki, sosyal karakterlerde yüzlerce iş ve mesele üstüste düğümlenmektedir... Köyde ve şehirde oturan insanlar arasında, büyük farklar bulunmıyan, bireyleri kütleleşmiş uluslar bahtiyar, canlı ve kuvvetli uluslardır...*»

Ekonomik ve toplumsal bir ortam olarak köyün, köylünün düşünüş ve davranışı üzerindeki etkilerini, yahut da başka bir deyimle köylü sınıfının siyasal ve evrimsel eylemler içindeki davranışlarının neler olabileceği so-

(44) a.g.e. s. 70.

rusunun karşılığını Tonguç şöyle anlatıyor[45]; bu düşünleri, onun köyü ve köylüyü tanımaya, değerlendirmeye çalışırken romantik bir ülkücü olarak değil, bir gerçekçi olarak davrandığını da gösterir: «*...Bütün sosyabilite kabiliyetine rağmen o, ferdiyetleşmiş kuvvetli bir hayvan karakterini taşımak mecburiyetinde kalır. Kolay kolay bir disiplin altına girmek istemez... Gaddar ve merhametsiz bir tabiat alemi ile sosyal dünyasının içinde korka korka tereddütle yaşar... Buna rağmen o, herkesin kendisine hizmet etmesini ister, her şeye sahip olmak isteğini taşır... Fakat kuvvet karşısında hemen diz çöker. Kuvvetliye aciz bir çocuk gibi yalvarmaya... başlar... Görülüyor ki, köylü; düşünen insandan ziyade, duyan insandır. Zaten onun tefekkür ufku da dardır. Düşünmenin ve düşündüğünü anlatmanın yegane vasıtası olan lisanı, yazı dili ile mukayese edilince birçok bakımlardan ayrı ve kendine mahsus bir dil haline gelmiştir. Köylü, mücerret mefhumları kolayca ifade edemez. Onları hikayeler, gülünç fıkralar, teşbihli konuşmalarla anlatır... Herşeyi ferdileştirir, şahsileştirir. Bunları bilerek muayyen bir maksatla ve şuurlu olarak da yapmaz. Öyle yapmaya mecbur kaldığı için yapar. O, bir hadiseyi de külli bir şekilde kavrıyamaz. Hadise kısımlara ayrıldığı zaman bile o, bunun her kısmını ayrı birer ünite olarak ele alır; aslı ile birleştirmeyi, terkip yapmayı bilmez... Onların hayat telakkileri şuurlu bir mesainin neticeleri olmaktan ziyade, hayatın onlara empoze ettiği telakkilerdir. Hayat denilen sahnede böyle hareket etmek mecburiyetiyle karşılaşan, fakat yabancılara karşı olduğu gibi göründüğü taktirde zorluk çekeceğini bilen köylü; tıpkı muvaffakiyetli rol yapan bir aktör gibi, kendi hayat telakkilerini... gizliyerek sahneye çıkar... Yabancılara düşündüğünden, hissettiğinden, istediğinden başka şeyleri söyler ve onları hakiki te-*

[45] a.g.e. s. 71-85.

lakkileri gibi göstermeye çalışır ve bunda muvaffak olur. Onun bu halini bilmeden hükümler verenler çok aldanırlar... O hayata bu tarzda mukabele etmeye ve dayanmaya çalışır... O, bir fayda görmedikçe, yaşamakta olduğu yeknesak hayat tarzını değiştirmekten çekinir ve korkar... Yenemediği tabiat hadiseleri, şekillerini değiştiremediği sosyal ve ekonomik hadiseler; onu, birşeyin sebebini sormıyan, soramıyan bir insan haline getirmişlerdir. Onun için köylü; kendi işinin niçin menfi sonuçlar aldığını, tesahüp etmekte olduğu serveti veya malları nasıl kazandığını düşünmeye de korkar. Çünkü bunların sebeblerini düşünmek demek, neticeleri de birlikte düşünmek demektir. Halbuki o, kazandığının uzun müddet elinde kalacağından emin değildir. Bu emniyetsizlik onu servetinden istifade etmesini bilen bir adam halinden çıkarmış, onu toprağa gömen, herkesden, en yakınından bile saklıyan bir korkak haline getirmiştir... Yenemiyeceği hadiseler karşısında... pasif bir mukavemetle herşeyi geçiştirmiye çalışır... Kuvvetliyi kendisine düşman yapmak istemez. Yaşamak ve çoğalmak istekleri, kökleri köylünün içine gömülü çok kuvvetli isteklerdir... Bu istekleri yerine getirmenin birinci şartı, temellük telakki edilir. Onun için köylü herşeye tesahüp etmek ister. Onun nazarında (benim) mefhumu, daima (ben) mefhumundan daha üstün bir kıymet taşır. Bazı köylüler veya köyle alakalarını kesmeyen bazı kimseler temellük etmek istedikleri şeyleri ele geçirebilmek için en menfi ve iğrenç çarelere... başvururlar. Böyle bir ağanın eline düşen köylüler hakiki köylü şahsiyetini kaybederler... Cumhuriyetin en büyük işlerinden biri de bu tip insanı yok etmeye çalışmasıdır... Şahıslarına ait mallarla bu kadar esaslı bir şekilde ilgilenen köylüler, köyün ortaklık mallarına o kadar kuvvetli bir alaka göstermezler... Devlet denilen yenilmez kuvvetin, kutsileştirilmiş evkafın malı bildikleri arazi, orman ve sulara karşı pek

müteredddit bir durumdadırlar. Bu gibi malların kime ait olduğunu, niçin ve ne suretle tesahüp edildiklerini düşünmek, münakaşa etmek cihetine gitmezler; sadece bu gibi mallardan da şahsen nasıl istifade edebileceklerini araştırırlar... Onlar da iyi yaşamak, varlıklı olmak, gün görmek, köylerini ve evlerini güzelleştirmek isterler. Fakat öyle sebebler ve şartlar vardır ki, bugünkü köylü artık onları tek başına yenebilecek halde değildir. O, bütün kuvvetini son damlasına kadar sarfettiği zaman, ancak günlük durumunu şöyle böyle muhafaza ederek süratle daha fena bir vaziyete düşmemeye çalışmaktadır. Bunu taktire değer bir başarı ile yapabilmektedir. Köyün ıssızlaşmasının, durgunlaşmasının sebeblerini köyden ziyade şehirde aramak lazımdır. Şehir, insafsız ve şuursuzca hareket eden bir müsrif gibi asırlardanberi köyün kanını emmiş ve bütün kuvvetlerini israf etmiştir... Ecnebi sermayesinin, Türkden gayri unsurların, onların emellerine hizmet edenlerin, yarı münevverlerin, komisyoncuların ve realiteyi göremiyen osmanlı memurlarının ellerinde oyuncak olan, onlara yataklık yapan, ve onların hertürlü anormal hareketlerine sahne teşkil eden dünkü şehir; köyün bu hallerini hep görmemezliğe gelmiş ve onu istismar etmekte asırlarca devam etmiştir. İşte bu sebebten köy yalnız ıssızlaşmakla kalmamış aynı zamanda cansızlaşmıştır...»

Tonguçun köylünün davranışındaki, düşünüşündeki başlıca özellikler konusundaki düşünlerinin köyle ilgili her türlü eyleme girişeceklere çok yararlı nitelikte olduklarını sanıyoruz. Ancak bunları tanıdıktan, bildikten sonradır ki, eylem sırasında köylüyü örgütlemek ve eyleme katmak olanağı vardır. Ayrıca Tonguçun son tümcesinde kullandığı ve yazılarında sık sık tekrarlanan, düşün sisteminin ana deyimlerinden birisi olan «ıssızlaşmak» ve «cansızlaşmak» terimleri üzerinde bir kere daha durmak istiyoruz:

Bize göre, onun ıssızlaşmaktan anladığı, köyün maddi olarak düşkünleşmesi, yoksullaşmasıdır. «Cansızlaşmak» yahut «canlandırmak» dediği zaman ise, öyle sanıyoruz ki, bunları sınıf bilinci uyandırmak, bu bilinçle eyleme geçecek dinamizme, güce erişmek anlamlarında kullanıyor.

«...*Köyün canlanması; belki köyün ıssızlaşmasına sebep olanların işlerine gelmiyecek ve hoşlarına da gitmiyecektir. Bilgisiz köylülerin düşünen, düşündüğünü söyliyen veya yazabilen insanlar haline gelmelerinden hoşlanmıyanlar, bunların ayaklarına köstek vurmak istiyenler çıkacaktır. Onun için köyü canlandırma uğruna emeğini katacakların bu hakikatı bilerek ve aldanmıyarak çalışmaları lazımdır... Köy meselesi bazılarının zannettiği gibi mihaniki bir surette (köy kalkınması) değil; manalı ve şuurlu bir şekilde, köyün içten canlandırılmasıdır. Köylü insanı, öylesine canlandırmalı ve şuurlandırmalı ki, onu hiçbir kuvvet; yalnız kendi hesabına ve insafsızca istismar edemesin. Köyün sakinlerine köle ve uşak muamelesi yapamasın. Köylüler, şuursuz ve bedava çalışan birer iş hayvanı haline gelmesinler. Onlar da her vatandaş gibi, her zaman haklarına kavuşabilsinler. Köy meselesi, köyde eğitim problemleri de içinde olmak üzere bu demektir...*»

«...*Köy canlanmaya başlayınca geriliğin temsilcileri... bu harekete katılanlara kara damgayı basmaya yeltenmişlerdir. Damganın kimin yüzünde silinmeden kalacağını zaman gösterecektir...*»

Görülüyor ki ,Tonguç için söz konusu olan, köylünün «mihaniki olarak» yoksulluktan kurtarılması değil, bilinçlenerek, sınıf bilincine vararak bunu kendisinin yapmasıdır. Bu ise yalnız eğitim sorununu çözmekle değil, köylü sınıfının sömürülmesini sağlıyan her türlü düzenin ve çabanın yok edilmesiyle elde edilebilir. Tonguç, işe bu açıdan girişildiği zaman sömürücülerin tepkilerinin ne

kadar güçlü olacağını da bilir, bu amaçla, çalışacak olanları uyarır.

Daha sonra, Osmanlı imparatorluğunda öğretmen yetiştirme işini incelerken, Tonguçun yukarıdaki görüş ve kamlarını şu sözlerle tekrarlayıp genişlettiğini görüyoruz[46]:

«...*Geniş halk kitlesinin ilkesine göre eğitimi için çalışacak öğretmenleri yetiştirme meselesine bilhassa demokrasi ile idare edilen memleketlerde devlet adamları, dinsel kurumların mensupları, eğitkenlerle işin içinde çalışan öğretmenler, bilginler, ticaret ve el sanatları erbabı, sermaye ve servete dayanarak iş görenler, endüstri kurumlarına sahip olanlar, siyasi partiler, politikacılar etki yaparlar. Bu iş, her memlekette o memleketin idare şekline göre türlü etkilerle hızlanmış veya duraklamış, gelişmiş veya gerilemiştir. Olayların bu safhasını bilmek, geçilen ve geçilecek yolu aydınlık içinde görmemizi sağlar...*»

Bu sözlerin, Tonguç'un eylem sırasındaki ve iş başından uzaklaştıktan sonraki dönemde kullandığı taktiği anlamak bakımından önemi vardır. O, bu sözleriyle eğitim alanındaki atılım, duraklama ve yıkımların kişilere, kişilerin çaba ve isteklerine değil, toplumsal ve ekonomik güçlere, bu güçler arasındaki farklara ve dengelere bağlı olduğunu anladığını göstermekle bize de taktiklerini anlıyabilmemiz için gerekli ipuçlarını veriyor. Ama ne yazık ki, bunu en az anlıyabilenler, sonradan onu eleştiren ve marksist oldukları savında bazı kişiler olmuştur; onun girişiminde de, susuşunda da kişisel düşünler ve ilişkilerin rol oynamadığını, toplumsal ve siyasal gelişmelerin değerlendirilmesini yaparak eylemini ayarladığını anlıyamamışlardır.

Bizdeki ve Avrupadaki eski okulun sömürü düzenine dayanan toplumlara gerekli kişileri yetiştirmek amacı

(46) a.g.e. s. 86-87,

ile kurulduğunu anlatan Tonguç, böylece eğitim ile toplumun düzeni arasındaki yakın ilişkiye değinmiş olur: «*...Bu tip okul tek ve müstebit hükümdarla idare edilen cemiyetlerde en makbul eğitim kurumu sayıldı. Devlet idaresinin şekli değişmedikçe hükümdara sadık ve itaatlı tab'a yetiştiren bilgi okulundan kurtulup hayat ve iş okuluna kavuşmanın mümkün olamıyacağı anlaşılıyordu...*» O halde Tonguç'a göre bilgi okulu sömürü düzenini sürdüren toplumların, hayat ve iş okulu ise bundan kurtulmuş, toplumsal adaleti gerçekleştirmiş sosyalist toplumların okuludur. Tonguç, bilgi okulu sisteminin ezilen sınıflardan alıp eğittiği kişileri de kendi sınıflarına ihanet edecek duruma getirmeye yaradığını, sömürü düzeninin sömürülenler arasından çekip alınan kişilerin aracılığı ile sürdürüldüğünü şöyle anlatır[47]: «*...İmparatorluğu idare edenler, köyü sağmal inek gibi vergi ve asker alınan, soyguna ve salmaya konu teşkil eden bir yer telakki ederek yalnız sömürmüşler, ona birşey vermeyi, orada yaşayan insanları yetiştirmeyi, eğiterek devlete temel haline getirmeyi akıllarından bile geçirmemişlerdir. Köyde doğan kendi himmet ve gayreti ile kasaba ve şehir okullarında okuyarak yetişen, aydın zümreye katılabilecek kadar yükselenler de devlet kadrosuna girerek (kapıkulu) olmuşlar, köyü soyma ve sömürme işine onlar da katılarak, köyü canlandırma teşebbüsüne girişenlere karşı durma (yazarın notu: bu son sözcük kitapta yanlışlıkla «katılma» olarak basılmış) yolunu tutmuşlardır... Görülüyor ki ilköğretimi mecburi bir hale getirerek imparatorluğun dört bucağına yaymak işi, başlangıçta sıkı tutulmadığı, geriliğe karşı onu savunmak, gerektikçe mücadele etmek birçok okur yazarlar tarafından göze alınmadığı, bu ağır yük bir kaç tane ülkücü aydının sırtına yükletildiği için sürüncemede kalmış, her devirde onu gerçekleştirmek istiyenleri kös-*

[47] a.g.e. s. 99, 109, 114, 131, 132.

tekliyenler olmuştur. Bunun baş sebebi, imtiyazlı sınıfa mensup olanların dünya anlayışlarına göre kurulmuş olan hayat nizamının bozulmak istenilmemesidir. Bu nizam içerisinde çeşitli nimetlere kavuşmuş olanlar, her yeniliğe karşı halktan bir kısım insanların hoşuna gidecek bahaneler bularak yeniliğin karşısına dikilirler. Onu gerçekleştirme işine teşebbüs edenleri iftiralar, jurnalcılıklarla lekeliyerek sahneden atmak, attırmak yolunu tutarlar. İğfal şekilleri her devre göre değişir. Baltalayıcılar halkın tarafında bulunduklarını söylerler. İlköğretimin geçtiği yol, böyle çetin engellerle kaplı bir yoldur...» Tonguç, Nafi Atuf Kansudan şu satırları aktarır: «*...Mektep, muhit ile cemiyetin içtimai ve iktisadi şartlarıyla en sıkı münasebeti olan bir müessesedir. Muhitine müessir olmakla beraber her devrin ve zamanın içtimai ve siyasi şartlarından da müteessir olmuştur... Bütün manasıyla terbiyenin gayesi sultana sadık tebealar ve saltanat hükümetine memurlar yetiştirmek hududuna irca edilmiştir...*»

Tonguç ilk eğitmen denemelerini anlatırken şöyle diyor[48] «*...Aydın zümreye mensup bir kısmın bunu itirazsız, gürültü patırtı yapmadan iyi karşılamaları mümkün değildi. Onun için yapılacak işleri önce tecrübe ederek ve onların özelliklerine uygun kanun tasarıları hazırlıyarak ...uygulamak şarttı. Buna rağmen geri zihniyetten kurtulamıyanlar, fırsat buldukça köyde ilköğretimi gerçekleştirmek hizmetine katılanlara cephe alacaklardı. Müteşebbisler bunun böyle olacağını biliyorlardı. Bildikleri halde kopacak fırtınanın doğuracağı sıkıntıları göze alarak ve bunlardan yılmıyarak, ileri pedagoji ilkelerine uyarak çalışmaya karar verdiler...*»

O halde Tonguçun, kurulması için çalıştığı köy enstitülerinin içinde bulunulan süreç bakımından genel toplum düzenine uygun düşmiyeceğini, günün birinde bal-

[48] **a.g.e. s. 494.**

talanıp yıkılabileceğini yahut amaçlarından saptırılarak o süreçteki düzenin çıkarlarına göre kişiler yetiştirmekte kullanılacağını başlangıçtan anlamış, bilmiş olmasını kabul etmek zoru vardır. Sonradan eleştiriciler tarafından üzerinde çok durulan bu noktayı bile bile işe niçin girişmiştir? Başka bölümlerde de değindiğimiz bu sorunun karşılığı en kısa şekilde şudur: Yapılacak başka birşey yoktu. Bu yola girmek ve ne elde edilebilirse, ne kadarı başarılabilirse, onu yapmak, hiçbir şey yapmamaktan, eyleme geçemeden oturup sürecin kendi kendine gelişmesini beklemekten çok daha doğru, çok daha yararlı, çok daha aydınca, çok daha devrimciliğe, ilericiliğe yakışır bir davranıştı. Tonguç için bir ikinci olanak, bir alternatif yoktu. Bütün bu tehlikeleri bile bile, kuracağı eğitim sistemiyle uyuşmayan bir toplumsal ve ekonomik düzen içinde ve hemen eklemeli ki, oldukça da becerikli bir şekilde eylemini sürdürdü, yürüttü. Bu eylem, oturup kurulan sistemle düzen arasındaki çelişkiyi, uyuşmazlığı belirtmekten ve bunu büyük bir marifet saymaktan daha değerli değil midir? Evrim ve devrim açısından daha yararlı, daha sürücü, itici, hızlandırıcı bir davranış ve taktik olmamış mıdır?

Yine eğitim ve toplum yapısı ve bunların karşılıklı etkileri konusunda şu satırlar ilginçtir; evrim açısından Tonguç'un eğitimden «bir şeyler» beklediğini de gösterir[49]: «*...Köyler boşanıyor, şehirlerin nüfusu artıyor, büyük şehirlerin sayısı durmadan çoğalıyordu (19. yüzyılın 2. yarısında Avrupa). Süratle genişliyen fabrikaları etrafında işçi kümeleri birikiyor, bunlar bir kütle haline gelmeye başlıyorlardı. Birdenbire meydana çıkıveren öğretmen, işçi, teknisyen kafileleri, karşılaştıkları zorlukları yenmek, hayatın yükünü hafifletmek amacıyla cemiyetler kurarak teşkilatlanıyorlar, hür vatandaşlar sıfatıyla seçim-*

[49] a.g.e. s. 161-162.

lere katılıyorlar, yeni istekler ileri sürüyorlardı. Eski hayat nizamının nimetlerine kavuştukları için onun değişmesini istemiyenler, başta krallar olmak üzere bunlara, (sosyal demokratlar, komünistler, cemiyetin düzenini yıkıcılar!) diye bağırıyorlar, bunların yetiştikleri okulları azaltmak yolunu tutuyorlar, mesleki cemiyetlerini kapatıyorlardı. Mesela Prusyada 1821 de nazırlar heyeti kararıyla ilköğretim ve ilkokul öğretmenleri aleyhine hükümler verilmeye başlanmıştı. Öğretmenlerin çoğalmasından, günün birinde (hükümet aleyhine bir ihtilal çıkarılır) düşüncesiyle korkuluyordu... Bütün bunlara rağmen öğretmenler teşkilatlanarak eğitim ve öğretim alanlarına yenilikler getirmek, okulu türlü otoritelerin baskılarından tamamen kurtarmak için var kuvvetleriyle çalışıyorlardı...» ve[50] *«...Yeni okul gelecek hayatı şekillendirme işine ihtirasla katılır. Bu amaca yöneltilmiş okul milli ve insani hayatın geleceğini sağlamak için açılan sessiz kültür savaşma da katılmış olur...»*

Şu sözleri de bu anlamda anlamak gerekir sanıyoruz[51] *«...Yeni medeniyeti benimsemiş toplumlarda yurttaşların hak ve görevleri de değişti. Fikir, vicdan serbestliği, bilgi, öğrenme, seyyahat etme, ticaret, sanat, konuşma, yazma hürriyeti gibi yeni değerler kişi haklarından sayıldı. Seçmek ve seçilmek, cemiyet kurmak gibi yeni yeni sosyal problemler sayesinde bir toplumu teşkil eden bireyler kendi kendilerini idare etmek ilkesine dayanarak sürü hayatı yaşamaktan kurtuldular. Yeni medeniyetin mensupları bu yenilikleri gelenek ve göreneğe göre öğrenemiyecekleri için yepyeni bir eğitim kurumuna ihtiyaç hasıl oldu. Mecburi öğretim kurumu olan modern manalı ilkokul ve onu tamamlıyan meslek okulları kuruldu... Köyü canlandırmanın tek çaresi köylü halkı, bilhassa onun genç nesillerini de*

(50) a.g.e. s. 273.
(51) a.g.e. s. 510-511.

tıpkı şehir ve kasabalarda yaşıyan insanlar gibi yeni uygarlığın icablarına göre eğitmekte görüldü. Köyü canlandırmak demek bu demektir. Herşeye tercih edilerek bu yapılmadığı takdirde köyü yaşamakta olduğu geri hayattan kurtarmak imkansızdır...»

Bu konuda sonuç olarak şu söylenebilir: Tonguç yalnız eğitimin alt yapı değişikliklerini sağlamaya yetmiyeceğini elbette biliyordu. Ama eğitimin, bu değişikliklere giden süreci hızlandırmakta önemli bir rol oynayabileceği kanısında idi.

Şu satırlar da onun, eğitim ile ilerleme sürecini hızlandırmak için gerekli etmenlerden yalnız birinin söz konusu olduğuna inandığını gösterir [52]; «*...Türk toplumunu, Türk yurdunu sevenler, halkı okur-yazar bir hale getirmekle, onu sadece medeni milletler seviyesine yükseltmenin şartlarından birini gerçekleştirmeye uğraştıklarına kanidirler...*»

Tonguç'un düşünlerini, yazılarını inceliyerek belirtmeye devam edelim:

■ *Sosyal Devlet Ülküsü*

A. Rufer'den iki arkadaşı ile birlikte 1955 yılında dilimize çevirdiği ve ancak 1962'de yayınlanabilen «Pestalozzi ve Devrim» çevirisine yazdığı önsözde Tonguç şöyle der[53]: «*...Pestalozzi hakkında az veya çok bilgi sahibi bulunan meslektaşlar bu büyük eğitkenin sadece pedagojik fikirlerini bilirler. Hatta türkçe yazılmış eserler onu her cephesi ile bize tanıtmadıkları için, Pestalozzi tuttuğu işlerin çoğunda başarı gösterememiş beceriksiz bir eğitken olarak tanınmıştır... Hakikata pek aykırı düşen bu*

[52] a.g.e. s. 633.

[53] **Pestalozzi ve Devrim, A. Rufer, çevirenler: İ. Hakkı Tonguç, Fuat Gündüzalp, Rauf İnan, İmece yayınları, Ekin Basımevi İstanbul 1962, s. 3.**

kanaatı değiştirmenin tek çaresi öğretmenleri ve eğitkenleri Pestalozziyi hakiki çehresi ile aksettiren eserlere kavuşturmaktır... Pestalozzi bu kitapta (serbestlik, eşitlik ve kardeşlik) prensiplerini en temiz bir şekilde şahsında tecessüm ettiren demokrasi ülküsünün asil bir temsilcisi olarak belirtilmekte, refah ve saadet sağlayıcı devlet vasıtasıyla insanlığı içine düştüğü sefaletin bataklığından kurtarmaya var kuvveti ile uğraşan cumhuriyetçi bir kahraman olarak göz önünde canlanmaktadır...»

Görülüyor ki, Tonguç'un Pestalozzi'ye hayranlığı, onun sosyal adaleti sağlıyan devlet ülküsünden ötürüdür. Tonguç, onda eğitimin sınırlarını zorlıyarak, toplumsal gelişimde eğitimi sosyal adalet, sosyalizm ülkülerine doğru bir hızlandırma aracı olarak kullanma amacını bulur.

■ *Din Konusu: Tavizsiz Laiklik!*

Tonguç'un toplumsal ve siyasal düşünlerini incelerken din konusuna özellikle önem vermek istiyoruz. Hemen söyliyelim ki, Tonguç'un bu konudaki düşünleri Atatürk'ünkilere eştir; bugün bazı toplumcu aydınların bu konuda yaptıkları analizlere, vardıkları taktik sonuçlara ve soruna baktıkları açıya uymaz. Din konusunda Tonguç açık olarak ve hiçbir taktik hesabı, çıkarı göz önüne almadan çok radikaldir.

Din konusunun çocukluğundaki izlenimleri olarak şu anıları ilginçtir[54]: «*...Okumak için İstanbul'a gitmeyi tasarlıyorum. Babam buna taraflı görünmüyor. Ne zaman evimizde bu mesele söz konusu olsa o: -canım amcanı yıllar boyunca İstanbul'da okuttuk; pek çok para harcadık.*

[54] **Tonguç'a Kitap, İmece yayınları, İstanbul 1961, s. 15-16-17.**

Ne oldu sanki? Hem hiçbir şey bilmiyor, hem de bizim yaptığımız köy işlerini yapmaya yanaşmıyor; aylak dolaşan bir hazır yiyici... derdi... Amcam yıllarca medresede okumuştu. Öğrendiği bilgilerin hiçbiri hayatta işine yaramıyordu. Küçükten büyüğe kadar bütün mensupları, yılın her gününde işe katılan, durmadan çalışan köylü ailesinin içinde onun durumu cidden anormaldi. Dedem işe kendisini bir türlü veremiyen amcama sık sık kızar, söylenir; bu yaşlı hocayı bazen döğerdi...» «...İstanbul'a gelince ilk işim, Fatih civarındaki medreselerde okuyan bizim taşralı mollaları arayıp bulmak oldu. (Yazarın notu: Tonguç'un köyünün bulunduğu Dobruca bölgesi Türkleri arasında biraz varlıklı ailelerin çocuklarını İstanbul'a yollıyarak medresede okutmaları geleneği vardı[55]). Onların her bakımdan bana kılavuzluk etmelerini istiyordum. İş benim tasarladığım gibi olmadı... Bizim hemşehriler kasvetli, rutubetli medrese odalarında kendi içlerine kapalı, tiksinilecek bir şekilde yaşıyorlardı; dışarıda olup bitenlerden habersizlerdi; okullarına dair bilgileri kıttı. Onlar medrese odalarında bol bol pilav pişirerek, tıkabasa yemek yiyerek birbirleriyle bol bol güreşerek, arada bir camilerde okutulan derslere giderek vakit öldürüyorlardı...»

Çocukluktaki izlenimleri bu olan Tonguç, daha sonra din konusunda şunları yazar[56]: «*...Köyü canlandırmak amacıyla yapılmış hamleleri incelerken medresenin rolünü bir tarafa bırakarak görmemezlikten gelmek doğru bir hareket olmaz. Medrese, geçmiş devirlerdeki kültür hayatımızın gelişimine etki yapan, dinsel eğitimi gerçekleştirme bakımından görevini başarmış sayılabilecek bir kurum olduğu için şehirde veya köyde, müslümanlığı kabul etmiş*

(55) **Dobruca ve Türkler, Müstecib Ülküsal, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınları No. 26, Ankara 1966.**

(56) **Canlandırılacak Köy, s. 88-89, 160, 171, 286.**

insan kümelerinin biriktiği her yerde onun damgalarına rastlanmaktadır. Öğretmen veya eğitmene henüz kavuşmamış olan onbinlerce köy, bugün bile medreseden yetişmiş imam ve hatiplerin elindedir. Bu köylerdeki insanların çoğu, geçimle ilgili günlük işlerin dışında kalan meselelere, onların dünya görüşlerine ve hayat anlayışlarına göre temas ederler. Bu davaları, onların anlatışlarından ne anlıyabiliyorlarsa, o ölçüde kavramaya çalışırlar. Bu tip köylerin insanlarına , ne devlet ne de parti teşkilâtı henüz imam kadar müessir olmamaktadır. Öğretmen veya eğitmen verilen köylerde de imam veya hatip hemen sahneden çekilip yalnız camideki dinsel görevine bağlanmakla kalmaz. Onlar, insanoğlu dünyaya geldiği zaman adını koyarak onun yakasına yapışırlar, öldüğü vakit mezarının başında son duayı okuduktan sonra yakasını bırakırlar. Köylü insanların genel hayatlarına, hayatın bilhassa manevi cephesine bu derece hakim olabilen elemanı yetiştiren medrese, önemli bir kültür kurumu olması bakımından incelenmeye değer...» Bundan sonra Tonguç, medrese öğretim ve eğitiminin özelliklerini, zamanla medresenin nasıl sömürücü ve tutucu bir nitelik kazandığını ve ilerici gelişmelerin önünde en önemli bir engel durumuna geldiğini anlatıyor. Öyle anlaşılıyor ki, Atatürk'ün de düşünlerine paralel olarak, ona göre bir kültür ve uygarlık değiştirme sorunu ile karşı karşıya olan Türk toplumunda, bu değişmeye karşı duran, bunu önliyen en büyük güç, din kurumudur; daha doğrusu dinin, laikliğin gerektirdiği sınırların içine çekilmek istememesi, toplumun bütün kurumlarına kendi anlayışına göre düzen vermek çabalarıdır. Din adamı uzun bir süre tutucu güçlerin yardımcısı olmuş, «*fertleri din afyonu ile uyuşturulmuş bir cemiyet*» ortaya çıkmıştır. «*Türk olmıyan imparatorluk tebası, istibdat idaresinin hayat nizamına göre bazı nimetlere kavuşmuş olan kasaba eşrafı, batıl inançlardan kendilerini bir türlü kurtaramamış cami,*

medrese, tekke gibi dinsel kurumların siperlerine sığınarak çeşitli menfaatler sağlamış bulunan hocalar, akla gelmedik baltalama hareketleriyle devrimin hızını kırmaya» başlamışlardır. O halde Tonguç'a göre de Türkiye'de din kurumunun, gelişimi engellemekte, batı ülkelerindekiyle karşılaştırılamıyacak derecede güçlü bir rolü vardır. Bu anlaşılıp, ona göre köklü tedbirler alınmadıkça, başka bir deyimle Atatürk'ün anladığı anlamda laiklik ilkesi tam olarak uygulanamadıkça ileri atılımlar yapılamaz. Maarif Vekili Vasıf beyin Mecliste hocalarla yaptığı tartışmaları anlatırken Tonguç şöyle der: «*...Merhum Vasıf'ın B. M. Meclisindeki hocaların karşısına böyle mertçe dikilişi eşine az rastlanır tarihi olaylardandır. Onun bu hareketini devrim ve eğitim tarihimiz daima saygı ve minnetle anacaktır. O zaman genç öğretmenler arasında bu kararın sonuçları üzerinde (Yazarın notu: öğretimin birleştirilmesi yasası) uzun boylu konuşulur, bunun arkasından laik okulun gelmesi ihtimali bulunduğu gizlice tahmin edilir, Türk milletinin böylelikle kısa zamanda dini bir tahakküm vasıtası olarak kullananların elinden yakasını sıyırabileceği ümitlerine bağlanılırdı. Bu tatlı ümitler hakikaten kısa zamanda gerçekleştirilir... Bu olaydan çeyrek yüzyıl sonra, 1947 yılında, yine aynı B.M. Meclisinde okullara din dersleri konmasını teklif eden bir hatibin çıkması üzerine basında bir tartışmadır başladı. Laik okullarda yetişen genç doktorlara, öğretmenlere, mühendislere, mimarlara bakıyorum; çoğu devrimci, yaşlanmış neslin haline, kanaatlarını niçin değiştirdiklerine gülüyorlar... İnsan bunları duyunca Cumhuriyetin kurulmasına emeğini katmış Vasıf Çınar'ı saygı ile tekrar anmak borcunu eda etmekten haz duyuyor, yeni Vasıf'lar yok mu demekten de kendini alamıyor...»*

Tonguç'un laik okuldan anladığı, içinde hiçbir şekilde din öğrenimi yapılmıyan okuldur. Onun açısından bakılınca, son zamanlarda din konusunda ilericilerin, örneğin

TÖS gibi bir örgütün bile açıklama ve davranışları[57], bunlar ne kadar bilimsel ve devrimci taktik açısından doğru gibi gözükseler bile, yetersiz izlenimini uyandırmaktadır; devlet eliyle din eğitimini baştan yadsıyan ve bu konudaki tutumu bağnazlık derecesinde katı ve kesin olan bu eski kemalistin görüşü ile uygunluk göstermemektedir. Bir üst yapı kurumu olan dinin, alt yapı değişmedikçe niteliğinin değiştirilemiyeceği ve dinsel alan dışındaki etkilerinin azaltılamıyacağı görüşü ne kadar bilimsel olursa olsun, Atatürk'ün bu üst yapı kurumunun etkilerini, elindeki bütün araçlarla kısarak bir takım ileri atılımları sağlamış olduğu gerçeği ve laik devletin hiçbir şekilde din öğretim ve eğitimi ile ilgilenmemesi gerektiği inancı, eski Kemalistlerin ve Tonguç'un kolay kolay vazgeçemiyecekleri değerlerdir.

■ *Batıcılığı*

Yine onun düşün sisteminde bağnazlık derecesinde ve hiçbir taviz vermeden savunduğu bir başka Atatürkçü ilke, batı uygarlık ve kültürünü benimsemek ilkesidir. Son yıllarda bu konuda yapılan tartışmalar açısından bu inancı üzerinde de biraz durmak istiyoruz. Tonguç'a göre doğu kültürüne bağlanarak, bununla ilgili gelenekleri koruyarak uygarlaşmanın olanağı yoktur. Tanzimat batıcısı değildir; batı kültür değerlerini alırken, bunları körükörüne kopya etmeğe, emperyalizme kapılıp uşaklaşmaya karşıdır. Ama ona göre yüzyılın ve makina çağının uygarlığına ancak onun kültür değerleri benimsenerek erişilebilinir. Doğu ile batı arasında bir orta yol, bir uzlaştırma düşünülemez. Örneğin Satı beyin osmanlılık ve islamlık ilkesine

(57) **TÖS'ün din konusundaki düşünleri için bakınız: Devrimci Öğretmenlerin Savaşı, TÖS Yönetim, Yürütme, Denetim, Onur kurulları 1967-1969 çalışma raporu. Balkanoğlu matbaası 1969 Ankara, s. 110-112.**

karşı çıktığı için beğendiği ve değer verdiği Ziya Gökalp'ı şöyle eleştirir[58]: «*...İslamlaşmak prensibine bağlılığı, ümmet ruh ve medeniyetini de bir değer olarak elden bırakmayışı Z. Gökalp'ı da mekteple medreseyi bir arada yaşatma gafletine düşürüyordu... 1923 yılında Ankara'da toplanan birinci Heyeti İlmiye'de, Sultanilerin adlarını değiştirme konusu konuşulurken bunlara Halduniye ve Fârabiye adının konulmasını istiyecek, hatta liselerde fen şubelerinin kapatılmasını istiyecek kadar ileri gitmiş olan Gökalp'a, batı uygarlığına aşık Tevfik Fikret'le onun gibi düşünenlerin cephe almış olmalarına hak vermemek elden gelmez...*» Daha somut bir şekilde söylemek gerekirse, herhalde Tonguç, fesli, sarıklı, arapça yazılı, camilerde propagandası yapılan, entarili, takunyalı bir «islam sosyalizmi»ne inanamıyacak, bağlanamıyacak bir kişi idi. Batı kültürünün hümanist dünya görüşünü, gözleme, deneye, akla dayanan bilim anlayışını, insana ve dünyaya, doğaya değer veren yaşama düzenini benimsemedikçe, bir takım ekonomik değişiklikler yaparak insanları sömürüden kurtarıp varlıklandırma olanağı bulunabileceğine inanmadığı gibi, bu olsa bile, böyle bir toplum, onun ülküsü, rüyası, inancı değildi.

■ *Kemalizm*

Tonguç, düşünlerini, önerilerini kemalizm ilkelerine bağlamaya çok dikkat eder. Bunun bize göre iki nedeni vardır: Birincisi kemalist ilkelere gerçekten bağlıdır ve yürekten inanır. Bu ilkeler çağındaki koşullar bakımından ileri ilkeler oldukları gibi, katı ve sınırlı ilkeler de değillerdir. Daha sonraki gelişmelere, süreçlere açıktırlar; onlar için bir dayanak, bir çıkış noktası olabilirler. İkinci ne-

(58) **Canlandırılacak Köy, İ. Hakkı Tonguç, Remzi kitabevi, İstanbul 1947, s. 204-206.**

den ise daha çok eylem ve taktik açısındandır. Tonguç'un eyleme geçtiği çağda Türk siyasal hayatında kemalizm dışında etkin bir siyasal akım yoktur. Eyleme girişecek bir kişi ancak kemalizme dayanarak başarılı olabilir. Nitekim Tonguç şöyle der[59]: «*...Kurtuluş ve egemenlik savaşlarını başarı ile sona erdirdikten sonra, Cumhuriyet Halk Fırkası şekline gelen Müdafaai Hukuk Cemiyeti denilen siyasi kurumlar, bütün devrim hareketlerine ön ayak olmuş ve hakiki devrimci karakterleriyle belirmişlerdi. C. H.P. denilen teşekkül bir taraftan milli ve insani vasıfları, diğer cihetten de ülkü edindiği fikirleriyle memlekette sarsılmaz bir otorite haline gelerek bütün devrimci fikir ve hareketlere kılavuzluk ediyordu. Vatanda tek parti olması, iktidar mevkiinin kendi hükümetlerinin elinde bulunması dolayısıyla yapılacak her işte, onun programında yer alan ilkelere uymak zaruri idi...*»

■ *İmece ve Bedensel Çalışma*

Tonguç'un tasarladığı toplum yönünden bir nokta üzerinde daha durmak istiyoruz. Bu, ikinci bölümde de biraz değindiğimiz kamunun yararlı olan işlerde imece geleneğinin sürdürülerek çağdaş bir örgütlenme ile vatandaşların beden gücünden yararlanma yükümü konusundaki düşünleridir. Onun kalkınma şemasında bu yol, önemli bir yer tutar. Tonguç'a göre para olanakları kıt toplumlarda ancak bu yoldan toplu ve geniş çapta kalkınma projeleri gerçekleştirilebilinir.

Bu düşün ve tasarılarının örneklerini Bulgaristan ve Almanya'da görmüştür. «Canlandırılacak Köy»ün 1. baskısında, kitabın sonunda «Bir Seyahatin Notları» başlığı altında 1938 yılında yaptığı inceleme gezisinin Bulgaris-

[59] a.g.e. s. 481-482.

tan, Macaristan ve Almanya ile ilgili izlenimlerini yazar[60]. Belirttiğine göre Bulgaristan'da «Mecburi iş hizmeti teşkilatı» 5 Haziran 1920'de çıkarılan bir yasa ile kurulmuştur. I. Dünya Savaşından bitkin, yıkık ve ekonomik bakımdan çöküntü içinde çıkan Bulgaristan'ı süratle kalkındırabilmek için düşünülmüştür. Tonguç'un verdiği bilgiye göre orada mecburi iş hizmeti iki türlüdür: «*Askeri hizmete dahil olmayan gençlere mahsus muntazam iş hizmeti. Devam müddeti asgari sekiz aydır. (Genç kızlar için dört ay). Diğeri 20-40 yaşındakilere mahsus mevsimlik iş müddeti, bu hizmetin müddeti on gündür...*» Bütün örgüt bir Genel Müdürlük tarafından yönetilir. Yükümlüler iş hizmeti kamplarında toplanırlar. Bunlara ayrıca okuma yazma da öğretilir. İlke olarak her kişinin çalışması kabul edilmiştir. Ancak bütün yükümlülerin hizmete çağrılması olanağı bulunamadığı zaman bedel alınır. Bu örgütün amacı şudur: Üretimi ve kamu yararına yapılan işleri arttırmak, ülkenin iş gücünü organize etmek, vatandaşlar arasında sınıf ve varlık farkı gözetmeksizin kamu yararına olan işler için onlarda ilgi uyandırmak. Bütün vatandaşlarda ulusal sorumluluk duygusunu uyandırmak.

Aynı şekilde Almanya'daki iş hizmeti örgütü de Tonguç'un dikkatini çekmiştir. Verdiği bilgiye göre[61] orada bu örgüt 26.6.1936 günlü bir yasa ile kurulmuştur. 18 - 25 yaşları arasındaki her Alman genci 6 ay süre ile bu örgütte çalışır. İç İşleri Bakanlığı bu örgütü yönetir. Anlaşıldığına göre bu örgütden bir yönden de bir eğitim ve öğretim kurumu olarak ve nasyonal sosyalist partiye bağlı bir gençlik yetiştirmek için de yararlanılmaktadır. Diğer amaçları ve yaptığı işler Bulgaristandakine benzer. I. Dünya Savaşından bitkin ve yoksul çıkan Almanya'nın kısa bir süre-

(60) **Canlandırılacak Köy, I. baskı, Remzi kitabevi, İstanbul 1939, s. 208-212.**

(61) **a.g.e. s. 230-233.**

de ekonomik bakımdan kalkınabilmesi, bayındırlık çalışmaları bakımından büyük yarar sağlamıştır.

Görüyoruz ki, birbirine benzer ve vatandaşların kamu yararına olan işlerde bir süre için bedensel olarak çalışmaları esasına dayanan bir örgüt, demokrat Amerika'da, krallık Bulgaristan'ında, nazi Almanya'sında örnek olarak vardır. Herhalde sosyalist ülkelerde de benzerleri olsa gerektir. Önemli olan nokta şudur: Böyle bir sistem birinci derecede o ülkenin siyasal rejiminin bir gereği, bir özelliği değildir. Alışılmış ekonomik olanaklarla başarılamıyan topyekün bir kalkınmanın yürütülmesi için düşünülmüş bir sistemdir. Hatta daha ileriye giderek şunu söyliyebiliriz: Kamu yararına olan büyük çaptaki işleri enternasyonal kapitalizmin alışılagelmiş çıkar ve düzenlerine boyun eğmeden çözümleyebilmek için tutulmuş bir yoldur.

Tonguç'un bu örneklerden aldığı izlenimlerle ve Türkiye'nin de o çağda içinde bulunduğu çok dar ekonomik durum, para yokluğu, dışarıya avuç açmamak için gösterilen olumlu direnme gibi koşullara bakarak, geleneksel imece alışkanlığımızı çağdaş bir yöntem ve örgüt durumuna getirmeyi tasarladığını görürüz. İşte 4. bölümde inceliyeceğimiz 4274 sayılı yasanın 25. maddesi ile köy okullarının yapımında 18 - 50 yaş arasındaki köylü yurttaşların yılda 20 gün okul yapımı işlerinde bedensel olarak çalışmalarını öngören madde, bu ana düşünlerden hareketle konmuştur. Sonradan üzerinde çok tartışılan ve C.H.P. iktidarının kendi anlayışına göre 1946'dan sonraki çok partili düzenin siyasal tartışmaları içinde en zor savunulabilir geçmiş çalışmalarından birisi sayılan ve C.H.P.'nin bir ayıp gibi örtüp, hiç savunmadan geçiştirmeye çalıştığı bu bedensel çalışma konusu, inancımıza göre hâlâ üzerinde durulmayı gerektirir önemdedir ve günün birinde ciddi olarak bu konuyu yeniden ele almak zorunda kalınacaktır. Bu yapıldığı zaman şüphesiz ki, ilk üzerinde du-

rulacak nokta, böyle bir yükümün angarya sayılıp sayılamıyacağıdır. Hukuki yönden, kamunun kendi yararına yapılan işlerin vatandaşlar tarafından yapılmasının ne derece angarya sayılabileceğinin tartışılması gerekir.

Köy enstitüleri uygulamasında, bu çalışma yükümünün en çok eleştirilen bir niteliği de bu yükümün yalnız köylerde yaşıyanlar için söz konusu olması idi. Böylece vatandaşlar arasında fark gözetildiği söyleniyordu. Teorik açıdan bu eleştiri haklıdır. Bu bir noksandı. Ama iktidarın çok yönlü karakteri, ancak bu kadarını onlara kabul ettirebilmeye elvermişti. Fakat yöneticilerin de aynı kanıda oldukları, yani bu yükümün bütün yurttaşları kapsaması gerektiğine inandıklarını söyliyebiliriz. Nitekim, işbaşından ayrılmadan kısa bir süre önce okul yapımı işlerinde kent okullarında da buralarda yaşıyan vatandaşların bedensel olarak çalışmaları konusunda bir tasarı hazırlığına başlanmış idi. Böylece, köylerde ve kentlerde yaşıyan vatandaş arasında bu bakımdan ortaya çıkmış olan ayrılık kaldırılmış ve vatandaşların hepsinin aynı yüküm altında okul yapımı işlerine katılmaları sağlanmış olacaktı. Fakat bu tasarının yasama organlarına yollanmasına zaman kalmamıştır.

■ *Siyasal Eylemler*

Toplumsal ve siyasal düşünlerini ve kanılarını bu şekilde gözden geçirdiğimiz Tonguç, genel çalışmaları dışında, gündelik anlamda siyasal eyleme girmiş midir? Tonguç, içinde yaşadığı tek ve çok partili siyasal düzen içerisinde bu anlamda siyasal eyleme girmenin bir yarar getireceğine inanmamıştır. Ona göre tek başına veya birkaç kişi olarak bu çağlardaki parti veya partilerin içerisine girmek bir yarar getirmez, ses duyurulamaz, etkili olunamaz, o top-

lulukların içinde eriyip gidilir. Ancak bir grup olarak, ama belirli ilkeler, görüşler çevresinde toplanmış, sınıf çıkarları açısından anlaşmış ve az çok belirli bir sınıftan gelmiş insanlar topluluğu olarak, bunların içerisine girilirse yahut da bu anlamda yeni bir partide işe girişilirse bunun bir önemi olabilir. Bu düşünledir ki, Tonguç; böyle girişimlerin gerçekleştirilemiyeceği bir ortamda, çeşitli olanaklara, baskılara rağmen gündelik politikaya girmemiştir. Bu ilkenin ışığı altında Tonguç'un bu konudaki davranışlarını inceliyelim:

1944 - 45 yıllarında C.H.P. ileri gelenleri açıktan ve dolaylı olarak, bir defasında da Nafi Atuf Kansu'nun aracılığı ile kendisine milletvekilliği teklif ederler. Bu, CHP nin yöneticilerinin büyük bir kısmına artık fazlaca sivri gelmeye başlıyan eylemlerinden onu uzaklaştırmak, kızağa çekmek için düşünülmüş bir düzendir; kabul etmez.

1946 seçimlerine doğru siyasal eylem olarak sayılabilecek iki girişimi vardır: Bunlardan birincisi CHP'nin milletvekili aday listesine kendi görüşüne ve inançlarına göre girmelerinde yarar gördüğü bazı kişileri sokmak için yaptığı çalışmadır. Bu çalışma, o zaman partinin Genel Sekreteri olan Nafi Atuf Kansu'nun aracılığı, desteği ve yardımı ile yürütülür ve parti içerisindeki ilerici - tutucu kanat çatışmasının bir bölümü sayılabilir. Bildiğimiz kadarı, Tonguç'un bu listesinden bazı isimler CHP'nin aday listesine konmuş (Yazarın notu: o zaman milletvekili adayları Genel Merkezce saptanıyordu) ve listenin açıklanmasından birkaç gün önce birdenbire listeden çıkarılmıştır. Tutucu sağ kanadın ağır bastığı ve bu girişimi önlediği anlaşılıyor. Bunun nedeni liste incelendiği zaman ortaya çıkar. Bu liste, Tonguç'un belli bir ilke çevresinde toplanmış bir sınıftan gelme ve o sınıfın çıkarlarını savunan bir topluluk olarak politikaya girme ilkesine uygundur ve CHP'nin o pek sevdiği, taşra eşrafından yapılmış listeleri ile hiçbir

benzerliği yoktur. Bir belge olarak bu listeyi buraya alıyoruz[62]:

1) *Lüleburgaz: Düğüncübaşı köyü eğitmeni Ahmet Turan veya aynı köyün muhtarı Hasan Turan.*
2) *Lüleburgaz: Kayabeyli köyü eski muhtarı Süleyman Kaya*
3) *Babaeski: Doğanca köyü eski muhtarı Ahmet*
4) *Avanos: Köşektaşı köyü muhtarı (adı Mehmet Ali)*
5) *Avanos: Ortaköy muhtarı (adı Hüseyin Ayan)*
6) *Eskişehir: Mahmudiye köyü halkından Mestan.*
7) *Eskişehir: Kuruhöyük köyü eski muhtarı Aptullah Yafay.*
8) *Ankara: İlyakut köyü eğitmeni Halil Türk*
9) *Çorum: Dediler köyü bölgesi gezici başöğretmeni Tuncel.*
10) *Afyon: Dereçine muhtarı Mehmet Kesimoğlu*
11) *Sarıkamış: Bölgesi gezici başöğretmeni Recep Başkan.*
12) *İzmir: Kızılçullu bölgesi gezici başöğretmeni Kemal Çallı.*
13) *Bafra: Eski Milli Eğitim memuru Bedri Ediz.*
14) *Kırklareli: Merkez bölgesi gezici başöğretmeni Mehmet Turan.*
15) *Alanya: Bölgesi gezici başöğretmeni Orhan Yolaç*
16) *Bergama: Kozak Aşağıcuma köyü muhtar ve eğitmeni Hasan Kalaycı.*
17) *Bergama: Çamköy kadın eğitmeni Rabia Ertuğrul.*
18) *Erzincan: Vaskit bölgesi gezici başöğretmeni Yaşar Ertuğ.*
19) *Malatya: Hekimhan ilköğretim müfettişi Hasan Türkoğlu.*
20) *Balıkesir: İlköğretim müfettişi Süreyya İşgör (Çanak-*

---

[62] **Özel arşiv: Tonguç'un CHP milletvekili aday listesine alınmaları için CHP Genel Sekreteri Nafi Atuf Kansuya verdiği isimler:**

kale ve Biga'da uzun müddet bulunduğu için o çevrede tanınır).

21) Maraş: İlköğretim müfettişi Remzi Arifioğlu.

22) Konya: Millî Eğitim Müdürü Fazıl Gönen (Kütahyalıdır)

23) Tekirdağ Milli Eğitim Müdürü Mustafa İlhan Görkey (Edirne, Kırklareli ve Tekirdağında tanınır).

24) Arifiye: Köy enstitüsü müdürü Süleyman Edip Balkır (Bursa Mustafakemalpaşalıdır. Kocaeli, Bolu, Bilecik, ve Bursa'da tanırlar).

25) Savaştepe: Köy enstitüsü müdürü Sıtkı Akkay (Sivaslıdır. Balıkesir, Çanakkale, Kütahya'da tanırlar).

26) Seyhan: Düziçi köy enstitüsü müdürü Lütfü Dağlar (Konya Kadınhanlıdır. Seyhan, Hatay, Maraş, Gaziantep'te tanınır).

Tonguç'un yine aynı seçimle ilgili olarak ikinci girişimi köy enstitüsü yöneticilerine seçimlerde CHP'yi desteklemeleri için çağrıda bulunmasıdır. Bundan, Tonguç'un çok partili dönemde yeni kurulmuş DP'ye karşı CHP'yi desteklemekten yana olduğunu anlıyoruz. Bütün ikircikli yapısına, kaypaklığına rağmen CHP, eylemini sürdürebilmek bakımından Tonguç'a DP'den daha elverişli gözükse gerektir. Hiç olmazsa, CHP içindeki ilerici kanadın güçleneceği şekilde olayların gelişebileceği, bir umut olarak göz önünde tutulmaktadır. Buna karşılık DP'de bu umut da yoktur. Burada Tonguç'un davranışı ile sol aydınlardan birçoğunun davranışı ve iki partiyi değerlendirişleri arasındaki farka değinmek isteriz. Bilindiği gibi o çağda solcular, genellikle CHP'ye karşı cephe almışlardı ve klasik özgürlüklerin getirilmesini hızlandırmak amacıyla DP'ye sızmaya, onunla işbirliği yapmaya çalışıyorlardı. DP'nin güçlenmesinin kendilerine düşünlerini söyleyebilmek olanağı sağlıyacağını sanıyorlardı. Halbuki aksi oldu. DP'ye sızamadılar,

sınıfsal yapısı ortada olan bu partiye sızılıp onun etkilenebileceğini düşünmek yanlıştı; DP güçlenince özgürlükleri daha da kıstı ve sol hareketlerin gelişmesi yönünden ortamı daha da elverişsiz bir duruma getirdi. Acaba sol, CHP içindeki ilerici kanatla işbirliği olanağı arasaydı onu güçlendirebilir miydi, yahut daha sonra hep birlikte bir sol partinin çekirdeği atılabilir miydi, yahut CHP'nin (ortanın solu) hareketi ile başarmaya çalıştığı sola açılma girişimi çok daha erken başlıyabilir miydi, gibi sorular akla gelmektedir. Ama bunların karşılıkları bizim konumuzun dışındadır. Tonguç'un neden bu şekilde bir girişime kalkıştığını bir mektubu açıklıyarak belgelendirebiliriz[63].

«Kardeşim Edip,

«Son zamanlarda bazı enstitü müdürlerini Ankara'ya çağırdık. Seni, aşağıda yazacağım sebebden dolayı ayırmayı uygun bulmadık. Kendim Arifiye'ye gelmek istedim; buna da vakit bulamıyacağımı tahmin ediyorum... Asıl mesele şudur: Seçimler dolayısıyla faaliyete geçen partiler köy enstitüsü öğrencilerinden ve öğretmenlerinden kendi hesaplarına faydalanmak için büyük bir gayret sarfediyorlar. Çocuklardan bazıları da en geri zihniyetteki partilere alet olmak gibi bir gaflet gösteriyorlarmış. Nitekim Kepirtepe'de belediye seçimlerinde bir kısım öğrenciler oylarını böyle bir partiye vermişler. Bu meseleyi buraya gelen enstitü müdürleriyle ve Bakanlıktaki arkadaşlarla uzun boylu görüştük. Şu neticeye vardık ki, eğer öğretmen ve öğrenciler bu bakımdan iyi tenvir edilmiyecek olurlarsa yer yer bazı falsolarla karşılaşmak ihtimali vardır. Bu da enstitüler için çok utanılacak bir hal olur. Onun için gerek enstitüdeki, gerek iş başındaki arkadaşları iyice aydınlatarak işimize, davamıza en uygun prensipleri güden insanlar ve teşkillerle

(63) **Özel arşiv: Tonguçun Arifiye Köy Enstitüsü Müdürü Süleman Edip Balkır'a 2.7.1946'da yazdığı mektup:**

beraber olmayı sağlamalıyız. Senin bu bakımdan çok uyanık olmanı ve arkadaşları da uyanık tutmanı bilhassa rica edeceğim. Meseleleri şahsi olmaktan çıkararak işlere ve gayelere bağlıyacak olursak mevzu hakiki yoluna girmiş olur. Artık ne şekilde hareket edilmeli, bu maksat için nelerden, nasıl faydalanılmalı onları kendin kestireceksin. Şinasi'nin sana yazdığı meseleye gelince (Yazarın notu: Burada söz konusu edilen mesele, Süleyman Edip Balkır'ın CHP'den milletvekili adaylığı meselesidir; bir önceki dip notundaki belge ile ilgilidir) bunun yüzde doksan dokuz onun yazdığı gibi tecelli edeceğini göz önünde tutarak hareket et. Fakat menfi bir netice ile karşılaştığın takdirde bunu da mesele yapmamak olgunluğunu gösterebileceğine eminiz. Bu hususta sana başka birşey söylemeyi zait buluyorum. Diğer noktaları sen kestirebilirsin... Biz dün akşam Şinasi, Enver, Dicle Köy Enstitüsü Müdürü Nazif ve Hasanoğlan arkadaşlarından birkaç arkadaşla birlikte Kastamonu'dan döndük. (Yazarın notu: Adı geçenler Sivas Yıldızeli Köy Enstitüsü Müdürü Şinasi Tamer, Samsun Ladik Köy Enstitüsü Müdürü Enver Kartekin ve Diyarbakır Dicle Köy Enstitüsü Müdürü Nazif Evren'dir). Mektubumun yukarıda birinci paragrafındaki kısmında işaret ettiğim havayı orada da hissettim. Gölköy Enstitüsünde bulu nan öğretmen ve öğrencilerle bu meseleleri etraflıca konuştuk.

İşlerim pek çok olduğu için sana daha uzun yazamıyacağım. Çok çok gözlerini öperim. Oradaki bütün arkadaşlara selam ve sevgiler.

«Hakkı Tonguç»

Şüphesiz ki, bu girişim ve belgeler, Tonguç'un köy enstitüsü konusunu, son amaç olarak belli bir sınıfın siyasal alanda ağırlığını duyurması ve yönetime katılması şeklinde düşündüğünü göstermeleri bakımından da ilginçtir.

Bundan sonra Tonguç, ölümüne kadar, çeşitli dönemlerde, çeşitli kişiler tarafından siyasal alanda çalışması için ileri sürülen önermeleri kabul etmemiştir. Örneğin ölümünden kısa bir süre önce Alaattin Tiritoğlu tarafından birlikte bir sosyalist parti kurarak çalışmaları için yapılan böyle bir öneriyi, Tiritoğlunun evinde yapılan bir görüşmede, «Tiritoğlu, sen de, ben de şu Bahçelievler semtinde oldukça iyi koşullar içinde oturuyoruz. Böyle bir yaşamı sürdüren kişiler olarak, halka gidip peşimizden gelin dediğimiz zaman, bize inanacaklarını sanacak kadar onları saf mı sanıyorsun?» diyerek, nasıl geri çevirdiğini gülerek defalarca anlatmıştır. Bu konuyla ilgili olarak aralarında bir mektuplaşma da vardır[64].

Tonguç'un siyasal eyleme girme konusunda asıl önemsediği, kendisinin herhangi bir partiye katılarak çalışması değil, köy enstitülerinden yetişmiş olanların belli ilkeler çevresinde toplanarak kendi partilerini kurmaları ve seslerini duyurmaları idi. Şüphesiz ki, köy enstitülü olarak değil, köylü sınıfını temsil eden bilinçlenmiş köylüler olarak! Bunu bekliyor, bunu umuyordu.

■ *Sonuç*

Tonguç'un toplumsal ve siyasal düşünleri konusunda toplu bir sonuca varmak gerekirse önce şunu belirtmek isteriz:

Onun yaşadığı çağda, onun düşündüklerinden çok daha ilerisini düşünebilmiş, bunları ondan çok daha iyi, çok daha bilgili bir şekilde söyleyip yazabilmiş birçok aydınlar olabilir. Ama onun düşünlerine ve yazdıklarına önem verip incelemek gereğini duyuyorsak ve bunların gerçekten bir

---

(64) **Özel arşiv: Hakkı Tonguç ve Alaattin Tiritoğlu'nun birbirlerine yazmış oldukları birer mektup.**

değeri varsa, bu önem ve değer, Tonguç eylem içinde bulunan, düşündüklerinin birçoğunu uygulayabilmiş bir kişi olduğu içindir. İşbaşında bulunduğu süre içinde, başarılabilen işlerin manevi yanı bir tarafa, maddi varlık olarak kabataslak 16.000 ilkokul öğretmeni, 500 kadar sağlık memuru, 9000 eğitmen yetiştirilmiş, 600 kadar yapıya yerleşmiş 20 köy enstitüsü, 7000 köy ilkokulu kurulmuş bir kişinin düşünlerine bir göz atmanın herhalde gereği vardır. İlerici aydınlar yaptıklarının değerini, düşünüp yazdıklarıyla değil, uygulayıp gerçekleştirebildikleriyle ölçebildikleri gün, ilerici akımları biraz daha ilerletmek olanağı bulunacaktır. Tonguç'un düşünlerinin anlamı ve değeri, bunların uygulanmış olmasındadır.

Özet olarak onun düşün sistemi nasıl belirlenebilir? Bize göre Tonguç, herşeyden önce Türk toplumunun tarihsel gelişmesine, yapısına ve evrimine ana çizgileriyle doğru teşhisler koymuştur. Öncelikle içinde eyleme geçeceği kurtuluş savaşı sonrası Türkiye'sinin siyasal ve toplumsal yapısını, Anadolu ihtilalinin duraklamasını, çıkmaza girmesini ve bir noktadan sonra noksan kalmasını, başka bir deyişle burjuva devriminin tamamlanarak proleter devrimine dönüştürülememesinin nedenlerini anlıyabilmiştir. Durumun kritiğini doğru olarak yapması, bu koşullar içinde ona, siyasal olanakları kullanarak eyleme geçebilme yolunu açmıştır. Eylemi bir çeşit devrimci taktiği sayılabilir: Koşulların alt yapı değişikliklerine elvermediği bir ortamda, kendi alanında önemli bir derecede bağımsız davranabilmek olanağını sağlamayı başarmış, ileride yapılacak alt yapı değişikliklerini hızlandıracak uygulamalara girişmiştir. Bu açıdan köy enstitüleri atılımı bir çeşit «devrim için eğitim» atılımı sayılabilir. Amaç, sınıf bilinci uyandırılmış köylüler yetiştirmek ve evrimi bunların aracılığı ile hızlandırmaktır. Ancak bilinçlenmiş emekçi sınıflar daha ileri süreçlere geçebilmeyi sağlıyacaklardır. Böylece

Tonguç, taktik yönden çağdaşı ilerici ve devrimcilerden ayrılır; genel nitelikleri ile bir orta sınıf iktidarının azınlıktaki ilerici kanadı ile işbirliği kurarak, onların siyasal gücünden yararlanarak emekçi sınıfları bilinçlendirmeye girişir. Bu, Türkiye'nin toplumsal ve siyasal koşullarının doğru değerlendirilmesine dayanan ve teorik açıdan da doğru bir taktiktir; emekçi sınıfların gücünün olmadığı toplumlarda, ileri atılımlar elbette burjuvazinin tutucu olmayan kanadı ve ara tabakalara dayanılarak, onlarla işbirliği yapılarak yürütülecektir. Tonguç, bu işbirliğinin sürekli olmadığını, bir noktada burjuvazinin ve ara tabakaların ikircikli olduklarını, en küçük bir siyasal denge bozukluğunda anlaşmayı bozacaklarını bilir. Ama başka yol, bir başka alternatif yoktur. Onun için elini çabuk tutmaya çalışır. Savaşın uzaması, yahut savaş sonrasının iç ve dış siyasal, ekonomik koşullarının bu kadar hızlı olarak bu anlaşmanın bozulması yönünde gelişmemesi, bunun gecikmesi de şüphesiz ki yadsmamıyacak beklenebilir bir olanaktı. Bu da Tonguç'un hesabının doğruluğunu gösterir.

Tonguç'un düşün sistemi, Türkiye'nin sınıfsız değil, her toplum gibi sömüren ve sömürülen sınıflardan oluşmuş bir toplum yapısı olduğu temeline dayanır. Türkiye'nin yapısı gereği en çok ezilen ve sömürülen en kalabalık sınıf, köylü sınıfıdır. O halde bu yapı değişmediği sürece işe bu sınıftan başlamak gereklidir. Yavaşlıyan, takılıp kalan evrimin hızlandırılmasında en önemli rolü bu sınıfın bilinçlendirilmesi oynıyacaktır. Bunu sağlıyacak birçok ögeler (bütün üst ve alt yapı değişiklikleri)nin yanısıra, eğitim de bu amaca hizmet edecek bir araçtır.

Tonguç'un idealindeki toplum nasıl bir toplumdur? Sömürünün yok edildiği, yoksulluğun kalktığı, sınıfsal ilişkilerin sosyal adalet ilkelerine göre düzenlendiği bir toplumdur. Onun toplum idealinde insana, insan kişiliğine

değer verilmesi, her araçla insan kişiliğinin özgürce gelişip açılmasını, olgunlaşmasını sağlıyacak koşulların yaratılması da önemli bir yer tutar. İnsan, yoksulluktan kurtulmayı sağhyacak bir araç değil, başlıbaşına mutlu kılınması gereken bir amaçtır.

Onun düşün sisteminde evrensel gelişme, birbirini izliyen süreçlerin sürekli olarak ardarda dizilip gitmeleri, sürekli toplumsal evrim, önemli bir yer tutar. Köye ve köylü sınıfına da yaşadığı sürecin gereği olarak eğilir. Günün birinde o da değişecek, yeni sorunlar, yeni çelişmeler ortaya çıkacaktır.

Kısaca özetlediğimiz bu düşün sistemi uluslararası siyasal terminolojiye göre nasıl nitelendirilmelidir? 1959'da, ölümünden bir yıl önce kendisine çok açık olarak sorduğumuz bu soruya Tonguç'un karşılığı, uzun uzun düşündükten sonra şöyledir: Onun çalıştığı dönemde, bir tek parti rejimi içinde, sınıfsal partilerin bulunmadığı, şekillenmediği bir siyasal ortamda, bütün bunların bulunduğu toplumların doğal yaşamları içerisinde gelişmiş terimlerle, bu süreçte bulunmıyan bir toplumda eyleme girişmiş kişileri nitelemeye çalışmanın ne gereği vardır? Böyle bir adlandırma yapmacık olmaz mı? Ama ille de gerekiyorsa, kendisi herhalde «sosyal demokrat» sayılabilir.

Başlangıçtaki sorusunda haklı olsa gerektir; onun yaşadığı çağda, bütün ayrıntıları ve bizim toplumumuzdaki gelişmelerin getireceği şekillendirmeleri ile hepmizin üstünde birleşebileceği siyasal terimler bizim kavramlarımız olarak oluşmalıdır ki, bir tek sözcük ile onu nitelemeğe kalktığımız zaman hepimizin anlayacağımız aynı olsun. Ama bizde bu sürece daha gelinmemiştir. Onun için de gerçekten bu «sosyal demokrat» deyimi doyurucu olmaz, bütün özellikleri kapsamaz. Neredeki, hangi süreçteki ve hangi ülkedeki sosyal demokrat kavramı?

Belki de böyle bir değerlendirmeye girişmek, onun belirttiği gibi yanlıştır; sorunu bu kadar basite indirgemek doğru değildir. Şüphesiz ki, Tonguç sol bir kişidir, ama ne kadar soldur? Bunu bir tek sözcük ile belirtmeye çalışmak yerine, karşılığını eyleminde aramak çok daha doğru olsa gerektir.

4 Sistem Olarak Köy Enstitüleri

Sistem olarak köy enstitülerini incelerken dayanacağımız kaynaklar 17.4.1940'da T. Büyük Millet Meilisinde kabul edilen ve 22.4.1940'da yürürlüğe giren 3803 sayılı (Köy Enstitüleri Kanunu) ile[1] 19.6.1942'de T. Büyük Millet Meclisinde kabul olunan 4274 sayılı (Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilat Kanunu) ve İlköğretim Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanarak 30.11.1943'de bütün örgüte gönderilen (Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilat Kanunu İzahnamesi) olacaktır[2]. Özellikle son yasa ve bununla ilgili izahnamede konumuz bakımından bizi aydınlatabilecek çok geniş ipuçları vardır. Sistemin nitcliği, nasıl işleyeceği, güdülen amaçlar bakımından üzerinde pek az durulmuş, genellikle eleştiriciler tarafından incelenmemiş olan izahname çok önemlidir. Ne yazık ki, bu önemi yine sağcılar daha iyi kavramışlar ve yıkılış döneminde bu izahname, Meclisce kabul edilmiş yasayı (4274'ü) değiştirdiği,

(1) **Köy Enstitüleri Kanunu, TBMM Matbaası, Ankara 1940.**

(2) **Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilat Kanunu İzahnamesi, Maarif Matbaası, Ankara**

kendine göre yorumladığı, Meclisce düşünülüp oynaylanmamış bir takım amaçlar gösterdiği gerekçesiyle saldırılara uğramıştır. Bu belgelerin önemini anlıyan ve bunlara dayanarak şimdiye kadar en ilginç ve objektif yorumları yapan, «Türkiye'de Köy Enstitüleri» kitabı ile Fay Kirby olmuştur[3].

Sistemi anlıyabilmek için, önce kuruluşu, ilköğretim kurumlarını ve örgütün ünitelerini görelim. Bunun için en sağlam ve ayrıntılı bilgi veren kaynak, biraz önce değindiğimiz 4274 sayılı yasa ve bunun izahnamesidir. Gerek yasa, gerekse izahname alışılmışın dışında çok ayrıntılı olarak hazırlanmıştır. Yasa 71 maddedir ve bir hayli uzundur. İzahname ile, yasanın getirdiği kavram ve hükümler daha da geliştirilmiş, genişletilmiştir. Bunlar okunduğu zaman, niçin bu kadar ayrıntılara inildiği anlaşılır; bu yasa ile getirilmek istenenler o kadar alışılmışın dışında, o kadar yürürlükte olan yasalardan değişik ve bazılarıyla uyuşmazlık içerisindedir ve bütün bunlar o kadar değişik bir görüş ve anlayış ile hazırlanmıştır ki, uygulamayı sağlamak, uygulayıcıların düşecekleri birçok çekingenlikleri önlemek, ancak ayrıntılara girmekle elde edilebilecekti.

■ *Köy Okulları*

Örgütün temel birimi 4274 sayılı yasanın 1. Maddesine göre «*köylerde resmi, mecburi ve parasız ilk öğrenim okulları ve kursları*»dır[4]. Bunlar şöyle sıralanabilir:

1. Eğitmenli köy okulları (üç sınıflı).
2. Öğretmenli köy okulları (beş sınıflı).
3. Öğretmenli ve eğitmenli köy okulları (beş sınıflı).

(3) **Türkiyede Köy Enstitüleri, F. Kirby, İmece yayınları, Ankara 1962, s. 248-317.**

(4) **Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilat Kanunu İzahnamesi Maarif Matbaası, Ankara 1943, s. 8-13.**

4. Pansiyonlu veya pansiyonsuz bölge köy okulları (daha çok eğitmenli okulların yoğun olduğu bölgelerde açılırlar, beş yıllıktırlar. Buna orta dereceli bir meslek öğrenimi kademesi eklenir).

Buraya kadar saydıklarımız 6 - 16 yaş arasındaki köy çocuklarının zorunlu olarak gitmeleri gereken okullardır.

5. Akşam okulları. 16 yaşın üstündeki vatandaşlar için açılırlar, öğrenim sonunda ilkokul diploması verirler.

6. Köy ve bölge meslek kursları. Köylü vatandaşlara köyde geçerli herhangi bir mesleği öğretmek için açılacak kurslardır. Bunlar köydeki öğretmenin kendisinin bu konulardaki bilgisine, köy okulunun işlik durumuna göre köy ilkokullarında veya bölge okullarında açılırlar ve kursu başarı ile bitirenlere birer belge verilir.

■ *Uygulamada Erişilen*

Öngörülen bu okul ve kurslardan geniş ölçüde gerçekleştirilebilenler üç yıllık eğitmenli köy okulları, beş yıllık öğretmenli ve eğitmen ve öğretmenli köy okulları ile beş yıllık bölge okulları olmuştur. Tonguç'un verdiği bilgiye göre[5] 1935 - 1936 ders yılı ile 1946 - 1947 ders yılı başı arasında 8675 eğitmen yetiştirilmiş, bunlar 7090 köyde okul açmışlar ve toplam olarak 1946 - 1947 ders yılı başında bu okullarda okumakta olan öğrenci sayısı 211.512 olmuştur. İstatistikler incelenirse ortalama bir hesapla yine aynı süre içerisinde 5542 enstitü çıkışlı öğretmen yetiştirildiği, 1946 - 47 ders yılı başında köy enstitülerindeki öğrenci sayısının yılda 3000 öğretmen mezun edecek şekilde ayarlanmış olduğu 16.400 öğrenci bulunduğu ve yine bu süre içinde köylerde 8000 okul açıldığı anlaşılmaktadır. Okul yapımı işleri de yılda 3000 köy okulu yapılmak

(5) **Canlandırılacak Köy, İ. Hakkı Tonguç, Remzi Kitabevi, İstanbul 1947, s. 513. 497.**

üzere planlanmıştı. Bu duruma göre, yani tasarı uygulanabilseydi 1956'da okulsuz tek köy ve okutulamıyan tek çocuk kalmıyacaktı. Ayrıca aynı süre içinde, yani 1947'ye kadar köy enstitülerinden 521 sağlık memuru ve ebe çıkmıştır. Yine 1956 yılında her 8 - 10 köye bir sağlık memuru ve ebe verilmiş olacaktı[6]. Bölge okullarına gelince, İnönü'nün 1945 ve 1946 yıllarındaki konuşmalarından[7] 1944 yılında 258 bölge okulu açıldığını, 1945 yılı sonunda elde 578 bölge okulu bulunduğunu anlıyoruz. 1946'da bütün ilkokullarda 1.357.200 öğrenci bulunduğu anlaşılıyor. 1935'lerde bunun 380.000 çevresinde olduğu düşünülürse, geçen süre içindeki artışın 970.000 çevresinde olduğu anlaşılır.

■ *Kademeli Örgütleme*

Köylerdeki bu temel ünitelerin bulunduğu köylerden gerekli kadarının bir araya getirilmesi ile birer gezici öğretmen veya başöğretmen bölgesi kurulur (madde 2)[8]. Gezici öğretmenlik veya gezici başöğretmenlik bölgelerinden gerekli kadarı bir araya getirilerek bir ilköğretim bölge müfettişliği kurulur (madde 3)[9]. Çeşitli bölge ilköğretim müfettişliklerinin bir araya gelmesi ile de bir köy enstitüsü bölgesi ortaya çıkar (madde 4)[10].

Görülüyor ki, şu şekilde kademeli bir örgüt söz konusudur:

1. Köylerdeki üniteler (okul, kurs, akşam okulu),

---

(6) **Neden Köy Enstitüleri, Şerif Tekben, T. M. Gençlik Teşkilatı, gençlik yayınları No. 2, İstanbul 1962, s. 13, 22, 32, 33.**

(7) **İlköğretim Kavramı, İ. Hakkı Tonguç, Remzi Kitabevi, İstanbul 1946, s. 398,402.**

(8) **Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilat Kanunu İzahnamesi Maarif Matbaası Ankara 1943, s. 13.**

(9) **a.g.e. s. 18.**

(10) **a.g.e. s. 20.**

2. Ortalama her 10 - 15 köy için bir bölge okulu.

3. Ortalama 15 - 30 köyü birleştiren bir gezici başöğretmenlik kesimi.

4. Ortalama 3 - 5 gezici başöğretmenlik bölgesini birleştiren bir bölge ilköğretim müfettişliği kesimi.

5. Ortalama 10 - 20 ilköğretim müfettişliğini birleştiren bir köy enstitüsü bölgesi.

6. 20 kadar köy enstitüsünü ve bütün örgütü yöneten İlköğretim Genel Müdürlüğü.

(Yazarı notu: Kesimleri meydana getiren ortalama sayılar sonraki uygulamalara bakarak çıkarılmıştır, yasada şe izahnamede sayı yoktur.)

Kuruluş olarak, bu örgütte dikkati çeken ilk özellik, daha önceden bulunan ve (mülki taksimata) uyan, köyde ilkokul, ilçede Milli Eğitim Memuru, İlde Milli Eğitim Müdürü şeklindeki kademelendirmeye bu yeni örgütün uymamasıdır. Eski örgüte dokunulmamış, fakat biraz sonra göreceğimiz şekilde yeni örgütün işlemesi geniş ölçüde bu eski örgütten alınarak herbiri birkaç ilden meydana gelen köy enstitüleri müdürlüklerinin görevi yapılmaya çalışılmıştır. Yeni örgüt ancak sınırlı yetki ve görevlerle eskisine (yan bağlantılar) diyebileceğimiz ilişkilerle bağlanmıştır. Eski örgüt, daha çok kent ve kasabalardaki görevlerini eski statüsü içerisinde yürütmeyi sürdürecek, köyler üzerinde asıl insiyatif yenisine geçecektir.

■ *Yüksek Köy Enstitüsü*

Yeni kademelendirmeye bu yasada bulunmıyan iki önemli kuruluşu daha eklemek gerekir. Bunlardan birincisi köy enstitülerine öğretmen yetiştirecek ve bütün sistemin karşılaşacağı sorunları bilimsel olarak inceliyerek çözecek olan *Yüksek Köy Enstitüsüdür.* Bir yasa ile değil, bir

kararname ile açılmıştır. Bu durum sonradan yüksek köy enstitüsünün Reşat Şemsettin Sirer'in Bakanlığı sırasında kapatılmasını çok kolaylaştırdığı gerekçesiyle eleştirilecek; eğer bir yasa ile kurulmuş olsaydı, bu işin zorlaşacağı söylenecektir. İkinci önemli kuruluş ise, üyeleri çoğunlukla seçimle gelen ve öğrencilerin temsilcilerinin de üye olarak bulunacağı *Yüksek Köy Enstitüsü Yönetim Kuruludur.* Bu iki kuruluşa ayrıca değineceğiz. Son Kurulun önemi, bütün örgüt üzerindeki bir takım karar ve hatta yürütme yetkilerinin Genel Müdürlükten bu kurula geçmesi yönündeki çabadır. Eğitim ve demokratik yönetim tarihimiz bakımından son derece ilginç bir girişimdir.

Şimdi bu kuruluş ve ünitelerin özellik ve görevlerini inceliyelim:

■ *Köy Öğretmeninin Görevleri*

Köy eğitmen ve öğretmenlerinin görev ve yetkileri çok ayrıntılı olarak 10. maddede ve izahnamede belirtilmiştir.[11]. Bunları şöyle özetliyebiliriz: Bu görev ve yetkiler okul ve kurslarla ilgili, köy halkını yetiştirmekle ilgili olarak ikiye bölünmektedir. Bunları anlıyabilmek için önce köy okulunun yalnız derslik değil, aynı zamanda köyde geçerli bir sanatın yapılacağı bir işlik ve tarla, sebze bahçesi, fidanlık, bölgesine göre hayvancılık, arıcılık, balıkçılık çalışmalarının yapıldığı bir ekonomik ve teknik merkez olduğunu hatırlatmalıyız. İşte böyle bir kuruluşu işletecek olan köy öğretmeni, okul ve kurslarla ilgili işler bakımından öğrencilerin öğrenim ve eğitim çalışmalarıyla birlikte bütün bu ekonomik çabaları yürütmek, «*köy okulu işliğini, köylülere de yararlı olabilecek şekilde*» çalıştırmak, öğrencilerin sağlığı ile ilgilenmek, bulunduğu teftiş bölgesindeki diğer köylerin okul yapımı, fidanlık v.b. gibi işlerine yar-

(11) a.g.e. s. 28-36.

dım etmekle görevlidir. Köy halkını yetiştirmekle ilgili olarak da görevleri şunlardır: Kültür yönünden halkı yetiştirmek, «*köyün ekonomik hayatını geliştirmek için köylülere örnek olacak işler*» yapmak, «*istihsalin arttırılması ve ürünlerin kıymetlendirilmesi, köy iş hayatının canlandırılmasıyla ilgili tedbirlerin alınmasında köylülere gereken yardımlarda bulunmak, pazar, sergi, panayır... gibi ekonomik hayatın gelişmesiyle ilgili kuruluşlarla halkı ve talebeyi ilgilendirmek... ormanların faydalarını ve korunmalarını anlatmak*», «*köy halkının saadet ve felaketiyle ilgili bütün işlerde elden gelen her türlü yardımı yapmak, gerekli koruyucu tedbirleri almak ve bu gibi hallerde hükümet teşkilatını ilgilendiren işleri zamanında yazı ile ilgililere bildirmek veya gidip haber vermek... her türlü kooperatifleri kurma ve işletme gibi hususlarda köylülerle işbirliği yapmak*» v.b...

İzahnamede bu madde için yazılmış şu satırlar ilginçtir: «*...Bu madde köyü, yetişmekte bulunan ve yetişmiş olan halkı ile birlikte öğretim, eğitim ve bu yönden teşkillendirme bakımlarından bütün olarak maarif alanında çalışanların ve çalışacak olanların ellerine vermektedir... Köylüye yapılacak işleri ağırlık getirmeden gönül hoşluğu ile yaptırmak, asıl olacaktır... Köy öğretmen ve eğitmenleri ekonomik bakımdan tutunmak için ne yapmak gerekiyorsa onu yapacaklar ve çiftçilik işletmelerini kuracaklardır... Mahsulü kıymetlendirme imkanlarını araştırarak bulacaklardır... Demircilik, dülgerlik, inşaatçılık, arabacılık gibi el sanatlarının yapılacağı işliklerde ziraat aletlerinin onarılması, köy okulu ve köy evi ile ilgili eşyanın yapılması esas tutulacaktır... Zamanla bu işliklerin en az on kişiyi çalıştıracak düzende cihazlandırılmasına çalışılacaktır... Köy okulu işliğinin sahibi, vazife başında bulunduğu sürece öğretmen veya eğitmendir... Okul talebesinin öğretim ve eğitiminde bu talebeyi köylünün işlediği ve geçim vası-*

tası yaptığı toprak işleri ve diğer köy ihtiyaçları ile yoğurmayı birinci planda tutmalıdırlar... Köy kültürüne uygun düşecek sosyal eğitim ve öğretim tedbirleri ekonomik tedbirleri getirici, hazırlayıcı mahiyette olacaktır... Köyde tatbik edilen öğretim ve eğitim her talebeyi, köyün sosyal işlerinde umumi menfaat için ferden çalışmaya ve komşularla işbirliği yapmaya içten istekli hale getirecektir... Bu kanunun ruhu yapıcı oluşunda görülür. Onun içindir ki, birçok maddelerinde birlikte çalışmak, yardımlaşmak, iş birliği yapmak gerektiğini anlatan hükümler vardır... Yapılacak işler pek çoktur... 40.000 köyün içi ve dışı değişecek, yeniden kurulacaktır. İş büyüktür ve tek tek kalırsak cürmümüz buna yetmez... Talebelere harcadığımız emeği ana ve babalara da cömertçe harcamamız lazımdır. Talebenin ruhuna ektiğimiz tohumları ana ve babaların idrak ve zihniyetlerinde de tutturduğumuz... taktirde köyün kurtuluşu ümitleri tahakkuk edecek ve bu çalışmalardan canlı, hareketli köy doğacaktır...»

Görülüyor ki, burada amaç, köy okulunu ve öğretmenini bir ekonomik gelişmenin, farklılaşmanın merkezi yapmaktır. Köyde ekonomik farklılaşmayı, meslekleşmeyi arttırırken, bütün bu çalışmalar elden geldiği kadar, işbirliği ile, «kollektif» çalışma ile yürütülecektir. Kimse buna zorlanmıyacak, ama inandırılacaktır. Öğretmen, birinci derecede okuma yazma öğreten kişi olarak değil, bu süreci hızlandıracak, bilinçlenmeyi kolaylaştıracak kişi olarak öngörülmüştür.

■ *Baltalayıcılara Karşı Ceza*

11. madde bu çalışmaların baltalanmasına karşı cezai müeyyideler getirmektedir ve dikkate değer[12]: «*Onuncu maddede yazılı işlerin gerçekleştirilmesi için ilgili köy-*

[12] a.g.e. s. 36-37.

lüler... eğitmen ve öğretmenlere yardım etmek ve onlarla işbirliği yapmak vazifesiyle mükelleftirler.. Bu mükellefiyetten kaçınanlarla işleri aksatanlar ve bu işlere fesat karıştıranlar hakkında eğitmen ve öğretmenlerin ihbarı üzerine..» yapılacak cezai işlem anlatılmaktadır. Burada 3 - 15 gün hapis ve 5 - 25 lira arasında para cezası öngörülmektedir.

Bizce bu madde devrimcilik açısından önemlidir. Ceza sayılabilecek davranışların sınırının genişliği ve işlemin öğretmenin insiyatifi ile başlaması, ancak gerçek bir devrim geçirmiş ve köyde önemli alt yapı değişiklikleri yapmaya kararlı toplumlarda görülebilecek derecede ileri ve radikal bir hüküm getirmektedir. Bu, diğer örgütleri öğretmeni görevinde desteklemeye çağıran ve öğretmene devletin arka çıkmasını sağlamaya çabalıyan bir girişimdir. Yönetim, güvenlik, adliye örgütleri ne ölçüde bu hükmü uygulayacaklardır? Bu elbette içinde bulunulan çelişmeli durumda önemli ve çok tartışma götürür bir sorudur. Ama çelişmeli yapı içerisinde böyle bir maddenin çıkartılabilmiş olması bile bize göre devrim tarihi bakımından bir başarıdır. Öteyandan öğretmene verilen böyle bir yetkinin gereksiz yere ve sık olarak kullanılması sonucu, girişilmesi düşünülen atılımlara karşı bütün köylüde tepki uyandırması tehlikesi vardır. Maddenin hedefi kimlerdir? İzahnamede şu sözler var: «*Bu işleri (onuncu maddede yazılı görevleri) kanuni müeyyidenin tatbikini akla getirmeden köylüye kabul ettirmek ve onların içlerine sindirmek gerektir. Onbirinci madde hükümleri, köy topluluğuna değil, köyün sosyal hayatına kasıtla aykırılık ve bozgunculuk yapacak tektük adamlar içindir...*» Bu sözlere bakarak maddenin hedefinin köydeki sömürücü, ağa olduğunu söyliyebiliriz. Bütün cumhuriyet döneminde devletin ana ilkelerine göre yetiştirilmiş bir görevliyi ve onun köylü çıkarına yürüteceği görevleri ağaya karşı koruyan, seyrek rastlanan bir hüküm olması bakımından bu madde ilginçtir.

■ *Bölge Okulları*

Sistemde önemli bir yer tutan bölge okulları, kendi bölgelerinin küçük çapta bir köy enstitüsü olarak düşünülmüştür. Bunlar pansiyonlu (yatılı), yatılı - yatısız, yalnız gündüzlü olarak öngörülmüştür. Pansiyonlu olanlara bölgelerine giren köylerden en yetenekli çocuklar alınır (madde 14). Bunlar köylü hesabına okutulur. Yiyecekleriyle yatak takımları kendi köylerinin ihtiyar heyetlerince sağlanır. Ayrıca bütün bölge okullarına kendi hesabına okuyacak öğrenciler de alınırlar. Öğrenci seçiminde izahnameye göre şunlara öncelik verilir; Sağlık ve yetenek bakımından elverişli olanlar, fenni tarım usullerini kendi aile işletmelerinde uygulıyan köylülerin çocukları, gazi ve şehit çocukları, köyün kamu hizmetlerinde çalışanların çocukları, dul kadınların çocukları, sakat ve kötürüm olanların çocukları[13]. Bölge köy okulları köy okulları gibi görev yaparlar. Bunların da arazileri, işlikleri vardır, ilkokul öğreniminden sonra orta dereceli bir meslek öğrenimi de verirler ve öğrencileri teknik okullara hazırlarlar. Tonguç bölge okullarının amaçlarını şöyle sıralıyor[14]: «*...Üç sınıflı eğitmenli köy okulunu bitiren çocuklara ilkokulun 4. ve 5. sınıfını da bitirme imkanını sağlamak, tam teşkilatlı ilkokulu bitiren köy çocuklarını bunlar onaltıncı yaşın sonuna gelinceye kadar tarımsal ve teknik karakterde bir orta öğretim kurumuna kavuşturmak, bölgeye giren köylerdeki okulların gelişmeleriyle ilgili fidanlık, deneme tarla veya bahçesi, kooperatif, revir ve dispanser, işlik, aşım durağı, sinema, kitaplık, açık hava tiyatrosu, spor ve oyun alanı gibi tesisleri; bölge okulunun bulunduğu köylerde vücuda getirerek bölge içinde bir kültür merkezi yaratmak, bölge-*

(13) a.g.e. s. 42-44.

(14) Canlandırılacak Köy, İ. Hakkı Tonguç, Remzi Kitabevi, İstanbul 1946, s. 648-649.

deki köylülerin buradan geniş ölçüde faydalanmalarını sağlamak...»

■ *Köylülerle Ortak İşletmeler*

Bölge okulu çalışmalarına köylülerin de katılması öngörülmektedir. 23. maddeye göre[15] okuldaki bütün kuruluşlar ve «*bölge köylerinin ortak malları olarak tesis edilecek fidanlık, dutluk, kavaklık, çayırlık gibi kuruluşlar, bölgeye giren köylerde oturan köylülerin birlikte çalışmalarıyla ve gelir kaynaklarına uygun olarak bu köylerin bütçelerine her yıl için bu maksatla konulacak tahsisatla meydana getirilir*». Ayrıca imece ve doğrudan doğruya çalışarak da köylüler bu gibi kuruluşların yapımına katılırlar. Görülüyor ki, bu madde ile, köylerde kollektif çalışma ile meydana getirilecek bir takım kamusal tarım işletmeleri kurulması yönünde bir gelişim sağlanmak istenmiştir. Yine aynı maddede «*bölge okullarındaki kurumlardan bölge içindeki köyler halkı beraberce faydalanırlar. Bu okullardan köylülere üretilmek üzere verilen tohumlar, fidanlar ve damızlıklar için hiçbir para alınmaz*» denilmektedir. Bu madde ile öngörülen çalışma şeklinin, küçük toprak mülkiyeti olan köylerde üretim alanlarının büyük ve ortak işletmeler durumuna getirilmesi, büyük toprak mülkiyeti olan köylerde ise, yeni bir ekonomik alternatif ve güç olarak ağanın karşısına çıkacak kollektif işletmeler kurulması yönünde olduğu ortadadır. İzahnamede ise «*bölge okullarından üretilmek üzere verilen tohumlar, fidanlar ve damızlıklar hiçbir surette bunları alan köylüler tarafından da para ile başkasına satılamaz. İşletmekte, ekimde, dikimde, bakımda konu komşuya örnek olacak şartları yerine getirmiyenlere ve bu işlerle ilgili esasları göz önünde tutarak hare-*

[15] **Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilat Kanunu İzahnamesi, Maarif matbaası, Ankara 1943, s. 57-61.**

ket etmiyenlere bölge okulundan birşey verilmez.» gibi yargılarla bu yeni yöndeki çalışmaların ekonomik çıkarlarına uymıyanlar tarafından baltalanması ve yapılan yardımların ekonomik gücü fazla olanların elinde toplanması önlenmek istenmiştir.

■ *Bedensel Çalışma Yükümü*

Bu gibi işlerin ve köylerde okul yapımının imece geleneğine uygun olarak köylünün doğrudan doğruya çalışmasıyla yapılması şeklindeki yargılar, sonradan uygulamada çevresinde en fazla gürültü koparılan maddeler olmuştur. Bu yargılar, maddi olanakları, parası çok sınırlı ve kıt olan toplumlarda topyekun girişilecek işlerin, bütün ülkeyi kapsıyan kampanyalara (pilot bölge çalışmaları değil!) ancak bu işlerden ve kampanyalardan yararlanacak olan yurttaşların bedensel çalışma ile katılması sonucu başarıya ulaşabilecekleri kanısından doğmaktadır. Tonguç'un bu konudaki düşünlerine daha önceki bölümlerde değinmiştik. Ona göre, halkın yararına yapılan işlere halkın emeği ile katılması angarya demek değildir, bu imecedir ve bizde geleneği vardır. 25. madde[16] şöyle der: «*Köy halkından olan veya en az altı aydanberi köyde yerleşmiş bulunanlardan 18 yaşını bitiren ve 50 yaşını geçmiyen her vatandaş, köy ve bölge okulları binalarının kurulmasına, bu binalara su temin edilmesine, okul yollarıyla bahçelerinin yapılmasına ve bunların onarılmasına münhasır işler tamamlanıncaya kadar yılda en çok yirmi gün çalışmaya mecbur tutulur... Köylerde arazi veya bahçeleri olanlar ve bunlardan yarıcılık veya işçi çalıştırmak şeklinde faydalanmakla beraber köy dışında oturanlar bu maddede yazılı yirmi günlük mükelleftyeti mahalli rayice göre işçi ücretini köy sandığına yatırmak suretiyle ifa ederler...*» İzahname-

(16) a.g.e. s. 62-72.

de bu gibi işlerin köyde zaten buna benziyen imece geleneği ile yapıldığı belirtildikten sonra «*bu müddetin ve günlerin köylünün hepsinin iş ve hasat gibi geçim ve ekonomik durumlarının düzenini bozmıyacak şekilde, inşaat ve görülecek işe elverişli aylarda olmasına bilhassa dikkat edilecektir...*» denilmektedir. Yasama ve izahnamede bu yükümün uygulanmasını ilgilendiren çok geniş ayrıntılar vardır. 24. madde ile her tip köy ve bölge okulu ile köy enstitülerinin yapımı için devlet ormanlarından parasız kereste verileceğinin belirtilmesinden sonra[17], 28, 29 ve 30. maddeler ile köy okullarına verilecek arazi konusu ele alınmaktadır[18]:

■ *Öğretmene Arazi*

Köy sınırı içinde tarıma elverişli topraklardan öğretmenin ve ailesinin geçimine, okul öğrencilerinin ders uygulamalarına yetecek bir miktar arazinin satın alınması ve kamulaştırılması öngörüldükten sonra, bunun bölge ilköğretim müfettişi, bir öğretmen veya eğitmen, gezici başöğretmen, köy muhtarı ve köy ihtiyar meclisinden bir üyeden meydana gelecek bir kurul tarafından saptanacağı, her köyün arazi durumuna göre beş nüfuslu bir ailenin geçimine yetecek miktarda ve cinsde bir arazinin ayrılacağı, devlet arazisi olan yerlerin tercihan kamulaştırılacağı, okula tahsis edilen arazi üzerinde meydana getirilen gayrımenkuller ve tesislerin okulun bulunduğu köyün malı sayılacağı, bunların görevli eğitmen ve öğretmen tarafından kullanılacağı belirtilmektedir. Kamulaştırma, itirazlar, bunların sonuca bağlanması konusunda geniş ayrıntılara girilmektedir.

(17) a.g.e. s. 61-62.
(18) a.g.e. s. 72-79

■ *Atamalar*

Köy okulları ve köy bölge okullarının incelemesini bitirmeden önce, biraz da bu okullara öğretmen ve eğitmen atanmasında öngörülen esaslara değinelim; çünkü bu konuda da daha önceki uygulamalara uymıyan yönler vardır. Temel ilke, öğretmen veya eğitmeni kendi köyüne atamaktır. Çeşitli nedenlerle bu yapılamazsa, kendi köyünün yakınındaki, kendi ilçesi sınırları içindeki bir köye atanırlar. Buna da olanak bulunamazsa komşu ilçeye atanırlar. Ve durum elverişli oldukça kendi köylerine doğru kaydırılırlar. (Madde 2). Fakat izahnameye göre[19] «*köy öğretmenlerinin tayin edildikleri köylerde okulla, şahıslarının ve ailelerinin geçimi ile ilgili işlerde temelleşerek çalışmaları şarttır. Umumi bir esas olarak öğretmenler hakkında nakil muamelesi tatbik edilmiyecektir.*» denmekte, kendi köyüne doğru kaydırma işleminin bile«*köy enstitüsü müdürlerinin teklifi ve kendi istekleriyle nakledilebilecekleri*» ve bir bölge içinde veya diğer bir bölgeye nakillerinin ise «*bölge gezici öğretmen veya başöğretmeni, ilköğretim müfettişi ve köy enstitüsü müdürlüğünce müşterek raporla valilik yoluyla Vekilliğe teklif edileceği*» söylenerek nakil işlemleri olağanlıktan çıkarılmakta ve zorlaştırılmakta, Bakanlığın veya başka bir kademenin keyfi hareketi önlenmektedir. Bize göre bunda güdülen amaç ikidir: Öğretmeni her an nakil bekliyen memur durumundan kurtarmak ve çalıştığı köyün oraya yerleşmiş vatandaşı durumuna getirmek, çevrenin onu köyden bir kişi saymasını, ona memur gözüyle bakmamasını sağlamak ve öğretmeni hoşa gitmiyecek çalışmaları ve düşünlerinden, davranışlarından ötürü politikacıları, diğer memur ve üstlerin keyfi atamalarından kurtarmak.

---

(19) a.g.e. s. 13-17.

Yine 2. madde ile öngörülen yargıları göz önünde tutarak, bir başka kademeyi incelemeye geçelim:

■ *Gezici Başöğretmenler*

Bu şekilde atanan «öğretmen ve eğitmenler resmi işleriyle ilgili her türlü hususlarda gezici öğretmen veya gezici başöğretmenlerle ve kanunda yazılı hallerde muhtar ve ihtiyar meclisiyle muhabere ve münasebette bulunurlar» denmektedir.

İzahnamede «*ikinci madde hükmüne göre eğitmen ve öğretmenlerin vazife ile ilgili her türlü işlerini görmek, bunların kaza merkezlerindeki işlerini takip etmek; eğitmeni öğretmeni ve köy halkını yetiştirmek, ziraat işlerinin gelişmesini sağlamak ve Ziraat Vekilliği, Valilik teşkilleriyle işbirliği yapmak hususlarında gezici öğretmen veya başöğretmenler birinci derecede vazifeli sayılmış ve mesul tutulmuşlardır. Eğitmenli, öğretmenli bölgeler bu kanunun gerçekleştirmek istediği köy okulu teşkilatının iç ve idare temelidir...*» denmektedir. Gezici öğretmen veya başöğretmenler, bölgelerinde bu yasa ile ilgili görevleri yaparlarken ilçe merkezinde görülecek işler bakımından İlçe Milli Eğitim Memurluklarına bağlıdırlar. Fakat «*idare, eğitim, öğretim, ziraat, sanat, sağlık korunması, çocuk bakımı ve köy halkını yetiştirme gibi işler yönünden ilköğretim müfettişleriyle, muhtarlıklarla ve nahiye idareleriyle muhabere ve münasebette bulunurlar. (Bunlar) bölge ilköğretim müfettişliği münhal olduğu takdirde... (bu işler bakımından) gerektikçe köy enstitüsü müdürlükleriyle doğrudan doğruya muhabere ve münasebette bulunurlar...*»

Böylece, formalite bakımından eski kademelere, İlçe Milli Eğitim Memuru aracılığı ile İl Milli Eğitim Müdürlüğü ve Valiliklere bağlı imiş gibi gözüken Gezici Başöğretmenler, köylerde görecekleri asıl önemli görevler ba-

kımından onların insiyatifinden çıkarılmakta ve bölge ilköğretim müfettişliği kanalı ile doğrudan doğruya köy enstitüsü müdürlüğüne bağlanmaktadırlar. Ayrıca muhtar ve ilçe yönetimleriyle İl yönetiminin aracılığı olmaksızın yazışma ve ilişki olanakları da kendilerine verilmektedir.

■*İlköğretim Müfettişleri*

Buna benzer esaslar, bir üst kademe olan bölge ilköğretim müfettişlikleri için de söz konusudur. 3. maddeye göre[20] gerektiği kadar gezici başöğretmenlik bölgelerinin bir araya gelmesinden kurulan bölge ilköğretim müfettişleri «*bölgelerindeki okulları ilgilendiren idari işler bakımından Maarif Müdürlüklerine bağlıdırlar. Bölgelerinde çalışan eğitmen, öğretmen, gezici öğretmen ve gezici başöğretmenlerin, köy enstitülerini ilgilendiren işleri yönünden o kesimdeki köy enstitüsü müdürlükleriyle işbirliği yaparlar*». Bu esaslara ek olarak, aslında bir denetleme organı olan bölge ilköğretim müfettişliklerinde alışılagelmiş denetleme kavram ve görevinin de dışına çıkılmıştır. Bu da yasanın önemli özelliklerinden biridir. Yasa ile bunlara yalnız denetleme değil, kesimlerini yönetme görevi de verilmiştir. Yasanın 1. maddesinde yazılı görevlerin kendi kesimlerinde yerine getirilmesinden sorumludurlar. Böylece, uzun sürelerle okullarda kısa bir denetleme yaparak yalnız öğretmenin çalışması üzerinde olumlu veya olumsuz rapor vermeye dayanan, olumsuz sonuçlardan ötürü hiçbir sorumluluk taşımıyan geleneksel denetleme sistemine son verilmek istenmiştir. Müfettiş, kesimindeki aksaklıklardan, başarısızlıklardan sorumludur. «*Birinci maddede yazılı okulların gelişme ve yükselmesiyle ilgili işleri planlaştırmada köy enstitüsü müdürleriyle işbirliği yapmakla*» da yükümlüdür.

[20] **a.g.e. s. 18-20.**

Bir üst kademe olan köy enstitüsü müdürlükleri 4. maddeye göre[21] «*kendi kesimlerine giren valiliklerin (Yazarın notu: bu pratik bakımdan 3 - 4 il demektir) köylerinde çalışan eğitmen, öğretmen, gezici öğretmen ve başöğretmen, ilköğretim müfettişlerine bu kanunda yazılı esaslara göre her türlü yardımlarda bulunurlar. Köy okullarının gelişme ve yükselmesiyle ilgili işleri planlaştırırlar.*» İzahnamede şu sözler vardır: «*Köy enstitüleri müdürlükleri, köy okullarında yetiştirilecek talebe ve köylü halkın geleneğini, işini, ekonomik hayatını iyice tanıyarak onların hayatlarının gelişmesine elverişli öğretim ve eğitim esasları bulacaklar, benliklerine sinecek kıymetler yaratacaklardır. Köylünün çiftçilik yapmak, köy iktisadı içinde bulunmak ve köy topluluğuna mensup olmak bakımından tek başına, çaresiz kalmalarını önliyecek şekilde imeceleşmesine, yardımlaşmasına, birlikte çalışmasına uygun eğitim ve öğretim esasları bulmak enstitülerde çalışanların en önemli işleri arasında yer alacaktır... Köy okullarının öğretimi, eğitimi ve her türlü tatbikatı, köy iş hayatına, anaların, babaların birlikte çalıştıkları çiftlik hayatına, çocukların da bu hayatı severek katılmalarını temine yaramalıdır... Bu enstitülerin bütün teşkilatı, kendi kesimlerindeki köylerde iş yarattıkça ve bunları tahakkuk ettirdikçe hakiki görevini bulmuş sayılacaktır. Bu anlayışa göre köy enstitüleri, kendi tarlalarının, tatbikat bölgelerinin hududu içinde kalmamalı ve mutlak surette kesimlerinin en uzak köyünde dahi... tesir edici durumda olabilmelidirler... Enstitü idareleri her işi günlük, haftalık, mevsimlik, yıllık planlara bağlıyarak ilgilileri bu planlara göre çalıştırmaya alıştırmalıdırlar...*»

Görülüyor ki, enstitü kademesinde diğer daha aşağıdaki kademelerde bulunmıyan yeni görevler ortaya çıkmak-

(21) **a.g.e. s. 20-22.**

tadır. Bir kere enstitü, kendi kesimi bakımından bir çeşit beyin olacak, hatta bilimsel yönden kesimini inceliyecek, girişilecek işleri, uygulanacak taktikleri saptıyacaktır. Ayrıca bütün kesimde yapılacak işlerin ayrıntıları ile planlanması enstitünün görevidir. Böylece yapılacak çalışmalarda planlama kavramı da uygulamaya sokulmuş olacaktır. Başka bir önemli nokta, «*imeceleşmek, yardımlaşmak, birlikte çalışmak*» deyimleri ile güdülen amaçtır. Bu, hiç şüphesiz, köylüyü ağanın, sömürücü ekonomik güçlerin baskılarından koruyacak dayanışma alışkanlığının, kollektif çalışma yatkınlığının, örgütlenmenin sağlanmasıdır. Bunun ise köylünün bilinçlenmesi ile sağlanması gereklidir. O halde bunu sağlıyacak eğitim ve öğretim yöntemleri bulunup uygulanacaktır.

38. den 43. maddeye kadar «köy enstitüleri ve bu enstitülerin köy okullarıyla ilgili işleri» başlığı altında ayrıntılara girilmektedir.[22] 38. maddeye ve izahnameye göre enstitü müdürleri 4. maddede yazılı görevlerini, yani köylerde çalışan görevlilere yardımlarını «*ellerindeki bütün vasıtalarla... zamanında yaparlar ve onların işlerini takip ederler...*» Bütün vasıtalar deyince «*enstitü ve eğitmen kursundaki (Yazarın notu: eğitmen kursu da enstitünün bünyesi içindedir) maaşlı ücretli kadrolarda çalışanlarla, enstitünün ziraat, sanat, sıhhat ve kültür teşkilatındaki alet, vasıta ve malzeme ile talebeler topyekun anlaşılmalıdır... Köy enstitüleri müdürlükleri bu yardımları resen yaparlar...*» Böylece enstitü müdürü bütün enstitü kesimindeki çalışmalardan sorumlu olmakta ve kendisine geniş ölçüde karar ve hareket özgürlüğü tanınmaktadır. 39. madde ile köy enstitüsü yönetiminin kesimindeki bütün köyleri inceliyerek bilgi edinmesi ve çalışma esaslarını saptaması ayrıntılarıyla ve bir daha belirtilmektedir. İzahnameye göre köy okulu öğretmen ve eğitmenleri, köy enstitüsü öğretmen ve

(22) a.g.e. s. 92-105.

usta öğreticileri bütün çalışmalarında «*enstitüyü ve köy okulunu bağrına basan köylerde, halk ve talebeye... verilecek derslerde vatan hizmetinde çalışmış hakiki mücadele ve iş kahramanlarından, savaşlara katılanlardan, muayyen bir memleket işini başarmış olanlardan, ziraat işlerinin topunu veya bir kısmını iyi bilen köylülerden, halk ve saz şairlerinden, iyi binicilerden, yüzücülerden, avcılardan, sanatının ehli dokumacılardan, kendi kendini yetiştirmiş teknisyenlerden birer hakiki öğretmen gibi faydalanmak lüzumunu ana vasıta ve prensip tanımalıdır...*

«*...Bu uğurda mutad usuller dışında çok diri ve hareketli davranılmalıdır. Köy enstitüleri ve köy okulları, içinde bulundukları veya çevrelerindeki köyler halkı ile sıkı bağlantılar kurmalıdırlar... Talebeyi ve köylü halkı asrın icablarına göre yetiştirme ve yükseltmede, kadın erkek farkı gözetmemelidir... (köy halkının milli kültürünü yükseltmek, onları sosyal hayat bakımından asrın şartlarına ve icablarına göre yetiştirmek) hükmünü mücerretlikten kurtarmak, iş halinde gerçekleştirmek lazımdır. Köy halkının sosyal hayat bakımından, asrın şartlarına ve icablarına göre yetiştirilmesi deyince, makina ve motor devrinde olduğumuzu, ancak bu devrin insanı olduğumuz takdirde yaşıyabileceğimizi hiç hatırdan çıkarmamak lazımdır... Motor ve makinayı köy okulunun ilk oyuncağı yapmaktan başlıyarak, köy enstitülerinde teknik terbiyenin esaslarını kökleştirmek gerektir... Hayat terbiyesi için her ferdin muayyen bir teknik terbiye çerçevesinden geçmesi gerektir...*»

Görülüyor ki, burada okul ile toplum arasında organik bir bağ kurulmaya çalışılmaktadır. Toplum eğitim ve öğretime katılacaktır, okul ve toplum birbirlerini karşılıklı olarak geliştirecek, eğitecektir. Ayrıca teknik öğretim ve eğitime önem verilmesini öngören düşünler, sonraki eleşti-

rilerin tersine, köy toplumunu ilkel bir tarım ekonomisi düzeyinde tutmanın amaç olmadığını göstermektedir.

■ *Özgür Okuma*

«Bütün bu söylenenlerin özlü ve verimli olması için köy enstitüsü öğretmenlerinin, usta öğreticilerinin kendi meslek ve işleriyle ilgili mehazlarla birlikte senede en az memleket ve dünya muharrirlerinden 24 eser okumuş olmaları ve aynı okuma zevk ve itiyadını talebelerine de sindirmeleri en başta gelen vazife şartlarından biridir...»

Burada köy enstitülerinde gerçekten çok önem verilen ve çok sıkı şekilde izlenen «serbest okuma çalışmaları» bile esasa bağlanmaktadır. Enstitüyü bitirip köye giden her öğretmene okul tarafından 150 yapıtlık bir kitaplık verilmesi de aynı çalışma ve anlayış çerçevesindendir.

■ *Görevliler İçin Köyde Çalışma*

Ekonomik alanda öngörülen çalışmaların tekrarından sonra, 41. madde ile batıda o zamana kadar örneği bulunmıyan çok devrimci bir esas getirilmektedir: İzahnameye göre *«köy enstitüsü öğretmenlerinin, talebelerinin, eğitmen namzetlerinin, her ders senesinde 20 günü geçmemek üzere köy işlerinde fiilen çalışmaları şarttır...»* denmektedir. Böylece toplum - okul organik bağı pekiştirilmeye alışıldığı gibi, aydın - halk kopmasının, yabancılaşmasının olmaması gibi bir amaç, bu maddenin getirdiği eğitbilimsel yeniliğin yanında üzerinde dikkatle durulması gereken bir noktadır, kanısındayız.

42. madde ile köylerdeki işlerin yürütülmesinde zorlukla karşılaşıldığı zaman enstitülerden bir öğretmen başkanlığında öğrenci gruplarının yardıma gönderileceği, bun-

ların bir süre o köylerde kalıp çalışacakları öngörülmektedir.

■ *İşbaşında Yetiştirme*

43. madde ise öğretmen ve eğitmenin mesleğe atıldıktan sonra yetiştirilmesi ile ilgilidir. Köy enstitüleri gerekli gördükleri zaman kesimlerindeki eğitmen ve öğretmenler için kurslar açacaklar, bu kurslara katılacakların bütün masrafları enstitüce ödenecektir.

■ *Cezalar ve Genel Hükümler*

Bu yasada yazılı görevleri yapanların işlerini zorlaştıranlara ve bunlara hakaret edenlere uygulanacak özel ceza müeyyidelerini gösteren (madde 54) ve bunun tersine, bu görevlilerden suç işliyenler olduğu zaman, normal soruşturmaya girişilirken durumun Milli Eğitim Bakanlığına da ayrıntılı olarak bildirilmesi (madde 55)ni öngörerek bu görevlileri güvenlik altına alma amacıyla konmuş yargılardan sonra[23], öğretmenlerin köyde sağlık işleri ile ilgilenmesini ve bu görevin kolaylaştırılmasını (madde 56), enstitüleri önemli merkezlere bağlıyan yolların öncelikle yaptırılmasını (madde 57), bütün yazışmaların köy posta örgütü tarafından taşınmasını ve köy ve jandarma telefonlarından parasız yararlanmayı öngören (madde 58) bölümler vardır[24].

■ *Kooperatifler*

62. madde ile ekonomik etkileri önemli olabilecek bir esas getirilmektedir: «*Köy enstitülerinde ve okullarındaki öğretmen, eğitmen, talebenin ve köy halkının ihtiyaçları göz*

[23] a.g.e. s. 120-122.
[24] a.g.e. s. 122-127.

önünde tutularak, ana statüsü Maarif Vekilliğince hazırlanan ve bu Vekilliğin murakabası altında işletilen birer (Köy enstitüsü veya okulu; istihlâk ve istihsal kooperatifi) kurulabilir... Bu kooperatifler kendi aralarında ana statüsü Maarif Vekilliğince kabul ve tastik edilen ve bu vekilliğin murakabesi altında işletilen (Kooperatifler Birliği) kurabilirler. Bu kooperatifler ve birlikleri; köy içinde tedariki mümkün olmamak ve köy okullarıyla enstitülerinin kanunlarla tayin edilmiş maksatlarını gerçekleştirmeye yaramak şartıyla köy halkının muhtaç olduğu eşyayı da satabilirler..»
Bu maddede öngörülen kooperatifler, alışılagelmiş meslek tüketim kooperatiflerinden çok başkadırlar. Halkın kooperatiflere katılması, halka tüketim mallarının satılabilmesi, üretim mallarının aracı, tefeciye gelerek kalmadan değerlendirilebilmesi ve bütün bu yerel kooperatiflerin geniş ve güçlü bir birlik olarak örgütlenebilmesi ekonomik düzeni zorlayıcı, değiştirici yönde düşünülmüş esaslardır. Kooperatif statüleri üzerinde izahnamede çok ayrıntılı bilgi verilmiştir[25]. Kooperatifler ile sistemin ekonomik alandaki en büyük etkinliklerinin ve etkilerinin, değişim amaçlarının yürütülmek istendiği ortadadır.

■ *Öğretmenin Güvenliği*

3803 sayılı yasa ile öğretmenin toplumsal ve ekonomik güvenliğini sağlıyacak, bir bakıma sigorta niteliğindeki öngörüler, bu yasa ile daha da genişletilmiştir. 64. madde ile «köy öğretmenleri sağlık ve içtimai yardım sandığı» ve «köy öğretmenleri tekaüt sandığı» için kolaylaştırıcı esaslar getirilmekte, bu sandıkla ilgili nizamnameler, yasanın izahnamesinde olduğu gibi verilmektedir[26]. Bunlardan anlaşıldığına göre amaç, öğretmeni maddi yönden güvenlik altına

[25] a.g.e. s. 129-170.
[26] a.g.e. s. 171-198.

almak ve üzerinde ekonomik baskılar uygulanmasını önlemektir. Yine burada Tonguç'un yıllardan beri savunduğu mesleksel örgütleşme ilkesinin, o çağın koşulları içinde gerçekleştirilmesine çabalandığını görüyoruz. Dayanışma örgütü olarak dernek, sendika v.b. kuruluşlara yasalar izin vermediğine göre ,ancak bu yoldan yürümek istenmiştir. Bu sandıkların statüleri incelendiği zaman, şu özellikler dikkati çeker: Kaza, sakatlık, yangın, tedavi gibi durumlarda, evlenme ve doğumlarda yardım yapılacaktır. Ayrıca nizamnamenin 28. maddesinin 3. bendi ile «*sandık azasına aid hayvanların vazife esnasında ölmeleri veya kazaya uğramaları*» durumunda da yardım yapılması esası, bir çeşit tarım sigortası uygulaması olarak yeni ve ilginçtir. Ayrıca «*sandık azasına istihsal vasıtası edinme, işlik tesis etme, tetkik seyahati yapma, çocuklarını okutma gibi sebeplerle ödünç para verilebilir*» (madde 28, fıkra 4) denmektedir.

Köy öğretmenlerine malüllük ve tekaüt aylığı bağlanması, gerekirse tazminat verilmesi, dul ve yetimlerine aylık bağlanması öngörülmektedir (Köy öğretmenleri Tekaüt Sandığı Nizamnamesi, madde 2).

■ *Köylüyü Örgütleme*

67. madde ile okulla toplum arasındaki organik bağlantıyı güçlendirmek amacıyla yeni bir kuruluş öngörülmektedir[27]: Yasanın öngördüğü görevleri yürüten eğitmen, öğretmen ve gezici başöğretmenlere yardım etmek üzere, iki yıl süreli olmak üzere «*her okul için üçer üyeli birer (Köy Okulu Yardım Kurulu) kurulur. Bu kurullar, köydeki maarif kurumları ile , köy halkı arasında yaratılmak istenilen işbirliğinin köprüsü olacaklar ve bu yolda büyük hizmet edeceklerdir...*» Bunların yapabilecekleri hizmetlere örnek olarak sayılan işlerin bazıları şunlardır: «*Bunlar*

[27] **a.g.e. s. 201-202.**

köyde kurulacak kooperatiflerde müteşebbislik rolü alabilirler... Ziraat ve sanat alanlarında yapılacak örnek işleri kendi tarlalarında, sonradan yakın komşularının tarla, bağ, bahçe, mera veya ağıl, ahır veya kümeslerinde tatbiki için yayıcılık ve öncülük yapabilirler. Üyeler gezici başöğretmen veya bölge ilköğretim müfettişi tarafından köy halkının yirmi ile elli yaş arasında bulunanlarından seçilir. Üyelerin bu değerdeki işleri başaracak ruhta olmalarına çok dikkat edilecektir. Bu maddede geçen seçme tabiri köy halkının reyiyle seçme olmayıp, köy halkı arasından elverişlilerin ayrılması manasınadır» denmekle, bu üyelerin en uyanık, bilinçlenmiş köylüler olmaları, bunların aracılığı ile köyün hayatına etki etmek istenmektedir.

■ *Tarım Sigortası*

Sistemi anlatabilmek için, daha önce çıkmış olan 3803 sayılı yasayı değil, çok ayrıntılı ve bütün esasları kapsıyan 4274 sayılı yasayı esas aldık. 3803 sayılı yasada yukarıda belirttiklerimizden daha ileri olarak gördüğümüz ve sonraki uygulamada, yani «Köy Öğretmenleri Sağlık ve İçtimai Yardım Sandığı Nizamnamesi»nin 28. maddesinde sözü edilen hayvanların sigortalanmasıyla ilgili yargı ile kapsamı sınırlandırılmış bir esasa kısaca değinmek istiyoruz: 2803 sayılı yasanın 13. maddesi ile Türkiye'de sanıyoruz ki ilk defa olarak geniş kapsamlı bir tarım sigortası uygulamasının esasları getirilmeye çalışılmıştır[28]: «*Köy öğretmenlerinin okul namına meydana getirdikleri her türlü işletmelerdeki mahsul, hayvan ve binalar kuraklık, sel, yangın, çok hasar yapan nebat ve hayvan hastalıkları ve bilumum cevvi hadiseler gibi sebeplerle ziyana uğradıkları takdirde işletmeyi yeniden tesis maksadıyla ve Maarif Ve-*

(28) a.g.e. s. 22-24.

killiği bütçesinden zamanında okul namına zarar ve ziyanı karşılayacak bir yardım yapılır» denmektedir.

■ *Yeni Eksen*

Görülüyor ki, genel örgütlenme esasları bakımından, yeni örgüt ile Bakanlık - Köy enstitüsü - İlköğretim Müfettişi, -Gezici Başöğretmen- köylerdeki okullar -köylü ekseni üzerinde bir kuruluş yaratılmaya çalışılmıştır. Eski örgüt, yani Milli Eğitim Bakanlığı - İçişleri Bakanlığı - Valilik - Milli Eğitim Müdürlüğü - İlçe Milli Eğitim Memuru - Okul ekseni değiştirilmeye, kırılmaya çabalanmıştır. Bu eksen tamamen ortadan kaldırılmamış, (zaten kaldırılması büyük tepkilere yol açardı) onun görevleri daha çok formalite niteliğindeki yazışmalarda ve kent ve kasaba ilköğretim örgütüne göre sınırlandırılmıştır. Gerçi yasanın 5. ve 6. maddeleri ile İlçe Milli Eğitim Memurları ile İl Milli Eğitim Müdürlerinin köy okulları üzerinde de yürütme ve denetleme yetkileri olduğu belirtilmiştir ama[29], asıl görevlerin yürütülmesindeki insiyatif bu eksenden alınmıştır.

■ *Ceza ve Armağanlar*

Personel politikası ve örgütün işlemesi yönünden üzerinde çok önemle durulması gereken bir konu da çalışanların cezalandırılmaları ve armağanlandırılmaları ile ilgili esaslardır. Bu yasadan önce yürürlükte olan yasalarla ve alışılmış esaslarla devlet memurunun yalnız yanlış yaptığı işlerden sorumlu tutulması ve cezalandırılması ön plana alınmıştı. Uygulamada öyle bir durum ortaya çıkıyordu ki, hiçbir memur görevini yapmadığı için sorumlu olmuyor, ancak bir takım formalitelere aykırı bir şekilde iş yaparsa

[29] a.g.e. s. 22-24.

sorumlu tutuluyor ve cezalandırılıyordu. Bu bakımdan, pratik olarak önemli hiçbir şey yapmamak, sürekli olarak gündelik işleri sorumluluğa girmeden yönetip gitmek ve yeni hiçbir işe girişmemek, memurlukta rahat etmek için tutulacak en akıllıca yol durumuna geliyordu. Yeni «birşeyler» yapmaya kalkmak, çok girift ve tutucu formalitelerin ağı içerisinde hemen bunlara aykırı davranmış olmak ve ceza görmek tehlikesini de birlikte getiriyordu. 4274 sayılı yasa ile işte bu memurluk görevi anlayışı tam tersine çevrilmek istenmiştir. Yasanın bir kısım yargıları ile formalitelerden kurtarılan memur, ne için yeni işlere giriştiği konusunda değil, görevlerini niçin yapmadığı konusunda sorumlu tutulacaktı. Üstelik denetimle görevli organlarda aynı zamanda yürütme yetkisi de vardı. Gördükleri eksikleri, noksanları yalnız tespit edip, cezalandırmakla görevli değillerdi; yürütme yetkileriyle görevliye yardımcı olmak, zorlukların giderilmesine birlikte çalışmak, ona yol göstermek zorundaydılar; noksanlarda onlar da sorumlu tutuluyorlardı. Buna rağmen cezalandırmayı gerektirir bir durum olursa cezalandırma işlemi, bir üst kademenin tek başına kararı ile yapılamıyor, kısmen seçimle kurulmuş bir takım demokratik kurullar son kararı veriyorlardı. Görevini iyi ve çok iyi yürütenlere, elde bulunanlara yeni çalışmalarla katkısı olanlara gelince, onların değerlendirilmeleri, armağanlandırılmaları için çok çeşitli esaslar getirilmişti. Bu esasların ve uygulamanın görevlileri geniş ölçüde kendi insiyatifleriyle çalışmaya, yaratıcı olmaya yönelteceği umuluyordu.

7. 8. 9. uncu maddelerle disiplin kurullarının nasıl kurulacağı saptanmıştır[30]. Bu esaslarla bir (kaza köy öğretmenleri ve eğitmenleri disiplin kurulu) ile bir (valilik köy öğretmen ve eğitmenleri disiplin kurulu) meydana getiriliyordu. Kurulların süresi iki yıldır. Birinci kurul «*merkez*

(30) a.g.e. s. 24-27.

kazası başöğretmenlerinden bölge ilköğretim müfettişinin göstereceği üç aday arasından Maarif Müdürünün seçeceği bir başöğretmen, kaza içindeki bölgelerde çalışan gezici başöğretmenler arasından maarif müdürlüklerince seçilecek bir gezici başöğretmen, kaza köylerinde çalışan eğitmen ve öğretmenlerin aralarından seçecekleri bir eğitmen ve bir öğretmen»den, ikinci kurul ise «*merkez kazası bölge ilköğretim müfettişi, valiliğin bütün kazalarında vazife gören gezici başöğretmenlerin kendi aralarından seçecekleri iki adaydan Vekillikçe seçilecek bir gezici başöğretmen, merkez kazası köy eğitmen ve öğretmenlerinin kendi aralarından seçecekleri ikişer adaydan maarif müdürünün seçeceği bir eğitmen ve bir öğretmen*» den meydana geliyordu. Böylece üst ve ast durumunda olanların disiplin konularında belirli oranlarda söz ve yetki sahibi olmaları sağlanmaya çalışılmıştı.

31 - 36. maddeler «*köy eğitmen, öğretmen, gezici başöğretmen ve gezici öğretmenlerinin mükafatlandırılması ve cezalandırılması*» başlığı altında çok değişik esaslar getirmektedir[31]. Başarı derecesine göre bu kişiler şu şekillerde «*mükafatlandırılırlar*» (madde 31).

1. Üstün başarılı sayılmak: görevlerini olağanüstü bir başarı ile yapanlar. Bunların adları o yıl 17 Nisanda gazete ve radyo ile açıklanır.

2. Köye hizmet edenler anıtına adı yazılmak: «*Kültür bakımından kuvvetlendirilmesi lazım gelen, tehlikeli ve bulaşıcı hastalıklar hüküm süren, yurt sınırlarına yakın bulunan, ana münakale yollarından uzak olan köylerde vazife gören, mahallin güç şartlarını yenerek öğrenimi geniş bir alana yayan ve işlerini ardı ardına beş yıl olağanüstü bir başarıyla yapan, bulunduğu köyün yetişkin halkının bu müddet içinde en az onda birini okur yazar haline getiren-*

(31) a.g.e. s. 79-92.

lerin adları, mezun oldukları enstitülerde hazırlanan (Köye Hizmet Edenler Anıtı)na yazılır.»

3. Köydeki bir tesise adı verilmek: «*Köye daimi şekilde faydalı olabilecek vasıflarda ve olağanüstü bir çalışma ile meydana gelebilecek işleri yapanların bu köylerde yeniden yapılan yol, çeşme, kanal, hamam, çamaşırlık, bahçe, koru, kavaklık, çayırlık, değirmen, elektrik santralı, köprü, kooperatif gibi yeni bir tesise adları verilir. Bu gibilerin adları eserin uygun düşen bir yerine daimi olarak kalacak şekilde yazılır.*»

4. Ülkü eri sayılmak: «*Bu maddenin birinci ve ikinci fıkrasında yazılı esaslara göre hareket ederek köyün öğretim, eğitim, ziraat, sanat işlerinde birbiri ardınca on yıl hizmet edenler ve bu işlerde olağanüstü başarı gösterenler (ülkü eri) sayılırlar ve Maarif Vekilliğince tespit edilip verilecek ay yıldızı havi bir işareti taşırlar.*»

İşlenen disiplin suçlarının derecesine göre ise üç ceza söz konusudur (madde 33):

1. İşinde kusurlu sayılmak; «*vazifelerinde kusurları görülenlere bu kusurları düzelttirilecek şekilde yazı ile bildirilir.*»

2. Ücreti kesilmek: görevini aksatan, yapmıyanlar, köyü, okulu, öğrencileri zarara uğrattıkları sabit olanlara 3 - 15 gün arasında ücret kesilme cezası verilir.

3. Meslekten çıkarılmak: «*bu kanunda yazılı hükümleri yapmakla mükellef olanlar, vazifelerini aksatmaya tahrik ettikleri, eğitmenlik, öğretmenlik ve başöğretmenlik şerefini ihlal edici hareketlerde bulundukları veya iffetsizlikleri sabit olanlar devlet hizmetinde kullanılmamak üzere meslekten çıkarılırlar.*»

İzahnamede şu satırlar vardır: «*Köy eğitimi ve öğretimi hizmetlerindeki eksikler kusur sayılmadan önce, ilgililerle konuşulacak, o eksiklerin giderilmesi için haftalarca, aylarca da sürse elbirliği ile çalışılacaktır...*»

Bu anlattığımız armağanlandırma ve cezalandırma esasları, bunlara paralel olarak, 44 - 53. maddeler ile köy enstitülerinde çalışanlar için de ayrıntılarıyla konmuştur[32]. Bunlarla ilgili olarak izahnamede şimdiye kadar söylediklerimize ek olarak belirtmek istediğimiz noktalar vardır; çünkü bu bölümde konu genişletilerek görevin yürütülmesi ve amaçlar bakımından ilginç bazı açıklamalar yapılmıştır:

■ *Köy Enstitülerinde Çalışma Esasları*

46. maddeye göre bütün köy enstitüsü görevlileri «*her hafta pazartesi sabahından cumartesi saat on üçe kadar çalışırlar.*» İzahnameye göre «*köy enstitülerinde köylünün ekonomik ve sosyal hayatını yükseltmek maksadı ile yapılan kültür, ziraat, sanat ve bütün köy işlerinin disiplinle yapılmasını temin için köy enstitülerinde maaş, ücret veya gündelikle vazife görenler, talebe tarafından yapılan işlere gerek öğretme ve tecrübe safhalarında, gerekse işi bitirme safhasında olsun fiilen iştirak etmekle mükelleftirler. Kültür, ziraat, sanat ve bütün köy işlerinde, çalışmaları angarya haline getirmemek... için köy enstitüsü mensupları, iş ve disiplinli, yani köy enstitüsü varlığını her davanın üstünde ve yükseğinde görmeye, tutmaya alışacaklardır... Köy enstitülerinde talebe ve öğretmenlerin huzurla iş görme ihtiyaçları temin edilecektir... Köy enstitüleri tabiat ortasında, bir köy içinde kurulmuşlardır. Bu sosyal ve kültürel teşekkülde bütün hayat (iş) halinde görünmektedir. Bu müesseselerin sosyal bütün kıymetlerini de iş hayatında gömülü buluruz. Burada iç ve dış hayatın temeli (iş)dir. Köy enstitülerindeki iş durumunu köy insanının hakiki fonksiyonunu tespit etmekle ayırdedebiliriz. Köylü insan maddi ve manevi bütün varlığı ile mevcudiyet vasıtalarının*

(32) a.g.e. s. 105-120.

hepsi ile kendisini saran tabiat üzerine tesir için emek sarfetmekte ve alınteri dökmektedir. Köylü insan bu cehit ile ihtiyaçlarını doğrudan doğruya el ve adele kuvveti ile çıkarmaktadır. Onun zihni işleri de yine ancak el işi vasıtasıyla kıymet bulmakta ve ...netice vermektedir. Bütün köy iş sistemleriyle birlikte köy enstitülerinin işlerini tahlil ve mukayese ettiğimiz zaman hepsinde müşterek şu noktaları bulmaktayız:

«a) iş mevzuu: toprak, hayvan, ağaç, mera, tohum gibi tabiata sımsıkı bağlı türlü konular,

«b) İş aletleri (a) fıkrasında yazılı işlerin ameliyelerini yapmaya yarıyan sabit veya müteharrik aletler ve makinelerdir.

«c) İşlik: Çiftçi için işlik büyük veya küçük her türlü iş alanlarıdır.

«d) İşin yapılışı: Elde edilmek istenen neticeye ulaşmak için aletleri mevzua tatbik etmekten ibarettir... Bu iş mahiyetine göre muhtelif kalitede işçi ister. Köy enstitülerinde bu kalite farkları, talebenin içinden çıkıp geldikleri, köy teşekküllerinin terbiye ve kabiliyetlerinden kopup gelmektedir...

«e) İş yapanlar: Köy enstitülerindeki iş sisteminde işi yapanları ikiye ayırabiliriz. İdare edenler, idare edilenler. İdare edenler için söylenecek tek söz şudur: Köy enstitülerinin öğretmenleri, usta öğreticileri, işçileri tıpkı köylü ailenin anası, babası, ağası gibi usta bir işçi sayılacak duruma girmelidir. Öğretmen, usta öğretici, talebe, kısaca enstitü mensuplarının hepsi; enstitüde ekonomik karakteri haiz bir yaşayışın vazgeçilmez adamları olmalıdırlar... Unutmıyacağımız nokta: asıl köylüsel kültürün de ancak işten, iş münasebetlerinden doğmuş ve teşekkül etmiş olduğudur. Köy insanı tarladan ve tarlasındaki çalışmasından hız alarak kendi iş kültürünü yaratmıştır. Köy insanının

idealistliğini, realistliğini, maddeciliğini, sarsılmaz görünen sükutunu, şaşmıyan aklı selimini muhafaza durumunu, sinirlerinin sağlamlık sebeblerini, iç huzurunu ve bu bakımlardan onun memleket istikbali için güvenilecek ihtiyat büyük bir (insan hazinesi) olmasındaki kıymeti, iktisad ve maddi menfaatler etrafında toplanmasının manasını unutmamamız lazımdır. Köy enstitülerinde talebeye kazandırılacak, edindirilecek bilgilerin mahiyet ve kıymetini de bu görüşle tayin edebiliriz. Köy enstitülerinde ve köy okulunda bilgi bir vasıtadır. Bu vasıta talebenin zekasını mümarese ettirmek, muhayyelesini uyandırmak, onlara bazı düşünme ve çalışma metodları vermek için kullanılacaktır. Basit bilgi edinmeye önem verme köy enstitüsünü ve köy okulunu saran iş hüviyetine asla denk düşmiyecektir. Köy enstitülerinde basit, fakat kabiliyetli insan, ruhi kudretinde varlık olan ve fikri kudretiyle iş başaran vatandaşlar yetiştirmemiz lazımdır... Köylerde müştereken yapılması zaruri nice kollektif ve geniş işlerde hem kısır, hem menfi kalmamak için talebeye kazandırılacak bilgileri yapıcı köy insanına yarıyacak kıvamda vermek gerekmektedir...» Bundan sonra öğreticilere düşen görevler ve çalışma şekilleri konusunda daha da ayrıntılara girilmektedir.

47. madde ile enstitülerde görevli öğreticilere oturdukları evlerin dolayında yarım hektarı geçmemek üzere arazi ayrılması öngörülmektedir. Bu arazi öğretici tarafından ailesi ile birlikte örnek olacak şekilde işlenecektir. İzahnameye göre *«köy enstitülerinin kuruluş maksatlarına fiilen sadık kalmak için köy enstitüsü mensuplarının hepsine farksız şekilde toprak işlemesinde alınteri dökmeleri imkanları»* verilmektedir. *«Ayrılan toprak kira veya ortakçılık gibi şekillerle işletilemez. Bu toprakları, öğretmenlerin aileleri ferdleri ile birlikte bizzat işlemeleri şarttır... Aile ihtiyacını karşılayacak sayıda beslenecek hayvanların köy enstitüsüne, enstitü ve köy komşularına zarar vermiyecek şekilde ba-*

kılması şarttır... Bu hayvanların köy enstitüsü talebesine veya müstahdemine baktırılması yasaktır...»

Köy enstitülerinde uygulanan yönetim ilke ve yöntemleri bakımından burada üzerinde durulması gereken bir belge de 4.12.1944 günkü İlköğretim Genel Müdürlüğü emridir. Köy Enstitüleri Müdürlüklerine yazılmış olan bu yazıda daha sonra Genel Müdürlük tarafından dikkatle ve titizlikle izlenen şu esaslar belirtilmiştir[33]:

«...Köy Enstitüsü Müdürlüğüne:

«Köy enstitülerinin iç yapılarında (öğrencilerin kendi kendilerini idare etmeleri) ilkesine dayanan bir gelişim sağlanacaktır. Onun için bu kurumları her türlü şahsi ve indi idare tarzından kurtarmak enstitülerde vazife gören bütün öğretmenlerin başlıca amaçları olmalıdır. Bu amaca en kısa zamanda ulaşmak için aşağıdaki tedbirlerin alınması uygun görülmüştür. Madde madde yazılan bu tedbirler öğretmen ve öğrencilerin hepsine Müdürler tarafından aynen okunacak ve manaları onlara iyice anlatılacak, bunlar gerek öğretmenlerin, gerekse öğrencilerin cep defterlerine aynen yazdırılacaktır:

1. Köy enstitülerinde her türlü yapım, ziraat, sanat, idare işleriyle öğretmen ve öğrencileri ilgilendiren resmi işler nöbetle öğretmen ve öğrenciler tarafından görülür. Nöbette bulunmıyanlara bu işlerin gördürülmesi, öğrencilerin öğretmen veya usta öğreticilerin hususi işlerinde çalıştırılmaları yasaktır. Kendi işini kendi göremiyecek derecede hasta olan kimsesizlerin işleri de nöbette bulunan arkadaşları tarafından yapılır.

«2. Derse ve vazifeye geç gelmek, öğretmenliğe yakışmıyacak laubali hareketlere girişmek, sarhoş olmak, kumar oynamak gibi öğrencilere fena örnek olabilecek hare-

---

[33] **Özel arşiv: 4.12.1944 günlü, bütün Köy Enstitüsü Müdürlüklerine yazılmış Genel Müdürlük emri.**

ketlerde bulunmak, öğrencileri dövmek, onlara hakaret etmek yasaktır.

«3. Tabelaya giren öğretmenler istihkakları olan yemeği öğrencilerle birlikte Enstitüde yemeye mecburdurlar. Hususi evlere veya odalara yemek götürmek yasaktır.

«4. Enstitü işleri en az onbeş günde bir bütün öğretmen ve öğrenciler bir araya gelerek konuşulur. Ve bu konuşmalarda -imkanlar, Vekillikten verilen direktifler göz önünde tutularak- verilen kararlara uygun olarak yürütülür.

«Enstitülerde en az onbeş günde bir eğlenti tertip olunur. Bu eğlentilere öğrencilerin ve öğretmenlrin katılmaları şarttır.

«5. İş bölümüne göre türlü işlere dağılacak kümelere yapacakları işin önemi, memlekete, millete ve onların şahıslarına temin edeceği faydalar anlatılarak iş gördürülür. Öğrencilere angarya şeklinde, manası anlaşılmıyan işlere bu kurumlarda asla yer verilmiyecektir. Bir enstitüde işlerin soysuzlaştığı görülürse bundan birinci derecede öğretmenler mesul tutulacaktır.

«Her çocuk öğretim programında tespit olunan şekillere göre kültür, ziraat ve sanat çalışmalarına mutlaka katılacaktır. Belli çocukları yalnız terzilik, şoför muavinliği, davar çobanlığı, tuğlacılık gibi belli işlerde uzun müddet çalıştırmak yasaktır.

«6. Şartlar ne olursa olsun, mevsim hangi mevsim bulunursa bulunsun öğrencilere hergün serbest okuma yaptırılacak ve onlara kitap okuma alışkanlığı mutlak surette kazandırılacaktır.

«7. İşin yukarıda belirtildiği gibi ilgililerce aynen duyurulduğu altı madde halinde yazılan kısmın onların defterlerine her zaman görülebilecek şekilde yazdırıldığı idaremize bildirilecektir.

«Bu emirlere uygun hareket etmiyenlerin durumları Enstitü Müdürlüklerince saptanarak Vekilliğe resmi yazı ile bildirilecektir. Enstitü direktörleri bu direktiflere uygun hareket etmiyenler hakkında gerekli tedbirlerin alındığını ilgililere vaktinde bildirmedikleri ve durumu düzeltmedikleri takdirde şikayetçilere, şikayetlerini yazıyla Vekilliğe bildirmek hakkı verilecektir. (Yazarın notu: Burada öğrenciler kastediliyor.)

«Onun için yukarıda yazılı meselelerde çok titiz davranmanızı, icab ederse muvakkat bir zaman için birkaç öğretmenle kalmayı bile göze alarak hareket etmenizi ve Köy Enstitülerine hakiki çehrelerini vermenizi, gerçek manayı kazandırmanızı, öğrencileri şahsiyet haline getirmenizi önemle rica ederim.»

«İlköğretim Umum Müdürü»

Köy öğretmen ve eğitmenleri için söz konusu olan cezalara ek olarak, enstitü öğrencileri için 51. maddenin 3. fıkrası ile *«enstitülerdeki işlerden çıkarılmak»* başlığı altında ayrı bir hüküm getirilmektedir ki *«talebesine ve köy enstitüsü mensuplarına iftira eden ve ettirenlerle bir yılda iki defadan fazla maaş veya ücret kesilme cezası alanlara ve bu kanunda yazılı işleri yapmakla mükellef olanları, vazifelerini aksatmaya tahrik edenlere... enstitüdeki işlerinden çıkarılma cezası verilir»* denmektedir.

Görülüyor ki, yasanın köy enstitülerinin çalışması ile ilgili bölümlerinde, bu kurumlarda eğitilecek öğrencilerin ileri, hakların yenmediği en yüksek toplumsal değer yargısı iş ve emek olan bir ortam içerisinde yaşaması, eğitilmesi, böyle bir toplum örneğinin bütün değer yargılarını benimsemeleri sağlanmak istenmiştir. Bu, bir bakıma «feodal köy ve kapitalist kent düzeninden» ayrı bir yeni ortam yaratma, bunun zevkini, mutluluğunu, alışkanlıklarını öğrenciye benimsetme amacı ile yapılmıştır.

■ *Köylü İle İşbirliği*

Bütün eğitim örgütünün halkla, köylü ile organik ilişkisini pekiştirmek yolunda 68. madde ile bir adım daha atılmak istenmiştir[34]. «*Bu kanunda yazılı vazifeleri görenlerle işbirliği yapan köy muhtarlarından,(ihtiyar meclisi azalarından, bölge köy okulu kurullarıyla köy okulu yardım kurulları üyelerinden ve gönüllü olarak bu işbirliğine katılan köylülerden, katıldıkları işlerde dört yıl üstün başarı ile çalıştıkları bölge gezici öğretmen veya başöğretmen ve ilk öğretim müfettişleri tarafından tespit edilenler (Valilik Köy Öğretmen ve Eğitmenleri Disiplin Kurulu) kararı ile (yardım eri) sayılırlar. Bu gibilerin adları Maarif Vekilliğince radyo ve diğer yayınlarla her yıl onyedi nisanda ilan olunur. Yardım erlerinin şahsi emek ve gayretleriyle köyde yeniden meydana getirdikleri... bir tesise... adları verilir...*». Bu madde ile ilgili olarak izahnamede şu sözler vardır: «*...Bu madde, kanunun ruhuna taalluk etmektedir. Bu maddeye kadar sıra ile yazılı olan ufak, büyük bütün işlerin görülebilmesi için muhtarlık, ihtiyar meclisi azalığı gibi köy vazifesi alanların temsil ettikleri köylü gücü ile devlet gücünün birleşmesini ve öz işler görmesini sağlamak esası düşünülmüştür... Anlaşmış, birbirlerini candan seven insanların... sayısız (yardım eri) bulmaları daima mümkün olacaktır...*»

Şimdi 3803 ve 4274 sayılı yasalarda bulunmıyan, fakat sistemin çok önemli iki organı olarak düşünülmüş iki kuruluşa geliyoruz:

■ *Yüksek Köy Enstitüsü*

Bunlardan birincisi bir yönetmeliğe dayanılarak açılan Yüksek Köy Enstitüsüdür. Bu enstitünün görevleri

(34) **Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilat Kanunu İzahnamesi, Maarif matbaası, Ankara 1943, s. 202-203.**

şöyle özetlenebilir[35]: köy enstitülerinde çalışacak öğretmenleri, köy enstitüsü çıkışlı öğretmenlerin çalışacakları köy bölgelerinde çalışacak gezici başöğretmen ve bölge ilköğretim müfettişlerini yetiştirmek, köy enstitülerinde çalışmakta olan öğretmenleri açılacak kurslarla yetiştirmek, köy incelemelerine merkez olmak üzere, köy okullarım ve enstitülerini ilgilendiren türlü konular üzerinde gereken araştırmaları yapmak ve bunları ilgililerin yararlanabilecekleri şekilde yaymak. Öğretim süresi üç yıldır, yüksek öğretim sayılır; Hasanoğlan Köy Enstitüsünde kurulur. Öğretim üyelerinin çoğu Ankara'daki yüksek öğrenim kurumlarının, fakültelerin öğretim üyeleridir. Güzel sanatlar, yapıcılık, maden işleri, hayvan bakımı, kümes hayvancılığı, tarla ve bahçe tarımı, köy ev ve el sanatları, tarım işletme ekonomisi bölümleri vardır. Görevleri arasında «*köylerin zamanla daha çok belirecek ihtiyaçlarına göre köy enstitülerinin gelecekte alacakları karakter*»in şekli için çalışmalar yapmak da vardır. Tonguç'un deyimi ile bu kurum köy enstitülerinin «*beyni ve kalbidir*». Kurumun amacı «*köy eğitim ve eğitbilimini sistemleştirmek*»tir. Burası ülke ölçüsünde köy incelemeleri için bir merkez olacaktır. Çalışmaları «*herşeyden önce memleket gerçeklerinden örülmüş bir temel üzerine oturtmak ana ilkelerden ridi olarak ele alınmıştır.*» Tonguç'un işbaşından ayrıldığı zamana, yani yaklaşık olarak 15.10.1946'ya kadar Yüksek Köy Enstitüsünü 104 kişi bitirmiştir. Bunların çoğu köy enstitülerine öğretmen ve yönetici olarak ve denetleme görevlerine atanmışlardır. Kanımızca bunların sayıları arttıkça Tonguç'ün amacı köy enstitülerini ve bütün örgütü bunlara devretmekti. Nitekim Yüksek Köy Enstitüsünün açılış nedenlerini anlatırken yazdığı «*köy enstitülerinin bünyeleri, amaçları ve buralardan çıkacaklara kanunlarla tespit*

[35] **Canlandırılacak Köy, İ. Hakkı Tonguç, Remzi Kitabevi, İstanbul 1947, s. 499-507.**

edilerek verilen ödevler icabı bu kurumlar için yeni öğretmenler yetiştirmek zaruretiyle karşılaşılmıştı» sözleri bu anlamdadır.

Bütün örgütü konan ana ilkelere göre işletecek bu elemanın yetiştirilmesi, yıkılış çağında en fazla baltalanması gerekli görülen çalışma sayılmış ve ilk iş olarak Yüksek Köy Enstitüsü kapatılmıştır. Yüksek Köy Enstitüsü bir çeşit halk üniversitesinin çekirdeği idi.

■ *Yeni Yönetim Yöntemi*

Üzerinde durmak istediğimiz ikinci organ, 15.6.1946 tarihinde çalışmaya başlaması Bakanlığın emri ile öngörülen «Yüksek Köy Enstitüsü Yönetim Kurulu»dur. Bakanlığın on maddelik bir emri ile kurulan bu kurul[36] 15 kişidir, *«Yüksek Köy Enstitüsü yönetim işlerini kararlaştırmak ve bu enstitü ile diğer köy enstitüleri arasında kurulması gereken ilişkileri düzenlemek amacıyla»* kurulmuştur. Üyeler şunlardır:

1. Yüksek köy enstitüsü öğretmenlerinin seçecekleri iki öğretmen (altı ay süre ile).

2. Her altı aylık süre için iki Köy Enstitüsü öğretmenlerinin aralarından seçecekleri birer öğretmen.

3. Üç ay süre ile Bakanlıkça seçilecek iki Enstitü Müdürü ve iki Eğitimbaşı.

4. Yüksek Köy Enstitüsü öğrencilerinin aralarından seçecekleri üç öğrenci (altı ay süre ile).

5. Her dönemde bir Köy Enstitüsünün dördüncü ve beşinci sınıf öğrencilerinin aralarından seçecekleri bir öğrenci (üç ay süre ile).

---

[36] **Özel arşiv. Bir Yüksek Köy Enstitüsü Yönetim Kurulu kurulmasını öngören Bakanlık emri. Daktilo ile 3 sayfa.**

6. Bakanlık temsilcisi olarak kurula katılacak bir kişi.

7. Her dönem için bir Enstitüden bir danışman ve bir denetmen (altı ay süre ile).

Bütün seçimler gizli oyla yapılacaktır.

Kurulun görevleri özetle şöyledir: Yüksek Köy Enstitüsünün eğitim ve öğretim işlerini düzenlemek, diğer köy enstitülerinin öğretim ve eğitim işlerini denetliyerek sonuçlarını Bakanlık yoluyla ilgili Enstitülere bildirmek, olumlu ve orijinal görülen çalışmaları, yöntemleri diğer enstitülere de yaymak, öğretim yöntemlerinde görülen aksaklıkları düzeltmek, eğitimsel değer taşıyan bütün hususların bütün enstitülerde aynı şekilde uygulanmasını sağlamak (kitap okuma, hafta sonu konuşmaları v.b. gibi). Köy okulları uygulama planlarını hazırlatmak, Enstitülerin uygulama okullarında elde edilen iyi sonuçlardan enstitü mezunlarının yararlanmalarını sağlayıcı tedbirleri aldırmak. Öğretmenleri yetiştirmek amacıyla kurslar, sergiler açmak, kitap ve dergi sağlamak. Enstitüler ve köy okulları için yönetmenlik taslakları hazırlamak, bakanlığa sunmak, çalışmalardan elde edilen sonuçları çeşitli araçlarla yayınlamak.

Hasanoğlan Köy Enstitüsü ve onun uygulama bölgesine giren köy okulları bu kurul için uygulama yerleridir. Bu kurulun vereceği kararlar buralarda uygulandıktan ve olumlu sonuçları alındıktan sonra diğer enstitülere yayılacaktır.

Kurul üyeleri bu kurulla ilgili işleri incelemek ve denetlemek üzere uygulama yerlerine veya diğer Köy Enstitülerine gönderilebilirler.

Kurul Başkanlığı tarafından köy enstitülerinden veya uygulama bölgesine giren köy okullarından istenecek her türlü bilgi Bakanlığa sorulmaya lüzum görülmeden doğrudan doğruya Kurul Başkanlığına verilecektir.

Kurul üyeleri kendi aralarından ve gizli oyla bir başkan, bir de raportör seçerler. Kurulun kararları çoğunlukla verilir.

Öyle sanıyoruz ki, kurucuların işbaşından ayrılmalarından üç ay önce girişilen bu uygulama ve elimizdeki bu belge o çağın en ilginç çalışmalarından biridir. Bugünkü gelişmeler ve günümüzde öğrencilerin yönetime katılmaları sorunu bakımından önemi vardır. Kurulması öngörülen kurulun adına bakınca yalnız Yüksek Köy Enstitüsünü ilgilendirdiği izlenimi alınır ama, görev ve yetkileri incelenince bunun bütün köy enstitülerinin ve örgütün stratejisini, taktiğini saptıyacak bir çeşit kurmay heyeti olduğu anlaşılır. Fakat bu kurul elinde hiçbir yetki bulunmıyan bir danışma kurulu niteliğinde de değildir. Denetleme, inceleme ve hatta bir dereceye kadar yürütme yetkileri de vardır. Kanımızca, Bakanlığın birçok yetki ve görevlerinin kendi kendini yönetme ilkesine göre meslek mensuplarına ve öğrencilere aktarılması yönünde atılmış, çağının dar demokrasi anlayışının çok ilerisinde ilginç bir adımdır. Bir çeşit gerçek ve ileri demokrasi uygulamasıdır. Demokrasi için işe siyasal kuruluşların çalışmalarından değil, aşağıdan, toplumun hayatsal organlarından başlamak için kendi alanında atılmış bir adımdır. Şekilci sandık demokrasisinin çok ilerisindedidr.

■ *Düzenle Çelişme ve Uygulama*

Esaslarını anlatmaya çalıştığımız bütün bu örgütün kurulması elbette bütün ayrıntıları ile gerçekleştirilememiştir. 3803 sayılı yasa izahnamesinin yayınlandığı 30 Kasım 1943 ile kurucuların işbaşından ayrıldıkları eylül 1946 arasında sadece üç yıllık bir süre geçmiş olduğunu unutmıyalım.

Burada, sık sık üzerinde duracağımız bir konuya yine

değinmek istiyoruz. Görüldüğü gibi, köy enstitüleri ana ilkeleri ve amaçları bakımından ekonomik ve siyasal yapının genel görünümü ile uyuşmazlık, hatta çelişme içindedir. Bu durum, eleştirici ve inceleyicilerin ilgisini çekmiştir. Köy enstitülerinin böyle çelişmeli bir ortam içerisinde kurulabilmiş ve bir süre işletilebilmiş olmasını bu kişiler çeşitli şekillerde yorumlamışlardır. İleride ayrıntıları ile göreceğimiz bu eleştirilerin bir kısmına göre, bu çelişki içinde böyle bir kuruluş, ancak köy enstitülerinin kurucularının bilerek veya bilmiyerek çıkar düzenine hizmet etmeleri ile gerçekleşmiştir. Enstitüler de zaten CHP tarafından bu amaçla kurdurulmuş, kurucuları ustaca kullanılmıştır. Olayları gerçekçi açıdan değerlendirebilen birçok yazarlar ise, çelişkiyi çeşitli şekillerde açıklamak istemişlerdir. Örneğin bu başarı, kurucuların kişiliğine bağlanmak istenmiştir[37]: «*...Düzenle ve iktidarın kalkınma ve eğitim politikalarıyla çelişen bu uygulama nasıl mümkün olmuştur?.. Köy enstitüleri uygulamasının içinde bulunduğu düzenin amaçlarını ve sınırlarını aşan uygulayıcı bir kadro en uygun açıklamadır. H. Ali Yücel, Tonguç ve arkadaşlarının önemi burada ortaya çıkmaktadır. Bunlar, çok uygun olmıyan bir ortamda bu ölçüde büyük bir iş başarabilmiş devrimci kişilerdir. Bu olay, olağan değildir. Olağan - dışı, kural - dışıdır. Fakat bunu bir tesadüf olarak da görmek doğru olmaz...*»

Bir başka araştırıcı, haklı olarak böyle bir çelişmenin köy enstitüsü gibi bir uygulamaya olanak vermiyeceğini yazar[38]: «*...Köy enstitülerinin başına gelenler, günün politik düzeniyle bağdaşmıyan bir eğitim sisteminin -hem de onu tutan kimi güçlü devlet adamlarının gözleri önünde,*

---

(37) **TÖS gazetesi, Planlı Kalkınma Açısından Köy Enstitülerinin önemi, sayı 27, 20.3.1969, Nejat Erder.**

(38) **Yeni Ufuklar dergisi, Halka Dönük Eğitim Üzerine Düşünceler, Pertev Naili Boratav, sayı 197, ekim 1968 s. 7.**

onların içlerini yaka yaka- nasıl yıkıldığının acı bir örneğini vermiştir...»

Yine bir başka inceleyici aynı kanıyı öne sürer[39]. «*...Ne var ki, geri bir ekonomik ve politik yapı içinde, ekonomik iktidarı ellerinde tutanların denetlediği politik iktidarın böylesine ilerici kuruluşları devlet eliyle beslemesi, desteklemesi-uzun vadede- mümkün değildi...*» şeklinde doğru bir düşünü açıklar ve «*...Enstitüler deneyi Türkiye'nin topyekün kalkınması davasından bağımsız olarak bir eğitim davasının düşünülemiyeceğini açıkça gösteren bir deneydir...*» der.

Bunlar ve bunlara benzer düşünler parça parça doğru olabilirler; ama köy enstitüsü denemesinin bir süre uygulanabilmiş olmasını açıklamaya yetmezler. Ana görüntüsü ile bu yazarların anlattıkları gibi tutucu ve sömürücü düzenini koruyucu bir iktidarın dış ve iç koşulların geçici olarak güçlendirdiği bir ilerici kanadına dayanarak bu uygulamanın yapılabildiği tezi, kanımıza göre en doğru ve en bilimsel açıklamadır. Ancak o zaman, olaylar bilimsel açıdan yerli yerine oturmaktadır. Aynı tezden hareket edince, kurucuların bu ilerici kanatla işbirliğine girerken yaptıkları hesabın yanlış olmadığını kabul etmek zorundayız. Uygulama kısa sürmüştür, ama bu işbirliği ve buna dayanarak yapılan uygulama, bu işbirliği ortamını yaratan, ilerici kanada bir süre güç veren iç ve dış koşulların daha uzun bir süre için değişmemesiyle çok daha uzun sürebilirdi. Daha açık olarak, savaş yılları uzayabilir. İçeride ilerici kanadın iktidara katılması ve tutucu koalisyon ortaklarını daha bir süre baskı altında tutması beklenebilirdi. Savaşdan sonra da çok partili siyasal düzene geçmeyi gerektiren dış ve iç koşulların gelişmesi daha yavaş olabilir, içeride ilerici akımların uluslararası komünizm ile

(39) **Ant dergisi, 17 Yıl Sonra gene 17 Nisan, Fethi Naci, sayı 16, 18.4.1967, s. 7.**

kamu oyunda eş gösterilerek şiddetle ezilmelerini çok kolaylaştıran batıdaki antikomünist kampanya ile Sovyetlerin bizden haksız olarak toprak istemeleri gibi gelişmeler çok daha sonraki yıllarda olabilirdi. Bütün bunlar, Tonguç'un değil, hiç kimsenin zamanını önceden kestiremiyeceği, ama ana gelişim doğrultusu bakımından beklenen olaylardı. Zamanı tam olarak kestiremeyince işe son hızla girişmekten başka çözüm kalmıyordu. Unutmıyahm ki, tasarı 1954 yılında ana çizgileriyle tam olarak uygulanmış ve sonuçlar tama yakın bir şekilde alınmış olacaktı. Böyle bir hesap, bugün için elbette yapılamaz ve doğru olmaz. 1935 - 1946 döneminde ise Türkiye kapitalizme giden köşeyi kesin olarak dönmemişti. Varlık birikimi azdı, özel alanda bir endüstrileşmeden söz açılamazdı, ekonomi kapalı idi, aracı tüccar güçsüzdü. Feodal kalıntılar CHP içinde ilerici kanatla bir «mütareke» içinde idiler. Kemalist ilkeler bir kenara atılmamıştı, yabancıların ekonomik etkisi azdı, devlet dışarıya borçlu değildi. Bir devlet kapitalizmi uygulaması sürdürülüyordu ama, ibrenin özel girişimden yana değil, devletçilikten yana olduğu açıktı. Bütün bu koşullar içerisinde, hızla girişilecek bir bilinçlendirme kampanyası bütün sistemin Kemalizmin gösterdiği doğrultuda, halkçı, devletçi bir yönde gelişmesini çok kolaylaştırabilir, böyle bir gelişme için ta başından beri en çok eksikliği duyulan etkeni, emekçi sınıfların devleti desteklemesi, güçlendirmesi etkenini sağhyabilirdi. Ve 1935 - 1946 dönemi koşulları içinde gerici - tutucu güçlerin böyle bir gelişmeye karşı çıkmaları çok zor olabilirdi. Bilinçlendirilmiş, eğitim ve öğretim görmüş köylülerin, çoğu o çağda boş olan kamulaştırılmış topraklar üzerinde uygulayacakları bilgili ve çok yüksek verimli bir tarım, bir ölçüde gerçekleştirilecek toprak reformu devlet eliyle kurulması sürdürülen endüstri, feodal kalıntılara karşı bir ekonomik gücü ilericilere sağlıyabilirdi. Onları destekliyecek kapitalizm

içte yoktu, dışta da çok güçsüzdü. Kısacası 1946'ya kadar, henüz köşe kapitalizm yönünde dönülmemişti. Uygun iç ve dış koşulların bir süre daha devam etmesi durumunda, bu köşenin kapitalizm yönünde dönülmesini önliyebilmek ve bir süreç atlatmak olanağı belki bulunabilirdi. Bütün bu hesapları boşa çıkaran iç ve dış olayların çok hızlı gelişmesi, 1935 - 1946 döneminin birkaç yıl daha uzayamaması, herhalde kurucuların hesap hatasına bağlı değildir. Bu hızlı gelişmeyi ve getirdiği yıkıcı sonuçları enstitüleri kurma çabasına girişmemek gerektiğini kanıtlamak için kullanmaya kalkmak insafsızlıktır; bir çeşit pasifizimdir. Aynı mantıkla her zaman, ilerici kişiler olarak hiçbir girişimde bulunmadan beklemek, bütün toplumsal koşulların tam olarak olgunlaşacağı çağa kadar eli kolu bağlı oturmayı salık vermek demektir ki, bunun ilerici, devrimci, bilimsel eylem anlayışı ile ilişiği yoktur. 1935'lerde 1946'dan sonra hiçbir şekilde bulunmıyan bir fırsat, bir tarihsel olanak vardı ve bu olanaktan yararlanılmaya çalışılmıştır. Ama ne yazık ki koşullar bu olanağı hızla azaltacak yönde gelişmiş, ilericilere tarihin verdiği süre çok kısa olmuştur. Bundan sonra da Türkiye çok daha uzun vadeli, çok dolambaçlı, çok daha acılı bir gelişme yörüngesine girmiştir.

Öyle sanıyoruz ki, köy enstitüleri sisteminin etkilerini ve sonuçlarını incelerken, değerlendirmeleri bu gelişmeleri göz önünde tutarak yapmak gerekir.

■ *Sistemin Önemli İlkeleri ve Esasları*

Bizim konumuz bakımından, sistemin esaslarını incelemiş yazarlar vardır. Bunların başında Fay Kirby[40] gelir. Ayrıca bizim izliyebildiklerimiz içinde, bir kaç ör-

(40) **Türkiyede Köy Enstitüleri, Fay Kirby, İmece Yayınları, Ankara, 1961, s. 248-317.**

nek olarak 1968'de TÖS'ün öncülüğü ile toplanan Devrimci Eğitim Şurasında bu konuda yapılan çalışmalar[41], Ülker Akçakoca[42], Cevat Geray[43], Bahri Savcı[44], Cavit Orhan Tütengil[45], Hıfzı Veldet Velidedeoğlu[46], gibi aydınların yazıları sayılabilir. Biz bu konuda kendi düşünlerimizi özetlerken bu araştırıcılar ve daha başkaları tarafından ileri sürülmüş düşünleri tekrarlamaktan elimizden geldiği kadar kaçınacağız. Yoksa bu konuda o kadar çok düşün ileri sürülmüştür ki, hepsini burada değerlendirmeye, okuyucuya duyurmaya çalışmak kitabın hacmini çok arttıracaktır.

Bizim önemli saydığımız ve üzerinde durmak istediğimiz noktalar şunlardır:

Kurulan sistemle güdülen amaç, bilinçlendirilmiş emekçi halkın siyasal bir güç durumuna getirilmesiyle alt yapı devrimlerini istiyecek, sömürü düzenini zorlıyacak, bu yöndeki çabalara temel olacak, süreci hızlandıracak bir ortam yaratmaktır.

Bilinçlendirme işlemi ancak yeni değer yargılarının topluma benimsetilmesi ile olur. Bu yeni değer yargılarının temelinde ve başında «emek» ve «işin» en yüksek değer sayılması gelir.

---

(41) **Devrimci Eitim Şûrası, TÖS yayınları No. 4 Ankara 1969, Köy Enstitüleri Uygulamasından çıkan Sonuçlar (Hürrem Arman, Cevat Geray, Ceyhun Atuf Kansu), s. 368-393.**

(42) **Kalkınmamız ve Köy Enstitüleri, İmece dergisi sayı 25-26, mayıs-haziran 1963, sayfa 6—8, 5—7. Ülker Akçakoca.**

(43) **İmece dergisi, Köy Kalkınması ve Tonguç, Cevat Geray, sayı 100, ağustos 1969, sayfa 10-13.**

(44) **Cumhuriyet gazetesi, Köy Enstitüleri ve Halk Eğitimi, Bahri Savcı, 18.4.1968, s. 2.**

(45) **Cumhuriyet gazetesi, Köy Enstitüsü Tecrübesi, Cavit Orhan Tütengil, 18 ve 19.4.1966, s. 2.**

(46) **Cumhuriyet gazetesi, Köy Enstitülerinin Felsefesi Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, 18, 19, 20, 21.4.1967, sayfa 2.**

Bu değer yargıları yalnız söylemekle, anlatmakla kabul ettirilemez; işin gözle görülür bir değer getirdiği, birşey ürettiği, yapana bir çıkar sağladığı, emeğin sömürülmediği, kaybolmadığı bir çalışma ortamı sağlamakla benimsetilir. Hem bu amaçla, hem de daha sonraki ilerici atılımlara temel olması, bu atılımları istiyecek, yürütecek emekçi sınıflara ekonomik dayanak sağlanması bakımından, ortak çalışma ile yürütülecek, kamu mülkiyetine dayanan kollektif örgütler kurulur: Enstitülerin, okulların tarım alanları, küçük endüstri kuruluşları, çeşitli kooperatifler ve kooperatif birlikleri, meslek dayanışma kuruluşları v.b.... Bu kuruluş ve örgütler gitgide geliştirilir ve güçlendirilir.

Bunların kurulması ve işletilmesi burjuva devlet düzeninin alışılmış formaliteleri, para olanakları ile yapılamaz. Ancak bütün emekçilerin insan gücünün para karşılığı olmadan harekete geçirilmesi ile bu olanak bulunur. Böyle bir uygulama, emekçilerin çıkarına işliyecek örgütler içinde angarya sayılamaz. İnsan gücünün emekçi sınıfların çıkarları için para karşılığı olmadan harekete geçirilmesi, daha sonra girişilecek bütün kalkınma atılımları için de para olanakları çok kıt, yoksul bir toplum için tek çıkar yoldur.

Bu doğrultuda yapılacak bütün çalışmaları yürütebilmek için bürokratik esasların dışına çıkmak gerekir. Bu amaçla örgütün kuruluşuna ve işleyişine temel olan yasalar, diğer yasaların bürokratik esaslarını yadsıyan niteliktedir; örgütü onların tutucu etkisinden kurtarma amacını güder.

Emeği ile yaşıyan insanların bilinçlenmesi, kendilerini sömürücülerden ekonomik bakımdan bağımsız kılacak olan bu örgütlenmeler içinde olurken, bunu hızlandıracak, kolaylaştıracak en önemli çalışma yöntemleri özgür okuma ve tartışma, yönetime katılmadır. Tam ve sağlam bir bilinçlenmeyi sağlamak için tek ve belli bir görüşün sistemli

olarak benimsetilmesi yerine, tam bir özgürlük ve eylem ortamı içinde kişi, doğru yolu kendisi bulacaktır. İnsana ve insan aklına saygılı bir eğitim sistemi bunu gerektirir. Armağanlandırma ve cezalandırma, atanma, nakil anlayışı ve uygulaması, bilinçlenmeyi önleyici değil, hızlandırıcı, insan kişiliğini geliştirip, olgunlaştırıcı yöndedir.

Bütün bu çalışmaların yapılabilmesinin bir koşulu da bütün örgütün ve bu örgütte çalışanların ekonomik anlamda bağımsızlıklarını, özgürlüklerini sağlamaya, onları olanağı ölçüsünde tutucu güçlerin ve tutucu örgütlerin etkisinden kurtarmaya bağlıdır. Bu amaçla öğretmene maaşın dışında kazanç olanakları verilmiştir. Aynı şekilde bütün örgüt, üretim yapıcı ortak kuruluşlarla donatılmıştır.

Eğitim örgütü, Osmanlı düzeninin halka vermeye değil, halktan almaya dayanan işleyişinin kalıntılarından tam olarak temizlenememiş diğer devlet örgütlerinin etkisinden kurtarılmış, bağımsızlığı sağlanmıştır.

Kamusal ekonomik örgütler içinde bilimsel tarım ve teknik çalışmaların iş ilkesine göre yürütülmesi mesleksel farklılaşmayı gerektirir. Bu farklılaşma ise ekonomik açıdan tek düze bir dönemde takılıp kalmış statik köy toplumunun, daha ileri süreçlere geçebilmesi için takıldığı noktadan atlatılmasını sağhyacak en önemli yöntemdir. Mesleksel farklılaşma ekonomik farklılaşmayı getirecek, köy ekonomisi dışa açılacak ve süreç hızlanacaktır.

Bütün bu çalışmalara karşı tutucu ve sömürücü güçlerden gelecek baltalama ve tepkiler, ilericilere devlet desteğini sağlamak amacıyla konmuş bir takım ceza müeyyideleriyle önlenmeye çalışılacaktır.

Bu işler gerçekleştirilebildiği ölçüde, bütün tarihimiz boyunca noksanlığı duyulan, gelişimin olmasını önliyen en büyük etken, emekçi sınıfların bilinçlenmemiş olması ve ağırlığını duyuramaması etkeni ortadan kaldırılmış olacaktır. O zaman halk - aydın ayrılığı, aydının savunduğu

halkın çıkarlarına karşı halkın ilgisizliği bitecek, halk kendi hakkını kendisi arıyacaktır. Aydın halktan çıkacak, halkı savunacak, halkla aydın eşdeğerleşecektir.

Bütün bu esaslar ve doğrultu, ülkeyi Osmanlı İmparatorluğunu yıkarak, ilerleme yoluna sokmuş Kemalist ilkelere karşı veya aykırı değildir; onun doğru bir şekilde yorumlanması ve geliştirilmesidir. Bu bakımdan da son derece açık, meşru bir doğrultudur.

Çok kısa bir deyişle, yapılmak istenen bir «devrim için eğitim» uygulamasıdır. Amaç, devrimsel süreci hızlandırmaktır.

■ *Gerçekleşen: Bilinçlenmiş Köylü Aydın*

Bütün bu şemanın ne kadarı gerçekleşebildi? Yıkılışı gerektiren koşullar çok erken ortaya çıktılar. Şemanın ancak başlangıcı uygulanabilmişti. Köylerin ortalama üçte birine istenilen nitelikte aydınlar gönderilebilmiş, bunlar henüz oralarda kökleşememişlerdi. Köy öğretmeninin ekonomik bağımsızlığını sağlıyacak çahşmalara girişmesi için çabalanıyordu. Öte yandan enstitüler ve bölge okulları da henüz kendi ekonomik bağımsızlıklarını sağlıyacak çapta üretime geçebilmiş değillerdi. Yani örgüt, daha kuruluşunun başlangıcında idi.

Yıkılma işlemine girişildiği zaman bir tek şeye dokunulamadı; yetiştirilmiş öğretmenlerin sınıf bilincine varabilmiş olmalarına! Böylece sistemin uygulanabilmiş sınırlı bölümünün sağladığı en önemli sonuç, elde 20 - 25 bin kadar bilinçlenmiş aydının kalması oldu. Türkiye'de daha sonraki yıllardaki gelişme ve çekişmeler bakımından bu aydınlar çok önemli roller oynayacaklardır. Kuruluşlarından 27 yıl sonra bir ilerici aydın şöyle yazıyordu[47]:

[47] **Ant dergisi, 17 Yıl Sonra Gene 17 Nisan, Fethi Naci, sayı 16, 18.4.1967, s. 7.**

«...Ve o kısa süre içinde en küçük eğitim imkânının ortaya çıkardığı değerler: Fakir Baykurt'lar, Mahmut Makal'lar, Başaran'lar, Talip Apaydın'lar! Adlarıyla, yazdıklarıyla, eylemleriyle coşkulu bir dönemin sembolü haline gelmiş aydın köylüler, yeni yeni Türk insanları... Onlar şimdi öğretmen kuruluşları içinde savaşlarına devam ediyorlar. Hangi öğretmen kuruluşu olursa olsun, düzenli çalışan, korkusuz çalışan bir kuruluş görürseniz biliniz ki, orada köy enstitülerinden çıkma biri vardır. Onları en son Unesco Milli Komisyonunun olağanüstü kongresinde gördüm. Bakanı da, ziyadesiyle ünlü Kültür Müsteşarını da çileden çıkarıyorlardı; inandıklarını, doğru bildiklerini, kimseye umursamadan, apaçık söylüyorlardı...»

Bilinçlenmiş köylü aydınların daha sonraki eylemlerine ilerideki bölümde değineceğiz.

Sistemin uygulanması ve alınan sonuçlar konusunda bizim açımızdan çağımız ilerici aydınının bilmesi, üzerinde durması gereken ana gelişme çizgisi budur. Bunun dışında eğitbilimsel, ekonomik, toplumsal, siyasal olarak bir yığın ayrıntı söylenebilir. Fakat bunlar başka araştırıcılar tarafından incelenmiştir, incelenmektedir ve ayrıntılara girmek istiyen okuyucu onların yapıtlarından bilgi edinebilecektir.

Bizim burada son olarak üzerinde durmak istediğimiz bir nokta da şudur:

■ *Sonuçları Değerlendirirken*

1935 - 1946 yılları arasındaki uygulama değerlendirilir ve eleştirilirken, bunun uygulanması düşünülen sistemin pek küçük bir bölümü olduğu, uygulamanın henüz başlangıcında durduğu bilinmeli ve bu uygulama ile bunun getirdiği sonuçlar, teorik planda sistemin bütünü için ölçü sayılmamalıdır. Sistem üzerinde teorik planda yapıla-

cak tartışmalar, uygulanabilmiş küçük bölümüne değil, sistem olarak bütününe bakarak yapılmalıdır. Bu yola gidilmezse, yalnız uygulanabilmiş ögeleri köy enstitüsü sisteminin bütünü sanmak gibi bir yanılgıya düşülebilinir. Özellikle genç kuşaklar, bu yanılgıya düşerek yanlış ve noksan değerlendirmeler yapmış eleştiricilerin etkileri altında kalmaktan kaçınmalıdırlar.

Köy enstitüleri sistemi başlıbaşına ne bir okuma - yazma kampanyası, ne bir köy kalkınması sorunu, ne bir öğretmen yetiştirme çabası, ne bir okul yapımı girişimi idi. Temel amacı bakımından, tarihsel koşulların hazırladığı bir olanaktan yararlanarak iktidara katılıp elde edilen yürütme gücü ile emekçi sınıfları bilinçlendirmek ve devrimsel süreci hızlandırmak için girişilmiş bir devrim stratejisi ve taktiği idi.

5 İsmet İnönü, Köy Enstitüleri ve Hakkı Tonguç

Köy enstitülerinin tarihinde hiç şüphe yok ki, İsmet İnönü'nün çok önemli bir yeri vardır. Genel kam İnönü'nün Köy Enstitülerini önce kurdurduğu, sonra da yıkılmasına göz yumduğu şeklindedir. Bu ana düşünden hareketle, İnönü zaman zaman çok ağır olmak üzere birçok kişiler tarafından eleştirilmiştir. Bu bize göre biraz fazla basit yargının ardındaki gerçek nedir? İnönü'nün köy enstitülerinin kuruluşundaki ve yıkılışındaki payı ne kadardır? İnönü'nün köy enstitüleri anlayışı nedir ve köy enstitülerinden ne beklemiştir? Köy enstitülerinin tarihinde önemli rol oynamış iki kişinin, İnönü'nü ve Tonguç'un ilişkileri nedir? Düşünleri ve inançları ne dereceye kadar uyuşma halindedir? Bütün bu soruların karşılıklarını bulabilmek için ciddi ve duygusallıktan uzak araştırmalar gerektiği kanısındayız.

■ *İlk İlgiler*

Bir defa şunu hemen söylemeliyiz ki, ilköğretim sorununa geniş bir ölçüde el konmasının başlangıcı İnönü'nün

Cumhurbaşkanlığı çağında değildir. Daha önce de birçok kere belirttiğimiz gibi 1935 - 36 yıllarında ve doğrudan doğruya Atatürk'ün isteği üzerinedir. Bu istek üzerinedir ki, Hakkı Tonguç belli amaçları gerçekleştirmek için İlköğretim Genel Direktörlüğüne getirilmiştir. Bütün bunlardan çağın Başbakanı olarak İnönü'nün de bilgisi şüphesiz ki vardır; ama çağın Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan ilköğretim sorunu için çoğu kez Atatürk'le görüşmektedir ve İnönü'nün Başbakan olarak, örneğin ilköğretim dairesi ile, cumhurbaşkanlığı çağındakinin aksine, aracısız bir ilişkisi olmamıştır. Böylece İnönü Cumhurbaşkanı olunca Tonguç' un önüne şöyle bir sorun çıkmıştır: Yeni Devlet Başkanı ilköğretim hareketini ne ölçüde destekliyecektir, CHP iktidarı ile arasındaki anlaşma konusunda nasıl davranacaktır ve en önemlisi ilköğretim sorununu yalnız bir okuma - yazma kampanyası şeklinde mi, yoksa Tonguç'un anladığı ve gerçekleştirmeye çalıştığı geniş anlamı ile mi anhyacaktır. Başlanmış ve bir hayli ilerlemiş olan işler vardır. Eğitmen kursları işlemektedir, yer yer bunlardan köy enstitülerinin çekirdeği olan köy öğretmen okullarına geçilmektedir. Enstitülerin ana eğitim ilkeleri çoktan uygulanmaya başlanmıştır. CHP iktidarı içinde bir düşün ve inanç birliği yoktur, her an CHP içindeki güçler dengesinde değişmeler olabilir, başlanmış ilköğretim işlerini başka yönlere çevirecek kişiler güç kazanabilirler. Yeni Cumhurbaşkanının bu konulardaki tutumu ilköğretim çalışmalarının geleceğini belirliyecektir. Bu bakımdan İnönü'nün başkanlığının ilk günleri Tonguç için kaygılı günlerdir.

Yeni Başkanın ilköğretim sorunu ile ayrıntılı olarak ilk ilgilenişi Kastamonu - Gölköy Eğitmen Kursunu denetlemesi ile başlar. Bu denetlemenin özel bir önemi vardır. İnönü bu denetlemesi sırasındaki izlenimlerine göre ilköğretim işlerinin yönetimi konusunda yargılara varacak ve kendi davranışını, yönünü saptıyacaktır. Bu denetimi sıra-

sında İnönüye gerekli bilgileri vermesi ve açıklamaları yapması için Eğitmen Kursunu kurmuş olan ve o sıralarda İstanbul'da müfettişlik yapmakta olan Süleyman Edip Balkır, Tonguç tarafından acele Kastamonu'ya gönderilir. Tonguç'un kendisinin bu önemli denetlemeye gitmeyişi dikkate değer. Balkır bu denetlemenin anılarım «*Güç fakat çok önemli bir görev*» başlığı altında ayrıntıları ile anlatır[1]. Ona göre kendisini bu göreve yollarken mektubunda Tonguç aşağı yukarı şöyle demekteydi: «...*Yeni Cumhurbaşkanı yurt gezisine çıkıyor. Birkaç güne kadar Kastamonu'ya gidecek. Orada kendisine bizim köy işleri üstüne doyurucu ve inandırıcı bilgiler verme olanaklarını sağla. Sorunumuzun geleceği bakımından bunun büyük önemi var...*» Balkır denetlemenin çok olumlu yönde geçmesini sağlamış ve İnönü yapılan işlerle çok ilgilenmiştir. Böylece Başbakanın desteği bir dereceye kadar sağlanmış ve bu kritik çağ atlatılmış olur.

İlköğretim konusu 17.7.1939'da açılan 1. Maarif Şûrasında geniş olarak tartışılmış ve İnönü konu ile yine ilgilenmiş, 27.7.1939'da Çankaya'da üyeleri kabul ederek bu konu üzerinde uzun boylu konuşmuştur. Bu arada kurulması tasarlanan köy enstitüleri (daha doğrusu kurulmuş ve kurulmakta olan kurumların adlarının köy enstitülerine çevrilmesi konusunda) kendisine ayrıntılı bilgi verilmiştir. Buna aid geniş bilgi yine Balkır'ın anılarında bulunabilir[2].

Bundan sonra İnönü'nün konu ile ilgilenmesi gittikçe artmıştır. Hakkı Tonguç'la yakından ilişki kurmuş, gezilerinde eğitmen kurslarını ve daha sonra köy enstitülerini her zaman yakından görmüş ve çalışmaları desteklemiştir. 25.8.1942'de Samsun'da bir demeçle köy enstitüleri konu-

(1) **Eski Bir Öğretmenin Anıları, Süleyman Edip Balkır, Arı kitabevi İstanbul 1968, s. 285-286.**

(2) **a.g.e. s. 287 - 335.**

sundaki olumlu kanısını kamuya açıkladığı gibi, 1946 seçimlerinin sonuçları alınıncaya kadar da her fırsatta ilköğretim sorununa verdiği önemi belirtmeye çalışmıştır. Şu sözler de onundur: «*...Hayatta birçok harpler gördüm. Birçok siyasi meseleler karşısında bulundum. Bunlarda zikre değer hususiyetleri vardır. Fakat hayata gözlerini yumarken hatırlıyacağım tek şey, bu memlekette ilkokul davasının halledilme yoluna girmiş olduğudur...*»[3]. Böylece İnönü'nün Başkanlığı sırasında ilköğretim sorunu ve köy enstitülerini kurma çabaları bir Devlet sorunu ve kampanyası şekline gelmiş ve böyle yürütülmüştür. Şu, hiç kimsenin yadsıyamıyacağı bir gerçektir: Eğer, 1946'ya kadar İnönü'nün bu geniş ölçüdeki desteği ve yardımı olmasaydı, bu alanda bu derece geniş ölçüde ve bukadar kısa bir süre içinde başarı sağlanamazdı. Tarihsel gerçek budur ve bunu her türlü duygusal davranıştan sıyrılarak bilmek, kabul etmek gerekir. Devletin her türlü örgütünü bu işe koşarak, mali kaynaklar bularak, zaman zaman partiden ve hükümetten gelen direnmeleri yenerek, söylev, demeç ve yazılarıyla sorunun önemini belirterek, İnönü çalışmalara büyük emek katmıştır. İlköğretim Genel Müdürlüğü doğrudan doğruya İnönü ile temas eden ve hatta bazen Bakanı bile athyabilen bir daire halinde çalışmıştır. Hakkı Tonguç da İnönü'nün yardım ve desteğini bir tarihsel gerçek olarak, yayınladığı bir kitabında «*...milletçe eşi görülmiyen bir şekilde ilköğretim hareketine geçildi. En ıssız köye kadar varan bu çalışmalar sonunda yılda 2000'i aşan köy okulu binası yapılmaya, her yıl bu sayıda okul açılmaya başlandı. Yıllar geçtikçe hız arttı... Önümüzdeki on yıl sonunda Türkiye'de ilköğretimi yüzde yüz gerçekleştirmek problemi milli ana davalardan biri haline geldi. İşi tam manası ile milli bir mesele haline getiren, ilköğretimi modern manası ve bilim-*

(3) **10. mayıs 1946 Kütahya gazetesi, İnönünün Konyada verdiği demeç.**

sel kavramı ile topluma maletmek için bu büyük gayreti gece gündüz demeden harcıyan, rahatsız olduğu zamanlar da bile buna zaman ayırmaktan çekinmiyen, ilgililerin arkasını kovalıyan, davayı tarihe mal olacak şekilde makaleler yazarak, söylevler vererek anlatan ve icabında onu savunan Cumhurbaşkanı ve büyük fikir adamı İnönü'dür... Bir memleket meselesini alınca, bir ülkünün peşine düşünce onu nasıl sarıldığını, o işi millete nasıl anlattığını ve nasıl yürüttüğünü göstermesi bakımından ülkücü ve gerçekçi büyük İnönü'nün ilköğretime aid yazılarını aynen kitaba almayı elzem gördüm. Gelmiş ve gelecek öğretmen nesilleri için bu makalelerden daha büyük eğitbilim dersi olamaz..»[4] sözleri ile belirtir.

■ *İnönü - Tonguç İlişkileri*

Tarihsel gerçeği bu şekilde belirttikten sonra ilişkilerin ayrıntılarına geçelim. Görülüyor ki, İnönü herşeyden önce sorunu bu genişlikte alması ile Atatürk'ün ilköğretim politikasını 1946'ya kadar aynı yönde geliştirmiş ve sürdürmüştür. Böylece Tonguç'un ilköğretim işinin başına getirilmesi ile sonuçlanan anlaşma İnönü çağında da devam etmek olanağını bulmuştur. Sorun büyüdükçe ve bir devlet sorunu oldukça, tepkiler ve anlayışsızlıklar da arttıkça, başlangıçta ikili (parti - ilköğretim dairesi) diyebileceğimiz anlaşma zamanla üçlü bir duruma gelmiştir: Parti - ilköğretim dairesi- İnönü. Bu üç faktör arasındaki denge, sorunların çözümü ve gelişimin yönünü saptamıştır. Birçok konularda ve gittikçe sık olarak parti, dolayısıyla hükümet (bunu söylerken hükümet dediğimiz zaman köy enstitüleri sorununu daima tutmuş ve bu konuya büyük önem, emek vermiş sayın Hasan - Ali Yücel'i kastetmiyoruz; zira o da

(4) **İlköğretim Kavramı, İ. Kakkı Tonguç, Remzi Kitabevi İstanbul 1946, s. 390.**

ilköğretim konusunda hükümetin birçok üyeleri ile çekişme halinde idi ve zaman zaman büyük ustalıklarla onlara rağmen iş görmeyi başarıyordu) anlayışsızlık, direnme ve hatta zaman zaman baltalama eğilimi göstermişlerdir. Buna karşılık bu eğitimin etkisiz kalmasını sağlıyan güç, daima Cumhurbaşkanı olmuştur. 1946'ya kadar İnönü, siyasal gücünü ve otoritesini sorunu desteklemek için geniş ölçüde kullanmış ve bundan çekinmemiştir.

Bu süre içinde, yani 1939 - 1946 arasında Cumhurbaşkanı ile onun İlköğretim Genel Müdürü arasındaki ilişkilerin niteliği ne idi? O çağı yaşıyanlar İnönünün Genel Müdürüne kişisel bir yakınlık gösterdiği ve içten ilişkiler yürüttüğü izlenimini almışlardır. Tonguç, Çankaya köşkünün sık sık konuğudur, çoğukez H. Ali Yücel'le birlikte giderler, ama tek başına çağrıldığı ve İnönü ile tamamen yalnız, uzun konuşmalar yaptığı da vardır. Hatta bunların bir kısmı İnönü'nün aile çevresinde olacak kadar kişiseldir. Ayrıca kendisinin bulunduğu birçok toplantılarda devletin dış politikası, milli savunması ile ilgili çok önemli ve gizli sorunların tartışıldığı, karara bağlandığı da olur. Şüphesiz ki, bütün bunlar insana İnönü'nün kendisiyle çok yakın, kişisel ve hatta arkadaşlık ilişkileri kurduğu inancını verecek davranışlardır. Fakat Tonguç bu konuda çok dikkatli ve çekimserdir. İnönü'nün insanları çalıştırmak ve kendi amaçlarına göre kullanmak istediği zaman ne derece içten ve sevimli gözükebildiğini sanırım çoktan sezmiştir. Bunun için bu yakın kişisel davranışların birçoğunu kendisini görevinde daha iyi, daha istekli çalıştırmak, daha yakın bir denetim altında tutabilmek için görev gereği İnönü tarafından girişilen davranışlar olarak anlar. Bunları birçok noktalarda tam bir düşünce ve inanç birliği içerisinde olan kişiler arasında gelişmesi doğal olan ilişkiler olarak saymakta çekingendir. Arada her zaman bir açıklık bırakır, bir bakıma bunu yapmaya da kendisini zorunlu sayar,

o bir genel müdürdür, karşısındaki ise devlet başkanıdır. İlişkileri bu çerçeve içinde gelişmelidir. Bu çerçeve aşılıp, kişisel ilişkilerin içtenliğine kapıldığı zaman, tartışma ve çatışma anları gelince kendisinin üstü durumunda olanların, nasıl birdenbire kişisel ilişkilerin eşitliğinden sıyrılarak üstlüklerini hatırlayıverdikleri konusunda acı yaşantıları vardır. Hatta o her zaman çok sevdiği, saydığı, ölümü üzerine günlerce konuşamıyacak kadar üzüldüğü, ilk işbirliği yaptığı Bakan Saffet Arıkanla bile!. Bunun için anlaşamıyacağı bir durumda birdenbire arkadaşlığın eşitliğinden itilivermek korkusuyla olsa gerek, her zaman sadece bir genel müdür olduğunu unutmamaya çalışır... Ayrıca da birlikte çalıştığı Bakanlara ve CHP merkezine karşı güttüğü inanç ve kanılarında bağımsız olmak ilkesine bağlıdır. Bir ölçüde düşün ve eylem bağımsızlığı olan bir taraf sayar kendisini, sadece bir anlaşmaya girmiştir çağın iktidarı ile. Bu sessiz anlaşmaya göre Cumhurbaşkanı kendisini destekliyecektir, o da bütün enerjisi ile çalışacaktır; CHP iktidarının çoğunluğunun ilköğretim davası olarak anladığı şeyi, şu okur - yazar olma sorununu gerçekleştirecektir. Ama bunun bedeli olarak, uyguladığı eğitim ilkelerine, örgütleme sistemine karışılmıyacaktır, okur - yazar olma değil, asıl bunlardır ki toplumda evrimi hızlandıracaktır. Ve 1946'ya, işbaşından ayrılmasından kısa bir süre öncesine kadar, tarihimizde pek az görülmüş bir derecede, bağımsız olarak işlerini yürütme olanağını elde eder. Fakat aynı zamanda, Tonguç yaptığı her işi de Cumhurbaşkanına bildirir, onun bilgisi dışında bir iş yapmaz. Sonradan gericiler tarafından ileri sürülen, onun İnönü'den gizli bir takım işlere kalkıştığı, onu aldattığı şeklindeki suçlamalar gerçeğe aykırıdır. Koşullarına iki tarafın da, karşılıklı uyduğu dürüst bir anlaşmadır bu. Aldatan ve aldatılan yoktur. Diğerinin istek ve düşünlerine körükörüne boyun eğen de yoktur. Yani ne Tonguç İnönü'nün bilgisi dışında Köy Enstitüle-

rinde bir takım hareketlere, öncelikle siyasal anlamda aşırı sol hareketlere girişmiştir, ne de Cumhurbaşkanı onu aralarında konuşulan amaçların dışında, öncelikle sonradan ortaya atıldığı gibi CHP'ye militan yetiştirmek gibi amaçlar için kullanmaya kalkmıştır.

İnönü ve Tonguç'un Köy Enstitüleri girişimi ile doğacak her türlü siyasal sorunu enine boyuna ve çok açık olarak tartışıp görüştüklerini gösteren bilgiler vardır. Örneğin Ferit Oğuz Bayır, ki bütün Köy Enstitüleri hareketi süresince Tonguç'un en yakın çalışma arkadaşlığını yapmıştır, her ikisinin Çankaya köşkünün kütüphanesinde bir gece yalnız olarak köy enstitülerinden çıkacak öğretmenlerin siyasal eğilimlerinin ne olacağını uzun uzun tartıştıklarını ve şu ortak sonuca vardıklarını ve bu konuşmanın ertesi günü Tonguç tarafından kendisine anlatıldığını açıklar[5]: Varılan ortak sonuç köy enstitüsü çıkışlıların sosyalist olabilecekleri şeklindedir. Tonguç'un bize defalarca anlattığı bir başka konuşma da yapılan işlerden ve ortaya çıkan sorunlardan hiçbirisinin İnönü'den gizlenmediğini gösterir: Tonguç'un anlattığına göre 1946'da Hasanoğlan'da Yüksek Kısım öğrencileri aralarında sağcı ve solcu olarak ikiye ayrılıp tartışmaya ve hatta birbirlerine karşı Milli Eğitim Bakanlığına, Emniyete şikayet ve ihbar mektupları yazmaya başladıkları zaman, durum İnönü'ye duyurulur, Tonguç ne yolda hareket etmesi gerektiğini ona sorar, ülkenin sorunlarının tartışılması sırasında girişilen bu doktrin çekişmeleri okul yöneticilerince durdurulmalı mıdır, yoksa tam bir düşün özgürlüğü içinde buna devam mı edilmelidir? İnönü'nün cevabı şudur: «Ülkenin sorunlarım ve doktrinleri ülkenin yüksek okul öğrencileri tartışmazlarsa kim tartışacak?» Ve ertesi günü Hasanoğlanda Yüksek Kısım öğrencilerini toplayan Tonguç, en geniş bir düşünce

(5) **Ferit Oğuz Bayırla 21.1.1969 günü Ankarada yapılan konuşmadan.**

ve tartışma özgürlüğü içinde düşünce ve inançlarını belirtip tartışmalarını onlardan ister.

İnönü'nün Tonguç hakkındaki kişisel kanıları nelerdir? Bir defa herhalde Tonguç ona göre becerikli bir organizatördür, çalışkandır, ilköğretim sorununun esaslarını kavramıştır, Türkiye'nin gerçeklerini iyi tanır. İnönü 18.5.1945'de «İlköğretimin Yeni Yılı» başlığı ile Ulus gazetesine yazdığı yazısında Başbakan ve Cumhurbaşkanı olarak şimdiye kadar hiç yapmadığı bir davranışta bulunur; Tonguç'a isim belirterek resmen teşekkür eder: «...*Geçen yıl memlekette 258 bölge okulu açıldı. İşlikleri ve programları ile, bir küçük teknik okulun yerini tutan bölge okullarına verdiği önemden ve elde ettiği başarıdan dolayı, İlköğretim Umum Müdürü Hakkı Tonguç'a teşekkür borçluyum...*» der[6]. Ve gezilerinde her uğradığı köy için Tonguç'u öylesine sıkıştırır, o kadar ayrıntılı sorular sorar, her köy için o kadar ayrıntılı bilgisi olmasını ister ki, nihayet bir geziden sonra Tonguç şöyle yakınır: «Türkiye'nin 40.000 köyünü de isimleriyle, sorunlarıyla bilmemi istiyor sanki.»

İnönü'nün ilköğretim ve köy enstitüleri konusundaki yazıları[7], demeçleri, çeşitli yurt gezilerinde ve köy enstitülerini denetlemeleri sırasındaki soruları, davranışları, bu konu ile ilgili çeşitli anılar incelenince şu sonuca varılır: O çağın politikacıları ve yöneticileri içerisinde, gerek CHP'de, gerek hükümette İnönü kadar sorunun esasını kavrayabilmiş, Tonguç'un amaçlarını, uygulamak istediği ilkeleri anlıyabilmiş, ayrıntılara inebilmiş bir ikinci kişi yoktur. Hele hükümet üyeleri (Yücel'in dışında) ve partinin

(6) **İnönünün 18.4.1945 de Ulus'da yayınlanan İlköğretimin Yeni Yılı başlıklı yazısı. Ayrıca İlköğretim Kavramı, İ. Hakkı Tonguç, Remzi kitabevi, İstanbul 1946, s. 398.**

(7) **İlköğretim Kavramı, Hakkı Tonguç, Remzi Kitabevi İstanbul 1946, s. 391-405.**

yüksek kademedeki yöneticileri ile İnönü arasında bu konuda çok büyük bir derece farkı vardır. Tonguç, bu gerçeği çok iyi bilmekte idi.

■ *İnönü, Köy Enstitüleri ve Toprak Reformu*

Bir konuda İnönü, Tonguç ve Yücel'i de geride bırakmıştır: Bunu Tonguç'un İnönü ile birlikte yaptığı gezilerden sonra Bakan Yücel'e her gezi üzerine yazı ile bilgi verme alışkanlığından yararlanarak anlıyoruz. 20 Temmuz 1942'den 23 Temmuz 1942'ye kadar süren ve Çifteler ve İvriz Köy Enstitülerinin denetlenmesini de kapsıyan bu gezinin bazı bölümlerini Tonguç verdiği raporda şöyle anlatır[8]: «*20 Temmuz 1942 pazartesi günü saat 21'de Ankara'dan hareket ederek trenle Biçer istasyonuna geldik. Sabah saat 9'da trenden çıkan Milli Şef orada toplanmış olan halkla görüştüler. Bu görüşmeler sonunda, gelen halkın bir çoğunun topraksız oldukları, bir beyin çiftliğinde ortakçılık yaptıkları anlaşıldı... (Yazarın notu: Bu bey CHP Milletvekili Emin Sazak olsa gerek...) Sivrihisar'dan ayrıldıktan bir müddet sonra yolun üzerinde küçük bir köye rastladık. Bu köyde dikkati çekecek kadar güzel birkaç binanın önünde bir masa hazırlanmıştı. Genç, iyi giyimli bir zat Milli Şefe burada bir çay ikram etmek istediklerini söyledi. Milli Şef*[*] *güzel binaları göstererek bu-*

(8) **Özel arşiv: «Sayın Bay Hasan Ali Yücel Maarif Vekili, İstanbul, Özet: Milli Şefin Çifteler ve İvriz Köy Enstitüleri seyahatları hakkında rapor» diye başlıyan 8 sayfalık belge.**

(*) **Bugün tek parti dönemini küçümsiyerek ansımak için kullanılan «Milli Şef» deyimi o çağda özellikle resmi yazışmalarda kullanılması gerekli bir «resmi» sıfattı. Resmi raporlarında Tonguç'un bu deyimi kullanmasını ve bu raporlardaki saygılı deyiş şeklini o günün koşulları ve havası içinde değerlendirmek gerekir.**

rası nedir, diye sorunca genç, ...beyin çiftliğidir, dedi. İnönü «birşey içmem, köylülerle görüşmek istiyorum, bana köylüleri çağırın» dedi ve bu köylülerin de topraksız, ortakçı olduklarını anladı. Buradan ayrıldıktan sonra bize «toprak meselesini süratle halletmemiz lazım. Böyle parya gibi vatandaşlar olmaz» dediler...» Bundan sonra Tonguç her iki enstitünün denetimi ile ilgili geniş bilgi vermekte, yolda uğranılan köylerde daima köylülerle ekim ve iaşe işleri, askerlik meseleleri konuşulduğunu belirtmekte ve Koçhisar çevresinde yolda geçen şu konuşma üzerinde durmaktadır: «*...Bir aralık İnönü, köy enstitülerinden çıkacak ve köylerde çalışacak gençlerden başka 150 ila 200.000 kişilik bir ziraatçi kadrosu yetiştirmemiz lazım geldiğini ve olanların da bu enstitülerdeki çocuklar gibi hem ziraat hem de sanat bakımından çok canlı insanlar olmaları icab ettiğini ve bunu süratle başarmamız gerektiğini, başka milletlerin birkaç asır önce köylerde bizim bugünkü durumumuzdan daha mücehhez bulunduklarını izah buyurdular. Böyle bir kadroyu yetiştirmek için talebe bulunup bulunmayacağını bin kişilik müesseseler yapıldığı takdirde pedagojik mahzurlar çıkıp çıkmıyacağını sordular. Bilhassa bu bakımdan kız talebenin bulunup bulunamıyacağı üzerinde durdular. Bu kadronun üç senelik bir tahsille yetiştirilip yetiştirilemiyeceğini sordular.*

«*İki gün önce aynı meseleye pek kısa bir şekilde yine temas buyurmuşlardı. Bu emirlerini yeni telakki ettiğimi ve üzerinde düşünmekte bulunduğumu, meselenin çok büyük ve şumullü olduğunu, bir iki günlük düşünme ile kolayca ve müspet bir şekilde cevap veremiyeceğimi arzettim. Bunun üzerine «bunları esasen üzerlerinde düşünülmek üzere söylüyorum. Düşünün. Bu işler çabuk halledilmeli. Beş sene zarfında böyle bir kadroya sahip olmalıyız» dediler...»*

Bir başka gezi raporundan da şu dikkate değer bö-

lümleri buraya almak istiyoruz[9]: Pazarören Köy Enstitüsünü denetlerken İnönü geziye katılmakta olan Tarım Bakanına (Şevket Raşit Hatipoğlu) «*...bu faaliyetleri nasıl bulduğunu ve ziraatçi eleman yetiştirme meselesiyle bu çalışmaların birleştirilip birleştirilemiyeceği etrafında sualler sordular. Bu arada enstitü müdürü ile ziraat öğretmenlerinin fikirlerini de yokladılar... Sarımsaklı istasyonuna geldik. Trende öğle yemeği yendi... Ziraatçi yetiştirme meselesiyle enstitü faaliyetlerinin birleştirilip birleştirilemiyeceği mevzunu ileri sürdüler (İnönü). Ziraat Vekili stajyer olarak bu enstitülere birer genç göndermek istediğini, bunların oralarda beş altı ay kaldıktan sonra yapacağı teşkilata nüve olabileceklerini söyledi...*» Tonguç daha sonra Yıldızeli köy enstitüsünün denetlenmesini anlatırken: «*...Harman kenarında enstitünün ziraat işleri etrafında, görüşüldü. Daha bol teknik vasıtalarla çalışılması lazım geldiği emrini verdiler. Ziraat Vekilinin mütalaasını ve ziraatçi yetiştirme ile bu faaliyetler arasında ne gibi bir irtibat kurulabileceğini sordular. Bu mevzu etrafında burada da hayli konuşuldu. İnönü bir aralık köy enstitülerinin sayılarının niçin 25'e kadar çıkarak orada kalacağını, çoğaltılmadıklarını bendenizden sordular. Meselenin evvela bir para ondan sonra da yetiştirici eleman ve geniş ölçüde arazi işi olduğunu arzettim. Cevap olarak, parayı bırak, diğer hususlarda mesela pedagojik bakımdan bir mahzur var mıdır, dediler ve enstitü talebesinin bir kısmının ziraatçi olarak yetiştirilmelerine ne diyeceğimi sordular ve hemen enstitü adedinin çoğalmasını, herşeyden evvel memleketi imar, iyi vasıflı köylü vatandaşlar yetiştirme bakımından çok faydalı olacağını ilave buyurdular. Ziraatçi eleman yetiştirme hususunda düşündüğümü, fikirlerimi henüz bir sisteme irca ederek ya-*

(9) **Özel arşiv, «sayın Hasan Ali Yücel, Maarif Vekili, İstanbul, özet: İnönünün Pazarören, Yıldızeli, Akpınar köy enstitülerini denetlemesi ile ilgili gezi raporu» 20.8.1942 - 26.8.1942. 7 sayfa.**

zamadığımı, bunu yazarak emredecekleri zamanda takdim edeceğimi arzettim. Çok iyi olur. Ziraat Vekiline ver, dediler...» Bundan sonra Turhal Şeker Fabrikasındaki yemekte aynı konunun İnönü tarafından tekrar ortaya atıldığını bildiren Tonguç raporuna şöyle devam ediyor: *«...Yemekte milli şef o gün gördüğümüz Yıldızeli, Pamukpınar köy enstitüsünün çalışmalarını bahis mevzuu ederek, ziraatçi yetiştirme meselesini ortaya attılar ve Turhal Şeker Fabrikasının Müdürü olan bir ziraatçi arkadaştan pancar ziraati ile ilgili işlerin kimler tarafından ne suretle yapıldığını, teşkilatlarının ne olduğunu, bu işler için kaç kişi çalıştırdıklarını, köylülere ne suretle müessir olabildiklerini sordular, yeniden ziraatçi yetiştirme ve köy enstitülerinin sayılarını çoğaltma mevzuuna dönüldü. Ziraat Vekili bu meseleler etrafında düşünmekte olduğunu, gördüğü köy enstitülerinden çok memnun kaldığını ve Ankara'ya döner dönmez diğer enstitüleri de gidip göreceğini, ancak işlerinin çokluğu dolayısıyla şarktakileri yakın zamanda göremiyeceğini ve diğer enstitüleri gördükten sonra daha kolay ve çabuk bir hükme varabileceğini söyledi. Milli şef hemen kısa zamanda, bütün enstitüleri görmesini kendilerine emir buyurdular.»* Bundan sonra Akpınar köy enstitüsünün denetlenmesi sırasında da aynı konuya değinilir: *«...Tarlalar arasında tekrar Ziraat Vekiline hitap ederek (İnönü) enstitü sayısını çoğaltmalıyız. Yetiştirmeyi düşündüğümüz ziraatçi talebeyi bu enstitülerde yetiştirebiliriz, dediler... Milli Şef bendenize enstitü sayısının 60'a çıkarılması lazım geldiğini, buralarda bir kısım talebeyi ziraatçi unsurlar olarak yetiştirmek mümkün olacağını, para meselesi diye bir meseleyi ileri sürmememi emrettiler... Öğle yemeği için trene geldik... Yeniden enstitü sayısının çoğalması üzerinde durarak Orbay'a (orgeneral Kâzım Orbay, o sıralarda 3. ordu komutanı olsa gerek) ne tahmin edersin, bu yetiştirmeyi tasarladığımız ziraatçilerin sayılarının*

ne kadar olacağını zannedersin, dediler. Kâzım Orbay şimdiye kadar dinlediğim direktiflerinize nazaran altmış bin kişi olması icabediyor deyince daha çık, birkaç misline çık buyurdular. Tekrar Ziraat Vekilini bu mevzu etrafında konuştırmak istediler. Vekilden köy enstitülerine ne gibi yardımda bulunabileceklerini sordular... Dönüşte yemeklerde tekrar tekrar köy enstitüleri mevzuu ile ziraatçi yetiştirme işi konuşma mevzuu oldu. Ankara'ya yaklaştığımız sırada hepimizi tekrar yanlarına çağırdılar. Ziraat Vekili ile İktisat Vekilinin hazır bulunduğu bir zamanda alâkalıların herbirine bazı emriler vererek bunları not defterlerine yazdılar. Bendenize verilen ve kendi defterlerine kaydedilen hususlar şunlardır: 1. Köy Enstitülerinde balıkçılık faaliyetine seyahatta konuşulan şekilde önem verilmesi... 2. Enstitü sayısını altmışa çıkarmayı esas olarak almalı. Buna göre hazırlanmalı. Gelecek sene bu vakitte kırkı bulmalı. Defterime bunu not ediyorum. Üzerinde düşünün, hazırlıkları yapın, ben Başvekille görüşürüm. Para cihetini temin ederim...»

Kanımızca yukarıdaki bilgiler çeşitli bakımlardan son derece ilginçtir. Bir defa bunlardan İnönü'nün köy enstitüleri meselesinin sadece bir okuma - yazma öğretme, bir öğretmen yetiştirme sorunu olarak anlamadığı anlaşılır. Bu bakımdan Tonguç'un paralelindedir ve hükümet ve parti ileri gelenlerinden bu konuda tamamen ayrılır. İkincisi, çok kısa bir sürede bu kadar çok sayıda tarımcı yetiştirmek istemekle güttüğü amaç nedir? Bunu toprak ağalarına karşı yukarıda beliren tutumunun ışığında incelemek gerekir. Birkaç yıl içinde 200.000 tarımcı hangi alanda kullanılacaktır? Bunlar köy enstitülerine alınarak yetiştirileceklerine göre, en yoksul köylerden ve çoğunlukla topraksız veya az topraklı ailelerden geleceklerdir. Toprakları olmazsa bunları köylere tarımcı olarak göndermekle ne elde edilecektir? Bunların tarım memuru ola-

rak devlet hizmetinde çalıştırılmaları da düşünülemez. 40.000 köy için 200.000 tarım memuru, üretim yapmayan memur yetiştirmenin de bir anlamı yoktur. İnönü'nün gezide gerekçe olarak ileri sürdüğü «..memleketi imar, iyi vasıflı köylü vatandaşlar yetiştirme...» düşüncesi çok genel anlamda ve belirsizdir. Bize göre İnönü'nün bu tasarısının bir tek amacı olsa gerektir. En kısa zamanda çözümlenmesi gerektiğini söylediği toprak reformu sorununda bu 200.000 kişilik tarımcı kadrosundan yararlanmak. Toprak reformunu gerçekleştirdikten sonra ilk yıllarda ortaya çıkabilecek verim düşüklüğüne ve ekonomik buhrana karşı bu kadroyu kullanarak direnmek. Böyle bir reformda kendisine destek olacak bir kadro sağlamak. Daha sonra, 1945'lerde İnönü'nün gerçek bir toprak reformu tasarısını meclisten geçirebilmek için nasıl çabaladığını, hele o ünlü 17. maddeyi nasıl bizzat kaleme aldığım, tasarının CHP Merkez Yönetim Kurulundan nasıl zorla geçirildiğini düşünürsek[10], ki da-

(10) **Bu konu için bak: Türkiyenin Düzeni, Doğan Avcıoğlu, Bilgi yayınevi, Ankara 1968, s. 234-238. Bu eserden şu pasajı buraya aktarmadan geçemiyeceğiz:** «...İnönü maddeyi açıkça Meclise empoze etmekten çekinmiştir. -Diktatör emretti yaptırdı-densin istememiş, hiç değilse görünüşü kurtarmaya önem vermiştir. Tiritoğluna kendi gayretiyle maddeyi Meclisten geçirip geçiremiyeceğini sormuştur. Tiritoğlu Geçiririm. Fakat bütün parti müfettişleri reformun aleyhinde. Partinin desteği lazım, demiştir.

«Tiritoğlu meseleyi CHP Merkez Yönetim Kuruluna getirmiştir. Onlara İnönünün maddenin kanunlaşmasını istediğini... anlatmıştır. Bunun üzerine ilk önce M. Şevket Esendal -bismillah- diyerek 17. madde önergesini imzalamıştır. Cevat Dursunoğlu ve Faik Ahmet Barutçu ise önergeyi imzalamayı reddetmişlerdir. İnönü bu muhalefeti duymuş ve öfkelenmiştir. Başta Esendal ve Saffet Arıkan olmak üzere, parti ileri gelenleri harekete geçmişler, gece yatağından kaldırarak Barutçuya önergeyi imzalattırmışlardır. Barutçu pijama üstüne pantolonu çekerek imzaya yetişmiştir. Aslında ilerici bir kişi olan Cevat Dursunoğlu da İstanbuldan ilk vasıta ile Ankaraya getirtilmiş ve Başbakanın önünde önergeyi imza-

ha birkaç yıl önceden toprak reformu tasarısı için savaşmakta olan İnönü'nün kendi partisi başta olmak üzere bütün politikacılardan ve devlet yöneticilerinden ne şiddetle bir direnme geleceğini öngördüğüne hiç şüphe yoktur, köy enstitülerinden bu konuda yararlanmak için ilgilileri bu derece sıkıştırdığı tezi ileri sürülebilir. Bu olaylar sırasında dikkati çeken bir nokta da Tarım Bakanının bu konudaki çekimserliği, kaçamak davranışıdır. Bu davranışta hem kendi uzmanlık alanı saydığı bir alana eğitimcilerin sızması çabalarını önlemek isteği, hem de partinin genel eğilimini göz önünde tutarak bu kadar geniş bir tarımcı kadrosunun hiç şüphesiz hızlandırabileceği toprak sorunlarının ortaya atılması olayını geciktirmek istediği gibi nedenler rol oynasa gerektir. Bir başka dikkate değer nokta, İnönü'nün bu geniş kadronun mutlaka köy enstitülerinde yetiştirilmesi için Tarım Bakanını kandırmaya çalışmasıdır. Bunda da örgütlenme bakımından köy enstitüsü kurucularının Tarım Bakanlığından çok daha tecrübeli ve başarılı oldukları, ayrıca da yetiştirilecek tarımcılara ileri düşünce ve inançların köy enstitülerinde daha başarılı bir şekilde kazandırılabileceği gibi hesaplar rol oynamış olabilir. Burada sonuç olarak şu yargıya varılabilir: Bugün birçok sol yazarların savlarının, aksine, İnönü 1946'ya kadar toprak reformu konusunda gerçekten son derece çaba harcamış, fakat köylüden siyasal alanda ağırlığını duyura-

---

lamıştır. İnönü bu kadarla da kalmamış, yakınlarından Fikret Yüzatlıyı Meclise göndermiştir. Yüzatlı İnönüye atfen şu sözleri milletvekilleri arasında yaymıştır -toprak reformu istemiyen parti benim partim değildir-. Bu ağır baskı üzerinedir ki, 17. madde önergesini 321 milletvekili imzalamış ve madde kanunlaşmıştır. Fakat 17. madde, 1950 yılına kadar yürürlükte kaldığı halde uygulanamamıştır.»

Yazarın notu: Şu kısa pasaj bile köy enstitülerinin kuruluş yıllarında İnönü Yücel ve Tonguçun ne çeşit bir parti ile çalışmak zorunda olduklarını gösterir.

cak derecede bir toprak isteğinin gelmemesi, aynı isteği ileri sürecek yeterli bir devrimci kadronun olmayışı onu kendi partisine karşı ortada bırakmıştır. Ezilen köylü sınıfı toprak istemeden ve kendilerine destek olacak devrimci kadrolar yetişmeden bir politikacının veya politikacıların, İnönü kadar bile güçlü olsalar toprak reformunu gerçekleştiremiyecekleri ortadadır.

İnönü'nün enstitü kurucularının o günlerdeki çabalarını aşan bu istekleri gerçekleştirilememiştir. Tonguç'un sonradan, ölümüne kadar defalarca yakınlarına ve çalışma arkadaşlarına anlattığına göre, Tarım Bakanı kaçamak davranmakta devam etmiş, en önemlisi Yücel 200.000 tarımcı yetiştirme ve enstitüleri 60'a çıkarma düşüncesini benimsememiş, eleman, örgütlenme ve para yönlerinden bunu gerçekleştirme olanağı olmadığını öne sürmüş, hatta Cumhurbaşkanının bu kadar aşırı istekler ileri sürmesinde, kendi yokluğundan yararlanarak Tonguç'un onu kışkırttığından bile şüphelenmiştir. Tonguç da sonradan Yücel ile birlikte bu tasarıyı gerçekleştirme olanağı göremediklerini İnönü'ye anlattıkları zaman İnönü'nün kendilerine «*çok büyük fırsat kaçırıyorsunuz, bu savaş yıllarından yararlanarak bunları yapmalı idiniz, savaştan sonra ne olacağı belli değildir, bunların hiçbirisini bize yaptırmıyacaklardır, ileride beni dinlemediğinize çok pişman olacaksınız*» dediğini anlatır ve 1946'dan sonra en karanlık günlerde şunları eklerdi: «*Gerçekten onu dinlemediğimize sonradan çok pişman oldum. İtiraf edeyim ki, bu tasarının gerçekleşmesi benim de gözümde çok büyümüştü. Sayıların çokluğu beni de çok ürkütmüştü. Gerçekleştiremiyeceğimizden korkmuştum. Eğer benim aklım yatmış olsaydı, Yücel'e rağmen işe girişirdim. Bütün köy enstitüsü çalışmaları içinde pişmanlık duyduğum tek nokta budur. Eğer enstitülerin sayısını 60'a çıkarıp, gerçekten 200.000'de tarımcı yetiştirebilmiş olsa idik, çok daha şiddetle gelecek olan tepkiler (1946*

sonrasını kastediyor, yazarın notu) sırasında ipe gitmek bile bana vız gelirdi. Gözüm arkada kalmazdı. Ama bu fırsatı kaçırdık.»

Bu arada Tonguç'un İnönü'nün tasarısı üzerinde düşündüğünü, yakın çalışma arkadaşlarının bu konudaki düşüncelerini aldığını gösteren belgeler vardır. Örneğin Rauf İnan bir mektubunda bu konuya şöyle değiniyor[11]: *Hakkı Ağabey!, Ankara'nın düşünmeye fırsat vermiyen günlerinden sonra üç haftadır yollarda geçen saatlerimi en ziyade odanızda açtığınız o mühim mevzu dolduruyor: Kısa zamanda köye teknik alanda becerikli yüz, ikiyüz bin adam yetiştirmek meselesi. Gittikçe mevzua daha ziyade nüfuz edebiliyor ve bazı hareket noktaları buluyorum. Kanaatımca bu işe bütün genişliği ile başlamadan önce kısa bir tecrübe devresi olmak üzere eldeki eğitmenler, enstitüler ve son teşkilat kanunundan istifade ederek başlamak mümkündür. Bir yıllık bir tecrübeden sonra işe tam ölçüdeki çıpıyla ve kanunlarıyla girilebilir. Bu tecrübe başlangıcında bir tek maddelik bir kanun çıkarılabilirse o zaman işler daha kolaylaşmış olur. O madde de: Köy Enstitülerinin tesis ve inşa masraflarında olduğu gibi diğer sarfiyatta da bu işi 2490 sayılı kanunun elinden kurtarmaktır.*

«Düşünceme göre bu işe ve bu tecrübeye elimizdeki kanunlardan faydalanılarak derhal başlıyabiliriz de; hatta bunu memleketin bugün içinde bulunduğu ve çaresini Amerika diyarlarında aradığı buğday meselesiyle de birleştirerek, sıkıştıran bir durumun ve duyulan bir ihtiyacın zorlamasına da bağlamak mümkündür.

«Ne şekilde, ne derecede ve ne ölçüde olursa olsun bu teşebbüsde benden hizmet umabildiğiniz anda tereddütsüz emrinizde olacağım. Hele eğer bu hizmetim iki yıl-

(11) **Özel arşiv, Rauf İnan'ın Hakkı Tonguç'a özel mektubu, Mahmudiye, 6.9.1942 tarihli. Rauf İnan o tarihlerde Çifteler Köy Enstitüsü Müdürü idi.**

dan fazladır emellerimi ve emeklerimi içinde bulduğum enstitüden beni ayırmazsa çok bahtlı olacağım. İcab ederse Muş ovalarına,. Pasinlere gönüllü olduğumu da hissediyorum.»

■ *Tonguç'a Göre İnönü*

İnönü Tonguç'un toplumsal ve ekonomik alandaki inançlarının, düşüncelerinin ne dereceye kadar farkındadır? CHP konusundaki eleştirilerini, CHP'nin henüz ana ilkelerini bile gerçekleştirmekten çok uzakta bulunduğu, CHP yöneticilerinin birçoğunun devrimcilik, halkçılık çizgisinden çoktan ayrıldıkları, apartman, komisyon, bankacılık, arsa spekülatörlüğü gibi işlere daldıkları, kısacası burjuvalaştıkları, devrimi dejenere ettikleri şekindeki düşüncelerini ne dereceye kadar bilir? İlköğretim Genel Müdürlüğü ve CHP ve hükümet arasında ortaya çıkan bir çok sürtüşmelerde İnönü'nün hakem rolü oynamak zorunda kaldığı ve çoğukez de İlköğretim dairesini tuttuğu, ayrıca bu gibi sürtüşmelerde Tonguç'un sözünü esirgemiyen bir kişi olduğu göz önünde tutulursa İnönü'nün onun genel siyasal ve toplumsal inançları konusunda oldukça doğru bilgi sahibi olmasını kabul etmek gerekir. Bu arada İnönü-Tonguç kişisel ilişkilerinde şimdiye kadar hiç açıklanmamış ve Tonguç'un açıklanmasını hiç istemediği, böyle bir ilişkiye sürüklenmiş olmaktan da pek sıkıntı duyduğu bir olayı anlatalım: Günün birinde bir Antalya Bahçecilik Kooperatifinden kendisinin Cumkurbaşkanı tarafından üye yazdırıldığı ve ilk üyelik yatırımlarının da İnönü tarafından ödendiğine dair Tonguç'a bir mektup gelir. Kooperatif Antalya'nın varlıklı kişileri tarafından kurulmuştur. Tonguç bu durumdan pek sıkıntı duyar, birincisi bundan sonraki taksitleri ödeyecek maddi olanağı yoktur ve daha önemlisi böyle bir varlıklılar kooperatifinde ortak olarak

bulunmak onun kooperatifçilik anlayışına da aykırıdır. Hele Cumhurbaşkanından özel yardım almış durumuna düşmeyi biraz da kişisel bağımsızlığına aykırı sayar. Bundan sonraki taksitleri ödemez, taksitler bir süre köşkten ödenir, fakat Tonguç'un ödememekte devam etmesi üzerine üyelikten çıkarılır. İnönü'nün davranışındaki nedenler nelerdir? Tonguç'un genel dünya görüşlerinin ve kooperatifçilik konusundaki düşünlerinin ki, bunların defalarca aralarında konuşulduğuna şüphe yoktur, İnönü tarafından bilinmemesi olanaksızdır. O halde amacı ne idi? Bu sadece takdir ettiği bir memura karşı içten gelen bir armağan vermek çabası mıdır? Yoksa CHP ileri gelenleri topluluğunun dışında kalmakta özel bir dikkat gösteren Tonguç'u onlar gibi davranmaya zorlamak yahut zaten Tonguç'tan tedirgin olan CHP ileri gelenlerine onu kendilerinden biri gibi gösterebilmek için girişilmiş bir çaba mıdır? Bilmiyoruz. Olayı sadece kaydetmekle yetiniyoruz. Bizde Tonguç'un böyle bir armağanı İnönü'ye olan büyük saygısına rağmen reddetmesi anlamlıdır.

Tonguç'un İnönü'nün genel dünya görüşü, siyasal düşünleri konularındaki kanısı nedir? Tonguç'a göre İnönü yoksul halk sınıflarından değil, orta sınıftan gelme bir politikacıdır. Kendi kendini yetiştirerek dünyadaki bütün siyasal akımları bilinçli bir şekilde izliyebilecek geniş bir kültür edinmiştir. Bu, onun insanlığın evriminin genel yönünü bilmesini sağlar. Böylece o çağın Türkiye'deki yönetici ve politikacılarından onlarla karşılaştırılamıyacak derecede üstün olduğu, içinde yoğrulduğu olaylar, darbeler, savaşlarla az rastlanılır bir yargılama, karar verme, yönetme yeteneği kazandığı ve Tonguç'un kendi deyimi ile «bir ülkeye ancak bir yüzyılda bir gelecek ender üstünlükte bir kişi olduğu» şeklindedir. Ama sanırım ki, onun ezilen sınıflardan gelmediği, tam anlamı ile bu sınıfların temsilcisi olmadığı gerçeğini hiç unutmaz. Fakat ne olursa

olsun Tonguç için CHP ile İnönü birbirinden çok başka şeylerdir. Bütün bu hayranlık duygularına rağmen Tonguç İnönü ile olan ilişkilerinde daima tetikte ve kuşkuludur. Kişisel inanç ve düşüncelerinde değişiklik yapmamaya, körükörüne İnönü'nün buyruğu altına girmemeye çok dikkat eder. Çok saygılı davranışına rağmen kendi inançlarına ve kanılarına uymayan bir girişim kendisine yaptırılmak istenildiği zaman sert çıkışları olur. Bunların en tipik ve önemlilerinden birisi şudur:

■ *İlk Kopma*

1946 yıllarında CHP içindeki sağ kanadın gücü artmıştır. Bunlar köy enstitüleri konusunda İnönü'ye sürekli olarak baskı yapmakta, onu enstitülerde rejimi tehlikeye düşürecek sistemli sol çalışmalar yapıldığına inandırmaya çalışmaktadır. Enstitü yöneticilerinin birçokları sürekli olarak kontrol altında tutulmakta, hareketleri, konuşmaları tesbit edilerek belli bir açıdan yorumlanmakta ve hükümet ileri gelenlerine, İnönü'ye ulaştırılmaktadır. Tonguç bunun farkındadır. Üzerinde bu bakımdan en çok durulanlardan birisi de Hasanoğlan Köy Enstitüsü Müdürü Rauf İnan'dır. Ankara'nın bazı ilçelerinde öğretmenler ve halkla yaptığı bazı konuşmalar bu yönden tespit edilerek yukarılara ulaştırılmış ve R. İnan'ın Müdürlükten alınması için İnönü'ye baskı yapılmıştır. Bir gece Tonguç Çankaya köşküne yemeğe çağırılır. Yemekte ondan başka Başbakan Saraçoğlu, Milli Eğitim Bakanı Yücel vardır. Birden İnönü Rauf İnan'ı çok taktir ettiğini, tanıdığı en çalışkan Enstitü Müdürlerinden birisi olduğunu anlatmaya başlar ve onun bu çalışmalarına karşılık terfi etmesi gerektiğini, bakanlığa müfettiş olarak alınmasının doğru olacağını belirtir. Bu sözler Tonguç'a hitaben söylenmektedir, Başbakan ve Milli Eğitim Bakam ile daha önce konuşul-

muş olsa gerekir; çünkü onlar da İnönü'nün söylediklerine katılırlar, İnönü Tonguç'un onayını da almaya çalışmaktadır. Tonguç durumu kavramıştır, terfi ettirmek, taktir etmek perdesi altında yapılmak istenen R. İnanı kızağa çekmek, aktif görevden almaktır. Ve ilk defadır ki, İnönü İlköğretim Dairesinin personel politikasına karışmaktadır. Bu, aralarındaki işbirliği yönünden bir dönüm noktasıdır. Mesele ustaca tertiplenmiştir, kendisine iyi elemanlarından birisini feda ederek işin içinden sıyrılmak olanağı verilmektedir. Direnirse çalışmaları ile kendisini göstermiş bir iş arkadaşının ilerlemesini önlemiş bir üst duruma bile düşecektir. Ama o direnmek yolunu tutar. İnönü'ye verdiği karşılık masanın havasını buza çevirir: «Bir defa kelle vermek yolunu tutacak olursanız günün birinde sıra sizin kellenize de gelecektir.» İnönü konuyu değiştirmeye, işi şakaya çevirmeye çalışır. Bir daha o gece bu konu açılmaz. Ama birkaç gün sonra da Tonguç'a rağmen R. İnan müfettişliğe atanır. Bu, İnönü'nün Tonguç'u desteklemediği, onun kanısının aksine karar verdiği ilk olaydır ve sonun başlangıcıdır. Bilmiyoruz İnönü 1950 - 1960 döneminde, Uşak'da, Kayseri'de, Topkapı'da Tonguç'un bu sözlerini hatırlamış mıdır? Olay bizce şu yönden de önemlidir: Bu konuşma şekli Tonguç'un özellikle başkalarının yanında İnönü ile konuşurken kullanmaya çok dikkat ettiği o saygılı dilin çok uzağında, bir türlü anlaşamadığı CHP ileri gelenleri, milletvekilleri ve diğer yüksek devlet memurlarıyla konuşurken kullandığı dildir ve bu kişilerle işbirliği yapma eğilimini sezdiği İnönü'ye karşı da bu dili kullanmakta çekinmemiştir.

■ *Çember Daralıyor*

İnönü'nün bundan sonraki davranışlarını inceliyebilmek için önce 1946 - 1950 çağında köy enstitüleri yönün-

den önemli siyasal gelişme ve değişmelere değinmek gereklidir. Çok partili hayata geçişle birlikte CHP'nin sağ kanadı güç kazanır. İnönü'nün başlıca ilgisi artık ilköğretim sorunundan, çok partili «demokratik» hayatın yerleşmesi sorununa dönmüştür. Bu yolda kendi partisi içinde gücü artan sağ kanatla işbirliğine girişir. Yücel bakanlıktan ayrılır, yerine bu sağ kanadın temsilcisi Reşat Şemsettin Sirer gelir. Sirer Bakan olur olmaz Tonguç kendisine birlikte çalışamıyacağını, başka bir göreve verilmesini dilediğini söyler. Sirer boynuna sarılarak «sen bu görevden ayrılırsan ben meslektaşların önüne ne yüzle çıkarım?» diyerek, kalmasını ister[12]. Fakat kısa bir süre sonra önemli düşünce ayrılıkları başgösterir. Sirer gerçek yüzünü gösterir. Bakanlık makamında aralarında çok şiddetli bir tartışma geçer. Sirer «Senin çoluk çocuğunla birlikte belini kıracağım» diye avaz avaz bağırmakta, kapının dışında Özel Ka-

(12) **Tonguçun Fontamara kitabını bir öğretmene armağan etme olayından ötürü Danıştayca istenen yazılı savunmasından. Tonguç bu savunma yazısında olayı, bir yargı organına karşı kullanılması gereken ölçüler içinde şöyle anlatır:** «...1946 seçimlerinden sonra kurulan Recep Peker kabinesinde Milli Eğitim Bakanı olan yukarıda karakteri kısaca belirtilen Reşat Şemsettin Sirer'le işbirliği yapamıyacağımı Başbakanın Mecliste okuduğu beyannamedeki sözlerinden kestirdiğim için, vazifemden ayrılmama müsaade etmesini Bakandan rica ettim. O, (ben meslek efkârı umumiyesi önüne ne yüzle çıkarım? Öyle şey olmaz, beraber çalışacağız) dedi. Çok geçmeden bazı milletvekilleri ile el birliği ederek Millet Meclisinde aleyhime tertipler kurmaya çalıştığını hissettim. İlk dileğimi kendisine tekrarladım. Bu defa (kardeşim senden Talim ve Terbiye Üyesi olarak istifade edeceğiz. Öğretmen olarak Bakanlıktan ayrılman (yazarın notu: Tonguç'un öğretmen olarak atanmasını istediği anlaşılıyor) uygun görülmedi. Yalnız sana bir noktayı söyliyeyim: Biz Meclise tavizat olarak köy enstitülerini bir operasyona tabi tutacağız. Buna üzülmiyecek ve ses çıkarmıyacaksın) dedi. Kendisine cevap olarak, o zaman yeni intişar etmiş İlköğretim Kavramı adlı kitabımı vermekle iktifa ettim ve (cevabım bu kitapta yazılıdır) dedim...»

lem Müdürü Hakkı Uludağ korkudan ne yapacağını bilememektedir. Tonguç, Bakana «elinden hiçbir şey gelmiyeceği» karşılığını verir ve çıkıp gider. 21.9.1946'da İlköğretim Genel Müdürlüğünden ayrılmıştır. İnönü ile ilişki zaten Yücel'in Bakanlıktan ayrıldığı günlerde kesilmiştir.

Şimdiye kadar anlattıklarımızdan görülüyor ki, Tonguç işe başladığı gündenberi iç yapısı homojen olmayan CHP'ye ve onun iktidarına karşı köy enstitüleri ve ilköğretim hareketinin desteklenmesi konusunda sürekli olarak kaygı ve şüpheler içindedir. Bunu sık sık yakın çalışma arkadaşlarına da sözle veya mektuplarıyla açıklamış, CHP nin girişilen ilköğretim kampanyasından her an için vazgeçebileceğini, yahut girişimin niteliğini değiştirmeye çalışabileceğini belirtmiştir. Başlangıçtan beri görülen tepkiler, eleştiriler ve engellemeler gitgide artmıştır. Parti içindeki sağ kanadın eleştiri ve tepkileri, parti içindeki toprak ağalarının tepkileri, bunların sözcülüğünü yapmakta olan eğitbilimcilerden gelen eleştiriler ve köy enstitülerinde ülkenin toplumsal ve ekonomik sorunlarıyla ilgili olarak yapılan her araştırma ve konuşmanın bunlar tarafından her fırsatta büyültülerek ve kötülenerek, sistemli aşırı sol çalışmalar yapıldığı şeklinde kamuya duyurulması, törenlerde okunan öğrenci şiirlerinin bile bu yönden abartılarak didik didik edilmesi, zaten çeşitli nedenlerle İlköğretim Genel Müdürlüğüne karşı olan birçok Hükümet dairelerinin, özellikle polis ve İç İşleri Bakanlığının bütün bu olayları resmi şikayet ve soruşturma konuları yapma çabaları baskının gittikçe arttığını, çemberin gittikçe daraldığını gösteren belirtilerdir. Böylece durumun gittikçe kendisine karşı döndüğünü farkeden Tonguç'un 1944'den sonra başlıca parolası «daha çabuk ve daha çok» dur. İnönü'nün öngördüğü 60 köy enstitüsü, 200.000 tarımcı tasarısını gerçekleştirme olanağı artık yoktur ama, işler eldeki eleman ve paranın elverdiği oranda geliştirilip genişletilir. Tonguç

enstitülerin genişlemesi, enstitülere daha çok öğrenci alınması için Enstitü Müdürleri üstündeki baskıyı onları çok defa direnmeye ve umutsuzluğa yöneltecek derecede arttırır. Birkaç yıl sonra ne olacağının belli olmadığını, özellikle savaşın sona ermesi ile birlikte yepyeni sosyal ve siyasal sorunların ortaya çıkacağını sık sık tekrarlamaya başlar. Bu gibi çalkantılar içinde ülkedeki siyasal güçler dengesinin bozulacağı, yeni dengeler kurulacağı, bu arada köy enstitüleri konusunun nasıl gelişeceğinin bilinmemesi gibi olasılıklar onda büyük kaygılar uyandırmaktadır. Özellikle öğrenci sayısının süratle artması gerektiğini artık iyice anlamıştır. Sistemin güvenliğini ve geleceğini yalnız onların sayısının artmasında görmektedir. İnönü'nün geniş ve değerli desteğinin toplumsal ve siyasal güçler dengesi bozulduğu zaman azalabileceğini, belki de tamamen ortadan kalkabileceğini farketmiştir. Süleyman Edip Balkır anılarında[13] şöyle der: «*...eğitmen kurslarında işe yeni başlanıldığı zaman bana yazdığı mektubunda (Tonguç) aman ilk sayı durağımız 3000 olsundu. Köy Enstitüleri çabaları sürdürülürken bu rakam hep yalnız öğretmen olarak 60.000 dolaylarındaydı. Hiçbir zaman çokla yetinmemiş, hep daha çok, daha büyük üstüne yüklenmişti...*» Tonguç Arifiye Köy Enstitüsünü gezerken öğrenci sayısını o kadar arttırma çabası içerisindedir ki, yatakhanelerde öğrencileri üç vardiya halinde yatırmayı dahi düşünür. Bu enstitü müdürü Balkır'ın sert bir tepkisi ile karşılanır. Balkır «...Ben Arifiye Köy Enstitüsü Müdürüyüm, Arifiye Köy Enstitüsü Yatakhaneleri Müdürü değil...» der. Bunun üzerine Tonguç şunları söyler: «*...Sizler yalnız bir enstitünün görevlerinin ve bunların getirdiği sorumlulukların yükü altındasınız. Ama yurt ölçüsünde bu büyük işi yönetenlerin hesapları, düşünceleri tamamen başka doğrultuda (Yazarın*

(13) **Eğitimde İki Anıt: Yücel, Tonguç. Yazan Süleyman Edip Balkır. Arı Basımevi İstanbul 1969, s. 100-103.**

notu: İnönü kastedilse gerek). Açıklıyayım: Bizim memlekette ilerisi için şu enstitüler üzerine neler olacağını kestirmek çok zor. Geçmişe bakarak kimi yargılara varabiliriz. Köy Öğretmen Okulları, Şehir Yatı Okulları bir süre yaşadı sonra kaldırıldı. Neden? Çünkü gürültüsüz patırtısız kaldırılabilecek kadar sayıları azdı. Mesele şurada... İnönü (elinizden geldiği kadar çok enstitü açın, gücünüzün dışına çıkarak buralara alabileceğiniz kadar çok öğrenci alın) diye bizi zora koşmakta. Bu tarihin getirdiği bir derstir. Yarınki yakınma kapılarını şimdiden kapatma zorundayız...»

Görülüyor ki, özellikle 1944'den sonra Tonguç'da enstitülerin geleceği konusundaki endişeler büsbütün artmıştır. Fakat işi daha da genişletmek olanakları çok azdır, bütün örgüt zaten son gücü ile, insanüstü bir çaba ile çalışmaktadır. Biraz daha zorlama tepkilere ve hatta en değerli elemanların işi bırakma tehdidi ile sonuçlanmaktadır. Örneğin daha 1943'de 500 öğrencisi olan Düziçi Köy Enstitüsüne 1010 öğrenci alınacak şekilde tertipler alınması için verilen emir, Enstitünün çok değerli Müdürü Lütfü Dağlar'ın böyle bir işi başaramıyacağı gerekçesi ile istifaya kalkışması sonucunu vermiş ve Tonguç'la aralarındaki dramatik yazışmalardan sonra Müdür bundan vazgeçirilmiştir[14]. Görülüyor ki, Tonguç ve Yücel, İnönü'ye işi onun istediği ölçüde genişletmek olanakları olmadığını söyledikleri zaman bunda gerçek pay çok büyüktür.

■ *Bir Şiir*

Bu noktada asıl konumuzdan ayrılarak olaylarla ilgili bazı örnekler vermek istiyoruz. Okuyucunun bu dönemdeki havayı anlıyabilmesi için bunu gerekli görüyoruz:

(14) **Özel arşiv: L. Dağlar'ın istifası ve ilgili mektuplaşmalar.**

Köy enstitülerinde sistemli olarak herhangi bir toplum - bilimsel öğretinin öğrencilere verilmemesine rağmen, özgür düşünme, okuma ve tartışma ortamı yoksul ailelerden gelmiş enstitü öğrencilerinin toplumsal bozukluklar ve dengesizlikler konularında, kafalarında kendi kendine bazı sorular uyanmasına yol açıyordu. Böylece hiç umulmadık bir öğrencinin, beklenmedik bir yerde ve hiçbir ard düşünü olmadan, toplumsal ve ekonomik konularda vardığı düşünleri açıklayıvermesi, bu açıklamaların orada bulunan ve bu gibi açıklama ve tartışmalara karşı son derece hoşgörüsüz olan bir kısım yöneticiler tarafından büyütülerek Devletin güvenliği ile ilgili önemli olaylar durumuna getirilmesi, Ankara'da Bakanlıklar arası çatışma ve sürtüşmelere yol açıyor, çoğu kez Cumhurbaşkanınına kadar götürülen bir sorun olup çıkıyordu. Bunların en tipik örneklerinden birisi bir Ladik Köy Enstitüsü öğrencisinin izinli olarak bulunduğu Gümüşhacıköy ilçesindeki 1944 yılı 19 Mayıs töreninde okuduğu bir şiir üzerine çıkmıştır. Yerel yöneticiler tarafından İçişleri Bakanlığına duyurulan ve kovuşturmaya başlanan olay üzerinde İçişleri Bakanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı arasında çekişme ve yazışmalar olmuştur. Ladik Köy Enstitüsü Müdürü Enver Kartekin, olayı Tonguç'a yazdığı bir mektupta şöyle anlatıyor[15]: «*...Bu müddet zarfında bir mesele ile de karşılaştık. Bu mektubu asıl onun için yazıyorum: Bu defa köyüne izinli gidenlerden 4. sınıf talebesinden Cemal Dal, Gümüşhacıköy kazasında 19 Mayıs bayramında kürsüye çıkarak başka bir arkadaşının yazdığı (Köylü Dertleri) adlı şiiri okumuş. Orada hazır bulunan Kaymakam, Jandarma kumandanı ve Savcı bu şiirin bazı yerlerini beğenmemişler.*

Bilhassa:

---

(15) **Özel arşiv: Ladik Köy Enstitüsü Müdürü Enver Kartelin'in 23.6.1944'de Hakkı Tonguç'a yazdığı mektup. Ve bu konu ile ilgili diğer yazışmalar.**

Gözün açık değil melül durursun
Bulanık suların artık durulsun

Mahkemeye gitsen suçlu olursun
Sende hakim için altın yok köylüm.

bendini (hükümet memurlarına ve hakimlere tariz şeklindedir) diyerek üç koldan harekete geçmişler. Çocuğu karakola götürmüşler, ifade almışlar. Çocuk okulunda birçok defalar bu şiirin okunduğunu söylemiş ve kurtulmak düşüncesiyle de (bu şiirimiz Vekilimiz karşısında bile okundu; yine ses çıkarılmadı) demiş... Hükümet erkanı bu meselede tereddüte düşmüşler. Vaziyeti belki de (son günlerdeki hadiselerle alakalıdır) diyerek Amasya Valiliğine, Ladik Sulh Hakimliğine yazmışlar ve (bu meselede hükümet memurlarına karşı bir tariz var. Şiir manalıdır. Bu şiirin okunmasına Enstitü Müdürü hakikaten müsaade etmiş midir) diyerek bazı suallere cevap istemişlerdir. Durumu öğrenince doğruca Gümüşhacıköye gittim. Kaymakam ve Savcı ile konuştum. Kendilerini bu meselenin manasızlığı üzerine ikna ettim. Yazdıklarına pişman oldular. Fakat iş işten geçmişti. Amasya Valisi ile görüştüm. Bu şiirin ne maksatla yazıldığını anlattım. Aradaki, hakimlere karşı yazılan bendin evvelce idaremizce çıkarılmış olduğunu, fakat daha önce, yani biz tashih etmeden bu çocuğun o bendi de arkadaşından aldığı için ve bizim düzeltmemizden haberi olmadığı için Gümüşhacıköyde hepsini beraber okumuş olduğunu izah ettim. Vali de kani oldu. (Bu meselede Devlet memurlarına tariz yoktur. Olsa olsa sizin çıkartmış olduğunuz o bendi o çocuğun okumuş olmasından adliyeciler alınırlar. Onun için sizin mütalaanızı alarak biz vaziyeti Dahiliye Vekaletine yazalım) dedi. Ladik'e döndüm. Sulh Hakimliğince... dün, ben, şiiri yazan Veli Erdemir, okuyan Cemal Dal, türkçe öğretmeni Sabahat, Eğitim-

başı ve diğer bir öğretmen sorguya çekildik. Vaziyeti anlattık... Şiiri yazan Veli Erdemir'in ayrıca bir piyesi vardı. Bu piyesinde bir enstitü mezununun köyüne gidince köydeki mütegallibenin suçlarını tespit ederek hükümete nasıl verdiğini ve adli makamlara nasıl teslim ettiğini gösteriyordu. Bu vaziyet de söyliyerek Veli'nin devlet memurlarına ve hakimlere karşı büyük bir itimat ve hürmet beslemekte olduğunu söyledik... Hakim ve kaymakam tamamen lehimize olarak tespit ettikleri ifadeleri yine müspet kanaat halinde lazım gelen yerlere bildirdiler. Vaziyet adliyeye intikal ettiğine göre belki de Adliye Vekaletine ve Dahiliye Vekaletine yazılacaktır. Mesele şöyledir: Veli Erdemir Gümüşhacıköy kazasının Korkut köyündendir. Köyünde cahil ve zalim bir muhtar halkı uzun müddet soymuş. Veli Erdemir bakımsız ve geri olan köyünün böyle zalim bir adam tarafından yıllarca idare edilmesini gördükçe ve köylerinden bu muhtarı atmak için teşebbüsler yapıldıkça hükümet memurlarına para yedirerek muhtar yine mevkiinde kalmıştır. Beş altı seneden beri bunları duya duya meşbu bir hale gelen Veli Erdemir, geçen yıl üçüncü sınıfta iken sırf kendi köyünü anlatmak düşüncesiyle (köylümün dertleri), (köylüm gelirim bir gün) başlıklı şiiri yazmış. Geçen yılki öğretmenleri bu şiirin başına (eski zamana aiddir) serlevhasını koyarak bu şiiri okumasına Veli Erdemir'e müsaade etmişler. Biz gelince Veli Erdemir bu şiiri bize de okudu. Hemen kendisinden vaziyeti sorduk. Yukarıda yazdığım izahatı verdi. Biz bilhassa altıncı bendi, yani hakimlere tariz sayılan kısmı tamamen çıkararak okunmasını doğru bulduk, kendisine de söyledik... Öyle hissediyorum ki, günden güne Köy Enstitülerinin durumlarını şüpheli görmek ve böyle ufak tefek hadiseleri istismar etmek istiyenler var. Dava için hepimiz canımızı harcamaya hazırız. Fakat böyle manasız tefsirleriyle bizi işlerimizden alıkoymak istiyenler asabımızı bozuyorlar...»

Köylü Dertleri isimli şiir şudur[16].

Sabanla kovarsın baharı güzü
El için işlersin bayırı düzü
Derindir bilinmez işin içyüzü
Katlan köylüm katlan gelirim bir gün.

Cahil muhtar bilmez halin nasıldır.
Ayaklar çatlamış eller nasırdır.
Verdiğin paralar göz damlasıdır.
Katlan köylüm katlan gelirim bir gün.

Derdini anlatsam halin bilinmez.
Dışın görünse de için görünmez.
Hocan muska yazar hastan dirilmez.
Seni kurnazların emiyor köylüm.

Paralar verirsin bütçeniz artmaz.
Başa seçtiğiniz doğruluk yapmaz.
Bahçeler yaparsın diktiğin tutmaz.
Katlan köylüm katlan gelirim bir gün.
Bütün işlerini plana aldık.
Size şu sefillik yetmez mi artık.
Elbisen yamalı çarığın yırtık.
Köylüm dert ortağın olurum bir gün.

Gözün açık değil melul dursun.
Bulanık suların artık durulsun.
Mahkemeye gitsen suçlu olursun
Sende hakim için altın yok köylüm.

Uçan bir kuşun var, daha konmadı.
Kimseler derdine derman bulmadı.
Benim de burada sabrım kalmadı.
Nasip olacak mı ermeye köylüm.

Pek eski zamandan bükülmüş belin

[16] **Özel arşiv. Veli Erdemir'in (Köylü Dertleri) başlıklı şiiri.**

Yaş değmiş paslanmış, ses vermez telin
Hasta vücudunun doktoru benim
Gönlünü açmaya gelirim bir gün.
Hepsinden üstündür ahlakın, huyun
Her adam içemez derindir kuyun
Borusuz geliyor içilmez suyun
Suyunu süzmeye gelirim bir gün.
Malsız mülksüz kalmış pek çoktur acın
Yabandır aşılanmamış ağacın
Hiçbir gün kalbimden gitmiyor acın.
Acından dert aldım, dertliyim köylüm.
Yeter senelerce çekmişsin kahır
Kadını erkeği hepsi de dahil
15 yaşındaki yiğitler cahil
Marifet yuvası kur attın köylüm
Yardım yapılmıyor öksüz kalana
İltimas geçilir zengin olana
Haksız olanların beyni bulana
Adalet yanımda gelirim bir gün.
İnişli yokuşlu dağlardan indim
Günlerce sayarım bitmiyor derdin
Seni hasta duydum görmeye geldim
Gizli dertlerini aç bana köylüm.
Köy için yazarım bu şiirleri
Kalbimde gizlerim enstitüleri
Bu gaye yolundan dönmem ben geri
Vatanın uğruna coşar giderim.

Yazan: Veli Erdemir

■ *Ve İki Piyes*

Bir ikinci örnek olarak 14.10.1945 günü Akçadağ Köy Enstitüsünde ikinci dönem mezunları için yapılan tö-

rende oynanan bir piyesten ötürü yine İçişleri ve Milli Eğitim Bakanlığı arasında karşılıklı yazışmalara yol açan olaylar verilebilir. Malatya Valisi Ahmet Kınık'ın resmi yazısı üzerine patlıyan bu olayda, öğrencilerce temsil edilen «bir piyes ve bir komedinin» (idare elemanlarını ve ordu mensuplarını rencide edici) olduğu ortaya atılmıştır. Bu olayla ilgili olarak Tonguç'un Malatya Valisi Ahmet Kınık'a yazdığı bir mektubu vererek, onun ve Milli Eğitim Bakanlığının bu gibi durumlardaki tutumunu belirtmeye çalışacağız[17]:

«*Sayın Bay Ahmet Kınık, Vali. Malatya:*

«*Bizim olduğu kadar sizin de idareniz altında bulunan ve bizimki kadar sizin de emekleriniz katılan Akçadağ Köy Enstitüsünde yapılan diploma dağıtma töreninde oynanan iki piyesle ilgili yazılarınızı aldım. Bu olay ilk bakışta insana üzüntü veren bir karakter taşımakta idi. Bazı tesadüfler piyeslerin oynandığı sırada orada bulunanlardan birkaç kişi ile görüşmek fırsatını verdi. Sizden, Enstitü idaresinden gelen yazılarla bunlardan hiç haberi olmayan müşahitlerin anlayışları beni bu mesele hakkında hüküm vermezden önce size şu mektubu yazmaya sevketti. Cumhuriyet devrinin en çalışkan ve en kültürlü valilerinden biri olarak tanıdığım siz, aynı zamanda karakterine çok güvendiğim birkaç dostumun dostu olduğunuz için aramızda başka bağlarla örülmüş bir samimiyetin olması icab edeceğine de kaniyim. Türlü zamanlarda ve türlü şartlar içinde sizinle yaptığım her görüşmeden bol bol haz duyarak ayrıldığımı da hatırlıyorum. İşte bu sebeblerin hepsini göz önüne getirince kendi kendime şu suali sordum. Vicdanen hüküm vermekte sıkıntı çektiğim bir meseleyi aydınlatıcı tedbirlere neden başvurmuyorsun?*

---

[17] **Özel arşiv: 14.10.1945 günü Akçadağ Köy Enstitüsünde yapılan törenle ilgili evrak ve Tonguç'un Vali Ahmet Kınık'a yazdığı 13.11.1945 günkü mektup.**

Mesela bunlardan biri, meseleyi resmi yazıların çerçevesi dışına çıkararak Validen sormak... Size bu mektubumu yazdırtan hüküm işte bu sorunun içinde bulunan düşüncedir. Şimdi esas mesele hakkında bitaraf bir hüküm verebilmek için şu noktaları aydınlatmanızı rica edeceğim: 1. En yakın bir münasebetle bağlı bulunduğunuz ve çalışmalarını dikkatle takip ettiğiniz Akçadağ Köy Enstitüsü Müdürü ile öğretmenlerini, memurları ve ordu mensuplarını bir piyes oynatmak yoluyla tahkir edecek zihniyette ve düşüncede buluyor musunuz? Şayet bu fikirde iseniz bunun evveliyatına ait bazı hadiseler biliyor musunuz? 2. Umumi olarak okullarda yapılan törenler fena niyetli insanların teşebbüslerini saklamaya çalıştıkları sıralardır. Bizim tecrübelerimizle edindiğimiz kanaatlara göre törenler sırasında karşılaşılan başarısızlıklar, seyirciler üzerinde bırakılan fena tesirler yazıcının veya aktörlerin, yani rol sahiplerinin muvaffakiyetsizliklerinden ileri gelen bir takım bedbahtlıklardır. Bu törende oynanan ve üzerinde durulan piyeslerde böyle bir hal mevcut değil midir? Şayet işte böyle bir mahiyet var ise, onu bu zaviyeden görerek kültür müesseselerinin gelişmesi için sadece menetmekle veya onda fena niyet aramakla iyi bir sonuca ulaşılamayacağını taktir buyuracağınıza eminim. 3. Akçadağ Köy Enstitüsünün kuruluşundan bugüne kadar bütün çalışmaları sinema şeridi gibi gözümün önünden geçiriyorum. Ve kendi kendime (bu insanlar kötü niyetli olsalardı bu işleri yaparlar mıydı) diyorum. Onların tabiat şartlarıyla, çevrelerindeki düzensizliklerle yılmadan nasıl uğraştıklarını ve geçmiş yıllarda şu veya bu şekilde aralarına sokulmuş olan fena insanları nasıl çarklarının dışına attıklarını düşünüyorum. Müesseseyi ziyaret ettiğim günlerde öğretmen ve öğrencilerle neler konuştuklarımızı hatırlıyorum. Geçen yıldan beri bu enstitünün mezunlarından aldığım mektupları teker teker yeniden gözden geçiriyorum. Bütün bunlardan

bir neticeye varmaya çalışıyorum. Hadiseler ben onlar hakkında öldürücü ve haysiyetlerini kırıcı hüküm vermeye bir türlü götürmüyor. Onun için meseleyi hangi cephesinden ne suretle tutup yürütmenin memleket için daha faydalı olacağını şimdilik kestiremiyorum. 4. Size ilk görüştüğümüz günden itibaren bu müessesede çalışanlara ağabeylik etmenizi rica etmiştim. Bu olaydan sonra onu da hatırlamaktan kendimi alamadım. Acaba işlerinizin çokluğu mu benim bilmediğim zamanlarda burayla sıkı sıkıya bağlanmanıza engel oldu? Oradaki arkadaşları zihniyet itibariyle sizden ayrılmış bulsaydınız bunu behemahal bize duyururdunuz kanaatındayım. Şimdiye kadar bu da yapılmadığına göre siz de benim gibi ümit etmediğiniz bir zamanda hiç aklınızdan geçirmediğiniz bir durumla mı karşılaştınız? Eğer bu böyle ise meselenin izahı ve manalandırılması çok daha kolaylaşır. Yok bir hayli zamanlardan beri türlü bakımlardan bu müessesedeki durumu benimsenmiyecek bir şekilde gördünüz ve bulduysanız o zaman bütün bu meseleleri birbirine bağlamak ve bir sonuca varmak kolaylaşır... Size içimi olduğu gibi aksettirmeye çalıştım. Eğer cevap vermekte bir mahzur görmüyorsanız benim için henüz karanlık olan ve yukarıda işaret edilmiş bulunan noktaları lütfen aydınlatmanızı ve müessese hakkındaki umumi kanaatlarınızı bildirmenizi bilhassa rica ederim. Gelen gidenlerden müdürün çok yorgun olduğunu, hatta sağlık durumunun endişeli bulunduğunu işitmeye başladım. Bu hakikaten böyle ise Şerifin (yazarın notu: Enstitü Müdürü Şerif Tekben) bu hale gelmesinin tek sebebi oradaki hudutsuz çalışmalarıdır. Sizden bu noktayı aydınlatmanızı da rica edeceğim. Bu münasebetle en derin saygı ve sevgilerimi sunarım... Hakkı Tonguç.»

Bu örneklerden bizce anlaşılan şudur: Bu kitabın 4. bölümünde sistem olarak köy enstitülerini anlatırken incelediğimiz gibi, kurulmakta olan sistemin gereği olarak bir-

çok alanlarda İçişleri ve ona bağlı kuruluşların yetki alanı daraltılıyor, M. Eğitim Bakanlığınınkiler genişletiliyordu. Oysa ki o günlere kadar, rejimin başlıca güvenliği İçişleri Bakanlığının ve onun bazı kuruluşlarının yürüttüğü sıkı kontrol mekanizması idi. Bunun yerine, bir takım özgürlüklere, insan haklarına geniş yer veren yeni bir sistemin konmaya çalışması, şüphesiz ki iki Bakanlık arasında sürtüşme ve çekişmelere yol açacaktı. Ayrıca, 1944 yılından sonra bu duruma siyasal gelişmelerin de etkisi olmaya başlamıştı. Tek partinin içindeki iktidar çekişmesi gitgide sağ kanadın çıkarına olarak gelişiyordu. Toplumsal ve ekonomik alandaki gelişmelerin bu yönde oluşu, iki Bakanlık arasındaki sürtüşmenin de İçişleri Bakanlığını güçlendirecek bir şekil almasına yol açıyor; durum gitgide siyasal bir nitelik kazanıyordu. Yani iki Bakanlık arasındaki çekişme, gitgide politikacıların bir çatışma alanı durumuna geliyordu. 1945'den sonra yukarıda örneklerini verdiklerimize benzer olayların artması, bunların birçok yerlerde daha sonraki siyasal gelişmelerde önemli roller oynıyacak yöneticiler tarafından yaratılması bir raslantı değildir; iktidarı ele geçirmek için hazırlanan CHP sağ kanadının ve bunun daha güçlenmiş şekli sayılabilecek DP'nin hazırlığı içinde bulunanların siyasal girişimleridir. Örneğin yukarıda sözü geçen Malatya Valisi Ahmet Kınık'ın daha sonraki siyasal olaylar içinde oynadığı rolleri hatırlatalım.

■ *Çifteler «Solculuk» Olayı*

Yukarıda örneklerini verdiğimiz şekilde tek olaylar, yurdun çeşitli yerlerinde çıka dursun, Enstitülerin yıkılma döneminde üzerinde çok durulacak ve yıkıcılar tarafından alabildiğine sömürülecek iki olaydan da burada söz etmek zoru vardır. Bunlar daha sonra kullanılan deyimlerle «Çifteler ve Hasanoğlan solculuk olayları»dır.

Çifteler olayı 1943 yılının 12. ayında ortaya çıkmıştır. Bir kısım enstitü öğrencileri güvenlik kuruluşlarına gönderdikleri bir ihbar mektubu ile bazı arkadaşlarının bir «komünist şebekesi» kurduklarını ve aşırı sol bazı kitaplar okuduklarını, bütün bu çalışmaların üzerinde Asiye adlı dikiş öğretmeninin de etkisi olduğunu(yazarın notu: bölüm 7'de köy enstitüleri konusundaki eleştirilerini inceliyeceğimiz Asiye Eliçin) iddia etmektedirler. İlginç nokta, sözü geçen öğrencilerin hepsinin son sınıfı bitirmek üzere olmalarıdır. Ayrıca ihbarın yüksek köy enstitüsü giriş sınavlarından birkaç gün önce yapılmış olması da dikkate değer. Suçlanan öğrenciler şunlardır[18]: Hayrettin Özer, Mustafa Ünal (Buğday), Talip Apaydın, Turan Aydoğan, Veli Demiröz, Ahmet Ertaş, Mehmet Ünver, İhsan Arıkan, Mustafa Oytan, Numan Köseoğlu, Niyazi Baykal. Bu ihbar üzerine birgün enstitüde ansızın sınıflara girilmiş, söz konusu öğrencilerin üstü ve eşyaları aranmış, bazı yazı ve kitaplarına el konmuştur. Daha önce Enstitüdeki görevinden ayrılmış olan Bn. Asiye mahkemeye verilmiş, öğrencilere disiplin cezaları verilmesi için Okul Yönetimine ve Milli Eğitim Bakanlığına tavsiyede bulunulmuştur. Son yıllarda olayla ilgili bazı kişilerle yaptığımız konuşmalardan sonra şu kanıya vardık: İşin esası Yüksek Köy Enstitüsüne gidebilme konusundaki çekişmedir. Son sınıf öğrencileri iki gruba ayrılmışlar, seçme sınavını kazanma şansı daha az olan grup, enstitünün en iyi yetişmiş ve en çalışkan öğrencilerini ihbar etmiştir. Amaçları bunların yüksek kısma gitmelerini önlemek ve kendilerinin seçilme şansını arttırmaktır. Olayın tarihi de bu bakımdan tam bu sınavlara girme gününe rastlamaktadır. Ders durumları ve genel kültürleri diğerlerinden daha iyi olduğu anlaşılan ihbar edilmiş öğrencilerin solculuk denebilecek düşünleri ve çalışma-

(18) **Özel arşiv: Çifteler olayı ile ilgili evrak ve mektuplar.**

ları ise bugünkü ölçülerimize göre pek masum ve çocukçadır. O çağa göre pek sol sayılan «Kadın ve Sosyalizm», «Altın Zincir» gibi birkaç kitabdan başka, kişisel düşünlerini yazdıkları not defterleri dışında ele hiçbir şey geçmemiş, öğrencilere değil mahkeme kararı ile ceza, disiplin cezaları bile verilmemiştir. İhbar edilen 11 öğrenciden 9'u sınavı kazanarak Yüksek Köy Enstitüsüne gitmişlerdir: Özer, Apaydın, Ünal, Aydoğan, Demiröz, Ünver, Arıkan, Köseoğlu, Baykal. İhbarı yaptıkları tahmin edilen 12 öğrenciden de 5'i sınavı kazanmış ve yüksek kısma gitmişlerdir. Yine olaya karışanların son yıllarda açıkladıkları kanılarına göre, Çifteler Köy Enstitüsü öğretmenlerinden bazıları, özellikle bir öğretmen, böyle bir ihbar yapmaları için ihbarcı öğrencileri kışkırtmıştır.

Bütünüyle oldukça çocukça ve basit gözüken bu olayın daha sonraki yıllardaki etkileri, gerek olaya adı karışanlar, gerekse köy enstitüleri bakımından önemli ve acı olmuştur. İki grup arasındaki çekişme, Yüksek Kısımda da sürmüş ve biraz sonra inceliyeceğimiz «Hasanoğlan solculuk olayı» denilen gelişmeyi hazırlamıştır. Bu basit olaylar, yıkılma döneminde yıkıcılar tarafından önemli kanıtlar, kozlar olarak ileri sürülmüş ve kullanılmıştır. Çifteler olayına adı karışanların daha sonraki durumlarını incelemek de ilginç sonuçlar verir: Hiçbirisinin mahkumiyeti olmadığı halde bu çocuklardan Hayrettin Özer, Mustafa Ünal (Buğday) ve Talib Apaydın, Turan Aydoğan, Veli Demiröz, Ahmet Ertaş, Mehmet Ünver Yedeksubay Okulundan çavuş çıkarılmış, Mustafa Ünal çavuş olarak askerliğini yaparken ölmüş, diğerleri askerlik hizmetlerinden sonra öğretmen ve ilköğretim müfettişi olarak çalışmaya başlamışlar ve çoğu halen de çalışmaktadırlar. Fakat zaman zaman bakanlık emrine alınmışlar, sık sık soruşturmalara uğramışlar, sürekli olarak izlenmişlerdir.

Bu olaydan sonra Çifteler Köy Enstitüsünün üzerinde

güvenlik örgütlerinin sürekli olarak durduğunu da anlıyoruz. Nitekim Eskişehir Milli Eğitim Müdürü Hüsamettin Arkan, 22.12.1944'de, yani olaydan bir yıl sonra Hakkı Tonguç'a yazdığı bir mektupta Enstitü Müdürünün (yazarın notu: Raif İnan) şüpheli kişi sayıldığını ve izlendiğini öğrendiğini bildirmektedir[19].

Görülüyor ki, CHP iktidarının iç çekişme ve çatışmaları, bu iktidarı iki başlı bir duruma getirmekte, bu çelişmeli durum örgütlerin alt kademelerine bile ulaşmakta, yapılan çalışmaları zorlaştırmakta, görevlilere, öğrencilere yok yere acı çektirmektedir. Bu iktidarın bir kolu köy enstitüleri girişimini yürütmeye, geliştirmeye çalışırken, aynı iktidarın başka bir kolu bunu durdurmak, lekelemek çabaları içindedir. Enstitülerin içindeki en ufak çekişme ve çatışmalar bile bu ortamda sömürü konusu olmakta, küçük olaylardan, zararı büyük gelişmeler doğmaktadır. Ama bu durumu doğal saymak gerekir; çünkü CHP iktidarı birbiriyle alttan alta çekişme, çatışma halinde bulunan çeşitli güçlerin bir koalisyonudur.

■ *Hasanoğlan «Solculuk» Olayı*

Hasanoğlan olayı da Yüksek Köy Enstitüsünde okumakta olan bir kısım öğrencilerin, diğerlerini yine güvenlik örgütlerine ihbar etmeleri üzerine ortaya çıkmıştır. Yüksek Köy Enstitüsünde öğrencilerin bir kısmı sağ ve sol gruplar olarak ikiye ayrılırlar. Bu dönemde Ankara'daki yüksek okullarda da aynı tartışmalar yapılmakta, hatta üniversite öğretim üyeleri aralarında ikiye ayrılarak çatışmaktadırlar. Yüksek Kısımda ise ülkenin sorunlarının tam bir düşün ve tartışma özgürlüğü içerisinde konuşulması, tartı-

(19) **Özel arşiv: Eskişehir Milli Eğitim Müdürü Hüsamettin Arkan'ın Hakkı Tonguç'a 22.12.1944 günü yazdığı özel mektup, kendi el yazısı ile.**

şılması, bundan enstitülerde uygulanacak yöntemler açısından pratik sonuçlar çıkarılması bu kurumun kuruluş amacıdır. Bu bakımdan, özgür tartışma ortamı içinde, yasaların sınırlarını aşmadan yapılacak konuşmalar, incelemeler, tartışmalar Bakanlıkça ve Yüksek Kısım Yöneticilerince uygun görülmüştür. Bir süre sonra bu tartışmaların özellikle sağcı denilen grup tarafından suçlamalar, saldırılar şeklinde yürütülmek istemesi üzerine Tonguç, öğrencileri toplıyarak defalarca onları uyarmış, bu gibi davranışların kendilerine ve bulundukları kuruma çok büyük zararlar verebileceğini onlara anlatmaya çalışmıştır. Buna rağmen bir kısım öğrenciler, Çiftelerdekine benzer şekilde ihbarlar yapmak gibi çirkin bir yola gitmişlerdir. Bu davranışı, artık çocukça saymak olanağı da yoktur. Bu işe girişenler kişilikleri gelişmiş olması gereken yüksek okul öğrencileridir, birçok kereler de uyarılmışlardır. Sağcı öğrencilerin çoğunluğunun Kızılçulludan gelmiş olmaları ve aşırı sol çabalarda bulunmakla suçladıkları öğrenci arkadaşlarının da çoğunlukla Çiftelerden gelmiş olduğunu ileri sürmeleri ilginçtir. İki enstitüde uygulanan sistemlerin farklarının bu gelişmede rol oynayıp oynamadığı sorulabilir. Aşırı solcu olarak arkadaşları tarafından ihbar edilen öğrenciler şunlardır: Bekir Semerci, Mehmet Toydemir, İhsan Arıkan, Talip Apaydın, İsa Öztürk, Emrullah Öztürk, Naci Tataroğlu, Veli Demiröz, Ali Dündar, Ali Özcan, Mustafa İnal, Hasan Ayaş, Rifat Ural, Azmi Erdoğan, Niyazi Kayhan, Ahmet Savaş, Haşim Kanat, Cesarettin Ateş, Mehmet Başaran, Resan Taşçıoğlu, Cemil Toygar. Bu öğrencilerin daha sonraki yaşamlarının incelemek ilginç sonuçlar verir. Bunların bir kısmı Yedeksubay Okulundan çavuş olarak çıkarılmış, fakat yine öğretmen, yönetici ve ilköğretim müfettişi olarak çalışmışlar ve çalışmaktadırlar. İçlerinde Türk edebiyatı alanında isim yapmış, tanınmış sanatçılar vardır. İçlerinde üniversiteye girerek profesörlü-

ğe kadar yükselmiş olanlar vardır. Bu olaydan sonraki yaşamları büyük zorluklar, sıkıntılar, ama bir bakıma da büyük başarılarla doludur. Kısacası bunların çoğu, enstitülerin yetiştirebildiği en aydın kişilerdir. Sağcı denilen grup içinde daha sonraki gelişmeler bakımından dikkati çeken şu isimler sayılabilir: M. Şükrü Koç, Hüseyin Atmaca, Arif Gelen, İbrahim Türk, Fahri Özçelik, Mustafa Sabri Taşkın, Ömer Tanrıkulu.

«Hasanoğlan Olayı»nı Tonguç'un nasıl değerlendirdiğini bu konuda bakan Hasan Ali Yücel'e verdiği bir yazıdan görelim[20]:

«Makamınızdan aldığım şifahi emir üzerine Hasanoğlan Köy Enstitüsü öğrencilerinden ilişik evrakta adları yazılı olanlar hakkında ilgililerle temas ederek gereken tahkikatı Enstitüye gitmek suretiyle gizli olarak yaptım. Edindiğim kanaatı arzediyorum:

«1. Hasanoğlan Köy Enstitüsü öğretmen ve öğrencileri kanun, yönetmenlik ve öğretim programlarıyla saptanmış olan görevlerini geceyi gündüze katarak normal bir şekilde yapmaktadırlar. Öğrencilerin, hem kendi enstitülerinde hem de staj için diğer enstitülere ve köy bölge okullarına gidişlerinde gördükleri hizmetler, memleket için çok hayırlı, eşine kolay kolay rastlanmıyacak karakterdedir. Enstitü ve köy bölge okulları onların büyük fedakârlıkları göze alarak ve en müşgül hayat şartlarına göğüs gererek döktükleri terlerle kurulmaktadır. Yüksek Köy Enstitüsü öğrencileri memleketin her tarafına yayılarak ilköğretim alanında müspet hizmetler görmektedirler. Bu durumda bulunan öğrenciler arasında bir kısmının komünist cereyanlara kapılmış oldukları iddiası üzerinde iki aydanberi durarak kendilerine hissettirmeden (yazarın notu: bu gelişme-

(20) **Özel arşiv: (Hasanoğlan Olayı) ile ilgili evrak ve Hakkı Tonguç'un Hasan-Ali Yücel'e yazdığı 5.9.1946 günkü 3,5 daktilo sayfalık yazı.**

lere yol açan ihbar Haziran 1946'da yapılmıştır) hemen hepsiyle türlü şekillerde görüştüm. Bunlardan yazı yazanların yazılarını inceledim. Arkadaşlarının onlar hakkındaki kanaatlarını yokladım. Neticede bu öğrencilerin suç sayılabilecek mahiyette bir sapıklık göstermedikleri kanaatına vardım.

«2. İlişik evrakta adları yazılı öğrenciler enstitünün en çalışkan ve çok kitap okuyan, kendi branşlarında olağanüstü başarı gösteren, en müstait, en iyi yazı yazan çocuklarıdır. Bunlar hakkındaki ihbar, şayet kendi arkadaşları tarafından yapılmış ise, ki ifadeye bakılınca ve Eskişehir Çifteler Enstitüsünde bulundukları zaman aynı suçtan mahkemeye verildikleri bildirilmekte olduğu için bu zan hasıl olmaktadır, tamamen iftiradır. Birbirini çekemiyen çocukların Enstitüye gelirken ta köylerinden sürükleyip getirdikleri jurnalcilik ve arkadan vurma gibi kötü alışkanlıkların bir kısım öğrencilerde sürüp gitmesinin sonucundan başka birşey değildir. Bu karakterdeki öğrencilerden zengince köylü ailelerine mensup birkaç genç ihbar edilenlere nazaran kültür seviyesi bakımından daha geri durumda oldukları ve toleranstan mahrum bulundukları için zaman zaman derslerde de herhangi bir fikir cereyanı derse konu teşkil ettiği vakit tarihsel olayları veya bir yazıcının, bir fikir adamının düşünce ve görüşlerini olduğu gibi nakleden arkadaşlarına karşı saldırgan bir durum takınarak onları ittihama çalıştıkları olmuştur.

Eskişehir olayı da aynı şekilde birbirlerini şikayetten doğan ve mahkemeye intikal eden fakat suç telakki edilemiyecek mahiyette olduğu anlaşılan bir harekettir.

«3. İlişik evrakta adı geçen ve öğrenci diye ihbar edilen Resan Taşçıoğlu, Cemil Toygar öğrenci değil öğretmendirler. Dil - Tarih Fakültesi mezunudurlar. Çalışkan ve derslerinde başarılı öğretmenlerdirler. İlişik evrakta adları geçen fakülte hocalarından Niyazi Berkes, Behice Bo-

ran ve Mediha Berkes'in talebesi oldukları için onlarla görüşürler. Onlar vasıtasıyla Hasanoğlan Köy Enstitüsüne kurumlarımıza girmemesi gereken bazı kitap ve yazıların sokulup sokulmadığı noktası üzerinde de durdum, fakat müspet bir netice elde edemedim. Bu iki öğretmen de fikir münakaşasını sevmekte, türlü vesilelerle hem öğretmen arkadaşıyla, hem de öğrencilerle tartışma yolu açmak temayülü göstermektedirler...

«4. Hasanoğlan Köy enstitüsünde bulunmakta olan öğretmen ve öğrencilerin memleket için muzir ve herhangi bir cereyana kapılmamalarına çok çalışılmış ve bu bakımdan gerekli her türlü tertipler alınmıştır. Yalnız bu enstitüde Yüksek Kısmın bulunuşu ve buraya Ankara'daki Yüksek Okullardan birçok profesör ve öğretmenlerin ders vermek üzere gelişleri, öğrencilerin tatbikat için Ankara'ya gidişleri bu kısımdaki talebenin Ankara muhitinde bulunan her türlü cereyanla temasa gelmelerine sebebiyet vermektedir. Onun için zaman zaman talebe toplantıları yapılarak kendileri tenvir edilmekte ve herhangi bir muzir fikir cereyanına kapılmamaları sağlanmaktadır. Buna rağmen enstitüler aleyhinde kötümser bir hava yaratmak istiyenler yüksek kısımın bu durumundan faydalanarak türlü türlü vasıtalarla buradaki öğrencilere tesir yapmak istemekte ve bu maksatları için bazı öğrencileri vasıta olarak kullanmaktadırlar. Bunun önüne geçilmek için de çok çalışıldığı halde fazla temaslar yüzünden bu cihet tam manasıyla düzenlenememiştir. Onun için enstitüler hakkında iyi niyet beslemiyenlerin talebe içinden elde ettikleri kimselerle hakikata uygun olmıyan bir takım bilgiler edinerek bunları etrafa yaydıkları muhakkaktır. Vasıtacılığı yapan birkaç öğrenci bilinmekle beraber suç telakki edilebilecek vesikalarla bunların durumları tespit edilemediği için kendileri hakkında gereken cezayı vermek mümkün olamamıştır. Bu durum karşısında sadece onları ikaz etmek yolu

tutulmuştur. Ve bu ikazlar da bunlar bütün öğrencilerden tecrit edilmeksizin öğrenciler toplu bir halde iken yapılmıştır.

«5. Evraka ilişik beyannamenin Enstitüde teksir edilerek öğrencilere dağıtılıp dağıtılmadığı meselesi üzerinde çok durulmuş ve bu bakımdan gereken incelemeler etraflı bir şekilde yapılmıştır. Bu incelemelerden çıkarılan sonuca göre beyannamenin orada basılmadığı ve ilgili öğrenciler tarafından diğerlerine dağıtılmadığı kesin olarak anlaşılmıştır. Beyannamenin dışarıdan buraya getirildiği, hatta ihbarı yapanlar tarafından tedarik edilerek suç isnat edilenlere maledilmek istenildiği kanaatını kuvvetlendirici sebepler de vardır. Bunun delillerinden biri, zaman zaman evrakta adı geçen öğrencilerin kitap dolaylarına kendilerine ait olmayan bazı kitapların bırakılmış olmasıdır. Aynı öğrencilerin mektuplarının meçhul kimseler tarafından açıldığı da bir hakikattır.

«Sonuç: İlişik evrakta adı yazılı öğrenciler sekiz senedenberi köy enstitülerinde bulundukları için bunların hem karakter durumları, hem de fikirleri bilhassa onları yakından tanıyan öğretmenleri tarafından bilinmektedir. Bu öğrenciler aynı zamanda türlü vesilelerle manzum veya mensur yazılar yazan ve bunların bir kısmını türlü dergilerde yayınlıyan gençler oldukları için yazıları da düşünüşleri ve dünya görüşleri hakkında bir fikir vermektedir. Yayınlanmış olan yazıları genel olarak türlü bakımlardan taktir kazanmış yazılardır. Ahlaki durumları ve milletseverlikleri herhangi bir şüpheyi davet etmiyecek halde olan bu gençlere isnat edilmek istenilen suç hem çok ağırdır, hem de tamamen iftira mahiyetindedir. Vicdani kanaatım, bunların memleket için çok faydalı insanlar olacağı merkezindedir. Evrakta geçen olaylar hakkındaki düşünce ve kanaatlarımın bunlardan ibaret olduğunu saygılarımla arzederim...»

Ayrıca yine özgür düşünme, tartışma oramı yaratma ve buna uyan bir öğrenim sistemini uygulama gibi çabaların sonucu olarak Tonguç'un amaçları gerçekleşmeye başlıyor, köy gerçekleri, daha doğrusu ülkenin durumu bütün çıplaklığı ile ve bilimsel olarak gözler önüne seriliyordu. Bunlar düzenin aksaklıklarını görmek istemiyenlerin hoşuna gidecek çabalar ve gerçekler değillerdi. Çünkü durum böylece ortaya serilince, doğal bir şekilde, yeni yetişen köylü gencin kafasında şu soru belirecekti: O halde nasıl düzeltmeli? O zaman bütün bu düzenin aksaklıklarından çıkar sağlıyanların çıkarları, sömürüleri tehlikeye giriyordu. Yüksek Köy Enstitüsü tarafından yayınlanan ve daha sonraları çok ağır saldırılara uğrayan «Köy Enstitüleri» dergisi bu gibi araştırma ve incelemelerle doludur. Bir tek örnek verelim: Yüksek köy enstitüsü öğrencilerinden Veli Demiröz Hasanoğlan köyünde herhangi bir orta halli ailenin ekonomik yapısını bilimsel yöntemlerle inceler ve Köy Enstitüleri dergisinin V - VI. sayısında incelemesini yayınlar[21]. Bu incelemeye göre aile «*Ana baba ve çocuklardan teşekkül etmiştir. En büyük oğlan askerdir. Onun küçüğünü sel almış, diğer iki oğlan ve bir kız yanlarındadır. Aile çiftçidir. Tarlalarından yalnız arpa, buğday kaldırır... İş güçleri 2 öküz, bir eşektir. Kaldırdığı mahsulü bunlara borçludur...*» Bundan sonra ailenin bir yıllık gelirini, sermayesini, demirbaşlarını, giderlerini bütün ayrıntıları ile inceliyen Demiröz, ailenin yılda «*945 lira geliri vardır. Bu parayı günlere bölersek 1 çift öküz, 1 eşek,çocuklar ve 2 adamın günlük geliri 259 kuruştur...*» demektedir. Bunu safi gelir olarak hesaplayınca her güne 128 kuruş düşer. Yani Satılmış Biçer (aile reisi) «*128 kuruşla 1 günde 2 öküz, 1 eşek, 1 inek, buzağı, tavuk ve 5 insanı yaşatmaya*

[21] **Canlandırılacak Köy, İ. Hakkı Tonguç, Remzi kitabevi, 1947, İstanbul, s. 51-56.**

mecburdur... Bu durum ailenin aldığı gıdayı, giyimini, nasıl yaşıyabildiğini de tetkike zorlamaktadır.» diyen araştırıcı, bunun başka bir inceleme konusu olması gerektiğini belirttikten sonra şöyle diyor: «*...Satılmış Biçer'in işletmesinde rant yok denecek kadar düşmüştür. Rant ve gelirin bu kadar düşük olması; sistemin bozukluğu ve iş vasıtalarının geriliğindendir... Biçer'ler, hayatlarını iki öküz, bir tahta sabanla ortazamandan kalma bir kağnıya bağlamaya mecburdur... Görülüyor ki, Satılmış Biçer'in memleket ekonomisinde yarattığı kıymet pek küçüktür... Bu ayardaki aile Hasanoğlanda %40'dır. Daha aşağıdakiler de katılırsa %70'e çıkar. Bu rakamlar Hasanoğlan'ın (hatta memleketin) fakirliğinin nereden geldiği hakkında bize bir ipucu verebilir. Böyle işletmelerin, kıymet yaratmaz, yarattığı kıymetin de, zati ihtiyacı bile karşılıyamaz hale gelmesi daha birçok sosyal dertlerle ilgilidir... Şunu da söyliyeyim ki, Satılmış Biçer'e biraz daha arazi vermek, borçla bir pulluk temin etmek onun hayatında mühim bir değişiklik yapmıyacaktır...*

■ *Eseî Işık Olayı*

Ya köylere giden, göreve başlıyan yeni öğretmenler ne yapıyorlardı? Genellikle sonradan çatışmaların köydeki ağa ile olduğu üzerinde durulmuştur. Bunun yanısıra devletin aynı anlayışla çalışmıyan diğer örgütleri, bürokratlar ile çatışmalar daha önce ve daha geniş ölçüdedir. Örneğin köye gider gitmez rüşvet alan orman memurunun, jandarmanın peşine düşen, onunla çekişmeye koyulan genç öğretmenler vardır. Öğretmenler bu gibilerin karşısına köylünün savunucuları olarak dikilirler. Çatışmalar, çeşitli örgütlerin bağlı oldukları Bakanlıkların çatışmaları durumuna bile gelir; Ankara'da yüksek kademelerde bir çekişmedir başlar. Eleştiriciler sonradan, bu çatışmaların çıkmasını,

enstitü kurucularının böyle çatışmalar çıkacağını daha önceden görmemelerine bağlıyarak, genç öğretmenleri bu gibi zorlukların içine itmekle haksız ve merhametsiz davrandıkları, genel karakteri başka bir devlet örgütünün içine köy enstitüleri gibi bir örgütü oturtmakla ve bundan bir yarar beklemekle toplumsal kuralları bilmediklerini gösterdikleri gibi düşünler öne sürmüşlerdir. Ama bir bakıma amaç bu idi. Köylü bilinçlensin, kendi haklarını kendisi savunsun isteniyordu. Başkalarının onun haklarını savunmasından bir hayır gelmeyeceği girişilen birçok denemelerle hâlâ anlaşılmıyor muydu? Bu genç öğretmenler okutulmasalar, bilinçlenmeseler, çekişmeye de girmeseler, cahil, ezilen, sömürülen insanlar olarak yaşamlarını köylerde sürdürüp gitseler bu daha mı bilimsel, daha mı insanca bir davranış olurdu? Eleştiricilerin çok iyi bildiklerini sandıkları toplumbilim yöntem ve kurallarına göre ülkenin aydınlarına yaraşan bu pısırıkça davranış mı idi? Alt yapı devrimlerine varabilmenin tek yolu ezilen kişilerin bilinçlenerek düzenin aksaklıklarını anlamaları, değiştirilmesi için eyleme girmeleri idi. Belki ilk yetişenler, ilk bilinçlenenler ezilecek, kırılacak, yenik düşecekti, ama arkadan gelenler daha güçlü olacak, daha sağlam bir zemin bulacaklardı. Başka yol yoktu.

Tipik bir örnek İköğretim dairesini bir hayli uğraştırmış olan Esef Işık olayıdır. Kayseri ilinin sapa bir köyünde öğretmenliğe başlıyan Pazarören Köy Enstitüsü mezunlarından Esef Işık, 4274 sayılı yasanın 10. maddesinde belirtilen köy öğretmenlerinin görevleri arasında bulunan *«köyün ekonomik hayatını geliştirmek için köylülere örnek olacak işler yapmak, istihsalin arttırılması ve ürünlerin kıymetlendirilmesi, köy iş hayatının canlandırılmasıyla ilgili tedbirlerin alınmasında köylülere gereken yardımlarda bulunmak, pazar, sergi, panayır gibi ekonomik hayatın gelişmesiyle ilgili kuruluşlarla halkı ve talebeyi ilgilendir-*

mek...» gibi hükümlere dayanarak köylünün pazar işleri ile ilgileniyor. Pazar köye uzak olan bucakta kurulmaktadır. Oradaki bazı görevliler bu pazardan çıkar sağlamaktadırlar. Halbuki İller İdaresi kanununa göre Işık'ın bulunduğu köyde de belediye örgütü olduğu için pazar kurulabilibilir. Buna dayanarak Işık bulunduğu köyde pazar kurduruyor. Çıkar sağlıyanların düzeni bozuluyor. Köylü hoşnuttur. Fakat düzeni bozulan görevliler yeni pazarı sürekli olarak denetliyorlar ve her seferinde olaylar çıkarmaya çalışıyorlar. Bu sıralarda köyde olan bir kavgadan ötürü öğretmen Esef Işık da tanık yazılıyor. Bunu fırsat bilerek onu tanıklık için bucağa zorla götürmek istiyorlar. Fakat öğretmenlerin bu gibi olaylarda ifadelerinin bulundukları köyde alınması için çeşitli genelgeler vardır. Işık bunları öne sürerek gitmek istemiyor. Jandarmalar zor kullanınca, iri yarı ve çok güçlü olan Esef Işık jandarmaları hırpalıyor. Köydeki diğer öğretmen de kendisine yardımcı oluyor. Bir süre sonra her ikisini de kelepçeli olarak «güvenlik kuvvetlerine direnmek» suçundan bucağa götürüyorlar. Karakolda birkaç jandarma kendilerini dövmek istiyorsa da, bunlar daha güçlü çıkıyorlar. İki tarafa da hekim raporları veriliyor ve hakim öğretmenleri tevkif ediyor. Dava Kayseri Ağır Ceza Mahkemesine kadar gidiyor. Milli Eğitim Bakanlığı da işe karışıyor. Yücel ile Adalet Bakanı arasındaki görüşmelerden sonra, davanın görülmesi çabuklaştırılıyor. Bu arada Ağır Ceza da tevkif kararını onaylamıştır. Fakat bundan sonraki celsede Pazarören Köy Enstitüsünden gönderilen iki kamyon dolusu öğrenci ve öğretmenin dinleyici olarak bütün mahkeme salonunu doldurduklarını görüyoruz. Savcı sanıkların tahliyesini istiyor. Dava bir süre daha devam ediyorsa da olumlu olarak sonuçlanıyor.[22]

Bu gibi örnekler pek çoktur. Eski düzeni zorlama ha-

[22] **Temmuz 1969'da Esef Işık'la özel konuşma.**

reketleri başlamıştır. Bu zorlamalara karşı, eski düzenin yürütücü, savunucu ve çıkarcılarının savunma araçları köy enstitülerine karşı geniş ve çok yönlü bir karalama kampanyası açmaları olmuştur. Fakat herşeye rağmen, eğer bu toplulukların ülkenin siyasal hayatında güçlenmesi olanak larını hazırlıyan olaylar ve koşullar olmasaydı, çekişme bu kadar çabuk onlardan yana bir gelişme gösteremiyecekti.

■ *Sağın Güçlenmesi*

Köy Enstitülerine karşı olan grupların gittikçe güçlenmesinin başlıca nedenlerinden birisi kanımızca, CHP'nin iç yapısında meydana gelen gelişmeler ve değişikliklerdir. Doğan Avcıoğluna göre[23] «*...CHP kurulduğu senelerde mahalli eşraf ve memurlara dayanıyordu... CHP eşraf-memur işbirliğine, daha doğrusu anlaşmasına dayanan karakterini yakın zamana kadar sürdürmüştür... Eşraf partili olmanın avantajlarından yararlanmış, buna karşılık inkilapları benimsiyerek rejime bir toplumsal dayanarak sağlamıştır... Savaşın son yıllarına doğru tüccar ve eşrafın ekonomik yönden savaşı olumsuz koşullarından yararlanarak güçlenmeleri CHP içerisinde de başta İnönü olmak üzere az sayıdaki milliyetçi - devrimci kadronun bürokrasinin tutucu kadrosu ve büyük şehir tüccarı ile ittifak halindeki eşraf karşısında aşağıdan hissedilir bir tepki gelmiyen bir ortamda kaçınılmaz görünen yenilgisinin ifadesidir (toprak davasındaki hezimet)...*» Yine Doğan Avcıoğlu Köy Enstitüleri hareketinin nasıl dejenere edildiğini anlatırken şöyle der[24]: «*...Şüphesiz ki toprak reformu ve köy enstitüleri hareketi gibi iki devrimci hareketi dejenere eden demokrasi değildir. Tam aksine tefeci tüccarı, ağası, şey-*

(23) **Türkiye'nin Düzeni, Doğan Avcıoğlu, Bilgi Yayınevi Ankara 1968, s. 175, 238.**

(24) **a.g.e. s .239.**

hi, kompradoru ve tutucu bürokratı ile kurulu düzenin kudretli güçlerinin demokrasinin işleyişini gerçekten engellemeleri, azınlıktaki milliyetçi devrimci kadronun ülkücü çırpınışlarını sonuçsuz bırakmıştır...» Behice Boran da[25] Türkiye'de devletin yapısını incelerken *«...Devleti somutta herşeye hakim yönetici bürokrat tabaka temsil ediyordu. Bu bürokrat tabaka ise (yüksek yöneticiler, memurlar kadrosu) yeni yeşermiş burjuvaziye, büyük tüccar ve müteahhit grubuna, ikinci derecede olarak da devlet eliyle güçlendirilmek istenen ama bir türlü güçlenemiyen sanayicilere, bankacılara, nihayet toplumda hep güçlü bir sınıf olagelmiş olan toprak sahiplerine ve kasaba eşrafına dayanıyordu...» «...1950 - 1960 arasındaki DP - CHP mücadelesi bu güçlenen şehir burjuvazisi ve burjuvalaşan büyük toprak sahipleriyle yönetici kadro, bürokrasi arasında bir iktidar mücadelesiydi...»* demektedir. Bu mücadelenin ilk köklerinin 1946 - 1950 yılları arasında aynı karakterde ve 1946 yılına doğru da CHP'nin içinde Boran'ın değerlendirdiği şekilde olduğu, mücadelenin kökünün CHP'de bulunduğu, CHP içindeki mücadele sonunda DP'nin doğduğu, ama aynı karakterdeki mücadelenin CHP içinde günümüze kadar da sürüp gittiği söylenebilir. Bir başka yazar, Yıldız Sertel de[26] milli burjuvaziyi incelerken *«milli burjuvazinin bir zümresini başta Mustafa Kemal olmak üzere milli kurtuluş hareketini idare eden subaylar, memurlar, kemalizmin teorisini yapan aydınlar teşkil ediyordu...»* dedikten sonra, *«...Milli burjuvazinin öteki kolu ise gelişmekte olan ticaret ve sanayi burjuvazisinin bir kısmıydı... Küçük burjuvazinin gelişmiyen tabakaları, küçük esnaf, tüccar ve memurlar ise henüz devlet himayesine muhtaç görünüyorlardı.*

(25) **Türkiye ve Sosyalizm Sorunları, Behice Boran, Gün Yayınları 1968 İstanbul, s. 18 ve 46.**

(26) **Türkiye'de İlerici Akımlar, Yıldız Sertel, Ant yayınları, İstanbul 1969, s. 25, 26, 27, 64, 72, 73.**

Bu tabaka CHP'nin kitlesini veya dayandığı zümreleri teşkil ediyor ve devletçilik siyasetini destekliyordu...» Yine yazara göre savaş yılları sonunda «*...sınıf çelişmeleri daha da kesinleşti. Bir yanda büyük zenginler belirirken, öte yanda orta tabakalar ve özellikle küçük burjuvazi ezildi...»* Böylece, «*...Bu durum, artık (1947 yıllarında) CHP'ye de, devrimci karakterini yitirmiş, kâr peşinde koşan şehir büyük burjuvazisiyle, en gerici toprak sahiplerinin hakim olduğunu gösteriyordu...»* ve «*...Harp sonrası devrede, CHP'de ekonomide ve dış siyasette olduğu gibi, partinin sınıf dayanağı meselesinde de Kemalizmden ayrı görüşler belirdi...»*

Böylece sonuç olarak şu söylenebilir: Savaş yıllarının getirdiği ekonomik koşulların bir sonucu olarak Türkiye'de sınıfların ve tek parti olarak bu sınıfların siyasal gücünü bünyesinde yansıtmakta olan CHP'nin içerisindeki çeşitli toplulukların güçlerinde, bu güçlerin dengesinde değişiklikler oldu. Bu değişikliklerin sonucu, CHP içerisinde bizim ilerici aydınlar diye adlandıracağımız, yukarıda adı geçen yazarlarca ve başkaları tarafından milliyetçi -devrimci kadro, yönetici - bürokrat tabaka, Kemalistler, Kemalist - devrimciler, ilericiler v.b. çeşitli isimler verilen, ama bir topluluk ve siyasal güç olarak varlıkları her aklı başında araştırıcı tarafından kabul edilen, ilerici akımlara eğilimi olan kadronun gücü azaldı. Köy Enstitülerini ise başta İnönü olmak üzere bu kadro destekliyordu. Buna karşılık esnaf, toprak sahipleri, tüccar, aracı - kompradorlar, yeni gelişmekte olan büyük burjuvazi ve kapitalistler ülkede ve CHP içinde güçlerini arttırdılar. Bunların sözcülüğünü yapan sağ akım temsilcileri CHP içinde seslerini yükselttiler. Bu, örneğin Kirby'e göre «*antikemalist ideolojilerin kuvvetlenmesi*» şeklinde ülkenin düşün hayatında kendisini belli etti. Irkçı - turancı akımlar da seslerini duyurma olanağını bulmakla beraber yine Kirby'nin belirttiği gibi, köy

enstitülerinin yıkılması işinde baş rolü CHP içinde kol salmış anadoluculuk dediğimiz sağ akım oynadı. Bu akımın CHP içindeki temsilcilerinin çoğu yukarıda savaş yıllarından sonra güçlendiklerini söylediğimiz sınıflardan çıkma ve ne yazık ki, çoğu Cumhuriyet çağında doğmuş, Cumhuriyetin ana ilkelerini benimsemiş olmaları gereken ve Kirby'nin deyimi ile «eşraf çocukları» yahut başka bir deyimle «cumhuriyet beyzadeleri» idiler. 1936'ya doğru ve sonra CHP'nin merkez örgütü de partinin taşra örgütü gibi gitgide mahalli eşraf ailelerinin kontroluna girdi. Merkezde «beyzadeler» bunu sağladılar. Bu grubun siyasal düşünceleri ırkçı ve faşist ilkelerden kaynağını almakla beraber[27] *«...ırkçılardan farklı olarak anadolucular birleşmiş bir siyasi gruplaşma, bir hareket veya bir parti olmamışlardır. Söz konusu olan devirde yine ırkçılardan farklı olarak halk partisine karşı cephe de almamışlardır. Tersine halk partisinin içine sızma, yayılma ve ona hakim olma yoluna gitmişlerdir...»* Bu grubun etkisi ve CHP içinde iktidarı ele geçirmesi diyebileceğimiz durum Saraçoğlu hükümetinin çekilmesinden sonra işbaşına gelen Recep Peker hükümeti ile kendisini iyice duyurmuştur. Bu grubun eğitim alanındaki sözcülerinin başında ise Sirer gelmektedir. Köy kalkınması konusunda bu grubun görüşü köycülük, bir çeşit anadoluculuk, köyün idealize edilmesi, daha üst toplumsal katlara köyün geçmesinin, yani kentleşmesinin önlenmesi, nüfusun büyük çoğunluğunun toprağa bağlanarak yalnız tarımla uğraşan insanlar olarak kalmasının sağlanması şeklinde özetlenebilir. Anadolucuların düşünce ve inançlarını Behice Boran şöyle belirtiyor[28]: *«...1940 - 1945 arasında Alman eğitiminde yetişmiş veya etkisinde kalmış bir kısım aydınlar CHP'ye girdiler, devlet mekanizmasının*

(27) **Türkiyede Köy Enstitüleri, Fay Kirby, İmece Yayınları, 1962, s. 322-326.**

(28) **Türkiye ve Sosyalizm Sorunları, Behice Boran, Gün Yayınları 1968, İstanbul, s. 32-33.**

çeşitli kademelerinde yer aldılar. Yüksek görevlere kadar tırmandılar. CHP bu yeni kuşak aydınlarla kendisini yenilediği, gençleştirdiği zehabındaydı. Bu yeni kuşağın savunduğu fikirler şöyle özetlenebilir: Türkiye bir tarım ülkesiydi ve öyle kalmalı idi. Bununla beraber tarım ve köylü kitleleri olduğu gibi kendi haline bırakılamazdı. Savaş yıllarında büsbütün perişan duruma düşen köylüyü kalkındırmak gerekti. Köylü topraklandırılmalıydı. Toprak mülkiyetinin belirli ellerde toplanması önlenmeli, ama Türkiye herhalde büyük bir sanayi ülkesi olmamalıydı. Köylü aile işletmeleri temel olmalıydı. Köylüye daha modern aletler sağlanmalı, daha yeni usuller öğretilmeliydi. Ama bu makinalı büyük çapta üretim demek olmıyacaktı. Aynı zamanda köylüye çıkrık, tezgah dağıtılmalı, küçük sanatlar öğretilmeliydi. (Çıkrık ve tezgah dağıtımı fiilen uygulandı). Köylü aileleri boş zamanlarını bu işlerle değerlendirerek kendi ihtiyaçlarını kendilerini karşılıyabilmeli idiler. Bu amaçla köylerde okullar açılmalıydı. (Ama bu aydınlar köy enstitülerine kesinlikle karşı idiler)...» «...kasabalar küçük burjuvazisi ile kentli ticaret burjuvazisi ve onların yüksek öğrenim görmüş aydın oğulları için ideal bir düzendi bu. İşçi sınıfının ve onunla birlikte sol hareketlerin gelişmesi önlenmiş olacaktı. Böyle bir Türkiye hiç şüphesiz gelişmiş sanayi ülkesi Almanya için de bulunmaz bir mamul madde pazarı ve hammadde kaynağı olacaktı...

«Türkiye için bu tabloyu çizenler aynı zamanda bir çeşit ırkçı ideolojiye sahiptiler. Irkçı turancılardan farklı olarak bunların ırkçılığı anadolu halkına münhasırdı ve bunun için anadolucu adı ile anılırlar...»

Bu duruma bakarak, CHP içinde bir iktidar değişikliğinden söz edilebilir. Başlarında İnönü'nün bulunduğu ilerici aydınlar topluluğunun etki alanı gitgide daralmış, hükümet yukarıda anlatılan tutucu sınıfların temsilcileri olarak anadoluculardan meydana gelmiştir. Hatta daha da

ileri giderek asıl iktidar değişikliğinin, yani CHP'deki ilerici aydınların düşürülerek gittikçe güçlenen tutucu sınıfların iktidara gelmesinin 1950'de DP'nin işbaşına gelmesi ile değil, çok daha önce, 1946'da olduğunu, DP'nin sadece bu yeni iktidarın bir devamı olduğunu bile ortaya atabiliriz. Ve sanırız ki, bir 1950-1960 çağından değil, bir 1946 - 1960 çağından söz açmak daha doğrudur. 1950'de, 1946'da aslında tutucu sınıfların temsilcileri olarak işbaşına gelen anadolucu grup da temizlenmiş, tutucu sınıflar doğrudan doğruya iktidara el koymuşlardır. Ama özellikle eğitim alanında izledikleri yol, tamamen anadolucuların koydukları ilkelerin uygulanmasına devam etmek olmuştur. Bunun için sadece isim değişikliğinin bu sonuncuların zamanında olmasına bakarak köy enstitülerini DP ortadan kaldırdı, demek yanlıştır; tarihsel gerçeklere aykırıdır. Yıkma işinin başlıca uygulayıcıları 1946 - 1950 CHP iktidarlarıdır. Yalnız burada şu noktaya dikkati çekmek gerekir. CHP kurdu, CHP yıktı, yahut aynı kişiler önce kurdular, sonra yıktılar şeklindeki düşünceler de belki şekil bakımından doğru olabilir, ama işin niteliği bakımından doğru değildir. Kuran C.H.P., daha doğrusu başta İnönü olmak üzere çok sınırlı sayıda CHP'linin desteği ile kurulmasına karşı duramıyan CHP iktidarı ile yıkan CHP iktidarı birbirinden çok farklıdır; aynı kişiler ve aynı siyasal güçler söz konusu değildir. Sorunun bu şekilde açıklanmasının yüzeysel yargılara göre çok daha bilimsel nitelikte ve bizi bu yüzeysel yargıların sürükliyebileceği yanlış değerlendirmelerden koruyacak önemde olduğu kanısındayız.

■ *Yeni Rejimin Olumsuz Etkileri*

Demokrasinin, daha doğrusu çok partili bir siyasal düzenin uygulanmaya başlanması bu anlattığımız siyasal güçler dengesindeki değişikliği ve tutucu, gerici sınıfların

iktidara gelmesini geniş ölçüde hızlandırmıştır. Bu yeni düzene geçilmeseydi, belki daha uzun bir süre bu gerici ve tutucu sınıflar iktidarı elde edemiyecekler ve eğitim alanında girişilen atılımlar daha köklü, örneğin toprak reformu gibi devrimci değişimleri sağlıyabilecek kadroların yetişmesi ile sonuçlanabilecekti. Bu bakımdan girişilen çok partili yeni düzen (buna demokrasi diyemiyoruz, çünkü gerçek bir demokratik düzen için gerekli koşullar yeterince hazırlanmamıştı) in eğitim alanında olumsuz bir etki yaptığı, bütün eğitim sistemimizi bugün de içinde bulunduğumuz geri, milli olmayan, Atatürk devrimleri ilkelerine aykırı duruma sürüklediği rahatlıkla söylenebilir. 1946'da girişilen çok partili düzen iç ve dış bir takım baskıların sonucudur. Aslında Kemalizmin temelinde hiç şüphe yok ki demokratik eğilim vardır. Nitekim Kemalizmin temel ilkesi halkın kayıtsız şartsız egemenliğini sağlamaktır. Bu bakımdan Kemalizmi, çağının diğer tek partili rejimlerinden özünde demokratik eğilimin bulunması, bunun sağlanmasını amaç bilmesi bakımından dikkatle ayırmak gerekir. Hatta köy enstitüleri hareketi de elbette halkın kayıtsız şartsız egemenliğini sağlama yönünde bir girişim olarak Kemalizmin eğitim alanındaki en önemli eylemidir. Ama halkın egemenliğe kayıtsız şartsız sahip çıkabilmesi için gerekli koşullar hazırlanmadan, buna engel olan ekonomik baskı araçları ortadan kaldırılmadan girişilen bir çok partili siyasal hayat denemesi ne dereceye kadar Kemalizmin özündeki demokrasidir? Sanırız ki, 1946'nın sorusu bu olduğu gibi, bugünün sorusu da budur. İnönü 1960' dan sonraki demeçlerinde, yazılarında 1946'da girişilen çok partili hayat denemesini, Kemalist rejimin asıl büyük amacının gerçekleşmesi olarak gösterir. Böyle bir denemeye girişilmesini gerektiren diğer iç ve dış zorlama, koşul ve baskılardan söz etmez. Ona göre sanki hiç sapmadan, bir tek çizgi ve doğrultuda Kemalizm geliştirilmiş

ve bugünkü siyasal düzene varılmıştır. Kemalizmin amacı bugün içinde bulunduğumuz durum mu idi? Bu herhalde çok tartışma götürür. Tam bağımsızlığını yitirmiş ve kalkınmasını gerçekleştirememiş bir Türkiye gibi çok ağır bir bedel ödiyerek, karşılığında çok partili bir rejim elde etmek (üstelik demokrasi demeye de dili varmıyor insanın)! Kemalizmin amacı bu mu idi?

Çok partili hayata geçmeyi gerektiren başlıca nedenler şöyle belirtilebilir sanıyoruz:

Doğan Avcıoğlu'na göre[29], «*...Liberalleşmenin asıl nedenleri görebildiğimiz kadarı ile iç şartlarda aranmalıdır. İnönü'ye göre çok partili hayat Türk rejiminin amacıdır. İnönü radyoda ilk defa olarak Atatürk üzerine konuşacağım diye başladığı 10 Kasım 1962 tarihli konuşmasında Atatürk yönetiminin çok partili rejime hazırlama dönemi olduğunu, Atatürk'ün ömrünün sonuna kadar bu rejimi kurmak için uğraştığını, güçlükleri yendiğini, tamamlanmasını da yeni nesillere bıraktığını söylemiştir. İnönü 1945'den sonra Atatürk'ün bitiremediği bu eseri tamamlamış olmaktadır... Bununla birlikte çor partili hayata geçişte iç baskıların büyük bir payı olsa gerektir. Savaş yıllarının sıkıntıları ve bürokrasinin sert davranışları, sivil asker ileri gelen aydınlardan, toprak kanunundan ürken çiftlik ağalarına kadar yaygın bir hoşnutsuzluk yaratmıştır. Kütleler ise bir kurtarıcı peşindedir. Solcu Zekeriya Sertel'in Tan gazetesi ile sağcı Ahmet Emin Yalman'ın Vatan'ı sıkıyönetime rağmen rejimin liberalleştirilmesi konusunda birleşmişler ve muhalif yayına başlamışlardır. Bu kampanya aydın çevrelerde geniş yankılar bulmuştur. Çok partili hayatın dertlere deva olacağına inanılmıştır...*» Behice Boran da[30] dış durumu anlattıktan sonra, «*...Gerek bu dış durum, gerekse*

(29) **Türkiye'nin Düzeni, Doğan Avcıoğlu, Bilgi Yayınevi, Ankara, s. 249.**

(30) **Türkiye ve Sosyalizm Sorunları, Behice Boran, Gün Yayınları, İstanbul 1968, s. 35.**

içten gelen tazyikler CHP iktidarını (batı örneğinde çok partili demokrasi) düzenine geçmeye zorladı. Yukarıda özetlediğimiz nedenlerle köylü kitleleri ve kentler halkı hoşnutsuzdu. Savaş yılları şartlarında zenginleşmiş olan sınıflar da devlet bürokrasisinin kırtasiyeciliğinden, müdahalelerinden bıkmışlardı. Kendilerini daha serbest bir piyasa nizamı içinde daha kârlı işler çevirecek kadar güçlü hissediyorlardı. Savaş yılları burjuvaziye ve toprak ağalarına yaramıştı...» Bir başka araştırıcı, Yıldız Sertel de[31] şöyle yazar: «*...Harp yıllarının önemli sonuçları şöyle sıralanabilir: 1. Bu yıllarda Kemalizmin kalkınma prensipleri gereği gibi gerçekleştirilemedi: a. Yeniden emperyalistlere borçlanma ve dış ticarette onlara bağlanma siyasetine dönüldü. b. Devlet eliyle sanayiin gelişmesi sınırlı oldu. Küçük milli sanayici korunmadı, tersine yeniden yabancı sermayeye bağlanarak büyük servetler yapan gruplar belirdi. 2. Sınıf çelişmeleri daha da kesinleşti. Bir yanda büyük zenginler belirirken öbür yanda orta tabakalar ve özellikle küçük burjuvazi ezildi. Köylü yığınlar sefalete düştü. İşçi sınıfı ise büsbütün fakirleşti... Sınıf çelişmelerinin kesinleşmesi ile Kemalistlerin sınıfsız toplum fikirlerinin bir hülya olduğu daha açık bir biçimde ortaya çıktı. Artık bütün sınıfları bir partide toplamak fikri de iflas ediyordu. Çünkü yukarıda da anlatıldığı gibi işçisi, köylüsü, orta sınıfı ve toprak ağası ile bütün sınıflar CHP'ye karşı duruma geçmişti. Bunun sonucunda harp içinde zenginleşen büyük burjuvalarla toprak ağalarının bazıları CHP'den ayrıldılar...»*

Çok partili rejimin getirilmesini gerektiren dış olayları da Fay Kirby'den aktaralım[32]: «*...Kemalizm önderleri ve Türk aydınları İkinci Cihan Savaşı sona erip de Tür-*

(31) **Türkiye'de İlerici Akımlar, Yıldız Sertel, Ant yayınları, İstanbul 1969, s. 63-64.**

(32) **Türkiyede Köy Enstitüleri, Fay Kirby, İmece Yayınları Ankara, 1962, s. 334-335.**

kiye'nin üstünde dolaşan tehlikenin atlatıldığını sandıkları ve tam geniş bir nefes alacakları zamanda üç dış olay Türkiye'yi bir fikir mezbahası haline soktu. Bu üç olay Türkiye üzerine çevrilen Sovyet baskısı, San Fransisko konferansı, Truman doktrininin ilanı idi...»

Ve böylece çok partili düzene geçildi. Bu yapılırken CHP'nin ilerici aydın kanadı bu değişikliği ülkenin, rejimin ve CHP'nin geleceği bakımından büyük kaygılarla karşılaşmışlardır. Ülkenin içinde bulunduğu geri koşullar içinde, hele halkın çoğunluğu okuma - yazma bile bilmezken, çeşitli ekonomik bağımlılıklar içinde iken, bir çok partili rejime geçilmesinin iyi sonuç vermiyeceği, yapılmış olan bazı üst yapı devrimlerinin bozulacağı, bu aydın ilerici kanat tarafından tasarlanan alt yapı devrimlerinin (toprak reformu gibi) yapılmasına artık olanak bulunamıyacağı gibi düşünceler bu kaygıların kaynağı idi. Hatta bunların bir baskı grubu durumuna gelmek ve Cumhurbaşkanı üzerinde etki yapmak için bile çalıştıkları söylenebilir. 1960'dan sonra İnönü o çağa ait anılarını anlatırken, en yakın arkadaşlarından gelen tepkilerle karşılaştığını belirtir.

Kirby'e göre[33] «*...demokrasinin gelişini en candan karşılıyanlar Kemalizm aleyhtarları...*» olmuştu. Doğan Avcıoğlu da[34] şöyle yazar: «*...Çok partili hayata iten nedenler ne olursa olsun toplumsal açıdan bunun sonucu milliyetçi devrimci hareketin tasfiye edemediği, aksine güçlendirdiği bey, ağa, tefeci ve komprador niteliğindeki kapitalist sınıfın iktidara eskisinden çok daha güçlü biçimde yerleşmesi olmuştur. Toprak reformunu gerçekleştiremiyen, bağımlı ticari yapıyı değiştiremiyen ve siyasi bağımsızlığı ekonomik bağımsızlıkla sağlam temeller üzerine oturtamıyan milliyetçi devrimcilerin kendi politikaları ile güçlendir-*

(33) **a.g.e. s. 335.**

(34) **Türkiye'nin Düzeni, Doğan Avcıoğlu, Bilgi yayınevi, Ankara 1968, s. 249, 250.**

dikleri bu tutucu sınıflar çok partili hayatla ön plana çıkmışlar ve milliyetçi devrimcileri etkisiz kılmışlardır...», «...Türkiye'de çok partili hayatla derebeyleri, şeyhleri, toprak ağaları ve kapitalist çiftçileri ile birlikte, büyük arazi sahipleri, Anadolu tüccarı ve büyük şehir komprador-ları ön plana çıkmıştır. Siyasi partilerin politikaları bu çıkarlara göre ayarlanmıştır. Hürriyet ve insan hakları sloganlarının gerisinde gizlenen aslında bu sınıfların çıkarına bir ideolojidir. Nitekim 1946 hürriyetçilerinin ilk buluşlarından biri (hürriyet düşmanlarına hürriyet yok) olmuştur. Bu slogan en aşırısından en ılımlısına kadar bütün devrimcileri etkisizi kılmak, solculuğu yasaklamak ve toprak reformu, köy enstitüleri gibi devrim hareketlerini komünistlik gibi gösterip yıkmak için başarıyla kullanılmıştır...», «...Bu sınıfların yükselişi yalnız demokrat parti içinde olmamıştır. CHP içinde de bu sınıflar ön plana geçmiştir... Mac Carty'ci görüşlere sahip köy enstitüleri aleyhtarı Reşat Şemsettin Sirer'in Hasan - Ali Yücel'den boşalan Milli Eğitim Bakanlığına gelmesi CHP'deki değişikliğin çarpıcı bir örneğidir...» Kirby de o çağı şöyle anlatır[35]:*«...Hükümet, mahkeme, polis, üniversite, edebiyat ve fikir susacak, sindirilecek, fikir ve şahsiyat katliamı başlıyacaktır... O zamana kadar adı duyulmamış olan Fahri Kurtuluş adlı genç bir doktor kâh bir orman yangını, kah bir okul yanması, kah bir Milli Eğitim binası yanması olayından faydalanarak memleketi yer yer komünist kundakçıların tutuşturduğu bir yangın yeri gibi göstermeye muvaffak oldu. Demagoji terrörü o dereceyi buldu ki, Halk Partisinin Kemalist unsurları ve hatta onun ve devletin başkanı bile dehşet içinde kaldılar...»* Ve Doğan Avcıoğlu bu çağ üzerindeki yargısını şöyle verir[36]: *«...Görüldüğü*

(35) **Türkiyede Köy Enstitüleri, Fay Kirby, İmece yayınları, Ankara 1962, s. 336.**

(36) **Türkiye'nin Düzeni, Doğan Avcıoğlu, Bilgi yayınevi, Ankara 1968, s. 253, 254, 255.**

gibi çok partili hayata geçişle birlikte gerek iktidar, gerekse ana muhalefet partisi aynı çıkarları savunmaya başladılar... İşte böyle bir iç ortamda milliyetçi devrimci kanadı sindirilmiş bir CHP'de kalmayı ihtiyatlı bulan, yada geleneksel bağlarla bağlandığı CHP'den yeni hüviyeti ile çekinmeye lüzum görmiyen bir kısım toprak ağası ve tüccar CHP'de kalmıştır... Çok partili hayat büyük toprak ve ticaret çıkarlarını siyasi iktidar üzerindeki nüfuzunu büyük ölçüde arttıran bir hareket olmuştur... Genel oy böylelikle ilericiliğin değil, muhafazakârlığın aracı haline gelmiştir...»

Bu sözler gerçek iktidar değişikliğinin 1950'de değil, 1946'da ve CHP içinde olduğunu doğrular niteliktedir.

■ *Orduda Hoşnutsuzluk*

Biz yukarıdaki incelemelere bir iç etken daha katılması gerekir kanısındayız: Ordu içerisinde İnönü'ye karşı bir hoşnutsuzluğun varlığından da söz etmek gerekir. Alman taraftarı olan bir kısım yüksek rütbeli subayların 2. Dünya Savaşının uygun anlarında (kendilerince) savaşa katılma isteklerine karşı durmuş olması dolayısıyla İnönü'ye kızgın oldukları, daha küçük rütbelilerin arasında da yukarıda anlatılan iç ekonomik sıkıntıların, kişisel özgürlüklerdeki kısıtlamaların etkisi ile iktidarının ne derece yıpranmış olduğunu anlayanların bulunduğu söylenebilir. Nitekim iktidar değişikliğinden sonra 1946 öncesi CHP iktidarına karşı zora dayanan bir takım girişimler tasarlamış subay gruplarının varlığı ortaya çıkmıştır.

■ *Yeni Ortaklıklar*

Siyasal grupların gücünde değişikliklerle sonuçlanan bütün bu gelişmelerin 1946 yılına doğru İnönü'nün siya-

sal gücünde, prestijinde bir azalma meydana getirdiği söylenebilir. Herhalde, «her şey elinde idi, durup dururken çok partili rejime gitmek gibi bir problem çıkardı», gibi düşünceler ve değerlendirmeler bilimsellikten uzaktır. Özetlediğimiz iç ve dış koşulların etkisi ile çok partili rejime gidilince ve bu yeni rejim içinde Kemalist ilke ve uygulamalar tehlikeye düşünce İnönü'nün davranışı ne olmuştur? İnönü 1946'dan sonra CHP'nin ilerici aydın kanadı ile işbirliğini bırakmış, siyasal güçleri artan yukarıda belirttiğimiz tutucu ve gerici sınıfların temsilcileri ile anlaşmalara girmiş, bunların kendi partisi içinde iktidarı almalarına göz yummuştur. Yukarıdaki iç ve dış koşullar içinde şunu kabul etmek gerekir ki, bu davranış politikanın bir güçler dengesi olduğu, usta politikacının da bu güçler dengesini en iyi şekilde değerlendirerek her zaman yeni anlaşmalara girebilen, böylece her zaman politika sahnesinde kalabilen kişi olduğu inancında bir politikacı için en gerçekçi, en duygusallıktan uzak davranıştır. Şüphesiz ki burada yirminci yüzyılda politika kavramının bu olup olmadığı tartışılabilir.

İnönü için başka alternatifler var mıydı? CHP'nin ilerici aydınlar kanadı ile işbirliğine devam, onlarla birlikte politika sahnesinden her zaman için veya uzun bir süre için silinmeyle sonuçlanabilirdi. Çünkü yeni koşullar içinde bu grup o kadar zayıf kalıyordu ki, çekişmeden üstün çıkabilme olanağı yoktu. Uzun yıllar iktidarda kalmış ve bir de taht devirme, Anadolu ihtilalini yürütme gibi sorumlulukları taşıyan bir politikacı için böyle bir çekiliş kişisel birçok tehlikeler de getirebilirdi. Bir başka alternatif CHP'nin ilerici aydın kanadı ile işbirliğine sokulacak başka ilerici güçlerle birlikte bu günkü deyimiyle bir geniş «ilerici cephe» kurarak bunun başına geçmek olabilirdi. Ama buna karşılık da böyle bir cepheyi oluşturacak güçlerin o çağda son derece zayıf olduğu, CHP liderlerinin kendile-

rinden daha solda olanlara karşı ta Kurtuluş Savaşından beri ileri derecede ve biraz da korkuyla karışık bir çekingenlik duydukları söylenebilir. İnönü tutucularla koalisyona girdiği zaman belki de bunun kısa süreli ve geçici olacağını ummuştu. Alternatifler ne olursa olsun, 1946'da İnönü'nün CHP'nin tutucu ve gerici kanadı ile bir koalisyona girdiği tarihsel gerçektir.

■ *Tonguç'un Tutumu*

Tonguç yeni gelen çok partili rejimi ve İnönü'nün yeni bir ortaklığa girerek ilköğretim alanındaki çalışmaları desteklemekten vazgeçmesini nasıl karşılamıştır? Tonguç elbette halkın kayıtsız şartsız egemenliği ilkesine ,yani gerçek demokrasiye yürekten inanır. Öteyandan 1946'da girişilen çok partili sistem üzerinde kaygıları vardır: Ona göre «*...Halkın kendi kendini idare etmesi ilkesine bağlanan devlet, önce modern manalı ilköğretime dayanır...*» ve «*...İlköğretimi gerçekleştiremiyen toplumlarda halk idaresi ilkesi laftan ileri geçip hayata intikal ettirilememiştir. İlköğretimi yüzde yiiz gerçekleştiremiyen toplumlarda müstait bireyler bulundukları yerlerde sönmeye mahkum olmuşlar, eğitim hakkından faydalanarak kendi kendilerini geliştirme imkanlarına kavuşamamışlardır. Bu yüzden toplumu idare edecek insanlar hep belli bir zümreden gelmişler, hakiki müstait insanlar bulundukları yerlerde sönüp gitmişlerdir. Milli varlığımızı teşkil eden bu değerleri niçin söndürüyoruz?...*»[37]. Burada Tonguç'un ilköğretim kavramından anladığı şeyin, ilköğretimin klasik anlamından çok farklı olduğunu hatırlatmak gerekir. Bu, köylüye (Türkiye'nin nüfusunun % 80'ni köylü olduğu için köylüye!) «*hiç kimsenin sömüremiyeceği, onu iş hayvanı ola-*

(37) **İlköğretim Kavramı, İ. Hakkı Tonguç, Remzi Kitabevi, İstanbul 1946, önsöz s. I, 10.**

rak kullanamıyacağı» bütün koşulları hazırlamak demektir. Bugünkü deyimle bunun için gerekli bütün alt ve üst yapı devrimlerini gerçekleştirecek elemanı yetiştirmektir ilköğretim sorunu! Bu çeşit bir demokrasi ilkesine inanan bir adam için, demokrasi adı altında girişilmiş bir çok partili hayat denemesinin ilk eylemi olarak gerçek demokrasiye götüren bir yol olan kendi çalışmalarının baltalanması ile karşılaşmak, elbette girişilen bu siyasal denemeden kuşku duymayı gerektirir. Herhalde bu çeşit bir başlangıç, toplumun bütün sınıflarının bilinçli ve etkin olarak yönetime katılmasının ters yönünde bir girişimdir. Bireylerin sınıflarının bilincine varmış olarak yönetime katılmaları için gerekli koşullar hazırlanmadıkça «*demokrasi bir laftan ibaret*» kalacaktır. Tonguç, 1947'de de ilköğretim sorununun bundan sonra karşısında bulunduğu problemleri incelerken şöyle yazar[38]: «*...Demagoglar mugalatalara ve işi kökten sarsacak teşebbüslere fırsat bulunca, bilhassa müteaddit siyasi partilerin bulundukları toplumlarda günlük politika peşinde koşan yıkıcı insanlar da böyle fırsatlardan faydalanarak değersiz kanaatler ileri sürmeye, bulanık suda balık avlamaya başlarlar. O zaman en bayağı politikacılık bundan daima uzak kalması gereken okulların bağrına kadar sokulur ve bir mikrop gibi onları tahrip etmeye başlar...*» ve köy bölge okulları düşüncesini utopi sayanlara karşılık verdikten sonra: «*...yurttaşlardan bir kısmının ilçelerde doğmuş olmaları veya oturmaları onların çocuklarının ortaöğretime kavuşturulması için bir sebep teşkil ettiği halde, diğer kısmının ve daha çoğunun köylerde oturmaları bir tip teknik ortaokul olan bölge okullarına kavuşmaktan mahrum bırakılmalarına sebep teşkil edebilir mi? Böyle davranış demokrasi ilkelerine uygun bir hareket midir?...*» ve serbest okumanın eğitim ve öğretimdeki önemini belirt-

[38] **Canlandırılacak Köy, İ. Hakkı Tonguç, Remzi Kitabevi, İstanbul 1947, s. 635, 637, 644.**

tikten sonra «... *genç nesle mensup olanlar bilim, sanat ve teknikle ilgili değer taşıyan bütün ünlü eserleri tekrar tekrar, manalarını iyice kavrayıncaya kadar okumalıdırlar. Sağlam ve köklü cumhuriyet idaresini kurmanın ve demokrasiyi geliştirip yaşatmanın ana şartı budur...*» der. Tonguç'un gerçek demokrasi ve çok partili rejim adı altında gelerek gerçek demokrasinin gelişmesine hemen karşı çıkmaya başlıyan eğilimler üzerindeki düşünceleri kısaca bunlardır. Tek parti çağının en koyu günlerinde, 1933'de «İş ve Meslek Terbiyesi» kitabında ileri sürdüğü demokrasi ve halk egemenliğini üstün kılma görüşünün ve enstitülerde bu görüşe göre girişilmiş çalışmaların demokrasi adına nasıl bozulduğunu görmesi demokrasi olduğu savıyla getirilen rejimin demokratik niteliği üzerinde onu olumlu sonuçlara vardıramaz.

İnönü'nün yeni anlaşmalara girerek ilköğretim çalışmalarını desteklemekten vazgeçmesi karşısında Tonguç'un davranışı da «kendine has» nitelikler taşır. Yakın çalışma arkadaşlarından farklı olarak sadece o, bu değişikliği kişisel ilişkiler, duygular ve ahlaksal değerlendirmeler açısından almaktan kurtulabilmiş (ki Yücel de bunu yapamamıştı), bu gelişmeyi siyasal güçlerin dengesinde meydana gelen değişikliklerin bir sonucu olarak anlamaya çalışmıştır. Bunun 1946'dan sonraki tutumunu ayarlaması bakımından büyük yararı olmuştur. Bu soğukkanlı ve bilimsel yargılara varmaya çabalayan davranışıdır ki, onun 1946'dan sonra köy enstitüleri konusunda çok tehlikeli ve zararlı olabilecek duygusal, ani kararlara, çıkışlara kalkışmasını önlemiştir. Ayrıca sorunu İnönü ile olan kişisel ilişkiler açısından ele almaktan kurtulunca 1946'dan sonra kendisini provoke etmek için yapılan suçlamalara, haksızlıklara karşı dayanma gücü de artmıştır. Böylece bütün çalışma arkadaşlarının ve hatta yakınlarının baskılarına, zorlamalarına rağmen İnönü'nün davranışını duygusal yönden de-

ğil, sınıfsal ve siyasal güçlerin değişmesi sonucu ortaya çıkan gelişmeler yönünden görmeye devam etmiştir. Tonguç'un bu davranış tarzı bugün bile, hem de ne gariptir ki, bu gibi gelişmeleri tamamen sınıfsal açıdan ve toplumbilim kurallarına göre inceleyip değerlendirmeleri gereken bazı sol yazarlarca anlaşılmış değildir ve çekingenlik, ekmeğinden olmama endişesi, memur alışkanlığı gibi bilim dışı, duygusal, pek basit yorumlarla eleştirilmektedir. Buna gelecek bölümde daha geniş olarak değineceğiz. Onun bu davranışı şunu da gösterir: O İnönü'ye hiçbir zaman bütün inanç ve düşünceleri ile, kayıtsız şartsız bağlanarak teslim olmuş değildir. Onun desteğini sağladığı süreyi bir kazanç sayar. Şüphesiz ki bu hiç yoktan pek, pek iyidir. CHP içinde güçler dengesinin her an bozulabileceğini düşünmüştür. Sorun sadece bir İnönü sorunu olmaktan çok başkadır. O halde bu güçler dengesi bozulup yeni bir durum ortaya çıkınca yakın çalışma arkadaşlarının kızgınlıklarını yenemiyerek İnönü'ye karşı çıkmasını, onu sözünden dönmekle suçlamasını önermelerine kulak vermenin bir anlamı da yoktur. Bu gelişimi hazırlıyan etmenlerden yalnız bir tanesidir İnönü. Onu bu davranışa iten koşulları, etmenleri iyi incelemek gerektiğini hiç durmadan arkadaşlarına tekrarlar. Onları duygusal çıkışlardan, sonucu belli olmayan atılışlara girişmekten alıkoyar. Onlara sorunu tek yönlü görmemelerini, kendilerinin yalnız ilköğretim sorunu ve bununla ilgili gelişmeler açısından duruma baktıklarını, halbuki Cumhurbaşkanının daha birçok devlet sorunu ile uğraşması gerektiğini, kendisini ilköğretim işlerini desteklemekten vazgeçmek zorunda bırakan koşul ve etmenlerin hepsini de henüz bilmediğimizi söyliyerek arkadaşlarını yatıştırmaya çalışır. Bu «koşul ve etmenler» konusunda çoğu kez açık konuşmamaya çalışır, ancak çok sıkıştırılırsa bunların dış olayların gelişmesi, ordudan gelebilecek tepkiler (İnönü iktidarına karşı) gibi konular olabileceğini söyler.

Bu «resmi» yorum, davranış ve taktiğinin ötesinde kişisel, yakın arkadaşlarına bile açıklamadığı duygu ve düşünceleri var mıdır? Bir defa Tonguç, kendisini hiçbir zaman İnönü'nün çevresindeki şu tipik CHP iktidarı topluluğundan saymamıştır, sayamamıştır. Bir rumeli köylüsü özelliklerini bir türlü yitirmiyen, sınıfı ile bağını koparmıyan Tonguç, pek güçlü bir sınıf bilincine sahiptir. Bu sınıf bilincinin gücünü ve her düşünce ve hareketini ne derece etkilediğini anlamadan birçok düşünce ve eylemlerini de anlamak olanağı yoktur. Böyle bir kişi için CHP iktidarı ve İnönü birçok toplumsal ve tarihsel koşulların büyük bir şans eseri olarak bir araya gelmesi ile desteklerini sağlıyabildiği ve bu desteği kendi köylü sınıfının yararına kullanmayı derece derece başardığı bir orta sınıf iktidarı idi. CHP içindeki ilerici aydın kadro bile, bir orta sınıf aydınları topluluğu idi. Ne onlar Tonguç'u, ne de Tonguç onları tam bir güven duygusu içinde benimsiyorlardı. Şu bir varlıklılar kooperatifine bile girmekten kaçınacak kadar katı gündelik yaşam ilkelerine bağlı bir Tonguç, ileri aydın düşünceli, ama orta sınıftan olmanın rahatlıklarından ve üstünlüklerinden gün geçtikçe daha fazla yararlanan, hiç olmazsa bir apartmancık ediniveren CHP ilerici aydınlarında tedirginlik yaratıyordu. İçlerinde genel kültürü bakımından ileri düşüncelere en açık olan İnönü bile Tonguç için, eski yüksek rütbeli bir subay, bir orta sınıf aydını ve politikacısı idi. Bütün yakınlık gösterilerine rağmen kuşku ve huzursuzluk duyuyordu. İlerici olduklarını söyleyen bütün bu yöneticilerin, politikacıların gündelik yaşamları onun içinden çıktığı sınıfın pek üstünde, pek daha varlıklı bir sınıfın yaşam tarzı idi. Belki içgüdüleriyle, belki de şu ünlü marksist görüşü, orta tabakaların kaypaklığı (zora gelince burjuvazi ile işbirliğine girivermesi) tezini bilerek, kendini bırakamıyordu. Sınıf değiştirme konusunda da pek kabiliyetsizdi. Devletin ana ilkesi sosyal adaletin en geniş anlamda gerçekleş-

mesi, köylünün efendiliği idiyse köşklerde, saraylarda yaşamanın anlamı ne idi? Gezilerde İstanbul'a yol düştüğü zaman Dolmabahçe sarayında gecelememek için binbir türlü özür buluyor, ziyafetlerden, kabul resimlerinden, törenlerden kaçıyordu. Kurtuluş savaşma başarı ile öncülük etmiş, ama toplumsal ve ekonomik devrimleri köylünün çıkarına olarak gerçekleştirememiş subay - aydın iktidarı kendisinin ve onun yoksul köylü sınıfının dışında idiler. Ve cumhuriyet, onun o yoksul ve sömürülen köylüleri bu durumdan kurtulmadıkça tam anlamı ile kurtulmuş sayılmazdı. Bu yapılmadıkça, başında birçok özelliklerine hayranlık duyduğu İnönü bile bulunsa, Cumhuriyet bayramlarında CHP ileri gelenleri içine katılarak «tebrikatta bulunmak» bile ona kendi kendisine karşı dürüst olmamak gibi geliyordu. Bir bakıma düşünce sistemine temel olan inançlarında bu derece katı ve kendi kendisine karşı bu kadar sertti. Ve böylece İlköğretim Genel Müdürlüğü işbaşında bulunduğu on yıl boyunca hiç bir kişi TBMM'de Cumhurbaşkanını kutlama törenlerinde görmedi. Bunda o bir türlü bağdaşamadığı ortamın, kurtuluş savaşını yaptıktan sonra çoğunluğu arsa, han, apartman, çiftlik, bankacılık oyunlarıyla gittikçe burjuvalaşan yönetici bürokrat kadronun içine karışmaktan tiksinmesinin de payı vardı. Hergün kendisine uygunsuz bir iş, uygunsuz bir nakil, haksız bir atanma için baskı yapan ve çoğu kez ağır sözlerle isteklerini yapmamaya çalıştığı, hatta odasından çıkardığı, iki yüzlülüklerini çıkarcılıklarını, bir devrimi nasıl ve ne gibi küçük hesaplarla dejenere ettiklerini çok iyi bildiği bazı yönetici ve politikacılarla birlikte sıraya, hem de frakla (frağı da yoktu ya!) sıraya girmek ona Cumhuriyetin ana ilkelerini kirletmek gibi geliyordu. Bu birçoğu kişisel ve belki bazı okuyuculara böyle bir kitap içinde gereksiz gibi gözükecek ayrıntılara biraz da o çağın bütün çelişkisini ve çıkmazını gösterdiğini sandığımız için değindik. Yine bu çelişki reji-

min ana ilkeleri ile onun yöneticilerinin çoğunluğunun, bu ilkelere uymuyan, onların gerçekleşmesini baltalıyan yaşamları ve tutumlarıdır ki Tonguç'un İnönü'den gördüğü desteğin büyüklüğünü ve önemini daha iyi değerlendirmesine de yol açmıştır. Ona göre böyle bir yönetici kadro içerisine Atmaca köyünden çıkarak ve sınıfını değiştirmiyerek karışmış olmak, kendi köylü sınıfı için birşeyler yapabilmek, hele İnönü'den bu ölçüde destek görmüş olmak az şans değildir. Nitekim işbaşından ayrıldıktan sonra 1947'de şöyle yazar[39]: «*...Bunların hepsi diğer birçok büyük işler gibi mütefekkir ve ülkücü sayın İnönü'nün önderliği sayesinde yapılabildi. Ve onun gençliğinden beri sürüp gelen bilinçli çalışmaları, sıkı ve sürekli denetlemesi olmasaydı bu eserler yaratılamaz, canlanmaya başlıyan köyden söz açılamazdı. Bu gelişme yıllarında milli kahramanın ve iyi kalpli ülkücü bakanların emrinde köyü canlandırma hizmetine katılmak bahtiyarlığına kavuştum...*» Şu hiçbir kişinin yadsıyamıyacağı bir gerçektir ki 1939 - 1946 yılları arasında İnönü'nün anlayışı, desteği olmasaydı köy enstitüsü çalışmaları bu kadar geniş olamazdı. Eğitbilim tarihinde İnönü'nün Hakkı Tonguç'u desteklediği ölçüde herhangi bir devlet başkanının desteğine ve anlayışına kavuşabilmiş, devletin bütün organlarından bu ölçüde yararlandırılmış ve kendi alanında bu kadar geniş hareket özgürlüğü verilmiş bir başka eğitimci yoktur. Tonguç da bu gerçeği hiçbir zaman unutmamış ve ömrünün son günlerine kadar tekrarlamıştır. Bu gerçeği böylece tekrar belirtmek bir vicdan borcudur.

Çağındaki birçok ileri girişimler gibi ilköğretim işleri konusundan da duraklamaya, yoldan dönmeye ve hatta gerici - tutucu siyasal güçlerle işbirliği yapmaya kadar varan davranış konusunda, bu davranışı gerektiren nedenleri top-

(39) **Canlandırılacak Köy, İ. Hakkı Tonguç, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1967, s. 664.**

lumsal ve siyasal yönden anlamaya çalışan Tonguç, İnönü'nün davranışını kişisel açıdan nasıl görür? Bir kere bu konuda pek konuşmak istemez. Yazıları bu açıdan çok dikkatle okunursa bir iki ipucu bulunabilir. Acaba «Canlandırılacak Köy»deki şu sözler[40] bu konu ile mi ilgilidir? Kurtuluş Savaşlarından bugüne kadar köy işleri ve köylü başlığı altındaki şu sözler dikkate değer; «*...işbaşına getirilecek elemanı karakteri, zihniyeti ve iş başarma kabiliyeti bakımlarından seçmek, ve onlara selahiyetler vererek, itimat ederek çalıştırmak, başarılı işler görenleri iftiralara, jurnalciliğe kurban ederek harcamamak icap ediyordu...*» Kişisel açıdan İnönü'yü eleştirmekten kaçınması herşeyden önce onun bundan sonraki bölümde inceliyeceğimiz 1946'dan sonraki taktiğinin bir gereği idi. Hele çevresine ve iş arkadaşlarına karşı bu gibi duygu ve düşüncelerini katiyen belli etmemeliydi. Ayrıca o her zamanki alçakgönüllüğü ile kendisinde İnönü'nün davranışındaki kişisel sorunu eleştirme yetkisini de görmemekteydi. Bu onun işi değildir. Olayları geliştiren toplumsal ve ekonomik etmenlerdir amma, kişinin davranışı sadece güçler dengesinde ağırlığın kaydığı yönde politikasını değiştirmesi, büyük bir uyum yeteneği göstermesi şeklinde mi olmalıdır? Elbette bütün hayatınca belli ilke ve inançlar uğruna, her zaman, herşeyi ifade etmeye, ama inanç ve ilkelerinden dönmemeye hazır bir Tonguç için böyle bir davranışın anlaşılması, kabul edilmesi çok zordur. Ama o daha baştan çok iyi farkındadır ki İnönü'de o çok başka, kendi ölçülerinin çok dışında, alışılmamış bir kişilikle karşı karşıyadır. Çekingenliği de bundan değil midir? Bundan ötürü kayıtsız şartsız onun emrinde değildir, körü körüne hayran da değildir, sadece görev alanında bir ast ve taraftır. Bu teslim olmayış, birçok kişilerin aksine, yani önce aşırı hayranlık, körükörüne bağlılıktan İnönü'nün alışılmış ölçülere uymayan kişilik

(40) a.g.e. s. 16.

özellikleri ile karşılaşınca birdenbire hayal kırıkığına uğrayarak en aşırı düşmanlık kanadına geçmekten onu korumuştur. Ama konu elbette zihninde sürekli olarak işlenmektedir. Kendi ölçülerinin dışında ölçülerle davranışlarını ayarlıyan, alışılmamış bir kişiliğin sırlarını çözmeye herşeyden önce eğitimci olarak çalışmakta olsa gerektir. Ve çevre, iş arkadaşları o kişiliği gündelik sıfat ve kavramlarla belirlemeye çalışırlarken Tonguç şu pek kısa yargısını söyler ve bu konuda bir daha da kendisinden bunların dışında bir tek söz alınmaz: «İnönü için politika herşeydir, o politikasız yaşıyamaz, politikayı da satranç oynar gibi yapar.» Bu sözlerden şunu anlamak gerekir sanırız: Politika İnönü için bir araç olmaktan çok bir amaçtır. Bu çeşit bir politika anlayışı güçler dengesindeki her değişikliğe göre yeni anlaşma ve koalisyonlara girmeyi gerektiren bir davranışla sonlanır. Oyun hiçbir zaman kaybedilmemelidir. İşbirliği yapılan güçlerin her biri gerektiğinde karşı tarafa verilecek, teslim edilecek, oyun tahtasından uzaklaştırılacak birer taştır, ta ki oyuncu oyunu kazanabilsin ve her zaman oyun masasının başında kalabilsin. İtiraf edelim ki, biz üzerinde düşünülmediği zaman tam anlaşılmıyan bu yargının niteliğini ancak 1969'larda, İnönü yine yeni ortaklıklar ve koalisyonlara girmek amacı ile hüküm giymiş eski demokratlarla barıştığı, ve ülkede aydın olarak kimler ve hangi topluluklar varsa, hepsini bu çeşit bir politika anlayışını kınamak zorunda bıraktığı zaman tam olarak anlıyabilmişizdir. Hiç şüphe yok ki, İnönü'yü böyle bir politika anlayışına sürükliyen tarihsel ve toplumsal koşullar, nedenler bulunabilir. Hatta çeşitli güçlerle değişik koalisyonlara girerken daha önceki koalisyon ortaklarının ortada bırakılmaları devletin sürekliliğini sağlamak kaygı ve amacına bağlanabilir. İlerici güçlerle girilen ortaklıkların koşullar buna dayanamıyacak duruma geldiği zaman, tepkiler önlenemiyecek dereceye varınca, bozulmasında devle-

tin ana ve temel ilkelerini kurtarma amacının güdüldüğü ileri sürülebilir. Bu «iki adım ileri bir adım geri» politikasıdır, ve bize kesintili, çelişıneli görülen çeşitli dönemler, aslında bir birliğin, bir ana gelişme çizgisinin soruna olanca genişliği ile bakılmayınca anlaşılamıyacak zikzaksız bütünlüğünü gösterirler, denebilir. Bu görüşe göre bu çapta bir «devlet kurucusu»nun devlete sahip çıktığını ve bir anda herşeyin yok olup gitmesini böyle bir politika ile önlediği, koşullar uygun oluca da topluma bir adım daha ileriye attırmak için yeni bir ilerici koalisyonuna girdiği ortaya atılabilir. Devletin temel ilkelerine sahip çıkan bu kurucunun böyle bir poltikayı yürütebilmesi için ilk koşul, devlet üzerindeki etkisini hiç yitirmemesidir. İster iktidarda ister muhalefette olsun, yönetimin ana sorunları üzerinde sözü geçebilmelidir. Böylece devlet ve ulus, böyle bir olağanüstü politikacı politika alanında bulunduğu sürece onun «koruyuculuğu», «yöneticiliği» altında yaşıyacaktır, onun açık veya örtülü önderliği ile doğru amaçlara yürüyecektir.

Öyle sanıyoruz ki, İnönü'nün politika anlayış ve davranışının savunması bu esaslar içinde yapılabilir.

Bunun sakıncalarına gelince: Böyle bir önder kişi, toplumu kendi başına bırakacak, onun içindeki siyasal güç ve eğilimlerin gerçek güçleri oranında çatışmasına, çekişmesine ve bundan o toplumun siyasal potansiyelinin (iyi veya kötü yönde), ama doğal bir şekilde, engellenmeden ortaya çıkmasına engel olmıyacak zamanın geldiğini gecikmeden anlıyarak otoritesini kullanmaktan vazgeçecek midir? Bunu geciktirirse, «vesayet» devam ederse bu esenli bir gelişme sayılabilir mi? Ve böyle bir durumu demokratik bir rejim açısından nasıl değerlendirmek gerekir?

Burada sorunu bir de şu açıdan ele almak yararlı olur: Böyle kişisel «koruyuculuk» ve «vesayet» uzun bir süre devam ediyorsa, o toplum bakımından bunun anlamı nedir? Yani, bir üstün kişi böyle bir politika anlayışını sür-

dürebiliyor yahut sürdürmek zorunda kalıyorsa bunun olabildiği toplum, esenli bir toplum mudur? Burada bir «toplumsal ve siyasal kısırlık» söz konusu değil midir? Niçin yeni, güçlü, değişik politikacılar bir türlü çıkmamaktadır? Hiç şüphe yok ki, eğer bir toplumda üstün bir politikacı 50 yıl bu koruyuculuk ve vasilik görevini yapıyorsa, ona bu olanağı veren, yahut onu bu görevi yapmak zorunda bırakan toplumda bir takım siyasal tıkanıklıklar olduğunu kabul etmek gerekir.

Böyle bir durumun bir sakıncası da şudur: Bu kadar uzun bir süre çeşitli güçlerle koalisyona giren bir devlet adamı, ne kadar üstün yetenekli olursa olsun, günün birinde bu çeşitli ortaklıklar arasında, bu ortaklıklara girmesinin meşru nedeni sayılması istenen ana ilkeleri de pazarlık ve ortaklıklara konu yapamaz mı? Yahut yapmak zorunda kalmaz mı? O zaman bu politika görüşünün, buna dayanan böyle bir siyasal yöntemin gereklilik nedeni ortadan kalkar sanırız. Böyle bir durumda ise olağan vatandaşın zihninde şu soru belirecektir: Bu çeşit bir politika anlayışında politikacının kişisel inançları, ilkeleri ne olmaktadır? Ya bu ilkeler yeni bir ortaklıkla feda edilmektedir veya değişikliğe uğramaktadır, yahut belirli ilkeler yoktur. Yani daha önce amaç ve ilke olarak ileri sürülmüş düşünler, o zaman da o kişi tarafından aslında ana amaç ve ilke olarak benimsenmemiş, sadece o sıradaki güçler dengesinin gerektirdiği koşulların sonucu olan geçici ilke ve amaçlar olarak ortaya atılmış, ama çevre tarafından değişmez ilke ve amaçlar sanılmış yahut öyle sandırılmıştır.

Aslında belirli bir ilke ve düşün sistemi uğruna çeşitli çağlarda, çeşitli güçlerle koalisyon yapmak zorunda kalmış bir «devlet kurucusu ve koruyucu»su için yaşamının en acılı çağı işte bu sorunun kafalarda belirmeye başladığı dönem olsa gerektir. Ne kadar iyi niyet ve amaçlarla yapılmış olursa olsun, çeşitli ve zıt ortaklıklara girmek zorunda kal-

ma davranışında trajik bir nitelik vardır. Buna gerek duyan, yapmak zorunda kalan, tarihsel koşulların sonucu böyle bir davranışa itilmiş olan kişilerin düşün, hesap, çaba ve çelişkilerinin anlaşılması, olagan ve ölümlü kişiler için çok zor olsa gerektir. Siyasal alanda belirli temel ilkelere dayanarak taraf tutmuş, bunun dışında bir ikinci role çıkmamış Tonguç için de bu kadar çapraşık bir politika kavramı tam anlaşılabilir, benimsenebilir birşey değildir. İnönü'nün politika anlayışının alışılmış ölümlü kişiler için anlaşılmasının ne derece zor olduğu ortadadır. Ama Tonguç bu konu üzerinde düşünlerini açıklamaz. Bunu söylemeyi taktiğine aykırı bulduğu gibi, bir bakıma bunu söylemek, tartışmak için kendinde yetki de görmez. Çünkü hiçbir zaman politikacı değildir, olmaya niyeti de yoktur. Sorun onu sadece kendi problemi, yani ilköğretim çalışmaları yönünden ilgilendirir. Bu yönden de önemli olan, yeni ortamda çalışmaya devam olanağının kalmamış olmasıdır. Tonguç, hayatında bir tek amaç için, bir tek role çıkmak zorunda kalmış, kendisini anlaması ve anlatması kolay, kişiliği açık duru bir kişidir.

■ *Güvenlik Sorunu*

İnönü'nün ilköğretim işlerini desteklemekten vazgeçmesinde etkili olup olmadığı çok tartışılan bir etken de şudur: Özellikle 1942'den sonra köy enstitülerinde sistemli olarak aşırı sol propaganda yaptırıldığı, yapıldığı, şeklinde başlıyan ve devletin güvenliği ile ilgili örgütlerin çalışmalarından da yararlanılarak girişilen suçlamalar, daha önce verdiğimiz örneklerle de görüldüğü gibi 1944'den sonra büsbütün yoğunlaşır. Hatta enstitülerdeki bir takım çalışmalar bu kurumların bir siyasal eyleme geçmek için hazırlandığı, hükümet darbesi gibi girişimlerin bile beklenebileceği şeklinde gülünç düşüncelere belge olacak şekilde yo-

rumlanırlar. Bu düşünce ve yorumlar yine devletin güvenliği ile ilgili örgütler tarafından hiç şüphe yok ki, Devlet Başkanına sistemli bir şekilde aktarılır. Örneğin askerlik dersleri için enstitülerde silah bulundurmak zorunluğu, öğrencilere motor kullanılmasının öğretilmesi, her yıl bir grup öğrencinin İnönü planör kampında paraşütçülük öğrenmeleri, İlköğretim Genel Müdürlüğünün özel bir şifresi olması gibi durumlar bu açıdan yorumlanır. Bu gibi suçlamalar İnönü'de enstitülerde kendisinin bilgisi dışında bir takım işlere girişildiği, kendisinden gizlenilen bazı amaçlarla hareket edildiği şeklinde bazı kuşkular uyandırabilmiş midir? Bu gibi suçlamaların kaynaklarını ve doğruluk derecesini çok iyi değerlendirmesi gereken İnönü, o Kurtuluş Savaşı yöneticilerinde, devletin güvenliği söz konusu edildiği zaman kuşku derecesine varan titizliğin etkisinde kalarak bir süre bu suçlamaların etkisinde kalmış mıdır? Bu konuda kesin birşey söyliyebilecek durumda değiliz. Ama 1946'dan günümüze kadar İnönü'nün enstitüleri bu yönden suçlayacak hiçbir şey söylemediği, aksine bu çeşit suçlamalara karşı onları koruduğu bir gerçektir.

■ *Sona Doğru*

İnönü ile Tonguç 1946'dan sonra bir daha görüşmemişlerdir. Bunu bir kırgınlık, bir dargınlık olarak yorumlamak son derece yanlıştır. 1946'dan sonra İnönü birçok defalar aracılarla Tonguç'a üzülmemesi, bütün bunların geçici olduğu, işlerin bir süre sonra düzeleceği şeklinde haberler yollar, hatırını sorar. Hatta bazı aracılar bir görüşme, buluşma hazırlamaya çalışırlar. Ama Tonguç bundan kaçınır. Hatta 1960'da, 27 Mayıs hareketinin ertesi günü İnönü'ye gitmesi için kendisine ricada bulunan dostlarının isteklerini kabul etmez. Ne amaçla, der. Bu katiyen o burjuva anlamında bir dargınlık, kırgınlık belirtisi de değildir. O gün

dediği gibi ne amaçla? Bunun ne gereği vardır? Ne konuşacaklardır? Yapacakları ortak hangi iş kalmıştır? İnönü gibi bir kişiye de merhaba demek, sadece hatır sormak için gidilmez. O ünlü güçler dengesine göre çizilen politika yönünde Tonguç'un ülküleri, amaçları bakımından İnönü ile girişilecek bir hareket, bir ortak çalışma olanağı yoktur. Mantık, akıl bunu gerektirir. Böylece bu iki kişi ancak bir daha Tonguç'un 24.6.1960'daki cenaze töreninde bir araya gelirler.

1946'dan sonra Tonguç, İnönü'yü yeren bir tek satır yazmamıştır. Hatta onu her zaman çevresindekilerden birkaç derece üstün tutar ve 1950 - 1960 arasındaki kavgasını beğenerek izler. 1960'da bir dostuna şöyle yazar[41]: «*...CHP'nin ülkücü tanınan, kafası işliyen takımı da tam anlamında paniklemeye başlamıştı (yazarın notu: 27 Mayıs darbesinden önceki olaylar anlatılıyor). Karamsarlık kabusu altında onlar da ışık olma güçlerini yitirmişlerdi. Bir tek insan kara bulutlar arasında çakan şimşek gibi şu veya bu şekilde aydınlık saçmak için son hamlelerini yapıyordu. Güvendiğim CHP'li bir dosta (paşanın son hamlelerine ne dersin) dedim. Ondan teselli edici bir cevap bekliyordum. (Blöf... Ne yapsın zavallı... Battık kardeşim) demesin mi?...*»

Buna karşılık İnönü'nün de Tonguç üzerinde suçlama, yerme sayılabilecek bir tek satırı, bir tek sözü yoktur. Bugüne kadar söyleyip yazdıkları anlayış, övgü, onun çalışmalarının değerinin verilmesi gibi özellikler taşır.

Onların 1939 - 1946 yılları arasında çok başarılı bir ortak çalışma yaptıkları, çağlarında birbirlerini iyi anlıyan ve birbirlerine uymayan düşünce ve inançlarını da en geniş bir hoşgörü ile karşılıklı olarak anlamaya çalışan, verimli ve dürüst, düzenli bir üst ve ast ilişkisini başarı ile sürdürdükleri, bu konuda söylenecek endoğru sözdür. 1946'-

(41) **Tonguç'a Kitap, İmece yayınları, İstanbul 1961, s. 76.**

dan sonra ise Tonguç'un en akıllıca hareketi ve onu birçok kişi gibi bu çağdan sonra anlaşılması pek zor İnönüvari ilişkilerin arasında kişilik olarak öğütülmekten ve bağlandığı köy enstitüleri davasına da zarar vermekten, ters eylemlere girişmekten alıkoyan, bu ilişkileri tamamen duygusallıktan uzak, toplumbilim kurallarının ışığında değerlendirebilmesi olmuştur.

Asıl inceleme yöntemimizin oldukça dışında kalan bu kişisel ilişkilere bu bölümde bilerek geniş yer verdik. Çünkü bu konu hâlâ geniş ölçüde tartışılmaktadır, ilgi çekmektedir ve bu konuda söylenip yazılanlar da genellikle duygusal, önyargılı düşüncelerdir. Sorunu kendimize göre yargılara vararak, ama bunu da duyguların değil aklın öncülüğü ile yapmaya çalışarak bunun için bu kadar deştik. Kendi çapımızdaki çabalarımız bu konuda yapılacak daha geniş araştırma ve yorumlara yol açarsa, karşılığını görmüş olacaktır.

6 1946'dan Sonrası ve Tonguç'un Bu Dönemdeki Davranışı

■ *Sağ Kanat İktidarda*

Bir önceki bölümde değindiğimiz toplumsal, ekonomik ve siyasal gelişmelerin sonucu olarak CHP'nin ilerici aydın kanadının siyasal gücü gittikçe azalıp iktidar tutucu - gerici sınıfların eline geçtikten sonra, siyasal alandaki gelişmeler 1960'a kadar hep bu sınıfların iktidarda daha da güçlenmeleri yönünde oldu. Tonguç'un 1946 ile 1960 arasındaki tutumunu, taktiğini anlıyabilmek için köy enstitüleri sorunu bakımından önemi olan bazı siyasal olayları burada hatırlatmak gerekir.

CHP içinde iktidarı ele geçiren anadolucuların büyük bir bölümünün partiyi gençleştirmek amacıyla ilerici devrimciler tarafından parti içinde başlangıçta desteklenmiş ve ilerletilmiş olmaları ve sonra kendilerini desteklemiş olan bu ilerici aydınları tasfiye etmeleri acı ve düşündürücü bir olaydır. Partisinin iktidardaki sağ kanadı ile işbirliğine girmiş olan İnönü uzun yıllar, özellikle köy enstitülerini baltalama hareketlerinin sistemli olarak tezgahlan-

dığı 1946 - 1950 yıllarında köy enstitüleri konusunda sustu. Demokrat Parti ileri gelenleriyle çok partili çağın başlangıcında ilköğretim sorununu güvenlik altına almak, bunu partiler dışı bir milli sorun durumuna getirmek için pazarlıklara girişmek istediğini görüyoruz. Örneğin 1960'dan sonra bu konuda şöyle diyor[1]: «*...Dörtlü takriri verdiler. Ben kendilerini teşvik ettim. İstiyordum ki, parti teşkil etsinler... Yalnız iki şey sordum: — Mektep seferberligi ve halkın bu işe yardımı, bir siyaset özü olarak işliyor. Buna karşı çıkacak mısınız? Bu suale cevabı (yazarın notu: Celâl Bayar'ın) —Hayır! oldu. Bilakis buna devam edeceğiz. İkinci sualim şuydu: —Dinle oynıyacak mısınız? Dini siyasete alet edecek misiniz? —Hayır! Lâiklik dinsizlik demek değildir!...*»

Tabii DP sonradan Bayar'ın başlangıçta verdiği bu sözlerin ikisini de tutmadı.

CHP'nin yeni sağ kanat iktidarı partinin ana ilkelerinde bazı değişikliklere gitmek için çabaladı. Yıldız Sertel[2] şöyle yazıyor: «*...Halk Partisinin 1946'daki olağanüstü kurultayının programı ondan önceki programlardan üç ana noktada ayrılmaktadır: 1. Özel teşebbüse daha geniş tavizler vermek, 2. Tarıma daha çok önem vermek, 3. Dış yardımlara o vakte kadar hiç görülmemiş ölçüde dayanmak. Böylece CHP 1923'denberi uygulamaya çalıştığı ana ilkelerinin en önemlilerinden 1946'da vazgeçmiş oluyordu. Ekonomide özel teşebbüs devletçiliğin önüne geçiriliyor ve ...özel teşebbüsün başarmaya imkan bulamadığı, yahut kazançlı bulmadığı için girişmediği işleri devlet üzerine alabilir, deniyordu. Yine programa göre (devlet kâr kastıyla tarım yapamaz... ve ticaretin ...devletçe düzenlenmesini,*

(1) **İnönü'nün Cumhuriyet gazetesinin 22.4.1969 günkü sayısındaki konuşmasından. (Menderes'in Dramı, yazan Şevket Süreyya Aydemir).**

(2) **Türkiye'de İlerici Akımlar, Yıldız Sertel, Ant yayınları, İstanbul 1969, s. 70, 71, 72, 73.**

denetlenmesini lüzumlu bulmuyoruz...) Programda ayrıca kanunlara uygun olarak ve eşit şartlarla yabancı sermayeden faydalanılacağı belirtilmektedir.» Yazar bu durumu şöyle değerlendiriyor: «*...Böylece devrimden sonra devletçilik ve milli burjuvaziyi yabancı sermayeye karşı koruma prensiplerinin kurucusu olan CHP'nin de özel teşebbüse ve yabancı sermayeye taviz yolunu tuttuğu görülmektedir... Bu durum artık CHP'ye de devrimci karakterini yitirmiş, kâr peşinde koşan şehir büyük burjuvazisiyle en gerici toprak sahiplerinin hakim olduğunu gösteriyordu...*» Aym taviz politikası ve sağa kayış 1950'de de devam edecek, CHP 1950'deki seçim beyannamesi ile şu vaadleri sıralıyacaktır[3]: «*...Yurdumuzun ekonomik kalkınmasında özel sermaye ve teşebbüsün gittikçe artan bir nispette faaliyet gösterip gelişmesini istiyeceğiz... Sermaye ve teşebbüs sahiplerinin yeni iş sahaları açmalarını teşvik edeceğiz... Türkiye'de iş görmek istiyen ve medenî memleketlerce kabul edilmiş şartlara uyacak yabancı sermaye için kapılarımız açık tutulacaktır...*» Ve Doğan Avcıoğlu bu durumu şöyle eleştirir: «*...Görüldüğü gibi çok partili hayata geçişle birlikte gerek iktidar, gerekse ana muhalefet partisi aynı çıkarları savunmaya koyulmuşlardır... İşte böyle bir iç ortamda milliyetçî devrimci kanadı sindirilmiş bir CHP'de bir kısım toprak ağası ve tüccar kalmıştır...*»

Ekonomik alanda aynı tutucu - gerici - sömürücü sınıfların çıkarlarını savunma yarışı, önemsiz ayrıntılar bir tarafa bırakılırsa 1946 ile 1960 arasında her iki büyük partinin güttüğü politikanın ana doğrultusudur. Böyle bir ekonomik politika güdülünce evrensel amaçları bakımından buna tamamen zıt olan köy enstitüleri hareketini asıl yönünden çevirmek, bu yönde gelişmesini önlemek, bu partilerin milli eğitim alanındaki politikalarının temel ilkesi

(3) **Türkiye'nin Düzeni, Doğan Avcıoğlu, Bilgi yayınevi, Ankara, 1968 s. 251, 252.**

oluyordu. Nitekim her iki partinin de eğitim alanında görevlendirdikleri bakanlar, enstitülerin partilerinin savunmaya ve yaranmaya çalıştıkları sömürücü sınıfların çıkarları için ne büyük bir tehlike olduğunun bilincine çok iyi varmışlardır. Bu konuda köy enstitülerinin evrimi hızlandırma etkisini anlıyamıyan bazı solculardan çok daha uyanık ve anlayışlı oldukları söylenebilir. Şampiyonluk yine CHP'de kalmıştır. Enstitüleri etkisiz duruma getirme kampanyasının ana ilke ve yöntemlerini saptamış olan Sirer, Kirby'nin deyimi ile[4] «*...kendi partisinin muhalifleriyle işbirliği yapmaktan çekinmedi... Demokrat Parti tarafından da ne meclisde, ne dışarıda bir tenkide bir muhalefete maruz kalmadı... Sirer, Kemalist eğitimin yılllarca didine didine yaptıklarını bu oldukça kısa bakanlık süresi içinde (7.8.46 - 8.6.48) bozmak başarısını göstermiştir...*»

Çok partili siyasal hayat denemesine geçince düşünce ve söz özgürlüklerinde bir takım kısıtlamaları kaldırmak gerekiyordu. CHP 1946'ya doğru bunu yaptı. Fakat bunu yapar yapmaz «*...1925'den bu yana ilk defa olarak işçi sınıfında bir hareketlilik belirdi ve canlı bir sendikalaşma hareketi başladı. Çeşitli adlarla sosyalist veya sosyalizme eğilimli partiler kuruldu. İstanbul'da iki gazete, Vatan ve Tan iktidara karşı şiddetli bir tenkit kampanyasına başladılar... Ayrıca ufak ufak sol dergiler çıkıyordu...*»[5] Bu durum aynı çıkarları savunan ve çok partili düzeni getirmekle beraber kendi iç bünyelerinde sağ nitelikte olan iki büyük partiyi ürküttü. Karşılarındaki muhalefet partisinden hiçbir önemli tepki görmeden 16.2.1946'da CHP'nin Recep Peker hükümeti işçi sınıfına dayanmaya çalışan iki siyasal partiyi, hemen bütün sendikaları ve özgürlük ve demokrasi savaşı yapan gazeteleri kapattı. Geniş bir tutukla-

(4) **Türkiyede Köy Enstitüleri Fay Kirby, İmece yayınları, Ankara 1962, s. 338, 343.**

(5) **Türkiye ve Sosyalizm Sorunları, Behice Boran, Gün yayınları, İstanbul 1968, s. 36.**

ma ile aydınların işçi hareketlerini hızlandırma çabalarına son verildi. Çok partili hayatın daha başlangıcında iki parti yalnız sağ kanadı bulunan güdük bir demokrasi oyununu sürdürmek için tam işbirliği içinde idiler. «*...CHP ve bu noktada onunla birleşen DP, 1945 - 46'da birden beliren şiddetli ve sol eğilimli eleştiri havasından, tecrübesiz işçi sınıfının gösterdiği beklenmedik hızlı örgütlenme hareketinden, sosyalist görüş, eleştirme ve partilerin dinamik bir şekilde ortaya çıkışından ürktüler. Demokrasi bu defa, egemen sınıfların tek parti yerine çok partili yönetimi şeklini aldı...*»[6].

İki Dünya Savaşından sonra doğu ve batı blokları arasında başlıyan çatışma, batı blokunda antikomünist hareketlerin güçlenmesi, yeni sömürgecilik politikasının temellerinin atılması Türkiye'de gittikçe güçlenmekte olan burjuvazi ve kapitalizmin kendi çıkarlarına karşı duracak her kişi ve topluluğu aşırı solculuk, komünistlik ile suçlamasına çok elverişli bir ortam yarattı. Böylece komünizmle mücadele perdesi altında sömürücü sınıfların çıkarlarının savunması yapıldı ve soldan gelen her türlü ses susturuldu. «*...Basın dünyasında yepyeni bir zıpçıktı janrı doğdu. Bilhassa haftalık dergilerde sansasyonel ifşalar yarışı başladı. Birleşik Devletlerdeki Mac Carty'nin Türkiye'de öncüsü olan zat Halk Partisi'nin kendi sinesinde doğdu... Bir kere bu korku, şüphe ve iftira havası yaratıldıktan sonra karmakarışık bir körebe oyunu başladı. Şimdi hiçbir iddiayı ispata lüzum yoktu. Her ispat edilmemiş iddia başka bir iddianın ispatı oluyordu... Bu inanılmaz orjinin asıl hedefi, nişan tahtası Milli Eğitim Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanı ve Kemalizmin eğitim müesseseleri idi. Milli Eğitim Bakanlığına çevrilen savaşın sadece bir politika savaşı değil de bir ideoloji savaşı olduğunu en iyi gösteren şey, bütün Kemalizm aleyhtarlarının ister ırkçı, ister anadolu-*

(6) **a.g.e. s. 37.**

cu, ister dinci olsun, ister halk partisi içinde, ister dışında ve karşısında olsun, müşterek bir cephede omuzomuza, elele birlik olmalarıdır...»[7].

■ *Yıkma Çalışmaları*

1946'da iktidarı ele geçiren CHP'nin sağ kanadı köy enstitüsü atılımını durdurmak, yolundan saptırabilmek için Milli Eğitim Bakanlığı içinde başlıca şu yöntemleri kullandı:

İlk yapılacak iş köy enstitüleri kurucu ve yöneticilerini işbaşından uzaklaştırmak olmalıydı. Fakat bu o şekilde yapılmalıydı ki, hem bu haksız uzaklaştırmalara gerekçe bulunmuş olsun, hem de uzaklaştırılanlar meslektaşları ve kamu önünde suçlu duruma düşürülerek enstitülerde girişilecek bozma, yıkma hareketlerine karşı seslerini yükseltemesinler. Bu gibilerin lekelenerek, yanlış, zararlı işler yapmış, suçlu, beceriksiz kişiler olarak damgalanabilmeleri işini başarmak üzere Bakanlığın bütün örgütü harekete geçirildi. Bu yöntem gerçekten iyi düşünülmüştü. Bir kere taa Osmanlılığın başından beri başarı ile uygulanmış, ayrıntıları çağdan çağa geliştirilmiş gelenek, jurnal, iftira, adam lekeleme, kelle vurdurma geleneği canlandırılınca, o on yıldanberi yapılmakta olan eğitim yeniliklerini isteksizlikle izliyen, bir türlü harekete geçirilemiyen Bakanlık örgütü bu geleneksel çabaya itilince, dikkati çekecek bir beceriklilik ve istekle işe koyuldu. En sonunda kendilerini gösterebilecekleri bir alan bulmuşlardı. Cezalandırmalara, nakillere, bakanlık emirlerine esas olacak soruşturmalar çok geniş çapta yürütüldü ve yıllar sürdü. CHP'nin sağ kanat iktidarından sonra gelen DP'li bakanlar da kardeş partinin açtığı bu verimli yolda, istekle, gayretle yürüdüler.

(7) **Türkiyede Köy Enstitüleri, Fay Kirby, İmece yayınları, Ankara 1962, s. 336.**

Birkaç yıl içerisinde köy enstitüleri kurucu ve yöneticilerini devletin güvenliği için en zararlı kişiler durumuna getirebilecek şişkin soruşturma dosyaları hazırdı. Bütün bu suçlama kampanyası kamuya enstitülerde yapılacak yıkma çalışmalarını haklı göstermeye de yarıyordu. Bu soruşturmalara aid belgelerin derlenerek yayınlanması sanırız ki, çok ibret verici olacaktır. Bakanlığın yetkilileri tarafından sağ basına da el altından verilen ve günümüze kadar hâlâ köy enstitülerinin zararlı kuruluşlar olduğunu ispatlamakta kullanılan, 27 Mayıs'tan sonra milli eğitim işlerini yürütmekle görevli Milli Birlik Komitesi üyelerini de yanıltan o ünlü «bir çuval belge» hikayesi işte Bakanlığın 1946'dan sonra yaptığı bu çok ciddi ve sistemli(!) çahşmanın ürünüdür. El altından basına verilen belgelerde suçlananların savunmalarının bulunmadığını, bunların sadece tek taraflı sonuçlara varmış müfettişlerin kanı ve düşüncelerini kapsadıklarını, yargı organlarının kararlarının da bildirilmediğini eklemenin herhalde gereği yok! Bütün enstitü yönetici ve kurucularını ilgilendiren bu soruşturmaların hepsi herhalde birkaç cilt tutar. Biz çok kısa bir fikir verebilmek için Tonguç'la ilgili olanlardan kısaca söz açmak istiyoruz:

■ *Tonguç İçin Soruşturmalar*

İşbaşından ayrıldığı andan emekli olduğu 1954 yılına kadar Tonguç'un Bakanlık tarafından yürütülen soruşturmalara karşılık hazırlaması, Danıştay'daki davalarla ilgili işleri izlemesi, onun günlük işleri arasında idi. 21.9.946 da Tonguç İlköğretim Genel Müdürlüğünden Talim Terbiye Kurulu Üyeliğine nakledildi. Fakat bu yeterli görülmiyerek yine CHP'li bir Bakanın, Tahsin Banguoğlu'nun zamanında, 2.4.1949'da Ankara Atatürk Lisesi Resim -Elişleri Öğretmenliğine atandı. Bu öğretmenlik süresi, kanımızca Tonguç'un hayatındaki en ilginç bölümlerden birisi-

dir. Bakanlık Tonguç'u bu göreve bir sürgün, bir küçültücü davranış olarak gönderiyordu. Nitekim okula gittiğinde kendisine hazırlanmakta olan bir öğrenci piyesi için sahne dekorlarını boyamak görevi vermekle okul yönetimi aldığı direktifi yerine getirmeye başladı. Tonguç'un herşeyden önce bir eğitimci olmadığını, sadece resim ve boya işleriyle uğraşması gereken bir sıradan öğretmen olduğunu nihayet anlaması gerekiyordu. Öğretmenler kendisinden kaçıyor, kulakları doldurulmuş öğrenciler onu küçültücü davranışlarda bulunmak için hazır bekliyorlardı. O koskoca bakanlık örgütünün Tonguç'u ve düşüncelerini, eğitim ilkelerini nasıl zerre kadar anlamamış olduğunu gösteren bundan daha güzel bir örnek yoktur. Tonguç'a göre tek kutsal şey «iş»di. İşin her türlüsü kutsal ve zevkle yapılmaya değerdi. Üstelik de her zaman tekrarladığı, kendisinin herşeyden önce bir öğretmen olduğu, diğer görevlerin ve sıfatlarının geçici olduğu inancı idi. Böylece Tonguç sahne dekorlarını büyük bir zevk ve istekle boyayarak işe başladı. Ankara Atatürk Lisesi Bakanlıktaki yüksek görevlerden yürütülerek sürgüne gönderilen çok bakanlık ileri geleni görmüştü ama, Tonguç bir haksızlığa uğramışlık, mağdur olmuşluk kasıntısı içinde diğer öğretmenlerden uzak duran, şöylece bir ders verdikten sonra öğretmenler odasına girmeye bile tenezzül etmiyen sabık yöneticilere hiç benzemiyordu. Bir ayı geçmemişti ki Tonguç okulun öğretmen ve öğrencilerce en sevilen öğretmenlerinden biri olmuştu. Öğretmen odasında öğretmenlerle şakalaşıyor, fıkralar anlatıyor, her biri ile dostluklar kuruyordu. Kolu koltuğu boyalar, resimler, kitaplar dolu derslere giriyor, o önem verilmiyen resim - elişi dersleri öğrencilerin en sevdikleri, en başarılı oldukları derslerden birisi durumuna geliyordu. Şimdi artık okulun sahnesinde sırtında bir iş gömleği, ardında bir sürü boyalara bulanmış öğrenci, müsamere hazırlıkları yapıyor, resim sergileri için çalışıyor-

du. Ev, resim yapma kabiliyetleri beklenmedik bir şekilde gelişivermiş öğrencilerin resimleriyle dolmuştu. O, geceyarılarına kadar, bir yığın kitaptan mesleğe yeni atılmış bir öğretmen gibi, bir saatlik ders için saatlerce hazırlanıyor, ders planları yapıyor, yaptırdığı işlere, resimlere ciddi ciddi, düşünerek, titizlenerek not atıyor, eleştirilerini uzun uzun yazıyordu. Sanki yeniden dünyaya gelmiş, mesleğinin zevklerini yeniden keşfetmişti. Belki de kendisini bütün istek ve zevki ile mesleğini yapmaya bırakacaklarını gerçekten ummuştu. Ama Bakanlık son derece gülünç bir duruma düşmüştü. Talim Terbitye Dairesinin üyesi olarak Bakanlığın küçücük bir odasında yalıtılmış bu kişiyi öğrenci ve öğretmenlerin ortasına salıvermekle nasıl bir hata yaptıklarını çabuk anladılar. Üstelik de kendilerini küçültücü, gülünç duruma düşürücü bu durum Ankara'nın ortasında, herkesin gözün önünde, burunlarının dibinde gelişiyordu. Demokrat Partinin iktidara gelişinden kısa bir süre önce Tonguç'un Kayseri Lisesi resim öğretmenliğine nakli kararnamesi Bakan Banguoğlu'nun imzasından çıkmak üzere idi.

Demokrat Parti'nin Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri, kardeş partinin bakanlarından biraz daha bu konuda aşırı davranmak tutkusu içinde idi. Yoksa yeni iktidarın gidenlerden üstünlüğü nasıl belli olacaktı? Böylece İleri, Tonguç'u ve daha 8 öğretmeni gürültülü bir şekilde bakanlık emrine aldı. Bu kararını övüne övüne radyodan, gazetelerden açıkladı. Bu davranışı ile o kadar yararlı bir iş yaptığı inancındaydı ki, daha sonraları, eğitim alanındaki bütün çalışmalarını eleştirdikleri zaman, «hiç bir şey yapamadımsa Tonguç'u bakanlık emrine aldım» diyecektir. Bakanlık emrine alındığı 11.9.1950'den emekli olduğu 27.2.1954'e kadar, çeşitli başvurmalarına rağmen Bakanlık Tonguç'a o ünlü «görülen lüzum üzerine» maddesi dışında, bu kararına temel olan bir neden bildiremedi. O gün-

lerde çıkan gazetelerin başlıklarına bir göz atmak bir hayli ibret vericidir. 9.9.1950 günkü Son Telgraf'da şu manşet var: «*Milli Eğitim Bakanlığı solcu hocaları mahkemeye veriyor. Köy enstitülerine komünist propagandası maksadı ile çirkin yazıları kim yazdı? Bakanlık emrine alınan hocalar.*» Ve bu başlığın altında şu haber (Yazarın notu: değiştirmeden aynen alıyoruz): «*...İsmail Hakkı Tonguç ilk tedrisat umum müdürü iken Hasanoğlan köy enstitüsünde bulunan İzzet Palamara İtalyanca yazılmış olan Pompamar(!) adlı kitabı göndermiş ve üzerine de şu ilaveyi yazmıştır. (Bu kitabı dikkatle okuyunuz ve okuduklarınızı ayrıca görüşünüz). Bu eser İtalya'daki komünistlerin kitabı mukaddesleri gibi yaşamaktadır. Haber aldığımıza göre, o zaman İlk Tedrisat Umum Müdürlüğü köy enstitülerinden mezun olan talebelere ne kadar solcu eserler varsa onları vermiştir. Bakanlık bu mesele üzerinde de ayrıca dikkatle durmaktadır. Hatta bazı devlet ricali Hasanoğlan köy enstitüsünü ziyaret ettiği zaman bir takım zafer yapmışlar, Atatürk'ün gençliğe hitabesinden (Ey Türk gençliği! Damarlarındaki asil kan...) ibaresini değiştirerek şöyle yazılar yazmışlardır: (Damarlarımızdaki asil kan kızıl kandır!) Onlar da, bu yazıyı okumadan takın altından geçmişlerdir.*»[8]. Yeni Sabah'a bir göz atmak ise düşündürücüdür: Manşette «*Sol temayüllü hocalar bakanlık emrine alındı. İsmail Hakkı Tonguç'un bulunduğu ilk listede dokuz tedris üyesi var; yeni listeler hazırlanıyor*» denmekte ve Tevfik İleri'nin demeci verilmektedir: «*Bu şahıslar solcu olarak tanınmıştır. Çocuklarımızın zehirlenmesine müsaade edemezdik. Hatta İsmail Hakkı Tonguç'un emekliye ayrılmasına iki ay vardı. Ben onu vekalet emrine almakla efkârı umumiye karşısında solcu olup olmadığının hesabını vermesini münasip gördüm.*» Aynı sayının, bu haberle ilgili manşetinin altında ise yine manşette şu haber var: «*Dün*

(8) **Son Telgraf gazetesi, 9.9.1950, s. 1, 5.**

toplanan Halk Partisi divanında nikbinlik havası esiyordu. İnönü'nün başkanlığında yapılan dünkü toplantıda son seçimleri neticesi memnuniyetle kaydedildi, İnönü bugün Karpiç'te bir ziyafet verecek.»[9]

Tonguç 5.12.1950'de, Bakanlık, bakanlık emrine alma nedenini bildirmemekte israr ettiği için Danıştay'a başvurdu. 16.2.1954'e kadar Tonguç'un ve Bakanlığın Danıştayda karşılıklı açtıkları davalar sürüp gitti. Aslında onca müfettişin yıllar süren çabasına rağmen şöyle kamu önüne çıkarılacak dişe dokunur, belgelerin kanıtlandığı savunabilecek bir suç bulunamamıştı. En sonunda Bakanlık en işe yarar suçlamanın Son Telgraf gazetesinin deyimi ile «Pompamar» kitabı olayı olabileceğine karar vermiş olsa gerekti; çünkü bakanlık emrine alma kararı ile birlikte basına bu olay bildirilmişti. Halbuki aslında bu, Bakanlığı tarih boyunca büsbütün gülüç duruma düşürecek bir nitelik taşıyordu. Bir kere kitabın adı Pompamar değil, Fontamara idi. Ünlü İtalyan yazarı İgnozio Silone tarafından yazılmış, Sabahattin Ali tarafından dilimize çevrilmişti. Silone bir süre İtalyan komünist partisi üyeliği yapmış, sonra ayrılmıştı. Kitap, komünizmi övmek için değil, İtalyan faşizmini yermek, köylülere bu faşizmin zararlarını anlatmak için yazılmıştı. Faşizme karşı bir kitap olduğu söylenebilirdi. Tonguç'un arkadaşlarına ve öğretmenlere kitap armağan etmek alışkanlığı vardı. Kitabı armağan ettiği İzzet Palamar ise çok yakın arkadaşı idi. Kitap bir gece Hasanoğlan köy enstitüsünde Palamarın dolabı kırılarak çalınmıştı. Birkaç ay sonra her nasılsa, köy enstitülerinin yıkılışında çok önemli bir rol oynamış olan eski Kızılçullu Köy Enstitüsü Müdürü Emin Soysal (ki o sıralarda milletvekili idi) tarafından meclis kürsüsüne getirilecek ve Tonguç'a, enstitülere saldırı aracı yapılacaktı. Bakanlık 10 Ocak 1953'de emekliliğini istiyen Tonguç'un bu isteğini,

(9) **Yeni Sabah gazetesi, 9.9.1950, s. 1, 4.**

tamamen yasalara aykırı bir şekilde ancak 27. Şubat 1954' de yerine getirdi. Bunun nedeni şu idi: Bakanlık emrine alınan bir kişiye ancak belirli bir süre ile yarım maaş veriliyor, ondan sonra hiçbir ödeme yapılmıyordu. Halbuki emeklilik işlemi yapılınca emekli aylığını ödemek zorunluğu vardı. Böylece Tonguç üzerinde yapılan maddi baskının elden geldiği kadar uzatılması sağlanmış olacaktı. Bunda başarıya ulaşıldı. Gerçekten Tonguç'un maddi durumu hiç de iyi değildi. Hayatı boyunca böyle şeylere hiç önem vermemişti. Nitekim bakanlık emrinde bulunduğu yıllarda çok sevdiği ve yapımında, işlenmesinde bizzat çalıştığı 25 yıllık küçük bağını ve bağ evini satmak zorunda kaldı.

Okuyuculara bir fikir verebilmek için yapılan soruşturmaların konularına kısaca değinmek isteriz. Örnek olarak Tonguç'la ilgili olanları açıklıyaçağız. Diğer enstitü yönetici ve kurucuları için yürütülen bakanlık soruşturmaları da buna benzer nitelikte idiler. Tonguç için yürütülen Bakanlık soruşturmalarında Bakanlık bir zorlukla daha karşı karşıya idi: Bakanlık Disiplin Kurulunun Genel Müdürler için disiplin cezası vermeye, veya bunları mahkemeye sevke yetkisi yoktu. Bu yetki Danıştaya verilmişti. Örneğin çok partili hayata girmiş, düşünce özgürlüğü kapılarını aralamış CHP'nin Bakanı Sirer'in suç sayarak başlattığı Fontamara soruşturmasından ötürü de Bakanlık Disiplin Kurulu yetkisizlik kararı vermek ve dosyayı Danıştaya göndermek zorunda kalmıştı[10].

---

(10) **Özel arşiv: Milli Eğitim Bakanlığı Disiplin Kurulunun 5.4.1950 gün ve 24 sayılı kararı:** «Halen Ankara Atatürk Lisesi Resim Öğretmeni bulunan Hakkı Tonguç'un İlköğretim Genel Müdürü iken Hasanoğlan Köy Enstitüsü Tarım Öğretmeni İzzet Palamara içinde köylü - şehirli ayrılığı ve hükümet aleyhtarlığına dair ihtilalci fikirler ve telkinler bulunduğu bildirilen (Yazarın notu: İlköğretim Genel Müdürlüğü tarafından bildirilmiş) romanı (Palamar, bu kitap senden fikir alınarak yazılmışa benziyor, oku da bir konuşalım) ithafı ile hediye ettiği ve bu ha-

Böylece Tonguç'la ilgili bütün soruşturmalar Danıştay'a yollandı. Bu zorlama suçlamaları o zaman henüz 1961 anayasasının verdiği özerkliğe kavuşmamış olan Danıştayı ne kadar zor bir duruma soktuğu ortadadır. Nitekim Danıştay bir sürü ara kararlar, savunma ve karşı savunma istekleri ile işi uzatmak yolunu tuttu. Ve karar vermekten kaçındı. Yalnız «Fontamara» olayı üzerinde de olumlu kararını bildirmekten kendini alamadı. Herhalde basit bir kitap armağanı olayının bu derece kötü niyetlerle sömürülmesi onların bile sabrını taşırmıştı[11]. Diğer suçlama konuları ile ilgili dosyalar, uzun zaman sürüncemede kaldı. Ve ancak 1954'de bütün suçlamaları zaman aşı-

---

reketi ile adli bir suç işlememekle beraber bir öğretmene hediye edeceği kitabı seçmek hususunda gereken titizliği göstermediği, böyle bir kitabın enstitü çevresinde yapabileceği menfi tesiri göz önünde bulundurmadığı ve binnetice bu kitabı iyi niyetle vermediği ileri sürülerek Hakkı Tonguç hakkında gerekli kararın verilmesi teklif edilmekte ise de, Bakanlık Hukuk Müşavirinin de şifahen mütalaa ettiği veçhile bu olayda adli bakımdan işlem yapılmasını gerektirecek bir cihet komisyonumuzca da görülmediğinden ve disiplin bakımından ise adı geçenin Genel Müdürlükte bulunduğu esnada komisyonumuza dahil üyelerden bulunması ve 788 sayılı kanunun 53. maddesi hükmünün Genel Müdürler hakkında inzibati bakımdan karar ittihazının Danıştaya aid bir yetki olması itibariyle bu hususda da komisyonumuzca karar ittihazına imkan bulunmadığına karar verildiği...»

(11) **Özel arşiv: Bu konudaki Danıştay kararı şöyledir: Danıştay 2. Daire esas no. 2941, karar no. 4629, gün 30.9.1950:** «...sanığın savunmasının aksi sabit olmadığı ve kendisine isnat olunan bu fiilde inzibati ceza tayini bakımından cezalandırmayı gerektirir bir mahiyet bulunmadığı cihetle Hakkı Tonguç hakkında inzibati ceza tayinine mahal olmadığına **30.9.1950** gününde oybirliği ile karar verildi.» **(Yazarın notu: Danıştayın bu kararı Bakan İleri'nin yukarıda belirttiğimiz tumturaklı bakanlık emrine alma demecinden sadece yirmi gün sonradır ve işin ne derece fiyasko ile sonuçlandığını gösterir. Ama normal koşullar içinde olayı böyle değerlendirmesi gereken basın bu konuda görevini yapmadı).**

mı ve af kanununun kapsamına girmeleri bakımından ince lemeye değer bulmadığını, herhangi bir karar vermek gereğini duymadığını bildirerek bütün dosyayı işlemden kaldırdı[12]. Burada Danıştaym bu kararından Tonguç için Bakanlığın yaptığı yıllar süren suçlamaların bir dökümünü buraya aktarıyoruz; bunlar 23 maddede Danıştay tarafından özetlenmiştir:

1. Hasanoğlan Köy Enstitüsü hidroelektrik santralının esaslı bir etüdü yaptırılmadan 130.696 lira 83 kuruş sarfıyla inşa ettirilmiş ve mesuliyetini üzerine almak suretiyle evrakı sarfiyyeyi imza etmek,

2. Ankara'daki evini Hasanoğlan Köy Enstitüsü usta ve öğrencilerine tamir ettirmek,

3. Köy enstitülerinin kuruldukları yerlerin okul çalışmaları ve sağlık şartları bakımından elverişli olmamak,

4. Köy enstitülerinin bina ve müştemilatını sağlam ve iyi ve ihtiyacı karşılıyacak şekilde yaptırmamak,

5. Köy enstitülerinin müfredat programları ile talimatnamelerinin usulüne göre tertip ettirilmeden tatbik olunmak,

---

(12) **Özel arşiv: Danıştay kararı: Danıştay 2. Daire, esas no. 3921, karar no. 197, gün 16.2.1954:** «...isnat olunan suç maddelerinden 1. maddeden 18.2.52 tarih ve 3460/17 sayılı ve 2. maddeden 18.2.52 tarih ve 3459/175 sayılı kararlarla 5677 sayılı af kanununa göre hakkındaki amme davasının sükutuna karar verildiğinden tekrar karar ittihazına mahal olmadığına, ve 18. maddedeki suçtan maznunun memuriyetten ayrıldıktan sonra vaki olduğuna göre memurin muhakematı hakkındaki kanuna göre takibi gerektirir bir suç bulunmadığından karar ittihazının vazife dışı bulunduğuna, ve diğer maddelerle isnad olunan suçlar da 5677 sayılı af kanununun şumülüne dahil efalden olup maznunun bu kanun hükümlerinden istifadesine mani bir mahkumiyeti bulunmadığı anlaşıldığından hakkındaki amme davasımn af münasebetiyle ortadan kalkmış bulunduğu cihetle bu suçlardan dolayı da Hakkı Tonguç hakkında takibat yapılamıyacağına 16.2.1954 tarihinde ittifakla karar verildi».

6. Köy enstitüleri talebe sayılarının nispetsiz bir tarzda arttırılarak bu müesseselerde sıkıntı ve huzursuzluk meydana getirmek,

7. 4274 sayılı kanunun tatbikindeki zorlukların önüne geçilecek tedbirleri almamak,

8. Köy enstitülerinin talim terbiye ve idare kadrolarını usulüne göre tespit ettirmiyerek tatbik etmek,

9. Hasanoğlan köy enstitüsünde açılan yüksek kısmın talimatnamesi ile müfredat programını usulüne göre tespit ettirmiyerek tatbik etmek.

10. Köy enstitülerinde disiplin ve ahlak durumundan dolayı gerekli tedbirleri almamak,

11. Enstitüleri teftiş ve ziyaretleri sırasında enstitü dahilinde içki kullanmak ve içkili yemeklerde kız ve erkek talebelere açık saçık kıyafetlerde hizmet ettirmek,

12. Bazı enstitülerde zuhur eden solculuk vakalarının tekerrürüne mani olacak tedbirleri almamak,

13. Köy enstitüleri dergilerinde çıkan solcu mahiyette yazı ve şiirlerle enstitülerin sistemli şekilde solculuk telkinine imkan vermek ve bunu sağlamak için bu dergilerin bir mektep kitabı gibi talebelere sindirilmesi hususunda takipli ve ısrarlı emirler vermek,

14. Bazı köy enstitüleri kitaplıklarında solcu ve muzir neşriyatın bulunmasına ve köy enstitüsü mezunlarına verilecek temel kitaplar arasına solculuk telkin eden kitapların da katılmış olmasına karşı gerekli tedbirleri almamak,

15. Çifteler köy enstitüsünde çıkmış olan komünist lik hadisesi üzerine kati tedbirleri almamak ve bu hadisede maznun mevkiinde olan talebelerin Hasanoğlan Yüksek Kısmına kabul edilmiş olmalarına müsamaha göstermek,

16. Yüksek köy enstitüsünde solcu hareketlerin yapıldığına, ve buraya solcu tanınan bazı şahısların sokulduğuna muttali olduğu halde bu hususda gerekli tedbirleri almamak,

17. Fontamara adlı kitabı Hasanoğlan köy enstitüsü öğretmenlerinden İzzet Palamar'a «Palamar bu kitabı senden fikir alarak yazmışa benziyor, oku da bir konuşalım» ithafı ile vermek,

18. Umum Müdürlükten ayrıldıktan sonra Büyük Derbent ve Arifiyeye giderek enstitü mensuplarıyla ve talebeleriyle bazı temaslarda bulunmak,

19. Köy enstitüleri için hususi bir şifre ihdas ettirmek,

20. Birden fazla öğretmenli köy mekteplerine köy enstitüsü mezunlarını mektepten çıkar çıkmaz hemen başöğretmen tayin etmek suretiyle bir kısım başarılı başöğretmenleri mağdur etmek, ve meslekte ikilik yaratmak,

21. Köy enstitülerine müzik eğitimi adlı kitabı ve (mekteplere ders ve yardımcı kitap olarak kabul edilecek kitapları) kabul şartlarına uygun surette tetkik ettirmeden enstitülerde okutturmak,

22. «İlköğretim Kavramı» adlı kitabını mevkiinin ve memuriyetinin nüfuz ve selahiyetini kullanarak köy enstitülerine fazla miktarda satın aldırmak suretiyle maddi bir menfaat teminine çalışmak,

23. Manisa ilk tedrisat müfettişi Safiyüttin Erem'i bu vazifeye 3407 sayılı kanunun 3. maddesi hükmüne aykırı olarak tayin ettirmek.[13] Bakanlığın Tonguç'u suçladığı noktalar bunlardır.

■ *Diğer Yıkma Yöntemleri*

İşte böylece Tonguç başta olmak üzere enstitü yönetici ve kurucularına uzun bir süre manevi ve maddi baskı yapıldı.

Yıkma işlemini rahatlıkla yürütebilmek için uygula-

(13) **Özel arşiv. Bundan önceki dip notunda bildirilen Danıştay kararının ayrıntılı metninden alınmıştır.**

nan bir ikinci yöntem de şu oldu: 1946'dan sonra Milli Eğitim Bakanlığı Cumhuriyetin hiçbir çağında görülmedik bir şekilde devletin güvenlik örgütleriyle işbirliği yaparak çalışmaya başladı. O zamana kadar bütün Bakanlar, Bakanlığın bir çeşit özerkliği olmasına, hele Bakanlık çalışmalarını çok defa tek yönlü ve dar bir açıdan değerlendirerek bu çalışmalara karışmak istiyen içişleri ve güvenlik yetkililerinin bu eğilimlerini frenlemeye çalışmışlardı. Bu metodun bulucusu olarak Sirer, bunun tam aksini yaptı; bu örgütleri kışkırttı, bunlara yol gösterdi. Kendisine göre düzenlediği isim listelerini bunlara ileterek bu kişileri izlemelerini istedi. Ve onları kendi amaçlarına göre kullanmaya çalıştı. Bundan sonra da bu yöntemin uygulanmasına devam edildi. Böylece Tonguç 1946 - 1960 yılları arasında devletin güvenliği ile ilgili örgütler tarafından en sıkı şekilde izlenen, her davranışı, her sözü tespit edilen bir kişi oldu. Kimlerle konuştuğu, nerelere gittiği günü gününe tespit ediliyordu. Örneğin Yukarıda Danıştay kararından aktardığımız Bakanlık suçlamalarının 18. maddesinde sözü edilen Büyük Derbent ve Arifiye gezisi burada örnek verilebilir. Bu tamamen özel nitelikte, Büyük Derbentte görevli olarak bulunan ve subay olan bir yakın akrabasına yapılmış bir ziyaret idi. Bu yakın akraba yıllar sonra, Tonguç'un ziyaretinden hemen sonra güvenlik memurlarının bilgi almak üzere kendisine geldiklerini söyledi. Milli Eğitim Bakanlığı da bu ziyareti bu kanaldan öğrenmiş olsa gerektir. Bu sıkı izleme ölümüne kadar sürdü. Aynı soyadını taşıyan bütün yakınları böyle izlenmekte idiler. Bütün hayatınca siyasal hiçbir eylemde bulunmamış, öğretmen ve ilköğretim denetmeni olarak çalışmış kardeşi bile, sadece yakınlığından ötürü yıllarca izlendi. Benim kendi hesabıma dış ülkelerde uzmanlık öğrenimine gitme isteğim Milli Eğitim Bakanlığınca aylarca karşılıksız bırakıldı ve sonunda neden bildirilmeden reddedildi. Ancak bir yıl son-

ra gerçekleşebildi. Bulunduğum dış ülkede bizim politikacıların hoşuna gitmiyecek bir öğrenci hareketi olduğu zaman, sadece soyadına bakarak ilk akla gelen ve durumu üzerinde soruşturma yapılan ben oluyordum. 1963'de turist olarak yurt dışına çıkmak istediğim zaman aylarca pasaport verilmedi, ancak Emniyet Genel Müdürü sayın İhsan Aras'ın kişisel olarak uyarılması üzerine pasaport verildi. Bu arada ilgililerin hâlâ Hakkı Tonguç dosyası ile uğraştıklarını gördüm ve «3 yıl önce öldü, bunu öğrenip de kayıtlarınıza işleyemediniz mi» demekten kendimi alamadım. Böylece Sirer, Tonguç'a söylediği «senin çoluk çocuğunla birlikte belini kıracağım» sözünü gerçekleştirebilmek için elinden geleni ardına komamıştı. Ama Sivas'da bir seçim gezisinde geçirdiği trafik kazasında beli kırılarak ölen, Tonguç'un bu haberi alınca kullandığı deyimle, «zavallı Reşat» oldu.

Yine bu yöntemin bir gereği olarak aynı işlemler diğer köy enstitüleri yönetici ve kurucularına uygulandığı gibi köy enstitülerinin ve yüksek köy enstitüsünün en değerli öğrencilerine karşı okullarını bitirir bitirmez uygulanmak üzere M. Eğitim Bakanlığınca özel bir işlem hazırlandı. Sağ kanat iktidarı bilinçlenmiş köylü aydın üzerinde elbette özellikle duracaktı. Ordunun sol akımlara karşı olan duyarlığından yararlanarak, Eğitim Bakanlığı, Yedeksubay Okulunu etkilemek ve bu öğrencileri subay yaptırmıyarak çavuş çıkartmak için çaba harcamak istedi. Gerçek durum anlaşılıncaya kadar bir kısım genç öğretmenlere bu işlem uygulandı. Bunlar askerlik görevlerini çavuş olarak özel bir denetim ve gözetim altında yaptılar. Hayata daha yeni atılmış bu genç öğretmenlerin bir çoğunun kıtalarda gerçek ve dürüst kişilikleri çabuk anlaşıldı. Üstleri olan subaylardan genellikle iyi davranış, yardım ve anlayış gördüklerini söylemek bir borçtur. Bu çavuş çıkarmalar benim de katıldığım 1951 yılı dönemlerine kadar sürdü.

Yüzdeyüz çavuş çıkacağım kanısıyla ve evcek buna kendimizi alıştırarak Yedeksubay Okuluna gittim. Yıllarca sonra devre arkadaşlarım benim ve bazı köy enstitüsü çıkışlıların çavuş çıkarılacağımızı hergün beklediklerini, bu gibi söylentilerin baştanberi yayıldığını anlatmışlardır. Daha sonraları ise Okul Komutanı generalin kendisine bu çeşit bir liste getirenlere «böyle dedikodulara dayanarak ben kimsenin geleceği ile oynıyamam, bana gerçek belgeler getirin» dediği söylentileri yayıldı. O yıl kitle halinde çavuş çıkarmalara son verildi. Anlaşılan Milli Savunma Bakanlığı, işin Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yapılan bir kışkırtma olduğunu anlamış ve bu çeşit politika oyunlarına aracılık etmek istememişti. Köy enstitüsü öğrencilerini böyle bir işlemden kurtarmak için Yücel'in yaptığı girişimlerin dramatik yönleri vardır. Yücel, bu haksızlığa isyan ediyordu ve Tonguç'un aksine olarak bazı yüksek makamlar uyarılırsa çavuş çıkarmaların önlenebileceğini umuyordu. Önce İnönü'ye başvurdu. İnönü elinden geleni yapacağını söyledi. Sonra çağın Genelkurmay Başkam Orgeneral Salih Omurtak'a gitti. Onu daha bakanlığı sırasından tanıyordu. Omurtak ona dileğini sordu, Yücel anlattı. Sonra başka konulara geçtiler. Bir süre sonra Omurtak tekrar dileğini sordu. Yücel tekrar anlattı. Aynı sahne birkaç defa tekrarlandı. Neden sonradır ki Yücel, Omurtak'ın ölümüne yol açan önemli rahatsızlığın başlamış olduğunu, bu davramşm bu hastalığın bir belirtisi olabileceğini düşündü. Hiçbir şey elde edilemiyeceğine artık o da inanmıştı.

Bütün bu ayrıntıları Tonguç'un ve arkadaşlarının 1946 dan sonra içinde bulundukları baskıları belirtebilmek için yazdık. Nitekim bunu yabancı araştırıcılar bile sezmişlerdir[14]: «*...etrafına çekilen karantina kordonu o kadar ba-*

(14) **Türkiyede Köy Enstitüleri, Fay Kirby, İmece yayınları, Ankara 1962. s. 343, 344.**

şarılı idi ki, Türkiye'ye gelen amerikalı eğitim uzmanları ya Tonguç'un adını hiç duymamışlardır, yahutta duymuşlarsa onun ehliyetsiz ve şüphe altında bir idareci olduğunu gayriresmi olarak öğrenmişlerdir...»

■ *Basının Tutumu*

Bu durumu incelerken değinilmesi gereken bir başka etken daha vardır: Basının tutumu! Basının 1946 - 60 yılları arasında köy enstitüleri sorunu yönünden olumlu davrandığı ve davranışının kendisine onur getirecek nitelikte olduğu söylenemez. Gündelik gazeteler ve haftalık dergiler köy enstitülerine yapılan suçlamaları, antikomünist kampanyanın içerisinde, her taşın altında bir komünist gizlendiği suçlamalarıyla kamunun tek parti iktidarına karşı duyduğu kızgınlığı, hoşnutsuzluğu doyurarak sürümü arttırmak amacı ile sorumsuzca kullandılar. Böylece sömürücü - gerici - tutucu sınıfların ekmeğine yağ sürdüler. Köy enstitüleri konusunda her suçlama, basın tarafından doğruluğu araştırılmadan, en ilgi çekecek biçimde kamuya duyuruldu. Fakat bu suçlamaların yanlışlığını gösteren olaylar, konuşmalar yayınlanmadı. Örneğin Tonguç'un bakanlık emrine alınışını yukarıda örneklerini verdiğimiz şekilde duyuran basın, yirmi gün sonra Bakanın bu işleme yol açtığı anlamına gelecek şekilde basına verdiği Fontamara olayının Danıştayda suç olarak kabul edilmediğini yayınlamak gereğini duymadı. Sol dergi ve gazeteler zaten kapatılmıştı. Geri kalan basın ise burjuva ölçüleri içerisinde bile uyulması gerekli basın kurallarını hiçe sayıyordu. 1946 - 1960 yılları içerisinde Tonguç'un ve yakın arkadaşlarının Türk basını yoluyla gerçekleri kamuya duyurma olanakları yoktu. Hele basın yoluyla bir çekişmeye girmek düşünülemezdi. Basının tutumu şu sözlerle daha iyi belirtilebi-

lir[15]: «*...Bu sarsıcı ifşalara karşı basının aldığı tavır dikkate değer. Kendini ırkçı hücumlarından zar zor koruyan, şimdi Demokrat Partinin en coşkun şampiyonu olan Yalman, Soysal'ın nutkunu (Yazarın notu: Emin Soysal'ın milletvekili olarak Mecliste yaptığı köy enstitülerine ve Tonguç'a karşı olan konuşma) hiçbir fikir beyan etmeden neşretti. Demokrat Partinin yarı resmi organı olan Kudret gazetesi Soysal'dan ziyade din tartışmalarına yer verdi. Din konusunun tartışılmasından sevincini gizlemiyerek komünizme karşı savaşta dinin en önemli bir araç olduğu üzerinde durdu. Hiçbir gazetede köy enstitüleri ve kemalist, yani laik eğitim davası lehine ve enstitülere çevrilen iddiaları reddedecek ve hatta bunların doğruluğundan şüphe gösterecek bir satır çıkmadı... Köy enstitüleri ile ancak sansasyon vesilesiyle ilgilenen basın, Tonguç'un eğitim hayatından uzaklaştırılışı karşısında tam bir ilgisizlik gösterdi. Bazı sütun yazarları bunu belki de alkışlamışlardır.*»

Basında köy enstitüleri aleyhindeki bu geniş kampanya devam ederken Tonguç'un değil köy enstitüleri konusunda, herhangi bir mesleki konuda bile sesini duyurmasını önlemek için sistemli bir baskı uygulandı. Arkadaşlarıyla birlikte hazırladığı ve fasikül halinde yayınlanması kararlaştırılan ve bunun için İskit Yayınevi ile anlaşmaya varılmış olan Öğretmen Ansiklopedisinin yayını, üç fasikül çıktıktan sonra, (mart, nisan, mayıs 1949 sayıları) yayınevinin anlaşmadan dönmesi üzerine durdu. 1950'de yine Tonguç'un köy enstitüsü sorunu ile doğrudan doğruya bir ilişiği olamıyan ve eski arkadaşlarından Hayrullah Örs ile birlikte hazırladığı «Psikoloji Atlası» adlı kitap Milli Eğitim Bakanlığınca sözde yayınlanmak üzere satınalındı, ama hiçbir zaman yayınlanmadı. Tonguç'un yazı yazma-

(15) **Türkiyede Köy Enstitüleri, Fay Kirby, İmece yayınları, Ankara 1962, s. 340, 343.**

ması için yapılan baskı ve yaratılan korku havası o derecede idi ki, onun daha önce yaymlanamıyan öğretmen ansiklopedisi'ni kısaltarak hazırladığı Öğretmen Ansiklopedisi ve Pedagoji Sözlüğü 1952'de Bir Yayınevi tarafından, yazar ismi konmamak koşulu ile yayınlanabildi. Kitabın kapağına ansiklopedinin özel bir heyet tarafından hazırlandığı kaydı kondu, fakat bu durum yayınevi sahibi eski öğretmen Ramazan Gökalp Arkın'ı bile isyana sevketmiş olacak ki, kendisi ikinci sayfaya yazdığı önsözde «*Bu ansiklopedi için bir evlat titizlik ve hassasiyeti gösteren, neşri karşısında çocuk gibi sevinen hocama... teşekkür ederim.*»[16] diyerek Tonguç'un bu işle olan ilgisini hiç olmazsa isim vermeden tesbit etmek gereğini duydu. Böylece Tonguç'un 1960'a kadar basın yoluyla söyliyebildikleri çok sınırlı kaldı.

Siyasal alanda ise daha önce anlattığımız siyasal gelişmelerin sonucu olarak enstitü sorununu savunacak, benimsiyecek hiçbir siyasal topluluk yoktu. CHP'nin sayıları zaten pek azalmış ilerici aydınları kendi elleriyle ve partiyi gençleştireceğiz sanısıyla tutup ilerlettikleri ve şimdi iktidarda olan genç politikacılar tarafından dolaylı saldırılara uğruyorlardı. Gazete ve dergilerde bunların da aşırı solcu oldukları sistemli olarak yayılıyordu. Bu suçlamalara göre örneğin Nafi Atuf Kansu kurtuluş savaşından önce aşırı sol partilerin kuruluşuna katılmış, kurtuluş savaşı yıllarında aşırı solcularla dostluk etmişti, sonra da hep onları korumuştu, Cevat Dursunoğlu Bakü'deki komünist kongresine katılmıştı. Sağcılar CHP içinde o derece etkili bir duruma gelmişlerdi ki, Hasan - Ali Yücel kendi partisinin gazetesi Ulus'da yazı yayınlıyabilme olanağı bulamadı ve sessiz sedasız partisinden istifa etti. Yani enstitüleri savunan-

(16) **Öğretmen Ansiklopedisi ve Pedagoji Sözlüğü, Bir Yayınevi, İstanbul 1953.**

ların, o günkü partiler içinde herhangi bir dayanak bulmaları, bunlarla işbirliği yaparak yıkma işlemine karşı mücadeleye girmeleri olanağı yoktu.

Görülüyor ki, köy enstitülerini yıkma eyleminde Kemalist rejimin ana ilkelerine karşı olan bütün grup ve topluluklar tam bir işbirliği içindedirler. O dönemin koşulları içinde çok güçlüdürler. Kendilerine karşı çıkabilecek her türlü muhalefeti susturmuşlardır.

■ *Yıkma İşinde Enstitülüler*

Burada bu kampanyanın başarılı olmasında önemli rol oynıyan bir başka etken üzerinde durmak gerekir: Bütün bu toplulukların köy enstitüleri sorununun ayrıntıları üzerindeki bilgileri son derece azdı. Bu bilgisizlik içinde işlerini yürütürken birçok gülünç durumlara düşmeleri işten bile değildi. Başarının ilk koşulu onlar bakımından, köy enstitüleri üzerinde geniş bilgi edinmelerine, hangi noktalardan ve ne yöntemle saldırıya geçmelerini buna göre saptamalarına bağlı idi. Sistem üzerindeki bu bilgiler nasıl sağlandı? Burada bugüne kadar pek incelenmemiş, ama kanımızca yıkılışta çok önemli bir rol oynamış bir etken ortaya çıkıyor. Bu da bu bilgileri sağlamak üzere içerden, yani köy enstitülerden bir kısım kişilerin gericilere yardım etmeleri gerçeğidir. Enstitülerden gelmiş kişilerin enstitülere karşı yaptıkları suçlamalar, şüphesiz ki, çok etkili olacak, gericiler tarafından savlarının kanıtı olarak başarı ile kullanılacaktı. Kamu bu gibileri bir kere bu konuda yetkili kişiler sayacaktı. Enstitülerin içinden bu şekilde karşı cepheye bilgi ve belge sağlıyanların çıkmasının nedenleri düşündürücüdür. Öyle sanıyoruz ki, bunlar herhangi bir başka düşünce ve ilke inancında olmaktan çok, kişisel nedenler ve çıkarlarla hareket etmişlerdir. Enstitülerin içerisinde sisteme bir türlü uyamamış, çalışma koşullarını benimsi-

yememiş, böylece ilerleme olanağı bulamamış kişiler elbette vardı. Bunlar 1946'dan sonra lekeleme kampanyasına katılarak yukarılara hoş görünmek ve nihayet ilerleme olanağı sağlamak istiyeceklerdir. Bazıları da enstitülerde başarı ile çalışmış olmakla birlikte, yapılan işlerin niteliğini bir türlü kavrıyamamışlardı. Bunlar 1946'dan sonra yine ne yaptıklarını bilemeden, istemiyerek, farkında olmıyarak karşı eylemlere girmişlerdir. Bütün bu kişilerin karşı eylem olarak yaptıkları derece derece çok değişiktir. Bunların en kolayı, Bakanlıkça yapılan soruşturmalar sırasında soruşturmaların bakanlıkça istenilen yönde gelişmesini sağlıyacak şekilde tanıklıklarda bulunmak idi. Bu yolda çok kişi kendisini kurtarıp rahat görevlere atlamıştır. Ve son nokta olarak da Emin Soysal'ın yaptığı gibi en geniş çapta bir siyasal kampanya şekline varan eylemler vardır. Emin Soysal'ın yıkım işindeki rolü başlıbaşına bir inceleme konusu olacaktır. Bazı köy enstitüsü çıkışlı yeni öğretmenler ise, başka bir yola başvurmuşlardır: Meslek dergilerinde köy enstitülerini eleştirir nitelikte sözüm ona mesleki birkaç yazı yazınca, sınıfta tartışıp akıl yoluyla altedemedikleri arkadaşları çavuş olarak Anadolunun kırlarında talim yaparken, dış ülkelere bakanlık tarafından yollanıp öğrenimlerini ilerletmek üstünlüğüne erişmişlerdir. Hakkı Tonguç'un bu gibi öğrencileri değerlendirirken daha 1946'lardan önce bunların sınıfsal kökenlerini incelemekte gösterdiği dikkat çok ilginçtir. (Bak: Bölüm: 5)

Yıkılmada çok önemli rol oynamış olan Emin Soysal'ın durumuna da kısa olarak değinmek zoru vardır. Soysal'la ilgili belgeler ve özellikle Tonguç'a yazmış olduğu mektuplar[17], yayınlanmış kitapları incelenince onun da karşı kampa geçmesinin en önemli nedeninin Kızılçul-

(17) **Özel arşiv: Emin Soysalın Hakkı Tonguça 29.7.1935 ile 18.9.1942 tarihleri arasında yazmış olduğu 50 kadar mektup.**

lu Köy Enstitüsü Müdürlüğünden alınması olduğu sonucuna varılır. Hatta bu mektup ve belgeler incelendikten sonra, Kirby'nin kitabında[18] Soysal'ı ve Soysal'ın yönettiği enstitüyü gerçek köy enstitülerinin bir karşı tezi olarak alması Soysal'ın düşünlerine fazla önem vermek gibi gözükmektedir. Soysal'ın müdürlükten ayrıldığı andan öncesi ile sonrası arasında söyleyip yazdıklarında, çok keskin ve birdenbire yapılmış bir dönüş vardır. Soysal'ın mektupları incelenince onun eğitimle ve toplumsal sorunlarla ilgili düşün ve inançlarının herhangi bir sistem sayılamıyacak şekilde dağınık ve yönsüz olduğu görülür. Soysal, Tonguç'a yazdığı bu mektuplarda ona mektup yazmış yüzlerce kişiden pek azının kullandığı şekilde övücü deyimler kullanır. Müdürlükten alınır alınmaz da bunun tam aksini yapar. Bütün bunların herhangi bir ilke ve sistem farkından ileri geldiğini söylemek zordur. Şunu demek istiyoruz: Enstitülerden çıkıp da 1946'dan sonra enstitülere karşı eylemlere girmiş olanlar bunu herhangi bir esaslı düşünce ve ilke farkından değil, kişisel nedenlerle yapmışlardır. Bu da bir bakıma tarihimiz boyunca yapılan her ileri hareket içerisinde adeta gelenek durumuna gelmiş bir davranıştır.

Soysal'ın enstitülere karşı giriştiği kampanyanın en yoğun olduğu yıllar, onun milletvekili olarak Mecliste yaptığı konuşmalarını kapsıyan 1946, 1947, 1948 ve 1949 yıllarıdır. Kirby[19] Soysal'ın rolünü şöyle belirtir: «*...Soysal 1946'da kendi memleketinden bağımsız aday olarak seçimlere girdi. Köy enstitüleri dolayısıyla kazandığı şöhretten, Halk Partisine karşı bilinen antipatisinden ötürü demokratlar tarafından ve köy enstitüleri davasında hiçbir bilgisi olmadığından ötürü onu politika mücadelelerine bu-*

(18) **Türkiyede Köy Enstitüleri, Fay Kirby, İmece yayınları, Ankara, 1962.**
(19) **a.g.e. s. 196.**

laştırmaktan hiç çekinmiyen bir kısım basın tarafından desteklendi. Soysal kendi şahsi davasını politikacılık kariyerine bir araç olarak kullanmaktan çekinmedi. Yazdığı yazılar ve mecliste söylediği sözler Halk Partisi'ne ve daha doğrusu Kemalizme savaş açmış olan gerici basında geniş yer buldu ve onların işine yaradı. Soysal'ın eğitim meselelerini politikaya sokmakla köy enstitüleri ve genel olarak Türk eğitimine ne kadar zarar verdiğini... ileride göreceğiz...» Soysal bu çalışmalarını Sirer ve Banguoğlu gibi bakanlarla işbirliği yaparak yürüttü. Bunu Tonguç şu sözlerle anlatır[20]: «*...Eski Maraş Milletvekili Emin Soysal'la işbirliği yaparak onu bazı enstitülere gönderdi (Yazarın notu: Sirer kastediliyor). Bu milletvekili de ansızın ve gece baskını şeklinde köy enstitülerine girerek posta paketlerini açmak suretiyle kitap veya dergileri müsadere etmeye kalkıştı. Kitap yasağını dinlemiyen veya çok kitap okuduğu okul kitaplıklarındaki imzalarından anlaşılan öğretmenleri bakanlık emrine aldı veya yerlerini ve işlerini değiştirerek çoluk çocuklarıyla birlikte aylarca süründürdü... Bakanlar (Yazarın notu: Sirer ve Banguoğlu) beni meslek efkarı umumiyesi nazarında lekeli göstermek yoluna saptılar. Bu isteklerini gerçekleştirmek için eski Maraş milletvekili Emin Soysal vasıtasıyla beraberce hazırladıklarını duyduğum soru takrirlerini Büyük Millet Meclisine intikal ettirerek efkarı umumiyeyi aleyhime çevirmeye kalkıştılar... Soysal Ankara'da ilköğretim müfettişi iken 1937 yılında İzmir'de açılan Kızılçullu Köy Enstitüsü Müdürlüğüne tayin edilmişti. Bu müessesede 1942 yılına kadar çalıştı ve bazı başarılar da gösterdi. Aynı yılın ağustos ayı içinde Bakanlık tarafından yaptırılan teftiş ve tahkik sonunda kusurlu bulunarak Disiplin Kurulu kararı üzerine müdürlüğü alınarak Bursa Kız Öğretmen Okulu öğretmenliği-*

[20] **Özel arşiv. Tonguçun Danıştaydaki savunması. Bu belge İmece dergisinin 74. sayısında da yayınlanmış.**

ne nakledildi. Teftiş ve tahkikat devam ederken bunların durdurulması için İlköğretim Genel Müdürlüğüne müteaddit müracaatlarda bulunarak benim kendisini korumamı ve İzmir'de bıraktırmamı istedi. Bu isteği yerine getirilmediği için bunları benden bilerek intikam almaya kalkmıştır. 1946 seçimlerinde Maraş'tan milletvekili seçilmesini buna fırsat bildi ve o kutsi vazifeyi şahsi emellerini tahakkuk ettirmek için kullanmaya başladı. Yukarıda adları açıklanan eski milli eğitim bakanlarının bilgileri içinde köy enstitüsü öğrencilerini ikiye ayırarak birbiri aleyhine ve intikam almak istediği eski enstitü müdürlerine karşı kışkırtmaya... kalkmıştır...» Kirby ise[21] 13 ve 31 Aralık 1946 bütçe çalışmaları sırasında köy enstitüleri konusunda yapılan tartışmaları anlatırken özellikle 24 Aralık günü yapılan konuşmalar üzerinde durmakta ve şöyle yazmaktadır: «*...Fakat bu günün Soysal için büyük bir gün olması mukadderdi. Oturum açılır açılmaz söz alarak Meclis zabıtlarında 11 sayfa tutan bir konuşma yaptı. Bu konuşmada Yücel ve Tonguç hakkındaki yazılarındaki isnatları tekrar sayıp dökmeye başladı. O kadar şahsiyata dalmıştı ki, politika sahnesinde bile bu kadarı fazla görüldü, şahsiyata girişmemesi kendisine ihtar edildi. Enstitüler nerede ise gayri tabii işler yapılan yerler haline gelmişti. Ana babalarının rızası hilafına öğrenciler birbirleriyle evlendiriliyorlardı. Enstitüler din aleyhtarlığı yapıyordu. (Soysal vaktiyle islamiyetin Türk karakteri üzerine zararlı tesirler yaptığını iddia etmişti). Ve en nihayet geçmişteki tartışmaları hatırlatarak bunların köy enstitülerinin komünizm yuvaları olduğunu ispat ettiğini bildirdi (Türkiye B. Millet Meclisi zabıtları, Aralık 23, 24, yıl 1946)... Soysal'ın bu çıkışı dikkatle planlanmış olsaydı (planlanmış olduğu pek muhtemeldir) bundan uygun psikolojik an bulunamazdı, Enstitüler hak-*

(21) **Türkiyede Köy Enstitüleri, Fay Kirby, İnece yayınları Ankara, 1962, s. 339.**

kında söylenen ve yazılan şeyler arasında hiçbiri bu konuşma derecesinde halk düşüniişü üzerinde tesir etmemiştir. Soysal, hakkında daha önce, bilhassa Yalman tarafından yapılmış reklamlar sayesinde o enstitülerin bir sembolü, hatta yapıcısı sanılıyordu. Şimdi enstitüleri bu kadar yakından bilen bir adam enstitülerin ahlaksızlık, yıkıcılık ve ihanet yuvaları olduğunu Meclis kürsüsünde açıkça söyleyince buna kim inanmazdı? 1952 - 54 yıllarında kaydettiğimiz fikirler, mütalaalar, yazılarda ileri sürülen bu ahlaksızlık ve komünistlik iddialarında en büyük otorite Soysal'ın bu nutkudur. Bu nutku ile Soysal, halkın Halk Partisi'ne çevirdiği korkuların, gerginliklerin ve tatminsizliklerin yöneltileceği apaçık bir nişan tahtası vermiş oluyordu. Türkiye'de çeşitli kültür seviyelerinde sayısız insanın gözü köy enstitülerine, Tonguç'a ve tabii Yücel'e çevrilmişti. Ve bu sayısız insan şimdi öğrenmişti ki, bu işlerin gerisinde Türkiye'yi ve Türklüğü yok etmek amacını güden ve ipleri Moskova'da bulunan görünmez bir teşkilat vardı. Öner - Yücel davasında şahitler de hep bunu söylememişler miydi?.»

■ *Tonguç'un Tutumu*

Buraya kadar anlattıklarımızdan çıkan durumu özetlersek: 1946'dan sonra enstitüler konusunda siyasal alandaki en büyük değişiklik İnönü'nün desteğinden yoksun kalmak olmuştur. CHP içindeki iktidar değişikliğinden ötürü İnönü bu desteğinden vazgeçmiştir. Yeni CHP iktidarı ile bir yeni anlaşmaya girmiştir. Bu yeni anlaşmanın ne derece gönül isteğiyle olduğunun tartışılmasının hiçbir önemi yoktur. Bu sonucu değiştirmez. Diğer siyasal güçler tamamen enstitülere karşıdırlar: Yeni CHP ve DP, parti olarak örgütlenmemiş diğer siyasal baskı grupları, gibi. Buna karşılık sol, bir terör havası içinde susturulmuş-

tur. Basın görevini yapmamakta, gerçekleri duyurmamaktadır. Devletin bütün örgütleri, Milli Eğitim Bakanlığının köy enstitülerine karşı giriştiği tertiplere aracı edilmektedir. Enstitülerin içinden çıkan bir grup yürütülen karşı kampanyaya gerekli her türlü yardımı sağlamakta, akıl vermektedir. Ülkenin genel gelişme yönü burjuvazinin gittikçe güç kazandığı, kapitalist bir ekonominin benimsendiği bir yöndür. Bu koşullar içinde enstitüleri savunması düşünülecek kişilerin, Tonguç'un ve diğerlerinin seslerini duyurma olanakları yoktur, yazılarını yayınlatamazlar, herhangi bir siyasal örgütle işbirliğine giremezler, hatta en basit kişisel özgürlüklerini bile kullanamazlar. Üstlerinde maddi bir baskı da uygulanmaktadır. Bütün bu mücadelenin uğrunda yapıldığı ezilen sınıflar ise aldatılmış, oyları saptırılmış, kendileri için çalışanları destekliyecek durumdan çok uzaklardadırlar. Bütün bu koşullar içinde, enstitüleri yıkma işi sistemli olarak yürütülmektedir. İnönü'nün 1946'da istediğinin tam tersi olmuştur: Milli Eğitim davasını partiler üstü bir sorun olarak benimseyip yürütmek yerine, baltalamak, yolundan saptırmak, iki parti arasında sanki milli bir partilerüstü politika gibi birbirine devredilmektedir.

Bu koşullar içinde Tonguç ve arkadaşlarının izlemeleri gereken taktik ne olmalıydı? Bazı solcu yazarların sonradan ortaya attıkları gibi çıkıp mücadele mi etmelilerdi? Kime, hangi topluluğa, hangi siyasal güce dayanarak mücadele edeceklerdi? İnancımıza göre Tonguç burada da durumu duygularına göre değil, serinkanlılıkla, toplumbilim yasalarının gerektirdiği şekilde değerlendirmiştir. Ülkenin genel gidişine doğru teşhis koymuştur. Bu koşullar içinde yürütülmesi gereken taktiğin ana ilkesi şu olmalıdır: Yetişmekte, toplum içinde tutunmaya çalışmakta olan büyük sayıdaki köy enstitüsü çıkışlı genç öğretmenlere en az zarar verecek şekilde davranmak. Tonguç'un bu dönem için-

de çevresindekilerden çok farklı olarak, yukarıda birçok örneklerini verdiğimiz kendisine yöneltilmiş saldırılara, suçlamalara, bu çevrenin tepkilerini uyandıracak derecede aldırmıyarak, bunları önemsemiyerek, çok dikkat ve titizlikle, heyecanla izlediği bir tek oluşum vardır: Enstitülerden yetişmiş olanlar ne dereceye kadar toplumda tutunabilecekler ve yıkma kampanyasına direnecek güce ne süratle erişebilecekler? Sistem olarak enstitüler yıkıma ne derece dayanabilecek? Bu bir hekimin hastaya en yüksek dozda ilacı verdikten ve artık elinde yapacak hiçbir şey kalmadıktan sonra, şimdi hastanın ilaca karşı tepkisinin ne olacağını eli kolu bağlı beklemesine benzer. Topluma yüksek dozda bir canlandırıcı ilaç zerkedilmiştir, şimdi sonuç ne olacaktır? Ne milli eğitim bakanlığının gericiliği, ne basının kaypak tutumu, ne CHP iktidarının yeni yönü, onun üzüldüğü, üzerinde durduğu gelişmeler değildir. Bunlara zaten kendisini bildibileli güven duymamıştır. Onun tek güvenebildiği kendi köylülerinin uyanıp kendi haklarını, çıkarlarını savunmaya başlamaları olacaktır. O halde Tonguç'un gündelik deyimlerle «susmak, kenara çekilmek» olarak yorumlanan tutumunun ardında bir takım hesaplar, hem de sınıfsal hesaplar vardır. Bunları birçok aydının, hele en bilgiç geçinen bazı solcuların anlıyamamış olmaları insanı şaşırtır. Herşeye, herkesten fazla sınıfsal açıdan baktıklarını övünerek, hiç durmadan ileri sürenler aslında ne derece toplumbilim yasalarını bilmiyen, burjuva değer ölçülerine göre hareket eden, yargılara ulaşan kişiler olduklarını acaba günün birinde anlıyacaklar mıdır? O dönem içinde Tonguç'u bir donkişotluk yapmadığı için kınayanlar, karşısındaki bütün bir cephenin onu buna yöneltebilmek için nasıl bütün bu dönem boyunca çeşitli tahriklere giriştiklerini ciddi olarak incelemek çabasına niçin katlanmıyorlar? Onların istedikleri de bu bir kısım solcuların istediklerinden başka birşey değildi; Tonguç ve

arkadaşlarının o dönemde yapacakları bir çıkış, bir tek hesapsız hareket, yıkma işinin çok daha şiddetlenmesine yol açacak, henüz kök tutmaya başlamış taze filizin, aydınlanmış köylülerin toplumda tutunabilmesini çok zorlaştıracaktı. Açık bir mücadele için koşullar bu kadar elverişsiz, güçler bu kadar farklı idi. Bilimsel yöntem durumu böyle değerlendirmeyi gerektirir. Durumu böyle değerlendirince de Tonguç'un taktiğinin en doğru taktik olduğu kolayca anlaşılır. O bu taktiği, bütün anlamamazlıklara, bütün tahriklere (ki hem karşı taraftan, hem de çevresinden geliyordu) rağmen bütün bu dönem boyunca başarı ile uyguladı. Onu bir tartışmaya, açık bir çatışmaya mecbur etmek için yapılan bütün kişisel saldırılar karşısında insanı çileden çıkaracak derecede soğukkanlı idi. Hiçbir zaman karşı tarafın istediği o gündelik polemiğe girmedi. Bütün bu çirkef sanki bulaşmadan, üstünden kayıp gidiyordu. Arkadaşlarının da aynı taktiği gütmeleri için elinden gelen uyarmaları sürekli olarak yaptı, otoritesini bu yolda kullandı. Taktiği gerçekçidir, duygusallıktan uzaktır, bilimsel yöntemlere göre yaptığı değerlendirmelerin akla uygun bir sonucudur.

Köy enstitülerinden ötürü en ağır kişisel saldırılar kendisine yapıldığı halde bunları bir toplumsal olayın, oluşumun, bir siyasal gelişimin beklenmesi gereken sonuçları ve belirtileri olarak kabul etmeye çalışıyor, taktiğine uygun olarak acı ve hiddete kapılmamaya çabalıyordu. Kişisel saldırılara karşılık vermeyişinin bir de kişisel nedeni vardı: Siyasal inanç ve düşünceleri konusunda hiçbir kişiye hesap vermeye kendisini zorunlu saymıyordu. Siyasal inanç ve düşünceleri sadece kendisini ve vicdanını ilgilendirirdi. Hiçbir kişinin onun vicdani inanç ve kanılarına karışmaya, bunların hesabını sormaya hakkı, yetkisi yoktur, hele sömürücü sınıfların sözcülüğünü yapanların! Bu gibi saldırılara karşılık vermeye kalkmak daha başlangıçta her kişinin di-

ğerinin siyasal inanç ve kanılarına karışmasını kabul etmek oluyordu. Halbuki o, bütün hayatı boyunca kişilerin inanç ve düşüncelerinde özgür olabilmelerinin kavgasını vermişti.

Tonguç, bunun aksine davransaydı ne olurdu sorusunun karşılığını bir dereceye kadar Yücel - Öner davasında bulabiliriz. Tonguç'la Yücel arasında Yücel'in bu davayı açması konusunda bir düşün ayrılığı vardır. Tonguç yukarıda belirttiğimiz taktiği savunurken, Yücel eyleme girmeyi, savaşmayı, suçlamalara açıkça karşı çıkmayı savunurdu. Yücel'in siyasal alanda ve basındaki olanakları Tonguç'tan çok daha geniş olduğu halde, Yücel uygulamak istediği takdirde başarısızlığa uğramıştır. Sesini duyuramamış, duyurma olanaklarını da bulamamıştır. Yukarıda anlattığımız koşullar içinde bunun böyle olması doğaldı. Partisinin gazetesinde bile kendisine yazı yazdırılmamış ve 1946'dan sonra politik eyleme de girememiştir. Tonguç, Yücel'in Öner'e karşı dava açmasına da karşıdır. Bu davanın tam karşı tarafın istediği seviyede ve nitelikte bir polemik davası yapılmasından, sonuç kötü çıktığı takdirde köy enstitüleri ve bütün eğitim çabaları konusunda kamuyu biraz daha yanıltmak olanağının karşı tarafa verileceğinden çekinir. Üstelik bütün Yücel çağının eğitim alanındaki atılımları üzerine karar vermeyi bir tek hakime bırakmanın fazla tehlikeli olacağı düşünündedir. Kamunun bu kadar köy enstitülerine ve Yücel'e karşı döndürülmüş olduğu bir ortamda bu kamunun bir parçası sayılabilecek mahkemelerin, üstelik bu yargı kurumları bugünkü anlamda bağımsız da değilken, bütün bir çağın eğitim işlerinin hesabını doğru olarak yapabileceklerine, bu konuda olumlu yargılara ulaşabileceklerine Tonguç daha başlangıçta inanmıyordu. Ayrıca Tonguç, Yücel'in dava sırasındaki taktiğini, özellikle Yücel'in solcu tanınmış öğretmenleri korumadığı, hatta Dil - Tarih Coğrafya Fakültesindeki sol-

cu hocaları bakanlık emrine aldığı şeklindeki savunmalarını da doğru bulmuyor, Yücel'i bu bakımdan eleştiriyordu. Bu düşün ayrılığı iki kişi arasında geçici bir soğukluğa bile yol açmıştı. Davanın gelişimi, sonucu Tonguç'un kaygılarında ne kadar haklı olduğunu gösterdi; Öner beraat etti ve Yücel'i solcu olarak suçlaması dolaylı bir şekilde mahkeme tarafından onaylanmış oldu. Yücel - Öner davasının bu şekilde sonuçlanmış olması, bundan sonraki yıllarda karşı tarafça geniş ölçüde sömürülmüş ve sırası geldikçe kendi suçlamalarının doğruluğuna bir kanıt olarak ileri sürülmüştür. Bu dava Yücelin ve onun yönetimi altında yapılmış olan işlerin aşırı sol nitelikte olduğuna kamuyu biraz daha inandırmaktan başka bir işe yaramadı.

■ *Saldırılara Karşılıklar ve Savunma*

Fakat Tonguç 1946'dan sonra yaptıklarını savunma yoluna gitmiştir. Gündelik polemiğe girmekten kaçınırken, dikkati çekmiyecek şekilde, sanki gelecek kuşakların yararlanabilmesini düşünerek yazılmış gibi, dikkatle incelendiği zaman bulunabilecek bazı yazıları vardır. Ama bunlar gürültü kopartacak cinsten olmadığı için ne onu suçluyanların, ne de kenara çekilip sustuğunu sanan bir kısım solcuların dikkatini çekmiştir. Zaten bu kişilerin hepsi de böyle yorucu incelemelere girmeden savlarını ortaya atmak alışkanlığmdadırlar. Onun bu karşılıkları belli bir seviyede ve düşünce planında kalmaya çalışılarak, o zamanın ve daha sonrasının koşulları içinde yeni yollar açmak gibi pratik amaçlar gözönünde tutularak hazırlanmıştır. Çok ender olarak kişisel karşılıklar vermekten kendisini alamamış bile olsa, bunları sonradan yayınlamamış, evrakı arasında saklamıştır. Bunlar, onun sabrının tükenerek kişisel ve duygusal olmaktan kendisini kurtaramadığı ender anların ürünleridir. Örneğin özellikle kişisel saldırılara karşı ha-

zırlandığı anlaşılan ve «İlköğretim İşleri ve bunları tenkit edenlere cevap» başlıklı makale[22] ölümünden sonra evrakı arasında bulunmuştur. Tonguç bunu hiçbir zaman yayınlamamış, hiçbir kişiye de göstermemiştir. O alışılmış yazı tarzına, kendisini ve kişisel sorunlarını söz konusu etmeme alışkanlığına uymıyan bu yazısından çok kısa bir bölümü, kamuya duyurmayı doğru bulmadığı ve eğer duyursaydı mutlaka karşı tarafça istenen gündelik bir polemiğe yol açacak olan bu kullanılmamış tarz üzerinde bir örnek olmak üzere buraya aktarıyoruz. Bu bölüm bazı yakınlarını haksız olarak işe yerleştirdiği suçlamasına karşılık olarak yazılmıştır: «*...Resmi işlerde yalnız öğretmenlik yapabilme selahiyetini haiz ve benim soyadımı taşıyan bir tek kardeşim vardır. O da diplomasının kendisine verdiği selahiyet çerçevesi içinde bir enstitüde öğretmendir. Jurnalcılıktan zevk alanlara ipucu vermemek için birbirimizle iki kardeş arasındaki münasebeti andıracak şekilde muhabere etmeyiz, sık sık konuşmayız bile. Ailemize mensup diğer insanların hepsi benim kutsal bir ülkü olarak üzerinde çalıştığım ilk tahsilden bile nasiplerini almadan kocamışlardır. Alınyazıları bu kadar serttir. Bunlardan herhangi birini, bir gaflet eseri olarak bir yere getirmeye kalksam bile nereye koyabilirim?...*»

Tonguç köy enstitülerine karşı yapılan suçlamaları belli bir düzeyde cevaplandırmış olduğunu Sirer'le geçen bir konuşmasını anlatırken şöyle belirtir[23]: «*...Yalnız sana bir noktayı söyliyeyim, biz Meclise tavizat olarak köy enstitülerini bir operasyona tabi tutacağız. Buna üzülmiyecek ve ses çıkarmıyacaksın, dedi (Yazarın notu: Sirer kastediliyor). Kendisine cevap olarak o zaman yeni intişar et-*

(22) **Özel arşiv: Tonguçun (İlköğretim İşleri) başlıklı 7 daktilo sayfalık yayınlanmamış makalesi. (yazarın notu: Bu makalenin bütünü 7. bölümde verilecektir).**

(23) **Özel arşiv: Fontamara olayı sırasındaki Danıştaydaki yazılı savunmasından.**

miş İlköğretim Kavramı adlı kitabımı vermekle iktifa ettim ve cevabım bu kitapta yazılıdır, dedim...»

İlköğretim Kavramı kitabı incelenince Tonguç'un sözünü ettiği karşılıkların daha çok kitabın önsözünde toplanmış olduğu görülür. Örneğin[24]: «*...Bazı demagoji düşkünlerinin onların aleyhlerinde (Köy enstitüleri) türlü yönlerden karamsar ve kötümser hava yaratmaya kalkışmaları elle tutulacak kadar meydanda olan eserleri ve değerleri baltalamak demektir. Sabahın erken saatlerinden gecenin karanlıklarına kadar en ağır hayat şartlarına göğüs gererek ve hiçbir şahsi menfaat düşünmiyerek yalnız memleket için ve milli bir dava uğrunda onun icablarına göre irkilmeden, yılmadan çalışanlara bunu yapmayanlar mı ders verecekler? Bu mesele hakkında millet vicdanı ve tarih yanılmaz hükmünü vermeyi esirgemiyecektir... Bu işleri her ne bahasına olursa olsun tenkit ederek davayı çürütmek veya bazı şahısları lekelemek istiyenler eğitmenlerin ihmal edildiklerinden, köyler ve şehirler için ayrı öğretmen tipleri yetiştirildiğinden enstitü mezunlarının kültürsüzlüklerinden söz açarak hakikatlara asla uymıyan yazılar yazmaya koyuldular. Bu yazılanların ne kadar değersiz olduğunu realite ve olaylar göstermektedir... İlk köy enstitüsü açıldığından ilk mezunlar çıkıncaya kadar başka çeşit, onlar köylerde işe koyulduktan sonra başka türlü olmak üzere mücadelelerle dolu bir çalışma hayatının her nevi sıkıntılarına, bayağılıklarına, iftira ve jurnalcılıklarına katlanmak icabetti. Bütün direnmelere rağmen işi sımsıkı tutanlar, bunun sıkıntılarına herşeyi göze alarak katlandılar. Sayıları pek az da olsa bunları koruyan ve destekliyenler de oldu... İlköğretimi tamam olmıyan ve bu yüzden ortaçağ hayatından kurtulamıyan ve ülkü birliğine kavuşamıyan toplumlarda ilkokul hareketine karşı yapılan türlü tür-*

(24) **İlköğretim Kavramı, İ. Hakkı Tonguç, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1946, s. 6 - 12 (Önsöz).**

lü itirazlara rastlanmaktadır. Başta aydınlar olmak üzere ilgililer davanın önemini kavrayıp benimsemedikçe ve onu her türlü şahsi menfaatten sıyrılarak bütün kuvvetleriyle savunmadıkça bu gibi yıkıcı, işi aksatıcı, bazen de baltalayıcı itirazlar ve direnmeler kökden sökülüp atılamaz... Son yıllarda kutlanacak bir gayretle ve eşi görülmiyen bir şekilde köylerde açılan ilkokulların yapımına, enstitülerin bünyesine, fedakâr öğretmenlerin vücuda getirdikleri sandıklara uluorta ve hakikatları tahrif ederek itiráz edenler, köylünün ortaçağ hayatından kurtulmasını hoş görmiyenler, köylüyü sömürenler, ilkokul öğretmenlerinin teşkilatlanmasını istemiyenler, kendi çocukları için mahallelerinde ortaokul, lise, hatta yüksek okul bulamadıkları zaman öfkelenen ve bu uğurda herşeyi göze alanlar, mesleki suç işliyerek cezaya çarpılanlar, okullarla ilgili şahsi menfaatlerini diledikleri gibi sağlıyamıyanlar arasından çıkmaktadır... Köylüye iyilik yapmak, onu cahil bırakmak veya aldatmak yolunu tutmakla sağlanamaz. Köyde eğitim her engeli, her zorluğu yok ederek gerçekleştirmeye mecbur olduğumuz ana davalardan biridir. Halka hizmet edip etmiyen insanlar olduğumuzu bu gibi işlerde tutacağımız fikrin mahiyetiyle gösterebiliriz. Bilgisiz insan -gerilikten ve uyuşukluktan ayrılmak istemiyor- diye onun dünya anlayışına mı katılacağız? Aydınlardan kendi çocuğunun cahil kalmasına dayanabilen, razı olan bir kişi çıkar mı? Milletin çocuklarını okutmaya sıra gelince niçin aynı heyecanı ve titizliği gösteremiyoruz? İlk öğretim meselesinde sıra, yoksul ve toplumun en ağır yükünü taşıyan halkın çocuklarını okula kavuşturmaya gelmiştir. Bunun icab ettireceği her türlü fedakarlığı göze almaya mecburuz. İleri düşünceli olması gereken bugünkü aydın neslin karşısına böyle önemli bir görev dikilmektedir. Bu vesile ile büyük çapta bir memleket davasını omuzlama fırsatına kavuşmuş olan bu nesil, bu davayı başaramıyacak, geri fikirli insanla-

rın eline bırakarak sürüncemeye sokacak olursa, tarih onun alnına kara damgasını basmakta asla tereddüt etmiyecektir. Yaşamanın amacı ileri millet olarak yaşamaktır. Ortaçağ hayatından farksız, geri bir hayata razı olan insan kalabalığıyla çağımız uygarlığına katılamayız, diri millet haline gelemeyiz... İlköğretimi gerçekleştiremiyen toplumlar, çağımız uygarlığının içine girip ne onu benimsiyebilmişler, ne de bu uygarlığın malı olan esaslı işlere sağlam temeller bulabilmişlerdir. İşin acı tarafı bu durumda olan toplumlara mensup bireyler zihniyet ve dünya anlayışı bakımından ortaçağ karanlığından kurtulamamışlardır. Azınlık halinde olan bir kısmı yeni uygarlığın nimetlerine kavuşmuş, çoğunluğu bunlardan tamamen denecek şekilde mahrum kalmış millet olur mu? Cahil kütle sayısı pek az tutan aydın zümre için yüz karası değil midir?... Genç ve ülkülü öğretmen nesli, ilköğretim davasını her türlü saldırgana karşı, vatanı düşmandan korur gibi korumalıdır. İlköğretim buna kavuşamıyanların, verilmiyen haklarından biridir. Onu, Anayasanın belirttiği sahiplerine istisnasız vermek lazımdır. Bu davayı gerçekleştirmeye emeklerini katanları değil, imkan ve fırsat ellerinde iken katmayanları sorumlu tutacak kadar vicdanlı ve bilinçli bir öğretmen nesline muhtacız. Son aylarda memleketin en ıssız köylerine kadar sokulup ilk öğretim davası aleyhinde türlü zehirleri, bilgisiz halkın arasına akıtan sözde aydınların, hakikata ve milli ülkülere asla uymayan demagojilerine kapılmak memleket için çok zararlıdır. Bilhassa köy enstitüsü mensupları ve ilkokul öğretmenleri çok tetik bulunmalı, davalarını kendileri savunmalı, geriliği boğmalı, ona nefes aldırmamalıdırlar. Dünya milletlerinin hallerine bakarak ve onlarla kendi durumumuzu mukayese ederek ilköğretim davasını, bilimsel fikirleri ve tarihsel olayları ortaya sere sere, savunmaya mecburuz. Bu kitap hakikatı belirtmek, davanın önemini anlatmak, ilköğretim çalışmalarının yüz

karamız değil, yüz akımız olduğunu belirtmek amacını gütmektedir... Soysuzlaşmışlar, eseri yıkamıyacaklardır...»

Tonguç daha sonra, 1947'de yayınladığı Canlandırılacak Köy adlı kitabının ikinci baskısında da saldırılara bu şekilde karşılıklar vermeye devam etmiştir. Örneğin[25] *«...Bu olağanüstü çalışmalar hızla devam ederken, 1946 yazında milletvekili seçimleri başladı. Bu seçimler son yılların ilköğretim hamlesine gizli gizli itiraz edenlerin meydana çıkmalarına imkan ve fırsat verdi. Onlar bu işten zarar göreceklerini tahminliyerek kuşkulananlarla el ele vererek bütün ulusal değerlere ve devrimin ana ilkelerine saldırmaya, onları yıkmaya koyuldular. Fakat eseri hırpalamaktan daha ileri geçemediler. Fani insanların hepsi göçüp gidecek, ortada yalnız, milletin ortak malı olan eser kalacaktır. Tarih ve millet vicdanı, haklı ile haksızı ayıracak, yanılmaz, kesin hükmünü verecektir... Köy enstitüleri hakkında verilecek bütün hükümlerde onların kuruluş devirlerini hesaba katmak vicdanlıca bir hareket olurdu. Fakat bu kurumlara taraftar olmadıklarını sözleriyle, yazılarıyla ve işleriyle belirtenler bunu yapamadılar; bilgisizlik, haset ve istirkap ateşi içinde kalarak hüküm vermeye kalkıştılar... İtirazcılar, bilim ve fikir adamlarına yakışır şekilde davransalardı, pedagoji tarihi onları objektif hareket eden ve davaya yardımı dokunan insanlar olarak yazmaya mecbur kalacaktı... Diğer köy enstitülerinin beyni ve kalbi olan bu kurum çökerse (Yazarın notu: Yüksek Köy Enstitüsü) köy enstitüleri de menfi cihetten bünye değiştirerek, süratle mektepleşirler. Ondan sonra da gerçek amaçlarına hizmet edemezler. Bu kurumların yaşamalarına taraftar olmıyanlar, onları bu şekilde*

(25) **Canlandırılacak Köy, İ. Hakkı Tonguç, Remzi Kitabevi, 1947, İstanbul, s. 498, 499, 507, 512, 531, 532, 566, 567, 573, 574, 575, 576, 587, 595, 603, 609, 613, 614, 616, 622, 627, 629, 632, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 652, 653.**

çalışmaktan alıkoyarak, öğrenci ve öğretmenlerini ikiye ayırarak, politika vasıtası yaparak, değerli öğretmenleri işlerinden çıkararak, içeriden yıkmaya teşebbüs edebilirler. Her türlü şartlar içinde, onları bu türlü saldırışlardan koruyup yaşatmak, ülküye ve ana ilkelere candan bağlı olanların milli ve kutsal görevidir... Bu eleman (Yazarın notu: köy enstitülüler) eğer geçmişte olduğu gibi, bilinçsiz, basit, verilecek her emre körükörüne boyun eğen otomat insanlar olarak yetiştirilselerdi, köylere dağılır, her ay maaşlarını alır, köyün geri hayatına alışır, alınyazılarına göre ömürlerini sona erdirirlerdi. O zaman belki hiç mesele çıkmaz, onların bu durumları bazı gafillerce normal telakki edilirdi. Fakat köyde hiçbir değişiklik olmaz, o yine ortaçağ karanlığı içinde bunalır kalırdı. Köy enstitüleri davasına katılanlar bu yolu tutmadılar; o yoldan gitmeyi memleket için zararlı buldular. Çünkü o zaman yalnız köyler ve köylüler ortaçağ hayatı içinde bunalmıyacaklardı; bütün memleket o hayattan yakasını sıyıramıyacaktı... Eğitmenli okul teşkilatı, memleketimizin ihtiyaçlarının doğurduğu, başka yerlerde eşine rastlanmıyan yepyeni bir teşkilattır. Eğitmen köyde doğup büyümüş, askerliğini yapmış, eğitmen oluncaya kadar çeşitli işlerin içinde sınanmış, çevresindeki gerçek hayattan alınması mümkün bilgileri yaşıyarak öğrenmiş yeni bir meslektaş tipidir. Onun bilgisi az, fakat özlü ve sağlam bilgidir... Eğitmen köy organizmasının yarattığı pek yeni bir halk eğitkeni tipidir... Eğitmenlerin bu vasıflarını, eğitmenli okulların yukarıda belirtilen özelliklerini bilmeyen veya hayatları bakımından bunları kavrayamıyacak derecede onlardan uzaklaşmış bulunanlar, onların en ıssız, yaşama şartları en geri olan köylerdeki hizmetlerinin önemini kestiremezler. Onun için eğitmenleri küçümserler, bunlardan istifade edilemiyeceğinden söz açarlar, hatta bu gibilerin bazıları onların tasfiye edilmeleri uygun olacağını bile ileri sürerler. Bunlar memleketi,

bilhassa köyü hiç tanımıyan, asla bilmiyen okuryazarlardır. Böylelerinin ellerine selahiyet ve iktidar geçtiği zaman memleket için çok zararlı olurlar. Sinsi sinsi hareket ederek, iyilik yapıyormuş gibi görünmeye çalışarak, icabında çeşitli iftiralara başvurarak gizli maksatlarını gerçekleştirmeye çalışırlar. Eğitmenli okul teşkilatı kurulduğundan beri böyle bir tehlike ile karşı karşıyadır. Bu okulların köye faydalı olduğuna inananların bu noktayı bilmeleri, fırsat ve imkan ele geçtikçe hakikatı belirterek onları savunmaları, milli görevlerin başında gelir. Yıkmak yerine yapmak yolu tutulmalıdır... Eğitmenlerin istedikleri, özledikleri köy ilkokulunun vasıfları yukarıki satırlarda belirtilmiştir. Bu istekler gerçekteki hayatın istekleridir. Okul onlara cevap verebilecek karakteri kazanabilirse, kusursuz köy okulu addedilebilir. Bunu yapamadığı takdirde, belki nazariyeci okur yazarların hoşuna gider; fakat okula çocuklarını gönderecek olanların asla!... Nazari pedagoji ile meşgul olmuş, ömrü boyunca işe el sürmemiş, okullarımızda meşrutiyettenberi tatbik edilmeye başlanan elişleri derslerine bile katılmamış veya bunun değerine inanmamış bazı kimseler yeni kurulacak köy enstitülerinde işe bu derece önem verilmesini uygun bulmadıklarını, böyle bir hareketin nazari derslerin aleyhine olduğunu, bu önlenmiyecek olursa, öğrencilerin kültür bakımından zayıf yetişeceklerini iddia ediyorlar, bu düşüncelerini gizli ve öznel, fakat imzasız raporlarla yüksek makamlarda bulunanlara duyurmaya kalkışıyorlardı...» Yazar, köy enstitülerinin başlıca ilkelerini incelerken yapılan eleştirileri şöyle sıralar: «*...(20 lira ücret azdır, bu hiç olmazsa 40 liraya çıkarılmalıdır. Hükümet kanun çıkararak birçok vaatlerde bulunur, fakat bunları zamanı gelince yapamaz. Öğretmen hem öğretmenlik hem de ziraat ve atelye işini bir arada yürütemez. Okullara sokulan iş dersinin gayesi sadece terbiyevi olmalıdır. İstihsal gaye olunca okul değerini kaybeder. Bu sistem*

öğretmenler arasında ikilik yaratır. Bizde iş esasına göre kurulacak müesseselerde öğretmenlik yapacak kimseler yoktur. Onun için bu sistem tatbik edilemez...) Bu gibilere türlü vasıta ve imkanlara başvurularak, kanunun mucip sebepleri, modern pedagojinin ilkeleri, köy şartları anlatılmaya çalışıldı ise de, onlardan bazıları kanaatlarından vazgeçmediler... Davayı baltalama yoluna saptılar. Kanun karşısında itirazlarını yürütemiyeceklerini anlayınca, Kızılçullu ve Çiftelerde köy öğretmen okulu olarak evvelce açılmış olup da bu kanunla köy enstitülerine çevrilmeleri gereken kurumların öğrencilerine etki yaparak, menfi düşüncelerini onlar vasıtasıyla ve Maarif Vekilliğine karşı bir nevi tepki şeklinde açığa vurdurtmak istediler. Hüviyetlerini gizliyen bazı şahıslar meseleyi İstanbul gazetelerine aksettirmek yolunu tuttular... Sayıları pek az olan bir kısım itirazcılar da menfi iddiaları tahakkuk etmeyince büsbütün azdılar, tedhiş veya iftira yoluna saparak, hakikate aykırı hareket etmeye yeltendiler... Eğer çok sayıda köy enstitüsü kurulmamış olsaydı, şimdi yukarıda hatıralarını okuduğumuz çocuklar gibi binlerce köy çocuğu her türlü gelişimden mahrum kalacak, toplum için, her biri birer hazine olan bu istidatlar, köylerde sönüp gidecekti. Halbuki bugün elimizde bu çocuklardan 25.000'den fazla yurttaş var. Eğer onlar iş eğitbiliminin ilkelerine, toplumsal pedagojinin metod ve amaçlarına, Cumhuriyetin getirdiği ülkülere uyularak yetiştirilmemiş olsalardı, bu derece kuvvetli birer değer sayılamıyacaklardı. Öyle ise demagoglar, davanın gerçekleştirilmesine, köyün canlandırılmasına niçin itiraz ediyorlar? Bir kısmı, bu mesele yüzünden menfaatleri zedelenenlerin hoşlarına gitmek ve böylece kahramanlık taslamak için. Bazı sarıksız softalar da köylü çocuğunun bu şekilde yetişmesini istemedikleri için... Köy enstitüleri vatanın en ıssız köşelerine kadar dağıldılar. Bunları, hayat şartlarının binbir zorluk yarattığı yerlerde kur-

mak, yaşatmak kolay olmadı. Bu sözün ne demek olduğunu bu işe katılıp kafalarını yormıyanlar, boş toprakları canlandırmayanlar bilmezler... Enstitülerin kurucu öğretmen ve öğrencileri buraları cennete çevirdikleri için mi, milliyet duyguları zayıf insanlar olarak teşhir edilmeye kalkışılıyor? Bu kurumların hayatını mistik sıfatıyla değersiz göstermeye kalkışan okur - yazarlar hangi işleriyle, hangi çölü vatanlaştırdılar? Yeni pedagojinin ilkelerine göre milliyet duygusu lafla değil, işle gelişir... Enstitülerde elde edilen başarıların büyük payı bu kurumlarda, birçok zorlukları göze alarak çalışan fedakâr öğretmenlere aittir... Bu kurumlarda canla başla çalışan yüksek okul mezunu olmayanların değerlerini düşürmeye çalışanlar... diploma imtiyazı yaratmaya çalışanlardır. Köylerde çetin şartlar içinde iyi niyetle, bozgunculuk yapmadan iş başarmak için sadece diplomaya güvenmek yetmez. Bir gün gelir de, köy enstitülerine sadece diploma veya kura esasına göre ve noktaya nöbetçi diker gibi nöbet usulü ile öğretmen tayinine kalkışılırsa, doğru olmaz. Eğitim teşkilatı bu derece mihaniki, bilinçsiz tayin usullerinden kurtarılmalıdır... Enstitülerde görev alan arkadaşların %90'ı yukarıda hatıraları yazılı meslektaş gibi çalışmıştır. Köy enstitülerinde çalışma ölçüsünün ne olduğu bu yazıda gösterilmiştir. Böyle iş görenler nereden mezun olurlarsa olsunlar, bu kurumlarda tutunabilirler. Aksi takdirde 3 veya 5 diplomaya da sahip olsalar sırıtır kalırlar... Memlekete hizmet etmiş olanların haklarını inkâr etmek, en büyük ve iğrenç yıkıcılıktır. Mesleğin mensubu olanlar bu hatayı işlemekten sakınmalıdırlar. Çünkü enstitüler hem akla karanın çabuk belli olduğu, hem de çalışkan ve şerefli insanların değerlendirildiği yerlerdir... Devletin hangi teşkilatında çalışan memuruna bu derece önemli ve ağır vazifeler gösterilmiş, ondan bunları süratle yapması istenmiştir? (Yazarın notu: Köy öğretmenlerinin görevleri). Yüzyıllar boyunca ihmal edilmiş

köyü canlandırmak amacıyla köy öğretmenlerinin omuzlarına yükletilen bu işleri göreceklere milletçe yardım edilmiyecek olursa, onlar kolay kolay başarılabilir mi? Sadece cebindeki diplomasına güvenerek köye gidecek bir öğretmen bunların altından kalkabilir mi? Bu vazifelerin çoğu toplumsal işlerdir. Onun için milletçe, elbirliği ile yapılmaları gerekir. İş eğitimi almış, çalışma tekniğini bilen, iş vasıtalarına sahip, köyü canlandırma ülküsüne inanan, toplum hesabına alınteri dökebilen, köyden kaçmıyan öğretmen olmadıkça, 4274 sayılı kanunun bu maddesinde yazılı hususlar gerçekleştirilemezdi... Kanunun bu maddesinde yazılı hükümlerden hangisi, niçin istenilmiyor? Bu cihet açıkça söylenmelidir. Köy öğretmenleri bu vazifeleri yaptıkları için değil, yapmadıkları takdirde suçlandırılmalıdırlar... Köy enstitüsü mezunu öğretmenlere, enstitüde iken katıldıkları çeşitli işlere göre, bunları gidecekleri köy okullarında uygulamaları için, iş aletleri, koşum ve geçim hayvanları, araba, at gibi taşıt vasıtaları verilir. Onlar köylere giderken yalnız diplomalarını götürmezler. Bir öğretmene verilen ...vasıtaların köy için o derece önemi ve değeri vardır ki, birçok köylerde köyün bütün ailelerine ait iş vasıtaları bir araya toplansa onların topu öğretmene verilen vasıtalar kadar tutmaz. İş vasıtaları bu kadar eksik ve kıt olan bir köyün canlanmasına imkan var mıdır? Böyle köyde teknik ilerleme mümkün olabilir mi?... Uluorta konuşanların çoğunu, öğretmenleri işbaşında görmemiş olanlar, sanattan veya iş pedagojisinden anlamıyanlar, ömründe bir iş aletini kullanarak herhangi bir iş yapmamış olanlar, bir iş görme şartlarının neler olduğunu bilmiyenler, köyü canlandırma vasıtası olarak sanat ve işin değerini bilmiyenler teşkil eder... Bir sanatı bilen öğretmen ve onun eliyle köye giren iş vasıtaları köy için faydalıdır. Yalnız onların değerlerini, niçin faydalı olduklarını ömrünce bir tek eşyayı tekniğine uygun olarak yapmamış olan-

lar, kafaları herşeyi nazari düşünmekten başka bir işe yaramıyanlar tayin edemezler. Etmiye kalkacak olurlarsa, gülünç duruma düşerler, iş pedagojisi tarihinde birer karikatür olarak kalırlar... İnsanlara iş gördürmek istiyenler üçe ayrılırlar: 1) Yapılacak işin nasıl yapıldığını bilmiyerek esir ve köle çalıştırır gibi adam çalıştırmaya kalkışanlar, 2) Yapılacak işin tekniğini, önemini, değerini bilen bir şef sıfatıyla iş gördürenler. 3) Görülecek işin türlü bakımlardan değerini ve toplum hayatına yapacağı iyilikleri kestirebilenler. İkinci ve üçüncü gruba mensup kimseler, enstitü mezunlarından memnundurlar. Köy enstitüsü mezunları birinci gruba girenlerin idaresinde, hem kendileri, hem de memleket için faydalı olamazlar. Bu noktanın açıkça anlaşılması lazımdır... Çünkü pedagoji tarihinde bu zihniyetle idare edilen insanların emeklerinden fayda elde edilemediğini gösteren binlerce misal vardır... Yurt yoksul insanların değil, varlıklı ve mesut insanların yurdu haline gelmeli; onun her tarafından neşe, sağlık ve bahtiyarlık fışkırmalıdır. Bu ülküye yaklaşmanın ana şartlarından biri, köye iş yapmasını bilen öğretmeni ve iş araçlarını sokmaktır... Uygulanmıyan bilgi boş ve lüzumsuz bilgidir. Bilmek demek yapmak demektir... İlgili kitabı veya dergiyi okuyarak, tabiatı veya sosyal hayatı inceliyerek bilgi edinemiyorsak; kitabda yazılanı veya öğretmenin anlattığını aynen ezberleme yolunu tutmuş, iskolastiğin esiri haline gelmişiz demektir. Köy enstitülerinde yetiştirilen çocuklar, iskolastiğe köle olmaktan kurtarılmaya uğraşılmıştır... Üzerinde önemle durulması gereken bir nokta daha var: Ziraat işleri ile meşgul olacak öğretmenin diğer işleri ihmal edeceği. Genç öğretmenlere bu yanlış kanaati aşılamaya çalışanlar, son zamanlarda türediler. İçlerinde milli eğitim teşkilatında mühim mevkilere ulaşmış kişilerin de bulunduğu bu grup, enstitülerin bağrına sokularak öğrenciler arasında propaganda yapmaktadır. Bunlar köy öğ-

retmenlerinin günlük boş saatlerini, mevsimlere göre boş kalacakları zamanı, öğretmenler ziraat işlerinden el çekerlerse köy okulunun medreseye döneceğini, tabiatın içinde yapılan tarım işlerinin eğitsel değerini hesaplıyamıyacak derecede mesleki bilgileri kıt insanlardır... Köy öğretmeni ziraat işinden vazgeçerse, sadece ders okutan, köylü ile bütün bağlarını koparan, onunla mukadderat birliği kuramıyan, boş vakitlerini tavla veya iskambil oynamakla geçiren tembel bir yaratık haline gelir. Ziraat işinin öğretimle beraber yürütülmesi için öğretmenin de köylüler gibi çalışması gerekir... Enstitü mezunu köy öğretmenleri, ziraat işinden vazgeçirilirse, hem enstitüler, hem de köy okulları temelinden yıkılırlar. Tarım işlerinden uzak kalan okul, köyü canlandıramaz... Ziraata dayanmıyan, onun yerine sadece maaş veya ücret şeklinde belli bir paraya bağlanan öğretmen, maddi yönden de bu işten çok zararlı çıkar. Varlık, sanat ve ziraatle sağlanır... Şunu da açıkça ve insafla, samimi olarak, hatırlamak lazımdır ki, bu gençler, 18 - 20 yaşında iken hayata atılmaktadırlar. Son zamanlarda onların aleyhine durmadan mugalata yapanların bir kısmı, bu noktayı göz önünde tutmadan ve kendilerinin o yaşlarda ne gibi işler başarabildiklerini hiç hatıra getirmeden uluorta konuşmakta veya yazıp çizmektedirler. Köy öğretmenlerini başarısızlıkla lekelemeye yeltenenler, lütfen onların bulundukları köylere giderek müspet bir eser meydana getirsinler de, onları da görelim. Köyde misafir sıfatıyla kalmaya bile dayanamıyan bu ana kuzularının melemeleri görülmemiş sanılmamalı! Bu gibiler hakikatı göremiyecek kadar gözleri kararmış kötümser kişiler oldukları için, akıllarınca memlekette menfi bir hava yaratarak, enstitülerde operasyon yapacaklarmış. Bunlar o derece ehliyetsiz doktorlardır ki, yapmayı tasarladıklarına hakikaten girişirlerse bu operasyon, sağlam bünyeli, hiçbir hastalığı olmayan bir kimseye yanlış teşhis konarak tatbik edilen tehlikeli

bir ameliyattan başka bir şey olmıyacaktır... Köyü canlandırma davası eski okulla yeni okul davasıdır. Okul artık yenileşmelidir...» Yazar kitabının sonundaki «sonuçlar» bölümünde de şöyle der: «*...Kitapta köyde eğitim ve öğretim problemlerinin ne kadar sert, ne derece donuk meseleler olduğu etraflı şekilde anlatılmaya çalışıldı. Bu dava karanlıktan aydınlığa çıkarılmak ve çözülmek istenince, binbir çeşit engelle karşılaşılacağı misallerle gösterildi. Bu problemlerin çözülmesi herşeyden önce, vuzuhsuzluktan kurtarılarak berraklaştırılmalarına bağlıdır. Bilinmeyen meseleler çözülmeye teşebbüs edilince, köy çevresinden veya dışarıdan gelerek çoğu menfi etkilerin neler olabileceği önceden kestirilmelidir...»* Bundan sonra köy çocuğunun eğitim hakları konusuna değinerek şöyle der: «*...Bu hakları açıkça söylemek, istemek, gerçekleştirmeye çalışmak komünizm yapmak değildir. Bunları fikir olarak ortaya koymak, bu fikirlerin gerçekleşmesi için emek harcamak sadece yurttaşlık ve insanlık vazifesini yapmak demektir. İleri cemiyetler bu gibi problemlerle uğraşırlarken Türkiye'de ilköğretimi gerçekleştirmeye çalışanları komünistlikle itham etmeye kalkışmak pedagoji tarihimiz için bir leke teşkil etmez mi? Türk toplumunu, Türk yurdunu sevenler, halkı okur - yazar bir hale getirmekle, onu sadece medeni milletler seviyesine yükseltmenin şartlarından birini gerçekleştirmeye uğraştıklarına kanidirler. Bu yol milletçe yürünecek bir yoldur. Yolcuları hiçbir sıfat yürüyüşlerinden alıkoyamıyacaktır. Türk halkı, okuma yazma bilmemek damgasından sıyrıldıkça, kimlerin kendisinin iyiliği için çalıştığını ve hakikatın ne olduğunu öğrenecektir...»* Bundan sonra bu yolda ileride karşılaşılacak zorlukları inceliyerek şöyle der: «*...Yakın zamana kadar eğitim teşkilatında çalışan idarecilerin pek çoğu için herşeyi tamamen meçhul olan köy aleminden gelen mütevazi bir öğretmeni dinlemek, ondan birşeyler öğrenilebileceğine inanmak akla*

bile getirilmiyordu. Yüksek mevki işgal eden bir zatla köy öğretmeninin doğrudan doğruya temasa gelmesi, bunların fikir alışverişine kalkışmaları, otoriteyi sarsıcı bir karşılaşma telakki ediliyordu. Bu hal, demokratlaştırılmamış eğitim teşkilatının en bariz vasfını gösterir. Böyle bir durum hem eğitkenler, hem de idare makamlarında bulunanlarla, köy okulları arasında her türlü fikir akımlarını sağlıyacak bir kanalın yaratılmamış olduğunu anlatır... Köyle idare makamları arasındaki tıkanık kanal açılınca, köy aleminden yeni ve manalı sesler gelecektir... Bu yolun daima açık ve işlek bir yol olması şarttır... Köy eğitmen ve öğretmenlerinin görevleri, ...köy okulunun amaçları üzerinde, hem köylerde çalışanlar, hem de eğitkenler ve idareciler arasında anlaşma birliği sağlanmış değildir... Bu olmayınca, bundan demagoglar kendi hesaplarına ve kötü maksatlar için istifadeye kalkışırlar... Demagoglar bu gibi hallerden faydalanarak mugalatalara ve işi kökten sarsacak teşebbüslere fırsat bulunca, bilhassa müteaddit siyasi partilerin bulundukları toplumlarda, günlük politika peşinde koşan yıkıcı insanlar da böyle fırsatlardan faydalanarak değersiz kanaatlerini ileri sürmeye, bulanık suda balık avlamaya başlarlar. O zaman, en bayağı politikacılık, bundan daima uzak kalması gereken okulların bağrına kadar sokulur... Onu tavizler vererek önlemeye kalkışmak, kurban üstüne kurban vermeyi ve sonunda da yapılan bütün iyi işleri demagoji düşkünlerine teslim etmeyi icabettirir... Eğer köylü halk arasında yaşıyan ve henüz kıymetini kaybetmemiş olan çeşitli değerler canlandırılarak, bunlardan eğitim ve öğretim sırasında sistemli ve metodlu bir şekilde istifade etmenin yolları bulunacak olursa yalnız bu iş bile şehirle köy arasındaki korkunç uçurumu kapatmak için önemli bir vasıta olabilir. Bu fikre inananlarla onun gerçekleştirilmesini türlü sebeplerle istemiyenler arasındaki anlayış ayrılığını ortadan kaldırmak meselesi de çözülecek dava-

lardan biridir... İlgililer arasında türlü sebepler yüzünden köy okulları teşkilatı üzerinde de fikir ayrılıkları bulunduğu bazı vesilelerle ve zaman zaman kendini göstermektedir. Mesela ilgililerden bazıları, sadece memleketin öz dertlerini bilmemek yüzünden köy bölge okulları meselesini bir nevi utopia telakki ederek, ileride çözülmesi lazım gelen bir dava sanmaktadırlar. Aynı kişiler, karakter ve nüfus bakımından büyük köylerden daha geri durumda olan, mesela 700 - 1000 nüfuslu ilçe merkezlerini bir an önce ortaokula kavuşturma işini bütün meselelerden daha önemli telakki ederek ön plana geçirmek istemektedirler... Halk idaresi ülküsüne bağlanılan bir toplumda yurttaşlar görevlerde olduğu gibi, nimetlerden faydalanma meselesinde de eşit haklara kavuşmalıdırlar ki, içtimai düzeni sarsıcı farklar ortadan kalksın. Köy insanları için herhangi bir okulun açılmasını istemek neden tabii görülmüyor da, kasaba eşrafının isteğini yerine getirmeye uğraşmak meziyet olarak gösterilmek isteniyor?... Köy bölge okullarıyla ilgili bir isteği ve düşünceyi açıklamak, sadece toplumsal eğitbilim prensiplerinden birini anlatmak, sosyal hayat bakımından düzen sağlayıcı kurumların çoğalmasını istemek, demektir... Köy okulu hayat ve iş okulu olacaktır... Bu fikrin gerçekleştirilmesi meselesi ona inanmak veya inanır görünmek kadar kolay bir iş değildir... İş okulunu gerçekleştirebilmek için çocuğa göre iş şekillerini, o işlerin öğrenilmesi ve öğretilmesi ile ilgili usulleri bilmek gerekir Aksi takdirde çalışmalar hemen işçilerin çalışmaları gibi mihanikileşir. Bu bakımdan köy enstitüleri ve yüksek köy enstitüsü için çözülmesi icabeden yüzlerce problem vardır. Enstitülerin en modern esaslara göre kurulmuş uygulama okullarını bu amaçları gerçekleştirmeye elverişli birer laboratuvar haline sokmak lazımdır. Uygulama okulu bir enstitünün kalbi, beyni gibidir; oradaki çalışmalar durdu mu, enstitü ölmüş demektir. Uygulama okulu gece gündüz et-

kin durumda olmalıdır. Bu da ancak enstitülerin kadrolarını işinin ehli öğretmenler ve uzmanlarla kuvvetlendirmek sayesinde mümkün olabilir... Karakteri keskin çizgilerle belirtilmeye çalışılan yeni köy okulunun yaratılabilmesi için, herşeyden önce enstitü ve bölge okullarını yüksek köy enstitüsü mezunlarıyla beslemek lazımdır. Onların yetişme tarzları, köyü yadırgamayışları, köy çocuğunun psikolojisini iyi bilmeleri, işi sevmeleri, kendilerine verilecek roller için yetecek meziyetlerdir... Enstitülere öğretmen tayin ederken menşe meselesine bağlanarak öğretmenler arasında fark yaratmak, bir kısım öğretmenlerin gizli roller oynamalarına göz yummak veya bu gibileri hoş karşılamak, bu kurumlara kin, gayz nefret, öç alma gibi zehirleri sokar... Köy okullarının yapımı en çetin davalardan biridir... Önümüzdeki yıllarda köylerde irili ufaklı en az 25.000 okul binası yaptırmak lazımdır. Bu meseleyi yalnız para kuvvetiyle halletmeye kalkmak memleket realitelerini görmemek demektir. Köylerde okul yapımını ilgili kanunların hükümlerini tatbik ettirerek başarmayı 'köylü için zulüm' telakki eden yanlış zihniyete sahip olanların düşüncelerine uymak bu işi baltalamak istiyenlere katılmak demektir. Eğitim işlerinin günlük politika manevralarıyla çözülemiyecek oldukları anlaşılmıyacak olursa, esaslı tedbirler bulmak kolaylaşır. Yapım meselesi de dahil olmak üzere köyde eğitim davası her türlü politika oyunlarının üstünde milli bir dava olarak kalmalıdır... Köylerde açılan ve önümüzdeki yıllarda sayıları süratle artacak olan çeşitli öğretim ve eğitim kurumlarını, okul işletmelerini, işliklerini, kooperatiflerini denetlemek, bu kurumlarda türlü görevleri üzerine almış olanlara vaktinde yardımda bulunmak, malzeme sağlamak meseleleri; alışılmış teftiş usullerine göre çalışıldığı takdirde yürütülemezler. Müfettişler sadece menfi olaylar peşinde koşarlarsa, korkulan ve ürkülen birer tahkikatçı olarak kalır, bu işlere hız veremezler... Köy-

de eğitim meselelerini denetleme işi ampirik usullerle, pedagojiye vukufu olmayan ve bir eser yaratmamış olan insanların saptıyacakları indi talimat maddeleriyle yürütülmeye kalkılırsa, bundan müspet sonuçlar alınamaz. Eğitim teşkilatımızın tarihi incelenirken, rastlanan en büyük hatalardan biri, yetkili makamlarda bulunmuş olanlardan bazılarının, karakteri zayıf müfettişleri, direktif vermek suretiyle ve tamamen şahsi emellerine göre çalıştırma yoluna sürüklemiş olmalarıdır. 'Kelle getirmeye memur edilen' bir müfettişle onu böyle bir cinayet için alet olarak kullananlar, bir meslek için yüz karasıdırlar. Kanunların, yönetmenliklerin, tüzüklerin, pedagoji ilkelerinin değerlerini hiçe sayarak, otorite sahiplerinin isteklerine göre teftiş yapan, rapor yazan müfettiş, eğitim kurumlarına en büyük kötülüğü yapan, herkesin nefretini üzerine çeken bir yaratıktır. Devlet kadrolarında böylelerine asla yer vermemek en büyük hizmetlerden biridir... Köy okul veya enstitülerindeki tarımsal veya teknik çalışmaları, bunlardan hiç anlamıyan birinin denetlemesinden fayda elde edilemez. Tıpkı bunun gibi öğrencilerin kendi kendilerini idare etmeleri, onlara bilgiyi iş vasıtasıyla öğretme, öğretimde yakın yurttan hareket etme gibi pedagoji ilkelerinin uygulandığı müesseseleri, bu prensipleri herhangi bir okulda bizzat tatbik etmemiş kimselerin, eğitbilimsel esaslara uygun olarak denetlemelerine imkan yoktur... Köyde eğitimi denetleme meselesi, imtiyazlı bir takım insanların hiçbir sorumluluk yüklenmeksizin okullara yılda bir iki defa uğramakla halledivereceksi iş değildir. Denetleyici de tıpkı denetlenen gibi kendi kesim veya bölgesinin aksak giden işlerinden sorumlu tutulmalı; bölgesindeki kurumların gelişmesini sağlayıcı tedbirleri bizzat alabilme yetkisine sahip olmalıdır... Köylerde ilköğretim kurumlarında öğrenim gördükten sonra hayata atılan yüzbinlerce vatandaşın okulda öğretilenleri unutmamaları, kendi kendilerini sürekli olarak ye-

tiştirmeleri meselesi, hiç el sürülmemiş davalardan biridir. Onları bol basın vasıtalarıyla, radyonun düzenliyeceği özel servislerle beslemek lazımdır... Bu mesele başlıbaşına bir pedagoji problemidir... Köylerde açılan ve açılacak olan eğitim kurumlarındaki öğrencilerin, kelime hazinelerini zenginleştirmek, onların yazı dilini kavramalarını temin etmek amacıyla serbest okuma saatlerinde okuyacakları kitapları iyi seçme ve hazırlama meselesi, köyde eğitimi gerçekleştirme davasının ana şartlarından biridir. Genel olarak çok okuyan, okuduğunu anlıyarak iyi düşünebilen bir nesli süratle yetiştirmeye mecburuz. Bugün korkunç örneklerine şahit olduğumuz türlü anlaşamamazlıkların asıl sebebi, aydın zümre denilen kümeleri teşkil eden insanlarımızdan pek çoğunun ders kitaplarından başka eserleri hiç okumamış olmaları, kültür seviyelerini yükseltecek faydalı gazete veya dergileri sürekli olarak takip edememeleridir. Okuma ile ilgisini kesenlerde görülen bir ruh haleti de, okuyanlara karşı bunların duydukları antipati veya kindir. Piyasada serbestçe satılan, çeşitli sanat ve kültür konularıyla çağımızın en önemli problemlerini aydınlatmak üzere tam yetkili uzmanlar, ünlü sanatçılar tarafından yazılan eserleri okudukları için, hoşlanılmıyacak sıfatlarla kirletilmek veya suçlandırılmak istenenlere karşı gösterilen antipati, kültür tarihimizde bir leke olarak kalacaktır. Hele okuma düşmanlarının -belli amaçlar güderek- henüz okumaya başlıyan köy enstitüsü öğretmen veya öğrencilerine karşı takındıkları tavır, memleketin kültür hayatı için en büyük felaketlerden biridir. Kültür seviyesi düşük insanların, bu bakımdan yükselmek istiyenlere karşı çeşitli ithamlarla saldırışları önlenmiyecek olursa, eğitim kurumlarımızda ortaçağ karanlığı gibi korkunç bir manzara ile karşılaşmamız mukadderdir. En hür düşünme yerleri olması gereken eğitim kurumlarını böyle bir karanlık basacak olursa, oralarda hür tefekkürden, toleranstan, birer realite olan memleket meseleleri-

ni inceleme ve araştırma yolu ile çözmeye çalışmaktan eser kalmıyacağı gibi; bu kutsal yuvalarda terör alabildiğine at oynatacaktır. Serbest okumaya değer verilmiyen eğitim kurumlarında, kitap yakan, kitaplıklara kilit vurabilen, okunmaları istenilmiyen gazete veya dergileri okuyan öğrencileri eşkiya takip eder gibi kovalıyan, gaddar kara cahiller peyda olur; toleranstan eser kalmaz; jurnalcılık, hafiyelik makbul sayılan hizmetler arasında yer alır; müstebitler kahraman kesilirler. Böyle okuldan nefret edilir; öğretmen ve idarecilerine kin beslenir. Böyle okul, geriliğe bütün kapılarını açar; Cumhuriyete hizmet eden bir kurum olamaz. Bilakis o, Cumhuriyetin getirdiği değerlerin hepsini çürütür; onu temelinden yıkan bir vasıta haline gelir... Genç nesle mensup olanlar, bilim, sanat ve teknikle ilgili değer taşıyan bütün ünlü eserleri, tekrar tekrar, manalarını iyice kavrayıncaya kadar okumalıdırlar. Sağlam ve köklü Cumhuriyet idaresini kurmanın, demokrasiyi geliştirip yaşatmanın ana şartı budur. Herhangi bir sebeble okumaktan mahrum kalanlar, ekmek ve sudan mahrum kalmış olanlar derecesinde sıkıntı, acı duyabilmelidirler. Bireyleri, kültür denilen gıda ile beslenmiyen cemiyetler için, yaşama hakkı tanınmıyacak bir çağın ve uygarlığın içine girmeye mecbur olduğumuzu unutmamalıyız. Aydınları serbest okuma alışkanlığı kazanamıyan toplumlarda, düşündüğünü yazan, fikirlerini açıklayan insan da pek az olur. Böyle insanların kıt olduğu yerde, fikir hayatı canlanamaz. Toplumun en önemli işleri kanaatını saklıyan, esen rüzgarlara göre fikir değiştiren kişilerin elinde kalır. Bu gibiler asla prensip adamı olamazlar; günlük politika havasına göre istikamet değiştirirler. Öğretmenlik mesleği fikirsiz, prensipsiz insanlarla kuvvetlenemez.. Köyü canlandırmayı sağlıyacak bütün tedbirlerin başında geleni, bu uğurda ter dökerek köyün içinde çalışacak elemandır. Bu olmadıkça para, alet, vasıta hiçbir işe yaramaz. İşinin ehli, köyde çalışma şartlarına da-

yanıklı eleman elde edilmedikçe sağlam hiçbir teşkilat kurulamaz; kurulsa bile faydalı olamaz. Köy enstitülerinde ve okullarında on yıldanberi gece gündüz demeden, tabiattan ve sosyal hayattan gelen engellere göğüs gererek çalışanlar, işte eleman denilen bu değeri yaratmak için savaşmışlardır. Ondan köylerin ve memleketin topyekun kalkınması için geniş ölçüde faydalanma yolunu bulamamak büyük bir beceriksizlik, affedilmez bir ihmalcilik olur. Memlekete hizmet için yetiştirilen yeni nesilleri bu görevlerinden alıkoymaya, işliyen kafaları durdurmaya, alın terleriyle meydana getirdikleri kültür merkezlerinden faydalanmaktan, vatandaşları men etmeye kimsenin hakkı yoktur. Kültür toplumun ortak malıdır; her yurttaşın ondan faydalanma hakkı vardır. Yukarıki fıkralarda saptanan problemleri söylemek, yazmak, ders konusu olarak okutmak kolaydır. Fakat yapmaya, gerçekleştirmeye sıra gelince, mesele birdenbire güçleşir. Bunları gerçekleştirme yolunu tutanların karşısına dikilenler çıkar; baltalayıcılar her türlü vasıtalara başvurarak işi durdurmaya çalışırlar, müteşebbisleri lekelemeye kalkarlar. Ülküye candan bağlı olanların bunlardan korkmamaları, yılmamaları lazımdır. Hakiki cumhuriyetçi, milliyetçi ve demokrasi ilkelerine inanan vatandaş haline gelmek bu demektir. Demokrasi idaresinde ülkü sahipleri, bundan mahrum olanlarla demagoglardan, zorbalardan, bilgisizlerden, dar görüşlülerden daha cessur, daha canlı davranamazlarsa, köyü canlandıramaz, memleket davasını çözemezler. İnsanoğlunun kazanacağı en büyük zafer, korkuyu yenmesiyle elde edilecek zaferdir...»

Yukarıda verdiğimiz örnekler, Tonguç'un 1946'dan sonra köy enstitülerine karşı girişilen saldırılar ve Milli Eğitim Bakanlığındaki enstitüleri yıkma çalışmaları üzerine neler düşündüğünü gösterir. Ayrıca bunlara bakarak şu gerçeği de belirtebiliriz: Tonguç, Sirer'in kendisine «köy enstitüleri üzerinde Meclise taviz olarak girişilecek operas-

yona ses çıkarmıyacaksın» demesinden bir yıl kadar sonra, Canlandırılacak Köy kitabının 2. baskısına yaptığı eklerle girişilecek operasyonu da, tavizciliği de yerden yere vurmuş, bu konudaki düşüncelerini açık açık söylemekten zerre kadar çekinmemiş, Sirer'in kendisinden istediğinin tam aksini yapmıştır. Bunu yaparken, Tonguç'un henüz Bakanlığın resmi bir görevlisi olduğunu, aksi şekilde davranmakla, yani susmakla, bu resmi görevinin rahatlıkla devam edebileceği konusunda uyarılmış bulunduğunu, ama onun bu gündelik çıkarlarını düşünmeden karşısındakilere en ağır karşılıkları vermekten çekinmediğini görüyoruz. Sonradan onu «ekmek parası için sustuğu», «korktuğu» gibi suçlamalarla eleştiren bazı solcu yazarlar acaba İlköğretim Kavramı ve Canlandırılacak Köy adlı kitaplarında onun susmadığını gösteren, ama verdiği karşılıkların da belli bir düşünce planında kalması çabası içinde hazırladığı bölümleri okumak yorgunluğuna katlanmışlar mıdır? Bunlardan haberleri var mıdır? Yoksa onların susmamaktan kastettikleri çok başka türlü, en ufak bir şekilde ortamı bulunmıyan sonu belirsiz eylemlere girişilmesi midir? O zaman bu çok bilmiş kişilerin o çağlarda kendilerinin ne yaptıklarını açıklamaları gerekir; Tonguç'un yukarıda örneklerini verdiğimiz yazılarıyla bütün aydınlara, bu halkı seven bütün düşünürlere köy enstitüsü sorununu benimseyip ortak, milli bir sorun olarak gerici ve çıkarcılara karşı savunmaları, korumaları için yaptığı çağrıyı niye karşılıksız bıraktıklarını sormak gerekir. Koşulların elverişsizliğinden mi ürkmüşlerdi, yoksa köy enstitüsü gibi bir girişime inançları mı yoktu, kitapta yerini mi bir türlü bulamıyorlardı?

1946 - 50 arasında maddi durumu çok iyi bir memur olan Tonguç, susmaktan çekinmediği halde, 1950'den sonra, yani bakanlık emrine alındığı, açıkta kaldığı zaman herhalde konuşmaktan hiç de çekinecek değildir. Ama ar-

tık o zaman onun yukarıda örneklerini verdiğimiz nitelikteki konuşmalarının bile artık anlamı, önemi kalmamıştır. Toplumdaki siyasal gelişme o kadar ters yönlerdedir ki, yeniden böyle bir atılıma girişmek, tozdan dumandan ferman okunmadığı bu gericilik ortamında kalkışılacak geçersiz, tutarsız, yararsız bir monologa kalkışmaktan başka bir anlam taşımaz. 1946 - 50 arasında belki bir ilerici cephenin oluşması ve köy enstitüleri sorununun bu cepheye benimsetilmesi umudu henüz vardı; ama 1950'den sonra bu küçük umut ışığı da sönmüştür; oturup olayların gelişmesini beklemekten başka yapacak birşey yoktur.

■ *Uyanış ve Örgütlenme*

Tonguç'un 1950 - 1960 döneminde yayınlanmış yazıları pek azdır. Bunların hemen hepsi yukarıdaki gibi doğrudan doğruya köy enstitüsü sorunu ile ilgili tartışma ve suçlamalara karşılık sayılacak nitelikte değildirler; daha çok mesleki konular, eğitbilim sorunlarıyla ilgilidirler. Bazı kitap eleştirileri, gezi notları şeklindedirler. Bunların incelenmesi şu dikkate değer sonucu verir: Tonguç bu çağ içinde köy enstitülerinden yetişmiş olan genç öğretmenlerin çalışmaları ve örgütlenmeleriyle yakından ilgilidir. Onların özellikle bu çağda birdenbire gelişmeye başlıyan edebiyat alanındaki çalışmalarını sevinçle izler, özel mektuplarla onları bu yolda desteklemeye, onlara güç vermeye çalışır. Öğretmen örgütlerinin gelişmesini sevinçle karşılar. Sayısı pek az olan yazılarını da daha çok bu yeni meslek örgütlerinin organlarında, dergilerinde yayınlar. Bunların, hele büyük kentlerin dışında kurulmuş ve gelişmekte olanları ona umud verir. Örneğin Göller Bölgesi Köy Öğretmenleri Derneğine ve bu kuruluşla ilgili Isparta'da yayınla-

nan Demet dergisine yakın ilgi gösterir. Bu yepyeni bir gelişimdir. Anadolu sanki ağır bir uykudan yavaş yavaş uyanmaktadır. Köy enstitüleri sorununun ve ilerici akımların geleceği bu uyanışa bağlıdır. Tonguç zaten Babıali basınından ve orta sınıfın kaypak aydınlarından hiçbir zaman fazla birşey beklememiştir. Bunların bu karanlık dönem içindeki davranışları Tonguç'un onları değerlendirirken ne kadar haklı olduğunu kanıtlamıştır. Gelecek Anadoluda, köylerde, kasabalarda tutunup örgütlenecek, düşüncelerini korkmadan açıklıyabilecek yeni kuşaktadır. Bu kuşak vurulan darbeye dayanabilmiş, cephe çökmemiş, silkinmiş ve davranmaya başlamıştır. Ezilen sınıfın sesi yükselmeye başlamaktadır. Ona göre geleceğin dürüst basını da böyle doğacaktır. Ankara'da yine öğretmenlerin yayınlamaya başladıkları Köy ve Eğitim Dergisi yeni bir ilgi ve sevinç kaynağı olur. Hele Mahmut Makal, Talip Apaydın, Fakir Baykurt gibi enstitü çıkışlı yazarların edebiyat alanında büyük ilgi uyandırmaları, bu yoldan ülkenin gerçeklerini, köyün perişanlığını ve nasıl sömürüldüğünü kamuya duyurmaya başlamaları onca iyi belirtilerdir. Mektuplarıyla onları kutlamaktan, desteklemekten kendini alamaz. İşte nihayet o 1947'lerde yazdığı gerçekleşmektedir[26]: «...*Canlanmaya başlıyan köyün sesini dinliyelim. Bu ses, bir çoklarımızın henüz iyice alışmadığımız bir sestir. Onu duydukça belki hoşlanmadığımız anlar da olacaktır. Fakat bu sese alışmamız lazımdır. Çünkü o kalabalıktan, 17 milyondan, pek çok okur yazarlarımızın meçhulü olan bir alemden geliyor, istesek de istemesek de, beğensek de beğenmesek de onu dinlememiz lazım. Çünkü (sevsek de, sevmesek de o köy bizim köyümüzdür)...*» Ve o ses duyulmaya başlar. Enstitülü genç yazarlar, ülkenin en önemli edebi armağanlarını kazanmaya başlarlar. Gündelik gazetelerin baş köşelerinde

(26) **Canlandırılacak Köy, İ. Hakkı Tonguç, Remzi Kitabevi, 1947, İstanbul, s. 512.**

en çck okunan yazarlar olurlar. Tonguç onlara şöyle seslenir[27]:

«...(Yunus Nadi Roman Armağanı) için açılan yarışmada birincilik kazanan eseri senin yaratmış olmanı duyunca pek sevindim. Bu başarıdan ötürü seni tebrik ederim. Köydeki gerçek yaşayışı bir sanat eseri haline sokarak ortaya sermen, pek durgun ve çok kısır fikir hayatımızı biraz olsun dalgalandırmaya yarıyacaktır sanıyorum. Hareket, canlılık, kıpırdanış, daima durgunluktan, sessizlikten hayırlı olduğu için eserin üstüne yazılacakların çoğu faydalı olacaktır. Bu türlü hareketler kalıp biçiminde yargılamalar yapmaya alışkın yazarları onun dışına çıkmaya zorlayacaktır. Ezbere yazıp çizenlerle, konuşanlar çıkacak olursa böylelerine de kulak asmadan doğru bildiğin yolda ilerler gidersin...» Yahut[28]: *«...(Yarbükü) adlı kitabını aldım. Çok teşekkür ederim. Bu sırada ev değiştirme yüzünden birçok işlerim olduğu için eserini ağır ağır, keyfini çıkara çıkara okuyamadım. Pek acele okumuş olmama rağmen çok beğendim. Köyün en büyük dertlerinden birini cidden iyi anlatmış, onunla ilgili problemleri başarı ile ortaya sermişsin. Köyün romanı yazılmalı diye oturup vaaz verenler oturup okusunlar Yarbükü'nü. İyi çalışıyorsunuz, öbür arkadaşlarınız bir yandan, sen bir yandan, Türk köylüsünü ortaya çıkarıp seriyorsunuz. Gelecek iyi niyetli çalışmaları şimdiden hazırlıyorsunuz. Seni tebrik ederim...»* 1950'de de köylü aydının ilk güçlü sesi, Mahmut Makal'ın «Bizim Köy» kitabı Türk düşünce alanında yankılar yaptığı zaman ona şöyle yazmıştı[29]: *«...Varlık'ta çıkan yazılarını okuyorum. Köyün içyüzünü olduğu gibi aksettiren*

---

(27) **Tonguç'a Kitap, İmece yayınları, İstanbul 1961, s. 68, Fakir Baykurt'a yazılmış 1.7.1958 günlü mektup.**

(28) **a.g.e. s. 69. Talip Apaydın'a yazılmış 12.2.1959 günlü mektup.**

(29) **Tonguç'a Kitap, İmece yayınları, İstanbul 1961, s. 53. Mahmut Makal'a mektup, 8.2.1950.**

bu yazılar köy davasını ele alacak olanlar için bir ayna vazifesi görecek, onları yanlış yollara sapmaktan kurtaracaktır. Bu bakımdan çalışmaların memleket için çok hayırlı olacaktır. Benim gibi düşünen bazı arkadaşlar Bizim Köy'ü okuduktan sonra hep beraber seni takdirle andılar. Çamsakızı çoban armağanı kabilinden bir sandık yaparak onu posta ile adresine göndermeyi uygun buldular. Bu arkadaşlar, eğitim yolu ile köyün canlandırılmasına hizmet etmiş eğitkenlerdir. Senin yetişmeni, iş hayatına atıldıktan sonra giriştiğin yazıcılıkta başarı göstermeni candan istedikleri ve bundan memleket hesabına hayır gördükleri için seninle yakından ilgilenmektedirler. Bu ilgiyi iyi niyetle kabul edeceğini sandıkları herşeyden çok sağlığını istemektedirler. Bu sebepten yapmaları mümkün olan herhangi bir yardımı esirgemiyeceklerdir... İşinde büyük başarılara kavuşmanı candan diler, gözlerinden öperiz, yiğit arkadaş...»

Burada şunu da belirtmek isteriz: Bu karanlık dönem içerisinde hiçbir olay Makal'ın 1950'de yükselen erkek sesi kadar Tonguç'u sevindirmemiş, duygulandırmamış, güçlendirmemiştir. Onun bu çıkışında Tonguç yaptığı bütün hesapların, kurmaya çalıştığı sistemin doğruluğunun somut bir kanıtını görüyordu. İşlenen toprak nankör çıkmamış, ürününü vermiş; hem de beklenenden çok erken vermişti. Tonguç bu ilk ürünü diğerlerinin izleyeceğini, iki kere ikinin dört ettiği gibi biliyordu. Direnme gücü artmış, iradesi bilenmişti. 22.1.1953'de bir dostuna yazdığı mektupta şöyle der[30]: «*...Meslekte başarı göstererek vatana hizmet etmiş insanların soğukkanlı olmamalarına hayret ediyorum. İnsan vicdanına karşı kendini sorumlu duymadığı müddetçe fırtınaları sükunetle karşılayabilmelidir...*»

1959'a doğru işler artık hiç de gerici - tutucu iktidarı hoşnut edecek şekilde gelişmiyordu. Bunca baskıya, yıkıcılığa, kötülüğe karşı, bütün ülkede, yer yer enstitülü öğ-

(30) **Tonguç'a Kitap, İmece yayınları 1961, İstanbul, s. 55.**

retmenler dayanışma örgütleri kuruyorlar, bakanlığın haksız işlemlerine başkaldırıyorlardı. Köy enstitülerinde sistemi bozmak için elden gelen herşey yapılmıştı ama, kapılara bir kilit vurup bu kurumları ortadan kaldırmak, maddi varlıklarıyla da yok etmek olanağı bulunamamıştı. Bütün çabalara rağmen, yine de o havadan biraz birşeyler kalmıştı bu okullarda. Hani baskı biraz kaldırılıverse herşey eskiye dönüverecek gibiydi. Sistem direniyordu. Tonguç yıllarca önce, daha kuruluş çağlarında birçok girişimlerin, ilkelerin en zor yıkılacak, bozulacak şekilde saptanmasına dikkatle çabalardı. Örneğin şu enstitülerin yerlerinin seçimi işi, hatta yapıların düzenlenmesi, genel durum planlarının yapılmasında bile bu ilke göz önünde tutulmuştu. Bunu anladıkları için değil midir ki, bu kadar hiddetlenmişler; bunları soruşturma konusu bile yaparak Danıştay'a kadar götürmüşlerdi. Nitekim 1950 - 1960 arasında, enstitüleri kapatıp, yapıları bir başka amaçla kullanmaya çok çalışıldı ama; hiçbir olanak bulunamadı. Bu şekilde bir yatılı okul, hem de enstitü ilkelerinin bazılarının zorunlu olarak uygulanması gerektiği birer yatılı okul olarak buraları kullanmanın dışında hiçbir çözüm bulunamıyordu. Son çözüm olarak buraları Milli Savunmaya devretmeyi, kışla yapmayı denediler, olmadı. Cılavuz Köy Enstitüsü (Kars) bu yönden incelendi, elverişli bulunmadı.

Köy enstitülü öğretmenlerin gittikçe güçlenen bir baskı gücü durumuna gelmesi üzerine Bakanlık 1958 - 1959'da yeni bir yıldırma kampanyasına girişti. Bu defa köy enstitüsü çıkışlı genç öğretmenler soruşturmalarla bunaltılmaya çalışılıyor, gereksiz yere nakil ediliyor, cezalandırılıyor, bakanlık emrine alınıyordu. Ama bu kere basın sessiz kalmadı. 1946'larda işin o yaygın ve her kişiyi ürküten antikomünist kampanya ile birleştirilerek kamunun nasıl yanıltıldığını hiç olmazsa birkaç büyük gazete artık anlamışlardı. Koşullar 1946'dan farklı idi. Bir kısım basın enstitü-

lü öğretmenleri savunmaya başladı. O zaman politikacılar da biraz davranmak gereğini duydular. Örneğin İnönü'nün sesi duyuldu[31]: «...*Köy enstitüleri dolayısıyla kıymetli unsurların ekmekleriyle uğraşılmasın. Köy enstitüleri münakaşası bugünlerde yenilendi. Bizim bu enstitülere ne kadar canla başla sarıldığımızı bilirsiniz. Bugün için tek dileğimiz şudur: Kıymetli unsurların fikirleri yüzünden ekmekleri ve meslekleri ile uğraşıldığını işitiyoruz. Pek müteessir oluyorum. Bu insanlara şefkatle muamele edilsin...*» diyordu.

■ *27 Mayıs ve Tonguç*

Tonguç 27 Mayıs 1960'dan önceki öğrenci hareketlerini sevinç ve umutla karşıladı. 1946 - 1950 yıllarında CHP iktidarı tarafından her türlü geri atılıma vicdansızca alet edilmiş gençlik uyanıyor, ilerici ve çok önemli bir baskı gücü durumuna geliyordu. Sonra 27 Mayıs'ın coşkunluğu geldi. Tonguç'un bu günlerdeki düşünce ve duygularını dostlarına yazdığı mektplardan öğreniyoruz[32]. 27 Mayıs'ın coşkunluğu içinde bile aydınların bundan sonra nasıl davranılacağı konusunda başarılı olamıyacaklarından, bu ilerici gelişimi değerlendiremiyeceklerinden, doğru yolu bulamıyacaklarından kaygılanıyordu. O klasik orta sınıf okuryazarına karşı duyduğu güvensizlik hiç azalmamıştı: «...*Şimdi ne olacak? İşte asıl büyük problemle şimdi alın alına gelmiş durumdayız. Işık tutacak insanlar kıt. Atatürk devrimlerini ortaya atanlardan sağ kalanlar kocadı. Yeni düzene temel teşkil etmesi gereken ilkeleri ileri sürüp savunacaklar ortaya çıkabilecek mi? Ayrıca kötülük ve geriliğin timsali olan diktatörlüğün icra vasıtası olanlar*

(31) **15.8.1959 günkü Ulus gazetesi, s. I.**

(32) **Tonguç'a Kitap, İmece yayınları, İstanbul 1961, s. 77, 78. Dostlarına yazdığı 7.6.1960, 10.6.1960 ve 11.6.1960 günlü mektuplardan.**

alaşağı edildi, fakat maya olduğu gibi duruyor...» ve «...Heyecanlı ve ümitli günler birbirini kovaladı. Gençlerle beraber Kızılay meydanına biz de koştuk. Atatürk bulvarında tarihte eşi az bulunan levhalar gördük. Bir gece silah sesleriyle uyanınca, güneşin ilk ışıklarıyla beraber bir zulüm idaresini çökerten genç harbiyelileri silahları ellerinde kapımızın önünde görmek saadetine kavuştuk. Ondan sonra mutlu günlerin sevinci içinde çalkalandık. Cenaze töreninden döner dönmez sana bu mektubu yazmaya başladım. Tam dört saat ayakta önümden ağır adımlarla geçen Cumhuriyetin koruyucularını doya doya seyrettim. Kızlı - erkekli yeni bir kuşak, omuzlarında taşıdıkları şehitleriyle beraber Anıtkabre doğru öyle bir aktı ki, insanoğlu için bu levhayı görmek saadeti kadar zevkli hiçbir şey olamaz... Sabah saat 4. Benim odayı biliyorsun. Pencereden ufuklara bakınca uzaklarda Atatürk Orman Çiftliğinin silüeti bir höyüğün arkasında görülür. Ortalık yeni aydınlanıyor, ışık adamın sıkıldıkça kendini attığı, sevindikçe koşup eğlendiği yeşillikleri belirtmeye başladı. Bu manzaraya bakarak gelecek günlerle ilgili hayaller kuruyorum çayımı içerken.

«İhtilali üstün başarı ile sonuçlandıranlar yeni Türkiye'yi nasıl kuracaklar? Ülkücülerin bugün yurdun her tarafına serptikleri ak güllere kara sinekler konacak mı, diyorum içimden. Tarihin hiçbir devrinde eline bu derece sınırsız bir yetki geçmemiş olan Anayasa komisyonu yeni Cumhuriyete sağlam temeller atabilecek mi? Yoksa makyajlı yüzler sureti haktan görünerek ülkücülerin arasına katılıp habis ruhlarının kirleriyle bu bir daha ele geçmez fırsatı zehirliyecekler mi acaba?... Karşımdaki tabiat çok güzel, sabahın ışıkları çok parlak. İyimserliğim üstümde olduğu için kötülüğe iyiliğin üstün geleceğine hükmediyorum ve işte şimdi ülkücü aydınlara büyük işlere el atmak sırası geldi diyorum...»

27 Mayıs devriminden sonra Tonguç'un çok önem verdiği bir çalışması da yeni Anayasa için hazırladığı ilköğretimle ilgili bölümün taslağıdır. Devrimin hemen ardından, Tonguç, kendisine göre Anayasaya girmesinde yararlı gördüğü düşünlerini yazmış ve bir taslak halinde yakın arkadaşlarına incelenmek üzere göndermiştir[33]. 13 maddelik bu taslak, daha sonra Anayasa tasarısını hazırlamakla görevli Komisyon Başkanı Sıddık Sami Onar'a da tarafımızdan gönderilmiş ve sayın İnönü'ye verilmiştir.

Tonguç'un bu taslağını aynen alıyoruz:

«1. İlköğretim mecburi ve parasızdır. Yedi yaşına basan kız - erkek her çocuk onbeş yaşını bitirinceye kadar laik ilkokula, teknik okullara ve kurslara devam etmeye mecburdur.

2. Mecburi öğrenim çağında bulunan her çocuk öğrenim süresince aşağıdaki haklara sahiptir:

a. Hayat okuluna mahsus ilkeleri uygulıyabilecek öğretmenlere kavuşmak,

b. Sağlık koruyucu imkânlar elde etmek,

c. Modern bir okul binasında okumak ve eğitilmek,

d. Kitaplıklardan öğretim araçlarından faydalanmak,

e. Öğrenim süresi içinde taşıt araçlarından parasız faydalanmak.

3. İlk eğitim - öğretim kurumlarının amacı, öğrencileri Türkiye'nin içtimai ve iktisadi bünyesine en uygun bir yolda cumhuriyetçi, laik yurttaşlar olarak yetiştirmektir.

4. İlköğretim kurumlarında sınıfların öğrenci sayısı elliden fazla olamaz. Bu kurumlara devam eden öğrenciler yılda en az ikiyüz gün öğrenim görürler. Günlük öğrenim süresi beş ders saatinden az olamaz.

---

(33) **Tonguç'a Kitap ve Özel Arşiv. Tonguç'a Kitap, İnece yayınları, İstanbul Ekin basımevi, 1961, s. 190-191.**

5. Mecburi öğrenim çağında bulunan çocuklar devlet okullarından başka okul veya dersanelere devam edemezler.

6. Bakılmaya muhtaç kimsesiz çocuklar mecburi öğrenimi tamamlayıncaya kadar devletçe eğitilirler.

7. İlköğretim masrafı devlet, özel idare, belediye ve köy bütçelerine konulacak ödeneklerle ve devletçe kabul edilen yardımlarla karşılanır.

8. Her normal Türk yurttaşı hangi zümreden olursa olsun istidat ve kabiliyetine göre, her derecedeki okullarda öğrenim görmek hakkına sahiptir.

9. Her öğretmen modern eğitim ilkelerine göre «öğretme hürriyeti»ne sahiptir.

10. Mecburi öğretim kurumlarında devletin resmi dilinden başka dille öğretim yapılamaz.

11. Yetişkin halktan okuma yazma bilmiyen her yurttaşın okur yazar duruma gelmesini sağlıyacak halk eğitimi kurumlarına başvurmak hakkıdır.

12. Köylerde ve köy karakterinde olan kasabalardaki halk, oturduğu yerlerin ihtiyaç ve özelliklerine en uygun laik öğretim kurumlarına başvurmak hakkına sahiptir.

13. Siyasi partiler mecburi öğretimin, halk ve meslek eğitiminin, sanat ve bilim alanındaki çalışmaların hızını engelliyecek teşebbüs ve hareketlerde bulunamazlar.»

Bir Anayasa için oldukça ayrıntılı sayılabilecek bu düşünlerin tartışılması Tonguç'un 27 Mayıs devriminden sonraki başlıca isteği idi. Ne yazık ki, üzerinde durulmamıştır.

İşte Tonguç'un son düşünleri, duyguları bunlar oldu.

23 Haziran 1960'da öldüğü zaman mutlu bir insandı.

Tataratmaca köyünden bir köylü delikanlısı çıkmış,

önemli bir eğitim girişimini yönetmek olanağını bulmuş, bunu sınıfından kopmadan başarmış, köylü sınıfının bilinçlenmesi, haklarına kavuşması için giriştiği çabalarla köylülerine yardım etmiş, kurduğu örgütün bu bilinçlenme yolunda başarılı olacağını gösteren birçok belirtiyi ölmeden görmüş ve düşünlerinden, ilkelerinden dönmeden, yolundan sapmadan, eğilmeden, bütün hayatı boyunca bir tek yönde, bir tek doğrultu üzerinde dimdik yürüyebilmişti.

Mutluluk bu değilse nedir?

7 Köy Enstitüleri Konusundaki Eleştiriler.

Başlangıçtan günümüze kadar köy enstitüleri konusunda yapılmış eleştirilere toplu olarak bakarken, daha çok bu eleştirilerin siyasal ve toplumsal yönü üzerinde duracak, eğitbilimsel yönlerini ikinci planda bırakacağız. Bu bakımdan izliyeceğimiz yol ve sıra da bu amacımıza uygun olacaktır. Eleştirileri üç büyük grupta toplıyacağız: 1. Sağcıların eleştirileri, 2. Köy enstitülülerden gelen eleştiriler, 3. Solcuların eleştirileri.

Bütün bu eleştirilerin, hangi gruptan gelirse gelsin, bazı ortak özellikleri vardır. Bu özelliklerden birincisi eleştirilerin ciddi, uzun sürmüş, bilimsel yöntemlerle yapılmış araştırma ve incelemelere dayanmamasıdır. Köy enstitüleri gibi gerek düşünce ve gerekse eylem alanında geniş ve çok yönlü çalışmalarla gelişmiş bir akım üzerinde doğru eleştirilere varabilmenin ilk koşulu, yorucu, sabırlı, titiz ve bilimsel bir çalışma ile konuyu incelemek, yalnız yayınlanmış bazı yazı ve kitapları okumakla yetinmemek, yayınlanmamış belgeleri bulup incelemek, o çağı yaşamış olanlarla uzun konuşmalar yapmak, yapılanlarla yapılanlardan

kalmış olanları, yani eylemi yerinde incelemek olmalıydı. Ancak bundan sonradır ki, yazıların, denemelerin, girişimlerin altındaki anlamı, amaçları bulup çıkarabilmek olanağı bulunurdu. Şunu üzülerek söyliyelim ki, Türkiye'de bunu hiçbir kişi yapmamış, böyle bir çalışmayı göze almamıştır. Eleştiriler incelenince varıldığı savında bulunulan sonuçlara, yargılara insanın aklını durduracak bir hafiflik ve umursamazlıkla varıldığı görülür. İkinci özellik, eleştirilerde objektif olunamamasıdır. Çoğu kez kişisel kırgınlıklar, kızgınlıklar, doyumsuzluklar, kısacası kişisel nedenler ve belirli siyasal topluluklara bağlı olmanın sonucu ön yargılar, bu eleştirileri bilimsel değerden yoksun kılar. Eleştirilerde o günün koşulları içinde, eleştiricinin kendi siyasal amaç ve hesaplarına, bağlı olduğu siyasal topluluğun çıkarlarına göre de sonuçlara varılmaktadır.

Bütün bu özellikler Türkiye'de köy enstitüleri konusunda yapılmış eleştirilere, bilimsel niteliklerinin azlığından, hatta yokluğundan ötürü değer vermemeyi gerektiren özelliklerdir. Zamanla bu eleştirilerden iz kalmıyacak, ileride yapılacak incelemelerde bunların birçoğuna değinmek gereği bile duyulmıyacaktır. Böyle olduğu halde, eleştiriler konusunu niçin başlıbaşına ve önemli bir bölüm olarak işlemeye çalıştık? Bunun nedeni bu eleştirileri bilimsel değer yönünden önemsememizden değildir. Zaten çoğu çağların siyasal koşullarına ve belli siyasal amaçlara göre yapılmış bu eleştirilerin, çağlarının siyasal olayları ve bu olayların köy enstitüsü konusu üzerindeki etkileri bakımından önemli roller oynamış olmalarıdır. Bu durum bugün de süre gitmektedir; köy enstitüleri düşünü ve eylemi hayat süresini tamamlayıp tarihe gömülmüş bir girişim değildir; canlıdır ve yaşamını sürdürmektedir. Ve bugün de belirli siyasal amaçlarla girişilen ,objektiflikten uzak eleştiriler, yaşamını sürdüren bu düşün ve eylem üzerinde, onun gelişimi ve olgunlaşması üzerinde, olumsuz etkiler yapabilmek-

tedirler. Eleştiriler konusuna verdiğimiz önem bundan ötürüdür.

Eleştirileri toplu olarak incelerken uyacağımız yöntem şu olacaktır: Birbirine benziyen eleştirilerden örnekler vermekle yetineceğiz, hepsini teker teker ayrıntıları ile incelemiyeceğiz. Bu, bizi tekrarlardan kurtaracaktır. Eleştirilerin ana çizgilerini doğrudan doğruya o eleştirileri yapanların ağızlarından aktaracağız. Bunlara verilmiş karşılıklar varsa, onları da belirttikten sonra kendi düşünlerimize geçeceğiz. Eleştiriler konusunu en objektif bir şekilde ancak böyle göz önüne serebileceğimizi sanıyoruz.

Eleştirilerin çoğunda iyi niyetten uzaklık, objektif olamamak gibi özellikler o kadar belirli, söylenenlerin yalnız bir takım siyasal amaçlarla ortaya atıldığı gerçeği o kadar açıktır ki, ortaya gülünç durumlar da çıkar. Örneğin bir takım sağcılar yaptıkları ve ciddi olduğunu iddia ettikleri eleştirilerinde köy enstitülerinin komünistlerce kurulduğu sonucuna varırlar. Öte yandan bir kısım solcular da yine çok bilimsel olduğunu söyledikleri incelemelerinde enstitülerin faşistlerce kurdurulduğunu ortaya atarlar. Aynı konuda yapılan iki bilimsel (!) araştırma, böyle birbirinin tam zıddı iki ayrı sonuca varırsa, herhalde kullanılan yöntemlerin bilimselliğinden şüphe etmek gerekir. Hatta Türkiye'nin dış politikasındaki değişmeler bile varılan sonuçların niteliğini değiştirecek roller oynarlar. Dış politika gereği hangi devletler gurubu ile aramız bozulmuşsa, içeride bir kısım kişiler, o devletler grubunun ideolojisinin etkisi ile köy enstitülerinin kurulmuş olduğu savını ortaya atmak gereğini duyarlar.

Örneğin Sovyetler Birliği ile dış ilişkilerimizin bozulduğu ve bütün dünyada antikomünist kampanyanın çok şiddetlendiği 1946 sonrası çağında, köy enstitülerinin komünistlerin etkisiyle kurulduğu tezi yaygaralarla ortaya atılmış, birkaç yıl önce, Kıbrıs olaylarından sonra Türkiye'-

de Amerika'ya karşı duygu ve davranışlar güçlendiği çağda da köy enstitülerinin Amerikalıların etkisi ile kurulmuş olabileceği gibi, o güne kadar hiç söylenmemiş ve hiçbir kişinin aklına gelmemiş bir düşün piyasaya sürülmüştür. Bütün bunlar bir bakıma sevindiricidir: Bunlar, Türk düşün hayatında köy enstitüleri girişiminin hâlâ önemli bir yer tuttuğunu, hâlâ günün konusu olduğunu, tarihin raflarına kaldırılmış, hayat süresini tamamlamış, geçmişe ait bir eğitim atılımı olmadığını gösterir. O, daha yaşamaktadır, gelişmekte, büyümekte, Türk düşün ve siyasal hayatını etkisi altında tutmaktadır.

İşte bu düşünlerledir ki, biz de eleştirileri incelerken, ağırlığı bunların pek az olan bilimsel içeriklerine, özellikle eğitbilimsel yönlerine değil, tarihsel bakımdan oynadıkları role ve bu rolün önemine bakarak daha çok siyasal amaç ve sonuçlarına vereceğiz.

1. *Sağcıların Eleştirileri*

Anadolucular, ırkçı - turancılar, sağcı üniversite hocaları, sağcı düşünür ve yazarlar bu gruba girerler. Bunlar çoğu kez birbirleriyle işbirliği yaparak köy enstitülerine karşı çalışmışlardır. Eleştirilerinde bilimsel içeriğin azlığı, sözlerinin, düşünlerinin ve savlarının gündelik siyasal amaçlarına ve eylemlerine göre ayarlanmış olması, özellikle bu grup için doğrudur. Bilimsellik perdesi altında bu grubun temsilcisi olan üniversite hocalarının bile ortaya attıkları düşünler, bir takım siyasal amaç ve girişimler göz önünde tutularak hazırlanmıştır. Bu grup, enstitüleri yıkma ortamının hazırlanmasında, yıkma işlemine girişecek siyasal topluluğun ortaya çıkmasında, bu topluluğun ideolojisinin saptanmasında ve yıkma işleminin sözde bilimsel bir takım örtülerle gizlenmesinde işbirliği yaparak, kendi açılarından başarı ile çalışmıştır. Söyledikleri hep aynı şeyler-

dir. 1940'dan günümüze kadar söyleyip yazdıklarında hiçbir değişiklik ve yenilik olmamıştır. Zaten gerçek inceleme ve eleştiri yapmak amacından ve iyi niyetinden yoksun oldukları için, yeni birşeyler bulup söylemeleri, düşün hayatına katkıda bulunmaları da beklenemez.

■ *Halil Fikret Kanat*

Daha eğitmen deneyi sırasında ilk tepki ve eleştiriler sağcı meslektaşlardan gelmeye başlamıştır. Klasik eğitbilim esaslarına göre yetişmiş aydınlar için yapılmakta olan işlerin benimsenmesi çok zordu. Üstelik Tonguç'un giriştiği işe karşı tepkiler gelmesinin bazı kişisel nedenleri de vardı. Bunu hazırlıyan koşullar daha 1931 - 1933 yıllarında ortaya çıkmıştı. Kirby'e göre[1] «*...(Tonguç) eğitimde (progressif cereyanı) daha iyi anlıyabilmek için Kerschensteiner'e başvuruyor... 1931 - 1933 yıllarında çıkan (Mürebbinin Ruhu), (Muallim Yetiştirme Meselesi ve Kerschensteiner) adlı eserler bu çalışmasının mahsulüdür. Bu eserlerin analitik değeri az olmakla beraber, burada kısaca tartışılmaya değerler, çünkü Türk eğitiminin terakkisinde anlaşılması zor trajik bir rol oynamışlardır. Dar anlamı ile pedagojik olan bu eserleri tercüme etmekle Tonguç, o zamana kadar «pedagog» diye tanınan ve sayılan zatların tekelindeki alana tecavüz etmiş oluyordu... (Mürebbinin Ruhu) ocağın en nüfuzlu üyelerinden birinin otoritesine doğrudan doğruya meydan okur gibi...*» Kirby'nin burada kastettiği otorite, eğitim doktoru ve Gazi Eğitim Enstitüsü Pedagoji Öğretmeni Halil Fikret Kanat'tır. Devam edelim: «*...(Mürebbinin Ruhu), liberal ve ileri eğitimci Kerschensteiner'i doğrudan doğruya kendi ağzından konuşturan ilk teşebbüsdür... Öğretmen Okulu öğrencileri ve öğretmenleri bunları (ya-*

(1) **Türkiyede Köy Enstitüleri, Fay Kirby, İmece yayınları, Ankara 1962, s. 94, 95.**

zarın notu: Kerschensteiner'in düşnülerini ve iş prensibini) sadece Halil Fikret Kanat'ın kaleminden ve gözünden geçtiği şekilde biliyordu. Daha sonra 1942'de çıkan (Milliyet İdeali ve Topyekun Milli Terbiye) adlı eserinde açıkça görüldüğü gibi, Kanat, Kerschensteiner'in alman eğitim sistemine getirmeye çalıştığı liberal ve demokratik fikirlerin eğitim meselelerinde manasız şeyler olduğu fikrinde idi...»

Böylece daha başlangıçta eğitim alanında girişilecek geniş çapta bir çalışmanın, kendilerini eğitbilim otoritesi sayanları küçük düşürecek ve onların düşünlerine dayanımıyacak şekilde yürütüleceği gibi bir kanı bu otoritelerde yerleşmişti. Böylece eğitbilim teoricilerinin Tonguç'a cephe almaları için gerekli ortam hazırlanmıştı. Tonguç'un deyimi ile «ulema» kendisini kenara itilmiş hissediyordu. Bundan sonra Kanat, yapılan çalışmalarda ve hatta yıkma çağında, kendi düşünlerinin ve ilkelerinin ağır basması, dinlenmesi, uygulamaların bunlara göre yapılması için çeşitli yollardan çaba gösterdi. Bir eğitbilim otoritesi pozuyla bakanlara raporlar verdi, verdirdi, makaleler yazdı. Kendi düşünlerine yatkın Kızılçullu Köy Enstitüsü Müdürü Emin Soysal'la bu yolda işbirliği yaptı, düşünlerini ve ilkelerini ona uygulatmaya çalıştı. Hatta yazdığı birkaç gazete makalesindeki düşünlere dayanarak bütün köy enstitüsü sisteminin kendisi tarafından bulunduğu savını Emin Soysal aracılığı ile yaymaya çalıştı. Bu yolda bütün umutları kesildikten sonra da Kanat - Soysal ikilisi köy enstitülerini kötülemek için ellerinden geleni yaptılar. Kanat'ın ve kendisi gibi düşünenlerin ilkeleri, köy enstitülerine vermek istedikleri hava ve çabaları, oldukça ayrıntılı olarak Kirby'in «Türkiye'de Köy Enstitüleri» kitabında bulunabilir[2]. Biz eğitbilim ayrıntılarına girmeden, sadece Kirby'nin şu düşünlerini buraya aktaracağız. Ona göre Kanat'ın eğitim fikri: «*Kemalizme aykırı bir ideolojinin ifadesidir. Bu görüşün en son*

[2] **a.g.e. s. 136-196 ve 330-334.**

ifadesini H.F. Kanat'ın (Milliyet İdeali ve Topyekun Milli Terbiye) adlı eserinde buluruz...» Bundan sonra Kirby bu eserden Kanat'ın okullarda yapılacak istihsal çalışmaları üzerindeki şu düşünlerini alıyor[3]: «*...Bu kadar kıymetli ve bu derece önemli bir devrede genç istidatların (erginlik çağında) istihsal ve fayda gibi, daha ziyade hodbinlik temayüllerini tatmine müteveccih gayeler altında ezilmesi çok tehlikelidir. Böyle bir terbiye genç ruhlarda, belki hayatlarının sonuna kadar, objektif kıymetlerin canlanmasına ve ahlaki değerlerin teşekkül etmesine mani olur...»* Kirby'ye göre, Kanat'm kafasında «*Yeni köy öğretmeninin başlıca fonksiyonu, köylü arasında yabancı bir ulusçuluk idealizmini aşılamaktır... Kanat'ın istediği eğitim SS.leri yaratmaktır.*» Kanat'a göre Türkiye'yi bir takım «*İnsanüstü idealistler modernleştirecektir...*» Halbuki Tonguç'a göre «*...Yeni eğitimin hedefi tek bir idealist veya insan - üstü yetiştirmek değil, modern bir işbölümü meydana gelmesini kolaylaştırmaktır. Bu, Kemalist devrimin özleyiş ve ihtiyaçları ile ahenk halinde olacak şekilde çeşitli şahsiyetler ve meslek adamları yetiştirmek demektir. Bu, sadece yazılı tarihe kendi damgasını vuracak adam yetiştirmek değil, aynı zamanda adı tanınmıyacak, fakat toplum hayatında büyük bir rol oynayan 'halk'ı da yetiştirmektir...*»[4]. Görülüyor ki, Kanat ve ondan yana olanların düşünlerinin temelinde, totaliter rejimlerin üstünlüğü, bu rejimlerle bir ülkenin kalkınabileceği, bunun için de bu rejimlerin körükörüne aracı olabilecek üstün özellikleri olan idealistleri yetiştirmenin modern eğitbilimin amacı olması gerektiği gibi görüşler vardı. Bunlar ekonomik sorunları ekonomik toplumsal koşulların kişinin ve kişinin eğitimi üzerinde yapabileceği etkileri önemsemiyorlardı. Hatta bunlara göre maddi problemlerle uğraş-

(3) **a.g.e. s. 148, 156, 157, 158.**
(4) **a.g.e. s. 159.**

mak, insanları aşağılatıcı, eğitimi bozucu bir çaba idi. Modern bir eğitim sisteminde bunların sözünü etmek bile yanlıştı. Bütün bu temel görüşlerin, siyasal ideoloji olarak, geniş ölçüde o çağda pek moda olan faşist felsefe ve ideolojilerden esinlendikleri ortadadır. Bu noktadan hareket edince, Kanat ve arkadaşlarının girişilen eğitim çalışmalarından beklediklerinin, klasik eğitbilim ilkelerine kendi ideolojilerinin gerektirdiklerini de ekliyerek, öğretmen okulları kurmak olduğu anlaşılır. Bu bakımdan köy enstitülerini öğretmen okullarından ayıran ve onlara köy enstitüsü özelliklerini veren bütün ilke ve uygulamaların karşısında idiler ve bu ilke ve uygulamaları bozmanın, değiştirmenin savaşına giriştiler. Bu grubun eğitim alanındaki düşünleri ileride, 1946'ya doğru, enstitüleri yıkma çabalarına girişecek CHP içindeki Anadolucuların çalışmalarına esas olmuştur. Kirby[5] bu düşünleri ve çalışmaları «*eğitim alanında antikemalist görüşler*» diye belirtir ve şöyle yazar:

«*...Burada... bu zümrenin (Yazarın notu: Anadolucuların) resmi pedagogu olan... H.F. Kanat'ın fikirlerini hülasa edeceğiz: Onun köy enstitüleri fikrinin asıl babası olduğu yolunda yaratılan efsane, Anadolucu grubun iki maksadı için icadedilmişti: a) İ. H. Tonguç'un idaresi altında şekil almış olan enstitülerin tahrif edilmiş ve yanlış yolda yürütülmüş eğitim müesseseleri olduğunu ispat etmek, b) imkan bulununca köy enstitülerini birer öğretmen okulu şekline sokmak... Kanat'ın 'Milliyet İdeali ve Topyekun Milli Terbiye' adlı eseri anadolucu fikirlerin organı olan dergilerde alkışlarla karşılanmıştı. Bu eserin başarısı, Almanya'da hakim olan nasyonal sosyalist görüşleri eğitim meselelerine Kemalizm görüşünün aynı gibi gözükecek şekilde adapte etmesi olmuştur. Her ikisinin de dıştan ulusçu oluşu ve her ikisinin de devletçi görünüşü, Kanat'ın bu işini kolaylaştırmıştır. Fakat eser dikkatle incelendiği za-*

(5) **a.g.e. s. 330-334.**

man... Kanat'ın fikirlerinin ilham kaynağının Türkiye içinde değil, dışında olduğunu gösterir. Eserin adındaki 'topyekün' terimi bile nazi terimidir. Kanat... ustalıklı bir metodla Atatürk ve Kemalizm aleyhine fikirleri peçeliyerek kuvvetle ileri sürmeye muvaffak olmuştur. Bu metodla... nasyonal sosyalist sistemini sanki Kemalizmin aynı gibi alarak ve onu esas tutarak komünizm aleyhine kimsenin itiraz edemiyeceği fikirleri serbestçe kullandı ve bunları naziliğin doğruluğunun ve üstünlüğünün delili olarak ileri sürdü. Kanat'a göre, Birinci Cihan Harbinden sonra Alman ve Türk toplumlarının karşılaştıkları meseleler aynıdır... Türk ulusçuluğunun özlediği, fakat gerçekleştiremediği herşeyi, sınıf mücadelesini yoketmek, devletçiliği kurmak, inkılapçı olmak, maddi yükseliş, hatta halkoyu ile Hitler'i başa getirmek anlamında cumhuriyetçilik amaçlarının hepsini nasyonal sosyalizm gerçekleştirmiştir. O halde Türkiye, Almanya gibi ileri ve yüksek bir toplum olmak istiyorsa oradaki siyasi, ekonomik ve eğitimsel metodları uygulamalıdır... Ona göre Türkiye'nin bütün eğitim davası, gençliği ulusal ideal ile aşılamak araçlarının uygulanması meselesinden başka birşey değildir. 1935'de Kurun Gazetesinde çıkan makalelerinin, 1937'de Saffet Arıkan'a sunduğu layihanın temelindeki eğitim görüşü şimdi açıkça anlatılmış oluyor...» Bundan sonra Kirby, Kanat'ın CHP'yi nazi partisine benzetmek yolunda, kılık değiştirerek ülkenin durumunu inceliyecek parti müfettişleri yetiştirilmesi düşününe değinerek şöyle der: «*...Bir pedagogu gülünç düşürecek böyle safdilce fikirlerle tavsiye edilen metod her çeşit totaliter rejimlerde görülen hafiyelik teşkilatından başka birşey değildir. Nitekim Kanat, bunun zaruri olduğunu şu satırlarla anlatıyor: (...Vatan ve millet mefhumlarına tamamen yabancı oldukları için yaşadıkları memleketlerin havasını... ifsat etmeye mütemayil bulunan yahudi ırkını göz hapsi altında bulundurmak bakımından inkılapçı memleketlerin*

bidayette bu neviden gizli teşkilatlar kurması hiç de lüzumsuz sayılmaz. Sonra yeni rejimin ortaya attığı ideallerin etrafa ve bilhassa gençler arasında kök salmasına mani olan her türlü tenkitlerin ve muhalefet fikir ve hareketlerinin önüne geçilmesi de son derece lüzumlu ve faydalıdır)... Bu parçalar bize Kanat'ın ne çeşit bir eğitim istediğini, neden eğitim müesseselerinde (fikir hürriyeti ve kanaat serbestliği safsatasını) bir (felaket) saydığını yeter derecede anlatır. Kanat, Soysal idaresindeki Kızılçullu'nun bu esasları gerçekleştirmeye çalıştığını belirterek...»

Böylece CHP içinde iktidarı ele geçirerek enstitüleri yıkma işlemine girişecek olan Anadolucular kendi eğitbilim ideologlarını bulmuş oluyorlardı. Sirer'in yürüttüğü ve sonrakilerin sürdürdüğü yıkma işlemleri Kanat - Soysal ikilisinin düşünlerine göre yürütüldü. Kirby'e göre, daha «*...1943 Şubatında toplanan 2. Maarif Şûrası Kemalist ve antikemalist eğitim görüşlerinin çarpışma sahnesi oldu... Liberal görüşlü ciddi aydınların direnmesi olmasaydı, bütün Türk vatandaşlarının kanlarının muayene edilmesi, okullarda Türk tarihinden başka tarih okutulmaması, klasiklerin tercümesi işinin durdurulması gibi ırkçılara mahsus fikirlerin Şûra'ya kabul ettirilmesi belki de mümkün olacaktı. Fakat hiç değilse bir (başarı) elde edilmişti. Şûraya üye olmadığı halde hayli faaliyet gösteren Soysal ile delege olarak gelen Kanat, köy enstitüleri hakkında bilgisi bulunmıyan birçok liberal üyelere bunların modern pedagoji prensiplerine aykırı olduklarını, iptidailiğe dönmeyi temsil ettiklerini inandıracak telkinlerde bulunmaya muvaffak olmuşlardı...*»

■ «*Ulema*»

Kanat'ın görüş ve düşünlerine benzer eleştiriler aynı çağda (1937 - 1946) ve daha sonraları, günümüze kadar

daha birçok düşünür, yazar ve üniversite hocası tarafından ileri sürülmüştür. Bunların arasında en fazla göre çarpan kişiler olarak Prof. Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu, Prof. Mümtaz Turhan, Prof. Osman Turan, Doçent Nurettin Topçu gibi sağ eğilimliler sayılabilir. Bunlar yazdıkları yazılarla yıkma işine girişmiş CHP ve DP politikacılarına gerekçeler hazırlamışlar, yol göstermişlerdir.

Bütün bu «Bilim Adamları»nın eleştirileri, esasından birbirine benzemekle beraber aralarında bazı farklar da vardır. Örneğin Kanat, bütün vatandaşların bir ilköğretim çarkından geçirilmesinden yanadır; ama bunun için yetiştirilecek öğretmenlerin yetiştirilme tarzı ve uygulanacak eğitim ilkeleri yönünden yukarıda gördüğümüz çeşitten düşünleri vardır. Bazıları, örneğin Prof. Mümtaz Turhan, bu kadar geniş bir ilköğretim çalışmasına bile karşıdırlar. Ona göre üstün yetenekleri olan çocuklar bulunup çıkarılmalı, bunlardan üstün yetenekli uzmanlar yetiştirilmelidir. Türkiye'yi bir uzmanlar ordusu kalkındıracaktır. Bunun yerine yaygın bir orta dereceli öğrenim sistemi kurmak zararlıdır; niteliği düşürür. Sağcı düşünürlerin herşeyden önce yaygın bir ilköğretimin gerekliliği konusundaki düşünleri bu iki uç arasında değişir. Ama hepsinin ortak olarak benimsedikleri eleştiri, köy enstitülerine özeliklerini veren bütün yeni ilkelere karşı olmalarıdır: Enstitülerin kentlerden uzakta kurulmaları yanlıştır, iş eğitimi ilkesi yanlıştır, zararlıdır, öğrencilere tarım ve sanat öğretilmesi gereksizdir, onların yeterince kültür dersi görmemesine yol açar, köy öğretmenine okuldaki öğretme görevi dışında köyün toplumsal ve ekonomik sorunlarıyla ilgili görevlerin verilmesi doğru değildir, enstitülerde ders kitabı dışında bol kitap okutulması, öğrencilerin kendi kendilerini yönetmesi gibi bir ilkenin uygulanması, onların yönetime katılmaları, tartışma özgürlüğü gibi demokratik ilkelerden yana değillerdir, kültür derslerinde, özellikle tarih öğreniminde uygulanan

yöntemler yetersizdir, öğrenciler yeterli derecede «milliyetçi» olarak yetişmemektedirler, enstitülerdeki genel yaşama tarzı ahlak kurallarına aykırıdır, enstitülerin aynı zamanda tarım üretimi yapılan bir çeşit devlet çiftliği gibi ekonomik fonksiyonu olan kurumlar olmaları eğitbilim ilkelerine aykırıdır v.b.... Bu gruptan olan bazı kişiler daha sonraları, siyasal olaylar özledikleri yönde gelişince, köy enstitülerinin «komünist yuvaları» olduğunu açık açık iddia edeceklerdir.

■ *Anadolucular*

CHP'li Anadolucular bu «bilimadamları»nın eleştirilerini benimsiyerek onların gösterdikleri yolda yıkma işlemlerine girişirlerken, kendilerini köy enstitülerine karşı kişiler olarak göstermemeye, enstitülere açıkça cephe almamaya, yıkma işlemlerini de düzeltme, «bazı hataları giderme» gibi göstermeye çabalamışlardır. Örneğin Sirer'in köy enstitülerinin ana ilkelerini nasıl bozduğunu, sonra da bunu övünerek partisi iktidardan düştükten sonra nasıl anlattığını ve DP'li Milli Eğitim Bakanına sözde nasıl akıl verdiğini kendi ağzından dinlemek ilginçtir[6]:

«...Köy enstitülerinin öğretmen okulu haline getirileceği haberinde bir yanlışlık olacak. Çünkü bu enstitüler dört yıldanberi birer öğretmen okulundan başka bir şey değillerdir. Kuruluşlarının ilk yıllarında enstitülerin öğretmenden başka köye lüzumlu diğer elemanları da onun şahsında veya ondan ayrı olarak yetiştirmeleri düşünülmüştü.. Fakat daha ilk tecrübelerle bunun mahzurları anlaşılmış ve bu sistem 1946 - 1947 ders yılı başından itibaren terk olunmuştur. (Yazarın notu: Bu yıllar, Sirer'in Bakanlık

(6) **7.3.1951 günkü Ulus gazetesi, «Köy Enstitülerine Dair» başlıklı yazı, yazan: Reşat - Şemsettin Sirer.**

yaptığı yıllardır)...» Sonra Bakan olarak 24.12.1946'da Mecliste yaptığı bir konuşmadan söz açan Sirer: «*...Köy enstitülerinde çocuklara ziraat gösteriyoruz. Sanat öğretiyoruz. Gaye enstitüde okuyan çocuğa öğretmenlikten başka bir de köyde demircilik yahut marangozluk yaptırmak değildir... Öğretmenin böyle yetişmesinde işin... terbiyevi kıymeti olacağı için, bunları öğretiyoruz...*» Bundan sonra kendisinin hazırlattığı ve 10.10.1947'de yürürlüğe giren yeni öğretim programına deyinen Sirer: «*...Bu türlü derslerin okutulduğu ve uygulamaların da yapıldığı bir kurumun ancak bir öğretmen okulu olmaktan başka birşey olamıyacağı aşikârdır...*» der. Enstitüleri nasıl öğretmen okuluna çevirdiğini böylece övünerek anlatan Sirer, daha sonra Tevfik İleri'ye şöyle yol gösterir: «*...Bugünkü iktidar enstitülerimizde bir takım değişiklikler yapmaya kalkamaz mı? Yapmak isterse bunlar ne olabilir? Doğru veya yanlış enstitülerin bugünkü özelliklerinden şu dördü üzerinde durulabilir: 1. Enstitülerin manevi havası: Yıllar vardır ki, köy enstitülerimiz Türkiye'nin her nevi ve dereceden bütün okullarına örnek teşkil edecek surette derin bir milli şuurun, ateşli bir yurt sevgisinin ve vazife ahlakının mihrakları haline gelmişlerdir. Milli Eğitim Bakanı elbette bu havayı değiştirmiyecek, bozmıyacak, ellerinden geldiği ve güçlerinin yettiği kadar kuvvetlendirmeye çalışacaktır... 2. Öğretim süresi ve ders konuları: Öğretim süresinin bir yıl daha uzatılması ve ders konularının da genişletilmesi mümkün ve doğrudur... Kültür derslerinin konularını genişletmek, toplumbilim gibi bazı derslerin müfredatını da düzeltmek, böylelikle öğretmen adaylarını genel bilgi bakımından daha kuvvetli yetiştirmek mümkün olacaktır. Birkaç yıl önce düşünülmüş ve kararlaşmış olan bu düzeltmeler yapıldığı takdirde bunu yapanlar da enstitülerimize hizmet etmiş olmak şerefini kazanacaklardır...*» (Yazarın notu: Köy enstitülerinin öğrenim süresinin altı yıla çıkarıl-

ması için 1948 yılında bazı çalışmalar yapılmıştır. Enstitü öğrencilerinin kültür yönünden zayıf olduğu gerekçesiyle kalkışılan bu işin ardındaki gerçek amaçlar başkadır. Öğrenim ilkelerini Tonguç'un düşününün aksine ve iş derslerinin zararına olarak teorik derslere kaydırmak gibi bir amacın yanı sıra şöyle bir pratik amaç da güdülmüş olabilir: 1946'dan sonraki iktidarlar köylerde okul yapımının hızını azaltmışlardır. Halbuki enstitüler Tonguç zamanındaki tempoları ile mezun vermektedirler. Bu, yeni görev verilmesi gereken öğretmen sayısı ile hazır olan köy okulu sayısı arasında bir uygunsuzluk yaratmaktadır. Öğrenim süresi uzatılırsa hiç olmazsa birkaç yıl mezun sayısı düşecek, sıkıntılı durum biraz olsun giderilecektir. Şüphesiz ki, politikacılar böyle bir nedeni açıklıyamazlardı; o zaman oy kaygısıyla okul yapım işlerinin yavaşlamasına göz yummuş olduklarını kabullenmiş olacaklardı. 1948'de öğrenim süresinin arttırılmasına kalkışıldığı zaman durumun, o zaman Talim Terbiye Kurulu Üyesi bulunan Tonguç'a sorulmak zorunda kalındığını ve onun da olmsuz bir karşılık verdiğini gösteren ilginç bir belge vardır[7]:

İlk Öğretim Genel Müdürlüğünün 12. Mayıs 1948 tarih ve 2046 sayılı yazısı incelendi.

Köy enstitülerinin öğrenim süresinin beş yıldan altı yıla çıkarılması için bu yazının 2 ve 3. maddelerinde belirtilen mucip sebepler, bilimsel esaslara uyularak yapılmış sistemli tetkiklere dayanmamaktadır. Bunun en basit delili Köy Enstitüsü mezunu öğretmenlerin, köylerde henüz haklarında kesin hüküm verilebilecek bir zaman içinde çalışmamış bulunmalarıdır. Onların birkaç yıllık çalışmaları öğretmen okullarından çıkan genç öğretmenlerin durumları ile karşılaştırılacak olursa köye yerleşip müspet işler gör-

(7) **Özel arşiv: 14.5.1948 günkü 2,5 sayfalık belge. Tonguç, Talim Terbiye Kurulu Üyesi olarak imzalamış ve Başkanlığa yazılmıştır.**

me, öğrenci devamını sağlama, öğretimi yeni metodlara istinat ettirme, çocuk velileriyle iyi geçinme, tarım ve teknik işlerini uygulama, yapım ve onarım işlerine katılma gibi meseleler başta gelmek üzere, daha birçok alanlarda hangilerinin başarı gösterdikleri açıkça ve yüzlerce misalle meydana çıkacaktır. Onun için enstitü mezunları hakkında hüküm verirken mesnedi sağlam olmayan mütalaalardan sakınılarak objektif hareket edilecek olursa karşılaşılan meseleleri çözmek için daha faydalı bir yol tutulmuş olur. İlk Öğretim Genel Müdürlüğüne ait yazının 4. maddesinde belirtilen bir nokta da köy okullarından enstitülere gelen öğrencilerin bilhassa bilgi bakımından zayıf oldukları-dır. Bunları yetiştiren öğretmenlerin köy enstitüsü mezunu olmadıkları meydandadır. Ve bu hal enstitüler açıldığından beri sürüp gelmektedir. Bu durum şimdiye kadar öğretmen okullarının öğrenim süresini değiştirmek, yani çoğaltmak için bir sebep olarak ele alınmadı.

Köy enstitülerinde öğrenim süresini beş yıldan altı yıla çıkarmak için acele karar almayı gerektiren sebep, ilişik yazının 5. maddesinde açıklanan yedek subaylık meselesidir. Burada şu hakikatı ifade etmek gerekir:

Yedeksubay okulundaki enstitü mezunlarının bilgi seviyeleri hakkında hüküm verirken köy enstitülerinin muadili olan diğer okullardan bu kuruma gelerek onlarla beraber yoklanmış olan öğrencilerin durumları ile onlarınkini karşılaştırarak yetkili uzmanların yüzde nispetine göre ve belgelere dayanarak hüküm vermeleri gerekir.

Öğretmen yetiştirme işi ileri kültürlü milletlerin çok uğraştıkları önemli bir konudur. Büyük milletlerin eğitkenleri bu meselede şu kanaate varmışlardır: Öğretmen yetiştirme meselesi, biri öğretmen okulunda, diğeri iş başında iken yetiştirme olmak üzere iki safhalıdır. Bunlardan biri yapılıp öteki yapılmıyacak olursa öğretmenlerin istenilen ve

özlenilen şekilde yetiştirilmeleri mümkün olmamaktadır. Bizde bunun ikinci safhasına henüz el sürülmemiştir. Öğretmenlerimizin istenilen başarıyı gösteremeyişlerinin hakiki sebebi budur. Bu derdin çaresi de öğretmen yetiştiren kurumların öğrenim sürelerini arttırmak değildir. Bu yanlış yolu tutmak hem çok pahalıya malolur, hem beklenen sonucu vermez, hem de mesela köy enstitüleri söz konusu olunca en az ikibin köyün, yani yüzbin çocuğun okula kavuşmasını bir yıl geciktirir. Bu menfi olayların yaratacağı havayı ve tepkileri de hesaba katmak yerinde bir hareket olur.

Köy enstitülerinde öğrenim süresinin altı yıla çıkarılması, ilgili ve sorumlu dairesince istenildiğine ve 3803 sayılı kanun da buna müsait olduğuna göre, bu işin mucip sebepleri şunlar olabilir:

1. İlişik yazının 5. maddesinde açıklanan sebep.

2. 4274 sayılı kanunun 10. maddesinde köy öğretmenleri için saptanan görevlerin çok ve önemli olması. Bunları gerçekleştirebilecek iktidara sahip öğretmen adaylarının köylerde çok uygulama yapmaları gerektiği.

3. Köylerde çoğu tek başlarına çalışan enstitü mezunlarının müteaddit sınıflara devam eden kalabalık bir öğrenci kitlesi karşısında kalmaları.

4. Köy enstitülerinin bünyeleri icabı, bu kurumlardaki öğretmen adaylarının zamanlarının mühim bir kısmını tarım ve teknik alanlarındaki pratik çalışmalara ve uygulamalara ayırmak ihtiyacı karşısında kaldıkları.

5. Son yıllarda bilinen sebepler yüzünden okul yapımı hemen hemen durmuştur. Öğretmen adaylarının etkin yardımlarına başvurulmadıkça bu işin ilerletilemiyeceği gün geçtikçe daha iyi anlaşılmakta olduğundan zamanın bir kısmının bu işe ve uygulama bahçelerini tanzime ayırmak gerektiği.

Enstitülerin öğrenim süreleri altı yıla çıkarılırken bu noktalar göz önünde tutularak gerekli tedbirler alınacak ve öğretim programlarıyla yönetmenliklerde buna göre değişiklikler yapılacak olursa katlanılacak fazla masrafla, kayıp edilecek zaman göze alınabilir. Düşüncelerimin özeti bunlardan ibaret bulunduğunu saygılarımla arzederim.

Öyle anlaşılıyor ki, köy enstitülerinde girişilen bozma işlemlerini zaman zaman Talim Terbiye Kuruluna kabul ettirmek, onaylatmak gerekiyordu. Nitekim Sirer'in uygulamaya koyduğu öğrenim programı da 10.10.1947 gün ve 405 sayılı Talim Terbiye Kurulu kararı ile kabul edilmiştir. Bu gibi işlemler sırasında, konu ile olan eski ilgisinden ötürü, üye olarak Tonguç'un düşününe de başvurmak formalite gereği zorunlu oluyordu. Onun ise her zaman bu gibi değişikliklere karşı çıkması, bozma işlemini az da olsa yavaşlatıyordu. Bu, iki yönden bizce önemlidir: Birincisi Tonguç'un üyelikten öğretmenliğe naklinde rol oynamış olabilir, ikincisi Tonguç'un susmadığını, kendi olanakları içinde çatışmayı sürdürdüğünü gösterir.

Sirer'in yazısına devam edelim. 3. Enstitülere şehirlerden de öğrenci alınması konusunu inceliyen Sirer çeşitli nedenler sıralıyarak buna karşı olduğunu açıklıyor. 4. nokta Sirer'e göre Köy enstitülerinin adı sorunudur. Ona göre «*...Köy enstitüleri adı; Cumhuriyet idaresi tarafından köye ve köylüye karşı saygı ve sevginin ve köyün kalkınması davasına bağlılığın bir nişanesi olmak üzere köy öğretmen okullarına verilmiştir. Bu kurumların öğretmen sınıflarında şehirli çocuklar bile okutulsa (Yazarın notu: Bu deyiş Sirer'in bir önceki maddede şehir çocuklarının buralara alınmasına karşı olduğunu söylerken pek de dürüst olmadığını, gevşekliğini gösteriyor), bu adı muhafaza etmekte zarar yoktur... Dokunmanın zararlarından birisi şudur ki, bir gün Demokrat Parti iktidarı devreder de bu kurumlara gene ilk adları verilirse o zaman bu değişikliği yapmış olan-*

lar lüzumsuz ve yanlış bir iş yapmış olmak ithamı ile incitilirler. Buna ne luzum var?...»

Sirer'in bu makalesinde sağ düşünür ve politikacıların izledikleri taktiğin bütün ögelerini bulmak olanağı vardır. Köy enstitülerinin özellikleri bozulacak, ama bu açıkça söylenmiyecek, düzeltiliyor izlenimi verilecektir, köy enstitülerinden yana olunduğu kanısı uyandırılacaktır. Sirer yıkma yolunda yaptıklarını övünerek anlatırken, kendisinden sonrakilere öğütler de verir, yol gösterir. Bu kadar iyi niyetli bir muhalif politikacı az bulunur. Bakanlığın yabancısı İleri'ye Bakanlığı iyi tanıyan bir yıkıcı olarak yardım eder, hatta onun partisinin ileride suçlanması olanağını bile düşünür, buna üzülür, bunun olmamasını sağlamak için İleri'ye akıl verir. Kısacası Sirer, örnek bir muhaliftir. Bu makale, 1946'da CHP'yi ele geçirenlerle DP arasında hiçbir fark görülemiyeceğine, bunların birbirlerinin devamı olduklarına iyi bir kanıttır. Sirer'e göre işleri ileride sızıltıya meydan vermiyecek şekilde öyle sinsice yürütmelidir ki, hiçbir kişi ne yapıldığını anlamasın. Fakat pek ateşli ve kendisinden öncekilerden değişik şekilde davranmak heveslisi İleri, Sirer ve bütün sağcılar açısından, ne yazık ki, bu örgütleri tutmamış ve açıkça, doğrudan doğruya köy enstitülerine karşı saldırıya geçmesi ile uzun bir süre köy enstitülerinin baş yıkıcısı sanılmıştır. Bu bir bakıma iyi olmuştur; çünkü Sirer'in sinsi yöntemleriyle işi sürdürseydi, daha çok uzun bir süre kamu aldatılabilir, köy enstitülerinden yana olması çok daha gecikebilirdi. İleri'nin kaba ve açık yıkma yöntemleridir ki, bu süreci hızlandırmıştır.

■ *Aşırı Sağ*

CHP ekolünün geleneksel kurnazlıkları ile yetişmiş politikacılar, eğilim ve eylemlerini böyle maskeliyerek işlerini sürdürürlerken, aynı sağ hareketin bir başka kolu, yine

taktik gereği olsa gerek, enstitüleri ve kurucularını kamuya karşı alabildiğine kötü göstermek çabası içinde idiler. Bunların arasında Fahri Kurtuluş ve Fethi Tevetoğlu gibi birkaç politikacı ve basında kalemlerini bu işe adamış bir yığın yazar ve gazeteci sayılabilir. Aslında milli eğitim sorunlarıyla ne meslekleri, ne bulundukları görevler ve yetişmeleri bakımından ciddi bir ilişkileri olmamış bu gibiler, «ulema»nın ve Sirer, Banguoğlu gibi meslekten gelme politikacıların köy enstitülerini eleştirme ve yıkma işlemini bilimsel(!) bir takım cilalamalar, perdelemelerle örterek belli bir düşün seviyesinde yutulur duruma getirme çabalarına karşılık, konu üzerindeki bilgisizliklerinin de etkisiyle bu işi son derece basite indirgemişlerdir. Onlara göre köy enstitülerini komünistler kurdurmuştur, kurucular da komünisttir! Sorunu bu kadar basit alıp, yola bu ön yargıdan çıkınca, bu gibilerin yaptıkları, yıllar boyunca sürecek bir komünistlik suçlaması edebiyatını, çoğu zaman da sövme, hakaret etme seviyesinde yürütmek olmuştur. Bunların politikacı olanlarının milletvekili olarak, yani dokunulmazlık kalkanı arkasında iken ölçüyü ne derece kaçırdıklarını, milletvekili olamadıkları sürelerde de nasıl derin bir sessizliğe büründüklerini 1946'dan günümüze kadar gelen dönemde izlemek ilginçtir. Nihal Atsız, Necdet Sançar, İlhan Darendelioğlu gibi ırkçı - turancıların, Necip Fazıl Kısakürek gibi profesyonel gazetecilerin zaman zaman katıldıkları bu kampanya, köy enstitüleri konusunun kamu önünde her ortaya çıkışında şiddetlenir. Ciddi eleştiriler olarak içlerinde cevaplandırılması gereken hiçbir nokta bulunmıyan bu çeşit saldırılar, yirmi yılın üstünde bir süreden beri en ufak bir yenilik ve değişiklik olmadan sürer gider. Belirli siyasal amaçlarla ve iyi niyetten uzak olarak girişilmiş bütün bu sövgü, iftira ve hakaretler yığını arasında eleştiri olarak kabul edilebilecek ve ciddi karşılıkları gerektirecek düşünler son derece azdır. Bu tarzın en karakteristik örnekleri şu

kaynaklarda bulunabilir[8]. Bu çeşit kişisel saldırı ve suçlamalar için kullanılan kaynaklar şöyle sıralanabilir:

1. Bundan önceki bölümde değindiğimiz Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yaptırılmış güdümlü soruşturmalar. Bu soruşturmalardan özellikle Fethi İsfendiyaroğlu ve Ali Uygur adlı Bakanlık müfettişlerinin yaptıkları soruşturmalar bu gibi politikacılara ve gazetecilere iletilmiş ve tek yönlü olarak kullanılmıştır, kullanılmaktadır. Bu soruşturmaların doğruluk derecesi, tarafsızlık derecesi üzerinde bir kanı edinebilmek için tanıkların birçoğunun hangi koşullar içinde ifade verdiklerini, bu çeşit ifade vermekte çıkarları olup olmadığını, bu ifadelerin müfettişlerce ne derece tarafsızlıkla değerlendirildiğini, suçlananların savunmalarını bilmek gerekir. Geçen bölümde biraz değindiğimiz bu konuda, elimizdeki belgelere dayanarak şu kanıya vardığımızı söyliyebiliriz: Soruşturmalar tarafsızlıkla yapılmamıştır. Önyargılarla işe girişilmiş ve bu önyargıları doğrulamak için güdümlü bir soruşturma yapılmış, olaylar, tanık ifadeleri amaca göre zorlanmıştır. Üstelik bunlar basına ve politikacılara iletilirken, suçlananlarla ilgili, onlardan yana olan birçok ifadeler, olaylar gizlenmiştir.

2. Tonguç'la aşırı sol kişiler ve bu kişilerin düşünleri arasında ilişki kurma çabaları: Bugüne kadar hiçbir suçlayıcı Tonguç'un hayatı boyunca, herhangi bir aşırı sol örgütle ilişkisi olduğu konusunda hiçbir belge bulamamıştır. Bu gibi suçlamacıların gizli güvenlik arşivlerini bile incelemek olanağını buldukları, yayınladıkları belgelerden anlaşılmaktadır. Aşağıdaki kitaplar buna örnek olarak gösterilebilir[9]. Aşırı solun bütün davranış ve örgütlenmelerinin

(8) **Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler Fethi Tevetoğlu, Ankara 1967; Köy Enstitüleri ve Koç Federasyonu, içyüzleri, Ankara, 1966; Köy Enstitüleri ve solculuk, Mustafa Demir, 1959.**

(9) **Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, Fethi Tevetoğlu, Ankara, 1967; ve Solun 94 Yılı, Aclan Sayılgan, Ankara 1967.**

Tonguç'un yaşadığı çağ boyunca nasıl adım adım izlendiği düşünülünce, böyle bir ilişki olsaydı, mutlaka bu arşivlerde buna ait bir kayıt bulunurdu, yargısı öne sürülebilir. Suçlayıcılar sadece bazı yakıştırmalar yapmış ve kendilerine göre bazı ilişkileri değerlendirmişlerdir. Kendilerince bunların en tutarlısı olarak ileri sürülen, Tonguç'un köy enstitüleri sistemini Etem Nejat'tan aldığıdır[10]. Onların mantığına göre, komünist olan Etem Nejat da bunları Moskova'dan almıştır, o halde Tonguç Moskova'nın istediklerini yapmıştır, demek ki o da komünisttir! Bilimsel bir araştırma için en ufak bir geçerliği olamıyacak bu çocukça düşünlerin üzerinde, bilimsel değerleri olduğu için değil, siyasal alanda gerçek değerlerinin yokluğuna rağmen önemli etkiler yapmış oldukları için biraz duracağız: Tonguç'un, Etem Nejat'ın eğitim alanındaki düşünlerine verdiği önemi, Etem Nejat'ın bu düşünlerinden nasıl yararlandığını kendi yazılarından öğrenebiliriz[11]. Daha önce de bu konuya değindik (Bak: Bölüm 2). Bu konuda Tonguç'un gizlediği hiçbir şey yoktur. Tonguç köy enstitüleri sisteminin esaslarını bulmaya çalışırken, her çeşit siyasal eğilimi olan düşünür ve eğitimcinin düşünlerinden yararlanmaya çalışmıştır. Etem Nejat da bunlardan biridir ve hiç şüphesiz ki, eğitim alanında Türkiye'nin gerçeklerine en uygun, en elverişli, en yararlı düşünleri ileri süren değerli bir eğitimcidir. Onun bu düşünleri ileri sürdükten sonra (veya o zaman bile olsa ne fark eder?) komünist olması onun eğitbilim alanındaki düşünlerinin mutlaka komünistlerin düşünlerinin aynı olduğu anlamına gelmez. Araştırıcı, eleştirici ona derler ki eğitbilim alanındaki bu düşünleri alıp, bunların siyasal doktrin yönünden analizini yapabilsin, vakıalar ve

(10) **a.g. eserler.**

(11) **Canlandırılacak Köy, İ. Hakkı Tonguç, Remzi kitabevi, İstanbul 1947, s. 176 - 188 ve s. 237 - 245. ve Eğitim Ansiklopedisi ve pedagoji Sözlüğü, Bir yayınevi İstanbul 1953, Etem Nejat maddesi, s. 135-136.**

kişinin yaşantılarına bakarak onun düşünleri üzerinde yargılara varmasın, doğrudan doğruya o düşünleri inceliyebilsin, eleştirebilsin. Ama bizim üstatlar tam bir ortaçağ kafası skolastik görüşle düşünlerin kendi içeriklerini değil, bu düşünleri ortaya atan kişilerin yaşamlarını alıp buna göre alıkam çıkarmayı yeğ tutarlar. Tonguç'un «Canlandırılacak Köy»ünde köy enstitüleri sistemine esas olan ilkeleri saptarken yararlandığı düşünleri anlatan bölümlerde yalnız Etem Nejat'ın adı geçmez; orada II. Mahmut, Esat efendi, Saffet Paşa, Namık Kemal, Ahmet Mithat, M. Satı, Emrullah efendi, Ziya Gökalp, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Mustafa Necati, Hamdullah Suphi, Vasıf Çınar, Reşit Galip gibi yerli düşünürlerimizin eğitim alanındaki düşünleri de vardır. Şimdi aynı yöntemi kullanarak, örneğin, M. Satı siyasal görüşleri bakımından arap milliyetçisi idi ve Tonguç da onu eğitbilim alanındaki bazı düşünlerinden yararlandı diye Tonguç arap milliyetçisi idi mi diyeceğiz? Yahut Ziya Gökalp'ın adını geçirdiği için İttihatçı, II. Mahmut'u andığı için padişahçı, Hamdullah Suphi'nin sözünü ettiği için aşırı milliyetçi olduğunu mu kabul edeceğiz? Tonguç'un yine bir takım arkadaşlıklarından, akrabalıklarından hareket ederek aşırı solcu olduğu sonucunu çıkarmak aynı derecede bilim dışı bir davranıştır. Bu komünistlik suçlamasına burada gereğinden fazla önem verdiğimizi sanıyoruz; aslında bu konuda yapılması gereken hiç umursamamaktır. Varsınlar yaygaraya devam etsinler! Savlarını ispat etmek onlara düşer. 20 yılı aşkın bir süredenberi de aklı başında hiçbir kişiyi inandıracak şekilde bu savlarını belgeliyememişlerdir. Burada bu nokta üzerinde, kullandıkları inceleme yönteminin yanlışlığını, zayıflığını belirtmek için durduk.

Aynı şekilde köy enstitülerinde Tonguç ve arkadaşlarının ahlaksızlığı teşvik ettikleri, bir takım yolsuzluklar yaptıkları, kişisel çıkar sağladıkları şeklindeki suçlamalar

bilimsel araştırmalarda, üzerinde durulmaması gereken noktalardır. Bunlar da, tarafsız olmayan kişilerin, bilimdışı yöntemlerle; örneğin, olayları değiştirme, yazıları makaslayıp, kendi amacına göre birleştirme; birinci, ikinci ağızdan tanıklıkların ne koşullar içinde yapıldıklarını dikkate almadan ve ifadeleri de belirli amaçlara göre değiştirip yorumlıyarak değerlendirme gibi yollarla vardıkları, hiçbir bilimsel inceleme değeri omayan sözüm ona eleştirilerdir.

Yalnız burada şu noktayı belirtmek gerekir: Aşırı sağcılar köy enstitülerinin sistem olarak sınıf bilincini uyandırmak bakımından kendileri açısından ne kadar tehlikeli olduğunu kavramışlardır. Tedbirlerini de ona göre almışlar, o çağda ve hâlâ geçer akça olan komünistlik suçlamasını, çıkarlarını savundukları sınıfların yararına olarak başarı ile kullanmışlardır. Bu bakımdan, yani enstitülerin köylü çocuklarında sistemin niteliği gereği sınıf bilincini uyandıracağı konusunda, solun hayret edilecek derecede bir anlayışsızlık içinde bulunduğunu söylemek gerekir. Buna ileride de değinceğiz. Sol, bu anlayışsızlık içerisinde köy enstitüleri konusundaki taktiğini de hiç şüphesiz ki doğru ayarlıyamamıştır.

Eleştirilere kaynak olan Bakanlık soruşturma raporlarından kendi çaplarında en seviyeli olmak istedikleri birkaç örneği bunların nasıl kullanıldığı konusunda bir fikir vermek bakımından alıyoruz:[12] «*...60 No. lu belge: Yüksek Köy Enstitüsüne alınacak öğrencilerin müsabaka imtihanında sorulan soruları ihtiva etmektedir. Soruların birisi şudur: (iş ilkesine dayanan eğitim insanı nasıl saadete götürür, kendi hayatınızda başarılı bir iş görmenin tadını en çok ne zaman duydunuz, iş insan için neden bir saadet kaynağıdır). Bu soru Hakkı Tonguç'un materyalist ve marksist zihniyetini tamamen ifade etmektedir. İşin bir sa-*

---

(12) **Köy Enstitüleri ve Koç Federasyonu, Ankara 1966. s. 139, 143, 145.**

adet kaynağı olması ve insanı saadete götürmesi zihniyetinin hangi memleketlerde benimsendiğini ve tatbik edildiğini açıklamaya bile lüzum yoktur. Yalnız iş ve maddiyattan zevk alan, her türlü manevi ve kutsal hazlardan mahrum olan insanlar yetiştirmenin Cumhuriyet kurulalıdanberi bizim milli talim ve terbiyemizde yeri yoktur. Binaenaleyh Hakkı Tonguç'un taşıdığı ve köy enstitülerinde tatbik ettiği zihniyetin bu soru tam bir ifadesidir...» Yine aynı kaynakta köy enstitülerinde okutulmuş kitapların listesi kanıt olarak öne sürülmektedir: *«Uyandırılmış Toprak, Ekmek ve Şarap, Ana, Şahika, Reaya ve Köylü, Sarı Esirler, Gölgeler Ordusu, Minka Abla, Sünger Avcısı, Fontamara, Resim Öğretmeni, Değişen Dünya...» «...64 No. lu belge: Arifiye müzik öğretmeni... siyasi bakımdan emniyetçe takip edildiğini göstermektedir. Bu öğretmen Arifiye Köy Enstitüsünün kuruluş zamanlarından itibaren Hakkı Tonguç zamanında bu enstitüye tayin edilmiş bulunmaktadır. Hakkı Tonguç'un tam manasıyla itimadını ve şahsi dostluğunu haiz bir kimsedir.»*

İşte «müthiş vesikalar» bu niteliktedir!

Komünistlik konusunda söylenecek son söz şudur: Köy enstitülerinde, enstitü sisteminin gereği olarak bir komünistlik eylemi, örgütlenmesi olmamıştır. Sistemin getirdiği özgür düşünme ve konuşma gibi ilkelerin etkisiyle, büyük çoğunluğu yoksul köylü sınıfından gelen köylü gençlerin de sınıf bilinci kendiliğinden uyanmıştır. Ama sınıf bilincinin uyanması ile komünist örgütlenme arasında dağlar kadar uzaklık vardır. Fakat bu sağ düşünürlere komünist ilkelerin yayılması gibi gelmiş veya bu oluşumu böyle anlamayı siyasal çıkarlarına uygun bulmuşlardır. Sayıya vurulduğu zaman, köy enstitülerinden çıkanlar arasında komünistlikten yargılanarak hüküm giymiş olanlar son derece azdır ve köy enstitülerinde bu yönden bir istatistik araştırması yapılırsa, Türkiye'deki birçok okullardan ve de

hatta harbokulundan çok daha geride kalır. Sağcıları asıl ürküten de sistemli bir komünizm propagandası ve örgütü olmadığı halde, enstitü sisteminin ilkelerinin hazırladığı koşulların sonucu olarak çok sayıda köylü aydının sınıf bilincine kavuşması olayıdır.

Diğer iki konuda da son söz olarak şunlar söylenebilir: Köy enstitülerinde bağnaz burjuva ahlak ilkelerinin dışında, insancıl, açık, yaldızsız, yapmacıksız bir ahlak ortamı yaratılmaya çalışılmıştır. Gelenekleşmiş şekillere ve görünümlere uyarak, gizli olarak ne yapılırsa yapılsın bunu ahlak dışı saymayan tutucu - gerici düşünürler, yepyeni bir ahlak inanışının yaygınlaşması karşısında tedirgin olmuşlardır. Örneğin kız - erkek karma okullarda, dış görünüşe uymak ve gizli davranmak şartıyla bir takım ilişkilerin gelişmesinden haberi olmayan veya olmamak işine gelen tutucuya, enstitülerde birbirine yakınlık duyan kız - erkek öğrenciler okulu bitirdikten sonra evlenecekleri zaman, bunların ev kurmalarına okulca yardım edilmesi ahlaksızlık gibi gelmiştir. Çünkü burada gizli kalmış, gizlenmiş, üzerinde konuşulmıyan bir ilişki değil, doğal, normal yönde ve gerçek ahlak kurallarına göre gelişip sonuçlanmış bir ilişki söz konusudur. Yolsuzluk suçlamalarına gelince: Köy enstitülerinde diğer okullardan fazla yolsuzluk olayı olduğunu gösteren herhangi bir sayı yoktur. Yolsuzluk bulunduğu suçlamalarının ana kaynaklarından birisi Emin Soysal'dır Bu konu onun tarafından çok işlenmiştir. Nedeni de Emin Soysal'ın kendisinin müdürlükten bir takım yolsuzluk suçlamaları sonucu ayrılmak zorunda kalmış olmasıdır. Bir ikinci neden olarak, şu durumun enstitülerde yolsuzluk suçlamalarının çıkmasını kolaylaştırdığı söylenebilir: Çok süratli iş görmek zorunluğu, kurumların çok kısa zamanda ve savaş yıllarının zorlukları içinde kurulması, bazı yerlerde alım satım işleri ile ilgili formalitelerin tam yapılamamasına yol açmıştır. Bunda bu formalitelerden

anlıyan eleman azlığının da rolü vardır. Bu formalitelerin noksanlığı sonradan bazı kötü niyetlilerin yolsuzluk suçlamalarında bulunmalarını kolaylaştırmıştır.

Sağcı düşünür, yazar ve politikacıların eleştirilerinin birçoğuna, Tonguç yeri geldikçe kitaplarında karşılık vermeye çalışmıştır. Bazı örneklerini geçen bölümde verdiğimiz bu karşılıklar onun «İlköğretim Kavramı» ve «Canlandırılacak Köy» adlı kitaplarında bulunabilir[13].

■ *Cavit Orhan Tütengil*

Sağcılarla ilgili sözlerimize son vermeden önce aslında bu gruba katılamıyacak ve genel tutumu bakımından köy enstitülerinden yana olan ve bu konuda değerli çabalar harcamış sayın Cavit Orhan Tütengil'in bazı düşünlerine değinmek istiyoruz. Kendisine burada yer vermemizin nedeni, yaptığı bazı eleştirilerin sağcıların yaptıklarına olan yakınlığından ötürüdür. Bütünüyle köy enstitülerinden yana olan Tütengil 1948 yılında bazı eleştiriler ileri sürmüştür. Bu eleştiriler sonradan Prof. Fındıkoğlu gibi köy enstitülerine karşı bir kişi tarafından kullanılmıştır[14]. Tütengil şöyle diyor[15], [16]:

«*...Kabarık istatistikler elde etmek zihniyetinin, çeşitli sahalarda bizi adeta hadiseleri zorlamaya götürdüğü, keyfiyetin kemiyete feda edildiği bir vakıadır. Umumi bazı sebepler köy enstitüleri için de varitse, bunlara hususi bazı sebepleri de katmalıdır... Talebeler yetişmeden üst sınıfla-*

(13) **İlköğretim Kavramı, İ. Hakkı Tonguç, İlköğretim Kavramı, Remzi kitabevi 1946, İstanbul. ve Canlandırılacak Köy, İ. Hakkı Tonguç, Remzi kitabevi 1947, İstanbul.**

(14) **Köy Enstitülerinin Dayandığı Esaslar, Prof. Fındıkoğlu, Cumhuriyet gazetesi, 20.12.1948.**

(15) **Köy Enstitüleri Üzerine Düşünceler, C. Orhan Tütengil 1948.**

(16) **Köy Enstitülerinde Tamamlayıcı Kurslar, C. Orhan Tütengil, İş Mecmuası, sayı 88, 1948.**

ra geçmişler, nihayet mezun da olmuşlardır. Kabarık mezun sayısı elde etmek için yapılan gayretkeşlikler bir yana, kusur yetişmiyen talebede değildir. Topu topu yılda iki saat matematik dersi görebilmiş bir öğrenciden sınıfına ait bilgileri istemek ne dereceye kadar haklı olurdu?...» Tütengil'e göre bir kursa alınmak ve eksikleri giderilmek üzere köylerdeki görevlerinden çağırılan öğretmenler incelenince bunların bazılarının müfettiş raporlarına bakılınca *«...Öğretim ve terbiye metodlarını iyice kavrıyamamış ve talebe yetiştirememiş... muhitine hiç bir bakımdan örnek olamamış.. enstitüde aldığı yapıcılık ve yaratıcılık kudreti sönmüş, ilkmekteb hocasına lazım bilgiden, kendisini yetiştirme için lazım okuma itiyadından mahrum yetişmiş...»* oldukları görülüyor. *«...Ekilen şey biçildiğine göre Enstitü mezunlarının kursları da eğer doğru ise kendilerinden ziyade enstitülerin yüksek idaresiyle ilişiği olanlara aittir. Bunu göz önüne almıyarak bu gibi raporların söylentileriyle kusurları büyültmek ve asıl (köye hoca yetiştirme davası olarak enstitü meselesini) menfi ve yıkıcı bir tenkide mevzu yapmak çok büyük insafsızlık olur. İşte (Köy Enstitüleri Üzerine Düşünceler) adını taşıyan eser, bu insafsız hareketle mücadele için yazılmıştır...»* Yine Tütengil'e göre enstitü çıkışlı köy öğretmenlerinin hizmetlerinin ödeme şekillerinin farklı oluşu, yani az maaş ve maaşın yanısıra öğretmenin tarım ve sanat çalışmalarından gelir sağlaması sistemi de düzeltilmeli, hizmet bedelleri maaş şekline sokulmalıdır. Bu fark *«...sosyal adalet bakımından tevil götürmez bir haksızlıktır...»*

Görüldüğü gibi Tütengil, bu eleştirilerinde şu noktalar üzerinde durmaktadır: Çok kısa bir süre içinde çok sayıda öğrenci yetiştirilmesi niteliğin düşmesine yol açmıştır. Köy enstitülerinde kültür derslerine önem verilmemiştir, öğrenciler kültürsüz yetişmiştir. Köy enstitüsü çıkışlı köy öğretmenlerine diğer öğretmenler gibi hizmetlerinin karşılı-

ğı yalnız maaş olarak ödenmelidir. İyi niyetle yapılan bu eleştiriler öne sürülürken konunun dar bir açıdan, yalnız öğrenim açısından görüldüğünü sanıyoruz. Eleştirici kısa zamanda niçin çok sayıda öğrenci yetiştirilmesi gerektiğini de belirtmeliydi. Kültür dersleri konusundaki bazı aksaklıklara değinirken enstitülerde uygulanmaya çalışılan kültür anlayışından da söz etmek gerekirdi. Yine hizmetlerin yalnız maaş şeklinde ödenmemesini, köye öğretmeni bağlamak, ona diğer öğretmenlerde olmayan kazanç olanakları sağlamak, memurluğun maddi bağımlılığından kurtarmak gibi amaçlarla önemli bir ilke olarak ortaya atıldığı belirtilebilirdi. Bize göre Tütengil bu eleştirilerini o çağın toplumsal ve siyasal koşullarını göz önünde tutmadan yapmıştır; sorunu yalnız eğitim ve öğrenim açısından ele almıştır. Tütengil'in eleştirilerinden daha önemli bir nokta, bu iyi niyetli eleştirilerin köy enstitülerine temelden karşı kişiler tarafından nasıl sömürüldüğüdür. Böylece Tütengil'in kendisine göre aksaklık saydığı bir takım durumların düzeltilmesi amacı ile yaptığı eleştiriler, köy enstitüleri sisteminin bütününe karşı bu gibiler tarafından kullanılmıştır. Buna benzer örnekler ileride de tekrarlanacak, ileri düşünlere açık aydınların günün siyasal koşul ve akımlarını göz önünde tutmadan yaptıkları bazı eleştirilerin, onların ana amaçlarının nasıl tersine bir amaca hizmete yaradığının başka örnekleri de görülecektir.

2. *Köy Enstitülülerden Gelen Eleştiriler:*

Köy enstitülerinde öğretmen ve yönetici olarak çalışmış yahut enstitülerde öğrenim yapmış bazı kişiler, enstitülerdeki görevlerinden ayrıldıktan veya okullarını bitirdikten sonra türlü nedenlerle enstitüleri kötülemişler, enstitü kurucularına kişisel olarak saldırmışlar ve bazı eleştiriler yapmışlardır. Bu nedenlerin büyük çoğunluğu kişiseldir.

Enstitülerdeki çalışmalarda başarısızlık, buralardaki görevlerden uzaklaştırılma gibi nedenler öğretmen ve yöneticilerin davranışlarında, 1946'dan sonra köy enstitülerine karşı olan Milli Eğitim Bakanlığından ilgi ve takdir görerek mesleğinde ilerleme, yükselme olanakları bulma, politikaya girme ve burada yer kapma gibi nedenler de öğrencilerin eski okullarına karşı çıkmalarında birinci derecede rol oynamışlardır. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu davranışlar, herhangi bir mesleki dergide köy enstitülerini eleştiren bir makalecik yazarak hiç olmazsa avrupada öğrenimini sürdürme olanağı elde etmekten, siyasal alanda geniş çaplı bir kampanyada baş rolü oynamaya kadar derece derece değişir. Bütün bu davranışları ayrıntılarıyla ve tam olarak incelemek yerine, yine yöntemimize uyarak karakteristik birkaç örnek vermekle yetineceğiz. Yalnız bu gibiler tarafından yapılan eleştirileri anlıyabilmek için onları bu yola iten kişisel nedenleri de iyi bilmek gerekir. Bunun için eleştirilere değinirken bu kişisel nedenleri de biraz açıklamak zorunluğunu duyacağız.

Enstitülüler tarafından enstitülere karşı girişilen bu gibi çabaların en önemli sonucu, siyasal amaçlarla enstitülere karşı çalışmalar içinde bulunan kişilerin enstitülülerin yaptıkları eleştirilerden geniş ölçüde yararlanmaları olmuştur. İçeriden gelen bu eleştiriler, bu gibiler tarafından kendi savlarının en değerli kanıtları sayılmıştır. Böylece enstitülülerin eleştirileri enstitülerin yıkılmasında çok işe yaramıştır. Hatta bu şekilde sistematik saldırılara girişmiş olanlar, enstitülerin baş yıkıcıları sayılacak duruma düşmüşlerdir.

■ *Bir Örnek: Sabri Kolçak*

Tipik bir örnek eski Kayseri - Pazarören Köy Enstitüsü Müdürü Sabri Kolçak'ın tutumudur. Elimizdeki çok

sayıda belge ve mektuplara göre, Sabri Kolçak'ın Müdürlük süresi içinde, Pazarören Köy Enstitüsünde sürekli olarak öğretmenler arasında kişisel anlaşamamazlıklar, geçimsizlikler, kavgalar çıkmış, Bakanlık bunları gidermek için sürekli çaba harcamış, Tonguç ilgililere uzun kişisel mektuplar yazarak, Enstitüye giderek, bu geçimsizlikleri, tatsızlıkları gidermek için çaba harcamış ve enstitüde bir türlü karşılıklı anlayış ve güvene dayanan bir çalışma havası sağlanamamıştır. Ayrıca yine bu belgelerin incelenmesinden, bir okul için gerekli maddi koşulların, yani okulun temizliği, düzeni gibi konulardaki durumun da yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. Bütün bunlar Sabri Kolçak'ın başarılı bir yönetici olmadığı izlenimini uyandırmaktadır[17]. Öğretmenlerin, Okul Müdürünün, Müdür yardımcısının birbirlerinden yaptıkları şikayetler ve okulun genel durumu üzerine Tonguç'un Kolçak'a yazdığı mektuplardan bazı bölümleri durumu göstermesi bakımından buraya aktarıyoruz: 2.4.1941 günlü mektuptan: «*...Enstitünüzün en mühim ihtiyaçlarını normal bir şekilde karşılıyacak bazı işlerin süratle yapılmalarına dair bugün resmi bir yazı gönderiyoruz. Bu emirde yazılı... esaslı bina ve tesisleri çok acele ikmal etmeniz lazımdır. Bu gibi zaruri, önemli işleri ikmal etmedikçe tedrisatı ve terbiye işlerini normal olarak yürütmeye imkan yoktur... Enstitülerin kuruluş devirlerinde bütün arkadaşların başta siz olmak üzere çok sıkı ve işleri planlıyarak çalışmanız lazımdır. Sizin ayrı bir vazifeniz daha vardır: O da idarenize verilen elemanları içten bir arzu ile ve ibadet edercesine çalışmaya sevketmektir. Bu emir vermekle olmaz. İnsanları iç alemlerinden ya-*

(17) **Özel arşiv: Kayseri - Pazarören Köy Enstitüsünde Sabri Kolçak'ın Müdürlüğü sırasında çıkan olaylarla, ilgili olarak müfettişlerin ve öğretmenlerin, Enstitü Müdürünün Hakkı Tonguça yazdıkları özel mektuplar, Tonguçun karşılıkları ve bunlarla ilgili belgeler.**

kalamak ve mukaddes bilinen gayeye doğru sürüklemek lazımdır. Enstitü Müdürleri bu bakımdan çok faydalı olmalıdırlar. Müessese arı kovanı gibi işlemeli ve balını yapabilmeli!...» Bir başka mektuptan (tarihsiz): «*...Kardeşim Sabri Kolçak, mektubunu aldım, sonuna kadar okudum. Yalçını da (Müdür yardımcısı) dinledim. Enstitüyü gören müfettiş Hayrullah Örsün intibalarını da öğrendim. Şimdi diğer ilgililerin şikayetlerini de bilen bir insan sıfatıyla sana bugün yazılması lazım gelen en mühim noktaları yazıyorum: ...Yapılan işler azımsanacak bir halde değildir. Bunların meydana gelmelerinde... hepinizin hisseniz vardır. Fakat iş müesseselerin manevi cephesini kurmaya gelince yapılan hatalar da inkar edilemiyecek şekildedir. Mesela talebenin maddi ihtiyaçlarının en mühimleri temin edilmeden... sizlerin pedagojik dediğiniz hareketleri ön plana almak, zorla da olsa onları tatbike çalışmak asla doğru değildir. Reform mutlaka tedrisi sahada olmaz... Maarif Müdürü veya Müfettiş kim olursa olsun, Vekaleti temsil eden insanlar sıfatıyla onlara karşı, (ifade veremem, yapamam, kabul edemem, istifa ederim) gibi sözler söylemek yalnız çocukça sayılacak şeyler değildir, o tarz hareketin nezaket, arkadaşlık hukuku, amire itaat, işbirliği gibi insani kıymetleri ilgilendiren tarafları vardır ki, onların yıkılışı çocukluk ve hata kelimeleriyle ifade edilemez. Hele başkalarına ait mektupları açmak gibi usullere başvurmak çok karanlık işlerdir. Hatayı anlıyarak veya ikaz edildiği zaman idrak ederek tashihi cihetine gitmek büyük ve saygıya değer bir meziyettir. Biz sizlerden ve yetiştireceğiniz talebeden bunları bekliyoruz... Eğer muvaffak olamazsanız ve bu muvaffakiyetsizlik en küçük ve ehemmiyetsiz bir takım hadiseler yüzünden olursa onun cevabı (istifa ederim) değildir. Onun için şimdi meseleleri bir hülasa edelim: a) Pedagojik müfrit hareketlerden önce müessesenin günlük hayatı ile ilgili işleri normal bir şekilde yürütmek lazımdır,*

b) idare işini üzerine almış olan insanlar ister müdür, ister muavin olsunlar, onların çok sabırlı, temkinli, soğukkanlı olmaları elzemdir, c) resmi işleri resmiyetin icablarına göre şahsiyata dökmiyerek ve kime karşı olursa jest yapmaya girişmiyerek karşılamak gerekir, d) müessesenin mesul amiri müdürdür, kendi kendine selahiyetler icat ederek onu başka birinin temsile kalkışı çok gayrı tabii bir harekettir. Temas ettiğim noktaları göz önünde tutarak çalışmanızı rica eder, muvaffakiyetler diler, gözlerinizden öperim...»
Bu mektuba 26.6.1941'de Sabri Kolçak şu cevabı verir: *«...Muhterem Müdürüm, beni sıfıra müncer eden, fakat haklı mektubunuzu aldım. Cevap vermek zorundayım: Her kötü göz için güneş dahi çirkin görülür. Size ulaştırılan haberlerin ne kadar izam edildiğini zaman gösterecektir. Maarif Müdüriinüz M... U...nun benimle bu kadar el altından oynadığını bilmezdim. Müfettişi doldurup doldurup üzerime saldırtması insani ve mesleki ahlaka sığmaz. Gelelim temizlik meselesine: Sizin on dört enstitünüzden hiç değilse onunda, ben kaniyim ki, aynı derecededir... (idarenize verilen insanları çalıştırmak vazifenizdir) diyorsunuz. İzaha muhtaç noktalar var: Çalışılmıyor muymuş, çalıştırılmıyor muymuş?... Maksat beni yere vurmaksa bu kadar gayri insani yollara lüzum yoktur... Netice yine biz koştuk; bizim haysiyetimiz ve gençliğimizle oynandı. Ve yine kötü olan biziz. Müfettişimizin de sarahaten ifade ettikleri gibi (biz boyacılığa ve bugün için zaruri olmayan teferruatta) önem vermedikçe iş yapmış sayılmamakta devam edileceğine kaniyiz. Hülasa her enstitüde işlerin aşağı yukarı ne manzara arzettiğini biliyoruz... Sonsuz saygılarımın kabulünü rica eder, ellerinizden öperim. Not: Her hareket, sizin bu memleket için bizden istediğiniz her hareket yapılacaktır. Müsterih olmanızı istirham ederim...»* Bu mektuba karşılık Tonguç uzun bir mektupla ilk mektubundaki düşünlerini tekrarlamış ve şöyle yazmıştır: (30.6.1941):

«...Bu müesseseleri idare vazifesini üzerlerine almış olan arkadaşların türlü türlü insanlarla, türltü türlü şartlar içinde konuşmayı ve anlaşmayı bilmeleri zaruridir. Sadece kitabi bilgilere dayanarak hiç kimseyle anlaşmaya imkan yoktur. Her meseleden bir izzeti nefis ve müdahale davası çıkarmak o meselenin bizzat sizin tarafınızdan çıkmaza sokulmasından başka birşeye yaramaz... Başka enstitülerin aynı durumda olduğunu tahmin edişiniz ve bunu da bir kıymet ifade ediyormuş gibi yazışınız cidden üzerinde tashihler yapılması mutlaka elzem olan bir haleti ruhiyeyi ifade eder. Farzediniz ki, dediğiniz gibi olsunlar. Onlardaki hatayı sizin makul bularak devam ettirmenize bir sebep teşkil eder mi? Nerede kaldı ki diğer yerlerde mevzuu bahis nokta tamamen halledilmiş bulunmaktadır. Ve onlar da halletmemiş olsalar aynı muameleyi onlara da tatbik etmekte asla tereddüt etmem... Tek başınıza ve yalnız kendi düşüncelerinize tabi olarak işleri bugünkünden daha iyi ve düzgün yürütmenize imkan olmadığını kati surette bilmelisiniz. Bu müesseseler bütün öğretmenlerin, bunlarla ilgili maarif mensuplarının ve talebenizin müşterek mesaisi, fikir birliği ile en iyi şekilde idare edilirler... Birçok müşgül şartlar içinde olduğunuzu biliyorum. Onun için diğer yerlerden istediklerimizi sizden aynen istemiyoruz... Sizden istediklerimizi Kars'taki enstitüde çalışanlardan da istemiyoruz... Mesele kurulmuş olan bir müessesenin hergün bir noksanını gidererek onu tekamül ettirmektir. Bu büyük işe yardımcı olabilecek her türlü elemanın yardımından faydalanmak en tabii yollardan biridir. Evvelce yazmış olduğum ve sizin de yakında halledileceğini bildirdiğiniz işleri en kısa zamanda bitirmenizi tekrar rica ediyorum...»

Bu bölümlerin Sabri Kolçak'ın kişiliği ve yönettiği Enstitüdeki durum üzerinde yeterli bir fikir verdiğini sanıyoruz. Durum Tonguç'un bütün rica ve yardımlarına rağmen bir süre daha böyle gitmiş ve sonunda Sabri Kol-

çak enstitü müdürlüğünden ayrılmıştır, 1943'de enstitülerin yönetimini eleştiren bir broşür yayınlamış ve 1946'da bir kitap çıkarmıştır[18]. İlginç olan nokta, bu kitaptan da sistemli bir enstitü düşmanı olan Prof. Fındıkoğlu'nun nasıl kendi amacı için yararlandığıdır[19].

Fındıkoğlu, yazısına şöyle başlıyor: «*...Ortada bir müddet evvel atılmış yanlış ve pek masraflı adımların tashihine doğru giden ciddi hareket görülüyor.*» (Yazarın notu: Ciddi hareket denilen şey, 1946'dan sonraki CHP iktidarının giriştiği bozma, yıkma çalışmalarıdır). Bundan sonra bir takım dolambaçlı sözlerle köy enstitüleri çalışmalarından «*fikrin hareket ve heyecandan sonra ortaya çıktığını*», yani yapılan işlere düşünülmeden girişildiğini belirten yazar şöyle diyor:

«*...Bugünlerde köy enstitülerinin yeniden halk efkarını işgal etmeye başladığı zaman çıkmış güzel bir eser elime geçti. Eserin sahibi 1938'de köy enstitüsü davasına karışmış ve çalışmış genç bir maarifçidir... Böyle bir eserin hiç değilse 1940 sıralarında çıkması; enstitü davasını yürüten birinci ve ikinci sınıf hükümet adamlarınca Frenk tabiri ile yastıkbaşı kitabı yapılmış olması ne kadar iyi olurdu. Maamafih kitabın müellifi enstitülerin istikametlendirilmesindeki yanlışlıkları vakit vakit alakalı şahıs ve dairelere bildirmiş, hatta 1943'de büyük bir cesaretle (herşeyin üstünde sağa sola kıvrılmadan, yalpa yapmadan davamızın iyi muallim yetiştirmek olduğunu) iddia eden bir broşür de neşretmiştir... Fakat bu gibi fikirler müellifin ifadesiyle daima (sinsi bir terör) ile ve (davayı kısırlaştırma) tehditleriyle boğulmuştur. Bununla beraber eser, ...muayyen bir hareketin aksaklık göstermesinden sonra da olsa faydalılığını gene muhafaza ediyor ...Birkaç senedenberi görebil-*

(18) **İlköğretimin Temel Davaları, Sabri Kolçak, 1946.**

(19) **Köy Enstitülerinin Dayandığı Esaslar. Cumhuriyet gazetesinin 22.3.1947 günkü sayısında yayınlanan makale, Prof. Fındıkoğlu.**

diğim enstitülerden edindiğim fikir, genç maarifçi Sabri Kolçak'ın eserinde bütün delilleriyle adeta bir tez haline sokulmuştur: Köy enstitüsü, ilk nüvesi 1848'de atılan muallim mektebi davasını doksan sene sonra lüzumsuz, aşırı ve çok zararlı bir heyecanla yürütmeye çalıştı. Kültürü Türk köyüne götürme davası ne kadar kutsi ise, bu heyecan ve onun idare ettiği yanlış hareket de o kadar kötü olmuştur. Neden? Zira köy enstitücüleri Türk köylüsünü kültür nimetlerinden istifade ettirme işine büsbütün başka bir renk vermişlerdir... Türkiye'nin Devlet teşkilatı içinde bir Dahiliye Vekaleti, bir Ziraat Vekaleti, bir Sağlık Vekaleti, hatta bir Maarif Vekaleti yokmuş gibi davranılmış ve hemen acayip bir enstitücülük hareketine girişilmiştir... Fakat müellifin ifadesiyle (bir iki insanın kendi alemlerine kapanarak bir milletin büyük çaptaki davalarına eksiksiz bir hal şekli bulması mümkün müdür?) Bir defa tasarlanan çalışma şekli, bizi bu tasarlamaya sevkeden asıl birinci davayı çok aşmıştır. Dava, köylünün okutulması, gerçekleştirilmek istenilen hedef ise selim akıl sahiplerinin anlıyamıyacağı, büsbütün başka bir meseledir. O kadar ki bu (başka meseleler) için beyhude emekler ve enerjiler sarfından dolayı (asıl mesele) kenarda kalmış... muallim bizzat kültürden mahrum kalmıştır. Bu mahrumiyet, köy çocuğunun kendi ailesini artık bir anane ve manevi değerler ocağı görmemesi kastiyle büsbütün hazin bir şekil almakta da gecikmemiştir. Fakat acaba zavallı çocuğun hocalıktan başka olan işlerde durumu ve terbiyesi ne halde? Enstitüler köylerde zirai inkilaplar yapacaklardır. Fakat bundan Ziraat Vekaleti teşkilatının haberi yoktur. Enstitüler takip edilen esrarlı plana göre, Türkiye'yi bir anda teknikleştireceklerdir, fakat bundan ne İktisat Vekaletinin, ne de Maarif Vekaletinin teknik öğretimle alakalı dairesinin bile haberi vardır... Böylece enstitüler (kendi sınırlarını aşarak kendilerine lazım olmıyan işlerle uğraşmışlar) kanunun

bahşettiği şaşırtıcı müsaadelerle adeta devlet içinde devlet edasını takınmışlardır. Hülasa, (sanki köy davası, tek başına köy öğretmeninin kolayca başaracağı, içinden çıkacağı basit bir şeymiş gibi, köy konusu ile ilgili bulunmaları lazım diğer bazı Bakanlıkların vazifeleri de ona yükletilmiştir). En acı nokta şimdiye kadar bu ocaklardan yetişmiş olanların bilgi ve kültürden nasip alamamalarıdır. Temenni edelim ki Başvekilin gazetecilerle yaptığı son görüşmede (köy enstitüleri öğrencilerinin milli duyguları kuvvetli olarak yetiştirilmelerine ehemmiyet veriyoruz. Yüksek tahsilli 60 öğretmeni yeniden bu müesseselerde görevlendirdik) tarzındaki beyanatı, aksaklıkların birini ve en mühimmini şimdiden düzeltsin... Köy enstitülerinin bundan sonra Türkiye'ye yalnız Türk'den ve köylüsü kentlisiyle gözönüne alınacak Türkiye bütününden hayır geleceğini düşünen, idealist, hiç değilse muallim mekteplerinin yetiştirdiği ve aralarında çok fedakar, yiğit unsurlar bulunan köy hocası nesli kadar şuurlu unsurlar yetiştireceğini umabiliriz. Sabri Koçağın bundan beş ay kadar evvel ortaya attığı şu güzel temenninin gerçekleşmeye başladığını görür gibi olduğumuzu söylemekle yanılmadığımızı düşünüyoruz: (Köy hocasını, onun göreceği işi karikatür haline düşürmekten, onu köylü karşısında kepaze olmaktan süratle kurtarmanın yollarını aramalıyız... Kendisini alakadar etmiyen meşguliyetlerden kurtarılması lazım gelen köy öğretmeni gündüzleri normal olarak talebelerini okutsun, geceleri mektebin salonunu yetişkinlere açsın... Bizim anladığımız manadaki misyoner ruhlu, idealist ve kuvvetli öğretmeniyle yeni köy mektebimiz, camiin yanında, başka bir hayatın, milli ve insanı iştiyakların mihrakı olsun). Bizde her nedense fikir harekete, düşünce işe rehberlik edemiyor. Fikirler umumiyetle hadiselerin aksamasından sonra ortaya atılmaktadır...»

İşte Fındıkoğlu, başarısız Enstitü Müdürü Kolçak'ın

yazı ve kitaplarından kendi amaçları için böyle yararlanmaktadır. Ondan kendi amacı gereği ilköğretim sorununa yön verebilecek ve «*birinci ve ikinci derece hükümet adamlarının*» akıl almaları gereken bir eğitbilimci yaratma çabası içindedir. Bu arada da kendisinin ortaya attığı düşünlerde o çağın sağ bilim adamlarının, Tonguç'un deyimi ile «ulema»nın eleştirilenin ana çizgilerini bulmak olanağı vardır. Bunlara göre ilköğretim sorunu köylüye yalnız okuma - yazma öğretecek idealist köy öğretmenini öğretmen okulu koşulları içinde yetiştirmeye indirgenmelidir. Bunların düşünemedikleri, bu öngördükleri yol çıkmaz olduğu için, iflas ettiği için 1935'de yeni yollar aranmasına girişilmek zorunda kalındığı ve köy enstitülerine varıldığı-ğıdır. Onları en çok korkutan, öğretmeni, onun çevre ile olan ilişkilerini ekonomik ve toplumbilimsel açılardan düşünüp değerlendirmektir. Onlara göre bu tamamen eğitbilim dışı bir iştir. Hele gerekli ekonomik ve toplumsal koşulları hazırlıyarak, süregelmiş ekonomik ve toplumsal yapı ve düzensizliği yenileştirme, değiştirme gibi süreçlerde öğretmenden yararlanmak, onlarca sanki o yüce, pek yukarılarda sınıfın dışına çıkmaması gereken öğretmenlik mesleğini, yeryüzüne indirip kire bulamak gibi birşeydir. Bir de bütün bu gibi eleştirilerde bu işlerin planlanmasında «ulema»ya danışılmamış olmasının verdiği kızgınlığı, kırgınlığı sezebiliriz. Ama damşılsaydı söyliyecekleri ne vardı? Köy enstitüleri gibi koskoca bir deneme geçirildikten sonra bile bu kişilerin ne bayat yollar gösterdikleri yukarıdaki yazıda pek açık şekilde beliriyor. Zaten onlar daha 1935'lerde tükendikleri, çaresiz kaldıkları için değil midir ki, ulema dışında insanlar aranmış, sorunun çözümünde onlardan yardım istenmiştir. Bütün bu bayat, tutucu, geçersiz, tutarsız düşünleri bir tutam da politika ile karıştırıp, üzerine «milli duyguları kuvvetli öğretmen, tek çözümü köylüsü kentlisi ile Türk'den beklemek» gibi o çağın politi-

ka koşulları içinde gönül okşıyacak yuvarlak deyimlerle süslediniz mi «ulèmanın» yıkıcı politikacılara bu çalışmalarında vurduğu payandanın ana çizgileri belirmiş olur. Bunun yanısıra öğrencilerin kültürsüz yetiştikleri, diğer Bakanlıkların bu girişimden haberleri olmadığı gibi temelinden haksız ve gerçeklere aykırı abartmalar da işi süslemeye yarar. Öğrencilerinin büyük çoğunluğunun kültürsüz yetiştikleri savı gerçeğe aykırıdır ve bunu gösterecek belge, sayı veremezler. Üstelik de onların kültür kavramı eskimiştir, neredeyse kitabilik, ukalalıkla eşdeğerdir. Baltacıoğlu'nun uzun yıllar önceki deyimi ile «ukala ve enayi muallimler yetiştirmek» anlayışıdır. Devletin diğer örgütleriyle işbirliği için bütün bu süre içinde çok uğraşılmıştır. Hele Sağlık ve Tarım Bakanlıklarını çalışmalara katmak, onlarla işbirliği yapmak için ta Devlet Başkanı seviyesinden aşağıya kadar yapılmış birçok girişimler vardır. Bunun bazı örneklerini geçen bölümlerde gördük; İnönü'nün tarıncı yetiştirmek için Tarım Bakanını nasıl zorladığı gibi. Ama bu alanda başarılı olunamamıştır. Bunun, yani bu Bakanlıkların hareketsizliğinin bir çok nedenleri vardır. Çok kısa ve yuvarlak olarak şu söylenebilir; O çağda bir ülke sorununu çok geniş, ve bütünüyle kapsıyacak şekilde ele almayı sağlıyabilecek koşullar yalnız Milli Eğitim Bakanlığı içinde ortaya çıkmıştır.

Yukarıdaki örnekte bizce asıl düşündürücü olan nokta, Fındıkoğlunun eleştirileri değildir; «ulema» zaten baştanberi bu tutum içinde idi; ondan başka birşey beklemek de safdillik olurdu. Üzerinde durulması gereken, enstitü çalışmalarında emeği olduğu halde, örneğin bir S. Kolçak'ın kendi emeklerinin de baltalanması ile sonuçlanacak bu yolu niçin seçtiğidir. En aşırı belirtilerini biraz sonra Emin Soysal'ın davranışında göreceğimiz bu gibi cephe değiştirmelerin enstitü hareketi içerisinde çok şiddetli ve sarsıcı olmasının bazı psikolojik nedenleri olsa gerektir: Ensti-

tülerin kuruluşunda çalışan kadro klasik öğretmen okullarından yetişmiştir. Bu kadrodakilerin bir kısmına enstitü girişiminin ilkeleri, niteliklerini anlatmak, kabul ettirmek çok zor olmuştur. Klasik okul yöneticiliği ile yeni eğitbilim ilkelerinin uygulandığı bir okulun yöneticiliği arasında büyük ayırımlar vardır; yöneticinin bambaşka nitelikleri olması, örneğin öğretmen ve öğrencilerin de katıldıkları demokratik bir yönetim uygulaması, çok hoşgörülü olması v.b... birçok özellikleri bulunması gerekir. Buna bir de olağanüstü çalışma koşulları, kuruluş döneminin eğitbilimsel olmayan, yapı, kurulma işleri, bunları savaş yıllarının zorlukları içinde ve çok kısa bir zamanda yürütme zorunluğu gibi zorluklar eklenince, enstitü yöneticilerinin kendi kişiliklerini değiştirecek, geliştirebilecek, önce kendi kendilerini eğitebilecek, hemen hemen üstün yeteneklerde kişiler olması gerekir. Ancak bunu yapabilenler enstitülerde başarılı olmuşlardır. Yetenekleri, kişilikleri buna el vermiyenler ne olmuştur? Bunların da herhangi bir klasik okulun çalışmalarıyla karşılaştırılmıyacak derecede çok çalıştıkları, başarılı olmak için çok çaba harcadıkları gerçektir. İşte bu olağanüstü çabaya rağmen, bir yönetici yine de enstitü hayatının gerektirdiği bir kişiliği geliştiremez ve başka bir deyimle başarısız bir yönetici olursa, verdiği emeğin, olağanüstü çabanın karşılığım göremeyince bunun ondaki tepkisi çok zorlu olmakta, çoğu kez karşı cepheye geçmekle kişiliğindeki dengeyi bulmaya çalışmakta, emeklerini değerlendirdiği sanısına kapılmaktadır. Örneğin bir Sabri Kolçak'ın da klasik bir okul çerçevesi içinde iyi bir yönetici olmasına yetecek nitelikleri bulunduğu halde, olağanüstü bir çaba göstermesine rağmen (ki gösterdiğine hiç şüphe yoktur) enstitü yöneticisi olarak başarılı olamaması kendisini sistemin bozukluğuna, bu sistemi düzeltecek kişinin de kendisi olduğuna inanmaya itmiştir. Aynı düşünler Emin Soysal için de ileri sürülebilir. Soysal'ın durumu

da daha başlangıçtanberi, her zaman göstermeye çalışmasına, ve kendisinin de inanmasına rağmen, enstitüleri en iyi anlıyan değil, hiç anlamıyan, kişiliğinin özellikleri, genel dünya görüşü, inançları bakımından anlamasına da hiçbir zaman olanak bulunmayan bir kişi oluşudur. Bu gibilerin trajedisi kendilerini yeterince tanıyıp değerlendiremiyerek, köy enstitüsü girişimi içinde çalışabileceklerini sanmalarıdır.

■ *Emin Soysal*

Nedenleri ne olursa olsun Emin Soysal, köy enstitülerine karşı giriştiği kampanya ile yıkma ve bozma işleminin baş aktörlerinden birisi olarak tarihe geçmiştir. Kurucu olmak savında bir kişinin, tarih içinde yıkıcı olarak damgalanması, eylem ve girişimlerinin gönlünde yatan amacın bu kadar tersine yönde oluşu, kendisi yönünden bir ikinci kişisel trajedi olsa gerektir. Soysal'a ve çabalarına daha önce 6. bölümde değinmiş, bunların başlıbaşına ayrı bir inceleme ve araştırma konusu olacağını bildirmiştik. Bu bakımdan burada yine ayrıntılara girmiyeceğiz.

Sosyal'ın davranışının kişisel nedenlerini H. Âli Yücel şöyle açıklıyor[20]: «...*Çalışmasını ve becerikliliğini türlü vesilelerle takdir ettiğim Emin Soysal'a, teftişlerimin birinde saati olmadığını bir sözünden anlayınca, kolumdaki saati çıkarıp verecek kadar yakınlık ve muhabbet göstermişimdir. Ancak kendisine karşı beslediğim bu takdir ve muhabbet; talebe paralarını, Vekaletin sarih emrine rağmen şahsen tahsil ve sarf, intizamsız hesap tutturma, ambar defterinde tahrifat, Devlet parasından ödenmiş senetlerin usulsüz mahsup edilmesi ve buna göre defter tanzim ve ibrazı gibi maddeler ileri sürerek yapılan ihbar üzerine, du-*

[20] **Davam, Hasan - Ali Yücel, Ulus Basımevi, Ankara 1947, s. 100, 101.**

rumunu Başmüfettiş Hikmet Türk ve Müfettiş Hayrullah Örs'e tetkik ettirmeme mani olamamıştır. 10.8.1942'de müfettişlerin gösterdiği lüzum üzerine uhdesinden müdürlüğü alınmıştır. Daha sonra Müdürler Encümenince 5274 sayılı kanunun 51. maddesinin 3. fıkrasına göre köy enstitülerindeki işlerden çıkarılmak suretiyle tecziyesine karar verilmiştir. Kararın tarihi 22.7.1943, numarası 125'dir. Bunlara ve daha sonra yapılmış bakanlık emri ve nakil muamelelerine işaret etmem, bu yapılan işlemlerin o zaman İlköğretim Umum Müdürü olan Tonguç tarafından yapıldığı düşüncesiyle, ona şahsi infiali olduğunu tahmin ettiğim içindir.»

Emin Soysal'a göre köy enstitüleri fikrini ilk defa sonradan kendisinin yakın akrabası olan Halil Fikret Kanat ortaya atmıştır: 24.3.1935'de Kurun gazetesinde yazmaya başladığı, «Yarının Muallimleri Nasıl Yetiştirilmeli» başlıklı dört makale ile. Soysal'a göre Kanat'ın bu makalelerindeki esaslar bugünkü köy enstitülerinde henüz daha kısmen uygulanabilmektedir. Kanat'ın bu makalelerine ve diğer kitaplarındaki ana düşünlerine daha önce değindik. Soysal bundan sonra şöyle der[21]: «*...Bu makalelerin yazıldığı sırada İlktedrisat Umum Müdürü Reşat Şemsettin de Türk maarifi yönünden önemli teşebbüslerde bulunmuştu*[22].

---

(21) **Köy Enstitüleri Tarihçesi ve Kızılçullu Köy Enstitüsü, Emin Soysal, Bursa Yenibasımevi 1943, s. 28.**

(22) **Hakkı Tonguçdan daha önce İlköğretim Genel Müdürlüğü yapmış olan Sirer'in bu görevdeki çalışmaları konusunda Tonguç'un (Canlandırılacak Köy) kitabında (s. 437) bir not var. Tonguç, ilköğretim sorununu incelemek için CHP grubunca özel bir komisyon kurulduğunu ve bunun bir rapor hazırlayarak 11.1.1935'de Grup Başkanlığına verdiğini anlattıktan sonra raporu aynen alıyor. Raporun bir bölümünde şu sözler vardır: «...Muallim mektepleri müfredat programları ile ilkmektep müfredat programları ve terbiye metodları arasında bir ahenk ve tesanüt vücuda getirmek lazımdır. Böyle bir tesanüdün olmadığı teftiş raporundan serahetle anlaşıl-**

Doğrudan doğruya köy mektepçiliğini alakadar eden bir raporu ilgili yerlere vermişti. Hatta o sırada bir terbiye mütehassısını da köylere sırf görüşünden istifade etmek üzere göndermişti. Maalesef Reşat Şemsettin'in bu teşebbüsü anlayışsızlıklar yüzünden ve kısmen de beyinler henüz bu sert ve mudil mevzua yatkın olmadıklarından akim kalmıştır. Şevket Raşit Hatipoğlu da Dönüm mecmuasında 1932'denberi köy mevzuuna daha ziyade ekonomik olmakla beraber köy maarifi yönünden de yer veriyordu... Fakat bütün bunların arasında köy maarifi ve öğretmeni meselesini köy enstitülerini hedef tutarak selahiyetle, derin ve ihatalı bir görüşle alacağı istikameti bütün hatları ile gösteren yazı, Fikret Kanat'ın yukarıya aldığımız makaleleridir. Köy Enstitüleri fikri başta tamamen Halil Fikret Kanat'ındır...» Bu kitap 1943'de Soysal Enstitü Müdürlüğünden ayrılmak zorunda kaldıktan sonra yazılmıştır. Henüz bu kitabında enstitülere ve Tonguç'a doğrudan doğruya saldırı yoktur. Fakat bunların hazırlığını görebiliriz. CHP'nin anadoluculari ve köy enstitülerine karşı olan politikacılardan Reşat Şemsettin Sirer ve Şevket Raşit Hatipoğlunun isimlerinin anılması, bunlara köy eğitiminde yol göstermiş insanlar olarak yer verilmesi, Soysal'ın kısa bir süre sonra işbirliği yapacağı politikacılara yanaşma çabalarıdır. Bundan sonra Soysal fikrin realize edilmesini kendisinin Kızılçullu Köy Enstitüsünün başına getirilmesine bağlıyarak şöyle der[23]: «*...Eğitmen işlerine başladığımız gündenberi İlktedrisat Umum Müdürlüğü yapan Hakkı Tonguç da eğitmen işinden sonra köy öğretmen okulları, köy enstitü-*

makta olduğu gibi toplantılarımızda hazır bulunan ilk tedrisat umum müdürü Reşat da bu ciheti teslim etmiştir...»

Reşat Şemseddinin bu komisyonca başarılı bir genel müdür sayılmadığı bu ifadeden anlaşılıyor. Bu durum, onun daha sonraki olumsuz davranışlarında bir kişisel neden olarak rol oynamış olabilir.

(23) **a.g.e. s. 33. 35.**

leri işini düşünüyor ve benimsemiş bulunuyordu. Kendisiyle gece gündüz sık sık buluşuyoruz. Köylerde yatıyor, sabahlara kadar sıtma tutmuş gibi köy işleri üzerinde düşünüp konuşuyoruz. Bir gün evime geldi. İzmir'deki Amerikan kolejinin satın alınmasından, köy enstitülerinin kurulacağında bahis açtı. Başladığımız 70 binanın artık bittiğini, eğitmen tecrübesinin muvaffakiyetle tamamlandığını ilh... konuştuktan sonra kolej kurağında açılacak yeni tip öğretmen okulu müdürlüğüne gitmemi ileri sürdü. Kendisine bu iş öteki gibi değildir, uzun zaman ister, ilmi ve zor bir iştir. Müfredatı yok, talimatı yok. Ona göre yetişmiş elemanları yok. Beni gönderirseniz yarın Vekil değişir, sen değişirsin. Sizden sonrakiler klasik usullerle, köhne kanunlara göre hareket ederler. Ben de yanarım. O zaman şayet muvaffak olmazsam kendimi denize atmam gerek orada, dedim. Son derece heyecanlanan, sevgili dostum (o zaman) Hakkı Tonguç, Emin bu bir memleket işi. Biz böyle istiyoruz. Farzet ki sen bu işte muvaffak olmadın, cephede ölür gibi öldün. Ne çıkar. Hayat nedir ki? Bu işi behemahal yapalım! Bu kadar dik, net ve keskin sözden sonra böyle düşünürsek mesele yok, pekala, dedim. Bu söz bana munis gelmişti. Hakkı Tonguç'un o zamanki hamleleri candandı ve tam hedefe matuftu...» Bundan sonra Kanat'ın düşünlerini kendisinin uyguladığından bahseden Soysal, şöyle der: «*...İşbaşına gelirken Fikret Kanat'la bir gün gece saat 13'e kadar işin fikriyatı üzerinde konuştuk. Bir defa da Hakkı Tonguç'la şakalaştık o kadar...*» Kirby ise Soysal 'ın Müdürlüğe gelişini ve Tonguç'un aslında buna karşı olduğunu şöyle anlatır[24]: «*...Mahmudiye'de ikinci eğitmen kursundaki idarecilik görevinin sona ermesinden önce Soysal, deneylerde daha fazla çalışmasının doğru olmıyacağını belirten bir takım şahsiyat özellikleri gösterme-*

(24) **Türkiyede Köy Enstitüleri, Fay Kirby, İmece yayınları, Ankara 1962, s. 135.**

ye başlamıştı. Fakat ödevine eninde sonunda son verilmesini zaruri kılan sebepler, bir müddet için böyle bir karara varılmasını... imkansız kılıyordu. Birçok halleri ile Emin Soysal kendini köy eğitimi meselesinde en yüksek otorite olarak görüyor ve öyle göstermeye muvaffak oluyordu. Bu, onun İlköğretim Genel Müdürünün potansiyel bir rakibi olarak görülmesine sebep olduğu için Tonguç'un böyle bir zatın deneyde otorite yerinde devam etmesine göz yummak istememesi, pek kolaylıkla kıskançlığa veya korkuya verilebilirdi... Bu yüzden Bakan ilk ve belki de biricik defa olarak Tonguç'un kararına müdahale etmiştir...»

Bundan sonra Soysal 1945'de yayınladığı bir kitabında köy enstitülerini eleştirmeye başlamış ve Tonguç'a karşı çok ağır kişisel saldırılara geçmiştir[25]. Daha sonra milletvekili olarak Mecliste yapacağı konuşmalarda ileri süreceği suçlamaların esasları bu kitapçıkta bulunabilir. Ona göre 1945'e kadar Tonguç'un yönetimi altında ilköğretim alanında yapılmış işlerin hepsi yanlış, bozuktur. Örneğin eğitmenler yeterli derecede yetiştirilmeden köylere gönderilmeye başlanılmıştır. Eğitmen kursları daha ziyade enstitülerin işlerine yarıyan birer angarya müessesesi halini almıştır. Eğitmenler enstitü binalarının yapılmasında amele olarak çalıştırılmaktadır. Gezici başöğretmenler beklenen görevlerini yapamamaktadırlar; çünkü bunlara verilen yol paraları azdır. Gezici başöğretmenlik organı disiplinli ve faydalı bir şekilde işletilememiştir. Köy enstitülerine gelince: Bunlar son derece acele kurulmuş kurumlardır. Yerleri iyi seçilmemiş, fazla paraya, emek ve enerjiye malolmuşlardır. Talebe toplanırken bazen zorla, bazen yalvararak toplanmış, bir kısım talebeler bu yüzden kaçmıştır. Seçilen talebelerin durumu icabı bazı enstitüler adeta bir darüleytam manzarası da gösterirler (Yazarın notu: Çok yoksul ço-

(25) **İlköğretim Olayları ve Köy Enstitüleri, Emin Soysal, Uygun Basımevi, Bursa 1945.**

cuklarm öğrenci olarak alındığını kastetse gerek. Gerçekten de kendisinin enstitüsüne varlıklı köylülerin çocuklarına öncelik vererek öğrenci aldığını gösteren belirtiler vardır. Tonguç'un Hasanoğlan'da, Yüksek Kısım öğrencileri arasındaki solculuk - sağcılık çatışmalarını incelerken verdiği rapor, ki 5. bölümde buna değinmiştik, bu yönden ilginçtir. Orada Tonguç'un bazı sağcı öğrencilerin kökeni konusunda, bunların varlıklı köylü ailelerinden gelme çocuklar oldukları sözleri bununla ilgilidir; kastedilenler Kızılçullu'dan gelme, Soysal'ın eski öğrencileridirler). Köy enstitülerinin talebe mevcudu fazladır. Hem öğretim ve eğitim bakımından, hem de bina bakımından gerekli hazırlıklar yapılmadan fazla miktarda talebe alınmıştır. Sanat öğretmenleri yetersizdir. Yeteri derecede istihsal enstitülerde yapılamamaktadır. Genel bilgi dersleri zayıftır, kültürsüz yetişmektedirler. Meslek dersleri aynı şekilde zayıftır. Sanat öğretimi zayıftır. Tarım dersleri zayıftır, bilgisizlerin elindedir. Sağlık durumu ve temizlik meselesi çok bozuktur. Köy enstitüsü mezunlarının köylere yerleştirilmesinde bir sürü zorluklar çıkmış ve bunlar giderilememiştir. Bunlar köylerde başarı kazanamamışlardır. Enstitülerde ve köylerde yapılan bina işleri plansızdır, usulsüzlükler vardır, bilgisizlikler vardır. Bu arada şehir ve kasaba ilkokul öğretmenleri ihmal edilmiş, ikilik yaratılmıştır. Soysal daha sonraları 1946 - 1948 yılları arasında Meclis'teki konuşmalarında daha da ileri gitmiştir. Enstitülerin ahlaksızlık yuvası olduğunu, komünistlik propagandası yapıldığını ileri sürmüştür. Soysal'a göre sistemdeki ve uygulamadaki bütün bu aksaklıkların, bozuklukların bir tek nedeni vardır: Hakkı Tonguç. Adı geçen kitabında «1937'den beri İlköğretim Otoritesi ve Köy Enstitüleri» başlığı altında Tonguç'un yetersizliğini kanıtlamaya özel bir bölüm ayırır[26]. Örnek olarak birkaç pasaj vereceğiz: «...*Yetkili zat (Ton-*

(26) a.g.e. s. 77-102.

güç)... İlköğretim Genel Müdürlüğüne geçtiği zaman sadece elişleri (mukavvadan apartman, plastilinden tavşan, kırmızı kağıttan horoz ilh... yapma işi) öğretmenliğinden kalma bazı pratik anlayışı ve maharetlerinden başka köy işlerine aid hemen hiç denecek derecede görüş ve malumat sahibi değildi... hatta 1940 tarihine kadar bu müesseselerin (köy enstitüleri) ne olacağını, nasıl bir müessese olduğunu bile öğrenememişti. Soranlara yanlış ve hakikate aykırı bir takım malumat verirdi... Öyle ki, müesseseleri görmeye geldiği zaman da bu umum müdür sıfatı ile kendisinden herhangi bir mesele hakkında aydınlatıcı malumat alınamazdı... Tonguç dairesini bir saat gibi işletmek şöyle dursun, bir çok işleri, muameleleri karıştırır. Karıştırıcılığının bazıları da bilgisizliğinden ileri gelir...v.b...»

Şimdi bir de aynı Emin Soysal'ın Müdürlükten ayrılmadan önce Tonguç'a yazdığı özel mektuplarına bu açıdan bir göz atalım[27]: «*...Sayın hocamız!... İlk tedrisat Umum Müdürlüğünü deruhte etmişsiniz. Enstitünün başına geçtiğiniz zaman (Yazarın notu: Gazi Eğitim Enstitüsü) ne kadar sevindimse bu vaziyete ondan daha çok memnun oldum dersem samimi hissiyatımı ifade etmiş olurum... Sayın hocam, ben sizlere vaziyeti teferruatı ile bildirdikçe siz iş sarsılıyor sanıyorsunuz. Hayır, asıl kervan sizin himmetinizle yürüyor... saygı ve sevgilerimi yollarım, yurdum için değerli olan hocam... Hiç merak etme. Ölürüm bunu da yapacağım. Yeter ki, siz orada olunuz.. Derler ki islam dinini Muhammet ilham etti, Ömer kurdu, Hüseyin tesbit etti kanıyla. Müsaade buyurun bu ideolojinin kan döken ve veren Hüseyinlerinden biri de ben olayım... Ben herşeye rağmen, herşeyden üstün olarak seni severim... İşle beraber kardeşlik, sevgi, gönül verdiniz. Bu benim en mahrem*

(27) **Özel arşiv: Emin Soysalın Tonguça yazmış olduğu 29.7.1935, 11.8.1936, 13.8.1936, 13.10.1938, 20.12.1938, 30.12.1938, 10.1.1940 günlü mektuplardan.**

hazinemdir. Ve bu hazine benim idealimin temelidir... Onun için onunla yaşıyorum. Hakkı Tonguç'a ok atacağıma kalbime kurşun sıkarım... Sevgili hocam, kuzum hocam yalvarırım sana ufak tefek şeylere kızıp orayı terketme. Daha yapacağımız çok iş var... Sensiz bu işler olmaz..»

Soysal'ın mektupları incelendiği zaman, yazış şeklindeki laubalilik, kişileri kötülemedeki ölçüsüzlük, birlikte çalıştığı kişileri sık sık Bakanlığa şikayet etme, okulun yönetimi ile ilgili bütün ayrıntıları yukarıya duyurma alışkanlığı, buna karşılık mali bakımdan yeni yüklerle yapılabilecek işlere girerken yukarıya sormadan bunlara girişmek ve üst kademeleri zor durumda bırakmak gibi davranışlar dikkati çeker. Bu eğilimler zaman zaman, hiçbir diğer enstitü müdüründe görümedik derecede o kadar artar ki, insan Tonguç'un ve Yücel'in bir Okul Müdürü olarak kendisi ile bu kadar uzun bir süre nasıl işbirliği yapabilmiş olduklarına şaşar. Mektuplarında herhangi bir düşün sisteminin belirli bir düzeyde işlenip ortaya atılması değil, kişisel kızgınlıklar, gündelik çekişme ve takışmalar uzun uzun anlatılır. Şu bölüm çok tipik bir örnektir[28]: *«...Evvela Ruhi, sonra soyadı ile lakabı arasında pek sathi bir nispet olan A... K...ünüz (Yazarın notu: Bu mektupta adı geçen kişilerin adlarını kullanılan ağır deyimlerden ötürü açıkça yazmayı doğru bulmadık) geldiler... Konuş dedin konuştum. Anladım ki benim makaleyi neşredinceye kadar Kültür Bakanlığı akla karayı seçmiş. Başlığını da değiştirmişler. (Yazarın notu: Burada Soysal'ın Bakanlığın bir dergisine yayınlanmak üzere gönderdiği bir yazısı söz konusudur). Mahkemeye vereceğim. İkinci makale müdürler encümeninde okunmuş. O araba duyurun (Yazarın notu: Burada Bakanlığın yüksek görevlilerinden birisi söz konusudur) bende ideal iş zemine, zamana ve idare-*

[28] **Özel arşiv: Emin Soysal'm H. Tonguç'a yazmış olduğu 15.3.1939 günkü mektup.**

ye, siyasete göre değişmez. Nam ve şanına hemen bir broşür neşrederim. Ve derim ki, Türkiye maarifinin, Atatürk devrinin mektepçiliğinin yegane katil madrabazı bu adamdır. Mukaddes Türk köylüsünün cahil kalmasının yegane müsebbiblerindendir, bu zeki görünen ahmak. Çünkü zeka başka, desise ve hilekarlık başkadır. Bu alim görünen cahil, bu ahlaklı görünen ahlaksız, ahlakı kasap dükkanında arıyan madrabaz, eğer yeniden islam felsefesini yaşatmak, ümmet devrinin kuru, eşek d..., yalancı kapalı, kaba ahlakını ikame etmek istiyorsa böyle bir sisteme karşı gururla ahlaksızlığımı ilan ederek (çünkü ben ahlakı tamamen başka ve bu milletin hayatını yükseltecek mebdelerde arıyorum. Kurmaya ve fiilen yaşamaya çalışıyorum, ki asıl ahlak odur) o yabanı yadellere, yedi kat yerin dibine geçiririm. Öyle beni şu veya bu gürültü ile korkuturum sanmasın. O benim ırkımın, milletimin, yurdumun kültür düşmanıdır. Bilmiyenler bilsinler. Ben bilirim, müdrikim. Bu millet Atatürk devrinde ve onaltı yılda cehaletten çoktan kurtulurdu. Kültür kaatilleri engel ve sebep oldular. Bunları böyle yazacağım. Bugün olmazsa yarın, yarın olmazsa öbürgün. Soyguncular, dalavereciler. Fikri karakteri olmıyan madrabazlar. Sebep oldular ırkımın cahil kalmasına. Şurayla murayla kimse bana dolma yutturamaz. Ve beni öyle N... B... gibi bir enayinin, okuduğunu anlamaz enayinin, makalemi ilan etmekten başka birşeye yaramıyan yazıları ile ürkütemezler. Söyleyin ona arabdan... (Yazarın notu: Bir sözcük okunamadı) olur da, Türk'den pedagog olmaz mı? Çok rica ederim duysun bunları...»

Olaylar isteklerine göre gelişmeyince, örneğin bir yazısı basılıp basılınaması için tartışma konusu yapılınca böyle bir tepki gösteren Soysal'ın Müdürlük görevinden alınmasından sonraki davranışları, bu örnekten sonra daha iyi anlaşılabilir sanıyoruz.

Eldeki belgelerden anlaşıldığına göre Tonguç, bütün

bu olumsuz davranışlarına rağmen, ondan sonuna kadar yararlanmak yolunu tutmuştur. Bunun doğru bir davranış olup olmadığı tartışılabilir. Belki de Soysal sorununu daha başlangıçta çözümlemek, daha sonraki birçok olumsuz gelişmenin önlenmesini sağlardı. Tonguç'un kendisine yazdığı şu mektuptaki düşünleri sanırız ki Soysal konusunda sonuna kadar Tonguç'un izlediği davranışın ana çizgilerini vermektedir[29]: «*Kardeşim Emin, mektubunu aldım. İşlerimin çokluğuna rağmen şu noktalar üzerine dikkatini çekmeyi faydalı buldum: 1. Şahıslar hakkında pek merhametsizce ve o insanların bulundukları şartları, yaratılıştan getirdikleri şeyleri gözetmeksizin, tamamen hissi hareket ederek bir hücum etmen var ki, senin gibi, insanları idare etmek, yetiştirmek ve onlara iyi kıymetler aşılamak vazifesini üzerine alan bir kimseye bunu hiç yakıştırmam. Bu tarzdaki boş, gayesiz ve kendine antipatiden başka bir şey temin etmiyecek olan şeylerle zihnini yormamanı tavsiye ederim. 2. Birçok insanlarda olduğu gibi sende bir huy var ki o da: İçinde bulunduğun veya elinden tuttuğun işle herkesi kendin kadar alakalı görmek istiyorsun, başka insanların da işi senin kadar anladıklarını ve ehemmiyetini kavradıklarını zannediyorsun. Ondan sonra da bu kanaatlar üzerine mütalaa yürüterek boş yere asabileşiyorsun. Bu mantalite ile hareket ettiğin için bazen insanlara haksızca isnatlarda bulunacak kadar ileri gidiyorsun. İş denilen şey muayyen şartlar içinde yapılır. Babayiğit adam da bu şartları yene yene işi başarır. Bu, dünya kuruldu kurulalı böyle olagelmiştir. Ve böyle gidecektir. Bizim gibi mutavassıt insanın nasibi budur. Süperyör olabilir de herşeyi kendi istediğin gibi yaptıracak iktidarı eline alabilirsen o zaman işin şekli başkalaşır. O zaman da Kızılçullu'da okul direktörlüğü yapmaya lüzum görmezsin. 3. Bu söylediğim hal-*

[29] **Özel arşiv: Hakkı Tonguç'un Emin Soysal'a yazmış olduğu 8.11.1938 günkü mektup.**

ler insanı evhamlı yapar, insanın enerjisinin boş yere akmasına sebep olur. İşine güveniyorsan, onu seviyorsan, yapmaktan zevk alıyorsan ne yaygaraya, ne temetduha, ne de 24 saatte bir başkalarının taktirine ihtiyaç vardır. Başka insanlar beni takdir etmiyorlar, bana istediğim kadar yardım etmiyorlar diyerek, onlara birer kara damga basmaya uğraşmak o kadar boş bir mesaidir ki, bundan hiçbir fayda elde edilemiyeceği gibi kültürlü bir adama da yakıştıramam. İnsan denilen mahlukun bilhassa düşünce alemini keşfetmek ve ona göre teşhislendirmek kolay bir iş değildir. 4. Her bakımdan ileri kıymetler taşıyan bir tip iş adamına muhtacız. Fakat bir kısım insanlar bu hale gelemiyorlarsa, bunlar senin yaptığın gibi tahkir etmekle, küfürle bu hale gelebilirler mi sanıyorsun? Bu metodlarla bu işin temin edilemiyeceği binbir tecrübe ile anlaşıldığı için senin idarene verilen okul açılmıştır. O ideal insan tipini yaratabilmenin ne kadar şumüllü bir mesaiye bağlı olduğunu da görüyorsun. Bir hamlede elde edilebilecek bir gaye olsaydı senin orada didinmene lüzum kalmazdı. 5. Bana birçok mektupların gelmiş olması ve benim onlara göre bazı kanaatlara varmış olmam üzerinde zihin yormana acıdım. Bu sözler beni hiç tanımadığını anlatır. İşin aslı ile ilgisi bulunmıyan hiç kimsenin (seninkiler de dahil) ne sözü ve ne de yazısı benim kafamda bir saniyeden fazla yer tutmaz. Beni yalnız işin kendisi ilgilendirir, tıpkı piyesin mevzuu gibi. Aktörlerden biri rolünü çok muvaffakiyetli, öteki orta derecede, bir diğeri de muvaffakiyetsiz bir şekilde oynamış, bu hali ben tabii görebilecek kadar nefsimi terbiye edebildiğime kaniyim. 6. Okulla ilgili ve buradan halledilmesi gereken işlerin halli için lazım gelen tedbirleri alıyoruz. Bu hususlarda da çok ölçüsüz söylenmiş bir takım sözlerin var. Fakat bunlar nihayet şahsıma isabet edebilecek oklar oldukları için onlara hiç üzülmeden geçebilirim. Çünkü oku attırmamak lazımken kendi elimle verdiğimi

düşünebilecek haldeyim. 7. Yeni bir iş evvela insanların zihinlerine ve kalplerine sokulur. Ondan sonra insanlar da o iş için yapılması lazımgelen fedakarlığı yapmaya amade bir hale gelebilirler. Onlardan ancak bundan sonra bu iş uğrunda herşey istenilebilir. Veyahut yeni yapılacak işle o iş etrafında kendilerinden fedakarlık istenilecek insanların başka cephelerden alakaları olur; iş karşılıklı menfaatler temin edilmek suretiyle yürütülür. Bizim yapmakta olduğumuz iş bir idealin gerçekleştirilmesi olduğu için insanları ona karşılıklı menfaatlerle bağlamak hem imkansız, hem de güçtür. Sen yeni tip öğretmen okulunun ne olduğunu bilen, anlıyan ve bu sebeple de onun tahakkukuna canla başla çalışabilecek adamları çok mu zannediyorsun? Hiç şüphesiz hayır. O halde sempatisiz, bir iş etrafında nasıl adam toplıyabilirsin?... Hülasa bu işe bağlı insanların çocukça hareketleri bırakarak derli toplu, yalnız gayeyi gözeterek çalışmalarının uygun olabileceğine kaniim. Ben bu işleri böyle bir hava içinde yapmayı düşünüyorum. Ve ancak bu takdirde her türlü fedakarlığı göze alırım. Senden de bize bu tarzda yardımcı olmanı isterim. İzmir'e gelme tasavvurum olduğu için daha fazlasını orada konuşuruz. Gözlerini çok çok öperim. Arkadaşlara selam ve saygılar... İlköğretim Genel Direktörü Hakkı Tonguç...»

Sayısı bir hayli fazla olan bu örnekleri çoğaltmıyoruz. Bu kadarcığı bile Soysal'ın saldırılarının herhangi bir düşün ve ilke ayrılığına dayanmaktan çok, kişisel nedenlerle olduğunu göstermeye yeter de artar. Ayrıca yazıları ve hele mektupları okunup incelenince kendisinin herhangi bir felsefi veya eğitbilimsel sisteminin de olmadığı, düşünlerinin bir birlik göstermediği anlaşılır. Yine burada da önemli olan yukarıda enstitülerle ilgili olarak yaptığı eleştirilerin yıkma döneminde bütün bir sağ cephe tarafından benimsenip kullanıldığıdır. Böylece Soysal enstitülerde çalışıp, enstitülere karşı girişilen işlemlere olanak ve koşul ha-

zırlamak bakımından en etkili ve en talihsizce örneği vermiştir.

■ *Tonguç'un Karşılığı*

Tonguç'un evrakı arasında bulunan, işbaşından ayrılmadan önce hazırladığı anlaşılan, bazı eleştirilere karşılık niteliğinde olan, ama bir polemiğe girmemek için yayınlanmadığı bir makalesinden bazı bölümleri eleştirilere karşılık olarak buraya alıyoruz[30]: «*...İlköğretim işlerini tenkit edenleri ve tenkit şekillerini ikiye ayırmak icabediyor.*

«*Bunlardan birinci bölüme girenler, memleketin bu davası üzerinde yürekleri titriyen iyi kalpli insanlardır. Onlara tenkit şeklinde de olsa işlerimizi desteklediklerini, bu işi daha dikkatle yürütmemize yardım ettikleri için önce teşekkür ederim... Onların uyandırıcı fikir ve görüşlerine karşı cevaplarımı, Köy Enstitüleri broşürü ile İlköğretim gazetesinde yayınlanan yazılarımla vermeye çalışıyorum... Bazı noktalara en uygun cevabı olaylar verecektir. İşlerimin çokluğu bundan fazlasını yapmam için vakit bırakmıyor.*

«*İkinci bölüme giren tenkitçilerin bu işi iyi niyetle yaptıklarına inanmadığım, özel maksatlar güttüklerini bildiğim için şimdiye kadar bu gibilere cevap vermemek yolunu tuttum. Eğer şahsımla ilgisi asla bulunmıyan bazı sözleri bana isnat etmeselerdi, eğer benim kanaatlarım olmayan bir takım bayağı düşünceleri benim düşüncelerim gibi göstermeye kalkmasalardı, eğer yapmadığım işleri yapmışım gibi göstermeselerdi, eğer davaya ihanet etmek yolunu tutmasalar ve hakikata uymayan sözleri yazıya dökmeseler-*

(30) **Özel arşiv: Tonguç'un, İlköğretim İşleri ve Bunları Tenkit Edenlere Cevap başlıklı 7 sayfalık makalesi, tarihsiz, fakat işbaşında bulunduğu sırada yazıldığı anlaşılıyor. 1945-1946 yıllarında yazılmış olması gerek.**

di onlara cevap hazırlamak için bir dakikamı bile harcamazdım. Fakat bu saydığım işlere girişenler; türlü türlü maksatlarla şuraya veya buraya verdikleri jurnallerin para etmediklerini anladıktan sonra geçer akça sandıkları şu metoda başvurdular: Haksız ve yersiz ithamlarını bilim gibi kutsallaşmış bir değerin terimleriyle maskeliyerek, makale veya kitap şekline sokup ortaya çıkmak, ulemalık yoluyla emellerine erişmek istiyenler zaman zaman türerler. Bilim boyasına bulanarak, millet hesabına hareket ettiklerini söyliyerek sahte pehlivanlar gibi ortaya atılır ve hasımlarını yıldırarak başkalarına (gördünüz mü, nasıl kuvvetliyim ben) demek isterler. Ruh marazına tutulmuş bazı insanlar da bunların yazılarını okuyunca (yahu, ne müthiş bir yazı yazmış, rezil etmiş, herif artık ayakta duramaz) diye zevklenirler. Korkutulmak istenilen susarsa onun sususu saldırganın haklı olduğu kanaatını kuvvetlendirmeye başlar. Yazılanlar yalanlanmadığına veya reddedilmediğine göre demek ki yazan haklı imiş, sözü kulaktan kulağa dolaşmaya başlar. İşte bunları da düşünerek susmayı uygun bulmadım. Kendimden ziyade hakikata uymayan yazıları okuyacaklar hesabına cevap vermeyi bir vicdan borcu bildim. Yine işlerimin çokluğu bu işe fazla vakit ayırmama engel oldu. Elimde bol vaktim olsaydı ikinci kategoriye giren tenkitçilerin yazılarının tamamen aksini gösteren, vaktiyle bana yazdıkları mektupları neşrederek kendi imzalarıyla cevaplamak yolunu tutardım. Vesika olarak sakladığım bu yazıları tasnif ederek neşre vakit bulamıyorum. Bu sebepden dolayı şimdilik kısa kesmeye, cevapların bir kısmını olayların seyrine bırakmaya, okuyucuları fazla rahatsız etmemeye mecburum. Şu başlangıçtan sonra hemen ana konuyu aydınlatmaya geçiyorum:

«1. Kötü niyetli tenkitçiler, ilköğretim alanında yapılan işleri kendime malettiğimi, halbuki onları kendilerinin yapmış olduklarını ileri sürüyorlar. Bu işleri başıma buy-

ruk olarak yaptığımı hiçbir yerde ne söyledim, ne de yazdım.

«İlköğretimin ana ilkeleri B. Millet Meclisince kabul edilen kanunlarla saptanmıştır. Bu ilkeleri gerçekleştirenler, en ıssız köydeki eğitmen ve öğretmenden Milli Eğitim Bakanına kadar bu alanda yer alan çalışkan ve dürüst hareketli insanlardır. Onların arasında bir yerim varsa, bu sadece 26 yıldanberi süregelen meslek hayatımın icabıdır.

«Resmi işlerimde her işi ilgililere sorarak, onların mütalaalarını alarak yürütmeyi ana ilkelerden biri sayarım. Fakat işe engel olacak mütalaalara, hele onlar samimiyetten uzak oldukları taktirde, asla uymam. Böyle bir gaflet gösterdiğim zaman onun doğurduğu sonuçlara çok üzülürüm. İşlerime istikamet veren fikirler, o işlerin ehli olan iyi niyetli arkadaşlar tarafından ortak mal olarak yoğurulan fikirlerdir. Bu ortaklıkta, kötü niyet sahiplerinden gayrı herkesin hissesi vardır.

«Milyonlarca insanın katılmasıyla hızını ve manasını bulan ve gözümüzün önünde cereyan eden bir iş için, bu hakikatı görmeden, herkesin payını kabul etmeden (bunu yalnız ben yazıyorum, fikir benimdir) diyebilmek için insan nasıl bir ruh hastalığına tutulmuş bulunmalıdır...

«2. Tenkitçilerin özel maksat güdenleri, yıllarca önce yayınlanan kitaplarımın değersizliğini belirtmek için hayli enerji tüketiyorlar. Bu hareketlerinde okuyuculara samimi hizmet amacını gütselerdi, onları neşir edildikleri zaman incelerler, tartışma yoluna o zaman girerlerdi, sanırım. Böyle yapmayıp da işlerine geldiği vakit bu konuyu ele alarak sözde kitap tenkidi yapmalarının hangi manaya geleceğini takdir etme işini okuyucuların vicdanına bırakıyorum (Yazarın notu: Burada kastedilen Soysal olabileceği gibi köy enstitülerine karşı bir yazı serisine başlangıç olmak üzere -Köy Enstitülerini İncelemeden Önce- başlığı altında bir seri makale yayılıyarak Tonguç'un 1938'de ya-

yınlanmış Köyde Eğitim adlı kitabını 1944'de eleştiren Münir Raşit Öymen de olabilir[31]*. Öymen bu yazılarında, ana çizgileriyle, Tonguç'u bilimsellikten uzak olmakla, bilimsel gerçeklere aykırı olarak köy ve kent ayrılığı gütmekle suçlamaktaydı. Kitabın yayını ile bu yazıların çıkması arasında geçen süre gerçekten düşündürücüdür. Öymen'in, daha önceki yıllarda köy enstitüleri sorunu bir çok defalar düşün hayatında ön plana çıktığı halde eleştirilerini 1944'de yapmaya başlaması, bu davranışın bu yıllarda Soysal ve onunla aynı paraleldeki siyasal çevrelerle işbirliği içerisinde yürütülen bir kampanyanın bir bölümü olduğu izlenimini vermektedir).*

«Komisyon halinde yazılan bazı okul kitaplarında ilgililerin adları belirtilmediğini bir suç gibi ortaya atanların böyle olmasını o zaman komisyonda çalışanların çoğunlukla istemediklerini hatırlamaları lazım. Hatta yalnız bu noktayı değil, niçin istemediklerini de!...

«Benim kitaplarıma bir vesika olarak alınmış bazı parçaların sahiplerini belirtmemiş isem bu da kendilerinin o tarihlerde böyle bir şeyi istemeyişlerindendir. Çünkü o vakitler bazı kimseler bu işlerin gelişme şekline göre mütemadiyen poz değiştiriyorlardı.

«Bu nokta o kadar önemlidir ki, bugün sahte peygamber gibi eğitmenleri korumaya kalkan bir İlköğretim Müfettişi, onlarla beraber kursa gitmekten çekindiği için onun tepesine bir Bakanlık müfettişi dikmek zorunda kalınmıştı. Kısacası o zamanlar şimdiki gibi işleri benimsiyerek sahneye çıkmak hevesinde olanlar bol değildir. Onun için bazı insanlar sonu ne olacağını kestiremedikleri bu işin mensubu olarak görünmeyi, adlarının uluorta, şuraya bura-

(31) **(Köy Enstitülerini İncelemeden Önce) (Köy ve Köylü), (Köyün İç ve Dış Hayatının Bütünlüğü) başlıklı makaleler, Vakit gazetesi, 24 kasım 1944, 3 aralık 1944 ve 7 aralık 1944 günkü yazılar, Münir Raşit Öymen (pedagoji ve toplumbilim öğretmeni).**

ya yazılmasını istemiyorlardı. Bunda benim ne suçum olur? İstenilmiyen bir şeyi niçin yapayım?...

«Şimdi insan kendi kendine şu soruyu sormak zorunda kalıyor: Tamamen şahıslara ait olan bu meselelerin (İlköğretim Olayları!) ile ilgisi nedir?... Bunların cevabını toptan, yazımın sonunda vermeye çalışacağım.

«3. Meslektaşların verecekleri bulunçlu hükümleri hiçe sayan tenkitçiler, benim türlü menşelerden gelme öğretmen ve müfettişlere karşı tarafgirlik yaptığımı, bu yüzden işlerin bozuk gittiğini ileri sürerek bir kısım insanları tahrik etmeye kalkıyorlar. Görevini iktidarı nispetinde yapan, ülkü ve ilkelerimize ihanet etmiyen, ödevi özel emel ve ihtirasları için alet etmiyen her meslektaşa aynı sevgi ve saygıyı göstermeye çalışırım... Ama görevini yapamıyanı yakalayınca yakasını bırakmam, böylelerini suçlarına göre cezalandırmadıkça rahat edemem. Tembele, sahte kahramana, başkalarına fenalık yapmaktan zevk alanlara, ahlak değerlerine saygısızlık gösterenlere önce bu durumlarını düzeltmeleri gerektiğini söylerim. Buna rağmen yanlış yolda yürümeye devam edecek olurlarsa onlarla dostluk ilgilerimi keserim. Bu gibilerin işe zarar vermemeleri için elimden gelen her tedbiri almaya çalışırım. Bu hareketimden dolayı suçlu telakki edildiğim zamanlar olduğunu bilirim. Bundan başka türlüsünü yapmak elimden gelmez. Hırsıza, karaktersize tavizat vermem. Hiç kimsenin ekmeğine engel olmayı aklımdan geçirmem, kötünün bile hapishanede çürümesini de istemem.

«Tenkitçilerden öyleleri çıkar ki, benim resmi görevimi yaparken, bunun verdiği selahiyete dayanarak çete teşkiline kalkıştığımı, türlü işlere kendi akrabalarımı yerleştirdiğimi yazacak kadar ileri giderler. En çok nefret ettiğim bu iki şeydir. Hayatta dostlarımla özel konuşmalarımdan başka hiçbir işin etrafında bir klik yaratmaya kalk-

mam. Bunu yapanlar olduğunu sezersem o kliği dağıtmayı vazife bilirim. (Yazarın notu: Burada 6. bölümde verdiğimiz pasaj vardır).

«Burada bir noktayı açıklamak isterim. İşlerin icab ettirdiği şekilde bir iş etrafında birbiriyle iyi anlaşabilecek insanları toplıyarak, kötülere meydanı boş bırakmamayı haz ve zevk duyarak yaparım. Bu sayede fena insanlardan başkalarına gelebilecek fenalıkları önlemek yolu bulunmuş oluyor. Biz buna çetecilik değil, işbirliği yaratma diyoruz.

«5. İlkokul öğretmenleriyle ilgili işlerden, mesela yapı sandığı ve mesken bedeli meselesini ele alarak, onlara koruyucu bir melek gibi görünmek istiyenlerin hallerini bir an için gözümün önüne getirmeye çalışıyorum... Bu işler yapılalı şu kadar yıl oldu, Anadoluda öğretmenler yer yer güzel ve modern evlere yerleşmeye başladılar, sandık işini tenkit etmek istiyenler bunu zamanında yapıp bitirdiler. Acaba bu öğretmen koruyucu melekler o zaman nerede idiler? Gökten yere inmek bu kadar uzun sürüyor demek!... Vah zavallı insanlar, koruyucularına ne kadar geç ve güç kavuşuyorlar!...

«6. İlköğretim olaylarının böyle bozuk gitmesi sebepleri bunlarla bitmiyor. Daha neler var neler... Mesela benim vaktiyle müdürlüğünü yaptığım M. Eğ. Bk. lığı Okul Müzesinin eşyası Hasanoğlan Köy Enstitüsüne verildiği için bu işler bozuk gidiyor. Hem bu işin hesabı da verilmiş. Bu da ilköğretim olayları üzerinde etkili imiş! Ya bu alanda çalışanların aldıkları harcırahlar, işte onlar da günü gelince hesabı sorulacak ve İlköğretim davasını doğru yola sokmak için düzenlenecek işler arasında. Kötü tenkitçiler istatistik sıkıntısı içinde bunalıyorlar. Hele onları bir elde edebilseler, o zaman ne müthiş hakikatları meydana çıkaracaklarmış. Türk milleti bunlardan ne kadar çok faydalanacak. Neler neler...

«Ait olduğu makama hesabı verilmemiş bir tek işim olduğunu bilmiyorum. Varsa selahiyetliler istesinler. Her zaman bunu vermeye hazırım. Vicdanıma karşı hesabını vermekten çekindiğim tek iş yoktur.

«7. Köy Enstitülerinde her iş, (ziraat, sanat, öğretim) bozuk gidiyormuş. Öğretmenlerin çoğu bilgisiz, iktidarsız öğretmen okulları mezunları imiş. Öğrenciler cahil ve ehliyetsiz olarak hayata atılıyorlarmış. Hasanoğlan Köy Enstitüsü uydurma bir kurummuş. Öğrencileri Ankara'da kahvede vakit geçiriyorlarmış. Tenkitçilerden bazıları bunlarla o kahvelerde buluşup konuşmuşlar bile. Bütün bunlar millet ileride zararını çekeceği için şimdiden ortaya atılıyormuş.

«Enstitülerin mezunları meydanda. İç bünyeleri herkesin görebileceği bir durumda. Yerli ve yabancı birçok iyi kalpli insanlar tarafından sık sık ziyaret ediliyorlar ve her türlü teftişe kapıları açık. Bilenler, görenler hükümlerini versinler. İftira edilmemek şartıyla herkesin görüşüne saygı gösteririz. Fakat onların yüzlerine çamur sıvamak istiyenlere de meydanı boş bırakalım mı? Birkaç kişinin ihtirası sönsün veya yatışsın diye elimiz kolumuz bağlı mı duralım?...

«Bu yazıyı niçin yazdığımı da kısaca açıklamak isterim. Kötü niyetli bir takım insanlar yukarıda tasvir etmeye çalıştığım iğrenç metodla bazen emellerine kavuşurlar, onun için uyanık bulunmalı, bu bir... Bunların emelleri nedir? Yapılanları bozmak veya yapılmakta olanların seyirlerini değiştirerek işleri kendi isteklerine göre şekillendirmek, bu iki... Onların isteklerini niçin biz de istemiyoruz? Gıcrı fikirlere dayandıkları için, bilimsel esaslara uymadıklarından dolayı. Onlara uyarsak memleketin ileri hamlelerini destekliyemeyiz, geriliği yenemeyiz, büyük halk kitlelerini hızla rejimin ülkülerine doğru yürütemeyiz, dar ve

basit düşünceler, şahsi ihtiraslar içinde bunalır kalırız. İki ayrı inanış ve düşünüş tarzı buna derler işte. Bu da üç...

«Genç öğretmen arkadaşlar!

«Nereden mezun olursanız olun, nerede iş görürseniz görün, hayatınız boyunca bu iki türlü düşünce tarzına rastlıyacaksınız ve birine uyacaksınız. Ya ileriliğin ya da geriliğin temsilcisi olacaksınız. Size nazaran daha tecrübeli bir meslektaşınızın bu sebepden şu tavsiyesini çok görmeyin: Vicdanınızın emrine uyunuz!

«Köy enstitülerinde çalışan arkadaşlar!

«Kötü niyetli tenkitçi, görüyorsunuz ya, hep Köy Enstitüleri etrafında dolaşıyor. Bu dikkatten kaçmaması gereken bir noktadır. Eğitimle ilgili başka alanlarda tenkit edilecek taraflar yok mu? Mesela öğretmen okullarının durumu hepimizi tatmin edici mi? Bundan niçin laf açılmıyor? Bu sorular insana tenkitçinin niçin köy enstitüsü konusuna dokunduğu araştırma ihtiyacını hatırlatıyor. Sizin çoğunuz bunu sebebini de bilirsiniz.

«Yukarıya sıraladığım şekilde tenkitler yapanlar arasında bir iki yıl öncesine gelinceye kadar, beni görünce sayın hocam diyerek elimi sıkanlar, hocam diye hitap ederek mektup yazanlar, taraftarı olduğum fikirlere inandıklarını söyliyerek rolü genişçe işleri istiyenler ve kabul ederek bu işlerde çalıştıktan sonra ayrılanlar, biz ölünceye kadar ülkü arkadaşıyız diyenler de var. Şu hayat denilen şeyin ne müthiş safhaları olduğunu görüyorsunuz. Bu insanlar neden bu kadar değişiyorlar? İnsanoğulları işle şahsi ihtirasları niçin birbirine bu kadar karıştırarak işin payını veremiyor da ihtirasları etrafında dönüyorlar? Neden özel amaçlı emeller uğruna kutsallaştığını sandığımız değerler çiğneniyor? Bu yazıyı aynı zamanda şu soruları cevaplıyamadığım ve insanlığımıza acıdığım için yazdım. Belki kötü yola sizler gibi henüz sapmamış olanlarınız, kötüleri sapak başında iken yakalıyarak, onlara daha asil ve in-

sanlığa yakışır kararlar verdirirsiniz. Ümit kesilmiyen bir alemin içinde yaşıyoruz...»

Tonguç'un yayınlanmamış bu yazısında bizce en ilginç nokta, onun eleştirilere girişilmesinde rol oynıyan kişisel nedenlerin de ardındaki ideolojik ayrılıkların ve nedenlerin farkında olduğunu belli etmesidir. İlericilik - gericilik ayırımı bu yönden ilginçtir. Ayrıca eleştirilerin niçin öncelikle köy enstitüleri konusunu ele aldıklarına yine bu açıdan değinmesi önemlidir.

■ *M. Şükrü Koç*

Bir başka grup olarak öğrenimlerini enstitülerde yapmış öğrencilerin hayata atıldıktan sonra çeşitli nedenlerle enstitüleri eleştirmeleri konusu, ele alınabilir. Bunların birçoğu mesleklerinde ilerleme, yeni öğrenim olanakları sağlama amaçlarıyla Bakanlığın hoşlandığı şekilde eleştiriler yapmak yoluna zaman zaman gitmişler yahut siyasal havayı kollıyarak eleştirmek veya savunmak konusunda bu havaya göre yön değiştirmişlerdir. Bu gibilerin yön değiştirmelerinin derecesine paralel olarak yıkılış döneminde az veya çok zararları dokunmuştur. Bu örneklerin en tipiklerinden birisi M. Şükrü Koç'tur. Kızılçullu Köy Enstitüsünden çıkan ve orada Emin Soysal'ın öğrencilerinden birisi olan Koç, daha sonra girdiği Hasanoğlan'daki Yüksek Köy Enstitüsünde sagcı grubun liderlerinden olmuş, bunun için de yedeksubay okulunda çavuş çıkmak v.b. tehlikelere uğramadan meslek hayatına atılma olanağını bulmuştur. Koçun, bundan sonra köy enstitüleri konusundaki davranışları günün koşullarına, siyasal duruma, kendisinin beklediklerine göre yön değişiklikleri gösterir. Örneğin Koç'un bu sapmalarından aşırı sağcıların köy enstitülerini kötülemek için nasıl yararlandıklarını 1966'da yayınlanmış «Köy Enstitüleri ve Koç Federasyonu» adlı kitapta şöyle

görebiliriz[32]: Burada Ali Uygur'un bir dergide çıkmış yazısından alınmış bazı pasajlar vardır. Tonguç için anma töreni yapılmasını eleştiren Uygur şöyle yazıyor:

«...Fakat Şükrü Koç Kızılçullu Köy Enstitüsünden Emin Soysal'ın Müdürlüğü zamanında mezun olmuş, oradan Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsüne öğrenci olarak geçmiş, Hasanoğlan'daki mücadele faaliyetine katılmıştı. Hakkı Tonguç ve o zamanın okul idarecilerinin tutumundan aciz kalarak nefsi bunalan ve en son çareyi T.B.M.M. ve o zamanın Meclis Başkanı rahmetli Kazım Karabekir'e bir mufassal raporla müracaat etmekte arıyan mücadeleci gençlerin faaliyetini Şükrü Koç bilmektedir. Bunların B.M.M.'e bu müracaatı üzerinedir ki Milli Eğitim'de Vekil değişikliği yapılmış, Tonguç vazifesinden uzaklaştırılmıştır. Köy Enstitülerinde işlenmekte olan facia daha o zaman görülerek, tedbirleri rahmetli Reşat Şemsettin tarafından alınmıştır... Şükrü Koç Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsünde işlenen faciaların ortasında bulunmuştur. Eğer Şükrü Koç isterse bu söylediklerimizin doğru olduğu hakkında o zamanki arkadaşlarından ve halen bir vilayette Milli Eğitim Müdürü olan Hüseyin Atmaca'yı konuşturmak mümkündür. Hüseyin Atmaca bugün her ne kadar köy enstitülülerin (çıktığın yuvaya ihanet ediyorsun) baskısı altında kati yen konuşmamak kararında ise de bizim onu yazı ve raporlarıyla konuşturmak imkanımız mevcuttur. Şükrü Koç'u Devrim Ocaklarının enstitüler hakkında tertip ettiği açık oturumda köy enstitülerinin açılmasını müdafaa eden grubun içinde karşımızda görerek üzülmüştük. İki gün süren tartışmanın sonunda bizim ortaya koyduğumuz şaşmaz deliller müvacehesinde Şükrü Koç'un vicdanından kopup gelen sese tabi olarak bizim tarafımıza alın-

(32) **Köy Enstitüleri ve Koç Federasyonu, Ankara, 1966 s. 156, Ali Uygur'un Türk Yurdu dergisinin temmuz 1963'de çıkmış 6. sayısındaki bir yazısından nakil.**

mamak istediği görüldü. Gerçi bu açık oturumdan sonra Ş. Koç'un köy enstitülülerin hücum ve baskısına maruz kaldığı ve öğretmen federasyonu seçiminde köy enstitülülerin desteği ile federasyon başkanı seçildiği bir vakıadır amma, Hakkı Tonguç'un ne olduğunu en az bizler kadar bilen Şükrü Koç'un ona anma töreni tertip ettirmesine akıl erdirmek güçtür...»

Buradan anlaşılan şudur: Şükrü Koç ve Hüseyin Atmaca, Yüksek Köy Enstitüsünde öğrenci iken sağcı grubun içinde bulunmuşlar, hatta Meclis reisine durumu bildirir «rapor»lar vermişlerdir. Bu raporlar, bu gibi belgeleri o zaman görme olanağı bulunan eski müfettiş Ali Uygur ve bunun aracılığı ile sağcılar tarafından bilinmektedir. 1960'dan sonra, bir süre ileri derecede köy enstitüsü savunucusu olmayı uygun bulan Koç'un, bu eylemlerini etkisiz kılabilmek için, sağcılar bir çeşit siyasal baskı uygulamakta, onun eskiden köy enstitülerine ve Hakkı Tonguç'a karşı bir kişi olduğunu gösteren belgeleri açıklamakla onu tehdit etmektedirler. Bu, köy enstitülülerin bazılarının bir kurnazlık sayarak yaptıkları yalpalamaların günün birinde kendilerini ne kadar kötü duruma düşüreceğini gösteren iyi bir örnektir. Uygur'un, Koç'un bazı davranışları konusundaki sözleri maalesef doğrudur: Sözü edilen açık oturumlarda biz de bulunduk ve gerçekten de Koç'un sağcıların kendisiyle ilgili eski belgeleri açıklamak tehdidi altında, içerisinde bulunduğu köy enstitülüler grubunu zor durumda bırakacak dönüşleri nasıl yaptığını yakından gördük. Bu çeşit sapmalara bir kere girildikten sonra, aynı dönmeler, gerilemeler, yön değiştirmeler ne yazık ki bütün bir yaşam boyunca sürmektedir, yahut kişi buna zorlanmaktadır.

Zaman zaman köy enstitülerinin baş savunucularından gözükme çabası içindeki Koç'un böyle bir dönemde iken

Tonguç'un üzerindeki bazı düşünlerini alalım[33]. Tonguç'la ilgili bir anı anlattıktan sonra: «*...Onun nasıl bir ülkü adamı, ne çetin bir iş eri, ne yaman bir ileriyi gören kimse olduğunu anlamak için pek çok ölçüler vardır. Ama unutulmasın ki, bir karlı kış gününde ayağına postal geçirmiş bir genel müdür bir dağın başında üç çocuğun babasını ikna ettiği zaman çocuklar gibi sevinmişti. Üç vatandaş daha kazanacağız diyordu. Bir dev adam ki, gücünü ve değerini en az anlıyan bizim milletimiz oldu...*» diyor. Şimdi Koç'un bu gücü ve değeri ne kadar iyi(!) ve erken(!) anladığını gösteren şu satırlara da bir göz atalım: Koç 1954 yılı Mayıs ayından sonra «Köy ve Eğitim» dergisinde yazdığı bir seri makalede köy enstitülerini inceler, birçok özelliklerini över. Ama bir arada da şöyle demeği uygun bulur[34]: «*...Köy enstitülerinin kaderine hakim olan bazı idareciler zamanında bir taassup dalgası esmişti: Köylü çocuklarını şehirle, şehir hayatıyla temas ettirmede kısıntılı davranmak. Mümkünse ettirmemek. Esasen kasaba ve şehirlerden uzak kuruluşlar oldukları için böyle bir taassubun itibar kazanmasına yardım eden faktörler mevcut olamazdı... Köy enstitülerinde öğrenci mevcutları çok kalabalık idi. Her yıl yüzlerce çocuk alınıyor, bir o kadarı mezun ediliyordu. Bu çokluk kavramı birçok eğitim idarecilerinin kafasına yerleşmişti. Zaruretler, şartlar, davaya olan heyecanları bu tertip bir yola gitmelerine sebep oluyordu. Bu ise çocukların, öğretmenlerin iç münasebetlerinde, birbirlerini tanıma ve anlamalarında, öğretim vetiresindeki yerlerini bulmalarında hepsine de aynı imkanları vermemek gibi bir neticeye yol açıyordu. İçlerinde daha az zeki, daha az insiyatif sahibi, kabiliyetli, daha az sosyal olan çocukla-*

(33) **Tonguç'a Kitap, İmece yayınları İstanbul 1961. s. 258, 259 ve Demet dergisi, sayı 87, Tonguç Öyküsü başlıklı yazı, Şükrü Koç.**

(34) **Köy ve Eğitim Dergisi, ağustos 1954, s. 14 . 15. Köy Enstitüleri ve Kişilik Gelişimi, Şükrü Koç.**

rın da bulunduğu bir toplulukta muayyen ve mahdut maddi imkanların bulunduğu bir eğitim çevresinden aynı derecede nasiplenmek ve faydalanmak mümkün olamazdı sanırız...»

O dönemde Bakanlık bu gibi eleştirilerden pek hoşlanıyor, bunları yapanların ilerleme olanakları artıyordu. Koç da eğitbilimci olmanın yollarını bu ulemalık özentileri ile zorluyordu. Birkaç yıl sonra, ülkenin genel havası iktidara karşı olmaya başlayınca da daha uzak amaçlara göre çabalarını yeniden ayarlıyacak, bu defa köy enstitülerini savunacak, 1946 sonrasının düzeltmecilerine veryansın edecekti.

Yine 1954 yılına bakalım[35]: «*...Şimdi bu eğitim kurumlarının üstün ve zayıf yönlerini, ileri ve geri taraflarını kısaca sıralıyalım: 1. Fizik çevre: Kuruluş ve binalar bir düzen, yeknesak ve prototip değildir. 2. Maddi imkanlar ve kolaylıklar hepsinde tam ve mükemmel değildir. 3. Öğrencilerin giyim, gıda ve eğlence ödenekleri cömertçe verilmemektedir. 4. Diğer okulların sahip oldukları birçok imkan ve maddelerden mahrumdur. 5. Öğrenciler bambaşka esaslara göre seçilip alınmaktadır. 6. Öğretmen ve idareciler çok kere en iyiler arasından seçilmemişlerdir. 7. Faaliyet ve ders konuları çok çeşitli ve muhteliftir. 8. Geleneksel bir program ve müfredat dışı bir anlayışla dersler uygulanmaktadır. 9. Tecrübecilik, inceleyicilik ve araştırıcılık temayüllerine yer vardır, 10. Tüzük ve yönetmenlikler, idare tarzı müşterek olarak hzırlanır, uygulanır. 11. Öğrencilik yıllarında realitenin içine girip onlarla karşıkarşıya kalmak vardır. 12. Bazı tefrit ve ifrat fikirlere, taassublara yer verilebilmiştir. 13. Öğretme ve müşahede direkt oluyor ve zenginleştiriliyor. 14. Öğrenci mevcutları normalden fazla kalabalık idi. 15. Öğretmen, usta öğretici, öğrenci ve müstahdem aynı hayatı paylaşıyordu. 16. Oku-*

(35) **Köy ve Eğitim dergisi, ağustos 1954, sayı 7, s. 12, 13.**

yan ve okutanların müşterek bir dünya görüşleri vardı. Bu görüş homojen bir idealizm ve taassup derecesine varan bir inanç yaratıyordu. 17. Enstitüler ilerici, yenilikçi ve devrimci idiler. 18. Kendini bulma, arama ilkesi esas olarak kabul edilmişti. 19. İstihsal ile istihlaki ayarlama, maksatlı öğrenme, ekonomik planlama fikri vardı. 20. Köylü (cemiyet ile kurum arasında) samimi ve yakın münasebetler, içiçelik, birlikte yaşama fırsat ve tesirlenme imkanları vardı... Ancak bu faktörlerin hangisinin, hangi derecede ve ne kadar öğrenci üzerinde müessir olduğu, müspet etkilemeye yardım ettiği, hangisinin başarısızlıklara sebep ve kaynak teşkil ettiğini anlamak ve bunu genelleme halinde söyliyebilmek çok zordur...»

Koç 1956'da ise şöyle yazıyor[36]: «*...Köy enstitüleri için hazırladıkları bir (ağıt) sayısı için yazı yazmak güç. Fakat yerinde bir vazifedir. Köy enstitülerinin kuruluşunu ve lağvını eğitim tarihimiz içinde önemli bir oluşum kabul ediyoruz. Kuruluşu sebebsiz ve dayanıksız değildi. Tarihi, kültürel, politik ve sosyal faktörleri sağlamdı... Fakat 5-6 yıl gibi çok kısa bir şekillenme devresi içinde köy enstitülerine yüklenilen aktif fikir ve iş vazifeler o kadar çok ve ağır olmuştu ki, gelişme ve denenme çağında bulunan bir eğitim kurumu bu kadar ağır sorumlulukları kaldıramazdı. Konusunu çok şumüllü tutmuş, imkanların dışına çıkmış olmak gibi bazı istidatların görülmesi şu veya bu felsefi okullara bağlanmaktan değil, bu işe karışanların fazlaca idealist olmalarından ileri gelmişti. Hergünkü sosyal ve ekonomik gelişme safhalarını izah ederken, ihmal edilmiş bir vatanın süratle kalkındırılması için radikal tedbirlerin zaruri olduğu, geçici sıkıntılara katlanmak gerektiği ileri sürülmektedir. Bu pek de doğru bir vakıadır... 4274 sayılı kanunla kendisine yükletilen ağır vazifeler, köy ensti-*

[35] **Demet dergisi, sayı 37, 1956, (Köy Enstitülerine Dair) başlıklı makale, Şükrü Koç.**

tüleri fikrinin gelişme safhasında bir duraklamaya sebep olmuştur. Her konuda olduğu gibi bu fikirde de çok çabuk genelleme (generalizasyon) yaptık. Doğulu bir kafa ile batılı bir fikri uygulamaya çalışırken olayın gösterdiği ve evrenselleştirecek kadar bilimsel veya köklü olduğunu bilmediğimiz belirtilerini derhal prensip ve kurallar haline getirmek istedik. Bunun en açık bir örneğini o zamanki Genel Müdür sayın Hakkı Tonguç teşkil eder. Köy enstitülerine alınan gençlerin birer sanat öğrenerek yetiştirilmesi fikri esasında güzel, psikoloji ve sosyoloji ile birlikte öğrenme ilkelerine de uygundur. Ancak kendileri bu fikri nereden edindiğini sorduğumuz zaman, (jeeple anadoluda geziyorduk. Yolda bir kadın gördük. Elinde bir pulluk demiri vardı. Üç günlük yoldan sonra varabileceği bir köye bu demiri biletmeye gidiyordu. Anladık ki, köylere birer demirci lazım. Bu düşüncenin neticesi olarak öğretmenlerimizin aynı zamanda bir demirci, bir marangoz olmalarını da sağlamalıyız) demişlerdir... Devlet eliyle köylere fenni kovan, tarım aracı, atebrin gönderildiği devirler de olmuştur. Fakat gönderilen madde ister bir eşya ister bir fikir olsun, karşıdaki insanlardan bunlara aid ihtiyaç, ilgi ve motif olmadıkça kabul edilip öğrenilemez. Biz ise karşıdaki insanların yalnız birer alıcı olduklarını kabul, onların yalnız alıcı değil, etki ve tepki yapabilen kimseler bulunduğu vakıasına daha az dikkat ettik...»

1960'dan sonra kendisini köy enstitülerinin baş savunucularından biri olarak ilerici ve gericilere kabul ettirmeyi başaran Koç, bakalım bu defa ne diyor[37] Ona göre, (kendi deyimi ile) köy enstitülerinin Sosyo-Ekonomik, Sosyo-Politik ve pedagojik anlamları vardır. Örneğin: «*...o yıllardaki ihtiyaçları karşılıyacak sayıda, ekonomik ve sosyal kalkınmanın gerektirdiği vasıfta meslek mensubu köy eko-*

(37) **Yön dergisi, sayı 17. 11. nisan 1962, Köy Enstitülerinin Gerçek Anlamı, M. Şükrü Koç.**

nomimize arzedilecekti...» Sosyo - politik açıdan ise, *«...4274 sayılı kanun, halk yığınlarının kendisi hakkında karar verebilir bir seviyeye çıkarılması ve toplumun dinç, sağlam kuvvetlerinin ortaya konması için çıkarılmış bir devrim kanunu idi...»* ve *«...Köy enstitülerinin en çok işlenmiş olan, pedagojik yönü daha belirgindir. Kısa zamanda milli hudutlarımızı aşan bir üne kavuşmasında, enstitülerin pedagojik anlamı çok etkili olmuştur...»* dedikten sonra, enstitülerin kentlerin dışında ve 1000'i aşan mevcutlarıyla kurulmuş olmasının ,alınan çocukların kabiliyet ve gelişme durumlarına göre buralarda yetiştirilebilmesinin, toplum hizmeti görebilmek için bir ortak ülkü verilebilmesinin başlıca özellikler olduğunu belirtiyor ve diyor ki:

«...İş ilkesi buralardaki eğitimin temel felsefesine dahildi. Yaratıcı tipte, teşebbüs sahibi, kafası ile birlikte eli, kolu ve duyguları da işliyen insan yetiştirmenin denenmiş metodu «iş içinde eğitim» idi... Yapılan eserler hem öğrenme, eğitilme aracı olmuş, hem de ihtiyaçları karşılıyan unsurlar olarak hizmete girmiştir...»

Koç'un düşünleri üzerinde uzun boylu durmayı gerekli görmüyoruz. Zaten kendisi yaptığı eleştirilerin zaman zaman tam zıddı düşünler açıklamakla ortada birşey bırakmamıştır. Bu eleştirileri yaparken o çağın sağcı yazar ve öncelikle üniversite mensuplarından esinlendiği söylenebilir.

■ *Saldırganlar*

Koç'un aksine «ulemalık» seviyesinde kalamamış, basit ve bayağı şekilde enstitülere saldırmış, onları lekelemeye kalkmış, «sosyo - politik» kaypaklığı da başaramıyarak, doğrudan doğruya en aşırı sağcılarla işbirliği yapmış, uzun boylu üzerlerinde durulması gerekmiyen bazı enstitü çıkışlılar daha vardır. Bunlar uygun dönemlerde aşırı sağ der-

gilerin sayfalarında boy gösterip kaybolurlar; kendilerinden aşırı sağ yararlanır. Bir ara, 1961'den sonra «Hüryol» gibi İzmir gazetelerinde türeyen Kemal Fedai Coşkuner adlı eski köy enstitülü bir örnek olarak gösterilebilir. Yazıp söylediklerinde aşırı sağcıların o zamana kadar ortaya attıklarının dışında, yani komünistlik, ahlaksızlık, yolsuzluk suçlamalarından başka ilginç bir nokta yoktur. Şüphesiz ki her topluluğun içinden o topluluğa saldıranlara hizmet arzedenler çıkar. (Bu kişinin yazılarına bir örnek olarak bak:[38]).

■ *İbrahim Türk Örneği*

Bazı enstitülülerin de Bakanlık tarafından yaptırılan güdümlü soruşturmalar sırasında bu soruşturmaların amacına (bilinçli veya bilinçsiz olarak) nasıl hizmet ettiklerini bir iki örnekle anlatalım[39]: «*...53 No. lu belgede Hatay İli Altınözü İlçesinde gezici başöğretmen bulunan ve Hasanoğlan Yüksek Kısmından mezun İbrahim Türk, Yüksek Kısımda iken kitap tanıtma saatlerinde (Sosyalizm Mücadeleleri Tarihi), (İnsanlığın Kurtuluşu), (Demokrasi ve Sosyalizm) gibi kitapların başta bulunduğunu ifade etmektedir ki, bu kitapların mahiyeti üzerinde durmaya lüzum yoktur. İbrahim Türk bu ifadesinin bir yerinde -öğrenciler toplanmış Başkan seçiyorlardı. Bu seçimde sol tarafı tutan öğrenci grubunun seçimi kaybetmesi üzerine, koro halinde üstadlarının, yani Nazım Hikmet'in şiirlerini okudular. İdare buna kulak asmadı. İsimlerini Bakanlığa verdik- diyor... İbrahim Türk, bu yazısında, Yüksek Köy Enstitüsünde milli inanışların yıkılmaya çalışıldığından, Karl Ebert ile birlikte*

(38) **Hüryol gazetesi, İzmir, 11.9.1961, Hâlâ mı Köy Enstitüleri?, Kemal Fedai Coşkuner.**

(39) **Köy Enstitüleri ve Koç Federasyonu, Ankara, 1966 s. 140 ve 146. Ali Uygur'un yazısı.**

Hasanoğlan'a Sabahattin Ali'nin de sokulduğundan, enstitü dahilinde öğrencilerin birbirlerini komünist olmaya ikna etmeye matuf münakaşalar yaptıklarından, enstitüde her akşam öğrencilere Aydınlık mecmuasından yazılar okutturulduğundan (bu dergi solcu neşriyat yapar), Enstitü Müdürü ...nin ilmi çalışmalar yapan öğrencilere otçu, taşçı, böcekçi gibi isimler takmakla ilmi çalışmalarla alay ettiğinden, öğrencilerin elinde komünist partisinin manifestinin dolaştığından, bundan da idarenin haberdar olduğundan, enstitü müdürü ...nin gözleri önünde solcu ...nın solcu fikirleri içine alan sözleri koro halinde söylettiğinden ve Hakkı Tonguç'un enstitüde bir öğrenci topluluğu önünde -analarınızın, babalarınızın vaziyetini gözünüzün önüne alın, bunlara yapılan muameleyi reva görüyor musunuz?- diye solcu fikirleri kamçılıyan bir konuşma yaptığından bahsetmektedir ki, Hakkı Tonguç'un enstitülerde takip ettiği gaye buradan da anlaşılmaktadır...»

■ *Şevket Gedikoğlu Örneği*

Enstitülülerden gelme bir başka eleştiri tipi, enstitülerin kuruluşuna iyi niyetle katılmış, olanca gücü ile çalışmış, fakat amaçları ve enstitü sistemini tam olarak anlıyamamış bazı yöneticilerin, sonradan, iyi niyetle, enstitü düşmanları tarafından sömürülebileceğini düşünmeden yaptıkları bazı açıklamalardır. Bunlara örnek olarak eski Kayseri Pazarören Köy Enstitüsü Müdürü Şevket Gedikoğlu'nun bazı yazıları gösterilebilir. Gedikoğlu'nun Müdür bulunduğu sırada, sistemin hümanist karakterini, hoşgörüye dayanan özgürlüklerini tam olarak anlıyamadığını gösteren bazı belirtiler vardır. Örneğin okula alınmış ve öğrenimini başarı ile sürdürmüş bir öğrencinin anasının ermeni olduğunun bir rastlantı sonucu anlaşılması üzerine, bunu önemli bir sorun sayarak, Tonguç'a ne yolda hareket etme-

si gerektiğini soracak kadar, enstitü müdürleri içerisinde nasyonalist eğilimler gösteren bir kişidir[40]. Ayrıca başında bulunduğu enstitü, serbest okuma ve tartışma bakımından durgun sayılacak ve bu konuda müdürün en fazla kaygılara, korkulara sahip olduğu bir enstitüdür. Kirby, Gedikoğlu'nun düşünleri üzerinde şunları yazıyor[41]: «*...Kanat'ın talebesi olan bir enstitü direktörünün, yani Şevket Gedikoğlu'nun Kanat ve Soysal'ı müdafaa yolunda köy enstitülerinin kuruluşunu anlatış tarzı efsanenin gelişme ve yayılmasının mükemmel bir örneğini verir. Gedikoğlu'nun enstitülerin tarihini anlatışını okuyucuların taktirine bırakırken şunu da nakletmek isteriz ki, onun köy enstitülerini yakından bilen biri oluşuna bakarak gerçeğe aykırı olan bu izahı enstitüler üzerinde incelememizi hazırlarken enstitülerin köy öğretmen okulu olarak başladığı sanısına düşmemize sebep olmuş, fakat başarılarını, amaçları ve nazari temelleriyle izah etmemizi mümkün kılan ipucunu bulduğumuz zaman bu fikrin asılsız bir efsaneden başka birşey olmadığı meydana çıkmıştır. Gedikoğlu'nu okuyucuların taktirine bırakarak...*»

Kirby'nin burada sözünü ettiğini Gedikoğlu'nun bir kitabıdır[42]. Bu kitapta Gedikoğlu yukarıda değinilen Kanat'ın Kurun gazetesinde çıkan makaleleri üzerinde geniş bilgi vermektedir.

Sonuç olarak, enstitülüler tarafından yapılmış eleştirilerin de sağcılarınki gibi, derinliğine yapılmış ciddi inceleme ve araştırmalara dayanmadığı, yani nitelik bakımından üzerinde uzun boylu durmayı gerektirecek eleştiriler olmadığı söylenebilir. Bunların da önemi eylem bakımından,

(40) **Özel arşiv: Şevket Gedikoğlunun Hakkı Tonguça yazdığı mektuplar.**

(41) **Türkiyede Köy Enstitüleri, F. Kirby, İmece yayınları, Ankara 1962, s. 143.**

(42) **Niçin Eğitmen Kursları ve Köy Enstitüleri? Şevket Gedikoğlu, 1949.**

köy enstitülerini yıkma ve bozma çalışmalarına yardımcı olmaları yönündendir.

3. *Solcuların Eleştirileri*

Daha önceki iki grubun eleştirileri geçmişi ilgilendirdiği, geçmişteki eylemler üzerinde etkili oldukları halde, soldan gelen eleştriler herşeyden önce bugünün sorunudur; günümüzdeki gelişmeler ve köy enstitüsü sisteminin geleceği bakımından önem taşımaktadır. Ayrıca nitelik bakımından, bunların da çok ciddi, çaba harcanarak yapılmış inceleme ve araştırmalara dayanınamakla beraber, diğer iki grubun eleştirilerine kıyasla çok daha seviyeli olduğu bir gerçektir. Bütün bu özelliklerinden ötürü sol eleştirilerin üzerinde dikkatle durulması gerektiği kanısındayız.

Soldan gelen eleştirileri süre bakımından üçe ayırarak incelemek istiyoruz: A) 1946'dan önce, B) 1946 - 1960 arası, C) 1960'dan sonrası. Böyle bir ayırımı şunun için gerekli buluyoruz: Bu dönemlerde solcuların eleştirilerini söyleyebilme, yazabilme ve açık olarak belirtebilme olanakları birbirinden farklıdır. 1946'dan önce solcuların, yine çoğukez yazı ile olmamakla beraber bir dereceye kadar eleştirme olanakları vardı. 1946 - 1960 döneminde susmak zorunda idiler; hiçbir olanakları yoktu. 1960'dan sonra ise yazma, söyleme ve düşünlerini açıkça belirtebilme olanakları diğer dönemlere kıyasla çok genişledi.

Soldan gelen eleştirilerin hepsini bir birlik altında toplıyamayız. Bir defa solun düşünür ve yazarlarının sayı bakımından büyük bir kısmı, köy enstitülerini bizim anladığımız anlamda anlamakta ve savunmaktadırlar. Ancak küçük, ama etki alanı bakımından güçlü bir bölüğüdür ki enstitüleri eleştirmektedirler. Bunların arasında da bir eleştiri birliği yoktur. Çeşitli yönlerden ve açılardan sorunu deşmeye çalışmaktadırlar. Bu kişilerin eleştirilerinin

eylem bakımından en önemli yanı, öncelikle 1960'dan sonra giriştikleri bu gibi çalışmaların, yine 1960'dan sonra büyük çapta hız ve güç kazanan, yeni kuşakların uyanması, bilinçlenmesi süreçi içinde, bunların köy enstitüsü sistemini ilericiliğin bir sloganı olarak benimseme, savunma eğilimlerini zayıflatması gibi olumsuz etkiler yapabilmeleri olanağıdır. Böylece, eğer bu gibi sınırlı sol çevrelerden gelen eleştiriler üzerinde durulmazsa, köy enstitüleri konusunda, bu konuyu yaşantıları ile bilmiyen ,öğrenmeye çalışan yeni kuşakların, yanlış kanılara ve görüşlere varmaları sonucu, sol hareketin eylem ve teori açısından, köy enstitüleri düşünü ve enstitülülerin eylemlerinden uzak kalması, bunlardan yararlanamaması gibi bizce hiç de istenilmiyen bir tehlike ortaya çıkacaktır. Bazı solcu yazarlarca istenilen de budur, demeye dilimiz varmıyor.

1946'dan önce solcuların köy enstitüleri konusundaki düşünleri, eleştirileri ve bu girişim karşısındaki davranışları taktik olarak ne idi? Bunu anlıyabilmek için önce çok kısa olarak 1946'dan önceki Türk solunun durumuna değinmek gereği vardır.

■ *1946'dan Önce Sol*

1946'dan önceki solun ve bir sol hareketin gelişmesi için gerekli ortamın durumunu kısa ve öz şekilde görebilmek için iki araştırıcıya başvuralım. Behice Boran şöyle diyor[43]: «*...Egemen sınıfların önce tek, sonra da çok partili iktidarının düşünce ve söz hürriyetine müsaade etmemesi kendi görüş ve politikalarına aykırı düşen her fikir ve sözü milli menfaatlere aykırı, vatan ihaneti, solculuk, komünizm diye susturması, memleketin sosyal, ekonomik ve politik sorunlarının serbestçe tartışılmasını, eleştirilmesini, incelen-*

(43) **Türkiye ve Sosyalizm Sorunları, Behice Boran, Gün yayınları, İstanbul 1968, s. 39, 40.**

mesini önlemiştir... Türkiye'nin tutarlı, sistemli bir fikriyatı -ideolojisi- dahi meydana getirilememiştir. Halkçılık, devrimcilik, devletçilik, laiklik birbirinden kopuk, yüzeyde, şeklen kabul edilip tekrarlanan ilkeler olarak kalmıştır. Türkiye'nin şartlarına özgü bir sosyalist fikir akımı meydana gelememiş, Türkiye'ye sosyalizmi götürecek yöntemler araştırılıp ortaya çıkarılamamıştır. Milliyetçilik, demokrasi, laiklik v.b. düşünce ve kavramlar gibi sosyalizm de Türk toplum hayatının yarattığı ve etkilediği bir fikir akımı olarak değil, batıdan gelen bir düşünce sistemi olarak bir kısım aydınlar arasında benimsenmiş, tartışılmıştır. Bu aydınların ise işçi sınıfı, yoksul köylü kitleleri ve kentlerin, ezilen küçük zenaatkâr ve esnaf sınıfıyla doğrudan doğruya teması ve ilişkisi yoktu. Bizim egemen sınıflar sosyalist aydınlarla işçi - emekçi halk kitlelerini birbirinden uzak tutmakta, kendi çıkarları açısından kurnaz ve titiz davranmışlardır. Bu şiddetli baskı rejimi altında sol akım kendi içinde farklılaşıp gelişmeden, bir yandan zaman zaman takibata uğrayan bir yeraltı faaliyeti olarak yürümüş, öte yandan da sanat, edebiyat ve sosyal bilimler alanlarındaki ve dağınık olarak da daha başka alanlardaki aydınlar arasında bir fikir akımı olarak tutunmuş, fikir, sanat, edebiyat yayınları, dergileri halinde ifadesini bulmuştur...»

Bu sözlere bakarak Türk solunun bazı özellikleri şöyle sıralanabilir: Sosyalizm Türkiye'ye dışardan gelmiş bir akımdır, asıl ilgilenmeleri gereken emekçi sınıflara yayılamamıştır, sosyalist fikir akımı Türkiye'nin koşullarına özgü değildir.

Bir başka araştırıcı, Mete Tuncay da şu sonuçlara varıyor[44]: «*...Türk solculuğu 1908 - 1925 yılları arasında siyasi iktidar mücadelesi açısından bakılırsa besbelli ki küçük ve önemsiz bir hareket olmuştur. Salt bir tarih merakı-*

(44) **Türkiye'de Sol Akımlar (1908 - 1925), Mete Tunçay, Bilgi yayınevi, Ankara 1967, s. 197.**

nı karşılamanın ötesinde bu konuyu araştırmaya değer kılan, asıl fikri planda yapılan denemelerdir. Sosyalist teoriyi gözden geçirerek memleket gerçeklerine uydurmaya çalışan ilk solcularımız, bu pratik amaçlı çabaları sırasında Türkiye'deki siyasetin oluşumunu anlamak bakımından bize pek çok şey öğretmişlerdir. Fakat uzun vadeli hedeflerine yaklaşamamalarından başka. kısa vadeli olarak düşündüklerinin de gerçekleştirilmesinde -yani Türkiye'nin özel mülkiyete dayalı bir burjuva kapitalizmi yoluna girmesinin önlenmesinde- başarısızlığa uğradıkları açıktır. Bu durumu sol harekete önderlik eden sorumluların iyi çözümleme yapmış olsalar bile taktik kararlarında yanılmış olmalarıyla açıklamak mümkündür. Ancak meselenin daha derinde bir kökü de olabilir: Bu ülkede uygulanmak istenilen teorik solcu görüş acaba ne kadar akıllıca hareket edilirse edilsin, doğmalarına sadık bir davranışı anlamsız, revizyon yapmaya hazır bir tutumu ise faydasız bırakacak kadar Türk toplumunun yapısına yabancı bir kuruluşta mıdır...»

Burada Türk solunun bazı özellikleri daha ortaya çıkmaktadır: Türk solu başarısızdır, etkili taktikleri bulamamıştır, cılız ve siyasal eylem açısından önemsiz kalmıştır. Yazar ayrıca şöyle diyor[45]: «*...Türkiye'de solcu düşünüş bütün dönemlerinde başka ülkelerden esinlenmiştir...*» Yine aynı yazar Anadoludaki sol hareketleri incelerken[46] fikir bakımından bu hareketleri üç gruba ayırıyor: «*...Birinci grubun solculuğu, sözlüğü gelişi güzel kullanmaktan ibaret görülmektedir... (yani Yeşilordu cemiyeti ile resmi TKP). İkinci grubda (yani Yeşilordu'nun Nazımbey kolu ile THİF'nın birinci dönemi -Yazarın notu: THİF'den kasıt halk iştirakiyun fırkasıdır-) feodalite, burjuvazi, proletarya koalisyonu ilkindeki gibi bir hareket noktası olarak*

(45) **a.g.e. s. 196.**
(46) **a.g.e. s. 194.**

alınmakta, fakat zamanla antiemperyalist mücadele tasfiye edilince antikapitalizmin de ağır basacağı, bu durumun sosyalizmin gelişmesine yol açacağı umulmaktadır... Üçüncü grubun bu orta duraktan farkı (gizli TKP ile Suphi'nin teşkilatı ve THİF'nin ikinci dönemi) bir özlemi gerçekle karıştırarak dinci feodal unsuru geri plana atması, ve onun yerini sosyalist bilinçlenme süreci içinde bulunan emekçilerin doldurduğunu farzetmesidir...» 1925 yılından sonra yazarın ifadesiyle[47]: *«...Ankara hükümetini özel sektör kapitalizminin yol açacağı acıları çektirmeden bir dönem atlatmak, bir hamlede sosyalizme yaklaştırmak istiyen...»* sol hareket, yani: *«...klasik olarak bir komünist partisinin bir kapitalist burjuva hükümetine karşı tipik tavrı olmayan bu davranış...»* artık değişmiştir.

Mete Tunçay'ın Türk solunun en ucu, en sol kanadı için yazdığı bu düşünler sanıyoruz ki, ılımlılar için de doğrudur, hatta günümüz solunun içinde bulunduğu zorlukların köklerini de bu parçalarda bulma olanağı vardır. Tunçay'ın yazdıklarına bakarak bir özelliği daha ortaya çıkarabiliriz: Türk solu gerçekçi değildi, taktik hesaplarında Türkiye'deki gerçek siyasal güçleri, sınıfların ağırlığını, gücünü dikkate alırken yanılmalar içindeydi.

1946'dan önce, köy enstitülerinin kuruluş çağında, enstitü kurucularının kendilerine karşı durumlarını ayarlamak zorunda oldukları sol, bu özellikleri gösterir ve konumuz bakımından bizce bunların en önemlileri, başarısızlığı, gerçekçilikten uzak oluşu, taktiklerini yanlış ayarlamasıdır.

■ *Uluslararası Sol*

Türkiye'deki solun durumu bu iken, uluslararası solun konumuz bakımından önemli özelliklerine de değinmek

(47) a.g.e. s. 196.

istiyoruz. Bunun önemi vardır; çünkü dışarıdan esinlenen bir düşünce akımı olarak, dışarıdaki solun tutarsızlık ve başarısızlıklarının içeridekileri de etkilemiş ve arttırmış olması gerekir. Yine en uç sola, dışarıdaki komünizme bir göz atalım [48] : «*...Bu çelişki (Yazarın notu: Sovyet devriminin köylerde karşılaştığı zorlukları inceliyen Deutscher'in söz ettiği çelişki kollektivist bir ekonomi ile köylülerin ekonomik bireyciliği arasındaki çelişkidir) ancak iç savaşın sonlarına doğru toprak ağalarının geri gelme korkusundan kurtulan köylüler zorla bireyciliği ileri sürdükleri zaman belirgin olarak ortaya çıktı... Bu tarihten itibaren 1920'leri ve 1930'ları kapsıyan on yıllık bir süre boyunca köyle kent arasındaki çatışma ve iki devrim arasındaki çarpışma SSCB iç politika sahnesine egemen olmuş, ve bu çatışmanın sonuçları Sovyet tarihinin tümünü etkilemiştir...*»

Bu satırları, dışarıdaki sol denemenin en aşırısının bile köy ve köylü sorununa doyurucu bir çözüm bulamamış olduğunu anlatmak için aldık. Teorik ve pratik alanda herhangi bir ülkenin solcularının, uluslararası sosyalizmden köy ve köylü sorunu yönünden kopya edilebileceği işe yarar hazır bir reçete, belirli ve etkili bir taktik yoktu. O çağda, örneğin Çin gibi köylü sınıfına dayanan aşırı sol denemelerin de bulunmadığını burada belirtmek gerekir.

Yine aynı eserden[49]: «*...Cebri kollektivizasyonun tek akla yakın alternatifi köylülerin isteği ile kurulmuş bir kollektif yada kooperatif düzen olabilirdi. Bu alternatifin SSCB için ne kadar gerçekçi olabileceğini şimdi kimse kestiremez. Kesin olan tek şey, cebri kollektivizasyonun Sovyetler Birliğinin henüz atlatamadığı bir tarımsal yetersizlik mirası bıraktığı ve köyle şehir arasında bir düşmanlığa yol açtığıdır... Köylünün ülkenin siyasal ve toplumsal*

[48] **Bitmemiş Devrim, İsaac Deutscher, Habora kitabevi, İstanbul, 1969. s. 38.**
[49] **a.g.e. s. 72 73.**

hayatındaki ağırlığı bütün bu olayların sonucu olarak büyük ölçüde azaldı. Köylüler toplumun yeni endüstiriel kuruluşuna da tam anlamıyla katıştırılamamışlardır. Kolhozların gerisinde hâlâ o eski bireysel tarım, en küçüğünden ve en ilkel çeşidinden olmak üzere sürüp gitmektedir...»

Türkiye'de birçok solcuların köye, köylüye güvensizlik duyması, bir devrim taktiği yönünden ona öncelik tanıyamamasının nedeni, bu konuda teorinin kendisindeki olumsuz tutumun yanısıra, pratik alanda da başarısız kalınmış olmasıdır. Bütün bu nedenlerin bazı marksistlerin köy enstitüsü girişimini eleştirmelerinde etkileri olmuştur. Dışarıdan gelen düşünsel etkiler, bazı marksistlere köylü sınıfının devrim bakımından güvenilemez, geri bir sınıf olduğunu telkin ediyordu.

Uluslararası sol hareketin güçlenmesini dünya çapında zorlaştıran bir ikinci neden de Stalinizm idi. Bütün Stalin dönemi boyunca SSCB, dış ülkelerdeki sol hareketlerle yalnız kendi çıkarları açısından ilgileniyordu. Hatta, SSCB nin dış çıkarları gereği olarak, ilişki kurmuş olduğu ülkelerde gerici - tutucu iktidarlarla bile anlaşmaya girmekten, bu yolda o ülkelerin sol hareketlerini harcamaktan çekinmiyordu. Çin Komünist Partisi'ne karşı Çan Kay Şek'in tutulması, Almanya'da nazizme karşı solcuların birlik olarak çıkmasının enternasyonal kanalı ile önlenmesi ve nazizmin iktidara gelmesinin böylece kolaylaşması gibi taktikler, birçok eski marksistlerce ana doğrultudan sapma olarak kabul ediliyordu. SSCB'nin dış ülkelerdeki sol hareketlerin çıkarlarını ikinci plana iterek, SSCB'nin kendi çıkarları açısından bunları kullanma politikası, dış düşünsel etkilere açık marksistlerin, bilerek veya bilmiyerek, yapılan telkinlerin etkisiyle, tutumlarını kendi ülkelerinin ve kendi topluluklarının gerçeklerine uymayan, çoğu kez kendilerini başarısız kılan durumlara düşecek şekilde ayarlamaları ile sonuçlanıyordu. Bu gibilerin, ülkelerindeki girişil-

miş birçok ilerici atılımların da böyle bir durumda yanlış ve gerçekçi olmayan açılardan değerlendirecekleri ortada idi. O çağda hiçbir kişinin Mao hareketinden de, yani köylüye dayanarak önemli bir devrim yapılmakta olduğundan da haberi yoktu; zaten marksistlerce bu işlerde otorite sayılan SSCB teoricileri de Mao hareketini ciddiye almamakta inat ediyorlardı. Bunlara göre, Mao'nun, «Çin devrimi kentten köye değil, köyden kente yayılacaktır», sloganı saçmalığın ta kendisi idi. Onların yanılgı ve tarihsel atlamaları o derecede idi ki; Mao, Çan Kay Şek'i yenip, iktidara elkoyduğu zaman bile, Moskova'dakiler ona Çan Kay Şek'le anlaşmasını öğütlüyorlardı! Ve Mao'ya[50]: «*...satranç tahtasının önemsiz köşelerinden birine yerleştirilmiş bir garip piyon gözü ile bakılıyordu...*» Teorik bakımdan diğer ülkelerin bazı marksistlerinin köy ve köylü sorunu konusunda böylece gerçekleri göremiyecek derecede, dış etkilerin de altında gözlerinin bağlanmış olduğunu kabul etmek gerekir...

■ *1946'dan Önce Türk Solu ve Köy Enstitüleri*

Bunu incelemeden önce şu noktayı belirtmek gerekir: Türk solu dediğimiz zaman, düşünsel ve siyasal bir birliği kastetmiyoruz. «Türk solu» deyiminin içinde eylem bakımından bağımlı ve bağımsız gruplar, kişisel kalmış olanlar, düşünce bakımından da en bağnaz ve koyu marksistlerden sol revizyonistlere kadar geniş bir cephe anlaşılmalıdır. Ama bunların hepsi üzerinde uygulanan baskı o kadar şiddetli idi ki, aralarındaki bu önemli eylem ve ilke, düşünce ayrılıklarını ayrı ayrı saptamak, görmek olanağı bile kalmıyordu. İşte bu bir eylem ve düşünce birliği göstermiyen solun bir çok kişileri köy enstitüleri deneyini önemli bir sol

(50) **a.g.e. s. 129**

hareket olarak görmüşler, benimseyip desteklemeye çalışmışlardır. Biz bunlara fazla değinmiyeceğiz. Daha sonraki gelişmeler bakımından şüphede olanların önemi vardır. Bu gibiler yukarıda açıklamaya çabaladığımız nedenlerle köy enstitüleri hareketine karşı bir çekingenlik, bir güvensizlik duymuşlardır. Bunu gösteren, 1946 öncesine ait önemli yazılı belgeler yoktur. Belki de bu gibiler, bu çeşit düşünlerini yazıya dökmeyi çeşitli taktik hesaplarla uygun bulmamışlardır. Bunlarca, alışkın olmadıkları ve hem teorik bilgilerine ve hem de pratikteki uygulamalardan duyup işittiklerine göre böyle köylü sınıfına yönelmiş bir hareket pek ciddiye alınamaz, bundan olumlu sonuçlar beklenemezdi. Bu tutucu sınıftan işe başlamak yanlıştı, kitapta yeri yoktu. Hele bu işe girişenlerin, örneğin Tonguç'un, kitap ve yazılarında onların alışkın oldukları deyimleri, varsayımları, bütün bir «tarz» ı kullanmamasını küçümseme ile karşılıyorlar, bunu yazarın bilgisizliğine veriyorlar, ama bütün bu düşünlerini de geniş çapta yazıya döküp açıklamayı hesaplarına uygun bulmuyorlardı.

Oysa, etkin işler yapması gereken bir sola düşen, 1) Gerekli uyarmaları yaparak marksizmi bilmediklerini sandıkları hareket yöneticilerini aydınlatmak, onlara yol göstermek, 2) Hareketin içine karışarak bu hareketten kendi taktiklerine göre yararlanmak olmalıydı.

Tonguç'un sol harekete karşı tutumu ne idi? Herşeyden önce bir sol aydın olarak Tonguç'un bütün hoşgörüsü ile her türlü sol düşüne ve aydına yakınlık duyduğu, saygı beslediği söylenebilir. Gençliğindenberi ülkedeki ve dışarıdaki sol hareketleri ilgi ile izlediği bir gerçektir. Enstitülerin kuruluş çağında da Türk solunun düşünlerinden ve sol aydınların emeğinden yararlanmak istemiştir. Bu açıdan sol hareketi incelediği ve sol aydınlarla ilişki kurmak istediği zaman şu gerçeklerle karşılaşmıştır: Yukarıda eleştirilerine değindiğimiz sol aydınların, genellikle, kendisinin

karşısında bulunduğu sorunlar bakımından söyliyebildikleri pratik değeri olan birşeyler yoktur. Kendisinin de bildiği, çok teorik, çok klasik, kalıplaşmış, bir sol aydına ilk bakışta çekici gelen, ama günün koşulları içinde sorunlara bir çözüm getirmiyen uzun konuşmalar, kendisine ders olarak sunulmaktadır. Bu yönden karşısındakileri deştikçe hayal kırıklığı artar ve günün birinde, solun önemli kişilerinden biri ile yaptığı bir konuşmadan sonra, kanısını yakın çalışma arkadaşlarına şöyle açıklar: Bunların ülkenin gerçek durumundan bu derece habersiz olduklarını bilmiyordum! Ve onların uyarmalar yaparak köy enstitüsü kurucularını aydınlatmak taktikleri böylece suya düşer. Bütün bu teori yığını içerisinden Tonguç'a verebilecek, onun işine yarıyacak pratik bir takım öğütler bulup çıkaramamışlardır.

Tonguç'un sol aydınların emeğinden yararlanmak istediğini söylemiştik. Gerçekten de sol aydınlardan istiyenleri gerek köy enstitülerine, gerekse Yüksek Köy Enstitüsüne öğretmen ve profesör olarak atamış, bunlardan yararlanmaya çalışmıştır. Yalnız bu konuda ölçüsü şu olmuştur: Bu sol aydınlar kişilik ve eylemleri bakımından sol hareketlere aşırı duyar bir iktidarın köy enstitülerine karşı bir durum takınmasına yol açmıyacak nitelikte olmalıdırlar. Böyle davranması zorunlu idi. İktidarla girdiği bir sessiz anlaşmaya dayanarak işleri yürütüyordu. Hem birkaç sol aydından ötürü işin bütününü tehlikeye atamazdı, hem de yaratılışı gereği açık davranmaya, iktidarın bilgisi dışında, gizli işlere aracılık etmemeye kendisini zorunlu görüyordu. Buna rağmen sol aydınlardan yararlanma konusunda iktidarın o çağdaki tahammül sınırlarını bir hayli zorladığı söylenebilir. Ama ana ilkesi, işin bütününü tehlikeye atmamak idi. Sınırı ona göre çizmeye özel bir dikkat göstermiştir. Bu bakımdan aşağıdaki anı ilginçtir[51]:

(51) **Forum dergisi, Hürrem Arman, s. 344, 1.8.68.**

Hürrem Arman, 1943 - 1944 ders yılında Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsünde Dil - Tarih Coğrafya Fakültesinin dört değerli öğretim üyesinin de çalıştırılmasını Tonguç'a önerdiği zaman (Yazarın notu: Söz konusu olanlar, Niyazi Berkes, Muzaffer Şerif Başoğlu, Pertev Boratav ve Behice Boran'dır), Tonguç'un kendisine: «...*Kim onlardan da faydalanmak istemez? Sen Ankara'ya daha yeni geldin, burada esen rüzgarları bilmiyorsun. Onların atanması zaten başlıyan tepkileri çoğaltır. Yürürlükte olan düzen ve enstitüler konusunu birkaç yıl evvel de konuştuk. İşi bu açıdan al ve ayaklarını toprağa bas...*» dediğini anlatır.

Tonguç'un sınıf bilincini uyandırma taktiği ile bazı solcuların bu konudaki düşünleri birbirinden pek farklıdır. Bir kısım solcular enstitülerdeki görevleri sırasında en basit anlamda propaganda taktiğini denemeye kalkmışlardır. Böyle bir taktiğin o günün koşulları içinde kendi açılarından yarar yerine zarar getireceğini hesap edememişler, enstitülerde bir takım olaylara ve bu olayların sonucu sorunun bütünü ile ilgili, Tonguç tarafından zorlukla çözümlenebilen komplikasyonlara yol açmışlardır. Pazaören'deki Fikret Madralı olayı, Çifteler'deki Asiye Eliçinin karıştığı olay bunlara örnek olarak gösterilebilir[52]. Bu gibi olaylarda öğretmenlerin gözden çıkarılması gerekmiştir. Bu defa da kızmışlar, küsmüşler, bu gelişimi o günün siyasal ve toplumsal koşulları açısından değerlendirememişler, işi enstitü yöneticilerinin ve Tonguç'un ilericiliğinden, sistemin ilerici karakterlerinden şüpheye vardırmışlardır. Bu olaylarda sonraki sol eleştirilerden bazılarının köklerini bulmak olanağı da vardır. Bu kaba taktik denemelerinin karşısında, Tonguç'un uyanma, aydınlanma ve sınıf bilincine erişmeden anladığı, çok daha fazla o günün koşullarına ve

(52) **Özel arşiv: Bu olaylarla ilgili belge ve mektuplaşmalar.**

eğitbilim ilkelerine uygundur. Ona göre eğiticinin görevi, hiçbir karışma ve baskı ile yön verme girişimi olmadan, öğrencinin ilgilendiği konuları her yönü ile kendi kendine inceliyebilmesini sağlıyacak okuma, düşünme, konuşma konularında en geniş özgürlük ortamı yaratmaktır. Böyle bir ortam içerisinde, o kendi yolunu kendisi bulur, burada eğitimciye düşen, olsa olsa, kendisine başvurulduğu zaman bazı uyarınalar ve açıklamalar yapmak olur. Şüphesiz ki bu taktik, o günün koşullarına uygun olduğu gibi, dürüst, açık ve meşruiyet çerçevesi içindedir, nicelik bakımından ise çok geniş bir kitleye seslenir. Yürütme gücünü aldığı İnönü'ye her türlü düşünün tartışılabileceği özgürlük ortamı ilkesini kabul ettirebilir, nitekim ettirir; ama ona tek bir düşün sistemini, tek yönlü olarak enstitülerde uygulamayı kabul ettirme olanağı elbette yoktur. Böyle bir işe ise gizlice girişmek, hem ahlak anlayışına aykırıdır, hem de akılsızcadır; çünkü böyle bir çabanın gizli kalabileceği düşünülemez.

Bazı solcular, doğmatik ve sindirilmemiş bilgileriyle sistemin içindeki ilericiliğin asıl bu gibi ilke ve yöntemlerinde olduğunu anlıyamamışlar, kendi kaba ve çocuksu yöntemlerine göre birkaç kişiyi cephelerine çekmek bahasına binlerce öğrencinin manevi gelişimini sağlıyan bir sistemin bütününü nasıl tehlikeye attıklarını görememişlerdir. Ama bu, o çağ solunun en zayıf yanıdır; teorik planda ağızlarından bal akan, kalemlerinden kan damlıyan bilgiç bir kısım solcular, eyleme geçtikleri zaman, hayret edilecek derecede çocuklaşır beceriksizleşir, akılları durduracak basitlikte girişimlere kalkışırlar ve bunlardan ciddi bir sonuç çıkacağına safçasına inanırlar. Bu bilgiç teorisyenlerin eylemdeki bu çeşit tutumlarının nedeni, bunların aslında ezilen ve sömürülen sınıflardan değil, varlıklı orta sınıftan gelme aydınlar olmalarından ötürü olsa gerektir; ezilen sınıflarla ilişki kurmakta, onları etkilemekte son de-

rece yanlış davranırlar ve başarısızdırlar; çünkü bu sınıfları tanımazlar. Çıkarlarını savunmaya çalıştıkları ezilen sınıflarla aralarındaki yabancılık, onların teorik bilgilerinin parlaklığı ile eylem sırasındaki davranışları, taktikleri arasında tipik bir çelişme ile sonuçlanır. Makale ve kitap yazmaktaki başarıları ile, örgütlenme, bu örgütleri yönetme ve eylemde amaçların ulaşma yönünden beceriksizlikleri halktan kopukluğun sonucudur. Toplumsal analizleri ne kadar doyurucu ise, bu analizlerden pratik sonuçlar çıkarmaya sıra geldiği zaman o derede zorluğa uğrarlar, yanlış taktikler verirler. Bu durumlarıyla olanca iyi niyetlerine rağmen, çoğu kez eylem içinde kendilerine, savundukları düşünlere ve kendilerine inanıp bağlananlara istemeden zarar verirler. İşte bu gibiler enstitülerde davranışları ile olumsuz etkiler yapacak duruma geldikleri zaman Tonguç, işe karışmak ve genellikle onları enstitülerdeki görevlerinden almak zorunluğunu duymuştur.

■ «*Köy Tetkikleri Bürosu*» *Önerisi*

Kamudan ve iktidardan gelebilecek tepkiler onu, kişisel dostu Sabahattin Ali'nin enstitülere girmesini önlemeye, Yücel tarafından Bakanlık emrine alındıkları zaman Bakanlık Disiplin Kurulunda bu karara karşı oy kullanan tek üye olacak kadar değer verdiği Dil - Tarih Coğrafya Fakültesinin üç öğretim üyesine Yüksek Köy Enstitüsünde öğretim görevi vermemeye itmiştir. Bu olaylardan uzun bir süre sonra, 1962 yılında, Niyazi Berkes[53] o zaman kendilerinin enstitülere sokulmamalarına çok kızdığını, bunu gericilik olarak yorumladığını, ama yıllar geçince ve o gü-

(53) **Niyazi Berkes'le Ankarada 1962 yılında özel konuşma.**

nün koşullarını soğukkanlılıkla düşününce Tonguç'un doğru hareket ettiğini anladığını, ona hak verdiğini, taktik olarak yanlış davrananların kendileri olduğunu sandığını bize anlatmıştır.

Yine bu çağ ile ilgili ilginç bir belge, bu Fakültedeki solcu öğretim görevlilerinin köy enstitülerinden yararlanarak bir «köy tetkikleri bürosunun» teşkilini bakanlığa önermek için verdikleri rapordur[54]. Pertev Boratav, Behice Boran, Niyazi Berkes, Mediha Berkes tarafından imzalanmış olan bu raporda özet olarak şöyle denmektedir: «*...Vekilliğiniz tarafından kurulmuş olan (köy enstitüleri) memleketimizin kültür hayatında büyük bir terakki teşkil edecek ve onbeş yıl içinde en hayırlı inkılaplarımızdan birini tahakkuk ettirecek bir teşebbüs olacağına hiç şüphe yoktur. Bu vesile ile ilim hayatımızın da doğrudan doğruya sosyal hayatımız üzerinde yapılacak olan bu faaliyetlerden müstefid olması imkanını düşünerek bu hususdaki fikirlerimizi bir plan halinde makamınıza takdim etmeye cesaret ediyoruz.*» ve «*mahalli tetkikler üzerine müstenid ilim ihtiyacı*» üzerinde durularak «*inkilaptan beri halka doğru hareketin uyandırdığı köy alakası çok taktire değmekle beraber, herhangi ilmi araştırma terbiyesinden mahrum olanların bu sahada şimdiye kadar yığdıkları materiel metodsuz toplanmış, subjektif ve noksan olmaktan öteye geçememiştir. Köy realitesinin anlaşılması için hakiki ilmi prensiplerden hareket etmek ve modern cemiyet ilminin metotlarını sıhhatle kullanmaktan başka çare yoktur. Bu bakımdan bu araştırmaların teşkilatlandırılması zaruridir. Ancak böyle bir teşkilat devamlı ve sistemli bir surette köylerle teması temin edebilecektir*» denilerek, bir «*köy tetkikleri bürosu kurulması*» öngörülmektedir. «*Bu büronun... enstitülerden hem köyler hakkında malumat menbaları, hem de yapaca-*

(54) **Özel arşiv: 18.6.1940 günlü Maarif Vekilliğine yazılmış, altı sayfalık belge.**

ğı mahalli tetkiklerde yardımcı vasıtalar olarak istifade eder... Köy sakinlerinin iktisadi hayatı, sosyal bünyesi, kültür hayatı ve her nevi ihtiyaçları hakında şayanı itimat, ilmi malumata malik değiliz... Bu noktaların nasıl tetkik edileceğine dair işlenmiş, tecrübe edilmiş ve başka memleketlerde semere vermiş metod ve araştırma teknikleri elimizde mevcuttur...» Bu tetkiklerin nasıl yapılacağının anlatılmasından sonra önerilerini şöyle özetlemektedirler: *«...a) Köy kalkınma davasını emniyet ve süratle başarmak için Türk köyünün realitesini ilmi metodlarla tanımak, b) Perakende, mahalli olan ve problemleri Türk içtimai bünyesinin çerçevesi içinde mütalaa etmiyen tetkiklerin yerine bize köyü bütün cemiyet tekamülü içindeki değişmeleri ve cemiyetin bütünü ile olan münasebetleri bakımından tetkik etmek, c) Memlekette köy tetkikleri meselesi ile alakadar müessese ve fertlerle irtibat tesisi suretiyle bu sahada yapılan işleri bir merkez etrafında toplamak ve bu suretle perakende teşebbüsleri verimli bir hale getirerek kıymetlendirmek, d) Bu suretle elde edilen mutaların ilmi tasnif, mukayeseli izahı yolu ile Türk köyünün realitesini aydınlatacak olan sosyolojik kanunlara varmak...»*

Bundan sonra öneri sahipleri bir örgüt taslağı sunmaktadırlar. Bu taslağa göre Büronun merkezi Ankara olacak, büro Ankara köylerini inceleme konusu yapacak, ayrıca köy enstitüsü açılmış bölgelerde de diğer inceleme alanları seçecektir. Büro Dil - Tarıh Coğrafya Fakültesinde olacaktır, büronun bilimsel çalışmaları Fakülte Sosyoloji Araştırma Merkezi ve Folklor Arşivi tarafından ortak olarak düzenlenecek ve yürütülecektir. Kadroda köy enstitülerinden bu alanda çalışacak elemanlar da bulunacaktır.

Bu önerinin doğruluğu ve yararlılığı şüphesiz ki tartışma götürmez. Tartışılması gereken konu, 1940'da bunu gerçekleştirme olanağının olup olmadığı ve gerçekleşti-

ği, bilimsel sonuçlar da (ki bunların neler olacağını öngörmek zor değildir) ortaya çıkıp, köy sorunu apaçık ortaya döküldüğü zaman ne olacağıdır. Bu, genel nitelikleri bakımından içindeki ilerici aydın azınlığına rağmen, bir burjuva iktidarı olan o günkü iktidara, taktik olarak, apaçık yapılacak sol uyarmalarla ezilen sınıfların yararına işler yapmasının kabul ettirilebileceğine inanmak demektir ki, solun bu taktiği, gelişen koşullar içinde 1925'de iflas etmiştir. O halde, soyut olarak hiç bir noktasına karşı çıkılamıyacak böyle bir önerinin pratik eylem açısından o günün koşullarını tam değerlendirmeden yapıldığı ve genel niteliği bu olan bir iktidarla bir sessiz anlaşma sonucu çoğu kez o iktidara rağmen bir takım atılımlar yapmaya çalışan Tonguç ve arkadaşlarını zor durıma düşürmekle sonuçlanabileceği hesaplanmış mıdır? Bu öyle bir iktidardı ki, «*Ilmi araştırma terbiyesinden mahrum olanların... yığdıkları metodsuz toplanmış, subjektif ve noksan materyal*» yerine en bilimsel yöntemlerle sonuçlara varıp apaçık önerinizi yaptınız mı, yani aynı zamanda iktidarın gözünü de kendi çıkarları açısından açtınız mı sizi zor işbaşına getirir ve zor bu bozuk düzeni düzeltme olanağı verirdi. Böyle açık ve bilimsel uyarmaların sonu hep bu olmamış mıydı? Kadro hareketi böyle sonlanmamış mıydı? 1940'larda ana sorun, bilimsel araştırmalar yaparak iktidarı «tenvir etmek», aydınlatmak değil, ezilen sınıfları uyandıracak mekanizmayı kurabilmek için iktidarı bir köşesinden ele geçirmekti. Böylece sanıyoruz ki, bu güzel rapor ve öneri 1940'da yanıtsız kaldı. Ancak 1945'e değin, mekanizma kurulup, örgüt biraz oturduktan sonra, Tonguç bu yönde sayılabilecek işlere girişmiştir: Yüksek Köy Enstitüsünde burada görevli bazı üniversite hocalarının önderliği ile bilimsel incelemelere büyük önem vermiş, öğrencileri Dil - Tarih Coğrafya Fakültesinin bazı derslerine yollamış, bir ortak çalışma ortamı hazırlamaya ve geliştirmeye çalışmıştır.

■ *Sol Eleştirilerin Özeti*

1946'dan önce solun bir bölümünün köy enstitüleri konusunda çoğunlukla yazıya dökülmemiş eleştirileri şöyle özetlenebilir: Köy enstitüleri bilimsel yöntemlerle yapılmış araştırmalar sonucu kurulmamışlardır, köylü gibi aslında tutucu bir sınıfa yönelerek ondan işe başlamak devrim stratejisi açısından tartışma götürür, köy enstitülerinin kalkınmış köy ereği sonucu toplumsal gelişim, köyün belli bir gelişme döneminde, kendi kendine yetebilir bir birlik durumuna getirilmesiyle dondurulmuş olacaktır, köy ekonomisi ister istemez tarıma dayanır, bu ise sanayileşmeyi önler, öğretmene ev ve toprak verilmesi, ona maaş dışında kazanç olanakları sağlanması onu küçük mülkiyetten yana yapacak, zamanla sömürücü sınıflara katacaktır, bir burjuva hükümetine yardım edilerek bir takım toplumsal düzeltmelere girişilmesi devrim stratejisi açısından yanlıştır; bu gibi yüzeysel düzeltmeler gerçek devrimin gelmesini geciktirir v.b. gibi... İşte 1946'lara doğru Türkiye'nin bazı sol kişileri ve toplulukları tarafından ağızdan ağıza yayılan, ama açıkça sistemli olarak yazılamıyan veya yazılması doğru bulunmıyan başlıca eleştiriler bunlardır. Bunlara teker teker karşılık vermiyoruz; bu kitabın çeşitli bölümlerinde karşılıkları vardır. Kısacası, 1946'dan önce bir kısım sol, köy enstitüleri girişimi ile ezilen sınıfların uyarılması ve uyanması konusunda alınabilecek sonuçları anlamış, kavramış değildi. Hatta bu açıdan, solcuların bütün geniş ve teorik bilgi ve kültürlerine rağmen, sağcıların onlardan çok daha uyanık ve anlayışlı oldukları söylenebilir. Tonguç'a gelince, onun sol düşünlere açık bir kişi olduğu ortadadır. Onun için en önemli nokta, soldan gelecek önerilerin koşullara ve ülke gerçeklerine uymak ve uygulanabilir olmak gibi nitelikler taşımasıydı. O zaman bunları benimseyip, yürütmekten çekinmezdi. Oysaki solun başlıca zaafı da bu gibi nitelikleri bir türlü tutturamaması, ey-

leme girememesi, eylemede başarılı olamamasıydı. Bu bakımdan kuruluş döneminde soldan yararlanma olanakları sınırlı oldu. Bu ise solun bazı çevrelerinin kızgınlığına ve enstitüleri kıyasıya eleştirmesine yol açtı. Böylece Tonguç 1946'dan önce soldan büyük bir yardım ve destek, anlayış görmedi. Ama kendisi sol hareketlere anlayış gösterdi, onları desteklemeye çalıştı, fakat yanlış taktiklerle de solun kendi işlerini bozmasına olanak bırakmadı.

■ *1946 - 1960 Dönemi*

1946 - 1960 döneminde solun konuşabilmek ve yazabilmek olanakları çok sınırlanmış, bütün sol hareket şiddetli bir baskı altına alınmıştı. Bu nedenle bu dönemde soldan köy enstitüleri konusunda fazla bir ses gelmedi. Yalnız bazı sol aydınlar, olanak buldukça insafsızcasına saldırılan köy enstitülerini sınırlı sayıdaki yazılarıyla savunmaya çalıştılar.

■ *1960'dan Sonra Sol Eleştiriler*

Soldan gelen asıl önemli eleştiriler 1960'dan sonradır. Bu eleştirilerin köy enstitüsü sorununun günümüzdeki ve gelecekteki gelişimi bakımından önemi vardır. Herşeyden önce sol eleştiriler, sol düşünlere açık yeni kuşaklarca dikkatle izlenmektedir; bunların etkisi aydınlar üzerinde geniş ve önemli olmaktadır.

1960'dan sonra, günümüze kadar solun büyük bir bölümünün köy enstitülerini benimsediğini, tuttuğunu, sol sloganlar arasına aldığını görüyoruz. 1960'dan sonra ilerici yazarların, düşünürlerin, bilim adamlarının köy enstitüleri konusunda yazdıkları olumlu yazılar, açık oturum ve törenlerde yaptıkları konuşma ve tartışmalar ciltler tu-

tar. Bu gelişmelere önümüzdeki bölümde genel olarak değineceğiz. Burada üzerinde duracağımız, bir kısım sol aydınlardan gelen eliştiriler olacaktır. Bunların daha çok kişisel düşünler olduğu, herhangi bir sol kuruluş veya örgütün köy enstitüleri konusuna sistemli ve kararlı olarak cephe almadığı izlenimi, ilk bakışta uyanmaktadır.

1960'dan sonraki eleştirilerden söz açarken kronolojik sıraya uyacağız.

■ *Turhan Tokgöz (İlhan Başgöz) ile Tartışma*

İlk önemli eleştiri Turhan Tokgöz (İlhan Başgöz) tarafından yapılmıştır. Bu eleştiri şu bakımdan da önemlidir: Başgöz 1946'dan önceki sol hareketlere etkin olarak karışmış bir aydındır; 1960'dan sonra yaptığı eleştirilerinde 1946 öncesi eleştirilerin izlerini bulmak olanağı da vardır. Bu eleştiriler Yön dergisinde karşılıklı tartışma şeklinde gelişmiştir. İlgili yazılar sırasıyla şöyledir [55].

Bu tartışmada Turhan Tokgöz'ün ileriye sürdüğü başlıca eleştiriler şunlardır:

«*...Köy enstitülerini tutan aydınların fikirleri, kurulmuş bir yapının izahı ve savunulması etrafında dönmeye devam etmektedir. Meseleyi böyle ortaya koymak tutucu ve hazıra konucu bir davranıştır, yaratıcı olmaktan uzaktır. 1940'ların enstitü hareketi eğitim yoluyla sosyal ve eko-*

(55) **Yön dergisi, Yarının Köy Enstitüleri, Dr. Turhan Tokgöz, yıl 1, sayı 36, 22.8.1962, sayfa 9.**
a.g. dergi. Dünün ve Yarının Köy Enstitüleri, Engin Tonguç yıl 1, sayı 38, 5.9.1962, s. 16,
a.g.d. Eğitimin Gücü ve Köy Enstitüleri, Dr. Turhan Tokgöz yıl 1, sayı 45, 24.10.1962, s. 12,
a.g. dergi. Eğitimin Gücü, Engin Tonguç, yıl 2, sayı 56, 9.1.1963, s. 12.
a.g. dergi. Tek Başına Köy Enstitüsü Yetmez, Dr. Turhan Tokgöz, yıl 2, sayı 70, 17.4.1963, s. 7.
a.g. dergi. Engin Tonguç'un Mektubu, yıl 2, sayı 73, 9.5.1963, s. 2.

nomik bünyede değişmeler arıyan bir harekettir. Devrimciliğini, halkçılığını kaybeden yorulmuş iktidar o yıllarda toplumda esaslı değişmelere varabilmek için başka kuvvetleri seferber etmeye cesaret edememiştir. Söz gelimi üretim tekniğini, üretim ve dağıtıma hakim olan iptidai usulleri değiştirmeyi düşünmemiş, imparatorluk artığı toprak ve mülkiyet düzenine dokunamamış, halkla sağlam bağlar kurup onun yaratıcı gücünü harekete getirememiş, milli gelirin bölüşülmesinde çalışanların hakkını koruyamamıştır. Bunun için bütün bu tedbirlerin ahenkli bir değişmesiyle birlikte varılabilecek sosyal değişmeyi eğitimden beklemeye kalkmıştır. Enstitü hareketinin diri ve hamleci yönü buradan geldiği gibi büyük eksiği de buradan gelmektedir. Eğitim tek başına sosyal yapı değişmeleri için yeterli bir vasıta değildir...» Bundan sonra köy enstitüsü programı eğer gerçekleşseydi ve mesela 50.000 öğretmen köylere gönderilseydi köyde önemli bir değişiklik olur muydu sorusunu inceliyen yazar, buna olumsuz karşılık vermekte ve: *«...köylümüz göndermeden inanmaz, evet doğrudur... ama göndermekle de toprak sahibi olunur mu... makina temin edilir mi?...»* diyerek alt toplumsal ve ekonomik yapı değişiklikleri olmadan herhangi bir eğitim sistemi ile önemli bir ilerlemeye varılamıyacağını söylemektedir. Bundan sonra yazar, sistemde öngörülen şekilde öğretmenlerin köylerde ekonomik bir çalışmada bulunamıyacaklarını, çünkü bütün ekonomik düzenin, örneğin bu öğretmenlerin gübre ihtiyacını bile sağlıyacak durumda olmadığını, öğretmen ürününü elde etse bile bu ürünü değerlendirecek dağıtım vasıtaları, yol sistemi vb... bulunmadığını, bunların düşünülmediğini ileri sürerek Reşat Ş. Sirer'in Bakanlığı zamanında yapılmış bir anketten söz açmakta ve enstitülü öğretmenlere ayda 20 lira aylığın ayda 200 liraya çıkmasını mı istersiniz, yoksa size verilmiş üretim araçlarını mı muhafaza etmek istersiniz diye sorulduğu zaman, öğretmenle-

rin 200 lirayı istediklerini belirterek şu sonuca varmaktadır: *bunun manası enstitü hareketinin dayandığı temel fikrin enstitülü öğretmenler tarafından reddedilmesinden başka birşey değildir... Yerinde sayan bir köyün içine öğretmeni tek başına kapıp koyuvermek, sonra ondan köyün bütün şartlarını değiştirmesini istemek eğitime taşıyamıyacağı kadar büyük yük yüklemek demektir...*» Bundan sonra önce alt yapı değişikliklerinin yapılmasını gerekli bulmakta ve, «*öğretimin asıl işi ve gereği ondan sonra ortaya çıkacaktır. İyi yetişmiş eğitimciyi bu şartlar öncülük etmeye zorlıyacaktır...*» Yazara göre bugün Türkiye'de bu şartlar yoktur ve yazının yazıldığı günlerde köy enstitülerinin yeniden kurulması için çaba sarfedenler yanlış yoldadırlar. Bunun köy enstitüleri kurulmamalıdır anlamına gelmediğini, elbet bu köklü kurumlara kavuşacağımızı söyliyerek, «*...Türkiye'nin zinde kuvvetleri bugün her günkünden daha kuvvetli olarak enstitülerin kurulması için gerekli tarlayı temizlemeye yönelmişlerdir... Teklif edilen kalkınma felsefesi üzerinde yazılanlar gösteriyor ki, (Yazarın notu: Sosyalizm kastediliyor) tutulan yol enstitü hareketinin temelinde yatan eksiği tamamlıyacaktır. Eğer köy enstitüleri bir daha kurulacak olursa, diğer müesseseleri duran veya geri geri çalışan bir Türkiye'de kurulmıyacaktır. O halde bugün enstitüyü tutan aydına iki ödev düşmektedir: Biri enstitülerin kurulması için bugün ısrar etmemek, fakat onun daha güzel imkanlar içerisinde kurulabilmesi için gerekli temeli hazırlamaya çalışmak, ikincisi böyle bir temel üzerine oturacak köy enstitülerinde ne gibi bünye, program, ders ve öğretim kadrosu yenilikleri yapılabileceğini araştırmak...*» Bundan sonra enstitülere yeni görevler olarak nelerin akla gelebileceğini inceliyen yazar, köy enstitülerinin çevrelerindeki on köyün kalkınma merkezleri haline getirilmesi üzerinde durmakta, «*bölgenin üretim ve dağıtım kooperatifleri köy enstitülerince kurulup idare edi-*

lebilir, aynı çevrenin makina ve aletlerinin bakım ve tamir merkezi köy enstitüleri olabilir, çevrede yeni yerleşme yerlerinin seçilmesi, küçük köylerin burada yeniden kurulması işinde... enstitü öncülük edebilir» demekte, gönüllü çalışma ve imece örgütleri merkezlerinin köy enstitüleri olabileceğini ileri sürmekte, enstitüde bölgenin halk eğitimi merkezinin, verici radyo ve sinemanın sağlık merkezinin kurulabileceğini belirterek «*...daha ileri giderek denilebilir ki üniversitenin memleketle bağ kuramamış, havada sallanıp duran fakülteleri lağvedilerek enstitülerin yüksek kısmı haline getirilir, enstitü üniversiteyi de memleket gerçeklerine bağlamak için güzel bir geçit görevi görebilir...*» sözlerini eklemektedir.

İlk yazısında yazar sözlerini şöyle bitirir: «*...Enstitüleri böyle düşünmek hayal kurmak değildir, unutmıyalım ki 27 mayıs devrimi kendisinden evvel kurulmuş böyle yapıları bulsaydı çıkmaza düşmiyecekti...*»

Tokgöz, ikinci yazısında «*...enstitü toplumunun oturacağı maddi çevre eğitimcinin eliyle düzenlenmiştir. Burada insanların birbirleriyle... makinayla, tabiatla münasebetleri... ve bunlardan doğacak güçlüklerin halli hususunda eğitimci ...kendi görüşlerini tatbik edecek güce sahiptir. Kısaca enstitü topluluğunda eğitimci kanun koyandır... Ancak bu düzenli toplumun yapma bir toplum olduğunu unutmayalım...*» der. Öğrenci enstitüyü bitirip toplum içerisine gönderilince toplumun bu durumda olmadığını, toplum içerisinde enstitü hareketine güç veren bütünün birdenbire parçalanmakta olduğunu, enstitü görüşünün bu andan itibaren gücünü kaybettiğini, bunun genel olarak «*eğitimin güçsüzlüğü*» olduğunu bildiren yazara göre: «*...köyü enstitü topluluğu olmaya yaklaştıracak etkenler, daha çok eğitimin dışında kalan sosyal müesseselerde toplanmıştır... Üretim, dağıtım, teknoloji, idare, hukuk gibi diğer insan münasebetlerini ayarlıyan kuvvetler gibi müesse-*

selere eğitimin tesiri olmayacağını kimse iddia edemez. Ancak onlar eğitimle atbaşı beraber gitmiyorsa, eğitim bütün bunların gelişimine yardım etme vazifesinden fazlasını yüklenmiş olur. O vakit eğitim güçsüzdür... Eğitimcinin bunları düşündüğü ve adı geçen müesseseleri reformlara zorladığı da doğrudur...» Fakat bunda başarılı olunamadığını belirten yazar, köy enstitüsü mezunu öğretmenleri *«...eğitimin sihirli deyneği ile köyün çehresini değiştirecek kahramanlar olarak taktim etmenin»* kendisine göre lüzumu olmadığını ve bunun doğru da olmadığını söyler. Ve sonra, *«...Bununla köy enstitüsü mezunlarını küçük gördüğüm, beğenmediğim sanılmasın. Bence bu kuşak halk kitlelerine inen köy enstitüleri içindeki eğitimin gücünü gösteren en iyi ölçüdür...»* demektedir. *«Fikir, sanat ve edebiyat alanımızın, halk için mücadele hareketinin böyle diri bir kuvvete kavuşmasını kim küçümsiyebilir? Ben enstitü hareketinin Türk köyünü kalkındırabileceği hususundaki efsanede gerçeğin ve hayalin payını ayırmaya çalışıyorum...»*

Üçüncü yazısında Tokgöz daha evvel yazdıklarına ek olarak köy enstitülerinde ideal bir toplum düzeninin gerçekleştirildiğini, eğitimcinin burada bütün müesseseleri (toplumun bütün müesseselerini) istediği gibi düzenlemek olanağını bulduğunu, öğrencinin enstitüde bunun için başarı ile eğitildiğini, bir bakıma eğitimin vazifesinin burada biteceğini, fakat *«...Türkiye'nin özel meseleleri köy enstitüleri kurucularını daha ileriye gitmeye zorlamıştır. Atatürk reformlarının ekonomik alandaki başarısızlıkları eğitimciyi köyün ekonomik değişmesi ile eski değerlerin temizlenmesi işiyle, maddi uygarlığın eğitimci tarafından kurulması işiyle de uğraşmaya zorlamıştır. Çıkmaz işte bu noktada başlamaktadır...»* Çünkü yazara göre: *«...enstitü kurucuları köyü modern köyler haline getirecek güce sahip değildir... Eğitimci köyde toprakla insan, vatandaşla iş, işle servet arasındaki bağı istediği gibi düzenliyemez...*

Enstitü sistemine başarı sağlıyan temel, köyde bu yüzden daha ilk adımda kaybolmaktadır... İlk yazımdanberi ısrarla üzerinde durduğum radikal reformlar köyün bünyesini süratle değiştirebilmek için işe karışmazsa eğitimci ne yapsa etse başarısızlıktan kurtulamıyacak, modern bir eğitimin köyde gerçekleşmesi mümkün olmıyacaktır... Enstitü sistemi köyde başarı kazanabilmek için köyde bünye değiştirici reformlara işte bunun için muhtaçtır... Bunlarsız enstitü görüşü dayandığı temeli kaybetmektedir. Bu eksiğin enstitü denemesinin kabahatı olmadığını söylerken Engin Tonguç belki haklıdır, fakat köy enstitüsü hareketi... köyü eğitim yoluyla kalkındırma işi olarak ilan edilmiştir. Enstitü kurucuları köydeki başarısızlıktan bunun için sorumlu tutulmaktadırlar ve eğitim yoluyla köyün kalkınmasını beklemek ancak köyün kalkınması için ciddi ve enerjik operasyonları göze alamıyacakların seçebileceği zararsız bir formüldür... Eğitimin köyde ancak diğer bünye değiştirici tedbirlerle tamamlanabildiği takdirde başarılı olabileceğini söylüyorum. Bu tedbirlerin 1946'larda tatbik edilmediği açıktır...» Yazar bundan sonra bugünkü koşullara değinir: «*...Üretim ve dağıtım sisteminin toplum değişmesindeki büyük rolü, modern teknolojinin bünye değiştirmek için zarureti, kazancın ve iş hayatının âdil ölçülere göre düzenlenmesi gibi 1946'larda tartışılması dahi yapılamıyan önemli problemler su yüzüne çıkmıştır... Köy enstitüleri yarın kurulursa yeni bir ortam içinde kurulacaktır, çünkü enstitünün temelinde yatan görüş, onu yenilik istiyen, ciddi reform istiyen kanada sıkı sıkı bağlanmıştır...*»

Başgözün bu eleştirilerine o zaman verdiğimiz karşılıklar da şöyle özetlenebilir: «*Sayın yazar köy enstitüleri sisteminde başarıya ulaşılamamış olmasını, toplumun müesseselerinde buna paralel reformlar yapılmamış olmasına bağlıyor. Bu doğru bir gözlemdir. Yalnız bunun ardından bütün bu tedbirlerin ahenkli bir şekilde çalışmasıyla*

varılabilecek sosyal değişmenin eğitimden beklenilmeye kalkışıldığını yazan ve bunu köy enstitüsü hareketinin büyük eksiği, bir eğitim felsefesi eksiği olduğunu belirten yazarın bu son hükümlerine katılamıyorum... Enstitüler kurulurken toplumdaki sosyal adaletsizlikler olduğu gibi duracak, toprak reformu gerçekleştirilmiyecek, üretim araçları sağlanmıyacak, kooperatifçilik geliştirilmiyecek; köye herşeyi bilen bir genç yollanacak (baka baka tarla sahibi olacak; yahut gübre sahibi olacak) gibi basit düşüncelerle hareket edilmediğini kesinlikle iddia edebiliriz. 1946 öncesi devleti idare edenlerin yalnız eğitim alanında değil, her alanda toplumsal reformlara girişmek istedikleri, ama bu alanların birçoğunda kadro yokluğu ve sosyal adaletin (S) sini duymamış bir emekçi kitlesine dayanamamak yüzünden bu reformlardan birçoğunun başarılamadığı bir çağdır. Köy enstitüsü sisteminde ekonomik gelişme, toprak ve üretim araçları meseleleri, kooperatifçilik gibi konulara pür bir eğitim sisteminde bulunanlara nazaran ne kadar bir geniş yer verildiği görülür. Sistem daha başındanberi ekonomik gelişmenin hizmetinde eğitim olarak düşünülmüştür. Bu tip yeni öğretmenin tek başına kaldığı taktirde de başarılı olamıyacağı çok iyi bilindiği için, Cumhuriyet tarihinde pek az rastlanan bir şekilde diğer Devlet örgütleriyle işbirliği yapmak, onları da reform yapmaya zorlamak amaçları güdülmüştüir. Bilhassa Sağlık, Tarım, İçişleri Bakanlıklarıyla çok sıkı işbirliği imkanları aranmıştır. Yazarın eğitim felsefesi eksiği dediği nokta, köy enstitüsü sisteminde alabildiğine işlenmiştir ve sanırım sistemin en güçlü yanıdır...» Bundan sonra Tokgöz'ün başarısızlığa kanıt olarak ileri sürdüğü ankete değinilmekte, bu anketin normal koşullarda değil, köy enstitülerine karşı sistemli yıkma hareketlerine girişilmiş bir çağda yapıldığı üzerinde durulmakta, bu bakımdan tarafsız bir anket olmadığı, bu anketin enstitülülerin başarısı bakımından bir ölçü olarak kul-

lanılamıyacağı, başarı için başka ölçüler kullanmak gerektiği üzerinde durularak: «*...Onaltı yıldır bu öğretmenler bu onaltı yılın şartları içerisinde kendilerine sadece acı ve dert getireceğini bile bile şahsen çıkardıkları dergilerle, kurdukları derneklerle, herşeyi göze alarak sistemin ilkelerini savunmaktadırlar...*» denerek halen birçok köylerde birçok öğretmenin de başarılı bir şekilde çalıştıkları üzerinde durulmaktadır. «*Yazar, önce sosyal bünye değişmesini gerçekleştirebilecek bütün kuvvetler bu yönde seferber edilmelidir, dedikten sonra, gerekli şartlar yaratılınca bu şartlar iyi yetişmiş eğitimciyi öncülük etmeye zorlıyacaktır, diyor. Evet, kitapların yazdığına göre öyle olması gerekir. Ama gerçekte aksi olmuştur. İyi yetişmiş eğitimcinin sosyal bünye değişmesini gerçekleştirecek kuvvetleri seferber etmekte çevresinde ve kamu oyunda önemli hizmetleri olmuştur ve olmaktadır. Mesela sosyalist hareketin desteklenmesinde bu öğretmenlerin yardımı yok mudur? Hem o mutlu an gelinceye, yani şartlar yaratılıncaya kadar eğitim hareketine dur, yerinde bekle demek mümkün müdür? Çeşitli alanlardaki toplumsal gelişmeleri bu kadar kesinlikle durdurabilir veya hızlandırabilir miyiz?... Tokgöz köy enstitüsü savunucularının tutucu bir davranışla sadece eskiyi savunmakla yetindiklerini, sisteme yeni birşey katmadıklarını söylüyor. Bu savunucuların bence en eksik tarafları eski sistemin savunmasını ve açıklamasını yeterince yapamamış olmalarıdır. Bu savunucuların arasında konuyu, bilimsel bir şekilde, derinliğine, bir eğitimci gözüyle inceliyenlerin bulunmaması bir talihsizlik olmuştur... Dünün köy enstitülerine yeni birşeyler katmaya gelince... köy enstitüsü sisteminin bir özelliği var: Bu sistem ana ilkeleri hariç, ayrıntılarıyla önceden hazırlanmış bir hazır reçete değildir. Uygulama sonuçlarına göre hassasiyetle yönetilen bir oluştur. Şimdiden sonrası için de bu özelliğe aykırı davranmamak, sistemin bundan sonra sıhhatli gelişmesi için ge-*

reklidir... Bütün iyi niyet ve düşünce çabalarına rağmen söylenmiş ve yazılmış olanların dışında yeni birşeyler bulabilen de pek çıkmamıştır. Sayın yazarın öne sürdüğü yeni vazifeleri bu düşünceme örnek olarak göstereceğim. Bu vazifelerin hepsi, bir tek eksiksiz, eski sistem içerisinde düşünülmüştür... yalnız bu konular bile daha ilerisini keşfedebilmek için aşılması ve gerçekleştirilmesi gerekenin ne kadar çetin olduğunu göstermektedir. Sistem elbette ki geçmişteki şekliyle aynen uygulanmıyacak, değişecek ve gelişecektir... Bugünkü şartlar içinde kurulacak köy enstitülerinin köy enstitülerinden başka herşeye benziyeceği inancına katılıyorum. Yalnız... işçiler, devrimci basın, gençlik ve aydınlar aynı isteği öne sürmektedir. Bütün bu güçlere durun, bekleyin demek ne dereceye kadar yapılabilir? Bu işin sözcülüğünü yapanlar, zaten bu güçlerin önünde değil, çoğu kez ardındadırlar, onların dürtüsü ile harekete gelmektedirler. Dürtüyü durdurabilirler mi, durdurmaları doğru olur mu? İtiraf etmeli ki bu konuda bir karara varmak çok güçtür. Köy enstitülerinin bir ilkesi de mümkün olanı yapmaktı. Bu ilkenin faydası çok görülmüştür. Acaba işe girişilmesi için mevcut olan dürtüyü frenlememe ve ne elde edilirse kazançtır diye düşünmek mi doğru yoldur?...»

İkinci yazıdan: *«...Tartışmamız şu noktaya dayandı: Eğitim tek başına bir toplumu kalkındırmaya yeterli midir? Eğitimin gücü nedir? Yalnız başına eğitim bir toplumu kalkındırmaya yetmez. Peki yalnız ekonomik gelişme ile bu başarılabilir mi? İnsan ilintilerini ayarlıyan kurumları eğitim, ekonomi, hukuk vs.. gibi bölümlere ayırmamız aslında sunidir. Toplumun bütün bu kurumları birbirine girift bir şekilde bağlıdırlar ve birlikte gelişirler... Ama bu kurumların gelişme hızları birbirinden farklı olabilir. Zaman zaman ortaya çıkan bu hız farkını çeşitli etmenler, örneğin siyasal koşullar saptar... Eğitim görevini (üretim, dağıtım, teknoloji, idare, hukuk vs. gibi) kurumlara etkili*

olmak sözleriyle sınırlamak eğitimin rolünü küçümsemek oluyor bence. Eğitim yalnız yardımcı değildir. Diğer kurumların gelişmesi, hatta kurulması için varlığı kaçınılmaz olan bir ögedir. Ben önce vatandaş yetişsin, ardından herşey gelecek de demiyorum. Bütün bu kurumlar birbirinden ayrılmadan, birlikte gelişir diyorum. Eğitimi de ekonomisi de... Hareketin öncüleri hiçbir zaman, hiçbir yerde ekonominin görevini eğitime devrederek köyü yalnız eğitimin sihirli deyneği ile kalkındırmak iddiasında bulunmamışlardır. Bu ve (enstitü hareketinin köyü kalkındıracağı efsanesi) gibi deyimler sadece sistemi iyi tanıyamıyanların zihinlerinde çöreklenmiş yanlış anlamalardır... Peki köy enstitüsü sisteminde bazı aydınları rahatsız eden ne?... Eğitim kavramı değişmiştir artık. Eğitim okumak değil, uygulamak, üretici olmaktır. Ekonomi ile eğitim arasında sıkı bağlar kurulmuştur. Bu ekonominin görevlerinin eğitim tarafından aşırılması demek değildir... Genel olarak bu yeni eğitim kavramını yadırgıyoruz, eğitimin yalnız okuma yazma işi olmaktan çıkması, derslikten taşması ürkütüyor bizi... Bir çelişme var burada. Hem eğitimi ekonomiyi hiçe saymakla, hem de ekonomik bir çaba olmakla suçluyoruz... Bazı batılılar ise olumlu bir tutumla köy enstitüleri sisteminde eğitimle diğer toplumsal kurumlar çekişmesinin en verimli bir çözümünü buluyorlar ve sistemden şöyle yararlanmayı düşünüyorlar: Memleketin yeni ekonomik planlamasında ve kaçınılmaz birşey olan toprak ve tarım reformunda köy enstitülerini temel birim ve başlıca reform aracı veya kanalı yapmak. Eğitim dursun, beklesin demekten daha olumlu bir davranış değil mi bu? Sistemi kuranlar yalnız eğitimle herşeyin çözüleceğine inanacak kadar safdiller miydi? Yani Tokgöz'ün deyimi ile (bu idealist yöneticilerin bu hareketi besliyebilecek çevreyi hazırlıyabileceklerine inanıyorlar) mı idi? 1943'de yönetici İnönü bu idealistlere şöyle diyor: Enstitüleri çok kısa sürede kırka çıkar-

mak için tedbir alın, bu savaş yılları fırsattır. Savaştan sonra bu işleri bize yaptırmıyacaklardır. Yapılandan da ne kalacağı bilinmez. Yöneticiler de, idealistler de bastıkları zeminin kaypaklığını böylesine biliyorlardı. Tarihsel gerçek bu! Ne yapmalılardı? O çağın koşulları onlara eğitim alanında ileri atılış yapma olanağını vermişti. Önce diğer reformlara girişilsin, ki onları başarma olanağı çok zayıftı, eğitim beklesin mi demelilerdi? Yoksa bozuk yapıyı zorlıyacak kuşaklar mı yetiştirmeye çalışmalıydı? O çağın eğitim hamleleri olmasaydı bu sosyal sorunları böyle derinliğine tartışan kuşaklar olmazdı. O çağın yöneticileri eğitimin dışında sosyal ve ekonomik reformlar düşünmemişler midir? Ben düşünmüşlerdir, istemişlerdir, yapamamışlardır, diyorum. Tokgöz yapmak istememişlerdir, gerekli bulmamışlardır demeye getiriyor. Yapamazlardı, yapamamalarının en büyük nedeni de gücü küçümsenen eğitimin kısırlığına bağlı idi. Kiminle yapacaklardı, kime dayanacaklardı? Tokgöz bu öğretmenlerin klasik eğitimci sırasına düştüklerini yazıyor. Kaçı düştü kaçı düşmedi? Ne o ne ben kesin bir sayı veremeyiz bu konuda. Ama onun da yazdığı gibi eğitim meselelerinde sayı önemli değildir. Azımsanamıyacak kadarı klasik eğitimciliğe düşmemiştir. Çeşitli baskılara rağmen. Eğitim tarihinde az rastlanan bir olay bu. Devlet tutmıyacak, geri güçler tepeliyecek, ve onaltı yıl direnecek. Klasik eğitimle yetişmiş olanların daha da iyi koşullar içinde kaçı direnebildi? Eğitim sisteminin rolü yok mu burada?... Aslında biz oralarda ne olduğunu (Yazarın notu: Anadolu köyleri kastediliyor) aydınlığımıza yakışır şekilde bilmiyoruz, incelemek gerekliliğini de duymuyoruz. Hangi sosyolog, hangi ekonom, hangi politikacı, hangi aydın Akçaviran, Temelli, Güzelhisar'da ne olduğunu biliyor?... Aslında biz Ankara'nın 10 km. ötesinde ne olup bittiğini bilimsel olarak bilmeden büyük sözler söylüyoruz... Bir de şu var: Ekonomi ile teorikçinin değerini belirtmek için eği-

timci ile uygulayıcıyı küçültmek, savunmaya çabaladığımız davaya çok şey kaybettirir. Kirby'nin bir gözlemi de şu: Köy enstitülerinin gericilik için ne büyük bir tehlike olduğunu gericiler ileri aydınlardan çok iyi kavramışlardır, diyor...»

Son yazının da özeti şu: «*...Köy enstitüsü hareketi yalnız öğretmenle köyü her bakımdan kalkındırmak iddiasında değildi. Amaç, kalkınma çabalarında kullanılacak köye gerekli her türlü elemanı yetiştirmekti. Bu programın sadece küçük bir kısmı uygulanabilmiştir.*

Kurucuların hiçbiri toprak reformuna, ekonomik düzensizliklerin yok edilmesine karşı insanlar değillerdi. Bilakis reformların gerekli olduğunu sözleriyle, yazılarıyla her zaman savunmuşlardır. Ülküleri köy enstitüsü çıkışlıların bu reformların gerçekleştirilmesinde önemli bir rol oynamalarını görmekti. Ama tarihsel gelişim bu noktaya varılmasına engel olmuştur... O günden bugünedek hiç kimsenin köy enstitüleri tek başına yeter diye bir iddiası yok. Bunu defalarca belirttim... Bugün köy enstitülerini savunanları yeni düşünlere kulaklarını tıkıyan ve donmuş bir kalıp gibi savunan kişiler olarak taktim etmek haksızlıktır... Ben sadece köy enstitüleri sistemine verilecek yeni yönlerin ancak yeni uygulama ve denemelerle saptanabileceğini, sistemin niteliğinin bunu gerektirdiğini, spekülatif düşünlerle davaya bir yenilik kazandırılamıyacağını söyledim. Nitekim bu konuda yeni düşünler ortaya atanların söylediklerinde hiç bir yenilik yok. Keşke olsa!... Bugün köy enstitülerini savunanlar davanın ölüm kalım mücadelesini yapmaktadırlar. Geri güçler köy enstitüsü düşününü toplumdan temelinden kazımak çabası içindedirler. Biz bunun savaşını veriyoruz. Bugün problem, köy enstitülerinin temel ilkelerini topluma mal edebilmek savaşında başarı kazanmaktır. Tokgöz de bize bugünkü mücadele içinde pratik yararı olmayan soyut öğütler vereceğine ve en kö-

tüsü herhalde farkında olmadan, köy enstitülerini över görünüp köy enstitüleri ilkelerini benimseme yolunda olanların zihinlerini bulandıracak bir yol tutacağına, gelsin mücadelemize katılsın. Köy enstitüleri davası için bugün oturup öğüt verenlere değil, bu toplumun kargaşası ve türlü tehlikeleri içinde bu işin mücadelesini yapacaklara ihtiyaç var. Hem insan böyle gerçek mücadelenin içinde bulunur, bunun güçlüklerini yaşarsa, o zaman köylünün eğitimi yolunda başlarına gelmedik bela kalmamış kişilere de (ciddi ve enerjik operasyonları göze alamıyanlar, zararsız formülleri seçenler) gibi sıfatları kolayca yakıştırmaya dili varmaz. Onların tutumlarının yazılarının altına gerçek adlarını bile yazmaktan çekinen öğüt vericilerin tutumlarından çok daha enerjik olduğunu kabul etmek zorundayız...»

Tokgöz'le olan tartışmanın özeti budur. Öyle sanıyoruz ki bu köy enstitülerinin tarihinde soldan gelen ilk açık ve ayrıntılı eleştiridir; bu bakımdan önemlidir. Eleştirinin ana düşünü galiba şudur: Bir toplumda alt yapı ilişkileri değişmedikçe, daha doğrusu üretim araçlarının mülkiyetinde köklü değişiklikler yapmadıkça herhangi bir eğitim sistemi ile o toplumda köklü bir değişiklik yapma olanağı yoktur. Bu temel düşüne şüphesiz ki karşı çıkılamaz. Anlaşamamazlık şuradan çıkmaktadır: Eleştiriciler köy enstitüsü kurucularını da bu temel ilkeye inandıklarını bilmemekte, anlamamaktadırlar. Bunun birinci nedeni kurucuların, bu inançlarını bir kısım solcuların anlıyacakları dille ve deyimlerle, terimlerle yazmamaları, daha doğrusu eylem içinde bunu yapmayı uygun bulmamalarıdır. Böylece bu solcular insanların düşünlerini belirli ve alışkın oldukları marksist deyim ve terimler dışında değersiz buldukları, dikkatle incelemek gereğini duymadıkları için kurucuların marksizmi bilmedikleri, kendilerinin yıllar sonra ve o ağdalı, çarpıcı söyleyiş tarzlarıyla söyledikleri bir takım ana ilkeleri ilk defa ortaya attıkları, bunların enstitü

kurucularınca öğrenilmesi gerektiği kanısına kapılmışlardır. Kurucuların taktikleri gereği yapmadıkları teorik söyleşiler bazı solcularca onların bilgi noksanlığının kanıtı sayılmıştır. Çehresinin ana hatları bir burjuva iktidarı olan bir iktidarla, onun bir bölüğü ve çağında siyasal gücü yüksek bir bölüğü olan ilerici aydın kanatla, işbirliği yaparak bir sessiz anlaşmaya girmiş kişiler, elbette böyle bir durumda bulunmıyan ve teorik tartışmalarını taktik eylem hesaplarına girmeden açıklıyabilen solcu teorisyenlerinkine eşit rahatlıkta konuşma ve yazma olanaklarına sahip değillerdir. Yukarıdaki tartışmaya geriye dönüp baktığınız zaman benzeri bir durum görürüz: Tokgöz teorik düşünlerini rahatça ve hiçbir taktik hesap yapmadan yazabilir, ama karşında o zaman eylem içinde olan kişinin durumu böyle değildir. İkinci neden, alışkın oldukları terim ve deyimleri bulamıyan solcuların yorucu ve derin incelemelere girmek çabasına katlanmamalarıdır. Böylece temel görüşler gözlerinden kaçmaktadır, hatta Tonguç'un bilinçli olarak kullandığı «Canlandırılacak Köy» deyimi bile onlarca «Kalkındırılacak Köy» olup çıkmaktadır. Bu kaba dikkatsizlikle gözden kaçırdıkları şey, işte tam o aradıkları noktadır: Tonguç; hiçbir zaman köyü eğitim yoluyla kalkındırma savında değildir, canlandırma, uyandırma savındadır. Yalnız eğitim yolu ile köy maddi yönden kalkınmıyacak, yani alt yapı devrimleri gerçekleşmiyecek, köylü canlanacak, alt yapı devrimlerinin gerçekleşmesini istemeye başlıyacaktır. Daha iyi anlıyacakları deyimle «köylüde sınıf bilinci uyanacak»tır. «Siyasal ağırlığı duyurmaya», «bir baskı gücü» olmaya başhyacaktır. Ekonomik devrim, alt yapı değişikliği için hiçbir istek ve baskının gelmediği bir toplumda eline geçen olanaklardan yararlanarak Tonguç'un uygulamaya çalıştığı devrim taktiği budur. Bunu o zaman böylece açıklıyamazdı. Sadece bazı ipuçları vermiş, ama solun bir kısmı taktiği ve amacı anlamamak, anlıyamamak konu-

sunda eşi az bulunur bir beceriksizlik göstermiştir. Bunu her topluluktan daha iyi, 1908'denberi alt yapı devrimleri amacıyla atılıp atılıp sırt üstü yere verilen, başarının manivelasını bir türlü keşfedememiş, ezilen sınıflarda bir sınıf bilinci uyandırmayı bir türlü hızlandıramamış, en belirgin özelliği başarısızlığı olan Türk solu anlayıp, dört elle sarılmalıydı. Belirttiğimiz gibi, alışkın oldukları kalıpların dışındaki hareketleri küçümseme ve ciddi olarak incelemekten kaçınma alışkanlığı da bir başka neden olsa gerektir. Örneğin yukarıdaki tartışmada yenilik olarak ileri sürülen doğru düşünlerin hemen hepsi, eğer esaslı incelemeler yapmış olsaydı, eleştirici tarafından 4274 sayılı kanunda ve bu kanunun izahnamesinde bulunabilirdi. Yine inceleme eksikliği için gösterilecek başka örnekler şunlar olabilir: 1946 öncesi CHP iktidarlarının yapısı bizim ve bu çağı inceliyen bilim adamlarının anladığımız şekilde anlamayınca, yani CHP iktidarının içten homojen olmadığı, 1946'da gücü gittikçe azalan bir ilerici topluluğun bir süre CHP içinde iktidarda bulunduğu (buna Behice Boran bürokrat aydın tabaka, Yıldız Sertel milli burjuvazinin ilerici kolu, Doğan Avcıoğlu milliyetçi devrimciler diyor) anlaşılmıyarak, CHP iktidarı homojen bir tutucular iktidarı imiş gibi kabul edilince, Tonguç'un durumunu anlamak çok zorlaşır. O zaman onu tamamen gerici - tutucu bir iktidarla oturup iş görmüş, bundan da bir hayır çıkacağına inanmış bir saf ve bilgisiz kişi olarak kabul etmek zoru vardır. Bu yanılgıya düşenler olduğunu da ileride göreceğiz. Yani 1946 öncesinin siyasal yapısı iyi değerlendirilmeyince Tonguç ve arkadaşlarının davranışları ve amaçları konusunda da yanlış yargılara varılır.

Bir de solcu eleştiricilere şunu sormak gerekir: 1935 - 1946 çağında kendi programları, kendi taktikleri ne idi ve ne derece başarılı olabildiler? Toplumda ne gibi ilerleme sağladılar? Alt yapı devrimlerine yönelebilme konusunda

ezilen sınıflarda sınıf bilincini ne ölçüde uyandırabildiler? Tonguç, öyle sanıyoruz ki, bu çağdaki tarihsel bir takım koşulların gelişiminden ve bazı siyasal güç dengelemelerinden yararlanarak, eline geçen olanaklar onu gerektirdiği için, eğitim yolundan giderek tabana inebilmeyi, ezilen sınıfları bilinçlendirebilmeyi bir ölçüde başarmıştır. Köy enstitülerinin başarısı veya başarısızlığı dendiği zaman bunu anlamak gerekir. Tonguç hiçbir zaman, en geri ve tutucu bir takım iktidarlar işbaşına gelecek, ama benim de kurulmasına emeğimi kattığım eğitim düzeni, bu iktidarların isteğinin, yönünün tam aksine, hiç bozulmadan köylerde sürüp gidecek ve kendisinden beklenilen öğretim ve toplumsal görevleri en ideal şekliyle yapmaya devam edecek, dememiştir. Halbuki solcular onun böyle dediğini sanmışlardır. Ve böyle bir şeyin olamıyacağını ispatlamaya kalkmışlardır.

Güdülen asıl büyük amaçlar bakımından biz köy enstitüsü hareketinin son derecede başarılı olduğu kanısındayız. Aynı başarı ölçülerine vurulduğu zaman, Tonguç'a toplumbilim, ekonomi bilimi ve marksizm dersi verenlerin başarıları nedir? Çoğunluğu köylü olan geri, feodal ilişkilerin sürüp gittiği toplumda üretim ilişkilerinin mülkiyetinde değişiklikler yaparak, alt yapıyı değiştirmek, kısacası sosyalizme gitmek için eylem olarak, strateji ve taktik olarak ne yapılması gerektiği konusunda, değil 1935 - 1946 döneminde, bugün bile solun şöyle dörtbaşı mamur, uygulanabilecek bir programı yoktur. Halbuki yalnız bununla da iş bitmez, bunu bir de uygulayıp başarıya götürmek gibi işin pratik tarafı ortaya çıkar. Öyle sanıyoruz ki, solculara düşen görev köy enstitüsü hareketini bu yönden derinliğine incelemek, onda alınacak dersler ve öğrenilecek yöntemler olup olmadığını araştırmaktır. Ortada bir köy enstitüsü hareketi ve gerçeği vardır. Bu bir olgudur. Bir tarihsel gerçektir. Marksist yöntemi bu gerçeğin, bu olgu-

nun niçin olmaması gerektiğini ispatlamak için değil, nasıl olduğunu, nasıl geliştiğini incelemek için kullanmak gerçek solcuların yolu olmalıdır. Bu, herhangi bir tarihsel olayın, bir hareketin niçin olmaması gerektiğini anlatmaya çalışmaktan, böyle bir ters yola girmekten çok daha olumlu bir davranış ve çalışmadır. Dialektik materyalizm, vukua gelmiş olayları yadsımak, bunların yanlış şekilde olduğunu kanıtlamak için kullanılamaz; böyle bir amaç yönetimin tabiatına aykırıdır. Bir tek gerçeğin bile dikkatli bir ilerici aydının gözünden kaçmaması gerekirdi: Niçin en fazla direnebilen, en ağır baskılara rağmen bir türlü parçalanamıyan, susturulamıyan topluluk köy enstitüsü çıkışlı öğretmenlerdir? Bunun bilimsel yorumu nasıl yapılabilir? Bunun gibi daha bir yığın soru bulmak olanağı vardır. Bu gibi incelemelerden, belki de (bize fazla iyimser diyenler çıkabilir) solun bugün içinde bulunduğu taktik bunalımı konusunda yararlanılabilecek ip uçları yakalanabilir. Acaba çoğunluğu köye dayanan toplumlarda devrimci taktiği olarak köylü sınıfını önemsemek daha geçerli değil midir? Birçok yeni gelişimlerin de bu açıdan üzerinde durmak gerekir mi? Bütün bunları herhangi bir savı veya yöntemi ortaya atmak için söylemiyoruz; sadece köy enstitülerini şimdiye kadar bazı solcuların yaptığı gibi küçümseme ile olumsuz yönden değil, olumlu yönden inceleyerek bazı yeni ve ilginç sonuçlara varılabileceğini sandığımız için söylüyoruz.

Bu arada İlhan Başgöz'ün daha sonra, 1968'de yayınladığı bir kitabından da konu ile ilgisi bulunduğu için kısaca söz açmak istiyoruz[56]. Bu, Cumhuriyet çağının 1940'a kadar olan dönemini kapsamakta ve bu süre içerisindeki eğitim hareketlerini incelemektedir. Bu arada yazarlar köy eğitimine, eğitmen denemesine ve dolayısıyla

(56) **Türkiye Cumhuriyetinde Eğitim ve Atatürk, Dr. İlhan Başgöz, Howard Wilson, Dost yayınları, Ankara 1968.**

köy enstitülerinin başlangıç çalışmalarına oldukça geniş ölçüde yer vermişlerdir. Bu konuda birçok olumlu kanılar ileri sürerken, Kirby'nin «Türkiye'de Köy Enstitüleri» kitabından da yararlandıkları görülmektedir. Başgözün bu kitabından da bazı bölümleri aktarıyoruz[57]: «*...Tonguç eğitimin amaçlarını böylece belirttikten sonra, ekonomik sistemin devlet örgütü ve eğitim arasındaki ilişkilerin incelenmesi konusuna sürüklendi. Tonguç'a göre Türk eğitiminin amacı iş yapanlar arasında yeni bir işbölümü yaratmaktı... Köylünün Türkiye'de rejimin yalnız mihrak noktası olmakla kalmayıp kurulacak bütün eğitim sisteminin yönünü ve işini tayin edecek başlıca âmil olması lazımdır... Tonguç'a göre eğitim probleminin iki yönü vardı. 1. Türk köylüsüne ekonomik işte farklılaşmanın yollarını açmak, 2. Bu yol açıldıktan sonra daraltıcı hayat şartlarından kurtulmuş olan köylünün tutacağı yolda Türk eğitimcilerinin onları izlemesi... Tonguç'un eğitimi böyle geniş bir meslek yol göstericiliği olarak anlaması iki önemli sonuç hazırlıyordu: Ekonomik gelişmede eğitim bir manivela ödevi görebilecekti, ulusal kalkınmada iş yükümlülüğüne demokratik anlamda olanak bulunacaktı...*» Kirby'den alınmış veya esinlenmiş olan bu satırlardan sonra yazarlar, eğitmen hareketini geniş olarak anlatarak «*...eğitmenlerin köylerde yüklendikleri çok yanlı ve ağır görevdeki başarı dereceleri ciddi olarak eleştirilebilir...*» diyorlar. Bundan sonra kendilerine göre bunun nedenlerini sayıyorlar: «*...köyde sosyal ve ekonomik değişmeyi modernleştirecek, hızlandıracak idari, mali, ekonomik tedbirler alınmamışsa, eğitmenin tek başına bu işin altından kalkması olası değildir. Genellikle Türkiye'nin idari mekanizması, özel olarak da eğitmenleri desteklemekle görevli Bakanlıklar eğitmeni köyde gereği gibi besliyecek, onu başarıya götürecek koşulları hazırlıyamamışlardır. Ziraat Bakanlığı*

(57) **a.g.e. s. 164.**

yüklendiği araçları ne zamanında, ne de bütünüyle yerine getirmiştir... Türkiye'nin küçük köylerinin durumu eğitmenlerin başarılı bir ekonomik çalışmayla geçimlerini sağlamalarını da engellemiştir... Yerli ağaların politik ve ekonomik baskısı altında bulunan köylerde ise eğitmenin durumu daha da zorlaşmaktaydı. Bununla beraber eğitmenlerin köydeki çalışmalarında karşılaştıkları güçlükler giderilemiyecek cinsten değildi. Devletin köyde ciddi bir reform anlayışı olsaydı, bu eğitmenler çok yönlü bir köy kalkınması hareketinin beslediği bir kuvvet olarak köylere gönderilebilselerdi, kuşkusuz eğitmen denemesinden elde edilecek sonuç çok farklı olurdu...» Yazarlar daha sonra Tonguç'un «İlköğretim Kavramı» kitabından şu sözleri de alıyorlar[58]: «*...Köylerin kültürel ve genel hayatlarında ileri bir seviye yaratabilmek yalnız klasik anlamdaki öğretmenlerle mümkün olmaz. Köy hayatı bir bütün olarak ele alınmaz da şimdiye kadar olduğu gibi yalnız klasik kültür bakımından işlenmek ve bu vasıta ile bir ilerilik yaratılmak istenirse bu çalışmadan olumlu sonuç alınamaz... Köylere öğretmen yetiştirirken bir yandan öğretmeni çok yanlı işler görebilecek biçimde forme etmeye çalışmak, diğer yandan da öğretmenle birlikte köye giderek diğer iş sahalarında çalışacak elemanı yetiştirmek için gerekli tedbirleri almak gerekir. Bunun için alınacak tedbirlerin esas ilkelerini kuramdan çok realiteden çıkarmamız lazımdır... Köyde hukuki, mali, iktisadi kurumlar şehirdekinden tamamen başka şekiller almaktadır... Şunu da önceden özellikle kabul etmemiz gerekir ki, yeni ve orijinal işler görecek bir kurumun örgütünün bütün detaylarını işin içinde çalışmamış olanların isabetle saptamaları esası olası değildir. Örgütün belirecek biçimini dikkatle yapılacak denemenin sonucundan beklemek gerekir...»* Ve yazarlar şöyle diyorlar: «*...Yeni eğitim hareketinin ilköğretmen okulları-*

(58) **a.g.e. s. 211.**

nın yerini almakla kalmayıp Türkiye'nin hayatında önemli sosyal değişmeler yapmaya gebe olduğunun görülmesi çeşitli ideolojilere sahip fikir adamlarını harekete geçirdi. Eğitim Bakanlığının içindeki çeşitli gruplar da hamleyi kendi kontrollarına almaya uğraştılar...[59]». Böylece Kanat'ın düşünlerine değinmekte ve «*...Okulun köyün iş hayatı ve ekonomisiyle ilgisinin niteliği üzerinde ise Kanat gayet belirsiz konuşuyor...*» ve kitabın son sözünde «*...aynı yıllar boyunca (Yücel'in Bakanlık yılları 28. Aralık 1938 - 5 Ağustos 1946) İsmail Hakkı Tonguç ve Rüştü Uzel İlk ve Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü yapmışlardır. 10.11. 1938'de Cumhurbaşkanı seçilen İsmet İnönü ise devletin bütün gücünü ve kendi otoritesini eğitimcilerin desteğine vermiştir. Bu devir Türkiye'de eğitim seferberliği devri olarak anılmaya hak kazanmıştır. Denemeleri yapılıp ilkeleri aranan köy eğitimi çabaları 1940'dan itibaren köy enstitülerinin kurulmasına varmış, bunlar yoluyla eğitim Türkiye'de sosyal ve ekonomik bünyeyi doğrudan doğruya etkiliyecek bir güç kazanmıştır... Eğitim Bakanlığının böyle dinamik bir çalışma havasına girmesi Türkiye'de onu ya çok sevilen ya çok nefret edilen bir Bakanlık haline getirmiştir. Çeşitli gruplar, sosyal sınıflar ve fikir temsilcileri fikirlerinin en iyi yayıcısı ve yardımcısı veyahut en tehlikeli düşmanı olarak Milli Eğitim Bakanlığını görmüşlerdir. Bu sebepledir ki, Türkiye çok parti devrine girip devrimlerden tavizler vermeye başlayınca hücum edilen Eğitim Bakanlığı ilk hedef olmuştur. Bu kitabın yazarları Türk eğitiminin en verimli devri planlarının dışında kalmış olduğu için yaptıkları işin eksik kaldığı kanısındadırlar. Çünkü birçok bakımlardan Türk eğitimini en iyi bir biçimde bu devir temsil etmektedir...*» demektedirler.

Bu kitabında Başgöz'ün Yön'deki eleştirilerine göre soruna daha ciddi incelemelerle, daha olumlu, daha ger-

(59) **a.g.e. s. 223, 224, 242.**

çekçi bir açıdan ve daha anlayış göstererek baktığını sanıyoruz. Adı geçen kitabın hangi koşullar içinde yazıldığını bilmiyoruz. Bu bakımdan ortak bir çalışma olan bu incelemede Başgöz'ün ortak düşünlere ve sonuçlara katılma derecesini bilememekle beraber yukarıdaki gözlemimizi belirtmeyi de bir borç biliriz.

■ *Tahir Alangu*

Kirby'nin «Türkiye'de Köy Enstitüleri» kitabı yayınlandığı zaman, Tahir Alangu'nun yaptığı eleştirilere de değinmek istiyoruz. Alangu'nun köy enstitüsü konusundaki düşünleri daha sonra Kemal Tahir'in eleştirileri incelenirken tekrar söz konusu edilecektir. Alangu, «Türkiye'de Köy Enstitüleri» kitabı yayınlandığı zaman yazdığı bir yazısında özetle şu düşünleri ileri sürer[60]:

«*Yayınlayıcıları bir iki yerde çıkmış yazılarımdan, bir açık oturumdaki konuşmalarımdan edindikleri ön yargılara dayanıp -eh hadi bakalım, bu kitaba da bir diyeceğiniz olamaz ya diyerek F. Kirby'nin... eserini gösterdiler...*» Bundan sonra yazar, enstitüleri savunanların bu kitabı bir savunma aracı olarak ortaya sürdüklerini belirtiyor ve kendi durumunu şöyle belirliyor: «*...Benim düşüncelerim ve yerim, araştırma ve sorunu bütün yönleriyle anlama ortamının olduğu sürede ve cephe tutanların dışında, ama soğukkanlı ve bilimsel ortamın yok olduğu, cephelerin kavgaya giriştikleri yerde elbette bu davayı devrimci ilkelerle savunanların yanıdır... Kirby'nin yeni çıkan kitabının asıl büyük önemi bu davranıştaki enstitü araştırıcılarının gerekli olduğunu ortaya koyuşundadır. Bu davranışta olanlar, sayın yazar kadar olumlu, büyük çaba istiyen eserler ortaya koyarlar, veya benim gibi yeri ve zamanı geldikçe or-*

(60) **Vatan gazetesi, 15.9.1962 Tahir Alangu, Beklenen Kitap: (Türkiyede Köy Enstitüleri).**

taya nedenler atar, tartışırlar... Bir düşünce enstitü hareketi ölçüsünde köylere, asıl temel bünyeye inmeye istidatlı olunca tarihi oluşmanın bir sonucu olarak, çevresinde bir çatışma, tarafların kümelenme, eski tarikatçı dayanışmasına benziyen bir -müridizmin- ortaya çıkışını anlıyorum. Ama hiç olmazsa enstitü çıkışlılara bizim gibi düşünenleri de hoş karşılama yeteneğinin, hoşgörürlüğünün aşılanabildiğini ummak isterdim...» Görülüyor ki, yazar, böylece kendisini bilimsel yönden enstitüleri eleştirenler arasına koymakta, enstitülerin de bu çeşit eleştirileri hoşgörü ile karşılamamalarından yakınmaktadır. Bundan sonra kitabda şimdiye kadar bu konuda söylenenleri aşan, bu sorunu artık bıktırıcı gevelemeler seviyesinden kurtarıp olumlu tartışmalar seviyesine ulaştıran bir değer olduğunu belirterek. Kirby'nin *«bilimin ışığını bu dolambaçlı ve gitgide karışıp derinleşen labirentin içinde ulaşabildiği köşelere kadar götürdüğünü»* yazdıktan sonra incelemenin yıkılış döneminde yapıldığını belirterek *«bu havanın ülkücü bir eğitimciyi -bir sosyologu değil- götürdüğü üzüntü havası kitabın her yerinde görülmektedir... Sonunda ortaya çıkan eserde batılı bir araştırıcı çabası bizim ülkücü öğretmenlere vergi ateşli ve devrimci tutkunlukla birleşmiş...»* demektedir. *«Ama asıl önemli yanı, derinden gelen ve eserin bilimsel değerini çok aşan etkileyici yanını belirtmek olacaktır. Kesin olarak bugün için köy enstitüleri davasının F. Kirby ölçüsünde, niteliğinde bir lideri olmadığını söylemeliyim...»*

Bütün bu güzel ve ikilemli sözlerden anlaşılan şudur: Aslında Kirby, Alangu'nun düşünlerine ve inançlarına uymayan bir takım sonuçlara varmıştır. Bu sonuçları eleştirebilmek ve çürütebilmek için Alangu başlangıçta şu yolu izliyor: Kitabı över görünerek onun bilimsel değerini azaltmak. Bilimselliği aşan ülkü ve duygularla yazıldığını ortaya atmasının nedeni budur. Ama bunu, Alangu apaçık

söylemiyor da, kendisine vergi ikircikli sözlerle maskeliyerek anlatmaya çalışıyor. Bundan sonra yazar, «*Türkiye'nin tarihi, politik, sosyal temellerine inmeden bu sorunun çözülemiyeceğini kabul eden yazarın yaptığı araştırma, bu ileri eğitim denemesinin daha başlangıçtan nasıl tasfiye edilmemiş karşı kuvvetlerin üstüne oturtulduğunu gösteriyor. Temel hazırlıkların yapılmadığı bir alanda tek kademenin bir politika aracı olarak enstitüleri ele alıp birdenbire terkedişindeki nedenleri bir dereceye kadar araştırmış sayılabilir...*» der. Burada, 1946 öncesinin siyasal koşullarını toplumbilimsel yöntemle incelemeden işe girişenlerin hepsinin yaptığı gibi, Alangu'nun da yapma - yıkma konusunda aynı eksik ve basit sonuca vardığını görüyoruz. «*...İşi bu ölçüde derinlere indirince bu kurumların ne dünkü ne bugünkü politik düzende yenilenip kurulamıyacağını elbette anlamamazlık edemezdi. Ama Türkiye'nin eğitim davasının gelecekte ancak bu yoldan giderek gelişebileceğini söylemekle bu yanılgısını telafi ediyor...*» Evet yazarın dediği gibi bugünkü politik düzende kurulamaz, ama dünkü politik düzende kurulmaması gerektiğini söylemek, bilim dışıdır. Çünkü kurulmuştur, işlemiştir, başarılı olmuştur. Bu bir tarihsel gerçek iken, kurulmaması gerektiğini söylemenin bilimsel davranışla ilgisi yoktur. Birkaç defa söylediğimiz gibi, bilim adamına düşen, bu gerçeğin ne gibi etkenlerle ortaya çıktığını incelemektir, ortaya çıkmaması gerektiğini kanıtlamaya çalışmak değil!

Bundan sonra 1946'dan önceki köy enstitülerinin eleştirilmesi sayılabilecek şu satırlar var: «*...Bugünün Türkiyesi artık başlangıçtaki o perişan çabalamayı, yerine iyice oturtulmamış - iş, tarım - teorik - dersler kargaşalığını rahatça atacak deneme ve imkanlara sahiptir...*» Buradan anlaşıldığına göre Yazar, bizim ve Kirby'nin sistemin en ilginç yanı olarak kabul ettiğimiz eğitbilim ilkelerini ve uygulamasını «*perişan çaba*» saymaktadır. Bu ilkeleri kaldı-

rınca, yazarın 1946'dan sonraki Sirer tarafından düzeltilmiş(!), yani öğretme okulları karakteri verilmeye çalışılmış şekilden yana olduğu anlaşılıyor ki, o zaman kendisini köy enstitüler sisteminden yana bir kişi gibi göstermeye çalışmasının içten olmadığını kabul etmek gerekir. Bundan sonra enstitülerin yıkılışı konusunda, kendi düzeltilebilecek kusurları yüzünden değil, dışarıdan gelen etkenlerle yıkıldılar şeklinde düşünen Kirby'i eleştiriyor: «*...Reformcuların yaptıkları işin gerçeğini ya kavrıyamadıklarını, yada bir başka zorluğun gelip aşılamıyacak derecede önümüze dikildiğini düşünmek zorundayız. Yoksa köy enstitülerine karşı olan kuvvetler, toplumun ve kadroların her yerinde hazır kuvvetler halinde bekliyorlardı. Bunların güçlerini bilmeden mi bu harekete girişildi, bir hesap yanlışlığı mı var, yoksa gelişen dünya şartları birden bunları devrimci kuvvetlerin karşısına mı çıkardı? Köy enstitüsü hareketine girişenlerin en yüksek kademeden gerçekleri görmediklerini, köye bu yönelişin bir temel reforma gitmek demek olduğunu anlıyamadıkları, sonraki gelişmelerden çekinerek güç zaptedilen karşı kuvvetleri salıvermediklerini mi düşünmeliyiz? Bu bilmece elbette birgün çözülecektir. Fay Kirby işte tam bu noktada delilleri derlediği halde kesin sonuçlara ulaşamamış...*» yargısına varıyor. Yazarın burada, kendince «*derlenmiş delilleri*» gördüğü halde, kesin sonucu açıklamadığını görüyoruz. Kesin sonucun ona göre bu işe girişenlerin ileride ne olacağını bilmedikleri, hesap yanlışlığı yaptıkları şeklinde çıkacağını sonraki tutumundan biliyoruz; ama bu kanısını şimdilik açıklamıyor. «*Çözülmemiş bilmece*»yi ileride Kemal Tahir'e kendince çözdürecektir.

Bundan sonra yazar, «*...Şimdi enstitü sorunu ile uzaktan yakından ilgili olanların karşısına şu soru çıkıyor: 1. Köy enstitüleri her köye bir öğretmen hazırlıyacak köylü nüfusunu okutarak memleketin kalkınma amaçlarına*

ayak uydurmaya yatkın, okur - yazar yurttaşların yetiştirilmesini amaç edinen bir kültür gelişmesi mi sağlıyacak, 2. Yoksa bu kurumlar yeni Türkiye'nin devrimci ilkelerine ve Atatürk devrimlerini temele oturtmak davasını gerçekleştirecek kökten bir hareketin öncülüğünü mü yapacak?... Herşey bu kararlardan birini verdikten sonra başlıyacaktır. Geçmişi araştırırken bile...» diyerek yazısına son veriyor. Yazarın bu şekilde bir soru sorması köy enstitüsü sisteminden hiçbir şey anlamamış olduğunu gösterir, eğer yazar böyle bir soru sormasının ardında özel bir amacı gizlemiyorsa:

Bu oldukça kapalı, açıklıktan yoksun, ikilemli bir yazıdır; ama bundan sonra yapılan bazı eleştirilerin kaynağını göstermesi bakımından üzerinde durulmaya değer. Daha sonra Kemal Tahir'in eleştirilerine kaynak olan bilgi ve düşünlerin Alangu tarafından verildiği herkesçe bilinen bir gerçektir. Peki Alangu bunları nasıl ve nereden edinmiştir? Yukarıdaki yazısının başında enstitü sorununu inceliyenleri ikiye ayırıyordu: «*olumlu ve büyük·çaba istiyen eserleri ortaya koyanlar*» ve «*yeri ve zamanı gelince ortaya nedenler atıp, tartışanlar*». Ve kendisinin ikinci gruba girdiğini belirtiyordu. O halde Alangu'nun vardığı sonuçlar ve kanılar esaslı bir inceleme sonucu elde edilmiş değildir. Bu sonuçlara varırken sanırız ki, Alangu bazı yüzeysel gözlemlerine birinci derecede dayanmaktadır. Kendisi 1946'dan sonra, yani bize göre yıkılış, onun gibi düşünenlere göre iş - tarım - teorik dersler kargaşalığının çözümlendiği(!) dönemde kısa bir süre bir köy enstitüsünde öğret menlik yapmıştır. Bu öğretmenlik görevinin sona erişi normal koşullar içinde olmamıştır: Bir öğrenci ile arasında geçen bir olaydan sonra birkaç saat içinde çalıştığı enstitüden ayrılmak zorunda kalmıştır. Burada köy enstitülerine karşı sistemli çabalara girişmiş olanlarda, çok ilginç olarak hemen her zaman rastladığımız duygusal bir motifin

tekrarlandığını görüyoruz. Böylece Kirby'nin kitabının yayınlanması ile Köy Enstitüleri düşününün kamuca benimsenmesi yolunda çok önemli bir adım atılmış olduğunu gören Alangu, kendisi gibi «*ortaya nedenler atıp tartışanlar*» için de artık «*yer ve zamanın geldiği*» kanısına varmış ve kolları sıvamış, «*olumlu ve büyük çaba sarfederek eserler ortaya koyanlar*»ın yanısıra işe girişmiştir. Kemal Tahir'in daha sonraki eleştirileri işte bu eski ve kısa süreli, düzeltilmiş enstitü öğretmeninin ortaya attığı bilgilere dayanmaktadır. Alangu'nun yukarıdaki yazısının başında belirttiği «*cephelerin kavgaya giriştikleri yerde elbette bu davayı devrimci ilkelerle savunanların yanında*» olduğu şeklindeki ifadesi de içtenlikten uzaktır. Kendisi kolları sıvadığı zaman, enstitülüler kavganın ortasında idiler. Kemal Tahir'e yanlış ve noksan bilgileri verip onu yanılttığı ve birçok devrimcinin aklını çelen, onları şaşırtan «Bozkırdaki Çekirdek» romanının yayınlanmasına önayak olduğu zaman da kavga sürüyordu. Kavgaya katılmak ve kavgada tuttuğunu iddia ettiği yanı desteklemek, bilimsel çalışma ve çabada bulunamama, bilimsel olamama demek de değildir; kavganın kendisi içten kişi için bilimsel davranış demektir. Kavganın özü bilimseldir.

Eleştirileri incelerken sık sık yalnız soyut planda düşünlere ve savlara karşılık vermiyerek eleştiricilerin eylemdeki davranışlarına ve bunların sonuçlarına, nedenlerine dönmemiz belki okuyucunun dikkatini çekmiştir. Biz eylem, kavga ve düşün alanı diye iki ayrı plan kabul etmiyoruz. İlerici aydının bir tek planı vardır ve eylemi ile düşünü birbirini yadsıyamayacak şekilde bir birliktir. Bu bakımdan düşünleri incelerken, eylemi de belirtmek ve varsa, ikisi arasındaki tutarsızlıkları, uygunsuzlukları belirtmek zorundayız. Bir ilkeye, bir sisteme eylemde yardımcı, ama düşünde karşı olmak gibi bir bölünme insan kişiliğine aykırıdır. Düşünde karşı olanların eylemde sadaka verir gibi yardım

lutfetmelerine enstitülüler sadece gülerler. Alangu mertçe söylemelidir: Düşün alanında da, eylemde de enstitülerin ve köy enstitüsü ilkelerinin karşısındadır. Ve biz şunu apaçık ortaya atıyoruz ki, kendisi Kemal Tahir üzerindeki etkileriyle 1960'dan sonra köy enstitüsü sorununa, bunun kamuca benimsenip, devrimsel sloganlar arasına katılmasına, yaygınlaşmasına en çok zarar veren kişi olmuştur. Eleştirileri açık değildir, duygusal nedenlerle, art düşünler ve amaçlar güdülerek ortaya atılmıştır. En çok kınanacak yanı, kendisini köy enstitülerinden yana imiş gibi gösterip, enstitüleri kötülemesi ve kötületmesidir. Bunları herhangi bir hoşgörüşsüzlüğün, eleştirilere dayanıksızlığın etkisiyle söylemiyoruz. Bu kitapta en sağdan gelen, en kişisel, bizi en fazla duygusal yönden etkilemesi gereken, en çirkin eleştirileri, suçlamaları, yalanları, nasıl soğukkanlılıkla karşıladığımız, ortadadır. Bunlar hiç olmazsa açıkça «karşı» olduklarını söyliyen kişilerdir. Ve bize göre en çirkin yöntemleri kullanan yüz «karşı» kişi, bizim safta olduğu şaşırtmasıyla bozgunculuklara yol açan bir kişiden yeğdir. Tahir Alangu herşeyden önce ikiliği bırakıp, kendisinin eylem ve düşün alanında köy enstitülerine karşı bir kişi olduğunu açıklamalıdır. Bunun nedenlerini de açıklar ve bu nedenler tartışılır. Açık, mert kişilere yakışan budur.

Alangu düşünlerini yine Kirby'nin «Türkiye'de Köy Enstitüleri» kitabını inceleme aracılığıyla Yön dergisinde de açıklamıştır[61]: Aynı ikircikli tutum burada da vardır. Önce kitabı övdükten sonra «*Kirby'nin eseri enstitülerin kendileri kadar önemlidir. Çünkü yıkılan bu kurumlar herkesin aklında kalmış, birbirini tutmayan, çoğu değişen şartlarla birlikte eskimiş, güçlü bir eleştiri karşısında değerlerini koruyamıyacak anılara göre değil, aslında büyük bir plan gerekçesi niteliği taşıyan bu kitabın eleştirilmiş bütününe*

(61) **Yön dergisi, yıl 1, sayı 39, 12.9.1962, s. 18 Türkiyede Köy Enstitüleri, Tahir Alangu.**

dayanarak yeniden kurulabilir,» demekte ve «*...Kirby'nin eseri bütünü ile bizim tek parti idaremizin böyle bir eğitim devrimine hiç de yatkın olmayan düzeninde kurulduğundan başlangıcı ve bitimi karanlıklarda kalmış bir devrimci okulu olduğu gibi değil de, olması gerektiği gibi anlatıyor...*» dedikten sonra, «*..Bugüne kadar ortaya konulan düşünceler bu okulların ve eğitim sisteminin öncülerin elinde mükemmelliğe erişmiş, tam kişiliğini bulmuş, yine aynı niteliklerle kurulması gerekli imişler gibi göstermektedir... Kirby'nin kitabını birçok bölümlerde ülkücü özlemle olmakta olanı olması istenilenle içiçe karıştırırken bilimsel çizgiden ayrılır gibi gördüğünü*» belirtmekte ve «*ama kitabın bütününü göz önüne alınca onun da yalnız olanı değil, olması gerekeni bir sosyal araştırıcının sınırlarını aşarak, düşüncelerini uygulayan bir eğitimci gibi göstermek çabasına düştüğünü, yabancı araştırıcılar ve uzmanlar içinde bir eğitim sistemini kendine böylesine malederek, öncülerin gayretlerini ve çalışmalarını değerlendirip, onları aşarak, asıl amaçlara yöneltenine rastlıyabileceğimizi sanmıyorum...*» diyen yazar, bu karışık, karanlık ve dolambaçlı yollardan Kirby'nin köy enstitüleri üzerindeki olumlu yargılarını çürütme çabasına düşmektedir. Ona göre köy enstitüleri gerçeği Kirby'nin anlattığı gibi değildir, Kirby bilimsel sınırları aşmış ve gerçeği olduğu gibi değil, kendisinin olmasını istediği gibi göstermiştir. Köy enstitüleri sistemini ve eylemini anlatırken kendi sistemini anlatmıştır. Ülküsünü açıklamıştır. Noksanları tamamlamış ve bu noksan, ne idüğü belirsiz sistem yerine anlaşılabilir, yeni bir sistem kurulmuştur. Yani sözü Alanguvari kıvırttırmadan, sağından solundan çekip bükmeden söyliyecek olursak: Köy enstitüleri sistemi yanlıştır, uygulama zamansızdır, toplumsal koşullara göre buna girişilmemesi gerekirdi, ama kurucular, bu gerçekleri anlıyacak kapasiteden ve bilgiden yoksundular, demek istemektedir. Objektif olmak savında

bir kitap eleştiricisinin işini bu derece dolambaçlı yollardan gördüğü ve bu derece inatla, bilimsel bir çaba olduğunu, bütünüyle yürüdüğü inceleme yolunu ve vardığı sonuçları yadsıyamadığı bir kitabın konusu olan sorunu gerçektekinden başka türlü göstermeye çabalaması az rastlanılır bir olaydır. Eleştirici herşeye razıdır; ama tek şu köy enstitüsü girişimi doğru idi, bilinçle yürütüldü, önemli ve olumlu sonuçlar verdi, denmesin! Bir kitap eleştiricisi konu üzerinde bu kadar inatla taraf tuttu mu o artık eleştirici olmaktan çıkar, ona bir görev düşer, kolları sıvayıp o konuyu bilimsel olarak bir de kendisinin incelemesi, bilimsel antitez olarak ortaya çıkarması. Ama eleştiricimiz böyle bir eyleme girmiyecek kadar bulutların üstündedir, sorunlara ve çabalara bu kadar yüksekten bakma yargılama yetkisini kendinde bulmaktadır. Yahut da sinizmi, ikircikliği böyle açık bir tutuma elvermez. Ne nedenle olursa olsun, böyle bir işe kendisi girişmiyecek, Kemal Tahir'i bunu yapmak için uyaracaktır. Yine kapalı, ard düşünlü kişiliğine uygun olarak bir taktik daha uygular: Kirby'i kendisinin köy enstitüsü sistemi ve uygulaması konusunda kurucuları çoktan aştığına, bu işi daha iyi başarabileceğine inandırarak, Türkiye'de eyleme sokmak ve belki de bu eylem içerisinde eskitmek, harcatmak köy enstitülülerle birbirine kırdırtmak hesabına ve çabasına girişir; bunun için de kurucuların çalışmalarını bilinçsiz olarak yaptıklarına inandırmaya çalışır: «*...Bundan sonra köy enstitüleri üzerinde dağınık bilgilerin, karşıt düşüncelerin birleştiricisi, temel ilkelerin şüpheye yer vermiyecek nitelikte tasvir edildiğini, belirtmeliyim. Topluma seslenme, uyarma amacı güden bu kitap her çeşit kalkınmanın neden eğitimle birlikte yürümesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Yazar... köy enstitülerinin batıya geçiş hareketinde temele yönelen büyük devriminin hazırlayıcısı oluşunu iyice kavramış görünüyor. Bu büyük anlamı kavrayınca köy enstitüleri-*

nin yaşama ve çalışmalarından ürkenlere hak vermek gerekiyor. Bu ölçüde bir Atatürkçülük, Atatürk'ün kendisinden sonra kimsenin el atamadığı bir işti... Köy enstitülerinin öncülerinin meseleyi bu çapta düşünüp ele aldıkları hiçbir zaman görülmemişti. Yıkılışının nedenlerini anlıyamayışlarını, romantik sızlanışlarının nedenlerini de burada aramak lazımdır. Ama bu öncülerin ortaya koydukları eserin kendinde, ne sonuç vereceğini iyice tasarlıyamadıkları ilkelerinde bu temel reformlara yöneliş, Türk toplumunu büyük bir tarihi engelden atlatış nitelikleri vardı. Köy enstitülerini yaşarken bunun farkında olan eğitimci yoktu. Ama birçok politikacının bunun farkına vardıkları, bunu iyice bilerek yıktıkları... belli oluyor...»

Bundan sonra «*köy enstitülerinin eğitim alanındaki başarıları tartışılabilecek birşeydir*» diyerek bu noktada da şüpheleri olduğunu belirten Alangu, «*...kuruluşları ile özgür olan bu enstitülerin içindeki insanlara verdikleri yeni adam vasıfları üzerinde pek durulmamıştır...*» sözleriyle gerçeğe aykırı bir sonuca vardıktan sonra; ...eski ve töreye bağlı köye yeni insanı göndermek olumlu bir iş miydi, sorusunu sormakta, «*...olaylar köye yönelişin yalnız okulla yürütülemiyeceğini, bunun bir rejim meselesi olduğunu açıkça gösterdi. Bu meselenin işin ta başından koyulmayışı ve çözülmeyişi etkileri ta günümüze ulaşan bir çatlağı ortaya koydu. Köy enstitüsü eğitimindeki ikilik ve bunların enstitü çıkışlı kimselerde yansıyan ikizli davranışları...*» demektedir.

Burada birçok solcuların yaptıkları eleştirinin bir tekrarını görüyoruz: Rejim sorunu, yahut başka bir deyimle alt yapı değişikliği çözümlenmeden, köy enstitüsü denemesine girişmek, yetiştirilen öğrenciyi, tutucu güçlerin egemen olduğu köye yollamak ve ondan burada bir eylem beklemek doğru mudur? Daha doğrusu önce rejim ve alt yapı sorununu çözümlemek, sonra eğitimde köy enstitüsü

işi gibi bir atılıma geçmek daha akıllıca değil midir? Eylemden uzak, kafalarının işleyiş tarzı daha çok teorik tartışmalara yatkın sol aydınların yanıldıkları nokta bizce şudur: Bunlar sanki 1935'lerde köy enstitüsü kurucularına yukarıdaki soru sorulmuş ve bu iki yoldan birisini seçmeleri söylenmiş, onlar da bilgisizlikten ötürü birinci yolu seçmişler gibi bir noktadan işe girmektedirler. Bu kişilerin önünde o zaman böyle bir bağımsız davranış, bir öngörme olanağı yoktu. Tarihsel olaylar onları birinci yolda yürüme olanakları ve koşulları içine getirmişti. Ya bu yolda gideceklerdi, yahut hiçbir şey yapmıyacaklardı. Bu iki şık tartışılabilir. Sanırız ki, yürünmüş yol, hiçbirşey yapmamaktan daha yararlı sonuçlar vermiştir. Sorun şu noktadan da önemlidir: Kurucular dışında iktidarı ellerinde tutanların bazıları böyle bir soruyu kendi kendilerine sorsalardı, ki bizim kişisel kanımız sormuş oldukları şeklindedir, karşılığını sol eleştiricilerin istedikleri şekilde verebilirler miydi? Çünkü teorik olarak neyin doğru olduğunu saptamak başkadır, bunu eyleme geçirebilmek yine başkadır. İkinci yolu tutmak için, bunlar eylem içinde kişiler olarak toplumsal güçleri, siyasal durumu hesaba katmak zorunda idiler. Bunların da ikinci yola gitmeye elverişli olmadığı ortadadır. Asıl bu noktada köy enstitülerinin önemi belirmektedir. Bize göre kurucular tarafından tamamen bilinçli, iktidarı elinden tutanlar tarafından da kişisel olarak, topluluklar olarak derece derece bilinçli bir şekilde, günün birinde ikinci yola gidebilmenn toplumsal ve siyasal koşullarının hazırlanabilmesi için köy enstitüleri işine girişilmiş, birinci yola gidilmiştir. Enstitü öğrencisinin bir yığın pürüzlerle karşılaşacağı kendi inançlarına uymayan köy ortamına gönderilmesi de bilinçlidir; amacın bir gereğidir. Ama bu açıkça söylenip yazılamazdı. Bazı solcular bunun da yazılmasını beklemişlerse, hiçbir zaman eylemde başarılı olamıyacak kadar saftırlar. Eğer Türkiye'de ikinci yola

gidilebilseydi, bunun koşulları bulunsaydı, tarihsel gelişim böyle olsaydı, zaten köy enstitüsü girişimine gerek yoktu; bizim anladığımız devrim hızlandırıcısı anlamında köy enstitüsü girişimine... Alt yapı devrimleri gerçekleştikten sonra, bu anlamda bir eğitim sistemi üzerinde kafa yormak, bunu gerçekleştirebilmek için iktidarlarla türlü hesap ve anlaşmalara girmek gerekmez, sorun, yalnız birkaç ileri eğitbilim ilkesinin alt yapı devrimlerini gerçekleştirmiş bir toplumun okullarında uygulanması kolaylığına indirgenebilirdi. Bu noktadan eleştiri yapanların bir kısmı özlemleriyle gerçek tarihsel gelişimi karıştırmakta ve özlemlerini gerçekleştirme olanağı bulamamalarının hırsını bu tarihsel gelişimin olmaması gerektiğini bu gelişimin bilinçsiz olduğunu ispata çalışarak çıkarmaktadırlar.

Alangu şöyle devam ediyor: «*...Eğitim vasıtasıyla canlandırılacak köy, öğretmeni köy toplumunu yerinden oynatacak bir manivela bir üstün öncü olarak kabul ediyordu. Töreye bağlı eski köyün üstünden yapılacak bir düzeltme çalışmasına yönelişti bu. Köy üstün vasıflı öğretmeni bağrına basacaktı. Devlet zoruyla köylere yerleştirilen öğretmenlerin birkaç yıl içinde bahtlarına terkedilişlerini gördük...*» Bunlar yüzeyel yargılardır. Bir kere «*üstün öncü*» ne demektir? Başka öncülere öğretmenin üstün kabul edildiği mi söylenmek istenmektedir? Böyle ise yanlıştır. Öğretmenin başka öncülere üstün görüldüğünü hiçbir kişi söylememiştir. Ama bu başka öncüler neredediir? Bunlar kimlerdir? Ayrıca köy enstitüsü hareketi «*üstün öğretmen yetiştirme*» hareketi de değildi. Köylüye yarıyacak her türlü elemanı, daha açığı köyde sınıf bilincinin uyanmasına yardım edecek, toplumsal çelişkileri, ekonomik farklılaşmayı, meslekleşmeyi hızlandıracak, alt yapı devrimlerine geçme sürecini çabuklaştıracak her türlü elemanı yetiştirme programı idi. Başlangıçta daha çok öğretmenlerle ilgili bölümü gerçekleştirilebildi. Ama siyasal olaylar, özel-

likle dış olayların gelişmesi programının sürdürülmesi için gerekli iç siyasal koşulları değiştirdi. Bu çok daha sonraları olabilir ve program daha da ilerletilebilirdi. Erken olması sistemin ve güdülen taktiğin hatası değildir. Bu gelişmenin sonucu olarak öğretmen köyde çabucak desteksiz kaldı. Burada eleştiriciler şunu da karıştırırlar: Amaçların eylemde bulunulan çağlarda yukarıdaki gibi açıklanması olanağı yoktur. Bu, öğrencilere de böylece anlatılamazdı. Ama onları bir manevi güçle, bir ülkü ile güçlendirerek köylere göndermek gerekiyordu. Böylece öğrencilere söylenip aşılanan idealizm havası ile sol araştırıcıların yetinmemeleri, bu konuda daha derinliğine, daha dikkatli çalışmalar yapmaları, hatta yayınlanmamış bazı yazı ve belgeleri görmeleri işin içinde bulunanların bilgilerine başvurmaları daha ciddi ve doğru sonuçlara varmaları için gereklidir. Aksi halde kurucuları gerçekçilikten uzak, saf ve enayi idealistler sanmaları gibi bir yanılgıya kolayca düşerler.

Alangu şöyle diyor: «*...Görülüyor ki, köy enstitülerinin yıkılışlarına yananlara katılmıyoruz. Yıkılan değiştirilecek, düzeltilecek, kendi kuruluşu içinde eskidiği er geç anlaşılacak bir denemeydi... Yaşaması gereken şey, köy enstitüsü düşüncesi hiçbir zaman ölmedi. Ses çıkarmadan bir köşede bekliyenler onu yaşattılar, Türkiye'de üzerinde en çok tartışılan ve düşünülen bir soru haline getirdiler. Ve bu vesile ile şunu iyice belirtmeliyim: Enstitüleri düşündükleri gibi kapandıkları yerden tekke açar, mürid toplar gibi bir çıkmaza sokmayı değil, gelişimini kapatıldığı günden bugüne yürütmüş, düşüncede geliştirmiş konular olarak düşündüğümü... söylemeliyim...*»

Biz de şunu söylemeliyiz ki, bu konularda da eleştiriciye katılmıyoruz. Köy enstitülerinin daha kuruluş döneminde yıkılışı pek çok zararla hiç olmazsa bugün eldeki köy enstitüsü çıkışlı, ilericilik savaşının en önünde döğüşen ilerici aydınların sayısının birkaç misli daha fazla ol-

maması ile sonuçlanmıştır. Sistemde bundan sonra ne gibi yenilikler, değişiklikler yapılması gerektiği sistem ne kadar uzun süre uygulanabilse, o kadar daha fazla deneylere, gözlemlere dayanarak söylenebilecekti. Nitekim bizim inancımız, ana ilkelerde yapılacak değişikliklerin bugün de baştan değil, deneme başlayabildikten sonra uygulamalara bakarak saptanmasıdır; bu köy enstitülerinin baş ilkelerinden birisidir. Şu kadar yıl sonra bu konu hâlâ ölü değilse, üzerinde bu kadar tartışma yapılıyorsa bu ilkeye göre uygulamada geliştirildiği içindir. Enstitü ülküsünün ölmemesi ve kamuya maledilmesi de bir köşede oturup yıllarca ses çıkarmıyanlar uykularından uyandılar diye değil, bu ülküye gerçekten inanmış kişiler kapatıldığı günden beri bunun mücadelesini verdikleri, örgütlendikleri içindir. Bundan sonra da köy enstitüleri düşünü ve sistemi bu gibiler tarafından geliştirilip yaşatılacaktır; ulema tarafından değil! Enstitülülerin enstitüleri eski ilkelerine göre kurma düşünü de eleştiricinin sandığı gibi bir müridlik, bir bağnazlık sonucu değildir. Eski ilkelerin yerine daha iyileri söylenemediği, bulunamadığı ve en önemlisi eski ilkelerin çoğunun hâlâ doğru ve geçerli olduğu nedeniyledir. Çünkü eski ilkelerin yanlışlığını, noksanlığını, eleştirici gibi düşünenler laf etmekteki, bilgiçlik taslamaktaki bütün ustalıklarına rağmen, bilimsel olarak ispatlıyamamışlardır, ama bunların doğruluğunu gösteren bir yığın bilimsel inceleme, araştırma vardır ve daha bir yığın da yapılmaktadır. Eleştirici gibiler köy enstitüsü ilkelerini savunanları müridlikle suçhyacaklarına, beğenmedikleri ilkeleri niçin beğenmediklerini ciddi olarak incelemeye ve göstermeye çalışmalıdırlar; tabii bizim inancımızın aksine gerçekten köy enstitülerinden yana iseler!

Şimdi 1960'dan sonraki eleştiriler içinde etki alanı ve gücü bakımından üzerinde durulması gereken en önemli eleştiriye geliyoruz. Bir eğitim sistemini ve hareketini

eleştiren çalışmalar arasında en fazla önemi bir romana vermek aslında garip bir davranıştır. Ama ne yapalım ki, bu gariplik böyle bir işi roman aracılığı ile yapmaya girişenlere aittir. Bu gibi eleştiriler için bütün dünyada alışılmış yol, bilimsel araştırma yoludur. Ama bizde her düşünü ve her hareketi her türlü şekil ve kalıp içerisinde inceleyip, ciddi sonuçlara varabileceklerine inanan kişilerin varlığı, bizi de köy enstitüleri konusunda büyük savlarla yazılmış bir romanı incelemek gibi bir duruma düşürüyor.

■ *Kemal Tahir ve «Bozkırdaki Çekirdek»*

Sözünü edeceğimiz eser, Kemal Tahir'in «Bozkır'daki Çekirdek» adh romanıdır[62]. Romanın kapak arkasında şu ilginç tanıtma yazısı var: «*Bizdeki toplumsal ve siyasal şartlar içinde köy enstitüleri köylü çocuklarının çile çekme ve azla yetinme yatkınlıklarından yararlanarak en ağır işlerde gaddarca çalıştırılıp sömürülmelerinden başka bir sonuç veremezdi. Nitekim bu deneme son hesaplaşmada biz Türk aydınlarının halk düşmanlığımızı değilse bile, halka hiç acımadığımızı ispatlamıştır. Bozkırdaki çekirdek işte bu çapraşık dramın romanıdır...*»

Böylece şimdiye kadar ne sağcıların, ne de solcuların ileri sürmedikleri değişik bir savla ortaya atılan romancının görüşlerini incelemek ve romanı da okuyucularınıza tanıtabilmek amacıyla, önce roman üzerinde yazılmış iki eleştiri yazısından bazı bölümleri aktaracağız. Bu arada şunu da söyliyelim: Köy enstitülü romancı ve sanatçılar bugüne kadar bu roman konusundaki düşünlerini geniş şekilde ve aracısız olarak açıklamamışlardır. Bizim bildiğimiz bunda iki neden vardır: Birincisi böyle bir polemiğe girerek romanın istemiyerek reklamını yapma ve etki ala-

(62) **Bozkırdaki Çekirdek, Kemal Tahir, Remzi Kitabevi, İstanbul 1967.**

nını genişletme kaygısı, ikincisi edebiyat sanatçıları olarak bir «meslektaşa» karşı çıkmanın bazı kişilerce kıskançlık sayılabileceği düşünü. Bizce bu nedenlerin ikisi de aşırı ve gereksiz bir inceliğin sonucudur. Roman bu gibi inceliklere yer bırakmıyacak derecede köy enstitüsü sorununa zararlı olmuştur. Enstitülü sanatçıların romanı uzun boylu eleştirmeyişleri yanlıştır, birçok köy enstitüsü taraftarının başlangıçta yanılmasına, hatta romanın sürümüne yardımcı olmasına yolaçmıştır. Enstitülü sanatçılar böyle incelik örnekleri göstereceklerine, romanı daha baştan eleştirip arkadaşlarını uyarsalardı, çok daha tutarlı davranmış olurlardı.

Köy enstitülerini savunan çevrelerde romanın etkisi çok olumsuzdur. Örneğin bu çeşit eleştirilerden kaçınan Vedat Günyol bile sert bir eleştirmeye girmiştir[63]. Bu eleştirinin özetini hem roman üzerinde bilgi vermek, hem de Günyol'un düşünlerini görmek bakımından veriyoruz:

Atatürk'ün Türk köylüsünün okuyup aydınlanmasını, dostunu düşmanından ayırdeder hale gelmesini başlıca özlemlerinden biri saydığını belirten Günyol «*...Köy enstitüsü düşüncesinin kaynağında Türk köylüsünü, canı kanı bahasına sömürenlerden temizlediği ana yurduna daha bir bilinçle sahip kılma isteği yatar...*» diyerek söze başlamaktadır. «*...köy enstitülerinin kuruluşundan bu yana 28 yıl geçti. Daha kurulur kurulmaz gerici çevrelerin temsilcileri kara aydınlarca birer komünist yuvası diye saldırıya uğradılar. Bu saldırıların ardında yüzyıllarca köylünün sırtından geçinmiş bir soyguncu sınıfın çıkarları kendini duyuruyordu bütün ağırlığıyla. Amaç belliydi; köylünün uyanmasını istemiyorlardı... Tonguç'un anısına sunulan «Tonguç'a Kitap» adlı eserin başında İnönü... köy enstitü-*

(63) **Yeni Ufuklar dergisi, Köy Enstitüleri ve Bir Roman, Vedat Günyol, sayı 134, cild 17, temmuz 1968, s. 22 37.**

sü düşüncesinin uygulanmasını doğrudan doğruya Tonguç'un kişiliğine ve çabasına bağlamaktadır. Bu bakımdan köy enstitüleri ile ilgili tartışmalar son hesaplaşmada Tonguç'un tutumu ve düşüncesi üstünde toplanmaktadır. Devrim Türkiye'sinin Atatürk'ten sonra düşünce ve eylemi bir arada yürütmüş bir numaralı adamı olan Tonguç'un başarısı kıskanç ve kötü ruhlu birçok politikacının... düşmanlığını çekmiştir üstüne. Bugüne kadar Tonguç'un kişiliğinde köy enstitülerini kötüliyenler... çıkarcı, sağ çevrelerin insanlarıydı. Bugün sol çevrelerin bir başka yönden hiç de sağlam belgelere dayanmıyan bir takım savlarla, enstitülere, dolayısıyla Tonguç'a karşı çıktıkları görülüyor... Bu saldırının temsilcilerinden biri, belki de başlıcası, romancı Kemal Tahir'dir. Romancı... romanında bir köy enstitüsünün kuruluş serüvenini anlatırken düşüncelerini önce bir romancı olarak seçtiği, konunun işlenişi, vardığı yön ve sonuç yoluyla burada kendine sözcü olarak seçtiği, müfettiş Şefik Ertem'e söylettiği sözlerle açıklıyor. Şefik Ertem, bay Alangu'ya bakılırsa (bak: Varlık Yıllığı 1968, s. 48 - 56) -enstitülere saldıranlarla onu savunanlar dışında, eskiden varlığı hiç hissedilmiyen, ağız kapatılan, ancak son yıllarda bu sorunun temellerini kurcalamaya başlıyan bir yeni gerçekçidir. İşte Kemal Tahir Şefik Ertemin -bu yeni bir gerçekçi - kişiliğinde köy enstitüleri sorununu ele alıyor ve ona karşı güvensizliğini dile getiriyor. Aslı aranırsa Bozkırdaki Çekirdek böyle bir güvensizliği dile getirmekten daha öte bir eser, köy enstitülerini maskara etmek için yazılmış bir roman niteliğini taşımaktadır... Kemal Tahir bu çapraşık dramın önce kaynağına götürüyor. Ankara'nın yüksek politika çevreleri diye nitelenen bir partinin genel sekreterlik odasındayız. Genel sekreterle bir milletvekili, bir paşa, bir de başbakan adayının tartışmalarından öğreniyoruz ki, köy enstitüleri Nazi Almanyasının dünyaya kabul ettireceği bin yıllık düzene bir ortam hazırlamak, köy-

leri köy liderleriyle yahutta öğretmenlerle bozulmaktan kurtararak devlete, yani tek parti rejimine bağlı tutmak amacıyla kurulmuş, Buna göre köy enstitüleri gerçekte Türk köylüsünü okutup aydınlatmak, Tonguç'un deyimi ile çağımız uygarlığının nimetlerine kavuşturmak değil, tek parti rejimini sürekli kılmak düşüncesiyle ortaya çıkmış. Daha açıkçası, İnönü -ebedi şeflik tutkusuyla köyü köylüyü değiştirmeden- köy çocuklarını köylülüklerini kaybetmiyecek biçimde yetiştirecek- sadece doğayla boğuşacak -yetenekte- kendine yeterli bir düzeyde tutup -yine ağanın, yine mütegallibenin buyruğunda bırakacak bir eğitim yolu seçmiştir... Bütün bu savları ortaya atmak için -yeni gerçekçilik- adına bile olsa olayları böylesine ters yönden değerlendirmek ve mantığı zorlamak insanı şaşırtıyor doğrusu. Evet, Kemal Tahir'e göre İnönü böylesi bir düzen getirmek istemiştir köy enstitülerini kurarken ve bu işte de Tonguç'u (şu Bulgaryalı, dülger kalfası kılıklı Tonguç zibidisini) maşa olarak kullanmıştır. Ama artık bu koşullar tersine dönmüştür. İkinci Dünya Savaşı son bulmaktadır. Hitler yenilgiye uğramış ve enstitüler -komünist yuvası- olmuştur. Onun için yüksek politika çevreleri bu zararlı kurumları kapatmaya karar vermişlerdir... İnönü bir devlet adamıdır herşeyden önce -toplumun kabul etmediği, yada pek yakında kabul edeceği kesinlikle bilinmiyen- hiçbir şeyi sürgit tutamaz. Nasıl olsa halk köy enstitülerini tutmamıştır, İnönü de parçalanmasına göz yumacaktır. (Burada da insanın şaşmaması elden gelmiyor. Çünkü sağcılar daha baştanberi enstitüleri komünist yatağı diye suçlayıp kapanmalarına sevinirken Kemal Tahir de birer nazi yuvası diyerek aynı sevinçe katılıyor). ...Kemal Tahir bize Tonguç'un ağzından onun köy enstitüsü üstündeki düşüncesinin özünü (!) veriyor: (İnsanı değiştirmeye değil, maddi eser vermeye dayanır enstitü ankayışı)... İşte bütün roman Tonguç'a yakıştırılan bu düşüncenin sakatlığını gösterme

yolunda harcanmış zorlama bir çabanın ürünüdür. Bu sakatlık kuruluş günlerindeki olayların bir açmaza itilen gelişimi yanında roman kişilerinin tartışmalarında gösterilmiştir... Şefik Ertem'in yaptığı eleştirinin çıkış noktası Tonguç'un «Canlandırılacak Köy» adlı eseridir. Kitaptan aldığı şu cümle ona göre eserin ana ilkesini özetlemektedir: Rejimi yarı aydınların suikastından koruyacak tedbirleri hiç ihmal etmemek lazımdır. Bunun için de köy kaynağından hayata daha kuvvetli bağlarla bağlı, çağımız uygarlığının işlerini başarmaya daha yatkın taze elemanı bol bol alarak ve onu karakterini bozmıyacak müesseselerde yetiştirerek bu kabil insanların Cumhuriyeti besliyecek ve gürbüzleştirecek, memleketi saadet yuvası haline getirecek hakiki iş adamlarını yetiştirmek lazımdır... 233 sayfalık koca kitaptan seçtiği bu tek cümle üstüne büyük dehası ile yüklenen Şefik Ertem başlıca şu noktalar üzerinde duruyor 1. Ona göre buradaki rejim sözü tek parti yönetimi anlamına gelmektedir. Tonguç tek partinin adamıdır, bu yönetimi ayakta tutmak için de onu yarı aydınların, her kimlerse bunlar (öyle diyor Şefik Ertem) suikastından koruyacak yetenekte, rejime körü körüne bağlı köy öğretmenleri, yani rejimşörler, yani köle ruhlu bir takım insanlar yetiştirmektir, 2. Bu rejimşörler, -hayata daha kuvvetli bağlarla bağlı- köy çocuklarından seçilecek. Burada Şefik Ertem soruyor: Nedir bunları hayata daha kuvvetli bağlıyan bağ? Yine kendi veriyor cevabını: İlkellikleri mi, diyor alaylı alaylı. 3. Şefik Ertem için sorunun asıl can alıcı noktası şu: Onların karakterini bozmıyacak müesseselerde yetiştirmek sözü. Bunun da -değiştirmek kesinlikle söz değil- demekten başka anlamı yoktur. 4. Ya peki çağımız uygarlığı ne demek oluyor? Sanki çağımızda uygarlık tekmiş gibi. Dünyanın en azından üçe bölünüp -birbirinin gırtlağına sarılmış- olduğu bir çağda böylesi bir sözü ancak -akıldanelerisöyliyebilir... 1. Canlandırılacak Köy adlı kitabı en azın-

dan ortaokul çıkışlı bir okurun iyi niyeti ile okuyunca görülür ki, Tonguç'un rejimden anladığı şey, cumhuriyet rejimidir. Tonguç'a göre -bir cemiyet içinde en büyük felaketlerden biri o cemiyetin fertleri arasında müminsiz putların türemesi ve çoğalması, cemiyetin ekseriyetini teşkil eden insanların iş yapma, başarabilme kabiliyetlerini ve şahsiyetlerini kaybederek sürüleşmesidir. Cumhuriyet bu trajediye asla meydan vermiyen bir hükümet şekli olduğu için mukaddestir- Görülüyor ki, Tonguç insanların kişiliklerini yitirerek sürüleşmesine karşıdır. Onun düşündüğü eğitim insanları dikta rejimlerinin kölesi birer rejimşör olarak değil, tam tersine kişilik sahibi yaratıcı birer varlık olarak yetiştiren eğitimdir. Nitekim -köylü okutulmazsa, köylünün arasına yeni kıymetler yayılmazsa inkılap şehrin dışına çıkamaz ve kökleşemez- diyor, inkilabın ruhu cumhuriyetçilik ve devletçiliktedir, Tonguç'a göre. Cumhuriyetçilik ve devletçilik demek insanla hayat, hayatla tabiat, cemiyetle fert, fertle devlet, vatandaşla hükümet arasındaki münasebetleri memleket realitlerine göre kurmak, bu ana prensiplere dayanarak üzerinde yaşanılan tabiatın unsurlarından azami şekilde faydalanabilmek, ardı ardına ve hiç tükenmiyen hayat imkanları yaratmak (Kemal Tahir'e inat), fertlerin yapamıyacakları ve hatta tahayyül bile edemiyecekleri iyi ve güzel şeyleri tahakkkuk ettirmek demektir... Yeni köylü tipine gelince: o da cumhuriyetin dönemine gelinceye kadar idarecilerin ve münevverlerin esir muamelesi yaparak ezdikleri, soydukları, harcadıkları ve devlet idaresine hiçbir surette iştirak ettirmedikleri... yabancılara birçok imtiyaz vererek onlarla beraber emmek yolunu tuttukları (Tonguç daha 1930'larda bugün adına komprador dediğimiz satılmışların tanımını yapmış) köylünün -köyden başlıyarak ta Kamutaya varıncaya kadar devletin bütün şubelerinin idaresine... iştirak- edebilecek insan tipidir... Kemal Tahir'in böylesine açık ve seçik bir

dille ortaya konan düşüncelere aldırmazlık edip değişmez ve kesin bir önyargı ile olayları değerlendirmeye kalkışı ve Tonguç'un köy enstitüsü anlayışında insanı değiştirme diye birşey olmadığını ileri sürüşü her türlü insafı aşan bir dolanlamadır. 2. (Onları hayata bağlıyan daha kuvvetli bağ) Tonguç'un kafasında her insanı büyüdüğü toprağa bağlıyan, yani edilgin (Kemal Tahir'in deyimi ile ilkel) bir bağ değil tam tersine kahramanlara özgü, etkin bir bağdır. Toprağını ve insanlarını canlandırma isteğini bir ülkü, bir alev gibi içinde duyanlara özgüdür. Çünkü Tonguç'a göre köyü ancak kanını ve iliklerini istiyerek köyün içine akıtabilen kahramanlar canlandırabilir- 3. Tonguç'un enstitü anlayışının köyü değiştirmek olmadığı yolundaki sava gelince, temelinden yersiz bir sav bu. Bakın Tonguç ne diyor kitabında: -köyün canlandırılması demek memleketin bünye değiştirerek ve sağlam bir temele dayanarak canlanması demektir. Köyün canlanabilmesi, köylülerin ve bu temel üzerinde yaşıyan insanların herşeyden evvel tabiatı emebilecek insanlar haline gelmeleriyle mümkündür. Avrupalılaşmak bu demektir. Avrupanın felsefesi, ilmi, sanatı ve morali bu gayenin tahakkuku için çalışır. Avrupalılaşmış insan demek tabiatı ve mukadderatı yenebilen insan demektir. Tabiatı emebilmenin birinci şartı yeni ve kadir insan tipleri yaratmaktır-... 4. Bu sözler Tonguç'un -çağımız uygarlığı- dediği Avrupa uygarlıklarından ne anladığını da açıkça meydana koyuyor. Oysa çağımız uygarlığı sözü Kemal Tahir'i çok rahatsız etmiş. Romancının -akıldanesi- bay Alangu «Varlık»ın adı geçen yıllığında özellikle bu konuya eğilmiş. Çağımız uygarlığı neymiş? Neredeymiş? O tarihlerde... uygarlık üçe ayrılmışmış. Birbirlerinin gırtlağına sarılmış bir durumdaymışlar. Hangi uygarlığa yönelecekmişiz. Faşistlerin, kapitalist demokrasilerin yoksa sosyalistlerin mi?... Burada Kemal Tahir'in avukatlığını yapan bay Alangu'nun uygarlık ile politik rejimleri, politik

iktidarları aynı şey sayacak kadar gülünç bir yanılgıya düşmesi çok yükseklerden konuşma üslubunun normal bir sonucudur. Buna kimse şaşmaz. Tonguç'un çağımız uygarlığı dediği batı uygarlığıdır. Yani kaynağını humanizma kültüründen alan, dünyayı ve insanı durmadan değiştirip elemeye yönelen bir kültürdür. Nitekim Tonguç kitabının önsözünde -köyün yüzyıllardan beri... yaşama gücünden çok şeyler yitirmiş olmasının başlıca nedenlerinden biri olarak -Osmanlılaşmış münevverin- yarı aydının rehberlik ettiği Türk cemiyetinin garbi Asya medeniyetinden ayrılarak Avrupa medeniyetine geçmemiş olmasında görüyor.. Gelelim Şefik Ertem'in karşı düşüncelerine: 1. Bay Alangu'nun da üstünde durup aydınlığa çıkarmak istediği ana düşünce şu: Köyün temeldeki yaşama düzeni değişmedikçe okuma yazma ile görülecek bir işi yoktur köylünün. -Sorun memleketin ekonomik, sosyal, hatta politik özelliklerine dayanmaktadır-... Yani demek istiyor ki, Şefik Ertem, sosyalist bir toplum düzeni kurulmadan... memleketi sadece eğitim yoluyla düzeltmeye, köyü canlandırmaya kalkışmak büyük bir aldatmacadır. Onun için (maarifçilerin toplum karşısındaki asıl ödevleri kanunlar gibi toplum isteklerinin ardından gidip onları karşılamaktır)... İlk bakışta çok doğru, her solcunun yürekten katılabileceği bir düşünce gibi görünen bu sav, Türkiye'nin 1930'lardaki (hatta bugünkü) gerçeğini hesaba katmıyan bir ayrılık taşıyor Köy Enstitülerinin kurulduğu yıllarda Türkiye tek parti rejimi gibi faşist eğilimli bir yönetim altındadır. Kabul. Böyle bir ortamda Tonguç gibi ilerici, aydın, namuslu, yani solcu bir eğitimciye köyü aydınlatacak insanları yetiştirme görevi veriliyor. Köyün temeldeki yaşama düzeninin değişmesini mi beklemesi gerekirdi işe koyulmak için? Yoksa bu düzenin değişmesine karınca kaderince önayak olmak için eline verilen olanaklardan yararlanması mı? Tonguç da en azından Kemal Tahir kadar bilmez miydi asıl sorunun

temeldeki değişiklik sorunu olduğunu? Yine bilmez miydi ki -köylünün geçimi yola konmadıktan sonra ne yapılsa boştur. Bu yapılmadıkça o cahil kalmaya, esir olmaya mahkumdur. («Canlandırılacak Köy»den: Yazarın notu).. Kemal Tahir kalkınma bir bütündür. Ya toptan olur ya olmaz demek istiyor. Bunu Tonguç da istiyordu, biz de istiyorduk, istiyoruz yürekten. Ama böyle bir isteği kim gerçekleştirecekti? Buna ne bir eğitimcinin gücü yeterdi ne de bir romancının. Romancı gibi eğitimcinin de toplum karşısındaki görevi bir bakıma toplum isteklerinin ardından değil, önünde gitmek değil midir?. 2. Köy enstitüleri uygulamasında eğitimcilerin dayandığı biricik dayanak -köylü çocuklarını çile çekme ve azla yetinme yatkınlıkları-dır... Köy çocukları köle gibi çalıştırılmıştır. Bu uygar memleketlerin çoktan yasa dışı ettikleri korkunç bir angaryadır. Burada da bir dolanlama ile karşı karşıyayız. Kemal Tahir bir marksçı olarak sorunu Marks'ın yabancılaşma kavramı açısından ele alıp değerlendirmeye kalkmışsa da kavramı yerine oturtamamış. Marks anlamında yabancılaşma ekonomik bakımdan üretim araçlarından yoksun ve sömürülen bir sınıf derecesine düşürülen işçi sınıfının ürettiği malları satın alıp onlardan yeterince yararlanamaz duruma gelmesidir... Daha açık söylemek gerekirse köy çocuklarının köleler gibi çalıştırılıp meydana getirdikleri enstitüler kurdun kuşun malı olacak, parasını başkaları... toplıyacaktır.` Köy enstitülerinin gelişimini yakından izlemek fırsatını bulmuş ve bay Alangunun etkisinde kalmamış olsaydı köy enstitülerinin parasını yine köy çocuklarının topuladığını görür ve bu güzelim kurumlara yabancılaşan biri varsa onun da bay Alangu gibi bir yılı aşkın bir süre çalıştığı bir enstitüden bir sabah herkes uykuda iken tasını tarağını toplayıp uzaklaşmak zorunda kalan ve bu yüzden köy enstitülerinin amansız düşmanı kesilen bir kimse olduğunu anlardı. Angarya sorununa gelince: Köy

okulları ve enstitüleri teşkilatı kanununun tartışmaları sırasında enine boyuna üstünde konuşulmuş bir sorudur bu. Burada Çanakale Milletvekili Ziya Gevher Etilinin sorunu kökünden çözümliyen şu sözlerini beraber okuyalım: Umumi hizmet, millet hizmetini yapmak için cemaatin bu mükellefiyeti üzerine almasını kabul etmemiz bir angarya değil, bir vazife, bir vecibedir... 3. Köy enstitüleri konusundaki tersliklerden biri de çocukları yalnız doğa ile boğuşacaklarmış, çevredeki insanlardan hep yardım, hep iyilik göreceklermiş gibi yetiştirmek... hem de onları yapmak zorunda kalacakları korkunç savaşa silahsız sürerek... düşüncesidir. Kemal Tahir «Bozkırdaki Çekirdek» te doğayla uğraşmada başarıya ulaşan, ama düşman bir çevrenin insanlarıyla savaşta yenilgiye uğrıyan bir köy enstitüsü kurma ekibinin hazin, hazin olduğu kadar da gülünç serüvenini anlatarak, enstitü düşüncesinin tutarsızlığını göstermeye çalışmıştır... Ve romanın sonuna doğru -...Bozkırdaki çekirdeğin özünü aramaya gelen Emine Güleç çoktan umutsuzluğa kapılmıştır. Aradığı herşeyi Anadolu insanında ayrıntısız eksiksiz bulmak şöyle dursun, aradığı şeye artık güveni kalmamıştır. -Çekirdeği olsa bozkır hiç yeşermez mi?- diyen Şefik Ertem'in sözü bozkırın karşısında büsbütün korkunçlaşmıştır-. Hiçbir köy enstitüsüne ayak bastığını sanmadığım Kemal Tahir insana yer yer gerçek duygusu veren o yapım işleriyle ilgili teknik bilgileri... büyük bir ihtimalle Süleyman Edip Balkır'ın «Yeni Hızla Köye Doğru» (1939) adlı kitabından, geriye kalan pek çoğu gerçeğe uymayan öğrenci tiplerini, düzmece öğretmen - öğrenci ilişkilerini, entrikaları bay Alangu'nun hesaplı tanıklığından bol bol alarak köy enstitülerine olan güvensizliğini dile getirmek amacıyla yazmış bu romanı. Ve ortaya aslında bir eylem olabilecekken ölçüyü kaçırıp eylemsizleşen (Ahmet Mithat efendi geleneğine uygun) ardı arkası gelmez konuşmalarla dolu bir eser bırakmış ortaya.

Oysa düşünse, kendinin de inanmıyacağı kulaktan dolma bir takım yanlış bilgilerle kafasına saplanmış olan bir düşünceyi ispatlamaya kalkmayınca, yani romancılığına dönünce... gerçekten ustalığa varabiliyor.»

Vedat Günyol'un romanı eleştirisi burada bitiyor. Yine roman üzerinde yapılmış bir başka eleştiri Hürrem Arman'ındır[64]. Bu yazıdan da bazı bölümleri almayı gerekli görüyoruz. Hürrem Arman, Günyol'un söylediklerinin dışında özetle şöyle diyor:

«*...Kemal Tahir köy enstitülerini kurduktan ve 1946 dan sonra da kapanmalarını sağlıyan Halk Partisinin yapısını ve daha birçok şeyleri biliyor ama, köy enstitülerini bilmiyor ve Tonguç'u hiç tanımıyor...*» Arman bundan sonra enstitüleri yıkma düzenlerine değinerek: «*...romancımızın bu vurma tertipleri 1946'lardan sonraki uygulamalardan alınmıştır... Ama biz olayların içinde yaşıyan kişiler olarak bu tertipleri daha 1943'lerde sezmeye başlamıştık. Fakat Tonguç hepsini kesinlikle biliyordu...*» diyerek bir anısını anlatmakta ve «*romancımızın bütün bunların (Yazarın notu: Vurma tertiplerinin) dışında köy enstitülerine ve Tonguç'a aid bütün bu yorumları yanlış...*» demektedir. Arman'a göre «*...Halk Partisinin yapısını gerçekten bilen romancımız bu parti ağalarının ve kurtlarının köy enstitülerini kapalı, kendine yeterli ve dolayısıyla sosyal gelişmeyi ve bilinçlenmeyi önleyici veya geciktirici kurumlar olarak düşünüp desteklediklerı temeline dayanıyor. Tonguç'un bunlara alet olduğunu ve enstitülerin de zorunlu olarak bu tutumda olabileceği yargısına varıyor. Yanlışların çoğu bu önyargıdan doğuyor...*» Bundan sonra ırkçı - turancıların enstitülere sızma çabalarında olduklarına ve bunun kendilerince de bilindiğine değinerek, «*...ama Tonguç hem içtekileri hem de dıştakileri bütün kişilikle-*

(64) **Forum dergisi, Köy Enstitüleri ve Bozkırdaki Çekirdek, Hürrem Arman, sayı 344, 1.8.1968, s. 15 - 17.**

riyle tanıyordu. Ve romancımızın yorumunun ve yakıştırmalarının tam tersine bunların paralelinde ve emrinde değil, ödevden ayrılıncaya kadar karşılarında olarak eylemlerini her yönden etkisiz kılmayı başarmıştı...» diyor. Bundan sonra yalnız doğa ile savaş savının yanlışlığına değinen Arman: *«...Bir kere doğa ile yapılan organize insan savaşının hele bizim gibi toplumlarda tutucu, çıkarcı çevre ve kişilerle çatışmıyacağını iddia etmek gülünç olacak kadar yersizdir... Hele mezunlar köylere gittikten sonra köylüye de sirayet eden direnme gücünün ağa, eşraf dede, tefeci vurguncu işbirliğini, geleneksel bürokrasiyi alışılmamış bir biçimde alttan sarsmasından doğan tepkilerin yarattığı çatışmalardan romancımızın hiç haberi yok gibidir...»* diyor. *«...Esasen romanda ne halk, ne de köylü vardır. Bir takım dejenere insanlar, istifçiler, deliler, dervişler, agavatlar, esrarkeşler, ukalalar, jurnalciler sahnededir... -kapalı ve kendi kendine yeterli bir köylü milleti ülküsü yakıştırması- isnat ve iftiralarını yapabilmesini (Yazarın notu: Kemal Tahir kastediliyor) en iyimser bir düşünüşle... bilgisizliğine ve önyargılı tutumuna bağlıyoruz... Enstitülerdeki hayatın gaddarca... iftirasının tam tersine, her yönüyle insanca, zevkli, renkli ve bulunanların hepsine unutulmaz mutluluklar veren bir durumda olduğunu romancımızdan başka herkesin bildiğini de kesinlikle söylemeliyiz. Köylerimizin durumu karşısında köy enstitülerine -ahırdiyen, oralarda çalışanları toplama kamplarındaki gestapo ajanı düzeyinde görenlere üzülerek şaşmaktan başka birşey denilemiyeceği kanısındayız... Romandaki iddialar daha 1942'lerde toplumcu aydınlarla da tartışılmış konulardır. Gerçeklerin içine giren incelemeci aydınlar durumu kavramışlardır... Bunlarla romancımızın tezinin hiç de orijinal olmadığını, daha o günlerde halledilmiş konular olduğunu belirtmek istiyorum. Böyle de olsa düzene göre ters işliyen bu kurumların tutmıyacağımn bilinmesi gerekirdi-*

denirse bunun cevabı şu olur: Bunu daha o vakitler biz de biliyorduk. Hele Tonguç derinliğine biliyordu. Ne yapılırsa kârdır diyorduk. Elimize geçmiş olanakları kullanmamayı öğütliyebilecek aklı başında bir kişi çıkabileceği kanısında değildik...»

Bundan sonra Tonguç'la ilgili bölümlere değinen Arman şöyle diyor: «*...Romancımız Tonguç'u hiç bilmiyor ve tanımıyor. Tonguç hakkında sadece iki doğru bilgisi var: Çok sigara içtiği ve hünerli ellere sahip olduğu... Eğer onu biraz tanımış olsaydı yukarıda özetlediğimiz fikirler ve yapılan yorumlarla (Yazarın notu: Kemal Tahir tarafından ileri sürülen fikirler ve yapılan yorumlar) hiçbir ilgisi olmadığını anlardı. Hele yakıştırmaya çalıştığı bilimsel toplum felsefesinin tam karşıtı olan ve faşizme kadar vardırmak istediği -idealist bir anlayıştan Tonguç'un ne kadar uzakta olduğunu bilirdi. Tonguç toplumların tarihsel gelişim kanunlarını derinliğine biliyordu... Tonguç «bizdeki toplumsal ve siyasal şartları, tek partinin yapısını, kişisel özelliklerine kadar zorunlu incelemelerle tanıyordu. Toplum yapısının ve zamanın özelliklerine ve gerçeklerine göre uygulama aşamalarını belirlemede de usta bir uygulayıcı idi... «Halkın gerçek temsilcilerinden kurulu Meclise ve yönetime kavuşmadan hiçbir şey çözümlenemez, tabana bunun bilincini vermek gerekir, yaptığımız iş bunun ilk adımı olabilirse ne mutlu»... diyen... bir kişiydi. Eline bir olanak geçmişti... Tonguç romancımızın aksine insanın bulunduğu heryerde «bozkırda da bir çekirdek olduğuna» inanırdı değil, kesinlikle inanırdı...»* Bundan sonra Arman romancının Tonguç'u romanında anlatış şekline değiniyor; bunlardan Tonguç'u tanıyan bir kişi olarak sadece hayret duyduğunu belirterek şöyle diyor: «*...Ben 1930'dan 1960, 23 Haziranına kadar, yani ölüm döşeğine kadar 30 yıl Tonguç'la beraber bulundum... Bu 30 yıl içinde Tonguç'u insan ilişkilerinin her biçiminde gördüm. Halk Partisi ge-*

nel sekreteriyle, mebuslarla, halkla, köylüyle, öğrencilerle, öğretmenlerle, bakanlarla, yabancı devlet adamlarıyla ve devlet reisiyle... Mutlu ve kederli olduğu zamanlarda gördüm. Güldüğünü gördüm, kızdığını gördüm, selam verişini, selam alışını gördüm. Ama «Prusya subayı tavrını, günlük emre geçmiş teğmen mutluluğunu, kasıntılı bir davranışını» hiç görmedim. Bütün bunlarla anlatılmak istenen bir Tonguç hiç görmedim. Ve kesinlikle söylüyorum ki, gören de yoktur... Bir önyargıya kapılıp köy enstitülerini hiç bilmeden orijinal görünmek, bilgiçlik, derinlik hevesiyle onları «küçük ülkü» ve Tonguç'u «küçük ülkücü» olarak nitelemek ise bu kurumlara ve Tonguç'a bugüne kadar yapılmış isnat ve iftiraların en yersizi ve bilinçsizidir. En yüzeyde bir araştırma bile köy enstitülerinin ne olduğunu ve ne olmadığını, Tonguç'un bir «ülkücü» değil, bir gerçekçi halk adamı, usta bir alt yapı geliştiricisi, uygulayıcısı, bir fikir ve aksiyon adamı olduğunu gösterir... Tohumu inkâr eden bozkırdaki çekirdek ancak espriler uğruna ellerine kelepçeler vurulma nedenleriyle çelişmelere düşen felsefe öğretmeni gibilerini ıslatabilecek gerçek bir ahmak ıslatan olarak kalacaktır kanısındayım...»

Bundan sonra 1968 Varlık Yıllığında Tahir Alangu'nun romanı inceliyen yazısına değinen Arman bu yazıdan bazı parçalar vererek «*...Alangu köy enstitülerini kuranların, buradan çıkanların, bu kurumları savunanların, bunları kapatanlar memlekete en büyük ihaneti yapmışlardır diyen gerçek aydınların bu konuda birşey bilmediklerini, tarafsız olmadıklarını, toplum konularının cahili olduklarını ancak romancı ile kendisinin herşeyi, en doğruyu bildiklerini söylemek istiyor. Alangu'ya göre «köy enstitüleri düşüncesi çevresinde birleşenler, çalışanlar köy ve köylünün gerçekten değiştirilmek istendiğini, değiştirildiğini sanmışlar, bunu sürekli olarak iddia etmişlerdir.» Köy enstitülerini kuranlar, özellikle Tonguç bu iki yazarımızın iddia-*

larının aksine bu kurumların toplumun genel düzeniyle zıtlaşmalar içinde olduğunu daha baştan itibaren biliyorlar, tek parti içindeki faşist, ağa, bezirgan, dede, bürokrat ittifakının tüm dışında ve onlara rağmen ve de ne yaptıklarını iyice bilerek, yurdumuzda bugüne kadar görülmemiş bir gerçekçilikle ve tutumla bir alt yapı örgütünü kurmuşlardı. Örgüt hiç tavizat vermeden işliyebildiği kadar işliyecek ve alınabildiği kadar sonu alınacaktı. Nitekim öyle oldu. Tonguç daha 1937'lerde, istediğimiz nitelikte on bin öğretmen yetiştirelim, bakalım bir Bakan koltuğunda rahat oturabilir mi? diyordu...» Bundan sonra Alangu'nun köy enstitülerinde çalışma ve anormal koşullar içinde ayrılmasına değinen yazar, *«...bu olay ve yıllıktaki fikirleri bir araya getirilince romancımızı yanıltanlardan birinin de kendisi olduğu kanısı doğuyor. Ama Tonguç'a piyon diyecek kadar küçülmesinin nedenlerinin bu olayla bile açıklanamıyacağını söylemeliyiz... Bu yazımızda romandaki yorum ve yanlışlıkların ayrıntılarına değinmedik. Romanın köy enstitülerinin yeniden ele alınarak değerlendirilmesine bir vesile olmasını dilemekteyiz. Buna bir başlangıç olarak sayın Kemal Tahir'i bir açık oturuma davet ediyor ve olumlu cevabını bekliyoruz...»*

Arman'm bu eleştirisinden başka kısa olarak burada Ahmet Köklügiller'in aynı paraleldeki bir çalışmasına da değinmek isteriz[65]:

«...Bunca önemli sorun varken böyle bir tartışmanın gereği yoktur...» diyerek Kemal Tahir'in yaptığının eylem açısından anlamsızlığına ve zararına değiniyor. Ayrıca başka bir açıdan da romanı şöyle eleştiriyor: *«Köylü ve ara tabakaların köy enstitülerini tutmadığı görüşü... yanlıştır. Buradaki ara tabakalar sözüyle kimin, hangi sınıfın anlatılmak istendiğini bilmiyoruz. Eğer bu sözle köylüyü*

(65) **Forum dergisi, Bozkırdaki Çekirdek Üstüne, Ahmet Köklügiller, sayı 354 ve 356, 1.1.69 ve 1.2.69.**

sömüren kasaba eşrafı kastediliyorsa Alangu ile beraberiz. Elbette bunlar enstitüleri istemezler. Köylünün köy enstitülerini istemediği nereden, hangi deneyden çıkarılıyor? Yukarıda «Bozkırdaki Çekirdek»de Şefik Erdem'in ağzından verdiğimiz yargıları doğruluyan bir köylü tepkisi yoktur. Sayın Kemal Tahir'in tablosunu çizmeye çalıştığı enstitü hayali bir enstitüdür... Kemal Tahir böyle yapmasa da romanını gerçek bir enstitü ortamına dayandırsaydı, gerekli incelemeleri yapsaydı, romandaki temel yanılgılara düşmezdi... Köylünün köy enstitülerini tutmadığı, bu hayali enstitü ortamının içinde yer alan birkaç kişinin karşı koymasına bağlanmak isteniyor. Karşı koyan bu kişiler gerçekte halkın ve köylünün, giderek sayın Alangu'nun iddia ettiği gibi «toplumun yerini tutar, onu temsil edebilir»ler mi?...» diye bir soru soran Köklügiller romanda halk kesimi olduğu ileri sürülen kişileri inceliyerek diyor ki: *«...Bozkır'daki çekirdekte enstitülerin karşısına çıkan tepki budur. Bu tepkinin ise görüldüğü gibi halkla, köyle ilyisi yoktur... Çünkü bu tiplerin hepsi bir kasaba ağasının adamları sayılabilecek kriminel, anormal tiplerdir... Bunlar feodal yapının cumhuriyet devrinde varlığını sürdüren feodal yapının artıklarıdır. Bütün halkı ve köyü bu kişilerin davranışları açısından görmek yanlış olur, haksızlık olur... Enstitülerin kurulmasında görev alanlar, oralarda çalışanlar bilirler ki, çatışma hep feodal artıklardan gelmiştir...»* Bundan sonra köylünün çocuğunu enstitülere aldırmak için nasıl uğraştığını anlatan yazar, kendisinin de enstitüde okuduğunu ve gerek öğrenim yıllarında ve gerekse bundan sonra, köylüden enstitülere karşı hiçbir söz duymadığını, ama kasaba eşrafından, toprak ağasından, çirkin politikacıdan köy enstitülerinin komünist yuvası olduğu savını çok duyduğunu belirtiyor.

Aktardığımız bölümlerin, roman ve roman çevresindeki düşün ve eleştiriler konusunda okuyucuya yeterli bilgi

verdiğini sanıyoruz. Romana karşı çıkanların 'düşün ve eleştirilerine bizim ekliyeceklerimiz şunlar olacaktır:

■ *«Bozkırdaki Çekirdek»e Karşılık*

Herşeyden önce bu roman, derinliğine, tarafsız, objektif, ciddi ve disiplinli bir incelemenin, araştırmanın sonucu, ürünü değildir. Bunun için de gerçekçi bir roman değildir, hayalidir. Ne köy enstitüsü sorunu, ne bu sorun çevresinde gelişen olaylar, ne Tonguç'un kişiliği ve düşünleri gerçekçi bir açıdan belirtilmiştir. Burada romancı kendi roman anlayışı olduğunu ileri sürdüğü düşünlere karşı davranmış; az emekle çok iş elde etmek istiyerek, olaylara, kişilere ve hatta kendi romancı kişiliğine saygısızlık sayılabilecek kötü bir çalışma yapmıştır.

Kemal Tahir, Talip Apaydın'a yazdığı[66] bir özel mektubunda kendi roman anlayışını şöyle açıklıyor: *«...Yavaş yavaş şu inanca geldim ki, romancı aslında hiçbir olayla, hiçbir düşünceyle, hiçbir kişiyle ne beraber, ne de bunlara karşı bulunacak... Yoksa belli bir tarih süresi içinde yaşıyan romancının elbette kendisine göre inançları, dostları, düşmanları, karşı yada beraber olduğu olaylar, düşünceler, kişiler, hatta toplumlar olacak... Bunlar bizim roman konumuza yanaştığımız sırada, bize göre, bize doğru işliyecek şeyler... Bir kere konuyu alıp giriştik mi, bu kişiliğimizi ilgilendiren yanların romanı yeterinden çok etkilemesinin yüzde yüz önüne geçmeliyiz. Romanda, bir bakıma gazete olaylarından ibaret olan meselelerden kurtulup sahici insanı bulmak ancak böyle mümkün olacak...»* dedikten sonra kendisinin bir romanını eleştiriyor ve *«...Ben İskender'in insan olarak çok önemli dramını*

(66) **Yazarın notu: Kemal Tahir ve romanı konusunda tartışırken K. Tahirin kendisine 11.9.1959 ve 10.1.1960 günlü mektuplarını gösteren ve bunlardan yararlanmamı sağlıyan Talip Apaydına teşekkür ederim.**

bir yana bırakmış—, eşkiyalık meselesiyle ilgilenmiştim. Karşı olduğum bir düşünceyi, bir görüşü fukara İskender'in kişiliğinde çürütmeye çabalamıştım. Böyle davranmak, bana, bizim bu günkü meselelerimizden birini, çok dar bir çerçeve içinde kendimce aydınlatmak, doğrulamak kolaylığını belki verdi ama, bütün insanlık çapında bir insan dramını işlemekten beni alıkoydu... Romanda büyük, ömürlü şaşmaz insan dramlarını bulabilmiş büyük ustalarımız bu işi böyle yapmışlar... Sahici sanatçılar, bir dünya görüşünün savunmasını kitaplarındaki kişilere kendi düşüncelerinin söylevlerini çektirmekle yapmıyorlar, bir bakıma kendi kişilikleri, bir bakıma kendi kişiliklerine rağmen, bir türlü ayrılamadıkları GERÇEK SAYGISIYLA yapabiliyorlar... Romancılar... bugün roman üzerinde çok düşünmeli, senin sözünle, romanı katiyen kolaya almamalıdırlar.. Roman hiçbir zaman kolay bir iş olmamıştır... Çağımızın sahici büyük romancılarından Faulkner, «romancı olmanın yolu, yüzde doksan dokuz kabiliyet, yüzde doksan dokuz disiplin, yüzde doksan dokuz çalışmak» diyor. Denemiş, başarmış bir sanatçıya inanmak lazım... Bizim belki, Faulkner'in kastettiği anlamda kabiliyetimiz yoktur ama, herkes için kendini disipline sokmak ve çok çalışmak mümkündür. Biz, hiç değil, mümkün olanı yapalım...»

Ama Kemal Tahir «Bozkırdaki Çekirdek» çalışmasında «mümkün olanı» yapmamıştır. Kendisinin roman anlayışı ölçülerine vurulduğu zaman «Bozkırdaki Çekirdek» romanının alacağı not, koskocaman bir sıfırdır. Kendi ölçülerini kullansaydı, varacağı sonuç böylesine yanlış, böylesine gerçek saygısından uzak, böylesine güdük olmazdı. Yazarın bu kadar köksüz ve yüzeysel bir incelemeye, dostlarını ve belki de kendisinin önyargılarını da yüksek dozda katarak yaptığı çalışma, belki köy enstitüleri konusundaki düşünlerini, kanılarını belirten zayıf ve önemsiz bir makale olabilirdi; ama bir roman asla!

Bir önemsiz ve önyargılarla dolu makale içerikliği ile işe başlayıp, bunu bir roman yapacak kadar şişirince bütün tipler, özellikle kurucular, aslında ciddi ve disiplinli çalışan, kişiliğini incelediği konudan elinden geldiğince yalıtabilmiş bir romancının kolayca bulabileceği dramatik unsurlardan (ki bunlar köy enstitüsü sorunu içinde bol bol vardır) yoksun, havada, yüzeysel, cansız tipler olarak kalıyor. Ama romancının bütün eserlerinde bu humanizmden uzak, insancıl olmayan, soğuk, insanlara karşı düşmanca, kahramanlarını yerin dibine batırdıkça zevklenen sadist davranışa rastlanır. Kemal Tahir, büyük sanatçıların aksine, insanlar küçüldükçe kendisini yukarıda sanıyor herhalde! Yarattığı kişilere karşı bu kadar sevgi dışında duygular besliyen bir büyük sanatçı yoktur. Daha doğrusu tiplerine sevgi, yakınlık, bir ılıklık duyamıyan büyük sanatçı yoktur.

Bizce bu çok önemli bir etkendir ve deha denilen şeyi olağanlıktan ayırdeden başlıca noktalardan biridir. İşte bu küçük fark sonucu, hapishane gibi hiç şüphesiz insan kişiliği ve iyi niyeti üzerinde küçümsenemiyecek yıkıcı etkileri olan bir ortamda, Nazım Hikmet gibi bir sanatçı bütün bir Türk halkının yaşantısını, dramını, değerlerini ılık ılık, sıpsıcacık insan sevgisiyle bulup çıkarır, bir Kemal Tahir de sadece kriminel tipler keşfeder, bunları halk sanır ve bu kriminel kişiler yüzkarası işler yapıp, küçüldükçe, o da kendini bu duruma düşüren insanlığı küçülttüğünü sanıp kinini, acısını gidermeyc çalışır.

Gerçek sanatçının orijinal olmak için olayları, kişileri, yorumları bu denli zorlaması için bir neden yoktur. Gerçek sanatçı farkında olmadan orijinaldir. Ama Kemal Tahir şöyle der[67]: «*...Bence roman insanlara bir tek insanın bizzat o insan tarafından da bilinmiyen bir yönünü, tıpkı ayın yüzü gibi hiç görmediğimiz bir yüzünü aydınla-*

(67) **Adı geçen mektuplar.**

tacak... Bu hiç görmediğimiz sözü büsbütün bilinmez karşılığı değil, belli bir tarih süreçi içinde, belli bir çevrede, belli sosyo - ekonomik baskılar altında hepimizin duyup yaşadığımız şeyleri, yeni, gerçek oluşu içinde yeni bir açıdan yeniden değerlendirilmesi...» Aslında doğru olan bu düşünü, orijinal olabilmek tutkusu içinde o derece abartır ki, ortada gerçek kalmaz. İşte o zaman, köy enstitüleri bir faşist girişim, Atatürkçülük bir orman kanunu, İttihat - Terakki hareketi bir gericilik, Abdülhamitçilik ilericilik, Kurtuluş Savaşı halka rağmen yürütülmüş br zorba aydınlar savaşı, v.b... olup çıkar. «Bozkırdaki Çekirdek»in ne derece iyi bir roman olduğu, yahutta roman olup olmadığı konusunda daha çok şey söylenebilir ama, bizi asıl ilgilendiren bu değildir. Bu konuda şunu söyliyerek, asıl bizi ilgilendiren noktalara geçmek istiyoruz: Bu roman bir «gerçeğe saygısızlık» ve bir «romanı kolaya alma» örneği olarak Türk edebiyatında kalacaktır.

Enstitülere karşı çıkmaya yazarı dürten bir takım kişisel nedenlerin dışında (bunların arasında roman konusunda köy enstitülü romancılarla yaptığı bir tartışmanın acı anısı da bulunmuş olabilir) ne gibi bir düşün etkeni vardır? Biz bu sorunun karşılığını en iyi Tahir Alangu'nun, (şu hiçbir edebiyat eleştiricisinde görülmemiş bir acele ve ilgi ile ortaya atılıp Kemal Tahir'in her yaptığını övüp göklere çıkarmayı eleştiricilik gereği sanan Alangu'nun) roman ilk defa tefrika edileceği zaman yayınladığı tanıtma yazısında bulduğumuzu sanıyoruz[68]:

Alangu yazının yarıya yakın bir bölümünde Kemal Tahir'in çalışmalarını her zamanki alışkanlığı ile göklere çıkardıktan sonra şöyle diyor: «*...Kemal Tahir şekilci bir dinin çok yüzeyde kalan, gittikçe zayıflıyan ve ters birikmeleri etkileyici baskısı altında kalmış, devletten ve dün-*

[68] **Cumhuriyet gazetesi, 13.12.1964. Kemal Tahirin Gerçek Anlayışı ve Son Romanı, Tahir Alangu.**

yadaki gelişmelerden gelecek olumlu yollara götürücü duygu ve düşüncelerden mahrum, kendi ilkel ve töresel yapısı içinde kapanacak çürüyen köyün... devrimlere yönelen ileri bir toplumun yapısına temel olarak alınamıyacağını köy serisindeki bütün romanlarında göstermişti...»

(Yazarın notu: Burada sözü geçen romanlar, köyü görerek yaşayarak değil, hapishaneye düşmüş köylüleri gözliyerek yazılmış, çoğu da suç ve suç işlemelerle ilgili romanlardır; bunların köyü ne derece yansıttığı üzerinde çok tartışılabilir. Bunlar olsa olsa köyün tek bir yönünü yansıtmaktadırlar, ama hiçbir zaman köyü bütünü ile ve ana sorunlarıyla vermemektedirler. Kemal Tahir yalnız hapishanede karşılaştığı tiplere bakarak köylüyü ve köyü tanıdığım sanıyorsa yanılıyor, bunlara bakarak köy ve köylü sorunu üzerinde doğru sonuçlara varabileceğini sanıyorsa daha da yanılıyor). Alangu, romancının bugüne kadar çıkmış romanlarını köyü ve kenti anlatan iki seriye ayırdıktan sonra, «*...şehir serisindeki romanlarında da kişilerini bütün vasıflarıyla köylü insanından üstün olarak anlatışı yazarın kendi zevkine veya bağlanışına bağlı bir özellik veya bir saplantı da değildir...*» diyor. Ve «*onun köylü insanını ve şehirli insanını iki büyük koldan iki büyük roman serisi halinde inceler ve tanımlarken, ortaya çıkan ve bütün eserlerini iki kalın çizgi halinde karşı karşıya getiren bu karşıtlığın üzerlerinde önemle durmak gerekiyor. Köylü insanın genişlemesine bütün toplum gelişmelerinden dışarı düşmüş kapalı ve donmuş yapısı içindeki çürüyüşünü anlatırken, şehirli insanına gelince bütün olumsuz davranışlarını göstermekle birlikte sağlam yönleri ve ileriye sıçrayışlarına dikkatle işaret etmesi, onun roman anlayışında temel bir görüşe dayanmakta. Toplumun bütün ileri gelişmelerinin çıkış noktasını ancak şehirlide aradığı görülmektedir... Bir gerçekçi olarak o köylüyü ileriye yönelen Türk toplumunda bir tek yerde güvenilir ve olumlu say-*

maktadır: Şehirli ile birleştiği, onun önderliğini kabul ettiği, er olarak askerlikte subay komutası altında onun etkisi altında bulunduğu yerlerde. Ona göre Türk toplumunda umut verici bütün gelişmeler ilkel ve töreye bağlı köylülükten kurtuluşta, Türkiye'nin kalkınmasının gerektirdiği yeni vasıfları kazanabilmesinden sonra başlıyacaktır. Büyük kitlesi köylü olan bir memlekette tarih ve toplum gelişmelerinin dışında kalmış bu büyük kitlenin baskısı altındaki bir ülkede... töreye sıkı sıkıya bağlanmış köyü bugünkü yapısı ile savunmanın bir gerçekçi için mümkün olamıyacağını çok iyi bilmektedir. Bundan dolayıdır ki romanlarında köylüyü ancak töre dışındaki yerlerde umut ve güven verici vasıflarda tasvir edebiliyor. Eğitimden geçtiği, devlet ve kanun düzenine bağlanarak şehirliye koşulduğu; onun etkisi altında yürüdüğü yerlerde... Kemal Tahir bazı romancıların aksine (Yazarın notu: Alangu herhalde burada köy enstitülü romancıları kastediyor, onların köyün değişmemesini savunduklarını sanarak, onların söylediklerinden hiçbir şey anlamadığını, yahutta onların bu romanlarını köyün değişmesi gerektiğini belirtmek için yazdıkları gerçeğini görmemezlikten geldiğini belli ediyor) köyü değişmesi gerekmiyen ve ebediyyen değişmiyecek bir toplum birimi olarak kabul etmemekte... Kemal Tahir'in statik köye karşı oluşunda yalnız bir sanatçı sezgisi değil bilimsel bir doğruluğun varlığı da meydandadır. Bizde töresel köyü yüceleştirmede tıpkı meşrutiyet devri hürriyetçilerinde olduğu gibi zorluk karşısında «kolaya kaçma ve düşlere sığınma» eğiliminin varlığını bu ölçüde ortaya koyunca Kemal Tahir'in iki koldan yürüttüğü roman çalışmalarında köylü ile şehirlinin birleştiği önemli bir dönemeçteki köy enstitüleri meselesiyle karşılaşmaması imkansızdı... Nitekim Kemal Tahir Cumhuriyet Gazetesi'nde tefrika edilecek «Bozkırdaki Çekirdek» romanında bu konuyu olumlu ve olumsuz bütün çatışmalarıyla ortaya koyacak, kurulu-

şunun temelinde var olan büyük yanılmaların nedenlerini tartışacaktır...»

Öyle sanıyoruz ki, sorunun anahtarı bu tanıtma yazısında kolayca bulunabilir. Burada Kemal Tahir - Tahir Alangu çiftinin ortak ürünü sayılabilecek «Bozkırdaki Çekirdek» romanının temel görüşü apaçık ortadadır. Bu temel görüş, bu ikilinin ana felsefesi, köy enstitüleri konusunu, hatta köylünün eğitilip uyandırılması konusunu diyebiliriz, benimsemelerine, bu konuda olumlu bir sonuca varmalarına engeldir. Yukarıdaki tanıtma yazısında belirtilen ana görüşün, yalnız «Bozkırdaki Çekirdek» romanı bakımından değil, Kemal Tahir'in bütün yapıtları bakımından önemli olduğunu, bu ana görüş deşilince onun bütün romanlarında vardığı, gerçekleri ve tarihi altüst eden, garip toplumsal ve siyasal sonuçların niçin ve nasıl çıkarıldıkları bakımından birçok ipuçları yakalanacağını sanıyoruz. Köylüde herhangi bir değer olduğuna inanmıyan, köylü sınıfı ile hiçbir ileri hareket yapılamıyacağını söyliyen, köylünün ancak «şehirliye koşulduğu» zaman, yani güdüldüğü, bilinçsizce, nereye sürüklendiğini anlamadan yönetildiği zaman işe yarayabileceğini öne süre bu ikilinin, bunun tam aksini savunan, «köylüye dayanmadan hiç bir hareketin başarılı olamıyacağım, hiçbir örgütün tutunamıyacağını, ulusun asıl cevherinin çoğunluğu, halkı teşkil eden köylüde saklı olduğunu» ortaya atan Tonguç'u hiç anlamaları olanağı beklenebilir mi? İkilinin bu ters çıkış noktasının üstüne, bir de Tonguç'u statik köyü savunur, köyün daha sonraki ve daha ileri toplumsal dönemlere geçmesine karşı bir kişi saymaları yanılgısı eklenince, elbette köy enstitülerinin karşısında olacaklardır. Bu yanılgı da önemlidir; köy enstitülerinin köydeki farklılaşmayı, ekonomik ve toplumsal çelişmenin artmasını, yani süreci hızlandıracak bir etmen olduğunu, bunu da daha ileri toplumsal şekillere geçmeyi sağlıyacağını, enstitü düşününün temelinde yatan dünya gö-

rüşünün, toplumsal şekillerin statik kalması değil, sürekli bir evrim inancı olduğunu da gözden kaçırınca, ikili büsbütün yanılmıştır. Onların statik köy kalkınması görüşü olarak enstitülere yamamak istedikleri düşün, tam tersine, enstitüleri böyle olmadığı için ortadan kaldırmak istiyen anadolucuların görüşü idi. İkili, ciddi araştırma ve incelemelere girmeden, önyargı ile işe koyulduğu için anadolucuların statik, değişmez köy ülküsünü köy enstitüleri görüşü sanmıştır. Ama bu yanılgıya düşmeseler bile, köy enstitülerine yine karşı olurlardı; çünkü kendi ana görüşleri o kadar halka karşıdır ki, halka dönük bir hareketi benimsiyemezlerdi. Bu halka karşılık, bu şehirli üstünlüğüne inanış değil marksizme, değil Atatürkçülüğe, en basit anlamda bir halkçılığa, en basit bir humanizme bile aykırıdır ve yıllarca marksist sanılmış bir romancının bu derece sağda olduğunu görmek insanı hayretler içinde bırakmaktadır. Bunu anladıktan sonra ciddi olarak Kemal Tahir - Tahir Alangu'yu sol eleştiriciler içinde değil, sağ eleştiricilerin içinde incelemeyi düşündüğümüzü belirtmek isteriz.

Ayrıca «şehirli» ile kastettikleri nedir? Bugün köylü deyimi bile başlıbaşına bir sınıfı kapsamakta yetersiz kalmaktadır. Varlıklı, orta, varlıksız köylü, hatta toprak işçisi deyimlerini kullanmak çoğu kez gerekmektedir. Hele çeşitli sınıfların bulunduğu kenti başlıbaşına bir sınıf imiş gibi «şehirli» deyimi ile ortaya atmak, marksizme filan değil, en basit toplumbilim ilkelerine aykırıdır. Nedir «şehirli» kimdir? Orta sınıf aydın mıdır? İşçi sınıfı mıdır? Kapitalist midir? Bunların karşılığı yok. Şehirliye koşulacak köylü bu sınıfların hangisine koşulacaktır? Daha doğrusu şu çürümüş köylüyü bu sınıfların hangisinin gütmesini doğru bulmaktadır pek bilgiç ikilimiz? Bunu korktukları için mi söyliyemiyorlar yoksa şehirde sınıf farkları bulunduğuna mı inanmıyorlar? Kaldı ki, sormak gerekir: «eğitimden geçtiği, devlet ve kanun düzenine bağlanarak şehirliye ko-

şulduğu...» sözünün altındaki amaç nedir? Buram buram faşizm kokmuyor mu bu söz? Kastettikleri köylünün devlet ve kanun düzenine koşulmasını sağlıyacak eğitim ne mene bir eğitimdir ki, kafaları işletmeden, gözünü açıp köylü sınıfının tarihsel yerini almasını sağlamadan, kimin Devleti olduğu belirlenmiyen bir devlete ve hangi sınıfların çıkarları için yapıldıkları söylenmiyen bir takım kanunlara bağlanarak şehirliye gözü kör, kulağı sağır, sığır gibi koşacaktır? Nazilerin de faşistlerin de söyleyip özledikleri, bazı ülkelerde de hâlâ sürdürmeye çalıştıkları düzen, bu devlete ve kanunlara köylü sınıfını bağlayıp, şehirliye koşmak için kurulmamış mıdır? Bizim bildiğimiz Devleti kuran ve kanunları yapan sömürülmekten kurtulmuş sınıfların içinde önde gelenlerinden birisidir köylü sınıfı, ileri toplumlarda, koşulan değil! Hadi Tahir Alangu farkına varamıyor diyelim, bu noktadan çıkınca en sağın sağına nasıl düştüklerini, ya Kemal Tahir? Nasıl bir marksisttir ki o, köylü sınıfını hiçe sayıyor, hem de çoğunluğu köylü bir ülkede ve yararlı bir iş yaptığına inanıyor. Belki diyeceklerdir ki «biz töresel, değişmiyen, statik köye karşıyız, devrimci, değişmiye hazır köye değil.» O zaman köyü ve köylüyü değiştirme amacı güden bir eğitim hareketini böyle sorumsuzca lekelemeye çalışmamak gerekir gerçek devrimci olarak. Ve böyle bir özür öne sürüyorlarsa, bu özüre aklı birazcık çalışan insanları inandırabilmek için, en azından, bozkırda çekirdek vardır, diyebilmek gereklidir. Köylü sınıfının köle olmaması gerektiğini, bu yönde de sınıf olarak bir takını ilerici atılışlar yapabileceğini kabul etselerdi, en azından bunu söylerlerdi. Bozkırı çöl sanan, sınıf çatışması içinde köylü sınıfının tarihsel gelişimini ve davranışını, görevini kabul edemiyen, onu sınıfsal açıdan ne kastedildiği belirsiz bir «şehirli»nin boyunduruğu, önderliği altına sokan, adı marksiste çıkmış kişilere bu kaba yanlışlarını göstermek zorunda kaldığımız için gerçekten üzülüyoruz.

Tonguç'a göre ise çekirdeğin en hası vardır bozkırda, Türkiye'nin geleceği, evrimi bakımından da öylesine filizlenip sürebilir ki bu çekirdek! Hem de ikilimiz gibi «şehirli» aydınların hiç hoşlanmıyacakları şekilde, onların üstünlüğünü ve öncülüğünü kabul etmiyecekleri şekilde! Bu değil mi ikiliyi bu kadar telaşa düşüren, şu Tonguç'un «yarı aydın» sözüne bu kadar sinirlendiren? Alangu ve Kemal Tahir o kadar yanlış bir noktadan işe koyulmuşlar ki, bu onları eğitim görüşü olarak Halil Fikret Kanat'ın bile sağına düşürmüş.

O hiç olmazsa köylü sınıfını toptan yadsımıyor, «devlete ve kanunlara körükörüne bağlı» köylü aydınlar yetiştirmeyi ön görüyordu. Kemal Tahir'in Bozkırdaki Çekirdek'e temel olan görüşleri, Alangu'nun yorumuna bakılırsa, marksizmle filan değil, doğrudan doğruya sağ ile ilgilidir. Sanatçı bunu ister bilinçli, ister bilinçsiz olarak yapmış olsun, en aşırı sağcılara yakışır bir inceleme örneği vermiştir bu romanı ile. Alangu'nun söylediklerine bakarak, yalnız bu roman üzerinde değil, Kemal Tahir'in bütün yapıtları üzerinde yeni değerlendirmeler yapılırsa çok ilginç sonuçlar çıkacaktır sanıyoruz. O zaman herbirinde bir başka şaşkınlık duyduğumuz bu romanların gerçekten bir sisteme bağlı olduğunu göreceğiz. Bizim bu yapıtlarda şaşkınlık duyduğumuz, bizi rahatsız eden sonuçlar, bunların hep marksist bir dünya görüşü ile yazıldığını sanarak bakmamızdandır. Görüş açısını değiştirince, bunlara Tahir Alangu gibi bakınca, sanıyoruz ki, herşey yerli yerine oturacaktır. O zaman ne «Yorgun Savaşçı»da Kurtuluş Savaşım yapanların sadece subaylar olduğuna, halkın bulunmadığına şaşacak, ne «Kurt Kanunu»nda devrimleri korumaya çalışırken Atatürk'ün ahlaksal yönden düşürüldüğü duruma üzülecek, ne «Devlet Ana»da devlet kurucusu olan bir avuç üstün insana devlet kurdurulmasına ve bu devletin başlıca özelliği olarak da, genişleme, yayılma (em-

peryalizm) övücülüğüne güleceğiz. Aslında yanlış olan, bu ana görüşlerden yola çıkan Kemal Tahir'le değişmez övücüsü Alangu'nun yaptıkları değil, bizim onların bulundukları yeri bilmememizdir. Bu yer de herhalde sol değildir. Gerçek yerlerini bilirsek, bu köylü, daha doğrusu halk düşmanlığı, üstün «şehirli», daha doğrusu üstün insan teorilerine, bu romanlardaki insan sevgisizliğine, boyundurağa koşulacak sınıflar bulup çıkarma eğilimlerine, devletin kuruluşundan, kurtuluş savaşına kadar her önemli çabada ve eylemde halka rağmen bunları başarmış üstün kişiler arama tutkusuna, Osmanlı'nın genişleyip yayılmasının bu kadar övülmesine ne isim vermemiz gerektiğini de bulup çıkarmamız kolaylaşacaktır. Çünkü bunlar bilinen, belli motiflerdir, hangi siyasal doktrinin motifleri oldukları da ortadadır. Türkiye'de hiçbir kişi bugüne kadar, sol gösterip sağ vurmada bu ölçüde başarılı olmamıştır.

Köylü sınıfı için bu kadar olumlu(!) kanıları ve bu kadar hayırlı(!) koşulma planları olanların bir de enstitülerde köylü çocuklarının dayanıklılığından yararlanarak onlara angarya yaptırıldığı savını ortaya atmalarındaki içtensizliğe ve okuyucunun anlayış yetisinden bu kadar şüphe ettikleıini gösteren böyle bir yanıltına girişimine ne diyeceğimizi bilemiyor, bunu da okuyuculara bırakıyoruz.

1960'dan sonra köy enstitüsü sorununun gelişmesine bu romanla verilen zarar, hemen hemen 1946 - 1950 döneminde Sirer - Soysal ikilisinin verdiği zararla karşılaştırılabilir. Bu zararın büyüklüğü ileride daha da iyi anlaşılacaktır. Köy enstitüsü sistemini benimsemiş ve benimsemekte olan yeni kuşakların ve hatta köy enstitülülerin safları arasına bir şüphe, yanılgı ve ikilik tohumu atılmıştır bu romanla. Öyle sanıyoruz ki, ileride köy enstitülerinin tarihini yazanlar tarafından Kemal Tahir - Alangu ikilisinin konacağı yer, Sirer - Soysal ikilisinin yanı olacaktır.

■ *Köy Enstitüleri Amerikalılardan mı Alındı?*

Eleştiri olmaktan çok bir dikkati çekme niteliğindeki bir düşün de İlhami Soysal tarafından ortaya atılmıştır[69].

«...Köy enstitülerinden önce Mustafa Kemal'in Kurtuluş Savaş kadroları eğitmen kurslarını, hatta bölge köy okullarını denemişlerdir. Burada neden gerekmiştir bilmiyoruz ama, eğitim konusunda, köycülük konusunda dünyanın en ileri ülkelerinden biri olmıyan Amerika Birleşik Devletleri'ne Türk milli eğitiminden bazı eğitimciler köycülük eğtimine gönderilmişler. Yıl 1932 - 33. Köy enstitülerinin ilk kuruluş hazırlıkları bu eğitimcilerin yurda dönüş sıralarına rastlamıştır, yıl 1936 - 37 madde bir. Madde iki: Daha köy enstitüsü adı konmadan ilk denemeleri yapmak için satın alınan ilk köy enstitüsü bina ve arazisi İzmir yakınında Kızılçulluk'daki eski Amerikan koleji bina ve arazisidir. Bu bina... Amerika'lılardan oldukça ucuz bir fiyata satın alınmıştır. Madde üç: Köy enstitüleri üzerine yapılmış ve ünü duyulmuş tek bilimsel araştırma vardır: Sonradan bir Türk'le evlenerek Türk vatandaşı olmuş sabık bir Amerikalı araştırmacının, F. Kirby Berkes'in araştırması vardır... Bunları hiçbir önyargımız olmadan çok garibimize gitmiş bir gözlem olarak yazıyoruz. Yoksa açık ve seçik olarak inanıyoruz ve sonuna kadar da savunacağız ki, köy enstitüleri bu ülkede, bu ülkenin şartlarına, şimdiki öğretmen okullarından da, imam hatip okullarından da çok daha yatkın gerçekten devrimci kadrolar yetiştirecek okullardı...»

Bu gözleme karşı vereceğimiz karşılık şudur: Bu üç olayın birbiri ile bir bağlantısı yoktur, köy enstitülerinin kuruluşunda da Amerikan parmağı olmamıştır. Köy enstitülerinin kuruluşuna esas olan düşünler ve çalışmalar

(69) **İmece dergisi, Enstitüler Üstüne, İlhami Soysal, sayı 85, 1 mayıs 1968.**

«Canlandırılacak Köy» kitabında apaçık yazılmıştır. Orada belirtilenlerin dışında gizli bir Amerikan etkisi aramak boşunadır.

■ *Asiye Eliçin*

Köy enstitüleri konusunda bir başka eleştiri, Asiye Eliçin tarafından yapılmıştır[70]. Asiye Eliçin'in 1943 yılında öğretmen olarak bulunduğu Çifteler Köy Enstitüsündeki solculuk olayına adı karışmış ve enstitüden ayrılmıştır. Yazar bu yazılarında özetle ve daha önceki eleştirilerde gördüklerimize ek olarak şöyle diyor: «*...Köy enstitülerini bir iki kahramanın yaratması bir deneyin de yok etmesi inancı sosyal, ekonomik, politik koşulları yoksamak, bunları ikinci derecede etken saymak büyük bir yanılgıdır.*» Hemen söyliyelim ki, bu düşün elbette doğrudur. Zaten Tonguç da hiçbir zaman enstitüleri kendisinin kurduğunu söylememiş, her zaman bunun kollektif bir çalışma ürünü olduğunu, işi bir tek kişiye bağlamanın yanlış bir tutum ve anlayış olacağını ileri sürmüştür. Örneğin şöyle der: «*...Bir noktayı açıkça belirteyim ki, köy enstitüleri, bazılarının iddia ve zannettikleri, sürekli olarak etrafa yaymaya çalıştıkları gibi, bir tek şahsın verdiği ilhamla meydana gelivermiş kurumlar değildir. Esasen bu mümkün de değildi. Onlar Türk eğitmen, öğretmen ve aydınlarının müşterek çalışmalarından, millet enerjisinden doğmuş tam manasıyla milli kurumlardır*»...[71]. Tonguç ölümüne kadar bu düşünde direnmiştir. Bizim de bu kitapta yapmaya çabaladığımız işte o «sosyal, ekonomik, politik koşulları» in-

(70) **Ant dergisi, Sosyalist Açıdan Köy Enstitüleri, Köy Enstitüleri Üstüne, Asiye Eliçin, sayı 124, 125, 126, 13.5.1969, 20.5.1969, 27.5.1969.**

(71) **Canlandırılacak Köy, İ. Hakkı Tonguç, Remzi Kitabevi, İstanbul 1967, s. 575, 576.**

celemek değil midir? Ama şu da yadsınamıyacak bir gerçektir ki, Tonguç yapılan işlerden birinci derecede sorumludur. Bu koşulların sonucu olarak, kendisinden öncekilerin düşünlerinden, denemelerinden yararlanarak bunların hepsini toparlayıp uygulamak işi ona düşmüştür. Burada bir savaştan sonra kazanan tarafa komuta etmiş generalin zaferdeki payı tartışılırken, bu konudaki kanısı kendisine sorulduğu zaman verdiği şu karşılığı tekrarlamak gerekir: «Kazanamn kim olduğunu bilmiyorum. Ama kaybetseydik, sorumlu ben olacaktım».

Eliçin bundan sonra CHP iktidarının 1938'den önceki durumuna bir göz atmaktadır: «*...Halk Partisi iktidarı Atatürk devrimciliği yanına Osmanlı devlet düzenini de aktarmış, yani Osmanlının köylüyü sömürmek temel prensibini de birlikte kabullenmişti... Böylece eski kapıkulu, yeni yönetici olan yönetici memur kadrosu, üst tabakaların temsilcileri olan toprak ve köy ağası, köy ve kasaba mütegallibesi, alır satar Osmanlı burjuvazisi ile bir iç koalisyon yapıp, bu ortaklarına Büyük Millet Meclisinde ayrı ayrı temsilcilik hakkı tanıyarak... Meclisten dışarı bıraktıkları emekçi halkın, köylünün üstüne kurulmuştur (müşterek saltanat)... Yapılacak reformlara ses çıkarmamaları için bürokrat devrimciler koalisyon ortaklarına gerekli çıkar yolları sağlamış, seslerini kısmışlardır... Reformlar konusunda bu yolda taviz bile vermemeyi sağladıkları gibi, gerektiğinde taviz bile almayı elde etmişlerdir...*»

Görülüyor ki yazar da, birçok inceleyiciler gibi CHP içinde ileri düşünlere açık bir grubun bulunduğunu kabul ediyor, hatta bizim «ilerici aydınlar» dediğimiz bu kişilere «bürokrat devrimciler» adını veriyor. Şüphesiz ki bu deyimin doğruluğu tartışma götürür, ama bizim konumuz yönünden önemli olan böyle bir grubun varlığının kabul edilmesidir.

Bundan sonraki ekonomik ve siyasal gelişmeleri anla-

tan yazar, bu arada sol aydınların insafsızca ezildiğini, Türk devriminin ideoloji noksanlığını belirterek, yeni Cumhurbaşkanı İnönü'nün «*dümeni büsbütün kapıkulu devletçiliği yönüne kırdığını...*» söylüyor. «*...ivedilikle ele alınacak iş kapıkulu yönetiminin... temel kaynağı olan devlet hazinesine bol vergi kaynakları sağlayıp yönetim ordusunu, tam doygun, emre başeygin bulundurmaktı... Milli Şef bürokrasi koalisyonunda hakim görünürse de gerçekte o ortaklarının da patronluk gücünün gereğinde kendininkinden az olamıyacağını pekala fark etmektedir... Cumhuriyetin getirdiği reformlarla köylünün vergileri bile rahatça verebilecek duruma yükseltilemediği... onun için köyü daha zengin bir ürün ambarı ve değişen koşullara uyup teknik silahları kullanabilecek kadar okur yazar bir asker deposu haline getirecektir... Sözün kısası, Milli Şef, meseleyi, yani hazineye gelir sağlama yollarını enine boyuna düşünüp hesapladı... ve tek çıkar yolun köylüyü tezelden eğitmek olduğuna karar verdi... Hem de bu eğitim eski tarz ölü bir eğitim değil, köylüyü etkileyici, üretici, hem kendine yeterli, hem de durmadan arttırılacak vergileri verebilecek kadar yeterli kılacak bir eğitim olmalıydı... Milli Şef bu kesin kararını verince, Milli Eğitim ailesinden bu işle görevlendireceği eğitimci ve yöneticilerini büyük bir dikkat ve titizlikle seçer...*»

Burada hemen şunu belirtmek istiyoruz: Yalnız vergi gelirini artırmak için köy enstitüsü denemesine girildiği tezi bize biraz tutarsız görülüyor: Bir defa şu herkesçe bilinen bir gerçektir ki, eğitim ekonomik açıdan en verimsiz, en az gelir sağlıyan ve en uzun vadeli yatırımdır. Anlatıldığına göre çok sıkışmış ve kötü olan ekonomik durumu çok kısa zamanda düzeltebilmek için vergi toplayabilmek amacıyla eğitimde reforma ve geniş yatırımlara girişmek, bize pek dolambaçlı ve çok geç sonuç verecek bir yol olarak görülüyor. Tarihte de hiçbir burjuva hüküme-

tinin direkt olarak vergi gelirlerini düşünerek böyle bir işe girdiğini gösteren bir örnek görmüyoruz. Orta sınıf iktidarlarının eğitim atılımlarına girişmelerine yol açan elbette bir takım ekonomik neden ve zorlamalar vardır. Ama bunlar yazarın yukarıdaki basitleştirici görüşüne sığdırılamaz kanısındayız. Eylem açısından da yazarın yanıldığı bir tarihsel gerçek var: İnönü Cumhurbaşkanı olduğu zaman eğitim hamlesi çoktan başlamıştı 1935-36'da. Yani eğitim alanında böyle bir sistemli çalışmanın kararını veren İnönü değildir. Ayrıca bu işi yönetecek kişiler de yine o yıllarda seçilip işbaşına getirilmişlerdi, bu seçimde de İnönü birinci derecede etkili değildi. Yani onun 1938'den sonra işe girişmeye karar verdiği ve Bakanlığa bakarak işine gelenleri yönetici olarak seçtiği savı doğru değildir. Bunu daha önceki bölümlerde ayrıntılı olarak gördük.

Eliçin şöyle devam ediyor: «*...Hemen belirtelim ki, eğitim görevlileri artık belirli şekilde üç gruba ayrılmıştır: a)... şartlanıp sınırlanmamış, gerçekten ileri fikirli, çok az sayıdaki devrimciler, köktenci, reformculardır... Kendi ekmekleri bahasına doğruları savunan fedailerdir bunlar... Adı Cumhuriyete çevrilen bu yeni osmanlı düzenine, onun kalıplarına sığmıyacak kadar büyük ve çaplı kişilerdir. O yüzden bunlar tez elden eğitim ailesinden atılarak polisin takibine teslim edilmişlerdir (Yazarın notu: Eleştiricinin sayın eşi, çok değerli Emin Türk Eliçin şüphesiz ki bunlardandır). b) İkinci gruptakiler ise, ılımlı, gözlerimi kaparım, vazifemi yaparım diyen, milli şefin müsaadesi nispetinde ilerici ve reformcu, askerce emre uyarlı, osmanlılık ruhu ile şartlanmış çalışkan insanlardır (Yazarın notu: Bu gruba da Tonguç ve arkadaşları giriyor)... c) Üçüncü grup ise birinci grubun tam karşıtıdır. Burada yetersizlik kompleksi ile türlü olumsuz saplantılara düşmüş... ruhen hasta insanlar vardır... İlerici uca ateş püskürürlerse de ortacılara sadece diş bilemekle yetinirler. Gelecekte orta*

grubun meydana getirdiği köy enstitülerini yıkmak için koalisyon ortakları bu torbanın ağzını açacaklardır... İşte planın uygulayıcı elemanlarını Milli Şef zaten işbaşında olan ikinci gruptan seçmiştir...» Bize göre ise Eliçin Tonguç'u böyle bir gruba sokarken yanılmaktadır. Bunun 2. ve 5. bölümlerde doğru olmadığım göstermeye çalıştık. Ayrıca birinci gruba soktuğu kişilerin özelliklerini sıralarken de bazı noksanlar olduğunu sanıyoruz.

Bundan sonra Eliçin, Tonguç'u incelemeye geçiyor ve şu yargıya varıyor: «*O, iyi insanların saflığına, dürüstlüğüne, insanseverliğine sahip bir kişidir. O, Milli Şefin, kaskatı, sevisiz, çıkarcı hesabına yumuşaklık, insancıllık katarak uyandırdı, beşeri öz ve erkeye kendini insanca kaptırıp sınıfının sınırlarını aşmış saygıdeğer bir kişidir. Ama osmanlı memur şartlanmışlığını zedeliyerek kazandığı değeri gerektiği zaman koruyamamış, kendine ve eserine yapılan saldırılara gür bir inanış ve cesaretle savaş açamamıştır. Saldırılara karşı suçluluk kompleksi içinde pısmış, ekmeğini yitirmek korkusuyla ve kendi eliyle önce eserinin ve sonra da kendisinin kurban verilmesine seyirci kalmıştır. Bu cesareti gösterse idi, kurtarabilecek mi idiydi kendini ve enstitüleri? Hayır, kesin olarak hayır. Ama böyle yapsaydı gerçekten kabuğunu kırmış bir yiğit, bir kahraman olarak eğitim tarihine geçecekti. Ve onu putlaştırmak için bugün sarfedilen çabalar boşa gitmiyecekti.*»

Bu konudaki düşünlerimizi de 5. ve 6. bölümlerde açıklamıştık.

Bundan sonra Eliçin şöyle diyor: «...*Ortamsız bir ortamda kurulan köy enstitüleri (Yazarın notu: Burada şunu sormak gerekir: Enstitüler bir takım ekonomik, siyasal, toplumsal koşulların ve etkenlerin sonucu kurulmuş olduğuna göre bir ortam olduğunu kabul etmek gerekiyor, o zaman ortamsız ortam ne demek?) yüzyıllardır uyutu-*

lan köylünün özündeki erkeyi uyandırmaya başlamıştı. Bu erke... yöneticileri dahi belirli sınırlarının hayli ilerisine sürükledi, Hakkı Tonguç'un belirli bir görüşün yöneticisi olarak emir kulluğunun sınırını -hümanizması, iyi insan, iyi eğitimci oluşu yüzünden bu uyanıştan heyecanlanarak- aşmış olması saygıya değer. (Yazarın notu: Yani aslında bilinçli olarak bu işe girmemiş, sınırları zorlamamış da sonradan heyecanlanıvermiş, öğrencilerin uyanan erkesini görünce!). Tonguç'u olduğu yerde ve olduğu gibi değerlemek onun için daha faydalıdır. Eğer onu bulunmadığı yerde, olmadığı şekilde putlaştırırsak hiçbir ciddi eleştiriye dayanmaz yıkılıverir...» Elbette hiç kimseyi bulunmadığı yerde aramamak, putlaştırmamak doğrudur, ama eleştiriyi de gerçekten «ciddi» yapmak şartıyla. Yoksa dayanamayıp yıkılıveren ciddiyetten uzak eleştiriler olur.

Bundan sonra yazar «*Milli Şef komşu ülkelere gönderdiği eğitimcilerden kurulu inceleme heyetlerinin gözlemlerinden de yararlanarak 1940'da köy enstitülerini bu eğitmen kursları temeli üstüne kurmayı uygun buldu...*» (Yazarın notu: Burada yine bir tarihsel yanılma var: Komşu ülkelere incelemeye giden heyetler değil, Tonguç'tur ve bu gezi de «Milli Şef» zamanında değildir, Atatürk zamanındadır)... «*...Milli Şef çeşitli meyvalardan yapılan konyaklı salata gibi çeşitli sosyal düzenlerden uluorta örnekler almanın kendi olanaksızlığına olanak kazandıracağını sanıyordu. Bu onun hem sosyal bilimlere yabancılığının, hem de osmanlı paşalığının gereği idi... Böylece... hasta toplumun birkaç sosyalist hapla derdinden kurtulmayı düşlendiğini...*» belirten Eliçin, şöyle diyor: «*Oysa köy enstitüleri daha esaslı şekilleriyle köklü bir devrimin ilk ağızda kalkınma planına alacağı bir kuruluştur, (Yazarın notu: Peki bu kadar bilinçsizce, bu kadar çeşitli sosyal düzenlerden karmakarışık alınmış da nasıl en güzel bir devrime yakışan bir kuruluş oluveriyor bu köy enstitüleri?)... Çün-*

kü bu kuruluş belirli bir ekonomik sistem şeklinin sonucu olan bir sosyalist düzenin doğal malıdır. Ve ancak o düzenin ortamında gelişme olanağı bulabilir... Böylece milli Şef batı malının yanına bir de sosyalist malını ortaklarından saklıca çalkara kuruvermiştir. (Not: Eğer böyle ise pek iyi yapmış!)... Köylüyü ve köyü daha çok sömürme amacını güden bu ikinci ordu kuruluşu devlete askerden çok daha ucuza maledilecektir... Ondan sonra sosyalizm sömürücüsü Milli Şefin hazinesine... altın akacak, ortaklarına başeğdiren kuvvet ve sosyal kanunlara kazık atmak şerefi doğacaktır... Kısaca ana hatlarına değindiğimiz bu tasarım... bir sosyalizmi sömürme fikri idi... Paşa eğitim görevlilerine, özellikle Hakkı Tonguç'a köy enstitülerini kurma görevini verirken asıl amacını ustaca gizlemiştir. Hasan Ali, Tonguç gibi bütün reformcu aydınların kuşkusuz benimsiyeceği, destekliyeceği gerçek ve normal yüzüyle konulmuştur ortaya tasarı. Parola köy için köyü kalkındırmak olunca... insani büyük duygular uyandı her aydının içinde...»

Burada yukarıdan beri öyle bir ifade var ki, şu sonuca varılıyor: Sistemi kuran, bütün ayrıntıları ile saptıyan İnönüdür, yöneticilere yalnız uygulaması kalmıştır, bu da yanlıştır.

Eliçin şöyle devam ediyor: «*...Milli Şefin bütün sorumluluğu ta baştan sevgili Genel Müdürüne yüklemesi bir rastlantı değil. İyi insanların saflığını taşıyan Tonguç babayı onore etmiştir bu güven. Artık sevdiği bu davaya tüm gücünü verecektir o... Koalisyon bozulup ortaklık dağılmak üzere. Şimdiye değin uzaktan tuttuğumuz eğitimin sağ kanadına taviz vermek zorundayım. Bu duruma göre de sen çekil ortalıktan, Hasan-Ali de öyle yapsın... Enstitüleri uzun taksitlere bölerek harcayıp kurtarmayı tasarlıyorum... Sana bir kulluk emri daha: Eline vurdurmadan ver lokmanı. İtaatlı bir kapıkulu olduğunu bundan böy-*

le de unutma. Bu iş politika ve huzur işidir. Nöbeti devralabilmek için askerce çekilmeli. Herşey ortaklarla aramızdaki huzuru korumaya bağlı. Göreyim sizi. Sonra beni siz bile kurtaramazsınız... Paşa Çankaya kalesine pusmuş, kapıkuluna kazan kaldıranlara Hasan-Ali'yi, Hakkı Tonguç'u açık hedef dikmiştir. Paşa artık onların desteği olmaktan vazgeçtiği gibi kendilerini ve eseri sözle olsun savunacak müsaadeyi bile vermemiştir. Onlar da tutsak oldukları kulluk kapısını onun yüzüne çarpmak cesaretini gösteremezmişlerdir. Yaratılan terör havasında tam terörize olmasaydılar, bir ihanetle kendilerini kolayca harcatmazlar, saldırgan güçlere de zaferi o kadar ucuza maletmezlerdi. Bunun önemli bir faydası da o zaman halkta yaratılan olumsuz kanıtların bugüne kadar sürmemesi olurdu... Güzel, duygusal bir ortamda kapı rezelerini zorlıyarak yerinden oynatan Tonguç baba, fırtınalı havada o kapının arkasına sinmiştir. Bu bir suç değil ama, kahramanlık da değildir. Bu bir insanlık halidir. Onun yaptığı iyi işleri unutturmıyan, gönüllerdeki sevgisini azaltmıyan bir beşeri davranıştır. Onu eleştirirken dahi içimizi dolduran saygı ve sevgi kendi yeri içinde en iyi, en dürüst, çalışkan ve halksever oluşundan değil midir?...»

Eliçin'in eleştirisinin özeti burada bitiyor. Daha önce bu eleştirilerle ilgili olarak kitabın başka bölümlerinde yazdıklarımıza ve özeti yaparken koyduğumuz kısa notlara ek olarak şunları belirtmek isteriz: Eliçinin eleştirisinde, bütünüyle göz önüne alındığı zaman bize göre şu kusurlar vardır: Birincisi, bazı olayların gelişimi sırası ve nitelikleri bakımından karıştırılmış, bu karışıklık varılan sonuçların yanlışlığına yol açmıştır. İkincisi, sorunu kişisel ve subjektif yönlerden değil de materyalist bir açıdan inceliyerek siyasal, ekonomik, toplumsal koşulları bulup çıkarmak savına rağmen, eleştiri bütünüyle bu amaca varmaktan uzak kalmıştır. Kişisel ilişki ve yaşantıların etkisiyle subjektif

ve duygusal bir tutumla, olayların gelişmesinde kişilere fazla öncelik ve önem verilmiş, böylece yazar, eleştirdiği köy enstitülülerden de daha az objektif davranarak işi değerlendirebilmekten uzak kalmıştır.

Eliçin'in eleştirileri üzerinde başka ilgililer ne düşünüyorlar? Bildiğimiz kadarı bu konuda bir tek yazı çıkmıştır. O da Hürrem Arman'ındır[72].

Arman da bizim gibi ilk uygulamaların heyecanlanarak değil, bilinçle yapıldığı üzerinde durarak, «*...sadece hümanizma ve iyi insan, iyi eğitimci oluş, bütün yurdu kaplıyan köy enstitüsü örgütünün ve uygulamalarının hiçbir noktada çelişmiyen aşamalara ulaşmasını sağlıyamazdı.. Tonguç için söylenen bu vasıfların başına, hele köy enstitüleri söz konusu olduğu zaman, toplum yapımızı ve yürütülen düzenin niteliklerini bilen, gerçekçi, bilinçli ve geldiği sınıftan kopmamış sıfatlarını da koymak gerekir...*» diyor, köy enstitüleri konusunda yapılacak ciddi araştırmaların Tonguç'un ve köy enstitülerinin gerçekten ciddi bir eleştiriye sonuna kadar dayanabileceğine ve yıkılıvermek bir yana, bugünkünden daha da çok yol gösterici bir değer kazanacağına inanmakta olduğunu belirtiyor ve Tonguç'un ayrıldıktan sonraki tutumu konusunda da şöyle yazıyor: «*...Tonguç'un bütün hayatı ayrıntılarına kadar ortadadır. Bulunduğu hiçbir ödev onun için bir kulluk kapısı olmamıştır. Hayatı bunu ispatlıyan olaylarla doludur. Bu hayatı bilmiyenler, örneğin Yücel bakan olunca -sizin köy konusunda ne düşündüğünüzü bilmediğimden- kaydıyla istifa ettiğini, 1942'de her kapıkulunun en yüksek özlemi olan milletvekilliğini reddettiğini ve Milli Şefe temel konularda yaptığı çıkışları ve daha birçok şeyi bilmeyince, soyut ölçüler doğru da olsa yanılmaya mahkumdurlar... Asiye Eliçin'in köy enstitüsü günlerinde*

(72) **İmece dergisi, sayı 99, 1.7.1969, Köy Enstitüleri ve Tonguç Üzerine İnceleme, Hürrem Arman.**

kendisinin de adının karıştığı Çiftelerdeki bir tek olayla da olsa, (fırtınasız, güzel ve duygusal bir ortam) olmadığını bilmesi gerekir. Buna benziyen, benzemiyen binlerce olay en küçüğüne kadar dönüp dolaşıp ona dayanıyordu... 1946'dan sonra birkaç kişi hariç onu herkes terketmişti. Sürekli bir baskı ve polis takibi altında idi... Köy enstitülerine ve kendisine yönelen saldırılar onu o günlerin en tehlikeli ve korkunç adamı olarak tanıtıyordu. Yapısının sağlamlığı, işine güvenci ve o kendisini ölünceye kadar yalnız bırakmıyan birkaç arkadaşı olmasaydı ya kişisel kahramanlığı seçer yada hem de kolayca kapıkulu olurdu. O 1946'dan sonra hep işini tamamlamaya çalıştı... Saldırılara karşı çıkmayı önerenlere her zaman şunları söylüyordu: Bu saldırılar tabiidir. Bunlar olmasaydı işin mahiyetinden ve köklülüğünden şüphe etmek gerekirdi. Bütün bunlar yapılan işin büyüklüğünü gösteriyor. Eser eninde sonunda kendisini savunmayı başaracaktır. Toplum tabanına bir kazık çakılmıştır. Bunu güç çıkarırlar. Biz çirkeflerle uğraşma, vakit kaybetme yerine olumlu işlerle uğraşalım. Ve ölünceye kadar olumlu işlerle uğraştı... Ben de o tarihlerde kendisine birşeyler yapmayı önerenlerdenim. Bu konu üzerinde o günlerde de çok düşündük. Bugün de düşünüyorum. Gerçekten çirkef saldırılara nasıl ve hangi gerekçelerle karşı çıkılabilir, doğrular kamuya nasıl anlatılabilirdi? Örgüt yok edilmiş, bütün yapılar, en yakın görünenlerinki de kendisine kapanmıştı. Bir tek gazetede, dergide bir tek satır yazısı çıkamazdı... Sonra ne diyecek, nasıl savunacaktı doğruları? Örneğin (bu kurumları düzeninize, size rağmen kurduk işlettik, tabana bir kazık çaktık. Feryadınız sömürü düzeninizin elden gideceğinden korkmanızdandır) mı diyecekti? Yoksa (iftiralarınız bir tarafa, işler temelde sizin yorumladığınız gibi değildi) diyerek kendisine ve esere ihanet mi edecekti?... Tan matbaasının tahribi ile gelen demokrasi iki sosyalist partiyi ka-

patmış, üyelerini zındanlarda çürütmüştü. Fikir özgürlüğünü yok eden kanunlar çıkarılmıştı. Demokrasi faşizmin ve sömürü düzeninin bir maskeleme aracı olarak kullanılıyordu. Böyle bir ortamda örgütsüz, araçsız, sadece kişi kahramanlığına dayanan doğru çizgide bir savaşı beklemek, istemek, hayalin de ötesinde bir utopia, bilimsellikten de uzak bir kişi görüşü olmaya mahkumdur... Bu konuda sadece daha önceden niçin tertipler alınmadığı konusu tartışılabilir ve eleştirilebilir kanısındayım. Kısa bir süre sonra Tonguç'un görüşünde haklı olduğu anlaşıldı. Orada burada bizzat eser kendisini savunmaya başlamıştı. Saldırı salyaları halkı, aydınları bu konu üzerine düşünmeye, tartışmaya yöneltti. Mahmut Makal'ın en kritik bir zamanda çıkan (Bizim Köy)ü eserin kendini savunmasının ilk bileşkesi ve hatta bir karşı savaşın başlangıcı oldu. Bunu diğerleri ve yüzlercesi izledi. (Bizim Köy) çıkınca ve Makal tutuklanınca Tonguç'un bilinçli sevincine tanık olanlar ve onun (ilk bomba patlamıştır arkası sökün eder, bunu artık kimse durduramaz) deyişini görenler onun kişisel bir kahramanlık için ve hiçbir şey için ilkelerinden vazgeçmiyeceğini kesinlikle bilirler. Tonguç'un asıl insanlık halleri bunlardır. Tabana çakılan kazık iyi çakılmıştır. Daha başkalarının da özlemi içindeyiz...»

■ *Adnan Çemgil*

Asiye Eliçin'den sonra yine aynı paralelde olmak üzere, CHP'nin iki yönlü davranışını ve ortanın solu hareketini inceliyen bir başka yazar, Adnan Cemgil'de köy enstitülerine değiniyor[73]: «*...Bu arada köy enstitüleri de*

(73) **Forum Dergisi, CHP'nin Zigzagları, Adnan Cemgil, sayı 367, 15.7.1969.**

kuruldu. Bu kuruluş, iyi niyetli, ülkücü öncülerinin aşırı iyimserliğine ve Türk toplumunun topyekun kalkınmasında başlıca rolü oynıyacağına olan inançlarına rağmen güzel bir ütopyaydı elbet. Türkiye'nin temel yapısını değiştirmeden, köklü dönüşümler yapmadan, değil topyekun kalkınma, köyü bile kalkındırmak mümkün olamazdı. Köy enstitülerinin çok tuhaf ve talihsiz bir durumu vardı. Milli Eğitim Bakanı ve bu enstitülerin davasını yürüten idealist eğitimciler, karşılarında, en büyük engel olarak devletin öteki organlarını bulmaktaydılar. Köy enstitülerinden çıkan kafaları aydınlanmış çocuklar, öğretmen olarak köylere gittikleri zaman, hükümetin temsilcilerini karşılarında buluyorlardı. Halk Partisinin hamurundaki, yapısındaki değişmez ve eşine az rastlanır bir çelişkinin belirtisi olarak bu çocuklar, Eğitim Bakanlığınca yayınlanan klasik kitapları okudukları için kovuşturmaya uğruyor, evleri basılıyor, işlerinden atılıyorlardı...»

Cemgil'in düşünleri, görüldüğü gibi daha önce incelediğimiz bazı eleştirilerdekilere benzemektedir.

Soldan gelen, içlerinde bazı doğru gözlemler bulunmakla beraber, ciddi ve yorucu bir araştırmanın, ürünü olmayan materyalist yöntem ve kuralların doğru ve yerinde kullanılamamasından doğan bir çok yanlış-sonuçlara ulaşan, hiçbir zaman tam bir mantık ve analiz birliği gösteremiyen eleştirileri, köy enstitülüler bir takım taktik düşünlerle ve kaygılarla uzun bir süre hoşgörü ile karşılamışlar, çoğu kez karşılıksız bırakmayı bütün solun çıkarları açısından uygun görmüşlerdir. Ama, eleştirici bir kısım solcuların davranış ve tutumu bu gibi taktik kaygılardan uzaklık, yaptıklarının eylem açısından nereye varacağını görememe, yalnız teorik planda ne kadar bilgiç olduklarını gösterme amacı gütme, köy enstitülüleri sola karşı savunma zorunda bırakmalarının zararlarını anlıyamama şeklinde, solun ta baştan beri gelen yanlış çabalarını sürdürme yönün-

de gittikçe gelişince, enstitülerden gelen tepkiler de sertleşmeye başlamıştır. Nitekim asıl amacı köy enstitülerini eleştirmek olmayan, buna yalnız değinen Cemgil'in yukarıda aktardığımız düşünleri bile, yine Hürrem Arman[74]ın tepkisine yol açmıştır:

«*...sayın yazarın (elbet) sözcüğü ile perçinlemeye çalıştığı, tartışmaya bile gerek olmadığını söylemek istediği yargısının tüm yanlış olduğunu hemen ve kesinlikle belirtmek isterim... Kurucuların ve özellikle Tonguç'un bu kurumların (Türk toplumunun topyekun kalkınmasında başlıca rolü oynıyacağına) inandıkları görüşü ne kadar yanlışsa, bunların bir (utopia) oldukları yargısı da o kadar gerçek dışı bir yakıştırmadır. Önce, Tonguç ve hatta o'nun ilkelerini uygulıyan ikinci üçüncü derecedeki kurucuların -en azından sayın Cemgil kadar- yürürlükte olan düzen içinde, köy enstitüleriyle (topyekün bir kalkınmaya) ulaşılamıyacağını bildiklerini saptamak gerekir. O günlerdeki gerçekçi tutum ve uygulamaların üstünkörü bir incelemesi bile bunu açıkça ispatlar... Utopya yakıştırmasına gelince*» diyen Arman, köy enstitüleri ile gerçekleşen işleri, okul öğrenci öğretmen niceliği bakımından belirttikten sonra, «*...köy enstitülerinin ele geçmiş bir fırsatla uygulanışı, aldığı sonuçlar üzerine, vurulması, yıkılması ve yok edilişi de, düzene karşı ve olumlu bir tutum içinde olduklarının kesin bir ispatıdır. İkinci Dünya Harbi bitiminde durumun karanlık olduğunu pek çokları bilmiyor, fakat köy enstitülerini kuranlar ve özellikle Tonguç biliyordu... 1946'lardan bugüne kadar, sürülen, kıyılan öğretmenlerin büyük çoğunluğu köy enstitüsü çıkışlı veya oralarda çalışmış olanlardır. Öğretmen örgütlerini kuranlar, işbirlikçi ve karşı devrimci güçlere, devrimcilerle elele savaşanlar ve sert tepkilerle karşılananlar, gene onlardır. Türkiye İşçi Parti-*

(74) **İmece dergisi, Ütopya, Hürrem Arman, sayı 101, 1. Eylül 1969.**

sine İstanbul'da yapılan ilk baskında yaralanan bir Yüksek Köy Enstitüsü mezunu idi... Bütün bunlar herkesin bildiği gerçeklerdir. (Utopya)larla bu sonuçlara varılabilir miydi? Eğer bu yargı ile; o günkü düzende; o düzenin örgütleri olmayan enstitülerin kurulmasına girişmemek, ele geçen bu fırsatı kullanmamak gerekirdi, denmek isteniyorsa, bu çok gülünç olur. O vakit, bütün devrimci güçlerin, aynı düzenin yürürlükte olduğu bugün de savaş vermelerine gerek yoktur, onlar da ütopyalar peşindedir, gibi bir sonuç çıkar ki, sayın yazar kendi kendini de inkar etmiş olur... TİP, Köy Enstitülerini ve Yüksek Köy Enstitüsünü yeniden kurmayı programına almıştır. Bu bir utopya mıdır?...»

Bundan sonra Arman, öğretmenlerin köylerine gittikleri zaman «*hükümetin temsilcilerini*» karşılarında bulmalarının «*çok tuhaf ve talihsiz bir durum*» olarak nitelenmesi üzerinde durmakta, «*...Bu köy enstitülerinin «çok tuhaf ve talihsiz bir durumu» oluşundan değil, köy enstitüleri ve mezunlarının tutumunun, uygulanan düzenle zıtlaşmasından geliyordu. Biz, o günlerde bu biçim çatışmaların daha da çoğalmasını, hızlanmasını istiyor ve özlüyorduk... Bu bir tuhaflık» veya «talihsizlik» değil, sosyal kanunların bir gereğidir... Son yıllarda bazı yazar ve değerli sosyalistlerimizin, yazarlarımızın ve onlara katılan, sayıları çok az da olsa, bazı kişilerin, derinliğine incelemeler yapmadan, belledikleri bazı kalıplara göre, köy enstitüleri ve Tonguç üzerinde uluorta, sosyalizmin bilimine de aykırı düşen, yargılar ortaya attıkları görülüyor. Bunun nedenlerini bilmiyor ve anlamıyor değiliz. Oysa bunlardan; yurdumuzda kurulmuş ve on yıl süre ile, kendi içinde çelişmesiz, uygulamalar yapmış ve bugün de etkili sonuçlar almış bulunan bu kurumlardan, sosyalist örgütlenme ve eylem için, nasıl faydalanılacağını araştırmalarını beklemek ve istemek hakkımızdır. Eylemin kolayını değil, güç*

olanını seçmek gerekir. Asıl sosyalistçe ödevin bu olduğu kanısındayız. Buna yönelinmediği sürece «ütopya»dan da öte, bilime de ters düşer ve olumsuzluk batağına saplanırız.»

Arman'ın Adnan Cemgil'e karşılığının özeti budur.

■ *Son Söz*

Köy enstitüleri konusundaki eleştiriler bölümüne son vermeden önce şu noktayı belirtmek isteriz: Eylem açısından, sağcılar solculardan çok daha başarılı, etkili ve kendi eylem amaçlarına yardımcı olacak eleştiriler yapmışlardır. Sağcılar eleştirilerini yaparlarken, her zaman, o sırada köy enstitüsü düşünü çevresinde gelişmekte olan sorunları kendi yönlerinden göz önüne alarak işe girişmişlerdir. Bu nokta çok önemlidir. Çünkü köy enstitüsü sorunu yaşamını sürdüren bir girişimdir. Bu sorun konusunda düşünlerini açıklıyacak olanların, hele eylem alanında etkin olmak savında iseler, kendi taktikleri bakımından işe girişmeleri gerçekçiliğin gereğidir. Solda bu hesap yoktur. Yersiz, zamansız, o süreç içinde kendilerine zararı dokunacak, hatta bindikleri dalı kesme anlamına gelebilecek eleştirelere girişmektedirler.

Bu konuda söylenecek son söz, her iki taraftan ve enstitülülerden gelen eleştirilerin, niteliklerindeki tutarsızlıktan ötürü, sisteme yeni hiçbir şey katmadıkları gibi, bütün aydınlar için pek de iyi bir not sayılamıyacak bir gözlemimizi açıklamak olacaktır. Bunun da nedeni, hiçbir kişinin ciddi, bilimsel araştırmalara girişmek çabasını göze alamamış olmasıdır.

8 1960'dan Sonraki Gelişmeler

Bu bölümde amacımız, 27 Mayıs 1960'dan sonra köy enstitüsü konusu ile ilgili olayların ve gelişmelerin tam, ayrıntılı bir tarihini vermek değildir. Amacımız, bu olay ve gelişmelerin ana çizgilerini, ana doğrultularını belirlemek, biraz da köy enstitülerini savunanları kendi görüşlerimize göre eleştirmektir.

27 Mayıs 1960'tan sonra köy enstitüsü konusu birdenbire, su yüzüne çıkmış, kamuoyunu geniş ölçüde ilgilendirmiş ve basında o çağın başlıca konularından biri olmuştur. Bu son derece ilginç bir gelişimdir ve herhangi bir topluluk ve kuruluşun böyle bir amaçla sistemli bir çabaya girmesinden önce, kendiliğinden ortaya çıkmıştır. Bize göre bu, köy enstitüsü sisteminin toplumsal bir gereksinme olarak kendisini duyurduğunu, 1946 - 1960 döneminde köy enstitülerine karşı yapılmış olumsuz propaganda ve kamuyu yanıltma kampanyasının, bir bakıma kamuyu uyardığını, dikkatleri bu konu üzerine çektiğini ve çözümlenmemiş bir sorunun çözümü olarak, konuşma, yazma ola-

naklarının ortaya çıkacağı 27 Mayıs sonrasına kadar kamu bilincinde sessiz sedasız işlenmiş olduğunu gösterir. Cumhuriyet çağında, bu şekilde baskı altına alındığı halde, aradan bu kadar uzun zaman geçtikten sonra, kendiliğinden, bir patlama ile yeniden düşün hayatında yüzeye çıkan bir başka ilerici düşün azdır sanırız.

Daha sonra başlangıçtaki bu spontane, kendiliğinden olan gelişmeyi hızlandıran çabalar, çalışmalar, örgütlenmeler ve bazı olaylar ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeyi hızlandıran ilk olaylar Tonguç'un 1960 Haziran'ında ve Yücel'in 1961 Şubat'ındaki ölümleridir. Bu iki olay, hem basında köy enstitüsü konusunun tekrar tazelenmesine yolaçmış, hem de enstitülülerin bir araya gelme, toplanma ve örgütlenme sürecini hızlandırmıştır. Ayrıca Milli Birlik Komitesi üyeleri ile yapılan konuşmalarda[1] köy enstitüleri konusundaki düşünlerinin sorulması da geniş ilgi çekmiştir.

Köy enstitülülerin toplanma, örgütlenme ve eyleme geçme çalışmaları ise iki yönde gelişmiştir: Bunlardan birincisi dergi ve kitaplar yayınlıyarak, diğer dergilere ve gazetelere yazılar yazarak yürütülen basın çalışmaları, ikincisi ise meslek kuruluşları olarak güçlenme ve örgütlenme çabalarıdır. Her iki çaba da köy enstitülüler dışındaki basın ve yeni toplanıp örgütlenmeye başlıyan ilerici yazarlar tarafından geniş ölçüde desteklenmiştir.

■ *İmece Dergisi*

Enstitülülerin basın alanındaki çalışmalarının önemli bir girişimi 1961 Martında yayınlanmaya başlıyan «İmece» Dergisidir. Bugün de yayınını sürdüren bu dergi, çoğunluğu köy enstitüsü çıkışlı öğretmenlerin, eski köy enstitüsü öğretmen ve yöneticilerinin bir araya gelmesi ile ku-

(1) **O günlerde Yaşar Kemal'in Milli Birlik Komitesi Üyeleri ile Cumhuriyet gazetesinde yaptığı röportajlar.**

rulmuştur. Derginin maddi olanakları bu grup tarafından ve yurdun her yerine yayılmış eski enstitülü öğretmenlerin güvenlerine ve ilgilerine dayanılarak, bunların da katılmalarıyla sağlanmıştır. Bu önemli bir olaydır. Şimdiye kadar yurd çapında birkaç bin kişilik bir topluluğun, yalnız belirli ilkeler çevresinde toplanarak, onların güveni kazanılarak, böyle bir basın girişimi için, çok sınırlı maddi olanaklarına rağmen ve hiçbir maddi çıkar da sağlanamıyacağı daha başlangıçta söylendiği halde, maddi yönden desteklerinin sağlanması örneğini bilmiyoruz. İş bu kadarla da kalmamış, İmece, uzun bir süre, alışılagelmiş dağıtım ve bayi sisteminin dışında, her ilçede gönüllü olarak bu işi yapan enstitülü bir temsilcisinin çalışmasıyla o ilçedeki abone ve okuyucularına dağıtılmıştır. Aynı sistem derginin yaptığı kitap yayınları için de aksaklık olmadan işlemiştir. Dergi ve kitap yayınlarının fiatları konusunda yapılacak bir araştırma bu yönden de alışılmışın dışında, çok değişik ölçüler kullanıldığı gösterir. Bütün bunlar, kendiliğinden gelişiveren bir örgütlenme örneği olması, kollektif bir çalışmanın gerçekleştirilebilmesi, fiat - kâr ve sömürücü dağıtım sistemini bir kenara itebilme olanaklarının bulunabilmesi gibi yönlerden bizim basın tarihimiz bakımından ilginçtir sanırız. Ayrıca konumuz açısından da bu gelişmeler şunu gösterir: Köy enstitülüler 1946-1960 döneminde yılmamışlardır, yıldırılamamışlardır, bir takım ilkelere sıkı sıkıya bağlılıkları sürmektedir. Bu sonuçta, köy enstitüleri sisteminin payı olmadığını söylemek haksızlık olur. Enstitülerin başarısı tartışılırken göz önüne ahnması gerekli gelişimler ve ölçülerdir bunlar, kanısındayız.

Başlangıçtaki dayanışma sürdürülebilmiş ve en güzeli, İmece topluluğunun içinde, köy enstitüleri konusunda çeşitli görüşleri temsil eden kişilerin bulunmasına, bunların zamanla gruplaşmalarına rağmen, sürdürülebilmiştir. Bu düşün ve ilke ayrılıklarını, bunlara bağlı gruplaşmaları do-

ğal karşılamak gerekir; her yaşayan, gelişen düşün topluluğunun içinde zamanla çelişmelerin, düşün ve ilke ayrılıklarının belirmesi toplumbilim kurallarının gereğidir; o topluluğun dinamizmini gösterir Hatta kişisel kanımız, İmece topluluğu içinde bu ayrılıkların daha da güçlü olması sağlanabilseydi, köy enstitüsü akımının gelişimi açısından bu çok yararlı olabilirdi şeklindedir.

1946'danberi köy enstitüleri konusunda önemli birşey söylememiş olan İnönü, İmece'nin ilk sayısına bir başyazı vermek gereğini duymuştur. Bu başyazıdaki şu sözler anlamlıdır[2]:

«*...Bu kurumların en verimli devirlerine ayak bastıklarından itibaren asıllarından ve hedeflerinden yoksun bir hale düşürülmeleri memleket için gerçek bir talihsizlik olmuştur. Bu büyük kayıp yanında insana teselli veren çok önemli tek konu, enstitülerden yetişenlerin büyük çoğunlukla idealist olduklarının anlaşılmış olmasıdır. Güçlüklerle dolu insafsız günlerin çetin sınavlarını idealistler yüz akıyla geçirmişlerdir...*» Bu ve basında yayınlanan birçok yazılar, kamunun köy enstitüleri konusundaki çekingenliğinin giderilmesine yaramıştır.

İmece'nin bir başka ilginç çabası, kendisinden sonra yayın hayatına atılan ilerici dergileri eylem olarak desteklemesi olmuştur. Örneğin 20.12.1961'de yayınlanmaya başlıyan Yön dergisi başlangıçta İmece örgütünden ve İmece temsilcilerinden, abonelerinden geniş ölçüde yararlanmıştır. Bunun da bizim basınımızda az rastlanır bir davranış olduğunu sanıyoruz. Böylece yalnız manevi alanda değil, eylem olarak da köy enstitülülerle Türkiye'nin diğer ilerici aydınları arasında bir köprü kurulmaya, bir işbirliği yaratılmaya çalışılmıştır. Bunda da başarılı olunmuştur. Yön Dergisi'nin ilk sayısında yayınladığı bildiriyi

(2) **İmece dergisi, İmeceye Başlarken, İsmet İnönü, sayı 1, mart 1961.**

birçok köy enstitülü aydının imzalamasıyla, köy enstitülüler, Türk düşün hayatında önemli bir rol oynayacak olan, Yön girişimine katılmışlardır. Bu bildirinin konumuzla ilgili bölümü şöyledir[3]:«*...Devletçilik demokratik rejimin sadece bir şekilden ibaret kalmasını önleyip demokrasinin kütlelere malolmasını sağlıyacak temel müdahale vasıtasıdır. Planlı bir eğitim seferberliğine girişmek, köy enstitüleri ile açılan yolu genişletmek, milyonlarca köylü ve işçi çocuğunu eğitim alanında ve memleketin idaresinde herkesle eşit imkanlara kavuşturmak, yetişkinlerin eğitimi yoluyla kütlelere yükselme fırsatı hazırlamak, ancak şuurlu bir devletçilikle mümkündür...*» Böylece ilk defa olarak köy enstitüsü sistemi geniş bir ilerici aydın topluluğunun çalışma ilkeleri arasına girmiş oluyordu.

■ *Bazı Açık Oturumlar*

Yine kamuoyunda konuya ilgi uyandıran önemli bir olay, Türk Devrim Ocaklarının İstanbul'da 23 - 24.12. 1961'de düzenlediği köy enstitüleri, daha doğrusu «Memleketimizin Bugünkü İhtiyaç ve Durumu Karşısında 3803 Sayılı Kanunla Kurulan ve Tanımlanan Köy Enstitülerinin Yeniden Kurulup Kurulmaması» konulu açık oturumdur. Bu açık oturumda ilk defa olarak köy enstitülerini savunan bir grupla tam karşı tezi savunan aşırı sağcı bir grup karşı karşıya getirilmiştir. Konusu aynı olan bir ikinci açık oturum, yine Türk Devrim Ocakları tarafından 6 - 7 Ocak 1962'de Ankara'da yapılmıştır. Bu açık oturumlar genellikle düşünlerin bilimsel bir şekilde, objektif olarak tartışılıp, herhangi bir sonuca ulaşılmasına olanak bırakmıyan normal dışı koşullar içinde yürümüştür. Aşırı sağcıların dinleyici olarak salona doldurdukları çoğunluğu

(3) **Yön dergisi, sayı 1, Bildiri. 20.12.1961.**

imam - hatip okulu ve polis koleji öğrencileri olan bir topluluk, enstitüleri savunanlara sürekli olarak sataşmış, gürültü çıkarmış, açık oturum salonlarını miting alanına çevirmişlerdir. Köy enstitülü grup, enstitülerin yeniden açılması tezini savunmuş, aşırı sağcılar ise eski suçlamalarını tekrarlamışlardır. Önemli olan, bu oturumlarda varılan sonuçlardan çok, konunun kamuoyunda yeniden dikkati çekmiş olmasıdır. Gençlik kuruluş ve örgütlerinin konuyu benimsemeleri, destek olmaları, öğrenmek istemeleri de ikinci ilginç noktadır.

■ *Tonguç İlkokulu ve Yılanların Öcü*

Ayrıca Balıkesir'in Burhaniye ilçesinde bir İlkokula Tonguç adının verilmesi (ve birkaç yıl sonra İl Meclisinin baskısıyla kaldırılması), Fakir Baykurt'un «Yılanların Öcü» romanının filme alınması ve bu filmin gösterilmesi sırasında çıkan karışıklıklar, sağcıların saldırıları, konunun Cumhurbaşkanına kadar yansıması ve Cemal Gürsel'in açıkça filmi savunması, Tonguç ve Yücel'in ölüm yıldönümleri, köy enstitülerinin kuruluş yıldönümü anma törenleri gibi olaylar, yine bu yıllarda köy enstitüleri konusunun kamuoyunda canlı tutulmasına yardımcı olmuşlardır.

■ *İmece Yayın Kooperatifi*

Temmuz 1962'de İmece Yayın Kooperatifi adı altında, daha geniş çapta yayına girişebilmek için bir örgütlenmeye girişilmiştir. 1962 Ağustos ayında İmece Dergisi yayını olarak Fay Kirby'nin «Türkiye'de Köy Enstitüleri» kitabı yayınlanmış, geniş yankı uyandırmış, konu ile ilgili birçok aydının yeni bilgiler edinmelerini sağlamıştır. Diye-

biliriz ki, İmece dergisinin yaptığı en başarılı hizmetlerden birisi bu olmuştur.

1962 yılının son üç ayı içerisinde dış basında da İmece dergisinin savunduğu düşünler ilgi uyandırmış, örneğin Paris'te yayınlanan «Orient» Dergisinde «Türkiye Cumhuriyetinde Toplumsal Akımlar» başlıklı bir yazıda İmece'ye de geniş yer verilmiştir.

■ *Yeniden Kurma Tasarısı*

Bu arada daha önce değindiğimiz açık oturumlarda okunmak üzere, köy enstitülerinin yeniden kurulmasında ne gibi ana ilkelerin uygulanması gerektiği konulu bir taslak üzerinde durmak isteriz. Bu taslak İmece Dergisinde yayınlanmıştır[4]: Bu yazıda ilk olarak köy enstitüleri denemesinin nedenleri üzerinde durulmuş, bu kurumlarda yalnız öğretmen değil, her türlü meslek erbabının yetiştirilmesinin düşünüldüğü belirtilmiş, ve şöyle denmiştir:

«*...Türkiye'nin köy gerçekleri onbeş yıllık demokrasi süresince de değişmemiştir. Tutulacak eğitbilimsel yolun bugün de aynı olması gerekir...*» Bundan sonra eski köy enstitüsü ilkelerinin bu bakımdan yeniden geçerli olması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Özet olarak şunlar öne sürülmektedir: Halen ilköğretmen okullarına çevrilmiş olan köy enstitülerine %75 oranında alınmış köy çocukları oranını hemen % 100'e çıkarmak, her enstitünün kadrosunu 1000 - 1500'e ulaştırmak, bütün ilköğretmen okullarına kız ve erkek öğrenci alarak eşit eğitim konusundaki bağnazlığı tekrar bırakmak, bu okullarda okuyan kız erkek bütün öğrencilerin ana babalarına okulların kapılarını açmak, okulların çalışmalarını görmelerini, hatta bu çalışmalara katılmalarını sağlamak, bırakılmış tarım alanlarını tek-

(4) **İmece dergisi, Köy Enstitüleri Yeniden Nasıl Planlanabilir?, sayı 9, 1.1.1962.**

rar ele alarak kültürün yanısıra tarım kültürü ile de öğrencileri bezemeye önem vermek, aynı şekilde kapatılmış olan işlikleri de açarak iş eğitimine yeniden önem vermek, klasik bir kültür edinmek için gerekli olan ve yersiz şüphe ve tasalarla ortadan kaldırılan serbest okuma, müzik, resim, beden eğitimi, türlü elişleri, folklor çalışmaları, edebiyat, diğer toplu araştırma inceleme gezileri, toplu tartışma gibi çalışmaları yeniden önemle ele almak, öğrencilerin okul hizmetlerine ve okul yönetimine katılmasını sağlıyarak eskiye kıyasla çok artmış olan disiplin bozukluklarını önlemek, köyç öğretmen yetiştirecck okullarda kurulacak yapılara, tarımsal tesislere öğrenci emeğini katmak, böylece teknik ve tarım çalışmalarının verimsiz uygulamalar şeklinde değil, üretici olmasını sağlamak, sağlık kollarını yeniden açmak, bunların müfredatını köyün ihtiyaçlarını göz önünde tutarak düzenlemek, sınıfta kalan öğretmen ve sağlık memuru adaylarını harcamayıp bunları ülkenin başka iş alanlarında kullanacak şekilde hayata hazırlamak, köy enstitülerinin kuruldukları köylerle kopmuş olan ilgilerini yeniden kurmak, köyü ve okulunu, köy okulunun öğrencilerini öğretmen adayı için uygulama konusu yapmak, okulun kesimine giren bölgeyi okul için bir inceleme ve araştırma alanı olarak kabul edip, öğretmen adayını bu kesimin özelliklerine göre yetiştirmck, böylece eğitimde yerelliği gözetmek, Yüksek Köy Enstitüsünü enstitülere öğretmen yetiştirecek vc köy cğitimi problemlerini bilimsel olarak inceleyip araştıracak şekilde ve bir yönetmenlikle değil, kanunla yeniden açmak, öğretmen yetiştiren okulların mezunlarıyla ilgisini yeniden kurmak, bu okulu bitirmiş köy öğretmenini görevi başında desteklemek. onları izlemek, okulu bitiren yeni öğretmene örnek çalışmalar yapabilmesi için gerekli sanat araçları, tarım araçları ve bu amaca uygun yeterlikte toprak vermek, okulu bitiren yeni öğretmeni köye küçük de olsa seçkin eserlerden bir kitaplıkla göndermek, teftiş ve

denetleme işlerini gezici başöğretmenler ve köy enstitüsü öğretmenlerinin katılmasıyla yararlı ve yapıcı bir duruma getirmek, köy okullarının yapımında halkın gücünden faydalanmak, bunun için önemli hizmetlerimizi başarabilmek amacı ile yüzyıllardır halkça sürdürülen ulusal imece geleneğimizi canlandırmak, köy okulunu sadece dershane değil, mutlaka işlikli ve uygulama bahçeli yapmak, küçük köy, oba, kışlak vs. nin öğretmene kavuşabilmesi problemini eğitmen sistemini yeniden canlandırarak çözmek, bu çalışmaların sadece Milli Eğitim Bakanlığı ile değil, Tarım, Sağlık, İçişleri, Milli Savunma Bakanlıklarıyla işbirliği yaparak yürütmek, bu işleri başarabilmek için 3104, 3238, 3004, 4274 sayılı kanunları yeniden ele almak, eğitim işlerimizin düzenlemesinde ülkemizin koşullarına inmeden verimsiz olmaya mahkum projeler öne süren yabancı uzmanların söylediklerinin değil, geçirmiş olduğumuz, dünya ölçüsünde değer taşıyan eğitbilimsel deneylerimizin sonuçlarını önemle göz önünde tutmak...

Bu çalışma taslağı İstanbul'daki açık oturumda okundu. Ama bu gibi ciddi konularda karşı tarafı olumlu sonuçlar çıkabilecek bir tartışmaya götürmek olanağı bulunamadı. Her zamanki komünistlik, yolsuzluk, ahlaksızlık suçlamalarının dışında, eğitbilim görüşü olarak aşırı sağcılar, Prof. Mümtaz Turhan'ın ağzından, her vatandaşa ilkokul ilkesi yerine, üstün yetenekleri olanları toplayıp, bunlardan yüksek nitelikte uzmanlar yetiştirilmesini, böylece birkaç binlik uzmanlar topluluğunun Türkiye'nin her sorununu çözeceğini öne sürüyorlardı. İş, yaygın ilköğretimin gerekli olup olmadığının tartışılmasına takılıp kalınca, yukarıdaki çalışma taslağına varmak, bunu tartışmak olanağı da bulunamadı. Bu taslak eski köy enstitüsü sisteminin ana ilkelerinin yeniden uygulanmaya başlanması anlamına geliyordu.

Buna benzer istekler bazı basın organları ve bazı mes-

lek kuruluşları tarafından da öne sürülmüştür. Örneğin Türkiye Köy Öğretmen Dernekleri Federasyonu, «Köy Öğretmenlerinin Eğitim Görüşleri» başlığı altında Milli Eğitim Bakanına verilen bir muhtırada aşağı yukarı aynı istekleri öne sürüyordu[5].

Bir dereceye kadar, bu gibi yeniden kurulma istek ve baskılarını kolaylaştıran bir ortam gelişmişti: İlerici aydınlar, ilerici basın, bir kısım öğrenci ve gençlik kuruluşları, önemli öğretmen meslek örgütleri bu düşünü ortaya atıyorlar, kamuoyu da bunu destekliyordu. Enstitülerin yeniden kurulması düşünü, kalkınmanın başlıca ilkeleri arasına alınmıştı aydın vatandaşça. Devlet Planlama Örgütü konuyu inceliyerek olumlu sonuçlara varıyordu. Bu baskı karşısında bir kısım yönetici ve politikacılar doğrudan doğruya enstitülere karşı cephe almamak, hatta onlardan yana davranır gibi görünmek, siyasal olayların gelişmesini beklemek, ilerici görüşlere karşı çıkmamak gereğini duyuyorlardı. Bir bakıma 1935 - 36'lardakine benzer bir siyasal denge havası var gibiydi. Bir kısım ilerici güçler bir eğitim hamlesine girişilmesi için baskı yapıyorlardı, ortada da eğitim planı olarak en akla yakın köy enstitüleri sistemi vardı. Mantık açısından buna karşı çıkmak zordu. Hem siyasal alandaki ibrenin ne yana sapacağı da daha henüz belli değildi. Ortada alışılmamış etmenler vardı; Milli Birlikçiler, Ordu gibi... Bakanlık yöneticileri de aynı havanın ve hesapların içinde idiler. İşte bu bekleyiş ve iki yanı kollayış havası içerisindedir ki, bazı eski köy enstitülerinde bir kısım ilerici öğretmenler kendi çaplarında olumlu işlere girişmeye başladılar; uygulamalı çalışmalara önem verilmesi, tarım alanlarına gidilmesi, kültürel çabaların, özgür okuma ve tartışma yönüne kaydırılması gibi... Öğrenciler bunları destekliyorlardı. Onlar da, aralarında anlatıla gelen geçmiş bir çağın, efsaneleşmiş bir dönemin özlemi vardı

(5) **a.g.d. aynı sayı.**

sanki. Bakanlık bu gibi yeni gelişmelere göz yumuyor ve zaman zaman da destek olmak gereğini duyuyordu. Böylece, örneğin Hasanoğlan'da «Yılanların Öcü» filmini öğrencilere göstermek, Fakir Baykurt'u onlarla konuşturmak olanağı bulunuyor, okul yöneticileri bu çalışmaları onaylamak zorunda kalıyorlardı. Bu hava, ibrenin kesin olarak belirli bir yönü göstermesine, koalisyon hükümetlerinin sonuna kadar kapanıp açılarak böylece gidecek, fakat ondan sonra siyasal alanda ağır basan yön belli olunca politikacısı da, yöneticisi de gerçek yüzlerini belli edeceklerdi. O zaman, köy enstitülerinin bir kısım eski öğretmenleri yeniden sürülecek, okullardaki bu gelişmeleri benimsemiş öğrenciler bile okullarından atılacak, öğrenimlerine son verilecekti. O çağın kararsız havasını ve tutucu politikacıların bile köy enstitüsü konusunda nasıl olumlu konuşmak gereğini duyduklarını bir iki örnekle belirtelim:

Hasanoğlan Öğretmen Okulunu 1.4.1962 günü denetlemeye gelen çağın Başbakan yardımcısı Akif Eyidoğan orada öğretmenlerle şöyle konuşuyordu[6]: «...*Eski köy enstitülerine dönülmedikçe kurtulamayız...*» dedikten sonra, okul yöneticilerinin eski programlarla şimdikiler arasında sadece tarım uygulamaları yönünden bazı küçük farklar olduğu savına karşılık, «...*İyi ama birşey daha eksik. O zaman öğrenci bütün yıl elimizde kalıyordu. Sonra şimdi olmayan sanat dalları da vardı...*» diyerek halen tarım alanındaki çalışmaları da yeterli bulmadığını belirterek, «...*enstitülerin döner sermayesi öğrenci emeğinden faydalanılarak çok ileri bir duruma getirilebilseydi, devlet bütçesinden hiç para alınmıyacak olduğu için yıkıcı kuvvetlerin bu okulların işlerine de karıştırılmasına engel olunabilirdi...*» düşününü ileri sürmüştür. Biz de tanığı olduğumuz bu konuşmasının ertesi gün basında çıkması üzerine, bir açıklama ile bazı sözlerini değiştirmek zorunda

(6) **İmece dergisi, mayıs 1962, sayı 13, s. 33.**

kalan Eyidoğan'ın durumu ve tutumu bu çağ için tipiktir. Bir başka örnek Yön dergisinde yayınlanmış Ekrem Alican'la yapılan bir konuşmadır[7]: «*...Köy enstitülerine gelince, eğitim meseleleri ihtisasının dışında kalmakla beraber, bu okulların kuruluşundaki prensipler sanırım ikidir. İlk prensip eğitimin pratik çalışma ile birlikte yürütülerek istihsale yöneltilmesi, ikinci prensip köy çocukları vasıtasıyla köylünün okutulması ve yetiştirilmesi. Her iki prensibi de tamamen tasvip ediyorum. Yalnız köy enstitülerinden çok şikayet edildi, geleneklerimize aykırı tatbikat üzerinde duruldu. Bunları da göz önünde tutmak lazım. Önemli olan yukarıdaki iki prensibin uygulanması. İsim üzerinde durmamalı...*» demektedir. Bu iki örneğe, Tahsin Banguoğlu gibi enstitüleri yıkma işleminde önemli rol oynamış bir kişinin, yukarıda sözünü ettiğimiz açık oturumlardan birine katılıp enstitüleri canı yürekten savunur görünme davranışını da katarsak, o günkü hava anlatılmış olur sanırım[8].

İşte bu hava ve bu siyasal koşullar içindedir ki enstitüleri savunanlar, sonradan bazı solcular tarafından eleştirilecek olan enstitülerin yeniden kurulmasını savunma taktiğini yürütmeyi doğru bulmuşlardır. Bu, o günkü siyasal gelişmelerin büyük bir olanakla sağ yönde olacağını bilemediklerinden, anlıyamadıklarından ötürü değildir; bunun böyle olacağını gösteren birçok belirtiler, gittikçe yoğunlaşarak ortaya çıkmaya başlamıştı. Buna rağmen bu taktiğin, koalisyon hükümetlerinin sona ermesine kadar uygulanması onlara doğru gözüküyordu. Siyasal güçler dengesinde beklenmedik değişiklikler olabilir ve bu değişiklikler sonucu ilerici düşünlere, uygulamalara yer vermek zorunda kalacak bir hükümetle bir anlaşmaya girmek olanağı

(7) **Yön dergisi, 9.5.62, sayı 21, s. 9, Ekrem Alicanla konuşma.**

(8) **Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı, 23-24, 12.1962 de İstanbulda yapılan açık oturumun zabıtları.**

çıkabilirdi, tıpkı 1935 - 36'lardaki gibi... O zaman yine ne yapılabilirse kâr olurdu. Bu olanak koalisyon hükümetlerinin sona ermesi ile kesinlikle ortadan kalkmıştır. Kanımız odur ki, bu taktik doğru idi, eğer koalisyon hükümetlerinin sona ermesinden sonra aynı taktik sürdürülse idi hatalı olurdu. Bu da yapılmamıştır; o noktadan sonra köy enstitülerinin ancak ilerici iktidarlar işbaşında olduğu zaman kurulmasının doğru olacağı savunulmaya, anlatılmaya başlanmıştır. O noktaya kadar olan, yeniden kurulmasını savunma ve bunun için sözle, yazı ile, örgütlerle, mitinglerle, yürüyüşlerle, açık oturumlarla baskı yapma taktiğinin bir nedeni daha vardır: Biraz da gerçekleşmiyeceği biline biline ileri sürülen bir istek, köy enstitülüleri bir araya getirmeye, toplu tutmaya, örgütlemeyi hızlandırmaya yaramıştır. Sonradan bu taktiği eleştirenlerin, her zaman olduğu gibi eylemle ilgili bu önemli noktayı da gözönüne almadıkları görülür. Ayrıca eylem açısından köy enstitülüler dışında gittikçe artan bir güçle köy enstitülerinin tekrar kurulmasını ortaya atıp savunan diğer aydınlara, siyasal alanda güçler dengesinin ne yana kayacağı her kişinin kolayca anlıyabileceği bir şekilde belirmeden, bu taktiğin tersini söylemek, erken ve köy enstitüleri sisteminin bunlarca benimsenmesini durdurucu, yavaşlatıcı nitelikte olabilirdi. Bu hesaplar yapılarak koalisyon döneminin sonuna kadar, köy enstitülerinin yeniden kurulması gereklidir, sloganının yürütülmesi, kanımıza göre yararlı olmuştur.

■ *İçerde Düşün Ayrılıkları*

Olayları İmece çevresinde anlatmaya devam ederken bundan sonraki gelişmelerin anlaşılabilmesi için imece topluluğunun iç düşünsel yapısı ve bir takım gruplaşmalara değinmek zoru vardır. Bu gruplaşmalar aynı zamanda, ta başlangıçtanberi, yani köy enstitülerini kuruluş yıllarından

bu yana, içerideki çekişmelerin ve düşün ayrılıklarının bir bakıma bu dönemde de şekillenmesi anlamına da gelir. İmece topluluğu başlangıçta ana ilkeler çevresinde toplanmış, ama bazı önemli noktalarda kesin bir anlaşmaya varabilmek olanağını bulamamış bir topluluktu. Derginin ilk dört sayısı İstanbul'da çıkarılmış, burada dergiyi yönetenlerle diğer kurucular arasında aslında önemsiz ve kişisel gözüken bir takım sürtüşmelerin çıkması üzerine Ankara'ya nakledilmiştir. O gündenberi de Ankara'da çıkmaktadır. Dergiye genel havasını ve yönünü veren ilkelerin saptanmasında her zaman, kurucu sayılan 14 kişinin de düşünü alınmaya çalışılmış, önemli anlarda her birinin kanılarına başvurulmuştur. Kısa bir süre sonra kurucular arasında iki eğilim belirmiştir: Bunlardan birincisine göre dergi bir araştırma, inceleme ödevi yapmalı, köy sorunlarını bilimsel olarak inceliyerek yeni taslaklarla ortaya çıkmalıdır, bu yoldan da bütün enstitülüleri bağlayıcı ve eğitici, yetiştirici bir rol oynamalıdır. Gündelik polemiklere girmemelidir. Dergiyi uzun bir süre Ankara'da yönetmiş olanların savunduğu ikinci eğilime gelince: Yalnız inceleme ve eğitme görevi bu çağın koşullarına karşılık vermez, dergiye bağlanmış enstitülüleri de doyurmaz. Bugün önemli olan birinci derecede eylemdir, gündelik olayları kendi açısından yorumlamalı, bunlara etkili olmaya çalışmalı, köy enstitüsü düşününün kamuya maledilmesinde ve geliştirilmesinde etkin bir rol oynamalıdır. Bunu yaparken de enstitülü olup da köy enstitüleri konusunda tutucu sayılabilecek, kamunun bu kadar ilgilendiği bu konuyu kişisel yükselmeleri açısından sömürmeye kalkanlara karşı cephe almalı, önce enstitülüler arasında bir ana ilke birliği sağlamaya çalışmalıdır. Bu ikinci eğilimi anlıyabilmek için biraz geriye dönmek gerekmektedir. Kökleri Soysal hareketine ve onun eleştirilerine kadar varan bir grup, ta baştanberi köy enstitüleri sistemini değişik şekilde anlamaktadırlar. Bunlara

göre sorun, sadece ileri bazı eğitbilim ilkelerinin uygulanmaları gereken bir öğretmen yetiştirme programıdır. Bunlar işin toplumsal, siyasal ve ekonomik yönünü ikinci plana itmekte, amaç olarak ileri eğitimi ilkelerine göre öğretmen yetiştirme diyebileceğimiz bir amaca, işi indirgemektedirler. Siyasal görüş ve inançlar bakımından da, bu gibiler, enstitüleri bizim anladığımız genişlikte anlamış olanların karşısındadırlar. Bu çatışmanın siyasal sonuçları da olmuştur; tutucu inançlılar, 1946'dan önceki Çifteler ve Eskişehir aşırı solculuk suçlamaları olaylarının kışkırtıcıları, yaratıcılarıdırlar. Bu olayların köy enstitüsü konusunun gelişimindeki olumsuz etkilerini daha önce görmüştük. Bu gruptan olanlar her zaman genel siyasal havanın kendi kişisel çıkarları açısından değerlendirmesini yaparak, köy enstitüsü üzerindeki kanılarını ona göre değiştirmişlerdi. Bunların örneklerini de daha önceki bölümlerde gördük. Bu gibiler, 1960'dan sonra işler köy enstitüsü düşününden yana gelişince, yine köy enstitülerinin savunucusu olmuşlar ve köy enstitülüler arasına katılmışlardır. Ama bunlara göre sorun bir mektepçilik, bir iyi okulculuk sorunudur. İşte İmece topluluğu içinde en başta olan gruplaşmada, bu gibilere karşı tutulacak yol arasında da anlaşmazlık çıkmıştır.. İnceleme ve eğitme çalışmalarına öncelik verilmesini savunanlara göre, bu gibilere karşı hiçbir çatışmaya girmemelidir; bu, birliğin bozulmasına, gücün azalmasına yol açabilir. Halbuki diğer kuruculara göre ise, köy enstitüsü sistemini yeni koşullara uydurabilmek, geliştirebilmek için, önce bu sözde köy enstitülülerin fikren tasfiye edilmeleri gereklidir.

işte kurucular arasındaki bu taktik düşün ayrılığı, derginin kendisinden bekleneni tam olarak yapamamasına yol açmıştır. Birincilerin istediği inceleme ve yeni tasarılar getirme çalışmaları yapılamamış, köy enstitülüleri çeşitli nedenlerden ötürü bu yola itmek olanağı sağlanamamış,

ikincilerin istedikleri, eylemde daha etkin olmak, ilkeler yönünden bir temizlemeye ve görünürde değil, gerçek bir birliğe gitmek yolunda da birincilerin bu gibi atılımları önlemeleri yüzünden etkili bir şekilde yürünememiştir. Böylece köy enstitülüleri bir araya getirmek, toplu tutmak, örgütlenmelerini kolaylaştırmak gibi görevleri başarı ile yürüten dergi, enstitülüler dışındaki aydınların ondan beklediklerini, köy enstitüleri sistemini yeni koşulların ışığında yorumlamak, açıklamak ve geliştirmek çalışmalarını gerçekleştirememiştir. Tutucu diyebileceğimiz enstitülüler birçok tertiplere rağmen, İmece dergisinin yönetimini hiçbir zaman ellerine geçirememişler, dergi, ilerici gruptan çeşitli kişilerin arasında yönetim bakımından zaman zaman el değiştirmiş, ama yukarıdaki ana taktik konusunda hiçbir zaman tam bir ortak kanıya varılamamış, bu da dergiyi yarı felçli bir durumda bırakmıştır. Tutucu grubun başarıları daha çok mesleksel örgütlenme alamnda olmuş, bunlar özellikle 1962'den sonra meslek kuruluşlarının en önemlilerinin yönetimlerini ele geçirmişler, ama buralarda köy enstitülerini savunma ve ilkelerini geliştirme bakımından kaypak davranmışlardır. Çoğunlukla bir takım siyasal partileri kollamışlar, ancak örgütün tabanından gelen dürtüler sonucu, istemiyerek sert atılımlara girişmişler, böylece bu örgütlerin yönetimlerini kişisel siyasal gelişimleri için basamak olarak kullanmışlardır. Bu durum, bu gibilerin etkin politikaya girerek, bu örgütlerin başından ayrılmalarına kadar sürmüştür.

Bu çekişmeler sürüp giderken, İmece yöneticileri, bazı kuruculardan gelen yatıştırma çabalarına rağmen, bir iç eleştiri çabasına zaman zaman girişmişlerdir. Türkiye'nin 1960'dan sonra çok hızlı gelişmekte olan toplumsal ve siyasal bilinçlenmesi süreci içinde, 1960'dan önce söylenemiyenlerin bugün söylenmesi yeterli değildir, köy enstitüleri konusunda daha bir açıklığa, yeni yorumlara girmek

gerekir, bunun da yolu iç eleştirilerden ve gerekirse iç düşünsel tasfiyelerden geçer, gibi düşünlerle yapılan bu iç eleştirilere bir iki örnek verelim: Örneğin İran'da Köy enstitülerine benziyen eğitim kurumları bulunduğu şeklinde yazılar yayınlamış olan Rauf İnan'a karşılık, bunların köy enstitüleri ile ana ilkeler bakımından hiçbir benzerlikleri olmadığını öne süren ve böyle bir sonuca ancak köy enstitülerinin ana ilkelerini iyi bilmemekle varılabileceğini kanıtlıyan Fay Kirby'nin İnan'ı eleştiren yazıları İmece'de yayınlandı[9]. İkinci örnek olarak Öğretmen Dernekleri Milli Federasyonu yöneticilerinin köy enstitüleri konusundaki kaypak tutumunun eleştirilmesi gösterilebilir[10]. Özellikle bir Unesco toplantısı sırasında köy enstitüleri konusunu uyutmak istiyen sağcıların oyununa bile bile gelmiş olmaları ve Başkan Şükrü Koç'un bunu sağlamak için verdiği bir önerge üzerinde duruluyordu. Fakat bu gibi çıkışlar en sonunda bir kısım kurucuların, birliğin parçalanabileceği, gündelik polemiklere girilmemesi gerektiği gibi sert tepkileriyle karşılanınca, derginin etkinlik çabaları yine sonuçsuz kalmıştır.

Bunun dışında, dergi genel siyasal durumun ne yöne doğru gelişeceği belli oldukça, köy enstitüleri konusundaki olumsuz kanılarını daha bir rahatlıkla ortaya vurmaya başlıyan ve köy enstitülülere,onların örgütlerine karşı bir tavır takınan tutucu Milli Eğitim Bakanlarını eleştirmekte ve onlara karşı örgütlerin girmiş oldukları mücadeleyi desteklemekte etkili olmuştur.

Bu arada şunu da söylemek gerekir: İmece dergisi bugüne kadar ayrı ayrı beş altı yönetici grubu tarafından çıkarıldığı halde, ana ilke ve doğrultusu bakımından bir bütünlük gösterir. Noksan olan, kanımızca, derginin birleş-

(9) **İmece dergisi, İranda Köy Enstitüleri Var Mıdır? Fay Kirby, sayı 26, 27, 28, 29, 30. Haziran - ekim 1963.**

(10) **İmece dergisi, Olaylar - Yorumlar, sayı 29, eylül 1963.**

tirme, eğitme görevinin dışında, 1960'dan sonra köy enstitüleri konusundaki gelişimler üzerinde yeter derecede etkili olmaması, kamuyu doyuracak yeni yorumlar, açıklamalar getirememesidir.

1967 yılında bu durumu düzeltmek, yeni bir hız verebilmek için girişilmiş, bize göre bugünden sonraki gelişmeler açısından da önemli, fakat gözden kaçmış ve o zamanki yöneticiler tarafından sürdürülememiş yeni bir atılım görüyoruz: Üç ay kadar süren bu gelişimin ilk yazısının özeti şudur[11]: 27 Mayıs'tan sonraki gelişmeler anlatıldıktan sonra «*...köy enstitüleri aydın kamu oyunda bir ülkü olarak benimsenmiş, hatta bir partinin programına bile girmişti ama, köy enstitülerinin ne olup olmadığı acaba doğru olarak anlaşılabilmiş miydi? Konuyu pek dar açıdan ele alıp çağdaş eğitbilim ilkeleriyle biraz tatlandırılmış bir öğretmen yetiştirme sorununa indirgiyenler vardı. Üstelik böyle anlamak işlerine de geliyordu. Kimsecikleri ürkütüp küstürmeden hem ilerici geçinmek, hem de politika alanında kişisel yükselmeleri için konuyu basamak yapmak olanağı bulunuyordu. Böylelerinin anma toplantılarında, açık oturumlarda boy gösterip, aydın güçlerin önünde konunun sahibi gözükme çabaları, gerçek ülkücülere tiksinti veriyordu. Öteyandan konuyu politika alanında şimdilik sömürmeyi, köy enstitüleri ülküsüne inanmış bir öğretmen topluluğunun desteğini sağlayıp, bunların sırtından yayılmayı, bu iş bittikten sonra konuyu bir kenara atıvermeyi tasarlıyan pek bilgiç kişiler vardı. Bunlara göre kitapta yeri yoktu köy enstitülerinin. Pek iyi bildiklerini sandıkları kurallara göre kurulmaması gereken kuruluşlardı. Hem zaten kurucuların ekonomi, politika, toplumbilim konuların-*

(11) **İmece dergisi, Tonguç'un Yıldönümünde Köy Enstitüleri Gerçeği, Engin Tonguç, sayı 74, haziran 1967. (yazarın notu: Başyazı olarak hazırlanan bu yazıya İmece'nin geleneğine uyularak yazar imzası konmaması gerekirdi.)**

daki bilgileri ne kadarcıktı ki? İlericiliği kimseciklere kaptırmayan bu pek bilgiçler son zamanlarda işi köy enstitülerini faşizmin savunucularını yetiştirmek için kurulmuş okullar olarak niteliyecek derecede cıvıtmışlardı. Daha kötüsü böylelerinin etki alanı önemli idi... Biz dergi olarak bunların hepsini izledik. Ve birlik bozulmasın, dağılma olmasın, birbirimizi vurmıyalım kuruntuları içindekilere uyup sustuk. Sonuç ne oldu? Köy Enstitülerinin gerçek anlamı yeni yetişen kuşaklara yeterince anlatılamadı. Ülkümüz çarpıtıldı, donduruldu, en değerli aydınların zihnine şüphe tohumları ekildi. Konuşmanın sırası gelmedi mi daha? Konuyu çıkarları için kullanmak istiyenler, ilericilik adına alttan alta baltalıyanlar, bölünme olmasın, cephe zayıflamasın diye düşünüyorlar mı? Neden çekiniyoruz? Daha ne kadar bekliyeceğiz yanlış düşünlerin karşısına çıkmak için? Neden korkuyoruz? Bizim bildiğimiz, köy enstitüleri ülküsü verimli bir düşün tarlasıdır. Ama orada buğdayın başağı ne kadar kolay dolgunlaşırsa, asalaklar da o kadar çabuk boy atar. Asalakları ayıklamanın sırası gelmedi mi daha? Hiç kimse korkmasın, tarla boş kalır diye. Sürüp temizlendikçe daha gür, daha güçlü boy verecektir ürün. Şu tarlayı derinliğine bir sürmeye, bu yıldönümünde de cesaret edemiyecek miyiz?...» deniyordu.

Bu arada şunu da söylemek gerekir: O yıllarda köy enstitülülerin bir bölüğü, özellikle soldan gelen daha önceki bölümde incelediğimiz eleştirilerin bir süre çok etkisinde kalmışlardı. Kitaplardan çıkarılma, tumturaklı, bilimsel görünme çabasıyla yazılmış bir kısım eleştiriler, sol doktrinlerle yeni tanışan, bunlarda düşün ufuklarını genişletecek yeni olanaklar bulan bazı eski öğrencilere çekici geliyordu. Bu eleştirilerde, teorinin yanlış uygulandığını, yanlış sonuçlara varıldığını anlıyamıyorlardı. Öyle ki bu yanlış yorumlara kapılarak, enstitülerin «yetim yurtlarına» benzediğini bile açık oturumlarda söyleyecek kadar şaşıran köy

enstitülüler çıkmıştır. Eski öğrencilerin yanıldıklarını anlamaları birkaç yıl sürecektir. Bazı eski enstitü müdür ve yöneticileri de bu havaya kapılmışlardı. Bunda, yanılmanın yanısıra, bir takım kişisel siyasal hesaplar, bazı siyasal topluluklara hoş görünme isteklerinin de rolü vardı. Bu gibilerden de anma törenlerinde ortaya çıkarak enstitülerin özünde hiçbir ekonomik içerlik bulunmadığı, kurucuların da zaten ekonomiden anlamadıkları savım ileriye sürenler olacaktı.

■ *İşe Köylüden Başlamak*

Bundan sonra iki ay dergide yalnız köy enstitüsü konusu bakımından değil, bütün solun zorlukları, gelişememesi ve taktiği bakımından üzerlerinde çok dikkatli durulması gerektiğine inandığımız iki yazı yayınlandı. Ama bu yazılar da gereken ilgiyi çekmedi, 27 Mayıstan sonraki sol hareket, henüz içerisindeki parçalanma, bozulma doğru taktikleri bulamama ve başarısızlık eğilimlerini daha ortaya vurmamıştı.

Bu yazıları, verdiğimiz önemden ötürü geniş olarak özetliyeceğiz[12]:

«...27 *Mayısın getirdiği o güçlü belgeye, anayasaya sahip çıkıyoruz, biz imeciler. Onun temel felsefesinden tarihimizin ulusal kaynağına, köylüye bakıyoruz... Cumhuriyet tarihinde köye dönük aydının anlamlı bir deneyi var: Köy enstitüleri. Köye dönük bir eğitim uyandırma eylemi... Halk uyandı mı ne yaman işler yapar, bunu köy enstitüleri öğretmiştir bize... Uyanmış uluslar, asıl halk kaynakları, sadece bir azınlığı değil, halk kaynakları halk yararına uyandırılmış uluslar sözlerini dinletebiliyorlar, onurla dün-*

(12) **İmece dergisi, Ne İmecesi?, başyazı, sayı 75, temmuz 1967. ve: İmece dergisi, Ulusal Kurtuluş Savaşı ve Köylüler, Ceyhun Atuf Kansu, ağustos 1967, sayı 76.**

yadaki yerlerini alıyorlar... Türkiye'nin sesi dünyanın en eski uygar toprağının, en eski insanlık tarihinin, en eski insancı kültürlerinden birinin sesi olacaktır. İmece bu ulusal tarihin derinliğindeki bu güce inanıyor. Bu gücün uyanmasını halkın uyanmasına bağlıyor... Neden anayasamızın temel felsefesinden ilk baktığımız Türk köylüsü oluyor? Tarihimizin ulusal kaynağı köylüdür, derken neyi söylemek istiyoruz?... Kurtuluş Savaşı herşeyden önce Anadolu köylüsünün kurtuluş savaşıdır. Ordularımızın özü Anadolu köylüsü olmuştur... Kurtuluş savaşı bitip şanlı ulusal kurtuluş ordusunun köylü erleri köylerine dağıldığında, tarihsel açıdan Türk toplumunun niteliği yine köylü olarak kalmıştır. Cumhuriyetin sorunu aslında bir köylü sorunudur. Bugün de Türk toplumunun özü, batıdan doğuya, güneyden kuzeye, ulusal kültürü, ulusal üretim güçlerini, ulusal yaşama gücünü bağrında saklıyan Türk köylüsüdür. Daha somut bir örnek: Türkiye'de tek dereceli seçimlerle işliyen bir halk yönetiminde... demokrasiyi işletip döndüren oyların ezici çoğunluğu köylü oylarıdır. Halk yönetiminin oy toprağı, seçici toprağı, tarihimizin, kültürümüzün de toprağı olan köylüdür. Ulusal tarihin, kurtuluş savaşının, devrimin ve halk yönetiminin rüzgar gülü bize bir tek toplumsal yön göstermektedir: Köylü! Bu yönün ağırlığını ve özelliğini hesaba katmayan bir siyasal hareket, bir değişim, bir dönüşüm çabası, bir ekonomik kalkınma, bir eğitim ve kültür davranışı, başında yozlaşmaya, havada kalmaya, kendisini ulusal toprağın besleyici gücünden koparmaya yargılıdır... Türkiye'nin bugünkü iki ana sorunu, ulusal bağımsızlık ve toplumca kalkınma sorunu, köy ve köylü hesaba katılmadan başarılamaz. Nasıl ki ulusal kurtuluş savaşı Türk köylüsünün kan ve can katkısı, gönül ve değer katkısı olmadan başarılamazdı... Türkiye'nin ulusal bağımsızlık ve kalkınma sorunu, doğrudur, ilk yankısını yurtsever aydınlarda bulmaktadır ama, gerçekleşme gücü köy-

lülerin elindedir... Ulusal bağımsızlık derken bir konuya değinmeliyiz:... Emperyalizm batı kapitalizminin yavruladığı bir devdir. Bu devle ancak batı uygarlığının temel güçleri kazanılarak çarpışılabilir... Emperyalizme karşı olmak, batı uygarlığının tarihsel uyanış değerlerine karşı olmak değildir. Böyle olursa emperyalizme de karşı çıkılamaz. İnsanın ve kafanın özgürlüğü iki batı uygarlığı ilkesidir ki, emperyalizmle savaşta bütün ezilmiş halkların eşit olarak kullanacakları batılı silahlardır bunlar. Köylü kaynağına yönelmiş bir devrim ve köylülüğü ulusal bağımsızlık ve toplumca kalkınma yönünde birleştiren bir ulusal kurtuluş kareketi, kendi halk ağacının tarihsel dallarına özgürlük kavramını, bilim kavramını, hayat kavramını, insan kavramını, akıl kavramını, ve herşeyden önce demokrasi kavramını aşılamak zorundadır. Ulusal bağımsızlığın ve toplumca kalkınmanın köylüye dayanması, özüne köylüyü katması tarihsel bir zorunluluktur; vazgeçilmez bir ilkedir. Bu aslında bir demokratik oluşumdur, bir özgürlük oluşumudur. Ulusal kurtuluş hareketinin içine ve ta ortasına köylüyü koymak demek, Türkiyenin tarihsel gücünü ortaya çıkarmak, ulusal bağımsızlığın ve toplumcu bir kalkınmanın gerçek yönünü belirlemek demektir. Köylülüğün kurtuluşu tam bağımsızlığa bağlıdır. Toplumcu bir kalkınma da tam bir bağımsızlığa bağlıdır. Bu yüzden ulusal bağımsızlık ve toplumcu bir kalkınma, köylülükten yanadır ve köylüler yararınadır... Dikkat edile, yeryüzündeki bütün gerçek bağımsızlık hareketleri bir yerde köylü toprağından, köylü kaynağından, köylü adına, köylü yararına ve köylülere dayanarak fışkırmışlardır. Kim ki bağımlıdır, kim ki ezilmiştir, kim ki geri kalmıştır.. savaş onun adına, onun yararına ve onun gücüyle yapılacaktır... Ne imecesi diye soralım yeniden, ve açıkça yanıtlıyalım; Ulusal bağımsızlığı, toplumcu kalkınmayı ulusal tarihimizin özü olan

köylü temeline bağlamak için imece! Biz ulusal kurtuluş bayrağı altında Mustafa Kemalin köylüleri ile birlikte toplanıyoruz, imecemiz ulusal bağımsızlığadır, ulusal kurtuluşadır... Bu imece herşeyden önce köylüce bir imece olacaktır. Ulusal tarihimizin gerçeği budur.»

Bundan sonraki yazıda Ceyhun Atuf Kansu özetle şöyle diyor:

«...Az gelişmiş ülkelerde gerçek bağımsızlık birimi köylüdür... Nerede bir ulusal kurtuluş savaşı oluyorsa, orada ulusal kurtuluş ordusunun özü köylü oluyor... Bu savaşların vurucu, savaşıcı gücü yurtsever aydınlarla birlikte köylülerdir. Bu köylüler bağımsızlıkla birlikte, toplumsal bir değişim, gerçek bir kurtuluş adına savaşmaktadırlar... Bağımsızlık savaşının gerekleri, bütün bu halk, bilhassa köylü kitlelerini seferber etmeye, onları harekete geçirmeye yaramıştır. Bu tarihi bir zorunluluktu... Bundan sonra... bu çeşit ulusal kurtuluş savaşlarının oluşumu sırasında ve ardından gelen, gelmesi gereken temel toplumsal değişim, toprak düzenindeki değişimdir... Bir anlamda ulusal kurtuluş savaşlarında köylüler toprakları için savaşmaktadırlar... Yani halkçı bir toprak düzeni için... Köylüler... bu savaşın ardından bir köylü düzeni, bir halk düzeni geleceği umuduyla kurtuluş ordusunun yaman savaşçısı olmuşlardır... Köylü ulusal kurtuluş ordusunun özünü kurup ulusal kurtuluş savaşını vermişse, onun tarihsel hakkı bu savaşın sonuçlarından devrimci bir düzenle yararlanmaktır. Köylünün katıştığı tarihsel kurtuluş savaşlarının dokusunda, köylüce değişimlerin, dönüşümlerin özlemi vardır... Köylü, kurtuluş savaşı devletinin temel birimidir ve ekonomik siyasetin yöneleceği sınıftır... Ne var ki ulusal kurtuluş savaşımızın tarihinde Anadolu köylümüzün bu katkısı iyi işlenmemiş, iyice ortaya çıkarılamamıştır. Mustafa Kemal'in deyimi ile köyde, evinde, tarlasında ve bu savaşa vuruşanlar kadar varlıklarıyla da katılan insanların, halk insan-

larının katkısı, tarihsel bir yöntemle değerlendirilememiş tir. Ulusal kurtuluş savaşı ve devrim tarihimizin en büyük eksiği budur... Cephede olsun, cephe gerisinde olsun ulusal kurtuluş savaşlarının temel örgütü köylülere dayanmakta, devrimci güçler ordu halinde köylüyü örgütlemektedirler. Taban üretici güçlere dayandığı için bu örgütler ister istemez devrimci bir nitelik kazanmaktadırlar... Yalnız şu tarihsel gerçeği gözden uzak tutmamalı: Ulusal kurtuluş savaşlarında çoğu zaman yönetici kadroyu burjuva katları kurmaktadır. Türk ulusal kurtuluş savaşında bu kadro yurtsever aydın burjuvalar, subaylar aracılığıyla kurulmuştur. Kuvayi milliye çoğu bölgede bir aydın subay hareketi olarak doğmuş, köylü bu çekirdeğin çevresinde örgütlenmiştir... Başta yola ulusal kurtuluş savaşı kavramıyla ve köylü ile birlikte çıkılıp, bağımsızlık elde edildiğinde, köylü temelinin unutulması, kurtuluş savaşını bir burjuvazi egemenliğine döndürebilir. Bunu önlemek için ulusal kurtuluş savaşlarının devrimci doğrultuda, kendi ana yatağında akması gerekir...»

Bunun için de feodal kalıntıların silinmesi, köklü bir toprak reformu yapılması, tefecilik sisteminin yasaklanması ve kooperatifçiliğin geliştirilmesi gerektiğine değinen yazar, şöyle diyor: «*...Bu değişimleri yapamıyan bir ulusal kurtuluş savaşı, köylülüğün üzerinde gelişen ve zamanla köylülükten kopan karmaşık burjuvazide, ne değin devrimci olurlarsa olsunlar aydın orta katlarda, ulusal bağımsızlığın halkçı gelişimine yön vermenin gücünü ellerinden kaçırırlar. İşin daha kötüsü işe aydın, devrimci, yurtsever ve köylü ile başlamış bir ulusal kurtuluş hareketi, kendi ana toplumsal toprağından uzaklaştıkça, önceleri ulusal burjuvazi niteliğinde olan yönetici kadrolarda, gitgide kurtuluş savaşının savaştığı emperyalizmle göbek bağı kurup kanlanan aracı başlangıcındaki duruma düşmek sakıncası belirir. Bağımsızlık aracı burjuvazinin emperyalizm dostluğun-*

da bağımlılığa dönüşür. Dış yardım filan derken bir komprador burjuvazi türeyiverir... Bağımsızlığın temeli onun için köylünün yaşantısına inen köklü değişimler, dönüşümlerdir. Ulusal kurtuluş savaşının ulusal bağımsızlık kavramında temel motif ekonomik bağımsızlıktır. Bu ekonomik bağımsızlık hem köylünün emeği ile gerçekleşebilir, hem de en çok köylünün kalkınmasına yarar... Ulusal bağımsızlık aslında bir köylü türküsüdür. Onun gerçek yaratıcısı köylüdür ve gerçek sahibi de köylü olmalıdır...»

İşte bu yazılarla köy enstitüleri girişiminin ana ilkelerinden kalkarak, o günlerde solun içerisindeki tartışma ve ayrılmaların başlangıç belirtileri arasında ve bu tartışmaların sonuçsuzluğu, kısırlığı, yozluğu ortasında, İmece'de, Türkiye'nin hâlâ değişmemiş toplumsal yapısının gereği olarak, bu yapı değişmedikçe her eylemde köylüyü ön plana almanın gereği, bunun geliştirilip bir taktik olarak oluşturulması, ayrıntılarının tartışılması için böyle bir başlangıç yapılmaya çalışılmıştır. Amaç, bu bakış açısından İmece'nin Türk düşün hayatına etkin bir şekilde yeniden girerek katkıda bulunması idi. Ama bu girişim sanırız ki hem geç, hem erkendi. Geçti; çünkü çekimserlikler, dergi çevresindeki çekişmeler nedeniyle en değerli yıllar, solun yeni örgütlenmeye çalıştığı yıllar, yitirilmiş, sol aydınlar arasında yankı uyandırabilecek bir yeni görüş, bir savla ortaya çıkılamamıştı. Erkendi; çünkü örgütlenip kendine göre bir takım ilkeler ve taktiklerle eyleme geçmiş olan solun, bu ilke ve taktiklerinin çoğunun tutarsızlığı henüz iyice ortaya dökülmemişti. Böylece, hem ortamın uygun olmayışından, hem de o sıralardaki İmece yöneticilerinin bu kampanyayı sürdürememelerinden ötürü, bu ilginç girişim, sürüp gitmedi.

Ancak 1969 yılı içerisinde dergide yeni bir gelişme eğilimi görülecek, uzun yıllar, soldan gelen eleştirilere karşı açıkça çıkmayan enstitülüler, artık onlara karşı da, onla-

rın yaptıkları haksız yorumları karşılamak için cephe almaya başlayacaklardır. Bu yönde çalışmaya devam edilirse yalnız köy enstitüleri konusunda değil, bütün sol hareket açısından yararlı olacak yeni sonuçlara varılabileceğini umut ediyoruz. Bu, sola karşı çıkmak değildir; solun içindeki, sola zarar veren yozlaşmalara karşı çıkmaktır. Bu noktanın hiç gözden kaybedilmemesi gerekir. Bu yozlaşmaların verdikleri zararların, bilimsel sosyalizmi ve bunun teorilerini iyi öğrenerek, köy enstitüleri sistemini bunların ışığında ve ölçüsünde, gerçekçi bir yönden inceliyecek enstitülüler tarafından en iyi şekilde önleneceğine, giderileceğine inanıyoruz. Çünkü onlar tabandan, asıl ezilen sınıflardan gelmektedirler, asıl söz konusu olan sınıfların bilinçlenmiş aydınlarıdır, gerçeklerden ve tabandan uzak, önerileri ve yorumları çoğu kez gerçeklere uymayan, tabana inemiyen, havadaki orta sınıf aydınlarından çok daha olumlu yeni yollar gösterebilirler. Ve de kendi sınıflarının kavgasına kendilerinin sahip çıkmaları gereklidir. Bunların yapılmasıyla Türk solunun yine takıldığı noktadan kurtarılması yolunda önemli bir adım atılmış olur. Bunun daha 1962'lerde yapılması gerekirdi, o günden bu yana, yok yere, siyasal tarihimiz bakımından çok değerli yıllar yitirilmiştir.

1960 - 1969 döneminde ülkenin birçok kentlerinde ve hatta bazı ilçelerinde, köy enstitülüler, İmece paralelinde dergiler çıkarmışlardır. Bunların yerel etkileri, köy enstitülüleri bir araya getirme ve örgütleme, savaşa sürme yönlerinden, çok olumludur.

■ *Kendi Basın Organlarını Yaratma*

Ezilen sınıfların aydınlarının, piyasadaki basın organlarına gereksinme duymalarına yer bırakmıyacak, bunların, kavgaların en kritik döneminde ilerici aydınları yüzüstü bırakma alışkanlıklarından bu aydınları kurtaracak, bağım-

sız ve kendi ortak maddi olanaklarına dayanan, dergi, kitap yayınına girişebilecekleri örgütleri kurmaları Tonguç'un başlıca ülkülerinden birisi idi. Bir baskı grubu olabilmenin baş koşullarından birisi olarak bunu görüyordu. Enstitülerde dergi çıkarabilme yeteneklerinin öğrencilere kazandırılabilmesi için büyük çabalar harcanmıştır. Hatta Tonguç, Hasanoğlan'da matbaa kurdurarak, öğrencilerin işin tekniğini de tanımalarını sağlamaya çalışmıştı. 1946 - 1960 döneminde Tonguç'un defalarca kendi iş arkadaşlarını bir araya getirerek dergi, gazete çıkarmaya, kitap yayınları yapmak üzere kooperatif kurmaya çabaladığını görüyoruz.

Bu çabalara bir örnek olarak Tonguç'un güvendiği arkadaşlarına 14.9.1946'da, yani işbaşından ayrıldıktan kısa bir süre sonra gönderdiği bir mektuptan söz açmak isteriz[13]:

«Ankara: 14.9.1946, Kardeşim...:

«İnançları ve fikirleri bakımından işbirliği yapabilecek durumda olan arkadaşlarla, buna katılacaklara yük olmıyacak derecede sermaye katmak suretiyle bir «Yayın Kooperatifi» kurmayı düşündük. Ankara'da bulunan arkadaşlardan şimdilik 8 - 10 kişi, bu maksatla bankaya 1000 lira kadar bir parayı da yatırdı... Kooperatifin amaçları şunlardır: 1) Ortaklarının muhtaç oldukları kitap, dergi, ders araçları, gramafon, radyo, fotoğraf makina ve malzemesi gibi yayın vasıtalarını bir elden ve piyasa fiatından daha ucuz olarak sağlamak, 2) Ortakları tarafından hazırlanacak makale, kitap, broşür gibi yazıları basarak yayınlamak, 3) İlkokul öğretmen ve öğrencilerinin, köy enstitüleriyle öğretmen okulları öğrencilerinin, ilkokulu bitirerek hayata atılan gençlerle millet ve akşam okullarında okuma yazma öğrenenlerin eğitimini sağlıyacak dergi ve kitapları yayınlamak, 4) Sermayesi elverişli bir duruma gelince koo-

[13] **Özel Arşiv.**

peratifin amaçlarını gerçekleştirmeye yetecek vasıfta bir basımevi kurmak.

«Kooperatife ortak olmanın şartları: 1) Her biri 20 lira değerinde bulunan hisse senetlerinden en az bir tanesine sahip bulunmak ve bu parayı üç ay içinde iki taksitte ödemek, 2) İdareci, öğretmen, müfettiş sıfatıyla milli eğitim alanında çalışmakta olmak veya bu hizmetlerde evvelce çalışmış bulunmak, 3) Eğitim işlerine bağlılığı, eğitimsever bir kişi olduğu birinci ve ikinci fıkralarda yazılı ortaklık vasıflarını taşıyan iki arkadaş tarafından tastik edilmiş olmak.

«Kooperatifin kurulup işletilmesini sağlıyacak miktarda bir sermaye bu maksatla şimdilik bir arkadaş adına bankada açılan cari hesapta toplanacak, ortak olacaklardan kendilerine gönderilecek ana statü hakkındaki mütalaaları istenecek, bu mütalaalara göre statüye son şekli verildikten sonra resmi işlemi yaptırılacak, kooperatifin resmen kurulması sağlanacaktır.

«Bu işe teşebbüs etmiş olan arkadaşlarla beraber senden istediğimiz şudur: Kendin de dahil olmak üzere güvendiğin arkadaşlara bu meseleyi yukarıda yazılı esaslara göre anlatarak kooperatife ortak bulmak ve onlardan alacağın paraları (Ankara - Ziraat Bankasında Ferit Bayır adına açılan 13735 numaralı hesaba) göndermek ve keyfiyeti bir mektupla bize bildirmek. Kooperatif resmen kuruluncaya kadar bu işten güvenilmiyecekleri haberdar etmemek. Mesleki hayatımızın gelişmesine yardım edecek, hayata yeni atılmış meslektaşlarımızı destekliyecek, tecrübelerle yuğurularak yetişmiş ve olgunlaşmış bulunan arkadaşları da fikirlerini geniş alanlara yayma imkanına kavuşturacak olan bu teşebbüsü iyi niyetle karşılıyacağınıza güvendiğim için bu mektubu yazıyorum. Sevgilerimle birlikte gözlerinizi çok çok öper, cevabınızı beklerim kardeşim.

Hakkı Tonguç

(Yazarın notu: Enstitü yöneticilerince gerçekleştirilemiyen bu girişim, köy enstitüsü çıkışlı öğretmenlerin bir araya gelmesi ile 1960'dan sonra İmece Yayın Kooperatifi olarak ve daha da gelişmiş bir şekilde kurulabilmiştir. Ayrıca yine öğretmenler topluluğunun sahip olduğu TÖYKO matbaası işinde de Tonguç'un ta 1946'lardaki bir özleminin yine köy enstitülüler tarafından gerçekleştirilmesini görüyoruz).

Bu çalışmaları başarıya ulaşamadı. Enstitülerde çalışmış da olsalar, orta sınıf aydınlarını böyle kollektif çalışmalara sürmek pek zordu. Bunu da başarma olanağını güçlenen enstitülüler bulacaktı. 1953 - 1960 yılları arasında, yerel ve az sayıda dergi yayınları olarak enstitülülerce girişilen yayın çalışmaları, 1960'dan sonra yukarıda anlattığımız çapa ulaştı. Bu, yavaş, ama kökleri sağlam bir gelişme idi. Böylece Tonguç'un ezilen sınıfların bilinçlenmiş aydınlarının seslerini bağımsız olarak duyurabilmeleri için kendi basın organlarını kurmaları ilkesi yavaş yavaş gerçekleşme yoluna girmiş oluyordu.

■ *Meslek Kuruluşları*

1960'dan sonraki gelişmeler içerisindeki ikinci önemli çalışma alanı, meslek kuruluşları ve örgütlenmeleridir. Bu konunun şimdiye kadar yapılmış köy enstitüleri araştırmalarında üzerinde az durulmuş bazı yönleri vardır. Birçok araştırıcıların gözünden kaçmış bir noktadır bu! Tonguç'un bütün yazılarında ve çabalarında bu mesleksel örgütlenme ve bu yoldan bir baskı grubu durumuna gelebilme ilkesi önemli bir yer tutar. Daha 1933'de klasik okulu eleştirdikten sonra[14] okulun yeni okul olabilmesi için şu koşulu öne sürüyor: «*...İş mektebi muallimi, kendi kendini ye-*

(14) **İş ve Meslek Terbiyesi, İsmail Hakkı, Ankara 1933, s. 156.**

tiştiren, terbiye eden bir muallim olacaktır. Bu hale gelebilmesi muallim birliklerini işbirliği haline getirmekle mümkün olabilecektir. Muallimler bir teşkilat yaparak mesleki tekamüllerine, kültüre hizmet etmedikleri müddetçe mektebin yukarıda tenkit ettiğimiz vasıflarını terketmesine imkan yoktur...» Daha sonra ise şöyle yazıyor[15]: «*...Ankara'da Büyük Millet Meclisi hükümeti kurulduğu günden itibaren, Muallimler Cemiyeti üyesi veya öğretmen sıfatıyla bulundukları yerlerde cereyan eden her türlü sosyal karakterli hareketlerde ilkokul öğretmenleri aktif rolleri üzerlerine almışlardı... Muhafazakâr kuvvetler baş kaldırmak istedikleri zaman onlarla mücadele etme, mitingler hazırlıyarak irticaya karşı koyma, spor bayramlarını ve müsabakalarını hazırlama, vilayetlerde balolar tertiplemenin revaçta olduğu yıllarda baloları canlandıran elemanı teşkil etme, halkevlerinin her türlü hizmetlerinde çalışma gibi. Öğretmenlerin topluluk içinde böyle dinamik rol sahibi olmalarını hoş görmiyenler, evvela Muallimler Cemiyetlerini lağvettirmek suretiyle onların teşkilatlanmalarını önlediler. Sonra yer yer bazı öğretmenlerin şüpheli insanlar gibi gizli gizli takip ettirildikleri söylenmeye başlandı. Bunu hisseden ve anlıyan öğretmenler pedagojik mahiyette bile olsa, her türlü yenilik hareketlerinden el etek çekerek, yerlerini günlük ve şahsi menfaate müstenit politika gütme hevesinde olanlara terkettiler. Bu olay İstanbul'da ve büyükçe Anadolu şehirlerinde gelişmeye başlayan ecnebi uzmanların bile dikkatlerini çeken her türlü yeni pedagoji hareketlerine son verdi. Ondan sonra Maarif Vekilliği gerçekleştirmek vazifesiyle mükellef olduğu büyük pedagoji meselelerinde çevreden, yani gerçekteki alemden gelecek sağlam ve köklü fikirlerden mahrum kaldı. Maarif Vekilliğine gelen bazı Vekillerin hafiye kullandıkları, bazı müfettişle-*

(15) **Canlandırılacak Köy, İ. Hakkı Tonguç, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1967, s. 405-406.**

ri direktif vermek suretiyle rapor vermeye mecbur tuttukları öğretmenler arasında söylenmeye başlandı. Bu korkunç zihniyet bütün etkin unsurları ürküttü. 1929'dan 1935 yılına kadar devam eden bütün çalışmalar yukarıda bariz vasıfları belirtilen dekor içinde cereyan etti. Vekilliğin zihniyetini, ilgilileri saran bunaltıcı havayı anlamak ve anlatabilmek için bu dekoru çizmeye lüzum vardı. Çünkü başka türlü hızla başlanmış hareketlerin birkaç yıl içinde niçin durakladığını, hangi olaylar yüzünden mahiyetini değiştirdiğini kavramak mümkün olamaz. Pek yakın tarihimizi ilgilendiren bu noktaları açıklamayı... lüzumlu buluyorum. Çünkü 1935 - 36 ders yılına tekaddüm eden yılların pedagoji hareketleri bütün açıklığı ile belirtilmiyecek ve aynı zamanda onları idare eden zihniyet göz önüne serilmiyecek olursa ilköğretim hamlesinin manasını, mahiyetini, şumulünü, dayandığı prensipleri, bağlandığı ülküyü anlatmak mümkün olamaz...» ve[16] 1924 yıllarındaki gelişmeleri incelerken de şöyle yazıyor: «*...Öğretmenlerin dağınık kuvvetler halinde değil, bir teşkilata bağlı bulunmaları da yeni fikirleri etrafa yaymaya ve onlara zemin hazırlamaya yardım edecekti. Muallimler Cemiyeti bu maksada hizmet etti. Mustafa Kemal ve İsmet Paşa bu cemiyet vasıtasıyla en ileri fikirleri yaydılar...*» Tonguç Muallimler Birliğinin kuruluşunu da şöyle anlatıyor: «*...Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Harbinden yenilerek çıkınca, esasen vaktinde ödenmiyen muallim maaşları büsbütün düzensiz bir şekil almıştı... Tıpkı bunun gibi üzücü bir mesele daha vardı: Sık sık ve makul bir sebeb olmaksızın öğretmenlerin yerlerinin değiştirilmesi. Zor durumda olan öğretmenler bu gibi işlerini yola koymak, haksız muamelelerle karşılaşınca hak aramak, fırsat ve imkan bulurlarsa meslek bakımından kendi gelişmelerini sağlıyacak mahiyette tedbirler almak maksadıyla yer yer muallim cemiyetleri kurmuş-*

(16) a.g.e. s. 300.

lardı. Ankara'da Büyük Millet Meclisi teşekkül ettikten sonra bu cemiyetler merkezi Ankara'da bulunmak üzere bir de Türkiye Muallimler Birliği meydana getirmişlerdi. Kurtuluş Savaşları sırasında halka Müdafai hukuk cemiyetlerinin amaçlarını anlatmak ve benimsetmek için mual!im cemiyetleri çok çalışmışlardı. (Yazarın notu: 27 Mayıs 1960 dan sonra da 27 Mayıs hareketi için çalıştıkları gibi!) Bu cemiyetleri idare edenler bir taraftan bu milli dava için çalışırken, diğer taraftan da üyelerini yetiştirmek ve memleket meseleleri etrafında uyanık bulundurmak amacıyla her fırsattan faydalanarak konferanslar, müsamereler tertip ederlerdi. Muallimler Cemiyeti bulunan bir şehire fikrinden, görgüsünden ve tecrübesinden faydalanılacak bir zat geldi mi cemiyet ona konferans verdirir, üyelerinin istifade etmelerini sağlamaya çalışılırdı...»

Görülüyor ki, daha başlangıçta, mesleksel örgütlenme sorunu, meslekten olanların maddi haklarını savunmak, yalnız mesleksel dayanışma sağlamak bakımından değil, doğrudan doğruya o mesleğin ileri bir duruma getirilmesi, ülkenin o meslekle ilgili sorunlarının çözümlenmesinde mesleksel örgütlerin etkin olarak rol oynamaları genişliğinde ele alınıyordu. Meslek örgütlerinin düşünlerini almadıkça, Tonguç'a göre, Bakanlığın eğitim konularında doğru kararlara varabilmesi olanağı yoktu. Mesleksel örgütlenme sorununu bu açıdan ele almaya ise, değil 1935'in yöneticileri, 1960 sonrasının her çeşit siyasal çevreden gelen Milli Eğitim Bakanlarının hiçbiri hazır değildi; bunu doğrudan doğruya meslek örgütlerinin siyasal hayata karışması sayıyorlardı hâlâ! Yukarıdaki pasaj, Tonguç'un 1935 öncesi CHP iktidarlarını eleştirmesi yönünden de ilginçtir. İşte bu gibi ana düşünlerden çıkarak, Tonguç, öğretmenler arasında dayanışma, onları maddi yönden bağımsızlığa kavuşturma, baskı gücü durumuna getirebilme gibi amaçlarla, işbaşında bulunduğu sürece, onlarda bu gibi örgütlenmelere gitme

alışkanlığını uyandırmaya çalıştı. Savaş yıllarının bu gibi örgütlenmeleri son derece kısıtlayıcı ortamı içinde, bunu kendi Genel Müdürlüğünün bir girişimi olarak gerçekleştirmek için uğraştı. Örneğin 4274 sayılı kanunla kurulması öngörülen Köy Öğretmenleri Sağlık ve İçtimai Yardım Sandığı, Köy Öğretmenleri Tekaüd Sandığı, İlkokul Öğretmenleri Yapı Sandığı, İlkokul Öğretmenlerine Mahsus Sağlık ve İçtimai Yardım Teşkilatı gibi kuruluşları bu amaç içerisinde değerlendirmek gerekir. Ayrıca Tonguç kendisinin bu konuya çok önem verdiğini gösteren makaleler de yazmıştır[17].

Önemli olan, öğretmenin ekonomik yönden elden geldiği kadar bağımsız kılınması idi. Ancak o zaman baskı gücü olabilirlerdi. Köy öğretmeninin yalnız maaşa değil de, maaş dışı kazanç olanaklarına bağlanması ilkesini de bu yönden değerlendirmek gerekir. Bunlar, öğretmenin ekonomik dayanışma ve bağımsızlığını sağlıyacak, böylece onu ekonomik bağımlılığından ötürü hükümetin, dolayısıyla siyasal güçlerin dümensuyunda gitmekten kurtaracak, onun bir baskı gücü olmasını sağlıyacak koşullardı. Bu nokta, özellikle öğretmenin az maaş, maaş dışı çok kazanma olanağı ile köylere gönderilmesindeki asıl nedeni, ne yazık ki, köy enstitüsü çıkışlı öğretmenlerin kendileri de anlıyamamışlar, maaş dışı kazancı bırakıp daha fazla maaşa geçmek kolay ve daha çıkarlı gözükmüş, 1946'dan sonra bunu, onları bağımlı kılmak amacıyla seve seve yapacak olan Sirer gibilerin çalışmalarını bu yönden desteklemek gafletini göstermişlerdir. Bunu yaparken, kendilerini günümüze kadar gelmiş ve hâlâ sürüp giden bir ölçüde bağımlı kıldık-

(17) **İlköğretim Dergisi, İlkokul Öğretmenleri İçin Yaptırılacak Evler, İ. Hakkı Tonguç, cilt 8, sayı 149-150, s. 1963, yıl: 15 şubat - 1 mart 1944.**
İlköğretim Dergisi, İlkokul Öğretmenlerine Mahsus Sağlık ve İçtimai Yardım Teşkilatı, İ. Hakkı Tonguç cilt 8, sayı 151-152, s. 2000, yıl 15 mart - 1 nisan 1944.

larının farkında değillerdi. Bu yolu tutmasalar, köyde kendi ekonomik güç ve çabalarına dayanarak kök salabilselerdi ; ki Sirer'den önce bunu yapabilen pek çok köy öğretmeni vardı, şu son yılların ünlü «öğretmen kıyımı» kampanyası bile Bakanlık tarafından bu kadar başarılı bir şekilde yürütülemezdi. Bu gafletin sonucudur ki, 1946'dan sonra az maaş, çok kişisel kazanma olanağı diye özetliyebileceğimiz köy enstitülerinin belli başlı ilkelerinden birisi köy enstitülüler tarafından hiç savunulmamıştır. Bunu yaparken bindikleri en önemli dalı kestiklerinin farkında değillerdi.

İşte Tonguç'un, sonradan Arman'ın anlattığı, «*onbin bu nitelikte öğretmen yetiştirelim, bakalım bir bakan koltuğunda rahat oturabilir mi?*» sözünün altındaki düşünler ve amaçlar bunlardı.

Tonguç'un düşün ve çalışmalarına son vermeden önce ilginç bir belgeden söz açmak istiyoruz. Ankara Muallimler Birliği yasasının saptanması veya değiştirilmesi amacıyla yapılmış olması gereken çalışmalarda, bu birlikte etkin görevler almış olan Tonguç'un «*Muallimler Birliğinin Faaliyeti Aşağıda Yazılı Mevzulara Dair Olmalıdır*» başlıklı bir önergesi var[18]: «*...1. Pedagojinin ehemmiyetini umuma tanıtmak, 2. Terbiye meselelerine (gaye, vasıta = metod, kabiliyetler) e dair daimi tetkikat, taharriyat ve tecrübeler yapmak ve mekteplerimizin hayatına hakim olması lazım gelen pedagojik esasları hazırlamak, 3. Terbiye etmek işini vatandaşların refahını temine hadim bir hale getirmek, 4) Diğer teşekküllerle teşriki mesai ederek gayelere mümkün olduğu kadar az zamanda ulaşmak, 5) Muallimlerin içtimai ve iktisadi vaziyetlerini takviye etmek (meslek tahsili ve hukuku, muallimler ve mesken meselesi, hasta muallimler, muallimlerin çocuklarını himaye)...*» Tonguç'un eğitim anlayışı, mesleksel örgütlenmeyi geniş anlamda

(18) **Özel arşiv. Tonguç'un elyazısı ile yazılmış not.**

aldığı, bundan bekledikleri gibi konular bakımından bu belgenin çok ilginç olduğu kanısındayız. Buna ekli olarak bulunan, «Ankara Muallimler Birliği Yasası» başlıklı ve 3.8.1930 günlü belgede ise Birliğin amaçları çok daha sınırlı ve yumuşak deyimlerle saptanmış: Özet olarak: «*A... Tesanüdü arttırmak, B. Muallimlerin umumi ve mesleki bilgilerini arttırmak... C) Musiki ve resim gibi bedii ihtiyaçlarını tatmin etmek, D) Bedeni sıhhatlerini... temin... E) Hasta ve muhtaç muallimlere ve ailelerine yardım, F) Muallimleri tasarruf ve iktisada teşvik, G) İstidatlı çocukların tahsillerine devamları için teşebbüs... F) Fakir mektep talebesine yardım...*» Tonguç'un önerilerinin çoğunluk tarafından onaylanmadığı yahut yasa formaliteleri bakımından sakıncalı bulunduğu anlaşılıyor.

■ *Türkiye Öğretmen Dernekleri Milli Federasyonu*

Bu şekildeki bir tarihsel gelişimin sonucu olarak, 27 Mayıs 1960'dan sonraki düşün özgürlüğü koşulları içinde, enstitülü öğretmenler geniş mesleksel örgütlenmelere gitmek olanağını buldular.

1960'dan sonra gittikçe önem kazanan Türkiye Öğretmen Dernekleri Milli Federasyonunun kuruluşu, Türkiye'deki çeşitli Muallim Cemiyetlerinin 1926'da Ankara'da Muallimler Birliği olarak federe olmalarına kadar götürülebilir. 1935'de bu çalışmalar durduruldu, 2. Dünya Savaşı sonuna kadar da bu durum sürdü. 1946'da çok partili siyasal düzene geçildikten sonra, 1947'de ülkede 100'e yakın öğretmen derneğinin kurulduğu görüldü. Bunlardan 30 kadarı 15.8.1948'de Ankara'da toplanarak Türkiye Öğretmenleri Yardımlaşma Derneğini kurdular. Bu kuruluş 12.7.1969 günü Ankara'da yaptığı 22. Kurultayında kendi kendisini feshedene kadar Türkiye Öğretmen Dernekleri Milli Federasyonu adı altında devam etti. İşte bu Fede-

rasyon 27 Mayıs'tan sonra gittikçe daha yoğun bir şekilde köy enstitülü öğretmenler tarafından yönetilmiştir. Örgütleşmeye karşı ilgileri ve o bir zamanlar Tonguç'un çok üstünde durduğu sayı üstünlüğü sonucu, Federasyon 1960 ve özellikle 1962 - 1969 döneminde köy enstitülülerin düşünlerini savunmuştur. Federasyonun 22 yıllık çalışmalarını, feshedilmesi üzerine yazdığı bir yazıda M. Emiralioğlu şöyle özetliyor[19]: *«1. Bağlı 600'e yakın derneğin yönetim kurullarıyla Türkiye'nin her ilçesinde öğretmen ve halk arasındaki bağıntıları kurdu. 2. Unesco Milli Komisyonuna 10 temsilci ile katılarak bu kuruluşta eğitim ve öğretmen sorunlarına eğilinmesini sağladı. 3. Milli Eğitim Şûralarına katılarak eğitimin... devrimin tamamlanması yolunda etkili olması yollarını gösterdi. 4. Bir ahlak kongresi toplıyarak, Türkiye'nin içinde bulunduğu bunalımın ahlak kurallarından mı, siyasi ve sosyal düzenin bozukluğundan mı ileri geldiğinin tartışılmasına olanak hazırladı. 5. Uluslararası öğretmen kuruluşlarına katılarak bunların kongrelerinde Türkiye'yi temsil ve Türk eğitiminin esaslarına hizmet etti, 6. Çalışma Bakanlığı Çalışma Meclislerine üye göndererek öğretmen ve devlet memurlarının da sendika kurma isteklerini... savundu, ...iktidarları demokratik yollardan baskı altına aldı. 7. İstanbul Burgaz Adada öğretmenler için dinlenme kampı kurup işletti. 8. Türkiye'nin her yerinde öğretmen ve öteki vatandaşlara türlü konularda konferans, açık oturum, sergi, gezi, araştırma gibi eylemler göstererek halk eğitimi hizmetinde bulundu. 9. 27 Mayıs milli devriminin halka anlatılıp benimsetilmesi için... hizmete girdi. 10. Seçim Kurullarına öğretmen alınması, Kurucu Meclise öğretmen temsilcisi gönderilmesi ve Kurucu Meclis üyelerinin seçimine üyeleri olan dernek başkanla-*

(19) **İmece dergisi, Türkiye Öğretmen Dernekleri Milli Federasyonu, Mehmet Emiralioğlu, sayı 100, cild 9, Ağustos 1969, s. 30 - 32.**

rıyla katılarak yeni devletin kurucuları arasında yer aldı. 11. Onüçbin kişilik öğretmen kadrosuyla Türkiye'nin ilk büyük eğitim mitingini ve TÖS ile birlikte ve otuz binden fazla temsilcinin katılmasıyla Ankara'da Türkiye'nin en büyük eğitim yürüyüşünü düzenliyerek yönetimin eğitim ve düzen bakımından gösterdiği aksaklıkları kamu oyunun bilincine yerleştirdi. 12. Gerici ve tutucu Milli Eğitim Bakanının tutumuna karşı durmuş, buna rağmen tutumunu değiştirmiyen bu Milli Eğitim Bakanının görevden uzaklaştırılması teziyle ortaya çıkmış, Başbakanla oturduğu müzakereleri kendi görüşüne uygun kararlara vardırmış, Bakanı düşürtmüştür. 13. Öğretmenlerin geçmiş maaş haklarının alınması kampanyasını açmış, intibaklarını sağlıyan kanunun Meclisimizden çıkmasını sağlamış, intibaktan yararlanan öğretmenlerin yeni hamlelere girişilmesi için yaptıkları bağışlarla... etkinliğini arttırmıştır. 14. Karşı devrim hareketlerinin güçlenme ve eylem çabaları göstermesi üzerine Devrimci Güç Birliği kuruluşunu sağlıyacak ilk olanakları hazırlamıştır. 15. Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı içinde yer almıştır. 16. Devlet tarafından tedavi için yurt dışına gönderilemiyen hasta öğretmenleri yabancı ülkelerde tedavi ettirmiştir. 17. Atatürkçü kuruluşları bir araya getirerek Atatürkçülüğün ne olup ne olmadığı konusunda kesin görüşler saptamış... 18. Öğretmenin düşünce ve fikrinden dolayı kınanamıyacağını, bu nedenle cezalandırılamıyacağını, eziyete sokulamıyacağını savunmuş, aksi tutumlarla savaşmıştır. 19. Sol fikirlerle sosyalist düşüncelerin de birer düşünce olarak saygı ile karşılanıp dikkatle incelenmesi ve bunların da öğrenilmesi gerektiği kanısını kamu oyuna maletmiştir. 20. Kıbrıs davasını milletle birlikte ele almış, gerekli kültür ve fikir çalışmaları için para yardımında bulunmuştur. Ve bütün bu sayılanların hepsinden daha değerli ve önemli olarak Türkiye'nin en büyük kamu personel sendikası olan TÖS'ü kurmuş, geliştirmiş ve sosyalist

bir Türkiye'nin doğmasına büyük katkıda bulunacak bu organa tüm gücünü ve görevini devrederek tarihteki şerefli yerini almıştır...»

İşte uzun süre, içerisinde etkin olarak çalışmış Emiralioğlunun T. Öğretmen Dernekleri M. Federasyonunun çabaları üzerindeki düşünleri bunlardır. Buna bir nokta eklemek istiyoruz: Federasyon, köy enstitüleri gibi ileri bir eğitim sistemini zaman zaman başarılı bir şekilde savunmuştur.

Federasyonun 1960'dan sonraki çalışmaları konusunda eleştiri olarak neler söylenebilir? Genellikle ve uzun bir süre Federasyonun Başkan ve yöneticilerinin bir kısmı, yukarıda İmece Dergisi çevresindeki çekişmeleri anlatırken değindiğimiz, köy enstitülülerin tutucu grubundan gelmiştir. Bunlar, köy enstitüleri ve ileri eğitim ilkeleri konusunda bazen susmayı veya sapmalar yapmayı siyasal çıkarlarına uygun bulmuşlardır. Bu davranışları diğer yöneticiler ve en önemlisi taban tarafından iyi karşılanmamış, öncelikle örgütün tabanı, zaman zaman düşün ve eylem olarak iyi temsil edilmediği duygusuna kapılmıştır. Şükrü Koç ve Hayrettin Uysal'ın başkanlık dönemleri kısmen bu hava içinde geçmiştir. Bunda Federasyon olarak çalışma olanaklarının Sendika olanaklarına göre daha kısıtlı olduğu özürü ileri sürülebilir, ama bir kısım yöneticilerin koşullar ve olanaklar kendilerini buna zorlamadan da bazen çekingen ve tutucu davrandıkları gerçektir.

■ *Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS)*

Federasyondan sonra öğretmenlerin giriştikleri en önemli örgütlenme hareketi Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) nın kuruluşudur. Yasa olanakları açısından sendika, Federasyona göre daha geniş çalışma sınırları olan bir örgüttü. Ayrıca yukarıda da değindiğimiz durum, Federas-

yonun yöneticilerinin buradan siyasal hayata sıçramalarının hemen neredeyse gelenek haline gelmesi ve bunun yarattığı sakıncalar, yeni bir örgütlenmeye gitmeyi gerektiriyordu. Böylece 5.7.1965'de TÖS kurulmuştur. Her iki örgüt, 12.7. 1969'a kadar bazen gerçekten tam bir işbirliği yaparak çalışmış, TÖS'ün iyice güçlenip köklenmesi üzerine, iki ayrı örgütte toplanmanın sakıncaları düşünülerek, Federasyon kendi kendisini feshetmiş ve bütün öğretmenler TÖS'te toplanmışlardır.

Sendika olarak örgütlendikten sonra öğretmenlerin baskı grubu olarak güçleri artmıştır. TÖS kamuoyuna sesini sık sık duyuran önemli bir ilerici kuruluş durumuna gelmiştir.

TÖS döneminde en önemli gelişme, bize göre bilinçlenme alanında olmuştur. Özellikle son iki yıl içerisinde bu alanda TÖS'ün gösterdiği gelişme, çok dikkati çekicidir.

■ *Devrimci Eğitim Şûrası*

4 - 8 Eylül 1968 günlerinde Ankara'da TÖS'ün topladığı Devrimci Eğitim Şûrası, yasaların gereği olduğu halde 1962'den beri toplanmıyan Milli Eğitim Şuralarının bir öğretmen meslek kuruluşu tarafından gerçekleştirilmesidir. Bu şûrayı toplamakla TÖS, örgüt olarak, yalnız öğretmenlerin kişisel haklarını savunmakla yetinmiyeceğini, Türkiye'nin Milli Eğitim sorununun gerçek sahibinin kendisi olduğunu, buna elkoyduğunu, sendikacılığı bu anlamda aldığını göstermiştir. Şûrada bütün eğitim sorunları, genişliğine incelenmiş ve kararlara varılmıştır. 1962'den beri yasalara aykırı olarak Şûra'yı toplamıyan Bakanlık, şüphesiz ki bu kararları uygulayacak değildir; ama kamuoyu, ülkenin eğitim sorunlarına Bakanlığın mı, yoksa öğretmen meslek örgütünün mü ciddi olarak eğildiği konusunda herhalde aydınlığa varmıştır.

Şûra tutanaklarını kapsıyan ve Şûradan sonra TÖS tarafından yayınlanmış olan kitabın[20] önsözünde şöyle deniyor: «*...Bugünkü eğitim böyle bir görevi başaramaz (Yazarın notu: Görevden kastedilen çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmaktır). Bugünkü eğitim verim gücü azalmış, düşmüş, yorulmuş, kokup bulaşmaz bir eğitimdir. Bugünkü eğitimin ulusal niteliği ve kimliği kalmamıştır. Çünkü bugünkü eğitim geniş ölçüde dış etkiler altındadır. Toplum ve ülke isteklerine cevap verecek bir planlamadan yoksundur. Fırsat eşitsizliği içindedir. Bugünkü eğitim kasıtlı bilgi sınırlaması içindedir. Bu sınırlama kör insanların yetişmesine yaramaktadır... Bu niteliklerinden dolayı bugünkü eğitimin niteliklerini gözde büyütmeden önce, onun topluma daha yararlı çalışmasını sağlamalıyız. Acaba bugünkü koşullar içinde «Eğitimde devrim» söz konusu olabilir mi? Bir «Eğitim Reformu» eğitim kurumlarının daha etkin çalışmasına yol açabilir mi? Önce eğitimi, sonra toplumu düzeltelim biçimindeki düşünceleri geçerli saymak mümkün olmadığı için 4 Eylül 1968'de toplanan ve çalışmaları beş gün süren Devrimci Eğitim Şûrası, «Devrim İçin Eğitim» ilkesini saptamıştır...*» sözleriyle Şûranın amacı ve ana ilkesi belirtilmiş olmaktadır.

«*...Devrimci Eğitim Şûrasından sonra yapılan tipik eleştiri şudur: Siz bir meslek kuruluşu değil misiniz? Niçin sınırlarınız dışına çıkıyorsunuz? Öğretmen sorunlarını, meslek sorunlarını bırakıp, devrim için eğitim ve düzen tartışmalarına dalmak politik faaliyetlere dalmak demektir. Böyle diyenlere öğretmenlerimizin cevabı kısa ve kesindir: Gerçi Şûrada öğretmen ve meslek sorunları da ele alınmıştır (çünkü bunlar da asıl sorunun bir yanıdır), ama Türk öğretmeni sadece bu sorunlar içine kapanıp kalmıyacaktır. Biz çağımız içinde genişliyen eğitimin sorumluluğunu anlı-*

(20) **Devrimci Eğitim Şûrası, TÖS yayınları No. 4, Ankara 1969 s. 6 7.**

yoruz. Onu yüklenerek halkımıza karşı görevlerimizi yapmak istiyoruz. Türkiye'yi sömürten, onu bu yüzden yoksul ve geri bırakan koşullara daha fazla boyun eğmiyelim, diyoruz. Politik faaliyetin «iktidarı ele geçirmek» olduğunu yasalar bulanık da olsa çizmiştir. Biz iktidara gelmek için çalışmıyoruz. Bu yönde bir çabamız yok. Ama iktidara gelme hakkı olan halk kitlelerini demokratik bilinçe kavuşturmak, onları bu yönde uyarmak, bilinçlendirmek de eğitimin ve eğitimcilerin görevidir. Bu yüzden yaratılmak istenen «politik faaliyet» taassubuna asla boyun eğmiyeceğiz...» Bu satırlardan da anlaşılıyor ki, şimdiye kadar hiçbir meslek kuruluşunda ve sendikada görmediğimiz bir ölçüde, öğretmenler kendi mesleksel ve kişisel haklarının ve çıkarlarının savunmasının üstüne yükselerek sorunu çok geniş bir açıdan. ülkede sömürünün kaldırılması, ülkenin kalkınması, uygar ve tam bağımsız bir ülke olması için olanaklar bulma açısından, ele almaktadırlar. Bu, henüz Türkiye'de hiçbir meslek kuruluşunun, hiçbir Sendikanın erişemediği bir noktadır. Uzun yıllar, «Politikaya karışmamak» sözü altında, çalışan sınıfların ve aydınların ülkenin düzeni konusunda, değil etkinlik, tartışmalardan bile uzak tutulması alışkanlığına artık karşı çıkılmaktadır; bunun o basit anlamı ile «politika yapmak» olmadığı, ülkenin gerçek sahiplerine, çalışanlara düşen bir görev olduğu tezi ortaya atılmaktadır. Bu noktaya erişilmesinde köy enstitüsü uygulamasının birinci derecede rol oynadığını da burada hemen belirtmek zorundayız. Aldatıcı «siyasete bulaşmamak» kavramının karşısına çıkan ve meslek güçlerini ilericilikten yana, devrimden yana kullanacaklarını, ülkenin sorunlarına sahip çıkacaklarını söyliyenler ve bunu kamu oyuna duyurmayı başaranlar köy enstitülü öğretmenlerdir. Meslek kuruluşlarına bu dinamizmi, bu anlayışı ve bu cesareti işte köy enstitülerinden yetişmiş olan bu öğretmenler getirmişlerdir.

■ *TÖS Kongresi ve Bilinçlenme*

Bu ana ilke ve düşünleri daha da geliştirilmiş olarak TÖS'ün 7-9 Temmuz 1969'da toplanan Olağan Genel Kurulunda okunan çalışma raporunda bulmaktayız. Çok önemli bir atılım saydığımız bu rapor üzerinde durmak isteriz[21]. Biz bu raporu geniş anlamdaki sendikacılık anlayışının, öğretmenin bilinçlenmesinin, sorunlarına sahip çıkmasının, görevlerini bilinçli bir şekilde saptamasının çok önemli bir belgesi olarak niteliyoruz. Bizce, bu, 1936'da girişilen çabaların amaca doğru ilerlemede, erişebildiği en son noktadır. Ve 1936-1969 yılları bir bütün olarak düşünüldüğü zaman, bu gelişimin başlangıçta kararlaştırılan doğrultudan bu noktaya kadar gelinmiş olması, uygulanmış sistemin doğruluğunu, başarısını da gösterir. Köy enstitülerinin başarılı olup olmadığının tartışmasını yapanlar, ölçü olarak bu gelişimi böylece değerlendirirlerse, başarının derecesini olumlu bir şekilde kavrıyabilirler. Burada bilinçlenmiş halkın sesi, aydın öğretmen topluluğunun çalışmalarında duyulmaktadır. Geleceğin umudu bu sestir.

Bu rapordan bazı bölümleri aktarıyoruz: «*...Bütün ilişkileri temelinden bozuk olan bir Dünyada yaşıyoruz...*» diyen yöneticiler şöyle diyorlar: «*Apaçık görülüyor ki, Dünya şimdi kabaca iki kesimdir: Sömüren kesim, sömürülen kesim. Gelişmiş kapitalist ülkeler sömürmekte, geri bırakılmış ülkeler sömürülmekte... Bunun bir tek çaresi vardır; o da devrimdir. Devrim, tarihsel koşulların olgunlaştığı dönemlerde olur. Tarihsel koşullar olgunlaşmamışsa devrim olmaz. Bugünkü durum tarihsel koşulların iyice olgunlaştığını göstermektedir. Yalın gözle bakıldığı zaman kolayca sezilmiyen, fakat aslında evlerimizin kilerine kadar*

(21) **TÖS Yönetim, Yürütme, Denetim, Onur Kurulları 1967 - 1969 Çalışma Raporu, Devrimci Öğretmenin Savaşı, 2. Olağan Genel Kurul 7 9 temmuz Kayseri, s. IX-XXII.**

giren yeni sömürgecilik kapitalizmin son evresidir. Alın terimiz, emeğimiz, yeraltı, yerüstü servetimiz, altınımız, gümüşümüz beyin ve kol gücümüz, görünür görünmez küçücük çaylardan çıkıp birleşe birleşe, dev ırmaklar halinde sömürgeci ülkelerin kasalarına akmaktadır. İnsanlığın buna dayancası kalmamıştır!... Dünyada bir mevsim değişikliğinin tam eşiğinde bulunmaktayız. Dünya bugünkü üretim biçiminden daha ileri bir üretim biçimine geçecektir. Köleciliğe kıyasla derebeylik, derebeyliğe kıyasla kapitalizm, kapitalizme kıyasla sosyalizm birer ileri üretim biçimidirler. Eskiyen, dönemini dolduran gider, yenisi gelir. Bütün bilimlerin anası olan tarihin kuralı budur. Bağımsızlıkçı, demokratik ve uyandırılmış halkın özgür kararına dayanan sosyalizme açık olan Anayasamıza kızanlar; «Türkiye sosyalist olacaktır» denildiği zaman cin ifrit kesilenler, boş yere çırpınmaktadırlar. Onların dediği değil, tarihin dediği olacaktır. Yalnız Türkiye değil, bütün Dünya sosyalist olacaktır. Güya bunu durdurabilmek içindir NATO ve CENTO! Bunu durdurabilmek içindir halkımızın dikkatini saptıran vurumlu kırımlı maçlar ve SPOR - TOTO! Bunun için Akdeniz'de 6. filo! Bunu durdurmak için öldürdüler Bolivya'da Che Guevara'yı! Bunu durdurmak için «Voice of America»dan, «Free Europe Radio»dan ve kapitalizmin bilcümle kanallarından yapılan propaganda! İkili anlaşmalar, üsler, tesisler, uzmanlar, barış gönüllüleri bunun için! Bunun için kültür emperyalizmi! Bunun için Türk Eğitiminin Bütçe ve Planlama Müdürlüğünde dört tane Amerikalı uzman! Bunun için 1962 taslağı! Bunun için öğretmen kıyımı! Bunun için sözüm ona milliyetçi kuruluşlar çıkartılarak öğretmenlerin parçalanması! Bunun için devrimci işçilerin, işsizlerin horlanması, köylülerin ve gençlerin tutuklanması! Bunun için sendikamıza baskılar! Bunun için her yaptığımız toplantıya polis! Yayınladığınız her bildiriye mahkeme! Bunun için mahkeme koridorları, hapis cezala-

rı!... Biz yarısı parçalanmış, birbir kandırmaca ile dikkatleri dağıtılmış, yarısı TÖS'de birleşmiş 130.000 öğretmen, halk çocuklarıyız. Her biri bir dağın başındaki, yazılardaki yamaçlardaki köylerden, yoksul kasaba ve kent ailelerinden çıkıp geldik. Az okuduk, çok okuduk; ama okuyup akı karayı seçtik. Belki bugün dünyanın en çok çile çeken öğretmenleriyiz... Fakat halkın halini de biliyoruz: İşçilerimiz çalışıp çabalıyorlar, ellerine geçen asgari gündelikler daha geçenlerde açıklandı; 14,5 lira ile 18 lira arasında değişiyor. Örgütleri var, Amerika'nın etkisi altında bir eğitim ve yönetim yaparak, hepsini ters yönde şartlandırıp uyutuyor... Köylülerimiz ki nüfusun %72'sini meydana getirirler. Hemen hepsi de hâlâ çok ilkel bir tarımla uğraşırlar. Fakat %90'ı toplam tarım gelirlerinin % ancak 48'ini paylaşırlar. Geri kalan %52'yi ise %10 kadar büyük ve büyüğe yakın çiftçi (yani ağalar) alır!... Onlar su yerine ağu içen, onlar yunusu biçare, baştan ayağı yare... Sınıflı bir toplumda ve dünyada kimden yana olduğumuzu saptamak bizim için zor değildir. Biz işçiden, işsizden ve köylüden yanayız. Biz topyekûn sömürülen halktan yanayız. Bunun için de devrimciyiz. Devrimci olmanın ilk koşulu budur. Biz öğretmeniz, devlet memuruyuz, ama egemen sınıfların uşağı ve çocuk avutucusu değiliz. Ulusumuz, elimize 6 517 802 öğrenci vermiş. Onları okutalım diye yoksul bütçesinden bir yılda harcadığı para 3 milyarı aşkındır. Gerçi bu para hem çok azdır, hem de çoktur. Bu kadar parayla, bu kadar toplumsal zorunluklarla kimden yana olduğumuz ve ne yapacağımız apaçık önümüze serilmektedir. Biz, içerdeki egemen sınıfların; ve onların dışardaki eklentilerinin yüce çıkarları için halkın gözünü külleyici, tutucu, uyutucu bir eğitimin uygulayıcıları olamayız. Düşüncelerinde içtenliğe ermiş, çağdaş toplumbilim ve ekonomi politik açısından sınıfının bilincine varmış hiçbir öğretmen, yüzyıllardır halkımızı iliklerine ve inançlarına kadar

sömürmüş olan bir düzenle birlik olamaz! Halkımız, Mustafa Kemal'in komutluğunda başarıya erdirdiği Birinci Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı, tıpkı çağdaş ulusal kurtuluş savaşları gibi tamamlamak ve devrimini başarıya erdirmek istek ve özlemindedir. Bizim başta gelen görevimiz; ona, İngiltere'nin ve Amerika'nın coğrafyasıyla, ineklerin ve sineklerin anatomisini öğretmekten önce, geniş anlamıyla (politik bilinç) kazandırmaktır. Görevimizin ve halkımızla ilişkilerimizin özü budur. Türkiye'yi, Mustafa Kemal'in açtığı ışıklı yolda ve yönde üretim ve yönetim aşamalarına ulaştırabilmek için, egemen sınıfların kitap yasaklarıyla, bilgi sınırlamasıyla bugüne kadar «sır» gibi sakladığı bu bilinci halkımıza kazandırdığımız gün, dünyanın dönüşü değişecektir... Bizden içeriksiz, muhtevasız, sarı bir eğitim istiyorlar. Vaktiyle halkın sorunlarına sırt dönmüş Divan Edebiyatı gibi içi boş bir Divan Eğitimi tutturmamızı istiyorlar.. Ülkemizin en önemli işi olan politika ile uğraşmayı, dar bir anlama ve kapsama tıkarak onu herkesten kaçıranlar, öğretmensiz, öğrencisiz, işçisiz, köysüz ve bucaksız bir «tek kale» oynamak istiyorlar. Bir avuç mutlu ve zengin azınlığın uğraştığı, nasıl bir politikadır bu?... Giriştiğimiz «devrim için eğitim» eyleminde ne kadar haklı ve tutarlı olduğumuzu bugün tarih denizinde bazı gafil balıklar bilmesinler, zararı yok, o denizde halk da vardır, halk bilmektedir... Elin ağzı torba değildir, ipini çekip büzemeyiz. (Töslüler Amerika'nın düşmanıdır. Onu koğup Rusya'yı getirecekler!). Buna kadar uzatıyorlar suçlamalarını. Bunların kafası «Ya Amerika, ya Rusya!» şemasına göre çalışmaktadır. İkisinden biri olmazsa biz adam olmayız gibi bir aşağılık duygusu içinde kıvranmakta olanların kafasıdır tam bu! Bu kafa Mustafa Kemal'in Sivas kongresinde yere serdiği manda kafasıdır... Devletin yönetiminde rol alacak olan yüksek öğrenim öğrencileri içinde işçi ve köylü çocuklarının oranı devede kulak kadar azdır. Gelecek yıllardaki

kavgamız çok çetin olacaktır. Ülkenin yönetimi çalışan halkın hakkıdır. Eğitimi bir ticaret fırsatı sayanlarla, bundan böyle soyut bir eşitlik için değil, «işçi ve köylü çocuklarına öncelik!» ilkesi için savaşacağız. Bu ilkeyi, bu hakkın sahibi olan halka en ince ayrıntısına kadar anlatacağız... Bütün bu haksızlıklardan kurtulmanın, sorunlara çözüm getirmenin, bilimsel ölçülere ve çağdaş pedagojiye, ulusal çıkarlarımıza uygun, gerçekten milli bir eğitim hizmeti yapabilmenin baş koşulu, örgütümüz yoluyla meslektaşları birleştirmek, böylece yasama ve yürütme organları üzerinde baskı grubu olabilmektir. Bu zor iş, hepimizden bıkıp usanmaz bir direnç istemektedir...»

Sendika Başkanı Fakir Baykurt'un Kongreyi açış konuşmasından aldığımız bu kısa bölümler, Tonguç ve arkadaşlarının köyden getirebilmek için ömürlerini harcadıkları sesten örneklerdir. Bu, sömürülen, yönetime katılmak için hakkını arıyan bilinçlenmiş halkın sesidir. Köylü sınıfı, Türkiye'de sesini duyurmaya başlamıştır. Köy enstitüleri girişimi başarılı olmuştur.

Bu açış konuşmasından sonra okunan ve yukarıda özetlenmiş ana ilkelerden çıkarak, bütün eğitim ve öğretmen sorunlarının incelendiği çalışma raporları eylemde ilke olarak «devrim için eğitim» sloganı ile sonuçlanmaktadır. Ana ilkelerde bu kadar tutarlı olan bu raporda yer yer, küçük de olsa bu ilkelerle tam bağdaşmıyan bazı bölümlerin de bulunması, raporun eleştirilebilecek yanıdır. Bu, belki de çeşitli bölümlerin çeşitli kişiler tarafından yazılmış olması ve sonradan da gözden kaçması sonucudur; pek önemli de değildir, raporun genel havasını değiştirmez, ama bu küçük noktayı da belirtmemiz gereklidir. Örneğin şu bölüm[22]: «*...Örgütlenmiş öğretmen gücünün ulusal kurtuluş ve kalkınma eyleminde öncülük rolü oynadığı, oynıyacağı görüşü doğru değildir. Öncülük, politik örgütlerin, yani par-*

(22) a.g.e. s. 21.

ilerin görevidir. Hiçbir sendikanın iktidara geldiğini, yabancıları yurttan attığını, köklü reformları yaparak antidemokratik engelleri ortadan kaldırdığını, kalkınmayı başardığını bilmiyoruz. Bu eylemleri siyasal partiler halinde örgütlenmiş, halk başarmıştır... Sendikalar bu eyleme bilinç ve eğitim katkısı yapmak suretiyle yardımcı olabilirler... Yürürlükteki kanunlar partilerle sendikaların organik ilişkiler kurmalarını yasaklamıştır... Bunlardan birisi, sendikalar, partilerin yan kuruluşlarıdır «görüşüdür». Sendikalar partilerin yan kuruluşları değildir. Bunun açık yada örtülü olarak benimsenmesi bir sendikayı ikiye, ya da üçe bölebilir. Sendikalar, hele bizim sendikamız, halkı kurtuluş ve kalkınma amaçlarımıza doğru uyandırır ve bilinçlendirirken, bunu gelecek seçimler için değil, milletin geleceği için yapmalıdır. Örgüt dışı hiçbir kurum ve merciden dolaylı dolaysız direktif kabul etmemek suretiyle bağımsızlığını titizlikle korumalıdır.»

Buradaki düşünler teker teker ele alındığı zaman doğrudur, hele bunların yazılmasına yol açan nedenler bilinir, TÖS içerisindeki çekişmelerin önlenmesi, TÖS'ü yasalar önünde suçlu düşürebilecek davranışlardan korunulması amacıyla yazıldıkları düşünülürse bu davranış haklı da görülür. Ama yine de bütün rapora özelliğini veren o geniş devrimci görüşe, sendikacılık anlayışına gölge düşürebilecek, günlük çatışma ve koşulların gereği olan bu gibi düşünler söylenmiyebilirdi.

Bir başka örnek[23]: *«...Halkımız bizden ne bekliyor öyle ise? Sanıyoruz ki, onun önüne düşüp, bütün ilişkileri temelinden bozuk bir düzeni bizzat değiştirmemizi mi? Acaba bizim değiştirdiğimiz düzen onun bildiği bilmediği bütün ihtiyaçlarını eşitlik ve adalet içinde karşılamaya yetecek midir? Bizim için bu soruya da evet demek kolaydır. Herkes önceleri böyle demiş, ama bütün politik yetkileri*

[23] **a.g.e. s. 39.**

kuşandıktan sonra dediklerini unutmuş, değişmiştir. Zaten biz böyle bir iyilik etmeye kalksak da halk inanmıyor artık. Okumuşun canı tatlı olur, bizim önümüze düşemezsiniz, diyor. Bizim halka yapabileceğimiz en gerekli hizmet, eğitim hizmetidir. Yeni bir eğitim, yenilikçi bir eğitim, insanı değişiklikçi yapan, devrimci yapan bir eğitim. Uyandıran, bilinçlendiren bir eğitim. Bu dünyanın «yalan» olmadığını kavratan, bu dünyada hakkının bu kadarcık olmadığını sezdiren, bu kadar yoksulluk ve geriliğin doğal olmadığını bildiren, gösteren, insanı eyleme yönelten bir eğitim. Devrimi, düzen değişikliğini halkımız kendisi yapacak. Meclislerimize gelip kendisi oturacak ve konuşacak. Bunu yaptıracak bir eğitim. Bu yüzden bizim halkla ilişkilerimizin temel amacı, bir eğitim ilişkisi, bir uyandırma ilişkisidir...»

Yine teker teker ve soyut olarak doğru sayılabilecek bu düşünlerle, eğitimin amacını ve TÖS'ün görevlerini çok geniş bir açıdan ve çok etkin düşünerek anlattıktan sonra, bir öğretmen - halk ayırımı yapmak, bu etkinliği azaltıyor ve açıyı daraltıyor. Köy enstitülü öğretmen halkın dışında mıdır? Halktan ayrı mıdır? Kendisi de halk değil midir?

Bir üçüncü örnek olarak[24]: «*...Son zamanlarda parlamentoya getirilen ve daha sonra geri çekilen bazı antidemokratik kanunlar, mahkeme kararı ile vatana ihanetten hüküm giymiş olanların affı etrafında çok güvenilen çevrelerle eskiden beri güvenemediğimiz çevrelerin işbirliği yapmış olmaları gençlere ve kamuoyuna pek çok şey öğretmiştir. ...Bu arada güvenilen kişilerle çevrelerinin insanı hayrete sürükliyen davranışları da, gerçeklerin bütün çıplaklığıyla görülmesine engel olmaktadır...*» Bu bölümde «çok güvenilen çevreler», «güvenilen kişilerle çevrelerinin» gibi iki deyimlemeye değinmek istiyoruz. TÖS raporunun genel havasını veren, onu değerli yapan, toplum - bilimsel ve ekonomi politik açısından bakınca, raporu yazanların bu

[24] a.g.e. s. 73.

sözleri ana ilkelerine uygunsuz düşmektedir. O açıdan, onların da o «çevrelere» ve «kişilere» hiç güvenmemeleri gerekirdi. Ayrıca bu şekilde bir yanlış değerlendirmedn hareketle, kendilerinin sendika - siyasal parti ilişkileri konusundaki kanılarına da uymayacak bir ön - bağlantıyı belirlemenin hiç gereği yoktu.

Bu küçük uyarma ve eleştirileri rapor üzerindeki çok olumlu kanımızı bir kere daha belirterek yapıyoruz. Bu küçük çelişmelerin belirtilmesini görev sayıyoruz. Bunların hoşgörü ile karşılanmasını dileriz. Bir çeşit kendi kendini eleştiri olan bu gibi uyarmaların 1960'dan sonra yapılmamasından köy enstitüleri sorununa ne kadar zarar geldiğini TÖS yöneticileri de bilirler. Oysa ki, kendi kendini eleştiri, köy enstitüsü sisteminin başlıca ilkelerinden biri idi.

Raporda, öğretmenin bilinçlenmesinin köy enstitüleri yoluyla olduğu şöyle anlatılıyor[25]: «*...İşçi ve köylü çocukları yıllar boyu... halk gibi aldatıldılar. Köy enstitüleri denemesi bu kandırmacayı ve oyunu sahneye koyanlarla, oynıyanları biz köylü çocuklarına açık seçik anlattı. Bundan sonrası için Anayasa ve İnsan Hakları Evrensel Bildirisinin bize tanıdığı hakları santim santim ve adım adım kullanarak hedefimize varacağız...*»

Çalışma raporunda öğretmen yetiştirme sorunu incelenirken köy enstitüleri konusunda özetle şöyle söylenmektedir[26]; bunları da köy enstitülülerin 1969'da köy enstitüleri konusundaki düşünlerini, anlayışlarını belirtmek bakımından buraya alıyoruz: «*...Bu sayılar köy enstitülerinin nicel yanıdır. Asıl önemli yanı enstitülerin devrimci yanıdır. Bu gerçeğin bazı çevrelerce iyi bilinmediği, yanlış değerlendirildiği gözden kaçmamalıdır. Biz burada köy enstitülerinin devrimci niteliği üstünde durmayı, devrimci eylem için gerekli görmekteyiz. Köy enstitüleri daha*

(25) **a.g.e. s. 103.**
(26) **a.g.e. s. 134, 135, 136.**

kuruluş dönemini tamamlamadan ve ilk mezunlarını verir vermez yıldırımları üstüne çekti. Sömürücü güçler hemen harekete geçerek türlü kararlarla önce sistemi bozdular, sonra da yıktılar. Doğal saymak gerekir bu olayı. Çünkü her düzen kendisini yaşatacak kurumları kendisi getirir, biçimler. Sömürü düzenleri eğitimi, sömürüyü sürdürme aracı olarak kullanır. Eğitimin bütün boyutlarıyla uygulanabilmesi, bu eğitimin üstüne oturacağı ekonomik ve sosyal yapının değişmesine, yeniden düzenlenmesine bağlıdır. Yeni yapı kendi kadrosuyla kurumlarını birlikte getirir. Siyasal ve doğal çevreye egemen olacak kuşkuları yetiştirir. Yarı feodal yada kapitalist yapı üstünde devrimci eğitim rahatlıkla yapılamaz... Köy enstitüleri yukarıda örneklerini sıraladığımız kapıkulu yetiştirmeyi amaç edinen teokratik eğitim, yada klasik eğitim kurumlarına ters düşen devrimci eğitim kurumlarıydı. Devrimci eğitim insanın insanı değil, insanın doğayı sömürmesi ilkesine dayanan eğitimdir. İnsan yerine doğayı sömürmek yeni üretim biçimi ve ilişkileri ile olur. Bu yüzden devrimci eğitimden geçen kişi, bozuk düzenin emrinde uşak değil, sömürüye baş kaldıran, siyasal ve doğal çevreyi egemenliği altına alan, çevreyi bilinçli olarak değiştirebilen kişidir. Köy enstitülerinin kentlerin dışında kurulmuş olması önemli bir noktaydı. Kişi üstünde etkin olan çevre değişmezse kişi değişmezdi. Köy feodalitesiyle kent kapitalizmi dışında yapılan eğitim, bozulmamış köy çocuklarının yeniden yaratılmasını sağlıyordu. Faşizmin dünyayı kana boğduğu dönemde köy enstitülerinin başına geçen halk adamı İsmail Hakkı Tonguç sessiz ve kansız bir devrim savaşına girişmişti. Eğitimle üretim, teori ile pratik kucak kucağa uygulama alanına konmuştu... Devrimci eğitim budur, ilericilik budur... Köy enstitüleri bir yandan halkın, bir yandan da kültürün kaynağına inerek, yıllar yılı çürüyen halk potansiyelini ortaya çıkarıyor, devrimci yöntemle derliyor, işliyordu...» Görü-

yoruz ki, enstitülü öğretmenin köy enstitülerini değerlendirişi, 1960 hatta 1967'den öncesine göre, duygusallıktan uzak, toplumbilimsel ve sınıfsal açıdan olma yolundadır.

■ *Öğretmen Kimdir?*

Raporda «Öğretmen Kimdir?» başlığı altında da şu ilginç satırlar var[27]: «*...Dünya görüşü bu olan devrimci ve ilerici öğretmenlerin bir araya gelmesi ile kurulmuş olan TÖS de tabandan gelme eğilime uyarak üyelerinin kişisel çıkarlarından çok, yurt sorunlarına eğilmeyi yapısının gereği saymıştır. (Yazarın notu: Gerçekten de çalışma raporunda, bu sorunlara geniş ölçüde değinilmiştir: Örneğin halkla ilişkiler, başka örgütlerle ilişkiler, anlatıldıktan sonra, yurt sorunları ayrı bir bölüm olarak ele alınıyor ve gençlik ve üniversite, tarım politikamız, toprak reformu, sağlık davamız ve ilaç rezaleti, doğum kontrolu, dil devrimi, gibi konular geniş olarak, ana ilke ve görüşün ışığı altında inceleniyor, açıkça görüş ve kanılar belirtiliyor). Halkın içinden gelmiş ve halkın gerçeklerini iyi bilen insanlar olarak, daha iyi beslenmeye, daha iyi meskenlerde barınarak, daha iyi giyinmeye çalışmadık. Halk gibi beslendik, halk gibi barındık, halk gibi giyindik... Halkı varlıkla yokluk, açlıkla tokluk sınırında çabalıyan Türkiye'nin bozuk düzenine oturaklı ve kravatlılar bir yenilik, bir çözüm getiremediler. Sorunlarımıza çözüm getirecek kuşakları biz yetiştiriyor, biz eğitiyoruz. Biz onlara kişisel çıkarlarının ve oturaklı kişi görünmenin önemli olmadığını, insan olanın öncelikle halkı sevmesi ve onun sorunlarına çıkar yol araması gerektiğini öğretiyoruz... Kılığı kıyafeti ve yaşantısıyla halka benziyen tek tutarlı grup biziz, biz halkız... Biz, aldığımız 600 lirayı bile kuru ekmekle doyunan halkımızın karşısında gönül rahatlığıyla yiyemiyen, lokmaları*

(27) a.g.e. s. 138, 139.

boğazında düğümlenen gerçekçi halk çocuklarıyız. Tabandan ve halkın içinden geliyoruz, köylerde vazife yapıyoruz... Öğretmen halk çocuğudur. Çünkü ağalar, işbirlikçiler, patronlar uzun yıllardır, para getirmiyen, insanı büyük şehirlerin lüks apartmanlarında, yaz gelince Avrupada yada Boğaziçinde yaşatmıyan bir mesleğe tamah etmediler. Sevgili evlatlarını öğretmen okullarına gönderip öğretmen yapmaya kıyamadılar. Bundan dolayı öğretmen okullarına biz dolduk. Biz ilkokulu, ortaokulu bitirdikten sonra babasının evinde yiyecek ekmek ve giyecek elbise bulamayan ezilmiş halk çocuklarıyız. Öğretmen olduktan sonra geldiğimiz ortamın sorunlarını unutmadık. Bu sorunların içinde yaşadık... Türkiye'de 1960'dan bu yana insanı iyi tartan bir ortam kurulmuştur. Halk da, köylü de, öğrenci de, işçi de artık hem yöneticileri, hem bizi iyi tanıyor. Kamuoyunun şaşmaz terazisinde tartıldığımız zaman biz ağır basarız. Bunu bilmiyorlarsa öğrensinler. Bugün öğrenmezlerse yarın çok daha güç koşullar içinde nasıl olsa öğrenecekler... Biz sınıfsal yerimizi halkımızın arasında ve yanında görüyoruz. Yerimizden ve sınıfımızdan memnunuz. Biz emeği ile geçinen emekçileriz. Bundan dolayı da emekten yanayız. Paranın yoğunlaşmış emekten başka birşey olmadığını bize öğretmediler ama, biz biliyoruz. Bu kadar çalıştığımız halde paramızın neden olmadığını da anlıyoruz artık. Bugüne kadar emeğimizi çalıp bizi çocuk bakıcısı gözüyle görenler, çocuklara ABC öğretmenin ötesinde işlerine karışmamamızı arzu edenler, çağımızda yenik düştüler. Biz çocuklarımıza herşeyi öğretiyoruz. İç ve dış sömürünün çarklarının nasıl çalıştığını, sabahtan akşama kadar çalışan işçilerin neden aç olduklarını, öğretmenlerinin niçin oturaksız kişiler olduğunu ve oturaklıların nereden geldiğini yeni kuşaklar iyi biliyorlar. Üniversitede reform isteğinin tabanında bu yatıyor... Tarihi görevimizi en güç koşullar altında bile başaracak, Türkiye'yi

kurtaracağız... Biz eğitimi geleceğin Türkiyesini hazırlamak için en olumlu yatırım alanı olarak görüyoruz. Bütün bu sıkıntıya bundan katlanıyoruz. Türkiye'yi kuracak kadroları parasız, pulsuz ve oturaksız kişiler olarak yetiştiriyoruz...»

Ve rapor, gelecek konusundaki şu gerçekçi düşünlerle sona eriyor[28]: «*İki üç yıldır yüze çıkan belirtilerden anlıyoruz ki, 1969 seçimlerinden sonra ülkemiz daha kritik bir döneme girecektir. Devrimci bilgisi ve bilinci yükselmiş gençlik ile gün geçtikçe uyanan emekçi halk kitleleri yüzyıllardır alınmamış haklarını elde etmek için ağırlıklarını iyice duyuracaklar, onların bu etkinlikleri, çaresizlik ve bunalım içinde olan egemen sınıfları hırçınlaştıracaktır. Tarih sahnesinden çekilmesi gereken bir sınıfın, elindeki politik yetkileri emekçi sınıflara devretmesi kolayca başarılacak bir dönüşüm değildir. Eskimiş sınıflar direnecek ve yönetime aday olan sınıf ve tabakalar birçok zorluklarla karşılaşacaklardır. Bu yüzden zaman zaman idarenin ve bütün egemen güçlerin iç ve dış ittifaklarıyla faşistleştiğini göreceğiz... Bunun için ilk yapılacak iş örgütümüzü sağlamlaştırmak ve sağlama bağlamaktır. Sağlamca tutunmadan ve yerleşmeden hiçbir ilerleme sağlanamaz. İki seferdir başı koparılan bir örgüt için bunun etkin çarelerini aramak bir zorunluktur. Bunun çaresi kendimizde ve halkımızdadır. Halkın bilinçli desteğini sağlamış öğretmenlere ve onların örgütüne kimse dokunamaz...»*

En ileri şekil ve sonuçlarını TÖS'de bulan örgütlenme çalışmaları, 1960 - 1969 döneminde, daha önce kurulmuş örgütlerin de çalışmalarını sürdürmeleri şeklinde sürüp gitmiştir. Bunlardan bazıları, yöneticilerinin siyasal kişisel çıkarlar beklemiyen tutumlarıyla, T. Öğretmen Dernekleri Milli Federasyonunun bu nedenlerle gücünün ve soluğunun kesildiği günlerde, daha ilerici, daha dürüst bir tutumla iti-

(28) **a.g.e. s. 161.**

ci güç rolü oynamışlar, Federasyonu da kendi kendisini düzeltmeye itmişlerdir. Bunların arasında öncelikle merkezi İsparta'da bulunan Göller Bölgesi Köy Öğretmenleri Derneğini ve merkezi İzmir'de bulunan Köy Öğretmenleri Federasyonunu saymak gerekir.

Enstitülülerin yayın ve örgütleme çalışmaları dışında, köy enstitüleri konusuyla geniş olarak ilgilenmiş Yön, Ant, Türk Solu, Farum, Yeni Ufuklar gibi dergileri burada hatırlatmak isteriz. Bunlara daha birçok isimler eklenebilir.

■ *Sosyalist Türkiye*

Kitap yayını olarak, yine enstitülülerin dışında belirtmek istediğimiz bir yayın, Ali Faik Cihan'ın «Sosyalist Türkiye» kitabı olacaktır[29]. Bu kitapta köy enstitüleri konusunda şu düşünler vardır: «*...Eğitimin maddi uygarlığı yaratma terbiyesi olduğu gerçeği Kemalizmin bünyesinden çıkmıştır. İş içinde, iş vasıtasıyla, iş için terbiye köy enstitüleri sisteminde uygulanan temel ilkelerdir. Bu ilkeler varlığın esasını ruh ve fikirden önce varlığı madde ve devinimde gören maddeci anlayışa dayanır. Uygarlık maddi bir değişimdir. Öğrenilmeden önce yapılır...*» gibi bir girişle yazar temel felsefeyi kendisine göre açıkladıktan sonra şöyle der: «*...Toplumcu eğitimin esası İ. Hakkı Tonguç'un uygulamaya giriştiği, fikir ve esaslarını koyduğu köy enstitüleri sistemidir. Her Türk köyü bir eğitim enstitüsüdür. Kurulacak yeni ve büyük köyler Anadoluda uygarlığın başlangıcı olacaktır. Okul, gerçek eğitim ortamı olan köydür. Eğitim, kalkınmanın ve geliştirilecek uygarlığın dürtücü bir kuvvetidir... Tarım ve endüstri eğitimin içindedir. Onun içindir ki, eğitim genel yönetimin çelişik bir kolu değil, onun tamamlayıcısıdır.. Toplumcu eği-*

[29] **Sosyalist Türkiye, Ali Faik Cihan, Devrimci Yayınlar Kooperatifi, İstanbul, s. 82, 83.**

timin öğrencisi tüm halkdır. Uygarlık yaparak öğrenecek, sonra yaptığını yorumlıyacak, yani uygarlık bilinci artacaktır... Eğitimin kendisi üretimi finanse edecektir. Artık köy kendi kendini kalkındırabilir...» Bu şekilde, köy enstitüleri konusu, yayınladığı zaman gürültü koparan,toplattırılan, hakim olan yazarı yıllarca görevinden alınan, mahkemeye verilen ve bu dönemdc, sosyalist teorilerin Türkiye'nin gerçeklerine uygulanması ve stratejik amaçların saptanması yolunda bir aşama olan bir kitaba ve o amaçlar arasına girmiştir.

■ *«TİP Pogramı»*

Buna paralel ikinci bir önemli gelişim, Türkiye İşçi Partisinin programına köy enstitülerinin şu sözlerle alınmış olmasıdır[30]: *«...Türkiye İşçi Partisi köyü bütünü ile kalkındırabilecek inançlı elemanları aynı ülkü içinde yetiştirmek amacıyla köy enstitülerini yeniden kuracaktır. Türkiye İşçi Partisi, köy enstitülerinin köyde eğitim meselesini çözmek için memleket gerçeklerine en uygun ve yüzde yüz milli bir çözüm yolu olduğuna inanır. Yeniden kurulacak bu enstitülerde eskiden olduğu gibi iş eğitimi, demokratik eğitim, eşine eğitim ilkeleri uygulanacak ve bu okulların, bölgelerinin meseleleriyle ilgilenen, onlara çözüm yolları arıyan kurumlar olmaları sağlanacaktır. Köy Enstitülerine öğretmen yetiştirmek amacıya aynı ilkelere uygun olarak öğretim yapan bir Yüksek Köy Enstitüsü kurulacaktır...»* Böylece ilk defa olarak, önemli ilkeleriyle ve adı belirtilerek köy enstitülerinin kurulması bir siyasal partinin programına girmiş bulunmaktadır. Bu arada enstitülerin kurulduğu çağda iktidarda bulunmuş CHP'nin durumuna değinmek ilginçtir: Ortanın solu hareketi başladıktan sonra bile ve-

(30) **Türkiye İşçi Partisi Programı, Ersa Matbaacılık, İstanbul 1964, s. 138.**

rilen demeçler, programlar,seçim bildirileri v.b. gibi yayınlarda, köy enstitülerinin adının geçirilmemesine özellikle dikkat edilmekte, bazen, herhalde kaçınılmaz olduğu anlarda köy enstitülerinin bazı ilkeleri, o da, köy enstitülerinin ilkeleri olduğu belirtilmeden, benimseniyormuş gibi gösterilmektedir. CHP'nin ortanın solu hareketinin ana ilkelere uyan bir iç yapıyı hâlâ kazanamamış olmasını, hâlâ süren ikircikli davranışını göstermesi bakımından bu davranış ilginçtir.

■ *«Türkiye'de Eğitim Sorunu ve Sosyalizm»*

İşçi Partili Milletvekili Yusuf Ziya Bahadınlı tarafından yayınlanan bir kitapta da köy enstitülerine geniş ölçüde değinilmektedir[31]: «*...Tarihte Türk çocuğuna ilk kez bir fırsat çıkıyordu. Bu fırsatı sonuna kadar yurt savunmasındaki bir erin duygululuğu içinde kullanmak gerekliydi... Bu tarihsel fırsatı köylü olarak, halk olarak bir yere kadar kullandık, hakim sınıflar bu fırsatı elimizden alana kadar. Bu durum pek açık bir gerçekken bu gerçeği bir faşist davranış olarak niteliyen sosyalist yazarlarımız çıktı...*» sözleriyle bazı sol aydınların köy enstitüleri konusundaki eleştirilerine çatan yazar, Kemal Tahir'in «Bozkırdaki Çekirdek» romanından bazı bölümleri düşüncesine örnek olarak göstermekte, ve şöyle yazmaktadır: «*...Binlerce köylü çocuğunun emeği, alın teri ve bilgisi, hayatı boşa harcanmamıştır. Çünkü köy enstitülerinin temelinde yatan şeyin, halk ve emek'in sözü ediliyorsa köy odalarında bugün ve köylümüz halk olmanın, emeğin bilincine varıyorsa bugün, bunda köy enstitülerinin payı vardır. Sınıf kavramı biraz da köy enstitüleri hareketiyle yurt düzeyine yayılmıştır... 1968'lerde Çin'de,*

(31) **Türkiyede Eğitim Sorunu ve Sosyalizm, Yusuf Ziya Bahadınlı, Hür yayınevi, Ankara 1968, s. 44-55.**

Fransa'da, Amerika'da, Türkiye'de ve pekçok ülkede bütün dünya gençliğinin elde etmek istediği şeylerden bazıları 25 yıl önce köy enstitülerinde uygulanmakta idi...» Bundan sonra köy enstitülerinin bazı özelliklerini ve yıkılışı anlatan yazar, Tonguç'un bazı düşünlerine değindikten sonra, şöyle diyor: «*...Açınız sosyalizmle ilgili kitapları, açınız Türkiye İşçi Partisi'nin programını, açınız Mehmet Ali Aybar'ın (Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm) adlı kitabını, Tonguç'u bulacaksınız hepsinde. Tonguç ne teoride, ne de pratikte yanılmamıştır... Tonguç sosyalistti. Sosyalist olduğu için de gerçekçi idi ve ayaklarını toprağa sıkı basıyordu. Serüven peşinde değildi, ne yapabilecekse onu yapmaya çalıştı...»*

■ *Türkiye'nin Düzeni*

Doğan Avcıoğlu da «Türkiye'nin Düzeni» kitabında köy enstitülerine değinmiştir[32]. «*...Köy enstitüleri köy birlikleri, kombinaları, kooperatifler ve toprak reformu çerçevesinde bu teşebbüsü hayata geçirecek olan gerçekten devrimci ve orijinal bir hareketti. Burada köy enstitülerinin büyük değeri üzerinde duracak değiliz...»* dedikten sonra, köy enstitülerinin bazı niteliklerine ve köy enstitülerine karşı gelen tepkilere değinen yazar, «*...toprak reformu gibi köy enstitüleri de aşağıdan henüz hissedilir bir tepki gelmeden kurtuluş savaşının milliyetçi - devrimci kadrosunun güçlü hakim sınıflar aleyhine giriştikleri şerefli bir devrim hareketidir. İnönü ve etrafındaki milliyetçi - devrimci kadro, Milli Şefin, Türk milletine bırakacağım iki eserden biri, demesine rağmen bu konuda da yenik düşmüştür...»*

(32) **Türkiye'nin Düzeni, Doğan Avcıoğlu, Bilgi yayınevi, Ankara 1968, s. 238, 239.**

Bu birkaç örnekten görüldüğü gibi, ilerici aydınlar, 1960'dan sonra köy enstitüsü konusu ile yakından ilgilenmişlerdir, örnekleri çoğaltmıyoruz. Varılan sonuçlar büyük çoğunlukla olumludur.

■ *Genç Kuşağın Eleştirileri*

Bu olumlu sonuçlara rağmen, 1960'dan sonra köy enstitüleri düşünü tabu olmaktan kurtulup kamuoyunun malı olurken, zamanla ilerici aydınların kafasında bazı şüpheler, doyumsuzluklar, karşılıksız kalmış sorular belirmiştir. 1960'dan sonraki siyasal bilinçlenme çok hızlı olmuştur. Daha sonra üzerinde duracağımız nedenlerden ötürü, köy enstitülüler, bu hızlı siyasal bilinçlenmeye ayak uyduracak şekilde köy enstitülerinin yeni siyasal kavram ve gereklere göre yorumunu yapamamışlardır. Bu, köy enstitüleri konusunda düşün hayatımızda bir boşluk yaratmıştır. Bu boşluğu, yanlış yorumlarıyla konuyu bilmiyen, incelemek çabasına da girmiyen, geçen bölümde değindiğimiz bazı sol aydınlar doldurmuştur. Bu durumun sonucu olarak, şüphe, doyumsuzluk ve yanlış anlamaları daha da kolaylaştıran koşullar ortaya çıkmıştır. Sosyalist düşünlerin ve formüllerin çekiciliği altında ileri sürülmüş bu yanlış yorumlar, özellikle bir kısım genç aydınları, yeni kuşakları ve hatta bazı köy enstitülüleri etkisi altında bırakmıştır. Böylece, kanımızca 1960'dan sonra, özellikle 1967 - 1969 yıllarında, köy enstitüleri konusunun bazı yanlış yorumcular tarafından ilerici akımların dışına itilmesi tehlikesi belirmiştir. Ama bu tehlike çok sürmiyecektir, sürmemiştir. Enstitülüler, 1960'dan hemen sonra girişmeleri gereken çalışmaya yavaş yavaş girmektedirler. Soruna bakış açılarını, yorumlarını, amaçlarını, eylemlerini gelişen siyasal bilinçlenmeye, toplumbilim kurallara göre ayarlamaya başlamış-

lardır. TÖS'ün çalışma raporu, İmece dergisinin 1969 yılı ortalarından sonra girdiği yön, bu bakımdan önemli atılımlardır ve umut vericidir. Ayrıca, yeni yetişen kuşakların, üniversite öğrencilerinin, haksız ve yanlış yorumları doğrularından ayırt edebildiklerini gösteren belirtiler de vardır. Ama aynı gençler ve öğrenciler, köy enstitülülerin sorunu ele alışlarındaki tutumu da haklı olarak kınamaktadırlar. Daha az duygusallık, daha az anı, daha az edebiyat, daha çok bilimsel bakış, daha çok yeni düşün ve öneri istemektedirler. Daha kısası, konunun toplumbilimsel açıdan yorumunu istemektedirler. Enstitülüler bunu yapmak zorundadırlar. Bunu yapacak ciddi çalışmalara girmiyecek olurlarsa, konuyu bayatlatırlar, eskitirler. Köy enstitüleri sorununa toplumbilimsel, maddeci bir dialektikle bakmak zorundadırlar. Ahlı vahlı, anılı, şiirli, ağlamalı, dövünmeli törenlerin, yazıların çağı geçmiştir. Bunu daha 1961 - 1962'lerde çok söyledik, ama dinletemedik. Kolay yolu tutmak yüzünden kaybedilen en az beş yıldır. Türkiye'deki siyasal bilinçlenmenin başdöndürücü bir hızla geliştiği, durgun çağların otuz yılına bedel bir beş yıldır bu!

Bu söylediklerimizi doğruluyan, yeni kuşağın haklı dileklerini ve soruna nasıl gerçekçi bir açıdan baktığını gösteren bir konuşmanın bazı bölümlerini aktaracağız. Son yıllarda genç kuşak, buna benzer çok konuşmalar yapmış işe bilimsel açıdan bakmanın gereğini defalarca belirtmiştir. Bu örnek, ayrıca genç kuşağın, öyle körükörüne yanlış yorumcu aydınların etkisinde kalmadığını göstermesi bakımından da ilginçtir. Genç bir üniversiteli, köy enstitüleri konusunda, yıllar yılı usta marksist geçinmiş nice kişilerden çok daha doğru yargılara varabilmektedir; bu umut vericidir. Bunlar dar görüşlü solcuları aşmışlardır. Türkiye'nin ve ilerici akımların geleceği bakımından bu önemli bir gelişimidir.

Genç bir üniversite öğrencisi, Dursun Bila, bir tören-

de köy enstitüleri konusunda şöyle konuşuyor[33]: «...*Bilindiği üzere insanlık tarihi sosyal mücadeleler tarihidir. Tarih sahnesinde cereyan eden bu mücadelenin oyuncuları sosyal sınıf, tabaka ve zümrelerdir. Tarihi akış içerisinde üretim biçiminin gerektirdiği devrim aşamalarında kimi sınıflar tarihin motoru olur, devrimci görevi yüklenir. Kimi sınıf ve tabakalar da tutucu olur, tarih tekerleğini geri çevirmeye çalışırlar. Bu süre içerisinde mücadele bu sınıf ve tabakaların liderlerini çıkarır ortaya. Bu devrimci, inançlı ve cesursa, kendini kavgasına verdiği devrime adamış ise tarihe damgasını vurur, unutulmaz bir isim olur...*» Bundan sonra Tonguç'un kişiliğine olumlu açıdan değinen konuşmacı, köy enstitülerini kuranların onu aynı zamanda yıkanlar olduğunu belirterek şöyle demektedir: «...*O halde sorun kişileri çok aşmaktadır ve sınıflar arası kavganın bir ürünü ve sonucu olarak ele alınmak icap eder... Çünkü köy enstitüleri bir noktadan sonra günün hakim sınıflarını rahatsız etmişti. Nitekim bu eserin mimarlarından Tonguç, bütün varlıkları ve hayat imkanlarını saklıyan köye, halka dönmek, bu tükenmez kaynaktan kuvvet, ilham ve fikir almak, temele dayanmak ve bu mukaddes varlığı teşkilatlandırarak ona devletin bünyesinde hakiki yerini vermek amacındaydı. O halde köy enstitüleri bir devrimi değil, fakat devrim için eğitimi ifade eder. Elbetteki bu girişim sömürücü sınıfları rahatsız edecekti. Nitekim iç ve dış şartların zorlaması ile Amerikan emperyalizmine avuç açma politikasını benimsemiş olan zamanın iktidarı ve Milli Şef bu büyük eseri yerle bir etti. Peşinden gelen DP iktidarı ki, kendini sosyalist zanneden bazı zavallı populistlerin*

(33) **Dursun Bila, Siyasal Bilgiler Fakültesi öğrencisi ve Fikir Kulüpleri Federasyonu üyesi, 23. haziran 1969'da, Siyasal Bilgiler Fakültesinde yapılan Tonguç'u anma toplantısında yaptığı konuşma. Ayrıca TÖS gazetesinin 5 temmuz 1969 günkü sayısında da yayınlanmıştır.**

gözünde bu iktidar değişimi sözüm ona bir devrimdir, köy enstitüleri ve onun mimarlarının isimlerini de yok etti... Köy enstitüleri denemesinin öğrettiği bir gerçek de şudur: Köylülerin kurtulması yalnızca bir eğitim meselesi değildir, bir devrim meselesidir. Ancak eğitimin devrim mücadelesindeki rolü de inkar edilemez. Devrim, eğitim ve sınıfsal bilinçlenme karşılıklı ilişki içerisindedir. Zaten Tonguç'un büyüklüğü de bu gerçeği kavramasında, bunu bilerek eylemde bulunmasındadır. Buralardan varacağımız sonuç şudur ki, köylülerin kurtulması ancak devrim ile mümkündür. Ne köy enstitüleri, ne de 27 Mayıs hareketi devrim değildir. İlerici, radikal girişimlerdir.

«Devrm bir üretim biçiminden daha ileri bir üretim biçimine geçiştir. Eğitim ancak devrimin yapılmasını yaklaştırabilir. Süreci hızlandırabilir. Bütün bunlar gösteriyor ki, Türkiye halkının kurtuluşu, halkın devrim yapması ile mümkündür. Yani Türkiye'nin milli demokratik bir ülke olmasıyla mümkündür. Bunun dışındaki girişimler populistçe girişimler olmaktan öte bir anlam taşımazlar... Tarihin akışı durdurulamaz... Tonguçlar tükenmemiştir. O Tonguçlar ki Anadoluda fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür nesiller yetiştirme çabasındadırlar... Ve bu kavga meyvalarını vermeye başlamıştır. Onların yetiştirdiği genç nesil bütün zorluklara göğüs gererek, polis kurşunu ile vurularak, ama yılmadan bağımsızlık ve demokrasi mücadelesi vermektedir... Verdikleri kavga işçinin - köylünün kavgasıdır. Mustafa Kemal'in, Hasan-Ali'nin, Tonguç'un mücadelesidir... Bu durumda, devrimci kuruluşlara düşen görev, yalnızca salonlarda anma törenleri ile yetinmek değil, tam bağımsız ve gerçekten demokratik Türkiye'nin yaratılması kavgasına tüm gücüyle ve inançla katılmaktır. Atatürkçülük budur, Tonguç'u anmak budur, gerçek halkçılık budur. Ve bu kavgada aydın zümrenin, özellikle gençlik ve öğretmen örgütlenin sorumlulukları büyüktür. Kanımca

TÖS, T. Öğretmen Dernekleri Federasyon gibi örgütlere düşen görev, siyaset sahnesine çıkmak, siyaset dışı kalma aldatmacasına kanmamaktır. Etkin baskı grupları olarak yılmadan, usanmadan Anayasanın tanıdığı bütün direniş metodlarına başvurarak bu kavgada yerlerini almaktır. Sorunları sınıfsal gözle incelemeli ve onun gerektirdiği mücadeleyi vermelidirler. Tonguç'un izinde fiilen devrim için eğitim görevini yerine getirmelidirler. Biz gençler olarak izlerinde yürüdüğümüz, kolkola mücadele verdiğimiz devrimci öğretmenlerin, bu mücadelede kendilerine düşeni Tonguç misali yerine getireceklerine eminiz ve onlara inanıyor ve güveniyoruz. Bir büyük şairimizin dediği gibi:

Ölenler döğüşerek öldüler,
güneşe gömüldüler.
Vaktimiz yok onların
matemini tutmaya.

Vaktimiz varsa eğer, tüm gücümüzle emperyalistlerin, işbirlikçilerin, uşaklarının ve çirkin politikacılarına üzerine...»

Dursun Bila gibi genç aydınların düşünlerine, eleştirilerine önem vermek gerektiği kanısındayız. Çünkü onlar, 1960'dan sonra köy enstitülülerin çabalarında noksanlığı duyulan noktalara dikkati çekmektedirler.

1960'dan sonra köy enstitülüler, kavgalarının anlatılmasında, yorumlanmasında niçin gecikmişlerdir? Çok hızlı gelişen siyasal bilinçlenmeye neden ayak uyduramamışlar, ancak 1968'den sonra bu yola girebilmişlerdir? Bu soruların karşılıkları incelenmeye değer.

■ *Duraklama Nedenleri ve Eski Yöneticiler*

Köy enstitülü öğretmenlerin sosyalist öğretiyi 1960'dan sonra çok kısa bir sürede öğrenebilmeleri ve özel te-

rim, deyim ve sözcüklerle konuşabilmelerini geciktiren birinci önemli etken, eski köy enstitüsü yöneticilerinin durumudur. 1960'dan sonra kısa bir süre içinde Yücel'in ve Tonguç'un ölümleri, köy enstitüleri akımının düşün yönünden başsız kalmasına yol açmıştır. Daha önce köy enstitülerinde çalışmış olan yöneticilerin ve özellikle müdürlerin durumu ise incelemeye değer. Hem enstitülerde çalıştıkları dönem bakımından, hem de 1960'dan sonraki davranışları bakımından böyle bir inceleme bizi ilginç, ve şimdiye kadar üzerinde durulmamış bir takım sonuçlara, gözlemlere götürür.

Bu konuda doğru yargılara varabilmek için, işe baştan başlamak, kuruluş yıllarında köy enstitülerinin yönetici kadrosuna ve bu kadronun düşün ve inanç içerikliğine bakmak gerekir. Bir çeşit aşırı kendi kendine eleştiri demek olan böyle bir inceleme bugüne kadar yapılmamıştır. Hemen başlangıçta söyliyelim ki, köy enstitüsü yönetici ve öğretmenlerinin kuruluş çağındaki büyük hizmetlerini yadsıyacak değiliz. Noksanlığını aradığımız şey, bu yöneticilerin 1960'dan sonra, kendilerine düşen öncülük görevini niçin yapamadıkları, bu yetersizliğin köklerinin neler olduğudur. Konuyu inceliyen her kişi, başta Tonguç olmak üzere, onların kuruluş çağındaki hizmetlerini değerlendirmiştir. Örneğin Tonguç «Canlandırılacak Köy» kitabında, «Köy Enstitüsü Öğretmenleri» başlığı altında onların insanüstü çabalarını belirtmeye çalışmıştır[34]: ...15. 10. 1946 tarihinde 620 öğretmenin köy enstitülerinde görevli olduğunu söyledikten sonra, «*..enstitülerde elde edilen başarıların büyük payı bu kurumlarda birçok zorlukları göze alarak çalışan fedakâr öğretmenlere aittir...*» der. Bundan sonra öğretmenlerin çalışmalarını anılara da dayanarak anlatarak şunları yazar: «*...Enstitülerde çalışan öğretmenlerin %90'ı*

(34) **Canlandırılacak Köy, İ. Hakkı Tonguç, Remzi Kitabevi, İstanbul 1947, s. 602-609.**

yukarıda hatıraları yazılı meslektaş gibi çalışmıştır. Köy enstitülerinde çalışma ölçüsünün ne olduğu bu yazıda gösterilmiştir. Böyle iş görenler nereden mezun olurlarsa olsunlar bu kurumlarda tutunabilirler ...Eğer onların bu olağanüstü gayretleri, fedakârlıkları olmasaydı köy enstitüleri kurulmaz, canlı birer karakter alamazlardı. Enstitü öğretmenlerinin içinde ülküye bağlı olmıyanların sayısı pek azdı. Onun için bu gibiler genel gidişe ve gelişmeye engel olamıyordu...» Aynı şekilde Kirby de «Enstitü Direktörleri» başlığı altında[35] şöyle bir değerlendirme yapar: «*...Enstitü direktörlerinin yepyeni çeşitte idareciler olduğunda, enstitülerin dostları da düşmanları da birleşirler. Tonguç'un ve enstitülerin kendilerine yüklediği önemli ödevlerin zorlaştırdığı şartlar altında onların böyle yeni tip adamlar haline geldiğini görmek mümkündür. Bu başarılı direktörleri meydana getiren birinci unsur, insiyatifsizliği, hareketsizliği, hiyerarşi istibdadını yaratan, meşrulaştıran temellerin ortadan kaldırılması olmuştur... Bu birinci unsur köy enstitüsü direktörlerinin ikinci bir özelliğine yol açtı: Zaman ve paranın irrasyonel şekilde israf edilmemesine dikkat etmek zorundaydılar... Enstitü direktörlerinin kırtasiyecilik engellerini yenerek çalışmalarının üçüncü bir sebebi, sadece başaramadıkları şeylerden sorumlu olacaklarını bilmeleri idi...»*

Doğru olan bu yargılar, bize göre enstitülerin ilk kuruluş dönemi olan, maddi koşulların yaratılması dönemi için tam olarak geçerlidir. İkinci döneme ki, 1946'ya doğru çalışmaların ağırlık noktası artık buraya kaydırılmıştır, asıl manevi enstitü ortamının yaratılması konusuna gelince iş biraz karışır. Tonguç'un yukarıdaki satırları biraz (yarı-resmi) bir değerlendirmedir ve Kirby de daha başka kanılara varmasını sağlıyacak belgeleri görmemiştir. Ayrıca Ton-

(35) **Türkiyede Köy Enstitüleri, Fay Kirby, İmece yayınları, Ankara 1962, s. 204, 205.**

guç'un herşeyden önce eylemi ve taktik sorunları göz önünde tuttuğunu düşünürsek, 1946 - 1960 gibi, bölünmelerin çok kritik ve zararlı sonuçlara yol açabileceği bir dönemde, onun yayınlanmış yazılarında, birlikte çalıştığı köy enstitüsü öğretmen ve yöneticilerini eleştiren bir tek satıra yer vermemesini daha iyi anlarız.

Tonguç'la köy enstitüsü yöneticileri arasındaki yazışmaların, sayısı birkaç yüzü bulan mektupların, belgelerin[36] incelenmesi sırasında ilk göze çarpan nokta, enstitü yöneticilerinin dünya görüşleri, ideolojileri, hatta enstitülerin amaçları bakımından aynı görüş ve inançlarda olmadıklarıdır. Hiç açıklanmamış bu durum, kuruluş döneminde büyük zorluklar yaratmıştır. Maddi ortamın hazırlanması çalışmalarında bile, Tonguç'un bu uyarsızlığı gidermek için nasıl çabaladığı, ne zorluklar çektiği böyle bir incelemede hiç şüpheye yer bırakmıyacak şekilde görülmektedir. Köy enstitüleri yöneticileri bütünüyle, klasik okullardan yetişmiş, klasik bir eğitim almış, yönetici olduktan sonra, eğitimi sırasında hiç düşünmediği bir takım sorunlarla karşılaşmış, sorumluluk mevkiinde iken yetiştirilmeye ve kendi kendisini yetiştirmeye çalışan, çağının en iyi, en işe yarar öğretmen kadrosu idi, Ama bütün bunlar, onların klasik eğitim almış oldukları gerçeğini değiştirmiyordu: Bu kadro kendi eğitildiği okulların ilkelerinin tam tersine ilkelerle yürütülecek okullar kurma işinde kullanılacaktı. Ortak bir yanları vardı: Duygusal, hatta romantik bir ülkücülük, ülkeye, halka hizmet ülküsü ve soyut bir halkçılık ve köycülük inancı. Bu bulanık kavramlar, bazılarında ilerici düşün ve felsefelere açık bir düşün ortamı, bazılarında da sağ milliyetçiliğe varan bir duygusal yapı hazırlamıştı. Tonguç, onların ortak özelliğini kullanmaya çalıştı; o bulanık köycülük, halkçılık, vatana hizmet ülküsünü

(36) **Özel arşiv. Tonguçla enstitü müdürleri ve öğretmenleri arasındaki çok sayıda mektuplar, bazı belgeler.**

okşadı, canlı tuttu, bu noktadan onları uyararak işe sürdü. İşte sonradan bir kısım aydınlarca eleştirilen o «aşırı duygusallık», «o mistisizm» bu zoruluğun gereği olarak kaldı ve gelişti. Maddi ortam yaratılıp, iş eğitbilimsel ilkelerin tam olarak uygulanmasına, manevi ortamın tamamlanmasına gelince, yöneticilerin inanç ve ideoloji yapısındaki ayrılıklar, uyuşmazlıklar, iyice su yüzüne vurmaya başlamıştı. 1946'da hep beraber iş başından ayrıldıkları zaman, durum bu yönde gelişiyordu. Böylece bir sorunun varlığı ve kısa bir süre içinde ön plana bütün önemiyle çıkacağı bundan sonra açıklanmadı; bunun üzerinde durulmadı. Çünkü artık bunun pratik bir önemi kalmamıştı. Oysa ki, yine yukarıdaki belge ve mektuplar gösteriyor ki, Tonguç, bu sorunu kökten ve çok radikal olarak çözmenin ilk hazırlıkları içindeydi. Köy Enstitülerinin gerçek manevi ortamlarıyla kurulup işletilmesinin tek koşulu olarak, bütün yönetim ve öğretim kadrosunun Yüksek Köy Enstitüsü çıkışlı, elden geldiğince köy enstitüsü ilkelerine göre yetiştirilmiş, yepyeni ve değişik bir kafa formasyonu almış, genç enstitülü öğretmenlere bırakılmasını öngörüyordu. 1946'dan sonra daha birkaç yıl Tonguç işbaşında kalabilseydi, öyle sanıyoruz ki, kurucu yöneticiler ve öğretmenler hemen tamamen tasfiye olacaklardı. 1945 - 1946 yıllarında, Yüksek Köy Enstitüsünde okuyan öğrencilerin staj için gönderildikleri enstitülerde, Yüksek Köy Enstitülerinden çıkan yeni öğretmenlerin atandıkları enstitülerde, müdür ve yöneticilerle aralarında çıkan olaylar, anlaşamazlıklar, çekişmeler konusunda elimizde çok belge vardır ve bunlar patlıyacak büyük bir çatışmanın ilk belirtileri niteliğindedir. Yine eldeki belgeler Tonguç'un bu çatışma ve anlaşmazlıklarda hemen her zaman, enstitü çıkışlıları tuttuğunu, bunu en yakın Enstitü Müdürü çalışma arkadaşlarına karşı da böyle yaptığını, tek çözümü enstitü çıkışlıların çoğalarak, yönetimi almalarında gördüğünü belirtmektedir. Bu

konuyla ilgili belge ve mektupları şimdilik açıklamayı doğru bulmuyoruz.

Yukarıdaki yargılarımızı, o çağı çok iyi bilen Sabahattin Eyüboğlu'nun şu sözleri de doğrulamaktadır[37]: «*...Dediği dedik okullardan yetişmiş bir kadroyla Tonguç nasıl öğrencilerin, hem de ezilmeye alışmış, boyun eğmiş köylü öğrencilerin okul yönetiminde ağır basmalarını; gün geçtikçe daha fazla söz sahibi olmalarını nasıl sağladı? Kimi beş vakit namazını kılan, kimi her işi için Yukarıdan buyruk bekleyen, kimi köylü dayaktan anlar diyen ve ister istemez görevlendirilen öğretim ve yönetim üyeleri öğrenciye söz hakkı veren bir eğitim devrimine nasıl katılabildiler?..*»

İşte bu yönetici kadro, 1960'dan sonra, Yücel ve Tonguç'un ölümleriyle, birdenbire köy enstitüsü akımına yeni bir yön vermek, amaçları belirlemek gibi, öyle sanıyoruz ki, geçen süre içinde hiç düşünmediği bir görevle karşı karşıya kalıyordu. Yukarıdaki durum da iyice bilinmediği için, köy enstitülüler onları hiç tartışmasız akımın yeni yöneticileri olarak benimsiyorlardı. Bu kadronun, 1960'dan sonra bu görevi başarı ile yerine getirdiği söylenemez. Bir kısmı zaten yıllarca önce etkinlikten vazgeçmiş, köşesine çekilmişti. Bunlar 1960'dan sonra da olayların gelişmesinden uzakta kaldılar. Anılarını yazmakla yetindiler. Bu da değerli bir katkı idi elbet; ama yeterli değildi. Aranan, gereksinen düşün önderliği idi. Geri kalanlar, 1960'dan sonra etkin olarak akımın önüne düşmeye çalıştılar. Ama toplayıcı, birleştirici, yol gösterici olarak görevlerini başarı ile yapamadılar. Zaman zaman enstitülüler içersinde belirli grupları tutmak, onlara dayanarak fazla etkin olmak, yoluna saptılar. Akımın gündelik ayrıntıları içinde boğuldular. Hatalarını anlayıp, kendilerini çekmeleri, çabalarını düşün-

(37) **Yeni Ufuklar dergisi, Sabahattin Eyuboğlu, Dino ve Mutlu bir Yakıştırma, cilt 17, sayı 194, temmuz 1968.**

sel yönde yoğunlaştırmaları, köy enstitülerini kamuoyunun ve ilericilerin istedikleri, onları doyuracak şekilde yorumlamaya koyulmaları ancak son yıllarda görülmeye başlandı. Bu gecikme çok değerli birkaç yılın yitirilmesi ve gündelik taktiklerde, çalışmalarda eski öğrencilerinin içinde onların bir bölüğü ile beraber diğerlerine karşı çekişmeleri, örgütlerde seçimlere etkin olarak karışmaları, görev almaları sonucu otoritelerinin azalması ile sonuçlandı. Bir kısmı ise yeni yorum ve öneriler getirmek şöyle dursun, bazı solcuların 1960'dan sonra giriştikleri yanlış eleştiri ve yorumların çekiciliğine kapılarak, onlara katıldılar, yanılgılarını «köy enstitülerinde ekonomik içerlik olmadığını» söyliyebilecek kadar ileri götürerek, bir zamanlar enstitülerde yaptıkları çalışmaları yadsıyacak kadar şaşkınlaştılar. 1960'dan sonra kamuoyunda köy enstitüleri konusunda bir takım doyumsuzluklar ve şüpheler uyanmasında eski yöneticilerin bu yetersiz durumunun etkisi büyüktür. Sonunda köy enstitülüler, kendilerinden çok şey bekledikleri eski yönetici ve öğretmenlerinin bu beklenenleri veremiyecek durumda olduğunu anlıyarak, işe kendileri el koydular, örgütler içerisindeki önemli görevlere kendileri geldiler ve akım takıldığı noktadan kurtarılır gibi oldu. Böylece Tonguç'un 1946'da tasarlamaya başladığı tasfiye de bir bakıma gerçekleşmiş oluyordu.

Köy enstitüsü akımına bağlılıklarından şüphe etmediğimiz bu eski yöneticilerin 1960'dan sonraki tutumlarını ve bunun sonuçlarını bu şekilde saptamak zorunda kaldığımız için üzgünüz. Ama gerçek budur. Ve bu gerçek, 1960'dan sonra siyasal bir baskı gücü durumuna gelen köy enstitülülerin ne yönde eyleme sürülecekleri, gündelik taktiklerin ne olacağı konusundaki başarısızlıklar ve beceriksizlikler için de geçerlidir. Ayrıca bu eski yöneticilerin kendi aralarında da bir araya gelememeleri, anlaşamamaları, eskiden de tam bir görüş ve ideolojik inanış birliği içinde olmadık-

larını gösteren, bir başka kanıttır. Hatta bazen çeşitli hiziplerin başına geçerek, karşılıklı çekişmişler ve birleştirici değil, parçalayıcı bir rol bile oynamışlardır.

Etkin olarak gündelik çalışmaların içine girmekle Tonguç'un bu konudaki düşünlerini de ne kadar az ve yanlış anlamış olduklarını göstermişlerdir. Tonguç, ta baştan beri öğrencilerin «kendi kendilerini yönetmeleri» ilkesini uygulamaya çalışmış ve kendisini, yöneticileri bu bakımdan arka plana çekmek çabaları göstermiş, arkadaşlarını da bu ilkeye inandırmak için uğraşmıştır. Bu, temel felsefesinin, bilinçlenmiş halkın kendi kendini yönetmesi düşününün, doğal bir gereği idi. İşbaşında bulunduğu süre içinde de çalışma arkadaşlarını zaman zaman bu yola gitmeleri için sert şekillerde uyarmaktan da çekinmemiştir.

■ *Teorik Öğreti Noksanı*

Bir ikinci etken, geçen bölümde ayrıntıları ile incelediğimiz bazı solcuların haksız ve yanlış yorumlarının bir kısım köy enstitülüleri etkilemiş ve onları yanıltmış olmasıdır. Aşırı sağcıların savlarının aksine, köy enstitülerinde sistemli bir sosyalizm öğrenimi yapılmamıştır. Enstitülerde özgür okuma, özgür düşünme ortamı yaratılmaya ve öğrencinin kendi yolunu kendi yargılarıyla bulmasına çalışılmıştır. Günün koşulları bunu gerektiriyordu, eğitim ilkeleri böyle idi. Nitekim yukarıda değindiğimiz TÖS raporunda bu nokta en iyi şekilde anlatılmaktadır: «*...Paranın yoğunlaşmış emekten başka birşey olmadığını bize öğretmediler amma, biz biliyoruz...*» Böylece dialektik açıklama ve yorumlara, özgür düşünme ve tartışma alışkanlıkları gereği açık olan, bunlarla ilgilenen, fakat doğrudan doğruya böyle bir öğreti ile yakından ilgilenmemiş bir kısım enstitülülere bu yeni açıklama ve yorumlar çok çekici gelmiştir. Ama öğretiyi tam bilmedikleri için, söylenenlerin eleştirisi-

ni yapamamışlar, doğru olmadığını baştan sezememişler ve bir süre için bunların çekiciliğine katılmışlardır. Böylece inandıkları akımı kötülemek yanılgısına bile düşmüş olanların, zamanla, bu dış çekicilikten kurtularak, o gösterişli yorumların yanlışlıklarını anlamaya başlamaları, bunların yerine kendileri yeni ve doğru yorumlar yaparak, köy enstitüleri akımını tekrar savunmaya başlamaları olumlu bir gelişmedir.

■ *Köyden Kopma*

Yine köy enstitülülere bağlı bir üçüncü etken, şudur: 1946 - 1960 döneminde, köy enstitüsü uygulaması bozulurken, bilinçli veya bilinçsiz olarak, yöneticiler Tonguç'un çok korktuğu bir uygulamaya girişmişlerdir: Enstitülü öğretmenleri köyden ayırmak. Genellikle en değerli enstitülülerin kentlerde görev almalarıyla sonuçlanan bu süreç, bunların bir kısmını köy koşullarından ciddi olarak uzaklaştırmıştır. Kentlerde yerleşen, kentlerin sorunlarını gündelik yaşantılarında duyan ve zamanla tekrar köylere gönderilmek, dönmek korkusu içlerinde uyanmaya başlıyan bu gibilerin bir çeşit sınıf değiştirme sürecine uğradıkları söylenebilir. Köylü sınıfından çok, kent aydın orta sınıfı özelliklerini gittikçe benimsiyen bu gibilerin görüş ve davranışlarında, bu ekonomik değişikliğin önemli yansımaları olmuştur. 1960'dan sonraki örgütlerde yöneticilerin çoğunluğu bu gibilerden çıkıyordu. Bunlar, köylerde yaşayıp kök salmış köy enstitülülere göre daha tutucu, daha çekingen ve biraz da politikacıların oyunlarını, dönüşlerini, kaypaklığını, bir çeşit hüner sayma eğiliminde idiler. Bunların arasından köy enstitülülere hiç yakışmıyacak bu gibi davranışları benimseyip taklit etmeyi, içinde bulundukları sınıf değiştirme sürecinin bir gereği sayanlar ve bu yöntemleri çalıştıkları meslek örgütlerinde uygulayarak, bu örgütleri ba-

samak olarak kullanmaya kalkanlar çıkmıştır. 1960'dan sonraki örgütlerde, asıl itici gücün tabandan, köydeki öğretmenden gelmesi, zaman zaman kentteki örgüt yöneticilerin davranışlarının bunlarca yetersiz ve kaypak bulunması bu gelişmenin sonucudur. Bir nevi yabancılaşma diyebileceğimiz bu değişiklik, örgütlerin çalışmalarının zaman zaman duraklamasına, kaypaklaşmasına ve tabandan gelen dalganın itişi ile örgütlerin isteksizce ileriye doğru yuvarlanır gibi gitmesine yol açmıştır. Bu durumdaki enstitülülerin, yani bir çeşit sınıf değiştirme işlemine uğramış olanların incelenmesi eğitbilimsel yönden de önemli sonuçlara bizi ulaştırır sanıyoruz. Bu süreç içinde bulunanlar, Tonguç'un köy enstitülü öğretmen niteliklerinden gittikçe uzaklaşarak, onun «kentli yarı aydın» dediği tipin özelliklerini gitgide almaktadırlar. Ama bu çeşit incelemelere hiç kimse girişmek çabasını göze almamaktadır. Bu süreçin varlığını bilmek şöyle bir pratik sonuca da bizi ulaştırmalıdır: Her köy enstitülü artık tipik köy enstitülü değildir ve bu gibilerin sayısı gittikçe de artacaktır. Bu bilinirse, kentlerde bazen orta sınıftan gelmiş aydınların, köy enstitülülerin bazılarından çok daha iyi olarak köy enstitüleri sistemini anlamaları, savunmaları gibi başlangıçta insana ters gelen bir tutumu da anlamak kolaylaşır. Kanımız odur ki, gelecek günler içinde köy enstitülü olmayan, ama geliştirdiği kişiliği ile kendi orta sınıfına karşı çıkarak ezilenlerin yanında yer alan, onları savunan orta sınıfın ilerici aydınını, ters yönde sınıf değişikliğinin çabası içinde, köylü sınıfına yabancılaşmaya başlıyan ve yeni sınıfının çıkarları açısından tehlikeli olabilecek girişimlerde yan çizen bir kısım eski köy enstitülülerden yeğ tutmak gerekecektir. Bu süreç bir bakıma doğaldır; geri güçler tarafından bozulmuş ve toplumun ana gelişme doğrultusunun değişmesi ile yarıda kalmış bir uygulamanın kıyısından köşesinden yozlaşma belirtileri göstermesi beklenmelidir. Eylem açısından önemli

olan, bundan böyle köy enstitüleri akımının her köy enstitülüyüm diyenle eşdeğer olmadığıdır. Bizim bu gibilerde en çok dikkatimizi çeken değişiklik belirtileri şunlardır: Enstitülerde verilen yalın açık ve kısa konuşma alışkanlığının yitirilmesi, bunun yerine yarı aydının tipik süslü, ikircikli, kaypak, gösterişli ve uzun konuşma şeklinin benimsenmesi. Davranışlarda kaypaklık, dönüşlere açık kapı bırakmak, özgür tartışmadan, kendi kendini eleştiriden kaçmak, bunlara karşı hoşgörüsüzlük, çirkin anlamında gündelik politika, içerliksiz politika ile aşırı bir ilgi, bu çeşit politikada etkin olma eğilimi, köy enstitülü oluşdan politikada yararlanmaya kalkmak, bunun getirdiği olanakları (seçilme gibi) politika pazarında satışa çıkarmak, ereğine kavuşunca da ortam çok elverişli olmadıkça köy enstitüsü akımı konusunda susmak.

■ *Öğrenci Hareketleri*

Yine 1960 sonrası döneminde köy enstitüleri konusunda ilginç saydığımız çalışma ve çabalar arasında, bütün dünyada başlamış olan öğrenci hareketleriyle, köy enstitülerinde uygulanan, öğrencilerin kendi kendilerini yönetmeleri ilkesi arasında, paralellikler kurulmak istenmesine değinmek isteriz. Bu ilke ve bunun uygulanışı konusundaki bilgiler 4. bölümde verilmiştir. Avrupa'da öğrenci hareketleri başladığı zaman, Paris'te bulunan Abidin Dino, bazı benzerlik ve paralelliklere dikkati çekmiştir[38]. Hatta ona göre yalnız bu ilke yönünden değil, öğrencileri bu hareketlere iten bütün etkenler ve istekler yönünden, köy enstitüleri sisteminin özel bir önemi vardır. Dino şöyle yazıyor: «*...Özellikle Paris'te günlük olayların çelişik akıntıları içinde... devrimci eğitim imecesinden söz açmak için va-*

(35) **Ant dergisi, Devrimci Eğitim İmecesi, Abidin Dino, sayı 75, 4.6.1968, s. 7.**

kit erken mi? Bence bu alanda geri dönülmez adımlar atılmıştır. Eğitim derken elbet önce okullar akla gelir. Oysa birdenbire eğitim kabından taşmış, memleketin tümüne yayılmış bulunuyor. Memleket çapında yayılan şey, aracısız demokrasidir, siyasettir, siyasi eğitimdir... Bu bir bilinçlenme salgınıdır, ne olursa olsun bilinçlenme!... Yeni eğitim imecesi sadece bilenlerin bilmiyenlere bilgi değerlerini aktarması sorunu değil. Yeni eğitim imecesi, değerleri, doğruları, bilgileri hep birlikte arayıp bulma kararını yansıtıyor. Eğitim imecesi bir devrimdir, özde ve yöntemde bir devrim... Eğitim imecesine göre eğitim ocakları ile çalışma ocaklarının (işyerlerinin) örgensel bağlantıları gözetilecek, kurulacaktır. Bilginin paylaşılması ilkesi uğruna ve eğitimde halkın eşit koşullara kavuşması için gerekli ekonomik koşullar sağlanacaktır. Engellerin ortadan kaldırılması siyasi bir sorundur ve bu yüzdendir ki, eğitim imecesi, ekonomik ve siyasi değişikliklerin bir parçasıdır. Dinamik etkisi olan bir parçası!... Fransa'daki eğitim imecesinin baş ilkelerinden biri, ki bu da pedagojik bir öz taşıyor, öğrenci - öğretmen ilişkilerinin toptan gözden geçrilmesidir. Programların düzenlenmesinde, tartışmalı derslerin verilişinde, imtihan sisteminin değiştirilmesinde, sözün kısası bütün teknik sorunlarda, öğrenclerle eğitimcilere eşit söz hakkı verilecek, yetki verilecek... Üst yapı sorunları ile alt yapı sorunlarını tek bir savaş safında toplama düşüncesi örgütleniyor... Birkaç satırla özetlemeye çalıştığım bu oldukça başdöndürücü olaylar, ister istemez... tek bir insanı canlandırıyor: Tonguç! Evet, Tonguçun fakir Türk köylü sınıfı için öngördüğü bütün kültür imecesi ilkeleri, bugün Fransız toplumunun içinde gümbür gümbür patlak vermiş bulunuyor... Bizde ise artık köy enstitüleri değil, kent ve köy enstitülerinin yeni örgütleri üzerinde, Tonguç'ça bir düşünmenin, fakat uygulamada yeni koşulların gereklerini yerine getirmenin zamanıdır. Hem de ace-

le! Yoksa 40 yıllarında Türkiye'de atılan bir devrimin tohumları başka yerde gelişip yeşerecek, yeni çağın önünde sil baştan seyirci kalacağız. Oysa ki bu alanda, hiçbir memlekette bulunmıyan, öğrenci eğitimci birliğini yaşamış binlerce kişilik Tonguç'çu bir kadro var..»

Bu yazı üzerine düşünlerini açıklamak gereğini duyan Sabahattin Eyüboğlu, özellikle öğrencilerin kendi kendilerini yönetimi sorunları üzerinde durarak şöyle yazıyor[39]: «*...Kimi solcularımız köy enstitülerini kötülüye, ya da küçümsiye dursunlar, Dino kişisel, ya da doktriner önyargılara kapılmadan gerçeğin bam teline parmağını basmıştır. 1968'de Sorbonne öğrencilerinin isteklerine 1940 yıllarının Türkiye Cumhuriyetinde şu ya da bu adam nasıl karşılık verebilir? Verebilmiş, verebilmesi olağandır da. Bugün yeniden PARA'nın tuzağına düşen Yeni Türkiye'de yarınki Dünya'ya ışık tutan birşeyler olmuştur... Dönelim Dinoya ve Dino'nun yirmi yıldır gurbetlerde unutmadığı ve yüreğinin gözüyle gördüğü yanıbaşımızda oturup da ukalaca bakıp kötüledikleri Köy Enstitülerine! Tonguç'la sık sık ele aldığımız konulardan biri şuydu: Edilgin «passif» olmaya alıştırılmış öğrenciyi nasıl etkin (aktif) bir duruma ve tutuma getirebiliriz? Yalnız öğrencilerin yönetecekleri, öğretmenlerini, yönetmenlerini kendilerinin seçecekleri yepyeni okul düşleri kurmuşuzdur Tonguç'la. Ama Tonguç'un köy enstitülerinde bu düşler gerçekleşme yoluna tutmuşlardı bile... Dediği dedik öğretmen ve yönetmen nerdeyse tutunamaz olmuştu Köy Enstitülerinde...*». Bundan sonra bu gelişimin nedenlerini inceliyen yazar, şöyle diyor: «*Uzun sözün kısası Köy Enstitülerinde gençlik kendi yetiştikleri kurumu kendileri yönetme, denetleme yolundaydılar. Dünyanın bir köşesinde na-*

(39) **Yeni Ufuklar Dergisi, Dino ve Mutlu Bir Yakıştırma, Sabahattin Eyüboğlu, cilt 17, sayı 194, temmuz 1968.**

sılsa gerçekleşmiş bu yarınlara çevrik eğitim İMECE'sini Abidin Dino'nun Paris olayları karşısında hatırlaması Köy Enstitülerine de, Paris olaylarına da ayrı bir ışık tutmaktadır... Dino bu yaklaştırmayı Paris sokaklarında yaptığı günlerde, İstanbul'da nice ilerici geçinen aydınlarımız Köy enstitülerinin Faşistlerce kurulmuş, ama nasılsa sola yönelmiş bir kurum olduklarını ileri sürüyorlardı...»

■ *Siyasal Partilerde*

Yine 1960 sonrası döneminde belirtilmesi gereken bir konu, köy enstitülülerin siyasal partiler içindeki durumudur. Kurucu Meclis'te öğretmen meslek örgütlerinin temsilcileri olarak bir kısım köy enstitülülerin görev yapmasından sonra, enstitülülerden siyasal partilere girerek daha sonraki dönemlerde milletvekili seçilenler artmıştır. Halktan geldikleri için seçim propagandası sırasında halkla kolayca ilişki kurabilmek, köylere kadar geniş ölçüde yayılmış öğretmen arkadaşlarının ve meslek örgütlerinin desteğini sağlamak gibi yönlerden, bir takım kolaylıkları olan enstitülüler, siyasal partilerce de başarılı adaylar sayılmışlardır. Böylece 1960'dan sonra hemen her partide köy enstitülü milletvekillerinin bulunduğunu görüyoruz. Bunlar elbette Meclis çalışmalarında eğitim sorunlarıyla yakından ilgilenmişlerdir. Yalnız birçok meslek gruplarının aksine olarak, çeşitli partilerde bulunan köy enstitülü milletvekilleri hiç olmazsa, öğretmenlerin kişisel sorunları, maddi çıkarları söz konusu olduğu zaman bile etkili bir baskı grubu meydana getirememişler, sistemli bir çalışma yapamamışlardır. Çeşitli partilerde bulunan bu kişilerin bu gibi klasik anlamda «sendikal» sorunlarda bile bir araya gelememelerinden sonra, köy enstitüleri konusunda bir araya gelebilmeleri hiç şüphesiz ki beklenemez; bu konuda birbirinden çok ayrı görüşleri olan parti-

lerin temsilcileri olmalarıda buna engeldir. Böylece milletvekili köy enstitülüler, kişisel bazı çalışmaları dışında, bizim konumuz bakımından önemi bir varlık gösteremezmişlerdir, göstermelerine de koşul ve olanaklar zaten oldukça engeldir.

■ *Köy Kalkınma Enstitüleri Tasarısı*

Bu alanda burada belirtilmesi gereken, en fazla yankı uyandırmış çalışma, henüz siyasal güçler dengesinin ne yanda oynıyacağının tam olarak bilinmediği ve köy enstitülerinin yeniden kurulup kurulmamasının kamuoyunda tartışıldığı bir dönemde Aydın CHP Milletvekili Şükrü Koç ve bazı arkadaşlarının önerdikleri bir yasa tasarısıdır. Bunun metni yayınlanmıştır.(40) Köy Kalkınma Enstitüleri Kanun Tasarısı başlığını taşıyan bu tasarı, 150 kadar CHP milletvekili ve senatörüne de imzalattırıldıktan sonra başkanlığa verilmiş ve diğer partiler tarafından desteklenmediğinden yasalaşamamıştır. Tasarının başlıca özellikleri şunlardır.

İlk dikkati çeken köy enstitüleri adının kullanılmamış olmasıdır. O zamanlar bu isim konusu gerek köy enstitülüler arasında, gerekse onların dışında tartışma konusu olmuş, bir kısım kişiler ismin hiçbir önemi olmadığını, bir kısmı da isimden vazgeçilemiyeceğini, ismi savunmanın sistemin bütününü savunmak demek olacağını ileri sürmüşler, birinciler tarafından da bağnazlıkla suçlanmışlardı. İmzalayanların sayısını çoğaltabilmek kaygısıyla isime önem verilmediği anlaşılıyor.

Birinci maddeden anladığımıza göre, amaç yalnız öğretmen değil, köye yarıyacak her türlü iş erbabını yetiştirmektir. Öğrenim süresi altı yıldır. Ayrıca yüksek dereceli

(40) **İmece dergisi, Köy Kalkınma Enstitüleri Kanun Tasarısı, sayı 20, cild 2, aralık 1962, s. 25-27.**

enstitüler açılması öngörülmektedir. Öğrencilerin bu enstitülere % 90 oranında köy ilkokulu çıkışlılardan, geri kalanların da nüfusların 5000'i geçmiyen kasaba ilkokullarından alınması istenmektedir. Öğrenim süresinin birbuçuk katı süreyle mecburi hizmet yükümü vardır. Mezun olanlara âlet, araç verilir, donatım bedeli ödenir. Öğretim programları Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yapılır. Bu enstitülerde öğretmenlerle beraber usta uzman öğreticiler de görevlendirilir. Öğreticilerin çalışma süreleri bütün bir hafta boyuncadır, bu süre içinde okuldan ayrılamazlar. Bunlara maaş tutarının % 50'si oranında bir ek ödenek verilir. Bir yönetim kurulu enstitüyü yönetir. Bu kurulda okulun yöneticileri vardır. (Yazarın notu: Öğrenci yoktur). Öğretim aralıksız devam eder. Öğretmen ve öğrencilerin 45 günlük izinleri vardır. Her enstitünün bir kesimi vardır. Buranın Milli Eğitim, Tarım ve Sağlık Müdürlükleriyle işbirliği yaparlar. Her enstitü kendi kesiminde bulunan her ilde en az 20 kalkınma merkezi kurar. Bu kalkınma merkezleri enstitülerin uygulama yerleridir. Buralardaki tesisler enstitüler tarafından kurulur. Kalkınma merkezleri bucak seviyesindedir ve Bucak Müdürü Yüksek Kalkınma Enstitüsünü bitirmiş olan bucaklarda kurulurlar. Her kalkınma merkezinde aşağıdaki hizmet ve meslek erbabı görevlendirilir: Bölge Okulu: 8 yıllık bu okulun son 3 yılı mesleki ortaöğretim verir. En az onbeş yataklı Sağlık Evi ve köy hekimi, Halk Eğitim Ocağı ve halk eğitimcisi, Teknik Tarım Merkezi ve teknisyen tarımcı, Hayvan Sağlığı ve Bakım Merkezi ve hayvan sağlığı memuru, Tarım Araçları ve Sanatları Atelyesi ve tarım uzmanı ve ekonomisti, bölgenin özelliğine uygun istihsal kooperatifleri, Fidanlık ve Ormanlama Merkezi, Köy İnşaat ve Planlama Bürosu ve fen memuru. Kalkınma enstitüsü mezunları öncelikle bu merkezlere atanırlar. Köy Kalkınma Enstitülerinin her türlü alım - satımlarıyla, inşaat, onarım ve tesis masrafları

2490 sayılı kanun hükümlerine bağlı değildir. Enstitü Müdürleri ikinci derecede itâ amiridirler. Enstitüler kendi mezunlarım görev başında yetiştirmeye devam ederler. Öğretim Kurulu üyeleri kendi kesimlerindeki Kalkınma Merkezlerinin müşavirleridirler. Ayrıca Köy Kalkınma Enstitülerinde bir döner sermaye idaresi kurulur. Bu da 2490 sayılı kanuna tabi değildir. Ayrıca bu enstitülerde istihsal ve istihlak kooperatifleri kurulur. Bütün bölümleri açılmış bulunan ve şartları uygun olan enstitülerde Yüksek Kalkınma Enstitüleri açılır. Bunlarda şu bölümler bulunur: Öğretmenlik, Sağlık, Tarım, Sanat, Akademik bölümler. Ayrıca bu bölümlerin de altbölümleri vardır. Akademik bölüm üniversite ve diğer yüksek okullara hazırlayıcı mahiyettedir. Yüksek okul ve üniversite giriş imtihanını başarı ile verenler mezun oldukları enstitü bütçesinden ayrılacak burs karşılıkları döner sermaye tarafından kullanılmak üzere öğrenimlerini parasız devam ettirirler. Halen 6 sınıflı ilköğretmen okulu olarak çalışan kurumlar, Köy Kalkınma Enstitülerine çevrilir...

Görüldüğü gibi bazı köy enstitüsü ilkelerinin benimsenmiş olduğu tasarı, şüphesiz ki yasalaşamıyacağı bilinerek yapılmış bir girişimdir; Meclis'teki siyasal denge, yasalaşmaya engeldi. Yalnız böyle bir girişimin, konunun kamuoyunda canlı tutulması, Mecliste konuya dikkatin çekilmiş olması noktalarından yararlı olduğu söylenebilir.

Bize göre 1960'dan sonra köy enstitüleri ile ilgili başlıca gelişmeler bunlardır ve bu gelişmeler konusundaki düşünlerimiz, eleştirilerimiz yukarıda belirtilmiştir.

9 Sonuç

Kurtuluş savaşımn sağlam dayanağı ve başarısının en önemli nedeni olan emekçi sınıfların ve bu arada köylü sınıfının, siyasal alandaki güçsüzlükleri, sınıfsal ağırlıklarını bir türlü duyuramamaları bu savaştan sonra da sürdü. Sol akımların ezilmesinden sonra, genel niteliklerine göre bir orta sınıf iktidarı olan iktidarın yalnız bir bölüğü, «ilerici aydınlar» diyebileceğimiz bir topluluk, kemalist ilkelerin çerçevesi içinde ilerici atılımlara yatkınlık gösteriyordu. Bunlar, yetişmeleri, inançları ve sınıfsal durumları bakımından alt yapı değişikliklerinden çok, üst yapı kurumlarında, özellikle eğitim alanında yenilikler yapmak eğiliminde idiler. Emekçi sınıfların güçsüzlüğü, sola gösterilen hoşgörüsüzlük, iktidarın ilerici aydın kanadının da gitgide burjuvalaşması, bunların iktidar ortakları olan eşraf - ağa - tüccar topluluklarının ekonomide izlenen politika sonucu gitgide güç kazanmaları, ilerici aydınları iktidarı saplandığı çıkmazlardan üst yapı değişiklikleri yaparak kurtarma denemeleri ile yetinmeye iten diğer etmenlerdi. Evrimimi-

zin bir özelliği olarak ilerici çabaların yukarıdan aşağıya yürütülmesine elverişlilik, iktidarın tutucu koalisyon ortaklarının üst yapı değişikliklerinin kendi ekonomik çıkarlarına önemli bir zarar getirmiyeceği inançları da eğitim alanında atılımlara girişmede kolaylık sağlıyordu.

Köy enstitüleri denemesi, iktidarın ilerici aydın kanadının eğitim alanında atılımlara girişmeyi yukarıdaki nedenlerle gerekli gördüğü bir dönemde, elverişli koşulların toplumcu bir görüşle doğru olarak değerlendirilmesi sonucu, onlarla bir anlaşmaya girerek yürütme gücü kazanılması ile başarılmış ilerici bir eğitim atılımıdır. Bu alanda yürütme gücü elde edenlerin inançları, dünya görüşleri, eğitim anlayışları bu çabanın klasik bir okuma - yazma kampanyası sınırlarını aşmasına yolaçmıştır. Eğitim alanında böyle bir işe girişebilme olanağından emekçi sınıfları bilinçlendirmek, onların siyasal alanda sınıfsal ağırlıklarını koyabilmelerini sağlıyacak koşulları hazırlamak amacıyla yararlanılmıştır. Bunun için alt yapı değişikliklerini kolaylaştırma bakımından en etkili üst yapı kurumu olan eğitimin görevleri, bilinen sınırlarının dışına taşırılmış, kitle halinde sınıf bilincini uyandıracak ortamı hazırlıyan bir sistem uygulanmıştır. Başka bir deyimle, köy enstitüleri atılımı bir «devrim için eğitim» hareketli olarak gelişmiştir.

İkinci Dünya Savaşının dış ve iç koşulları, hareketi yönetenlerle iktidarın ilerici aydın kanadına, bu nitelikte bir eğitim atılımını diğer iktidar ortaklarının isteksizlik ve hoşnutsuzluklarına rağmen sürdürebilme olanağını kısa bir süre için sağlamıştır.

Devrimci gelişmeyi hazırlıyan ve hızlandıran yöntemler içerisinde köy enstitüleri uygulamasının en önemli özelliği, toplumsal yapımızın gereği olarak emekçi sınıfların en yaygınına ve en ağır koşullar içinde bulunanına, köylü sınıfına yönelmiş oluşudur. Bu ana ilkesi ile ülkemizin o çağdaki ileri ve sol akımlarından farklılık gösterir;

toplumsal yapımız değişmediği sürece de en kötü durumda olan köylü sınıfına dayanmadan ileri atılımların başarılı olamıyacağı görüşüne dayanır.

İktidarın ilerici aydın kanadının, bu inanç ve amaçtaki yöneticileri eğitim atılımını uygulama ile görevlendirmeleri ve çalışmalarını desteklemeleri, klasik eğitim anlayışında olan bürokrat eğitimcilerin eğitim alanında ortaya çıkmış başarısızlıkları sonucu beliren bir zorunluktur; iktidarın kaçınamadığı bir çeşit sessiz anlaşmadır.

İkinci Dünya Savaşı içindeki elverişli koşullar savaşın sona ermesi ile hızla kaybolmuş, ilerici aydın kanat kendi içinde daha da burjuvalaşırken eşraf - tüccar - ağa ortaklarının ekonomik güçlerinin artması ve bazı dış etkiler sonucu, çok partili siyasal hayata geçme olayı ile şekillenen duraklama ve gerileme dönemine girilmiştir. İlerici aydın kanadın iktidardan düşmesi ile köy enstitüleri atılımı da durdurulmuştur.

Çok kısa bir süreden yararlanılmış olmasına rağmen, yukarıda belirttiğimiz amaç bakımından köy enstitüleri girişimi başarılı olmuştur. Geri bıraktırılmışlığımızın başlangıcından bu yana, ilk kez, ezilen sınıflardan kitle halinde bilinçlenmiş ve bilinçlenmeye elverişli aydınlar çıkmış, bunlar genellikle sınıflarından kopmadan direnebilmişler, örgütenmişler, bugüne kadar etkilerini sürdüren ve sürdürmekte olan bir baskı gücü durumuna gelmişlerdir. Böylece, siyasal alanda, ezilen sınıfların güçlerini duyuramamaları sonucu yüzyıllardanberi süregelen boşluğun doldurulması için ilk adımlar atılmıştır. Bu sonuç, tarihsel bir olanaktan doğru bir şekilde yararlanıldığını gösterir.

Başarıyı sağlıyan sistem ise, devrimsel süreci hızlandırabilecek bir yöntem olup olmama bakımından tartışma konusu yapılmıştır, hâlâ da yapılmaktadır. Klasik şemalarda ve örneklerde benzerinin bulunmaması, köylü sınıfı gibi devrim açısından sınıfsal ağırlığı bir kısım aydınlarca za-

ten tartışma konusu yapılan bir sınıfa yönelmiş olması, genel nitelikleri bir orta sınıf iktidarı olan bir iktidarla işbirliğine girişilerek yürütülmesi, bu atılımın devrimci yöntem ve strateji bakımından anlaşılmasını, yorumlanmasını, değerlendirilmesini, evrimimizdeki yerine doğru olarak oturtulmasını zorlaştırmıştır. Özellikle, azınlıkta kalan bazı sol düşünür ve yazarlar yüzeysel yargılarla yanlış değerlendirmeler yapmışlar; hatta yanılgılarını köy enstitüsü hareketini devrimsel gelişme çizgisinin dışında saymaya kadar vardırmışlardır.

Kurtuluş savaşı başlangıcında önemli bir akım olarak öncelikle kentlerde ve orta sınıf aydınları arasında gelişmeye başlıyan sol akım ise, bu savaştan sonra ve günümüze dek bütün iktidarlar ve bütün iktidar ortakları tarafından şiddetle ezilmek istenmiştir. Bunun sonucu olarak sol akım hızla gelişme, emekçi sınıflara ulaşma, etkili bir siyasal güç olabilme, siyasal alanda bu sınıfların etkinliğini sağlama amaçlarına tam bir başarı ile ulaşamamıştır. Fakat yok olmamış, çok zor koşullar içinde, yavaş, ama sağlam bir gelişmeyi başarmış, hele düşün ağırlığı bakımından ülkenin düşün hayatını sürekli olarak birinci derecede etkilemiştir. 1960'dan sonra, çok zor koşullar içerisinde sürdürülmüş bu çabaların sonuçları pratik alanda da alınmaya başlanmış, bugün içinde bulunduğumuz duruma erişilmiştir. Şu kesin bir gerçektir ki, Türk sol akımının büyük çoğunluğu köy enstitüsü atılımının yarattığı bilinçlenmiş köylü aydın kitlesinin anlamını ve önemini kavramıştır. Böylece, çabalarını klasik yöntemlerle sürdüren, ama yok olmamayı ve gelişmeyi de başaran sol hareket, büyük kentlerin dışında, bütün ülkeye dağılmış, kökleri bir emekçi sınıfa sağlamca varan, dayanıklı ve çok sayıda bir aydın kitlesi ile işbirliğine girme olanağına ilk kez kavuşmuştur. Sol akımın değişik strateji ve taktiklerle gelişen bu iki kolu, 1960'dan sonra genel çizgileriyle aynı paralele girmiş, bir-

birinde destek ve anlayış bulmuştur. Köy enstitüleri uygulaması ile köylü sınıfından getirilmiş ve sınıflarından kopmamış aydınlar sol hareketin sağlam bir tabana oturması konusunda yeni olanaklar kazandırırlarken, kentlerdeki solcu aydınlar, geniş teorik bilgileri, yayınları ve öğretici çabalarıyla birincilerin teorik konularda yetişmelerini sağlamışlardır. Bu işbirliği sonucunda sol akım yeni bir hız ve güç kazanmıştır.

Alt yapı değişikliklerini kolaylaştırma amacı güden geniş ve gerçek anlamı ile köy enstitüsü atılımı, hiç şüphesiz ki tarihsel gelişimimize ve toplumsal özelliklerimize bağlı, çok özel bazı koşulların bir araya gelmesi ile gerçekleşebilmiştir. Bizde yahut başka geri bıraktırılmış ülkelerde benzer koşulların tekrar ortaya çıkması, başka bir deyişle genel niteliği bir orta sınıf iktidarı olan bir iktidarın benzer özellikleri taşıyan bir ilerici aydın kanadı bulunması ve bunun bir takım nedenlerle bu anlamda bir eğitim atılımını desteklemek zorunluğunu duyması olasılığı çok azdır. Bu bakımdan, iktidarda orta sınıfların bulunduğu geri bıraktırılmış ülkelerdeki devrimci çabalarda, bir köy enstitüleri girişiminin her yerde ve her koşulda devrimi kolaylaştırıcı bir stratejik yöntem olarak uygulanabileceğini söylemek doğru olmaz. Köy enstitüleri denemesinden bu amaçla yararlanmak olanaklarını araştırırken hazır reçeteler ileri sürmek yerine, her dönemin kendi koşullarını doğru değerlendirerek ona uygun yöntemler uygulamak şeklindeki ana kuraldan ayrılmamak doğru yol olsa gerektir. Köy enstitüleri olayı bize biraz da bunun örneğini ve dersini vermektedir.

Öteyandan, geçirdiğimiz köy enstitüsü uygulamasında, emekçi sınıfları bilinçlendirirken karşılaşılacak sorunlar ve zorluklar, devrimci strateji ve taktik yönlerinden öğrenilecek çok önemli noktalar vardır. Böyle bir öğretinin bütün ayrıntıları ile çıkarılabilmesi için bilimsel yöntemi

doğru kullanarak bu konuda daha birçok inceleme, araştırma ve tartışmaların yapılması gereklidir. Köy enstitüleri konusu, gerçek bilimadamları için daha pek az el sürülmüş, birçok nitelikleri karanlıkta, önemli ve verimli bir çalışma alanıdır.

Bizim bu sınırlı çalışmamız ile yaptığımız ise, konunun ana çizgilerini belli bir açıdan şöylece bir aydınlatma denemesinden daha fazla birşey değildir.

İçindekiler

Önsöz 7

1. Giriş 17

- 1935 Yılında Eğitim Çalışmalarına Önem Verilmesini Gerektiren Nedenler 17
- Anadolu İhtilali ... 25
- İktidarın İlerici Kanadı 31
- Kemalizm 32
- İlköğretim Çıkmazı ve Tonguç 36
- Sonuç 45

2. Tonguç'un Kişiliği ve Atılımı 48

- Tonguç'un Yaşamı 48
- Kişiliği 50
- Köylülüğü 51
- Sınıf Güvenci ... 55
- Ülkenin Gerçekleri 55
- Sınıf Bilinci 56
- Öğretmen Okulunun Etkisi 56
- Yerli Düşünürlerin Etkisi 60
- Ethem Nejat 61
- Nafi Atuf Kansu 65
- Sol Akımlar 67
- Yabancı Ülke ve Düşünürlerinin Etkileri 81
- Almanya ... 83
- Sovyetler Birliği 87
- Pestalozzi, Kerschensteiner ve Dewey 104
- Asıl Kaynak 107
- CHP ve Yarı Kalan Devrim 111
- Tonguç İşbaşında ... 119
- Kişiliğindeki Bağımsızlık 126
- Bakanlık — CHP İlişkileri 131

3. Tonguç'un Toplumsal ve Siyasal Düşünleri 137

- Hümanist Öğretmen 139
- Eğitime Yeni Görevler 141
- Ekonomik Farklılaşma 147
- Meslek Eğitimi 151
- Türkiye İçin Tasarılar 155
- Düşün Sisteminin Ana Çizgileri 161
- Gerçekçi Açıdan Köy 164
- «Canlandırılacak Köy» 170
- Toplumsal, Ekonomik Sorunlar ve Eğitim 173
- Tasarı, Eylem ve Sonuçları 178
- Sosyal Devlet Ülküsü ... 201
- Din Konusu: Tavizsiz Laiklik 202
- Batıcılığı 206
- Kemalizm 207
- İmece ve Bedensel Çalışma 208
- Siyasal Eylemler 211
- Sonuç 217

4. **Sistem Olarak Köy Enstitüleri** 222

- Köy Okulları ... 223
- Uygulamada Erişilen 224
- Kademeli Örgütleme 225
- Yüksek Köy Enstitüsü 226
- Köy Öğretmeninin Görevleri 227
- Baltalayıcılara Karşı Ceza 229
- Bölge Okulları 231
- Köylülerle Ortak İşletmeler 232
- Bedensel Çalışma Yükümü 233
- Öğretmene Arazi 234
- Atamalar ... 235
- Gezici Başöğretmenler 236
- İlköğretim Müfettişleri 237
- Köy Enstitüsü Bölgeleri 238
- Özgür Okuma 241
- Görevliler İçin Köyde Çalışma 241
- İşbaşında Yetiştirme ... 242
- Cezalar ve Genel Hükümler 242
- Kooperatifler ... 242
- Öğretmenin Güvenliği 243
- Köylüyü Örgütleme 244
- Tarım Sigortası 245
- Yeni Eksen ... 246
- Ceza ve Armağanlar 246
- Köy Enstitülerinde Çalışma Esasları 250
- Köylü İle İşbirliği ... 256
- Yüksek Köy Enstitüsü 256
- Yeni Yönetim Yöntemi ... 258
- Düzenle Çelişme ve Uygulama ... 260
- Sistemin Önemli İlkeleri ve Esasları 264

☐ Gerçekleşen: Bilinçlenmiş Köylü Aydın 268
☐ Sonuçları Değerlendirirken 269

5. İsmet İnönü, Köy Enstitüleri ve Hakkı Tonguç 271

☐ İlk İlgiler 271
☐ İnönü Tonguç İlişkileri ... 275
☐ İnönü, Köy Enstitüleri ve Toprak Reformu 280
☐ Tonguç'a göre İnönü 289
☐ İlk Kopma ... 291
☐ Çember Daralıyor 292
☐ Bir Şiir 296
☐ Ve İki Piyes 301
☐ Çifteler «Solculuk» Olayı 305
☐ Hasanoğlan «Solculuk» Olayı 308
☐ Köylünün Geçimi 314
☐ Esef Işık Olayı 315
☐ Sağın Güçlenmesi 318
☐ Yeni Rejimin Olumsuz Etkileri 323
☐ Orduda Hoşnutsuzluk 329
☐ Yeni Ortaklıklar 329
☐ Tonguç'un Tutumu 331
☐ Güvenlik Sorunu! 342
1. Sona Doğru 343

6. 1946'dan Sonrası ve Tonguç'un Bu Dönemdeki Davranışı 346

☐ Sağ Kanat İktidarda 346
☐ Yıkma Çalışmaları ... 351
☐ Tonguç İçin Soruşturmalar 352
☐ Diğer Yıkma Yöntemleri 361
☐ Basının Tutumu ... 365
☐ Yıkma İşinde Enstitülüler 368
☐ Tonguç'un Tutumu 373
☐ Saldırılara Karşılıklar ve Savunma 378
☐ Uyanış ve Örgütlenme 400
☐ 27 Mayıs ve Tonguç 405

7. Köy Enstitüleri Konusundaki Eleştiriler 410

1. Sağcıların Eleştirileri: 413

☐ Halil Fikret Kanat 414
☐ «Ulema» 419
☐ Anadolucular 421
☐ Aşırı Sağ 427
☐ Cavit Orhan Tütengil 435

2. Köy Enstitülülerden Gelen Eleştiriler: 437

☐ Bir Örnek: Sabri Kolçak 438
☐ Emin Soysal 449

- Tonguç'un Karşılığı 461
- M. Şükrü Koç 469
- Saldırganlar 476
- İbrahim Türk Örneği ... 477
- Şevket Gedikoğlu Örneği 478

3. Solcuların Eleştirileri: 480

- 1946'dan Önce Sol 481
- Uluslararası Sol 484
- 1946'dan Önce Türk Solu ve Köy Enstitüleri 487
- «Köy Tetkikleri Bürosu» Önerisi 492
- Sol Eleştirilerin Özeti 496
- 1946 - 1960 Dönemi ... 497
- 1960'dan Sonra Sol Eleştiriler 497
- Turhan Tokgöz (İlhan Başgöz) ile Tartışma 498
- Tahir Alangu 518
- Kemal Tahir ve «Bozkırdaki Çekirdek» 532
- «Bozkırdaki Çekirdek»e Karşılık 548
- Köy Enstitüleri Amerikalılardan mı Alındı? 559
- Asiye Eliçin 560
- Adnan Cemgil 570
- Son Söz 574

8. 1960'dan Sonraki Gelişmeler 575

- İmece Dergisi 576
- Bazı Açık Oturumlar 579
- «Tonguç» İlkokulu ve «Yılanların Öcü» 580
- İmece Yayın Kooperatifi 580
- Yeniden Kurma Tasarısı 587
- İçerde Düşün Ayrılıkları 587
- İşe Köylüden Başlamak 594
- Kendi Basın Organlarını Yaratma 600
- Meslek Kuruluşları 603
- Türkiye Öğretmen Dernekleri Milli Federasyonu 609
- Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) 612
- Devrimci Eğitim Şûrası 613
- TÖS Kongresi ve Bilinçlenme 616
- Öğretmen Kimdir? 625
- «Sosyalist Türkiye» 628
- TİP Programı 629
- «Türkiye'de Eğitim Sorunu ve Sosyalizm» 630
- «Türkiye'nin Düzeni» 631
- Genç Kuşağın Eleştirileri 632
- Duraklama Nedenleri ve Eski Yöneticiler 636
- Teorik Öğreti Noksanı 643
- Köyden Kopma 644
- Öğrenci Hareketleri 646
- Siyasal Partilerde 649
- Köy Kalkınma Enstitüleri Tasarısı 650

9. Sonuç 653

ANT'ın Belgesel Kitapları

- **KEMALİST DEVRİM İDEOLOJİSİ,** Emin Türk Eliçin, 15 Lira.
- **SOSYAL DEVRİMLER, ULUSAL SAVAŞLAR,** Nehru'dan Indra Gandhi'ye hapishane mektupları, 15 Lira.
- **OSMANLILARIN YARI SÖMÜRGE OLUŞU,** Tevfik Çavdar, 7,5 Lira.
- **GİZLİ BELGELERLE BARIŞ GÖNÜLLÜLERİ,** Müslim Özbalkan, 10 Lira.
- **PENTAGONİZM,** Juan Bosch, 5 Lira.
- **GERİ BIRAKTIRILMIŞ TÜRKİYE,** Dr. Sedat Özkol 5 Lira.
- **HİLAFET VE ÜMMETÇİLİK SORUNU,** Mehmet Emin Bozarslan, 12,5 Lira.
- **OSMANLI TOPLUM YAPISI.** Dr. Muzaffer Sencer, 10 Lira.
- **ZAPATA,** Robert P. Millon, 5 Lira.
- **MAVİ GÖZLÜ DEV** (Nazım Hikmet ve sanatı) Zekeriya Sertel, 10 Lira. (Tükendi)
- **DİNLE YANKEE,** Wright Mills, 10 Lira.
- **TÜRKİYE'DE İLERİCİ AKIMLAR** Yıldız Sertel, 15 Lira
- **ÇİZGİLİ DÜNYA** Ferruh Doğan, 5 Lira.
- **MİLLİ KURTULUŞ CEPHESİ,** Douglas Bravo, 5 Lira.
- **DÜZENİN YABANCILAŞMASI,** İdris Küçükömer, 7,5 Lira, (Tükendi)
- **ANARŞİZM** Duclos — Cohn Bendit 7,5 Lira.
- **ROMAN GİBİ** Sabiha Sertel, 15 Lira.
- **SİYAH İKTİDAR** Stokely Carmichael 7,5 Lira
- **YAŞANTIM** Yevtuçenko, 5 Lira
- **NAZIM HİKMETİN POLEMİKLERİ** Kemal Sülker, 7,5 Lira.
- **SABAHATTİN ALİ DOSYASI** Kemal Sülker, 7,5 Lira
- **GERİLLA NEDİR** Alberto Bayo, 5 Lira.
- **SAVAŞ ANILARI** (3. Baskı) Che Guevara, 10 Lira
- **LİDERLER DİYOR Kİ,** Abdi İpekçi, 10 Lira.
- **MARKSİZMİN TEMEL KİTABI** Emile Burns, (Toplatıldı)
- **GERİLLA GÜNLÜĞÜ** Che Guevara 10 Lira (Toplatıldı)

Türkiye'de cumhuriyet döneminin en büyük hareketlerinden biri, hiç şüphesiz, «köy enstitüleri» denemesidir. ÇHP döneminde kurulup yine CHP döneminde fiilen yıkılan köy enstitüleri başından beri tutucu çevrelerin şiddetli saldırılarına uğrarken, özellikle 1960'tan sonra bu denemenin devrim açısından yerinin ve niteliğinin ne olduğu sol çevrelerde de geniş şekilde tartışılmağa başlanmıştır. Bu konuda lehte ve aleyhte bir çok yazı ve eleştiri çıkmıştır. Ancak, «köy enstitüleri» ve bu enstitülerin kurucusu olan İsmail Hakkı Tonguç üzerine en belgesel bilgileri verebilecek ve meselenin doğru konulmasına yardım edecek kişi, hiç şüphesiz, İsmail Hakkı Tonguç'un özel arşivini değerlendirmek olanağına da sahip bulunan oğlu Engin Tonguç'tur. Engin Tonguç, 1928 yılında Ankara'da doğmuş, çocukluğu ve gençliği köy enstitülerinin kurulduğu dönemde geçmiştir. Ankara ve Hamburg üniversitelerinde tıp ve uzmanlık öğrenimi gören Engin Tonguç, 1960-1964 yılları arasında Atatürk İlköğretmen Okulu'nda (eski Hasanoğlan Köy Enstitüsü) öğretmenlik ve okul hekimliği yaparak enstitüleri yıkanların deyimi ile «düzeltilmiş»(!) bir köy enstitüsünü yakından tanımak olanağını bulmuştur. 1961-1964 yılları arasında, köy enstitülülerin yayınlamaya başladıkları İmece Dergisi'nin üç yöneticisinden biri idi. Yazar, bu kitabında, köy enstitülerinin kuruluş ve yıkılış ortamını, Tonguç'un CHP ve İnönü ile ilişkilerinin içyüzünü, köy enstitüleri üzerine oynanan oyunları belgelerle açıkladıktan sonra Tonguç'a ve enstitülere sağ'dan ve sol'dan gelen eleştirileri kendi görüşlerine göre cevaplandırmaktadır. Eser, cumhuriyet tarihinin bu en büyük eğitim denemesi üzerine sağlıklı yargılara varmak isteyenler için başvurulacak başlıca kaynaklardan biri olacaktır.

20 Lira